

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

***AQUINCUM* ÉS *BRIGETIO* MEZŐGAZDASÁGI
HÁTORSZÁGA ÉS A KATONASÁG
ELLÁTÁSÁNAK LOKÁLIS RENDSZERE**

SIMON BENCE

2019

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

Doktori disszertáció

SIMON BENCE

***AQUINCUM* ÉS *BRIGETIO* MEZŐGAZDASÁGI
HÁTORSZÁGA ÉS A KATONASÁG ELLÁTÁSÁNAK
LOKÁLIS RENDSZERE**

Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Dr. Sonkoly Gábor DSc, az MTA doktora, egyetemi tanár

Régészet Doktori Program

Vezetője: Dr. Borhy László MHAS, akadémikus, egyetemi tanár

A bizottság tagjai:

Elnök: Dr. Raczky Pál CSc, professor emeritus

Belső bíráló: Dr. Bödőcs András PhD, tudományos munkatárs

Külső bíráló: Dr. Zsidi Paula PhD, c. egyetemi docens

Titkár: Dr. Bartus Dávid PhD, habilitált egyetemi docens

Tag: Dr. Dévai Kata PhD, tudományos munkatárs

Póttag: Dr. Vandlik Katalin PhD, egyetemi adjunktus

Póttag: Dr. Szabó Dániel PhD, egyetemi adjunktus

Témavezető: Dr. Borhy László MHAS, akadémikus, egyetemi tanár

Budapest, 2019

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: **Simon Bence**
MTMT-azonosító: **10049347**
A doktori értekezés címe és alcíme: **Aquincum és Brigetio mezőgazdasági hátországa és a katonaság ellátásának lokális rendszere**
DOI-azonosító: **10.15476/ELTE.2019.139**
A doktori iskola neve: **Történelemtudományi Doktori Iskola**.....
A doktori iskolán belüli doktori program neve: **Régészet Doktori Program**.....
A témavezető neve és tudományos fokozata: **Dr. Borhy László, akadémikus**.....
A témavezető munkahelye: **ELTE Rektori Hivatal, ELTE-BTK, Régészettudományi Intézet**.....

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Iroda ügyintézőjét, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Budapest, 2019.06.28.

a doktori értekezés szerzőjének aláírása

Köszönetnyilvánítás

Ennek a hosszú munkának a végén szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek és mentoromnak, Dr. Borhy László akadémikusnak, aki első, 2008-as Szőny-Vásártéren töltött időnyemtől fogva a mai napig támogat szakmai előrehaladásomban.

Külön köszönet illeti dr. Ottományi Katalint, aki meglátásaival, készséges tanácsaival és szakmai tapasztalatával járult hozzá ennek a munkának a létrejöttéhez és hogy bármikor bátran fordulhattam hozzá kérdéseimmal. Hálás vagyok továbbá kollégáimnak, Dr. Redő Ferencnek, Dr. Gabler Dénesnek, Dr. Bíró Szilviának, Dr. Szabó Máténak, Dr. Rupnik Lászlónak, Dr. Bödőcs Andrásnak, Dr. Czajlik Zoltánnak, Dr. Bartus Dávidnak, Péterváry-Szanyi Brigittának, Stibrányi Máténak, Boruzs Katalinnak, hogy érdeklődéssel és nyitottsággal fordultak kutatási témám felé és a mindennapokban vagy konferenciákon megosztották velem gondolataikat.

Munkám nem jöhetett volna létre munkatársaim, Johácz Szilvia és Barna Ferenc támogatása nélkül, akiknek segítségéért ezúton is szeretném kifejezni hálámat!

Végül külön köszönöm családomnak, feleségemnek, Johinak és gyermekeimnek, Lucának és Vincének a türelmet és a kitartást, hogy akkor is számíthattam rájuk, amikor szükségszerűen a munkának kellett a családi élet helyébe lépni.

Tartalom

I.	Bevezetés.....	1
I.1	A disszertáció célkitűzése és szerkezete.....	1
I.2	A mezőgazdasági hátország fogalma és a disszertáció kutatási területe.....	4
I.3	A kutatás időbeli keretei.....	8
II.	<i>Aquincum</i> és <i>Brigetio</i> hátországa és <i>Pannonia</i> története a tetrarchia koráig.....	9
II.1	A római hódítás előtt.....	9
II.2	A korai császárkor (markomann-sarmata háborúig).....	11
II.3	A markomann-sarmata háborúktól a tetrarchia koráig.....	23
III.	Az Északkelet-Dunántúl vidéki telepeinek és katonai táborainak településtörténeti vázlata.....	30
III.1	Katonaság a <i>Brigetio-Campona</i> közötti <i>ripa</i> -szakaszon (csapattörténet).....	30
III.2	A mezőgazdasági hátország lakossága és társadalma.....	36
III.3	A mezőgazdasági hátország települései: polgári vicusok és villák.....	54
III.4	Összegzés.....	65
IV.	<i>Pannonia</i> és a római gazdaság: kutatástörténet, struktúra, működés.....	68
IV.1	Bevezetés.....	68
IV.2	Irányok és irányzatok az antik gazdaság kutatásában.....	68
IV.3	A római gazdaság szerkezete és a helyi gazdaságok működése.....	70
IV.4	Munkaerő és strukturális kérdések a vidéki termelésben.....	79
IV.5	A provinciális adórendszer és a hadsereg fenntartása.....	82
IV.6	Összegzés.....	91
V.	A katonaság ellátásának rendszere és <i>Pannonia</i>	94
V.1	Bevezetés.....	94
V.2	Kutatástörténet.....	95
V.3	A hadsereg igényei: napi szükségletek (<i>fejadag</i> és <i>frumentum</i>).....	98
V.4	A katonaság ellátásának rendszere <i>Augustustól Diocletianusig</i>	104
V.5	A regionális és lokális gabonaellátás kérdése.....	119
V.6	Összegzés.....	123
VI.	Településstruktúra, természetes környezet és a helyi gazdaság.....	125
VI.1	Bevezetés.....	125
VI.2	A kutatási terület földrajza (vízrajz, domborzat, talajok).....	126
VI.3	Éghajlat.....	132
VI.4	Vegetáció és mezőgazdasági termelés.....	134

VI.5	Tájrégészet és településtopográfia – eszközök és célkitűzés	140
VI.6	A topográfiai kutatások korlátai	144
VI.7	Téradatbázis, lelőhelydatálás, szoftverek és domborzatmodell	148
VI.8	Római kori településhierarchia és településszerkezet az Északkelet-Dunántúlon	167
VI.9	Településhálózat és útvonalak (modell)	184
VI.10	A római kori gazdasági táj	188
VI.11	Összegzés	203
	Összegzés	207
	Bibliográfia	212
	Rövidítések feloldása	236
	Függelék A	1
	Függelék B	1

A disszertációban szereplő illusztrációk jegyzéke

1. ábra: A kutatási terület elhelyezkedése Pannoniában.	4
2. ábra: <i>Aquincum</i> és <i>Brigetio</i> hátsországa és a disszertáció kutatási területe.....	7
3. ábra: <i>Illyricum</i> legfontosabb szárazföldi, folyami útvonalai és 1-3. századi hajóroncsai (Boetto–Rousse 2012; Erič <i>et al.</i> 2012; Erič <i>et al.</i> 2014 alapján).	12
4. ábra: A 3. századi járvány felbukkanásának forrással adatolt színhelyei (Harper 2017).	28
5. ábra: Római kori katonai táborok a <i>Brigetio-Campona ripa</i> -szakaszon (Kr. u. 50-284).....	31
6. ábra: Illyr és kelta neveket hordozó kőemlékek elterjedése.	37
7. ábra: <i>Asper</i> és családjának sírköve – EKat. 76. (Fotó: O. Harl).....	38
8. ábra: Kelta díszpajzs <i>umbo</i> ja a budaörsi vicusból (Mráv 2016 alapján).	39
9. ábra: Bennszülött nő ábrázolása egy Sárísápról származó sírkövön – EKat. 252. (Fotó: O. Harl).	40
10. ábra: Kocsijelenetet ábrázoló síremlék részlete Herceghalomról – EKat. 144. (Fotó: O. Harl). 41	41
11. ábra: Bennszülött hagyományokhoz kapcsolható kocsisírok és sírkövek.....	42
12. ábra: A <i>legio II Adiutrix</i> nevének előfordulása kőemlékeken.	43
13. ábra: Katonákhoz köthető sírkövek, fibulák és <i>diplomák</i>	44
14. ábra: Helytartói hivatalhoz köthető személyek említései kőemlékeken.	47
15. ábra: Katonát említő votív feliratok elterjedése.....	48
16. ábra: Bennszülött névvel ellátott oltár – EKat. 21. (Fotó: O. Harl).	49
17. ábra: Városi felső réteget említő kőemlékek elterjedése.....	49
18. ábra: Katonákat említő kőemlékek rang szerinti bontásban.	50
19. ábra: Városi felső réteget és katonákat említő kőemlékek elterjedése.	52
20. ábra: A budaörsi vicus földbemélyített objektumainak típusábrája (Ottományi 2014 alapján).	57
21. ábra: A kutatási terület megfigyeléssel igazolt polgári vicusai.	59
22. ábra: <i>Aquincum</i> környéki villák alaprajza (felül: 1–Kat. 265; 2–Kat. 272; 3–Kat. 270; 4–Kat. 275) és a budaörsi vicus (Kat. 1) kőépületeinek típusábrája (Póczy 1971; Zsidi 2002; Ottományi 2012 alapján).	61
23. ábra: <i>Terra Mater</i> nek szentelt oltár a budaörsi vicusból – EKat. 17. (Kovács 2016 alapján). ...	62
24. ábra: Az ICRATES projektben vizsgált terra sigillata edények lelőhelyei. Forrás: http://icrates.arts.kuleuven.be/icrates/network-analysis/webpages/images/sites_reference_map.pdf	76
25. ábra: A pannoniai szürke áru gyártókörei. 1-keleti kör; 2-nyugati kör; 3-déli kör; zöld = disszertáció kutatási területe (Maróti 1987 alapján).....	77
26. ábra: A kutatási terület földrajzi egységei és a tájat bemutató fényképek készítési helyszínei.	125
27. ábra: A Zsámbéki-medence délnyugati irányból fényképezve (26. ábra – 6).....	126
28. ábra: A Budaörsi-medence nyugati részlete északkeleti irányból fényképezve. (26. ábra – 7).	126
29. ábra: A Pilisi-medence Pilisvörösvár és Csobánka határán északnyugati irányból fotózva. Háttérben Budapest (26. ábra – 5).	127
30. ábra: A Keleti-Gerecse dombvidéke északnyugatról fotózva (26. ábra – 1).....	127
31. ábra: Folyó és hegy találkozási Visegrádnál. Háttérben a késő római Sibrik-dombi erőd (26. ábra - 4).....	128

32. ábra: Esztergom és a Gerecse közötti síkság a tokodi tábor irányából fotózva (26. ábra – 2).	128
33. ábra: A kutatási terület vízrajza.	129
34. ábra: Vizenyős terület ábrázolása a második katonai felmérésen.	129
35. ábra: A kutatási terület talajtakarója.....	130
36. ábra: Települések területének talajtani besorolásának módszere. Felül: eredeti. Alul: összevonás utáni.....	131
37. ábra: Kutatási terület talajtakarója a települések területének besorolását követően.....	131
38. ábra: Téli középhőmérséklet változások napjainkig. Piros: disszertáció időkerete.....	133
39. ábra: Belterjes és külterjes gazdálkodásra utaló vasszerszámok elterjedése (Rupnik 2014 alapján).	138
40. ábra: Római kori lelőhelyek kutatottsága és az erdőterületek viszonya.	145
41. ábra: A kutatás során használt Excel táblázat részlete.	148
42. ábra: Az EOTR szelvények digitalizálásának folyamata.....	151
43. ábra: A szintvonalakból és magasságpontokból előállított domborzatmodell.	151
44. ábra: <i>Carnuntum</i> hátországának települései.....	153
45. ábra: Digitális domborzatmodell átalakítás előtt (A) és után (B).	153
46. ábra: Kedvezőtlen talajokon alakult települések a diagonális út mentén.....	160
47. ábra: Vízlefolyás-vizsgálat a Békás-patak felső folyásának térségében.	164
48. ábra: Kiterjedt kapcsolatrendszerre utaló lelőhelyek.....	173
49. Széleskörű kapcsolatokra utaló lelőhelyeken végzett sűrűségvizsgálat.....	174
50. ábra: Széleskörű kapcsolatokkal rendelkező lelőhelyeken végzett legközelebbi szomszéd analízis.	175
51. Egy gazdasági egységet alkotó lelőhelyek Epöl közelében.	176
52. Gazdasági helyszínek korszakok szerinti bontásban I.....	178
53. ábra: Gazdasági helyszínek korszakok szerinti bontásban II.	179
54. ábra: Széleskörű kapcsolatokkal rendelkező lelőhelyek és a 2-3. századi gazdasági helyszínek elterjedése.	180
55. ábra: Gazdasági központi helyszínek elterjedése a kutatási területen.	181
56. ábra: Gazdasági központi helyeken végzett legkisebb szomszéd analízis eredménye a katonai táborok nélkül (A) és a táborokkal (B).	182
57. ábra: A gazdasági központi helyek felhasználásával elvégzett energiafelszín-vizsgálat eredménye.....	184
58. Diagonális út és legkisebb költségű utak.	186
59. ábra: Településszerkezet és legkisebb költségű utak.	187
60. ábra: Domborzati formák elhelyezkedésükből következő típusai (forrás: http://talaj.hu/wp-content/uploads/2016/09/Geomorfologia.pdf).....	190
61. ábra: Domborzati klasszifikáció vizuális ellenőrzése műholdkép segítségével.	191
62. Tájalkalmassági modell és a második katonai felmérés.	196
63. Tájalkalmassági modell és Pilisvörösvár környéke a második katonai felmérésen (fent) és műholdképen (lent).	197
64. Vidéki központok és a közvetlen mezőgazdasági hátország határa.	199
65. ábra: Vidéki központok és kontinuos helyszínek.	200
66. Feliratos emlékek, vidéki központok és a közvetlen mezőgazdasági hátország határa.	201

I. Bevezetés

I.1 A disszertáció célkitűzése és szerkezete

A római gazdaságot egészen a közelmúltig többnyire deduktív módon, kész kérdések mentén vizsgálták, amellyel az eredményeket már előre korlátok közé szorították és leegyszerűsítették.¹ Hogy disszertációmban ezt a lehetőségekhez mérten elkerüljem, a provinciális római gazdaság összetett rendszerének legfontosabb elemeit (társadalom, közigazgatás és adórendszer, gazdasági integráció, településszerkezet stb.) együttesen áttekintve vizsgáltam a *Pannonia* provincia északkeleti térségében állomásozó római hadsereg és a velük szoros kapcsolatban álló városok és a vidéki települések gazdasági szerepének kérdését. A téma aktualitását az adta, hogy bár a *limes*-menti katonai táborok helyzete és a csapattörténet az elmúlt évszázad tudományos munkájának és a világörökségi nevezésnek köszönhetően jól kutatottnak mondható, az ellátásra szoruló hadsereg mögött álló mezőgazdasági hátország kevésbé ismert. Ez annak is köszönhető, hogy a mezőgazdasági hátország és az ellátás kutatása egyrészt a gazdaságtörténeti, másrészt régészeti megközelítést kíván.

A tartományi római gazdaság két legfontosabb gazdasági alakulata, a városok és a katonai táborok nem voltak önellátóak, és a korábbi vélemények alapján² elsősorban importból származó termékekkel elégítették ki igényeiket. Ugyanakkor számos forráskritikai munka mellett a régészeti eredmények is arra mutatnak, hogy ez közel sem volt ilyen egyértelmű – legtöbb esetben a helyi erőforrások is felhasználásra kerültek.³ Hogy ennek a látszólag egyszerű, valójában rendkívül összetett, a gazdaság- és társadalomtörténettel összefüggő kérdéskörnek a megválaszolásához közelebb kerüljek, disszertációm témáját elsősorban egy topográfiai szemléletet szem előtt tartva, regionális szintű kutatás mentén láttam kifejthetőnek.

A kutatásomban a katonaság ellátásának helyi rendszerére vonatkozóan több kérdésre nem tudtam kész választ adni, aminek legfőbb oka, hogy bizonyos területeken a hazai régészet adathiánnyal küzd. Kiemelendő például, hogy az archaeobotanikai és -zoológiai kutatások korlátozott száma miatt a római kori vegetáció, étkezési szokások csak ritka esetekben, akkor sem feltétlenül szisztematikus mintavételnek köszönhetően vázolhatóak. Emiatt disszertációmban nem is tettem kísérletet olyan jellegű modellezésre, amelyet

¹ Evers 2011, 7.

² Whittaker 2004, 103.

³ Stallibrass–Thomas 2008a, 9-11.

holland kutatók a Rajna-vidék kapcsán végezhetek.⁴ Dolgozatomban így inkább a településhálózat és a gazdasági berendezkedés szorosabb megismerésére és a hadsereghez fűződő viszony feltárására összpontosítottam.

Doktori munkám öt egymást fedő és kiegészítő témakör köré épül, amelyek középpontjában az Északkelet-Dunántúl római kori gazdasága áll. Miután disszertációm több, sok esetben világosan elhatárolható részfejezetből áll, a kutatástörténetet ezekbe beépítve vagy alfejezetként külön tárgyalom. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a módszertani problémáknak sem szentelek az öt témakörtől különálló fejezetet. Az első témakör kivételével mindegyik részt összegzéssel zárok le, kiemelve a disszertáció témája szempontjából lefontosabb elemeket.

Disszertációmnak első, azaz jelen fejezetében jelölöm ki a témaválasztás szükségességét, témáját és a kutatási terület idő- és térbeli kereteit. Ahogy azt fentebb már jeleztem, disszertációmban a gazdaság összetett, az adott emberi kultúrába beágyazott rendszeréről esik szó, aminek megértéséhez a történeti, társadalmi és technológiai háttér felvázolása elengedhetetlen. Ennek megfelelően a második fejezetben kutatási területemet a *pannoniai* történeti események sorában helyezem el, erősebb hangsúlyt fektetve a vidéki települések életét érintő történésekre és a közigazgatási keretekre. Ennek szükségességét az indokolta, hogy a térség római időszakáról alkotott szemléletemen keresztül gazdaságtörténeti következtetésem is érhetőbbé és megalapozottabbá válhattak.

A harmadik fejezetben a katonai táborok és a vidéki lakosság telepeinek településtörténeti vázlatát mutatom be. Előbbivel kizárólag a csapattörténet és a hadsereg létszámának alakulása kapcsán foglalkozom röviden, a vidék társadalmának és településeinek ismertetése határozottan nagyobb teret kap. Kutatási területem epigraphiai emlékein és azok térbeli elterjedésén keresztül itt mutatok rá a bennszülött lakosság és kiszolgált katonák alkotta vidéki társadalom összetett kapcsolatrendszerére, továbbá ebben a fejezetben foglalom össze regionális vizsgálatom feltárt településeinek régészeti eredményeit, az időbeliségre és a települések képére és elnevezésére helyezve a hangsúlyt.

Disszertációm negyedik fejezetében, *Pannonia* gazdaságát a Római Birodalom irányából vizsgálom, és doktori munkám legfontosabb kérdéseit is ebben a fejezetben fogalmazom meg. Miként lehet *Pannonia* gazdaságát, de elsősorban *Aquincum* és *Brigetio* mezőgazdasági háttérjének a gazdasági viszonyait jellemezni és a kérdés milyen gazdaságtörténeti módszerekkel vizsgálható? A római gazdaságnak milyen szintjei

⁴ Kooistra 2013; van Dinter 2014.

különböztethetőek meg? Hogyan működött *Pannonia* gazdasági irányítása? Miként szolgálta az adó- és vámrendszer a helyi és regionális gazdaságot? Milyen tételt jelentett a római katonaság a provinciák és a Birodalom számára? A fejezet megírásával elsődleges célom az volt volt, hogy a fenti kérdések megválaszolása révén a vidéki települések mindennapjait a római gazdaság szövetében elhelyezzem és a város-vidék-katonaság közötti viszonyrendszereket és kölcsönhatásokat tisztázzam.

Az ötödik fejezetben a disszertáció címében szereplő ellátás kérdéskörét és a rendszer állomásait vizsgálom az igényektől egészen a szervezeti felépítésig jutva. Itt kerül bemutatásra, hogy milyen közvetlen és közvetett bizonyítékai lehetnek az ellátás rendszerének háború vagy béke időszakában, és ezzel kapcsolatban mi körvonalazható *Pannonia* hadseregének utánpótlása kapcsán. Fontos kiemelni, hogy miután az ellátás helyi rendszerére koncentrálok, a távolsági útvonalakon érkező szállítmányokkal csak érintőlegesen és mindig a tartományon belüli utánpótlással összefüggésben foglalkozom.

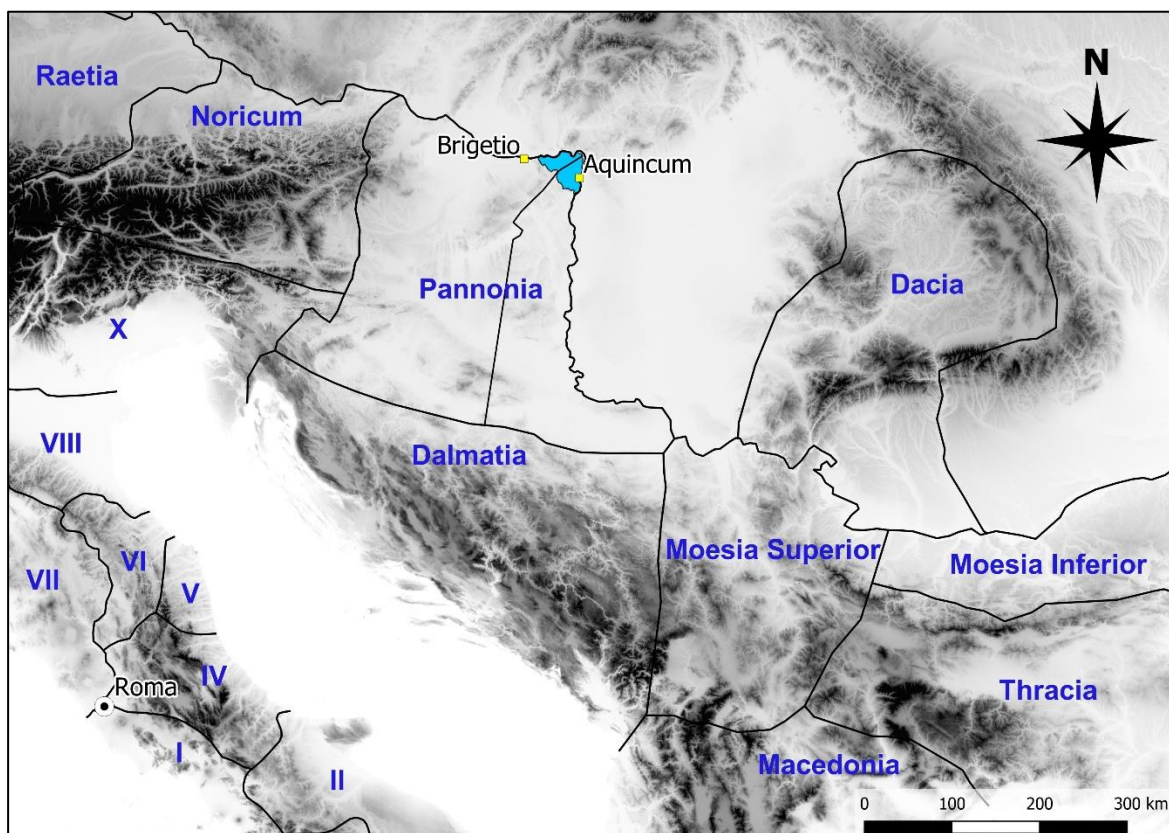
A hatodik és egyben utolsó fejezetben egy gazdaságtörténeti igényű régészeti topográfiai munkát mutatok be, amely a fentebb ismertetett fejezetek eredményeit hivatott közös nevezőre hozni. Ebben a fejezetben a legnagyobb hangsúlyt a mezőgazdasági hátság településeinek fizikai környezettel ápolt kapcsolata, illetve a települések hierarchiájának kutatási lehetőségeit bemutató elemzés kapja. Statisztikai vizsgálatok segítettek abban, hogy meghatározzam, a megtelepedés és a gazdasági tér szintjén a múltban milyen emberi döntések születhettek a fizikai tájkarakterek kiválasztására. A fejezetben bemutatom, hogy a gazdálkodás típusa miként alakította a településhálózatot, és ennek milyen mintázata ismerhető fel *Aquincum* és *Brigetio* mezőgazdasági hátságában. Disszertációm szempontjából fontosnak ítélttem meg, hogy egy olyan módszertant dolgozzak ki, amely segítségével a vidéki központi helyek kutatási területemen meghatározásra kerülhetnek, így ennek ennek a folyamatnak a lépéseit is ebben a fejezetben ismertetem. Végül egy tájalkalmassági modell segítségével kijelölöm azokat a vidéki központi helyeket, amelyek *Aquincum* közvetlen hátságához tartozhattak.

Ahogy fentebb már jeleztem, disszertációmban megfelelő kritikai hozzáállás mellett igyekeztem olyan kérdéseket is vizsgálni, amelyek ugyan a régészet és a modern gazdaságtörténeti kutatásokban nyugaton már bevett témáknak számítanak, hazánkban nem kaptak kellő figyelmet, vagy az adatok összekapcsolása a településtörténeti folyamatokkal még nem történt meg. Példaként említhető a tartományi gazdaság szintjeinek megállapítása, illetve a vidék gazdasági és társadalmi integrációjának kérdése. A fentiekkel összefüggésben leszögezhető, hogy bár a bennszülött hagyományok továbbélésével,

romanizációval és a vidéki településekkel számos tanulmány foglalkozott,⁵ a *pannoniai* római kori település- és gazdasági hálózat rekonstrukcióját célzó kutatások napjainkban is legfeljebb csak megindulóban vannak. Egy ilyen volumenű munka nemcsak disszertációm kereteit haladja meg, hanem egy kutatócsapatnak is komoly kihívást jelent. Ennek ellenére kutatásom hozzájárulhat ahhoz, hogy a hazai római kort kutató régészeti szakma és általa a társadalom ókor iránt fogékonyabb rétegei nagyobb érdeklődéssel forduljanak a *pannoniai* gazdaságtörténet irányába.

I.2 A mezőgazdasági hátország fogalma és a disszertáció kutatási területe

Pannonia provinciát *Italia* közvetlen előterében szervezték meg a római korban. A tartományt nyugatról *Noricum*, délről, illetve délnyugatról *Dalmatia* és *Italia X. régiója*, északról és keletről pedig a Duna határolja (1. ábra). *Pannonia* magyarországi területére két olyan településkomplexum esik, ahol egy legiotábor és város alkot szerves egységet. Ahogy disszertációm címéből kiderül, az egyik ilyen település a Komárom-Szőnyénél található *Brigetio*, a másik pedig az óbudai *Aquincum*. Mindkét település *Pannonia*

1. ábra: A kutatási terület elhelyezkedése Pannoniában.

⁵ Legutóbb a fentiek szintézisét a településformára koncentrálna Bíró Sz. adta közre. Bíró 2017.

északkeleti sarkában helyezkedik el, így kutatási területemet is ebben a térségben jelöltem ki. A települések címbeli megjelölése világos, a „mezőgazdasági hátország” kifejezés jelentése azonban korántsem olyan nyilvánvaló, így fontos bemutatni, hogy dolgozatomban mit is értek a megjelölés alatt. A gazdaságföldrajznak köszönhetően, főként a brit régészeti iskolának a közvetítésével jelent meg a régészetben a „hátország” fogalma. Elsőként talán az 1978 óta futó, komplex tájrégészeti felderítéssel, topográfiai gyűjtéssel egybekötött Boeotia Survey Project-tel kapcsolatban bukkant fel.⁶ Bár nem definiálták egyértelműen, a „hinterland” azaz hátország alatt J. Bintliff és kollégái egy ókori városi alakulat, jelen esetben a görög *Thespiiai* előterét és az ott elhelyezkedő vidéki településeket értették.⁷ Szorosan vett térbeli jelentésén túl a kifejezéssel összefüggésben minden korábbi⁸ és azóta megjelentetett tanulmányban⁹ változó intenzitással értékelték a város és vidék közötti gazdasági viszonyrendszert is, ami nem meglepő, tekintve, hogy a városok nem voltak önellátóak.¹⁰

Jelen dolgozatban a hátország fogalma alatt a gazdasági értelemben központi helynek számító városhoz társadalmi és gazdasági hálózatokon keresztül kapcsolódó, vidéki

Típus	Leírás	Átlagos központok közötti táv (km)	Hátország hasznosítási módja
A	kezdetleges	11-16	mezőgazdasági
B	coloniális	21-37	mezőgazdasági
C	civitas	50-75	pénzügyi
D	civitas	> 90	pénzügyi
E	szélsőséges	> 90	pénzügyi

1. táblázat. A római városok gazdálkodási típusai egymástól mért távolságuk alapján (Bekker-Nielsen 1989. alapján)

települések által benépesített területet értem.¹¹ Ez egy kölcsönös, mindkét fél számára haszonnal bíró rendszer, ahol a hierarchia magasabb szintjén álló település – jelen esetben a római város – a befolyása alatt álló területről fenntartásához szükséges erőforrásokat nyer,

⁶ Bintliff *et al.* 2007.

⁷ Szintén ebben az értelemben használták a Wroxeter Hinterland Project (Gaffney *et al.* 2007) során, illetve Svájcban *Vindonissa* hátországának kutatásával kapcsolatban (Ebnöther–Schucany 1999).

⁸ *Colonia Ulpia Traiana* (Xanten, Németország) településkomplexumának és hátországának viszonyrendszerét nem a településhálózat, hanem az ókori források, epigraphiai és régészeti emlékek alapján vizsgálta H.-S. Schalles. Schalles 2001.

⁹ Néhány hasonló szemléletű tanulmány a teljesség igénye nélkül: Morley 2002; Witcher 2005; Kouki 2012. A vaskori kutatásokban is már általánosan elfogadott a hátország kifejezés használata. Példaként ld. Posluschny 2010; Danielisová 2010.

¹⁰ Ld. IV.3. fejezet.

¹¹ A fogalom szoros összefüggésben van az ún. „consumer city” elmélettel, amelyet a IV.2. fejezetben ismertettek.

amelyért cserébe szolgáltatásokat nyújt az alacsonyabb szinten álló települések számára.¹² T. Bekker-Nielsen a Római Birodalom urbanizációjának kutatása során a városokat az egymástól mért távolságuk alapján négy kategóriába sorolta **(1. táblázat)**.¹³ A táblázat szerint *Aquincum* és *Brigetio* a C kategóriába esik, hiszen a két város egymástól légvonalban mért távolsága hozzávetőlegesen 67 km.¹⁴ A C kategória azt fejezi ki, hogy a város *territoriumának* széle gyakorlatilag egy napi járóföldre, 37 km-re volt magától a várostól.¹⁵ T. Bekker-Nielsen adatait felhasználva J. Bintliff mutatott rá arra, hogy egy ókori város közvetlen háterszága gyakorlatilag a várostól számított 3,5-4 órányi járóföldön, azaz 18-20 km távolságon belül feküdt. Ezen a távolságon kívül a város csak pénzügyi felügyeletet gyakorolhatott, azaz beszedte az adókat, illetve adminisztrációs központként működött.¹⁶ Ahogy arra a továbbiakban még kitérek,¹⁷ *Aquincum* esetében a gazdasági kapcsolatok meghaladták a 20 km-es távolságot, ami *Brigetio* esetében sem lehetett másképp. Így *Aquincum* és *Brigetio* háterszága a C-típusba eső városok 37,5 km-es hatótávjával számolva, valahol a Gerecse vonalában érhetett össze **(2. ábra)**.

Fontos megjegyezni, hogy *Pannonia superior* Kr. u. 106-212. közötti területének jogi hovatarozása kérdéses.¹⁸ Bár a térség vélhetően *Mogiones* municipiumhoz (Környe?) tartozhatott, címemben meghagytam *Brigetiót*, ugyanis a legio gazdasági súlya minden bizonnyal nagyobb lehetett a ma még csak feltételesen azonosított településénél.¹⁹ Természetesen az adószedést a fent említett város intézte, ami feltehetően nem befolyásolta *Brigetio* háterszággal fenntartott közvetett gazdasági kapcsolatait.²⁰ Ezért nem tekinthető véletlennek, hogy a két várostól közel azonos távolságra fekvő tokodi vicusban mindkét városnak a kerámia termékei megtalálhatóak voltak **(2. ábra)**.²¹

¹² Ez a modell gyakorlatilag megegyezik W. Christaller központi hely elméletének (Christaller 1933) ellátásra vonatkozó részével. Vö. Bintliff 2002, 212-216.

¹³ Bekker-Nielsen 1989, 29, Tab. 5.7.

¹⁴ Alább a II.2.3. fejezetben kitérek arra, hogy közigazgatási szempontból *Brigetio* csak a 3. század legelején nyerte el a városi rangot, mégis a legiotábor miatt minden bizonnyal központi hely funkcióval bírt az 1-2. sz. folyamán.

¹⁵ T. Bekker-Nielsen eredményei alapján a galliai *civitas* központok is ebbe a típusba kerültek. Bekker-Nielsen 1989, 31.

¹⁶ Bintliff 2002, 239-240.

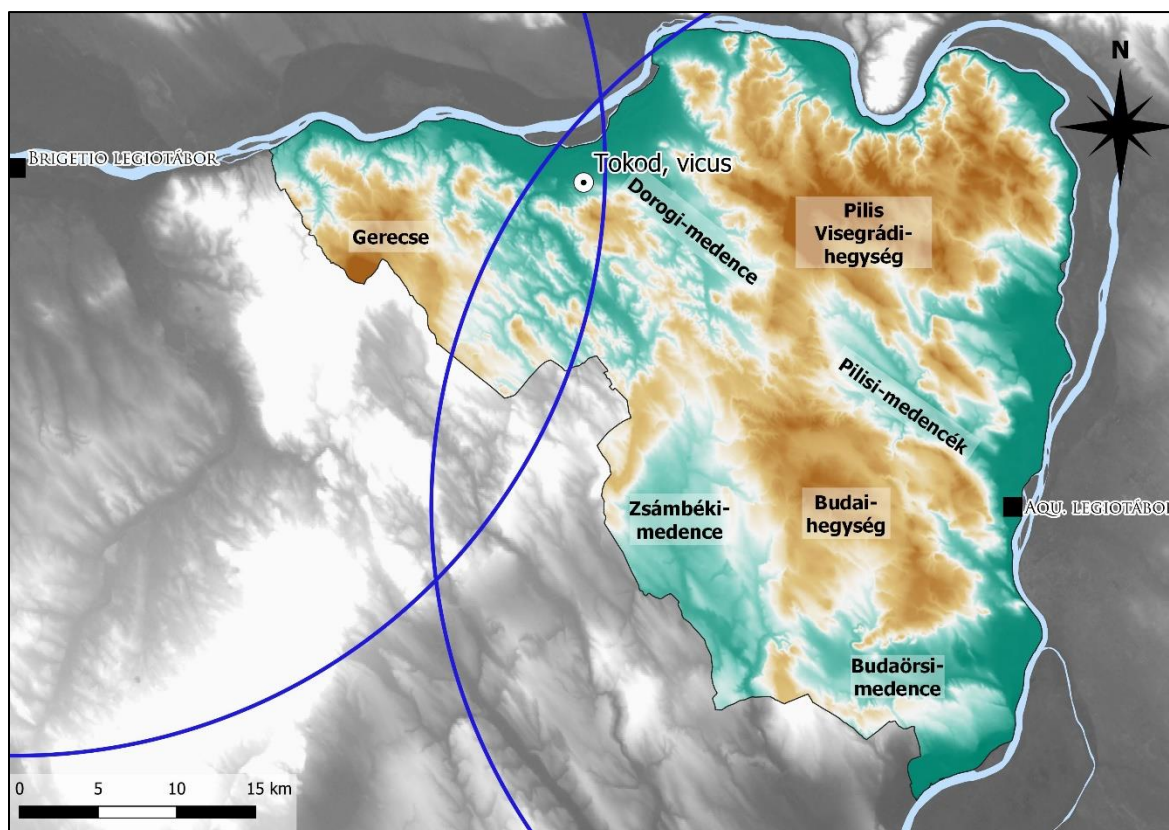
¹⁷ Ld. IV.3. fejezet.

¹⁸ Ld. II.2.3. fejezet.

¹⁹ Szabó 2019.

²⁰ Ennek a gazdasági kapcsolatnak az indikátora többek között a *pannoniai* szürke kerámia. Ld. IV.3. fejezet.

²¹ Maróti 1997, 314.

2. ábra: *Aquincum* és *Brigetio* háterszága és a disszertáció kutatási területe.

A fentieknek megfelelően, kutatási területem meghatározása során az vezérelt, hogy legalább az egyik város közvetlen előterét, illetve közös háterszágukat is lefedjem. Választásom azért a Gerecsétől keletre fekvő, Duna által határolt, elsősorban *Aquincum territorium*ához tartozó térségre esett, mert a kívánt regionális kutatáshoz feltételeztem, hogy az 1970-es évektől futó Magyarország Régészeti Topográfiaja (továbbiakban: MRT) program terepbejárásai és adatgyűjtései jó alapot szolgáltathatnak.²² Kutatási területemhez így Komárom-Esztergom és Pest megyének egy része – az esztergomi, szentendrei, pilisvörösvári és budakeszi járások – illetve Buda kerületei tartoznak. Bár az MRT program Érd területére is kiterjedt, vizsgálatomból mégis kizártam, aminek oka, hogy déli irányból a Tétényi-fennsík vonala természetes módon határolja le kutatási területemet. Emellett törekedtem arra, hogy a közvetlen háterszágon túli, 18 km távolságot meghaladó területek hasonló arányban álljanak egymással. Az évezredek során állandó változásban lévő dunai szigeteket sem vettem be vizsgálatomba, mert úgy ítélt meg, hogy torzítanák topográfiai

²² A program megindulásához és történetéhez ld. Bondár 2017. Az adatgyűjtés módszertanához ld. Kvassay 2017. A program terepi adatgyűjtési módja az extenzív, regionális léptékű terepbejárás volt, ami azonban nem illeszkedett kidolgozott szakmai módszertanhoz. Mesterházy 2013, 268. Az extenzív bejárás és adatrögzítéshez ld. Jankovich-Bésán 2011, 19-25.

eredményeimet. Összességében kutatási területem 1376,7 km²-t tesz ki és ezzel az Északkelet-Dunántúl nagy részét lefedi.

I.3 A kutatás időbeli keretei

A doktori disszertációmban vizsgált időszak kezdete a hadsereg első táborainak megalakításának időpontjára, legkésőbb a Kr. u. 50-es évekre, azaz *Claudius* császár uralkodására tehető. A kezdő időpontot leszámítva nem tűnik olyan egyértelműnek a vizsgált időszak vége. Bíró Sz. és Ottományi K. legújabb eredményeinek²³ és a polgárvárosok életének figyelembevételével döntésem könnyebbé vált. Több érv is amellett szól, hogy a mezőgazdasági hátország fejlődésében a 260-as évek történései jelentős törést jelentett,²⁴ amit követően nemcsak a gazdaságban, hanem a közigazgatásban és a hadseregellátásban is jelentős változások történtek.

A 3. század második felében *Aquincum* és *Brigetio* polgárvárosa, illetve utóbbi katonavárosa is felhagyásra került,²⁵ így ettől az időszaktól fogva a városok előterében fekvő, polgári vicusok is veszítettek gazdasági jelentőségükből, és a város és a hátország kapcsolatrendszere is biztosan átrendeződött. Szintén változások történtek a hadseregellátásban a 3. század elejétől fogva, ugyanis ekkortól az utánpótlás biztosítása fokozatosan polgárok kezébe került, aki a feladatot *muneraként* vállalták magukra.²⁶ A *Severus*-korban jelent meg természetben szedett katonai különadóként az *annona militaris* is, amely a 3. század végén, az általam választott 260-as éveket rövidesen követő évtizedekben az adószedés rendes formájává vált.²⁷ Ugyanez az átalakulás érvényes a pénzrendszerre,²⁸ közigazgatásra²⁹ és a hadseregére is.³⁰ Ebben az időben olyan változások következtek be a tartomány életében, amelyek a korábbi gazdasági, társadalmi, intézményi viszonyokat és egyben a hadseregellátást³¹ is teljesen átformálták és megágyaztak a késő római időszak berendezkedésének.

²³ Bíró 2017; Ottományi 2014.

²⁴ Ld. II.3. és III.3.2. fejezet.

²⁵ Ld. II.3. fejezet.

²⁶ Ld. V.4.3. fejezet.

²⁷ Mitthof 2001, 79. Az adórendszer diocletianusi átalakításához és rendszeréhez ld. Carrié 1994.

²⁸ Az *Aurelianus* (270-275) uralkodása alatti pénzügyi reformhoz ld. Haklai-Rotenberg 2011.

²⁹ Már *Gallienus* alatt, 260-263 között átalakult a tartományi közigazgatás. A katonai és polgári közigazgatás kettévált, ettől az időtől fogva a tartományok élén *praesese*k álltak, a legiokat pedig *praefectus*ok vezették. A reformról, annak időpontjához és az előzményekről ld. Pflaum 1976; Piso 2014.

³⁰ A hadsereg átalakulása a 3. század alatt fokozatosan ment végbe, aminek eredményeként I. *Constantinus* 324 után rögzítette a *limitanei* és *comitatenses* helyzetét. Strobel 2007.

³¹ A tetrarchia kori és késő római hadseregellátás rendszeréhez legújabban ld. Rizos 2015.

II. *Aquincum* és *Brigetio* hátországa és *Pannonia* története a tetrarchia koráig³²

II.1 A római hódítás előtt

A későbbi *Pannonia* területének történetét a Kr. e. 1-2. században a térségbe érkező, a régészeti adatok alapján *cisalpinai* kapcsolatokkal rendelkező³³ kelta *Boiusok* határozták meg. Valószínűsíthetően inkább a gazdasági átrendeződésnek, semmint a katonai körülmények megváltozásának köszönhetően építették ki magaslati településeiket (*oppidumaikat*)³⁴ a Kárpát-medencében. A törzs hatalmi központja Pozsony (Bratislava, Szlovákia) lehetett,³⁵ de a Dunakanyar térségében kialakított esztergomi és gellérthegyi *oppidum* is ehhez a népességhez köthető.³⁶ A Kr. e. 1. század közepe táján, talán Kr. e. 60 körül a *Boius* hatalom végét a dák *Boirebistas* király győzelme jelentette a *Boius-Tauriscus* szövetség felett. Ekkor néptelenedett el a pozsonyi *oppidum* és válnak ismertté a későbbi *Pannonia* területén élő, addig valószínűleg *Boius* fennhatóság alatt élő kelta népcsoportok nevei.³⁷

A későbbi északkelet *Pannoniában* ebben az időben, tehát a Kr. e. 1. század második felében lépnek színre a kelta *Eraviscusok*. A népcsoport eredete szoros összefüggést mutat a későbbi *Pannonia* térségével, amire a nevükben felismerhető Rába neve (*Arabo*) utalhat. Ezek alapján feltételezhető, hogy a korábban *Boius* fennhatóság alatt álló *Eraviscusok* valahol a fent említett folyó környékéről vándoroltak a későbbi *Aquincum* környezetébe.³⁸ Központjuk a sánccal is erősített gellérthegyi *oppidum* volt, amely körül a falvak (*vici*) és tanyák (*aedificia*) koncentráálódtak. A települések elsősorban a Duna mentén, illetve a folyótól távolabbi patak völgyekben helyezkedtek el.³⁹ Az *Augustus*-korban a rómaiak színrelépésével jelentős politikai változások mentek végbe a térségben, amelyet az

³² A fejezetben *Pannonia* térségre helyeztem a hangsúlyt és ebbe a narratívába ágyazva tekintetem át az Északkelet-Dunántúl történetét.

³³ Szabó–Borhy 2015, 63.

³⁴ Az elnevezés ókori használatára példaként ld. *Vesontio* (Besançon, Franciaország) - Caesar BG, I, 38.; *oppidum Aduatucorum* (Namur, Belgium) – Caesar BG, II, 29-33.

³⁵ Három erősített telepet is ismerünk a térségben: Braunsberg (Ausztria), Dévény (Devín, Szlovákia) és Pozsony. A térségben a kelta időszak az *Augustus*-korral zárul le, de azt megelőzően aktív kapcsolat tarthatott fenn a *Mediterraneummal*. Vrtel 2015.

³⁶ Szabó–Borhy 2015, 64. Kérdéses, hogy az erősítmények sáncai pontosan mikor jönnek létre, ennek megállapítását nehezíti a feltárások esetlegessége, mindenesetre a Kr. e. 2. század végétől mindkét helyszínen kell magaslati teleppel számolni. ld. Esztergom-Várhegy – H. Kelemen-Merczi 2002.; Gellérthegy – Maráz 2006, 33.

³⁷ Szabó–Borhy 2015, 73-75.

³⁸ Szabó–Borhy 2015, 75.

³⁹ Maráz 2011.

Eraviscus területeken nagyszámban előforduló római érem jelez. A Drávától délre eső térség katonai eseményei nem érintették a Dunakanyar térségét, sőt az *Augustus*-kori érmek alapján felmerül, hogy az *Eraviscus*ok szövetségben állhattak a rómaiakkal.⁴⁰

A *Boius* és *Eraviscus* törzsek között a Duna mentén valamikor a Kr. e. 1. század második felében tűntek fel az illyr-pannon nyelvű *Azalus*ok. A korszak *pannoniai* törzsi viszonyaiban a térség történetét már meghatározó római befolyás, a korábbi törzsszövetségek földrajzi megosztását célzó folyamata ismerhető fel. Vélhetően a pannonok elleni győzelméhez (Kr. e. 11) köthetően, politikai okokból telepíti *Tiberius* az addig szomszédos *Boius* és *Eraviscus* szállásterület közé az *Azalus*okat, így szigetelve el egymástól a korábban szövetséges törzseket.⁴¹ A törzs régészeti az *Eraviscus*okhoz hasonló éremverésében,⁴² illetve későbbi sírfelirataiban azonosítható.⁴³ Betelepülésüket követően nyelvüket megőrizték, de anyagi kultúrájuk teljesen keltizálódott. Ennek bizonyítéka, hogy a Kr. e. 2. század végén Esztergom-Várhegyen megalakuló, az *Azalus*ok későbbi hatalmi központjának számító *oppidum* környékén feltárt temetőkből és telepekről származó leletanyag alapján nem lehetséges az illyr-pannon horizont meghatározása.⁴⁴ Mindenesetre együttélésük a numizmatikai kutatások alapján zökkenőmentes lehetett, szövetségi viszonyban állhattak egymással.⁴⁵

Az őslakos népesség a nagyfelületű feltárások és korábbi adatok alapján⁴⁶ már a Kr. e. 1. században élénk kapcsolatot ápolt a rómaiakkal, amit elsősorban a késő köztársaság és *Augustus*-kori érmek, illetve néhány esetben arrezzói és észak-itáliai terra sigillata is igazol.⁴⁷ Minden jel arra mutat, hogy a provinciaalakítás egy békés átmenetnek számított a

⁴⁰ Torbágyi 2001-2002, 245. Elnevezésük érmeken: ARAVI, IRAVISCII. Ezt az időszakot követően csak a *Claudius* trónra lépése körüli évektől lehetséges ismételt római éremforgalommal számolni. Torbágyi 2007, 281-282. A római pénzek mellett a század elejéről származó *Eraviscus*, illetve *Azalus* dénárok pedig valószínűsíthetően inkább az arisztokrácia törzsi kincseként, mint valódi pénzforgalmi eszközként értelmezhetőek. Kolniková 2005, 86.

⁴¹ Mócsy 1992, 56. A pontos dátumnak ellentmondhat az *Azalus* és *Eraviscus* dénárok legújabb keltezése.

⁴² Elnevezésük érmeken: ANSALI. Az *Eraviscus*, illetve *Azalus* éremveréshez és az érmek keltetéséhez legújabban ld. Kolniková 2005. Vele szemben az *Eraviscus*ok feltételezhető *foedusi* helyzetével összhangban és a római hatással párhuzamosan, a római dénárok helyettesítésére és a törzsi önreprezentáció céljából következően Torbágyi M. a késő *Augustus*-korra teszi a törzsi ezüstök verésének kezdetét, amelyet valószínűbbnek tartok a fenti korai keltezéssel szemben. Torbágyi 2003.

⁴³ Elsősorban a már római közigazgatás keretein belül működő *civitas peregrina* élén álló *Iucundus princeps Azaliorum* Esztergom-Bánom-dűlő lelőhelyen fellelt *Flavius*-kori sírköve alapján próbálják a korábbi *Azalus* hatalmi központot Esztergom-Várhegyen elhelyezni. AE 1937, 00138.; RIU 3 Nr. 790.

⁴⁴ H. Kelemen 2006; H. Kelemen-Merczi 2002.

⁴⁵ Kolniková 2005, 82.

⁴⁶ Szabó 1990.

⁴⁷ Páty, Malom-dűlő: Ottományi 2007, 136-140; Budaörs-Kamaraerdei-dűlő: Ottományi 2012, 293-295; Tokod-Erzsébetakna: Mócsy 1981, 20.

térségben, aminek köszönhetően számos későbbi római település az őslakos falvak közvetlen folytatásának számít.⁴⁸

II.2 A korai császárkor (markomann-sarmata háborúig)

II.2.1 *Pannonia* az *Augustus*-kor végéig

Pannonia térségét az első görög források a Kárpát-medence képét meghatározó Duna (*Istros*) kapcsán tárgyalják. A földrajzi ismeretek ekkoriban (Kr. e. 7-2. század) még viszonylag homályosak, a tudósítások hatására alakul ki a Duna bifurkációjának gondolata, illetve a hideg és kellemetlen klímájú *Pannonia* toposa. A Duna kettős folyásának elmélete – miszerint a Duna egyrészt a Fekete-tengerbe, illetve az Adriába ömlik – még az *Augustus*-korban alkotó *Strabón*nál is megjelenik, amely híven tükrözi a Duna és a Száva⁴⁹ *Pannonia* korai történetében betöltött, meghatározó szerepét. A folyamokat és az azok mentén futó felvonulási utakat kell a római kor és az azt közvetlenül megelőző időszak *Italiát* a Balkánnal összekötő főútvonalának tartható, amelyre az irodalmi művek is előszeretettel utalnak.⁵⁰

A római expanzió első állomásának *Aquileia* (Olaszország) colonia Kr. e. 181-ben történt megalapítása tekinthető, hiszen a város az *Illyricum* (a későbbi *Pannonia*) területére vezetett balkáni hadjáratok,⁵¹ illetve az északra (Borostyánkő út) és keletre vezető kereskedelmi útvonalak itáliai kezdőpontja volt. A keleti irányú útvonal kulcsfontosságú helyszíne *Nauportus* (Vrhnik, Szlovénia) és környéke volt, ahol a szárazföldi szállítás után a Száva- és Duna-vidék, továbbá a Fekete-tenger térsége folyami úton elérhetővé vált. A Száva mellékfolyóin egyre nagyobb számban kerülnek felszínre olyan, a folyami teherszállítást bizonyító, mediterrán szaktudással épített uszályok, amelyek a rómaiak jelenlétére és a vízi útvonalak használatára utalnak.⁵² A teherhajókat főként a fent említett Balkán térségébe vezetett katonai akciókkal hozták kapcsolatba **(3. ábra)**.⁵³ A megnövekedett logisztikai igényeknek köszönhetően az időigényes, az uszályok deszkáit egymáshoz kötelekkel

⁴⁸ Ottományi 2012, 298-300.

⁴⁹ *Strabón* narratívája szerint a Duna Adriába ömlő ágaként a Szávát lehet azonosítani.

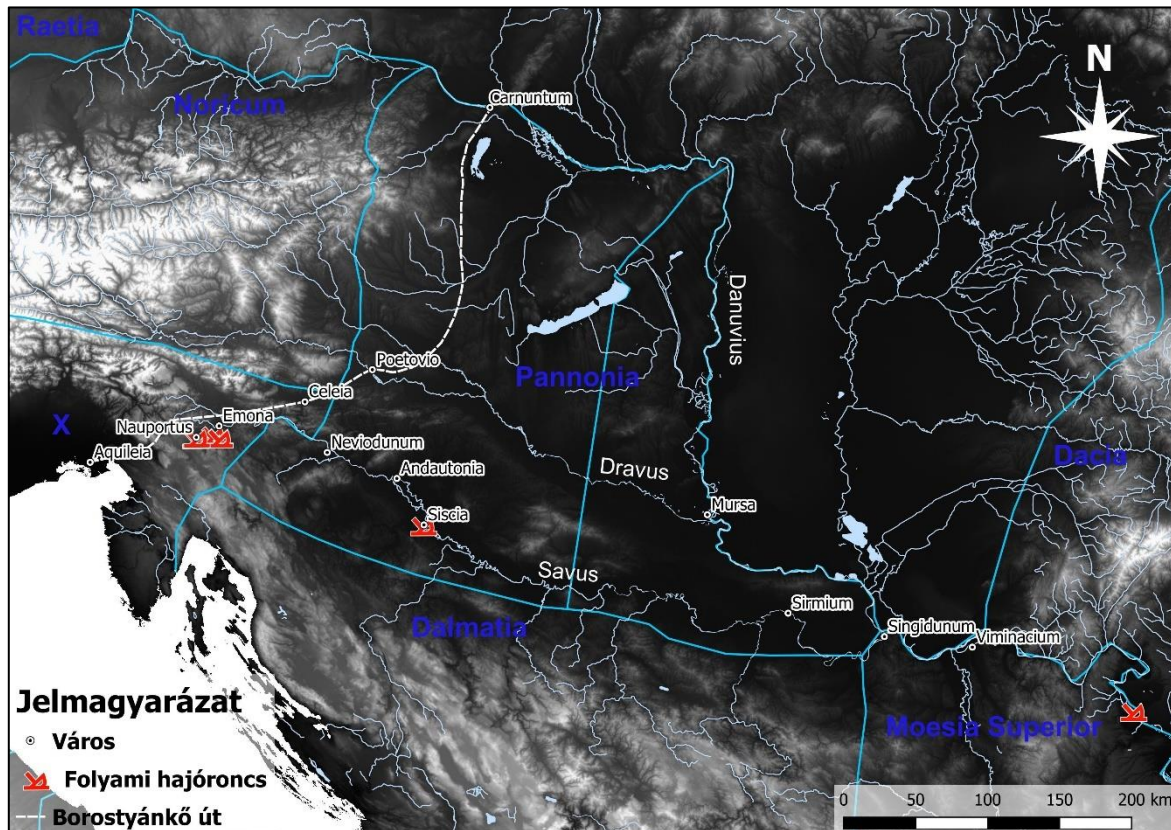
⁵⁰ *Strabón* és *Apollónios* is említi *Nauportust*, mint a Fekete-tenger és az *Italia* közötti út egyik fontos állomását. *Apollónios* hagyománya szerint az Argonauták itt vették vállukra hajóikat és keltek át az Alpokon *Italiába*. Šašel Kos 2006.

⁵¹ *Aquileia* hátsorságát több alkalommal is igyekeztek katonai erővel is biztosítani, elsősorban Siscia elfoglalásával, azonban ez csak *Octavianus*nak sikerült Kr. e. 35-ben. Mócsy-Fitz 1990a, 31. A iapodok elleni hadjárat során stratégiai célokra éléstárnak kívánta a várost berendezni. App. III. 22.

⁵² Erič-Gaspari-Kavur 2012.

⁵³ Gaspari 1998, 545. A katonai mellett a kereskedelmi tevékenységet is kiemeli *Appianos*, miszerint „a Savuson hajók készültek *Caesarnak*: ezeknek piaci árut kellett volna szállítaniok a *Danubiosra*.” Kovács 2003c, 177. = App. III. 22.

összeerősítő bennszülött technika helyébe pontosan az *Augustus*-kortól vas illesztékekkel ácsolt hajószervezetek léptek.⁵⁴ Az építéstechnikai újítások és a folyami hajózás kora császárkortól dokumentált jelenléte párhuzamba állítható a főbb európai folyamokból előkerült hajóleletekkel is.⁵⁵

3. ábra: *Illyricum* legfontosabb szárazföldi, folyami útvonalai és 1-3. századi hajóroncsai (Boetto–Rousse 2012; Erič *et al.* 2012; Erič *et al.* 2014 alapján).

Pannonia tartománnyá szervezése és katonai megszállása több lépcsőben ment végbe. A fent említett földrajzi körülményeknek megfelelően a Dráva-Száva vidék került először katonai felügyelet alá, ahogy arról *Augustus* is beszámol a *Res Gestae Divi Augusti*-ben.⁵⁶ *Illyricum* határát ekkor a Dráva és a Dráva (*Dravus*) és Száva (*Savus*) közötti Duna szakasz képezte,⁵⁷ az időszakból számos itáliai, elsősorban arrezzói terra sigillata és ún. *Aco-*pohár töredéke utal a tényleges római jelenlétre. A Drávától északra azonban *Augustus*-kori állandó katonai tábor, városalapítás jelenleg nem ismert, a fent említett áruk is csupán a távolsági útvonalak végpontjain jelentkeznek, így a térség megszállása ebben a korai időben

⁵⁴ Erič *et al.* 2014, 248-249.

⁵⁵ Bockius 2011, 56. A hajóépítésbeli technikai transzfer (pl. csapolás elterjedésének) nyugat-európai régészeti vizsgálatához ld. Bockius 2011.

⁵⁶ RGA 30,2.

⁵⁷ Kovács 2002, 162. *Illyricum* meghódításának legutóbbi összefoglalását ld. Šašel Kos 2011.

igen valószínűtlennek látszik.⁵⁸ A katonai hódítás, *Germaniához* hasonlóan⁵⁹ egy gazdasági érdekeket szem előtt tartó szándék szerint történt. *Italia* előterében elsőként kereskedelmi kapcsolatokat alakítottak, amelynek köszönhetően római személyek és mediterrán hatások jelentek meg a bennszülött környezetben. Ennek a kapcsolatrendszernek példáját elsősorban Magdalensberg,⁶⁰ illetve újabban Pozsony⁶¹ kora római *emporiuma* szolgáltatja. A fontos kereskedelmi utak, nyersanyaglelőhelyek mentén a római kereskedelmi lerakatoknak köszönhetően gazdasági kapcsolatokat, illetve újabb információkat szerezhettek a későbbi provinciák területének meghódításához.

Már a későbbi katonai megszállás irányát is jelezve *Tiberius* Kr. u. 6-ban *Maroboduus* markomann király ellen vezetett hadjárata kapcsán jelentek meg rövid időre római csapatok a Kárpát-medence kapujában, a Morva dunai torkolatának térségében. A források alapján a későbbi *Pannonia* Drávától északra eső első, rövid ideig fennálló legiotáborát is létrehozták *Carnuntum* (Deutsch-Altenburg, Petronell, Ausztria) területén.⁶² A hadjárattal összefüggésben fontos megfigyelés, hogy az *Augustus-Tiberius*-korból származó római tárgyak stratégiai helyszíneken – a katonaság utánpótlását a tényleges katonai bázisnak számító Száva-vidék felől biztosító, sugarasan kiinduló utak végpontjain, folyami átkelőknél és folyótorkolatoknál bukkannak föl, ezzel is jelezve *Pannonia* katonai megszállásának fő irányait.⁶³ Ennek a korai időszaknak római kapcsolatait bizonyítja az *Aquincum*-Víziváros és Budaörs-Kamaraerdei-dűlő lelőhelyről előkerült leletanyag is.⁶⁴

II.2.2 *Pannonia* a *Iulius-Claudius* korban

Pannonia térségét a tartomány kettéosztásától *Illyricum inferius* néven nevezték,⁶⁵ azonban hogy hivatalosan mikor kapja a *Pannonia* nevet máig élénk vita tárgya.⁶⁶ Az

⁵⁸ Gabler 2006a.

⁵⁹ Az *Augustus*-kori ólom (*plumbum Germanicum*) bányái a Rajnától keletre nyíltak (Rothenhöfer 2003; Hanel-Rothenhöfer 2005) és az egyre gyarapodó régészeti adatok alátámasztják, hogy a térséget elsősorban gazdasági érdekek mentén egy idő után katonailag megszállták, polgári településeket alakítottak, sőt a *Varus*-vereséget megelőzően (Kr. e. 7-től) provinciaként kezelték. Eck 2015.

⁶⁰ Piccottini 1998, Gleirscher 2000.

⁶¹ Vrtel 2011.

⁶² Gabler 2006a, 82-84. Az időszakos legiotábort még nem sikerült régészetileg azonosítani.

⁶³ Gabler 2006a.

⁶⁴ Gabler 2006a, 91, Abb. 3, 95, Abb. 4. *Brigetio* térségéből eddig nem ismerünk *Claudius*-kort megelőző import leletanyagot. Hajdú Barbara (BTM-Aquincumi Múzeum) szóbeli közlése.

⁶⁵ *Illyricum* provinciát *Augustus* alatt alakították (Kr. e. 12-11), majd a kutatás állása szerint *Tiberius* pannondalmata háborúját követően (Kr. u. 8-9) osztották a Rómához közelebb eső *Illyricum superius* (későbbi *Dalmatia*) és a távolabb eső *inferius* (későbbi *Pannonia*) részre. Szabó-Borhy 2015, 90-91. Kovács P. ezt későbbre, *P. Cornelius Dolabella* helytartóságára (Kr. u. 14-20) teszi, amikor a tartományok neve *Pannonia-Dalmatia* néven már állandósult. Kovács 2008b.

⁶⁶ Kovács P. szerint a késő *Tiberius*-korban, de legkésőbb *Nero* alatt kaphatta hivatalosan a *Pannonia* nevet a tartomány. Erre *Tacitus* forráshelye (*Tac. ann.* 12,29,2) utalhat, ahol *Sex. Palpellius Histert Pannonia* helytartójaként nevezik meg *Vannius* legyőzésének évében (Kr. u. 50). Kovács 2007b. Egy későbbi

mindenesetre bizonyos, hogy *L. Tampius Flavianus* az első, akit *Pannonia* tartomány helytartójaként *legatus Augusti pro praetore Pannoniae*nek neveznek meg az epigraphiai források *Vespasianus* uralkodása alatt.⁶⁷ A Dunántúl meghódításának időpontja a forrásokból szintén nem derül ki, de a gyarapodó régészeti információk alapján ez a késő *Tiberius*-, kora *Claudius*-korra tehető,⁶⁸ amellyel párhuzamosan *Pannonia* elnyerte a tartományi önállóságot és megkezdődött a polgári közigazgatás kiépítése. Ez a folyamat időben egybeesett a dunai *ripa* első katonai táborainak kiépítésével és az első *pannoniai* colonia, *Savaria* (Szombathely), megalapításával.

A tartomány katonai megszállásával a földek a Római Birodalom részévé (*ager occupatorius*, az *ager publicus p. R.* része),⁶⁹ a császár tulajdonává váltak. Ennek megfelelően a római befolyás kiterjesztésével együtt az őslakosság földjeit a korábbi viszonyoktól eltérve megadóztatták. A földek után felmérésüket megelőzően (*ager arcifinius*)⁷⁰ közösségenként egy összegben (*stipendium*),⁷¹ felmérésüket követően (*ager vectigalis*) pedig személyhez kötötten fizettek adót (*vectigalt*).⁷² *Pannoniában* a hódítást követően biztosan felmérték és kategóriák szerint osztályozták a földeket, továbbá számos helyen ezeket a *centuriatio* rendszere szerint oszthatták fel.⁷³

A tartomány felmérésével és a katonai felügyelet kiterjesztésével párhuzamosan megkezdődött az őslakos törzsek önálló közigazgatási egységekbe szervezése, aminek az *Eraviscus* területeken egy szövetségi rendszer lehetett az előzménye. Erre az *Augustus*-korban fellendülő római éremforgalom és a fent említett saját éremverés, továbbá a törzsi cohorsok felállításának hiánya és az első igazolható sorozás késői időpontja is utalhat. A történeti forrásokban és a régészeti anyagban sem érhető tetten egy katonai pusztítással járó

tanulmányában felveti, hogy már *Illyricum* kettéosztásakor, amely véleménye szerint legkésőbb Kr. u. 20-ban történhetett, *Illyricum inferiust* hivatalos nevén már *Pannoniaként* nevezték. Sőt, miután már katonai felügyelet alatt nem állt, formálisan önálló tartomány volt. Kovács 2008b. Ezzel szemben M. Šašel Kos szigorúan az epigraphiai anyag alapján egészen *Vespasianus* idejéig nem számol a *Pannonia* név hivatalos használatával. Šašel Kos 2010.

⁶⁷ CIL X 6225 = ILS 985; Mócsy 1990, 9.; Kovács 2007b, 104.

⁶⁸ *Carnuntum* első legiotáborát a feliratok, temetkezések, leletanyag alapján egyértelműen *Tiberius* uralkodásának késői éveitől építhették ki, amellyel az első Duna menti állandó legiotábor *Pannonia* területén. Gabler 2006a, 95-96. *Aquincum* környékén az állandó római jelenlét a vízivárosi alátábor megalakításával *Claudius* uralkodására tehető. Ld. III.1 fejezet.

⁶⁹ Castillo Pascual 2011, 108.

⁷⁰ Az *ager arcifinius vectigalis* kérdéséhez ld. IV.5.1. fejezetet.

⁷¹ Harmatta 1972, 53.

⁷² Harmatta 1972, 55. Kovács P. szerint az adórendszer kiépítése a *civitas peregrinák* kialakításával kellett, hogy egybeessen. Kovács 2002, 177-178.

⁷³ Bővebben ld. IV.5.2. fejezet. Jó példája ennek *Pannoniában Savaria territoriumának centuriatiója*. Bödőcs–Anderkó 2014.

erőszakos hódítás a dunántúli törzsek területén,⁷⁴ ami szintén összhangban áll a korábbi római-kelta kapcsolatokból következő békés átmenettel. A provincia megszállását követően katonai ellenőrzés alá vonták az önkormányzatot elnyert *civitates peregrinae* szervezeteit, amelyek ellenőrzésére többnyire lovagi rangú római *praefectus*okat, esetleg *centuri*okat jelöltek ki.⁷⁵ A gyakorlat bizonyítja, hogy a hadsereg a béke megszilárdításában és fenntartásában nemcsak katonai, hanem adminisztratív szerepet is betölthetett. Ez a központosított rendszer leginkább *L. Volcaci*us *Primus* felirata alapján mérhető le,⁷⁶ aki amellett, hogy az időszakban a *Brigeti*óban állomásozó *cohors I Noricorum praefectura*, a dunai határvonal előjárója (*praefectus ripae Danuvii*) és a *Boi*usok és *Azalus*ok *civitas*ának vezetője is volt. Megbízata ezzel a *civitas peregrinák*, a *cohors* katonai *territoriuma*, továbbá a dunai határvonal ellenőrzésére és irányítására szolt. Ez a széleskörű megbízata véleményem szerint akár összefüggésbe hozható a hadsereg ellátásának biztosításával is, hiszen így *L. Volcaci*us *Primus* egy személyben szervezhette meg a bennszülött közösségektől származó élelmiszer és nyersanyag folyami, vagy annak mentén történő szállítását és elosztását, amelyben a parancsnoksága alá tartozó haderő is tevékeny részt vállalhatott.

Pannonia előterében a *Iulius-Claudius* dinasztia alatt megváltozott a külpolitikai helyzet is. Miután Kr. u. 6-ban *Maroboduus* szövetséget kötött a rómaiakkal, a germán királyság nem jelentett többé veszélyt *Pannoniára*, így a béke megszilárdításának a pannon-dalmata háborút követően nem volt akadálya. A római külpolitika sikere, miszerint a határokon túl kliens királyságokkal biztosítják a tartomány zavartalan fejlődését, kifizetődő volt, ugyanis egészen a *Flavius*-korig és még annak során is sikerült *Pannonia* határait biztosítani.⁷⁷

II.2.3 *Pannonia* igazgatása és határai a *principatus* időszaka alatt

Pannonia eleinte osztatlan tartomány volt, a katonai megszállást követően határait a Duna, a Száva-medence és az Alpokalja képezte. A földrajzi környezet adta tartományhatárok pontos vonala határjelző kövek hiányában nem ismert, de az *itinerarium*ok, térképek és a városi *territorium*okhoz kapcsolódó feliratok alapján viszonylag megbízhatóan megállapítható. Az Északkelet-Dunántúl története szempontjából

⁷⁴ Kovács 2002, 187-188. A kelta *Eraviscus* éremverés kezdeteihez és az *Augustus*-kori éremmennyiség megnövekedéséhez ld. (fentebb már idézett) Torbágyi 2003.

⁷⁵ Szabó-Borhy 2015, 94-95. A bennszülöttek törzsi szervezeteit feltételezhetően meghagyták és a *praefectus*ok valójában ezek működését felügyelheték.

⁷⁶ CIL IX 5363. A tisztséget valamikor a *Flavius*-kor kezdetén tölthette be. Kovács 2016b, 62.

⁷⁷ Mócsy-Fitz 1990a, 35. *Vannius* quad királyságának (*regnum Vannianum*) Kr. u. 50-ben történt bukásához köthetően *Carnuntum* környékén germánokat telepítettek le. Régészeti hagyatékukhoz ld. Ployer 2007, 92.

a provincia kettéosztása és a határváltozások érdemelnek kiemelt figyelmet. *Pannoniát Traianus* uralkodása alatt, Kr. u. 103-107 között, vélhetően 106-ban osztották két részre. A Dunakanyar térségének hovatartozása vita tárgya, mégis a legvalószínűbb, hogy *Pannonia inferior* és *Pannonia superior* határa az *Azalus* és *Eraviscus* szállásterületet találkozásánál, *Cirpitől* (Dunabogdány) délre kiindulva a Pilis gerincein haladt a Vértes irányába. A tartományhatárok *Caracalla* átszervezéséig nem változtak.⁷⁸

Pannoniát önálló provincia státusának elnyeréséig, az *Augustus*-kortól a tartomány három legiójának (*legio VIII Augusta*, *IX Hispana*, *XV Apollinaris*) főparancsnokságával megbízott *legatus exercitus* irányíthatta, aki *Illyricum superius* (*Dalmatia*) helytartója alá volt beosztva.⁷⁹ A provinciális közigazgatás kiépítését követően a helytartói hivatal (*officium*) a katonaságtól függetlenné vált, de a hadsereg szerepe a *civitas peregrinák* irányításában továbbra is fennmaradt a *Flavius*-korig. A helytartó *imperiummal* rendelkező (formálisan) választott szenátori rendű hivatalnok volt, aki a rábízott tartomány felett gyakorolta hatalmát, azaz a provincia közigazgatásának és többek között gazdasági jellegű jogügyleteinek (pl. adószedés során történő visszaéléseknek) legfelsőbb szerve volt.⁸⁰ Ahogy a *principatus* időszakában és még azt követően a 214-es határmódosításig megszokott volt, az egy legióval rendelkező tartomány élén *propraetor*, a több legiót állomásoztató provinciában *proconsul* rangú helytartó állt. Az osztatlan *Pannoniában* *consularis* helytartók – valószínűleg *Poetovio* (Ptuj, Szlovénia) székhelyen, majd a provincia kettéosztását követően *Pannonia superiorban Carnuntumban* *proconsulok*, *Pannonia inferiorban* pedig *Aquincum* székhelyen *propraetorok* teljesítettek szolgálatot. A provincia helytartói a második században több alkalommal az állomásoztatott legiók parancsnokai, illetve *Pannonia superior* esetében *Pannonia inferior* helytartói közül kerültek ki.⁸¹ A helytartó munkáját a tőle független, de vele együttműködő pénzügyi és

⁷⁸ Mócsy–Fitz 1990b, 54-55. Valószínűsíthetően ezt a határvonalat a két *Pannonia* irányításával megbízott, a császári trónra várományos *L. Aelius Caesar* helytartósága alatt (Kr. u. 136-144) ideiglenesen egyesítik, majd utóda alatt visszaállítják. Tóth 1985. Tóth E. idézett közleményében *Ptolemaios* világtérképén található ellentmondás feloldására felveti annak is a lehetőségét, hogy egy földrajzi tévedésnek köszönhetően a tartományhatár a Gerecsétől nyugatra, az *Azalus* szállásterületet ketté osztva tartana dél felé. Fehér B. Tóth E. érvelését nem tartja megalapozottnak (Fehér 2004, 302, 20. jegyzet). A *legio I Adiutrix* Dömösön feltárt, még a 3. század előtt megszűnő tégláégető műhelye alapján a Dunakanyar *Pannonia superiorhoz* tartozását tarthatjuk valószínűbbnek. H. Kelemen 1994-1995.

⁷⁹ Kovács 2002, 177.

⁸⁰ Ando 2006, 179.; Fontos, hogy a helytartó örködött a provincia lakosságának pénzügyei felett is, ez a jogkör nem a *procuratorok* számára volt fenntartva. A helytartói levelezésekkel és fennmaradt dokumentumokkal kapcsolatban ld. Mitchell 1976, 114-115.; Edmondson 2006, 278-279. A tisztség *imperiumát* jelzi a helytartói hivatalokhoz köthető *hasta* használata és ábrázolása. Bővebben korábbi irodalmakat idézve ld. Kovács 2003a; Kovács 2005; Mráv 2011.

⁸¹ Mócsy–Fitz 1990b, 55-57.

gazdasági ügyekért felelős, császár által kinevezett, a *fiscus* tulajdonát képező földek kezelését is végző lovagrendű *procurator Augusti* segítette.⁸² A provinciális közigazgatás két csúcshivatalát leszámítva, amelyek a császár hatalmát és gondoskodását képviselték, a municipális rangú közösségek viszonylagos függetlenséget élvezhettek.⁸³

A provinciális császárkultusz színtere a municipális közösségek részvételével évenként megtartott tartománygyűlés (*concilium provinciae*) volt, ami a tartomány integrációját és a közigazgatás működését is elősegítette. Miután a városok és egyes esetekben a törzsi közösségek képviselői (*legati*) is jelen voltak, a kultuszcselekmények elvégzése mellett a tartománygyűlések a provinciális közigazgatástól függetlenül fogalmazhatták meg politikai állásfoglalásukat és közvetíthették azt (küldöttek útján) közvetlenül a császári udvar felé. Ugyanez fordítva is történhetett, a császár is választhatta, hogy a *concilium*okon keresztül szólítja meg a provinciális lakosságot. A gyűlések mondhattak véleményt a helytartó és a tartományi tisztviselők munkájáról is, azonban egyelőre kevés a történeti forrás ahhoz, hogy hatékony ellenőrző szerepet lehessen tulajdonítani nekik.⁸⁴ A közelmúltban kimutatták, hogy a fenti feladatok mellett a *concilium*oknak gazdasági és kulturális jelentőségük is volt. A szervezetek saját bevétellel rendelkeztek, amelyet kereskedelemből, banki ügyletekből, adományokból és pénzverésből szereztek. Ezt tükrözi, hogy ritka esetekben a *census* megállapításában, az adószedésben, a katonaság ellátásában és elhelyezésében, útépitésekben és rendfenntartásban is részt vehettek.⁸⁵ *Traianus*tól kezdve *Pannonia superior* esetében *Savariában*, *Pannonia inferior*ban pedig valószínűsíthetően *Sirmiumban* (Sremska Mitrovica, Szerbia), majd a 2. század közepétől *Mursában* (Eszék, Horvátország) vagy *Aquincumban* tartották a tartománygyűléseket.⁸⁶

A tartománygyűlések működése és szervezetei is bizonyítják, hogy a provinciák közösségei (*res publicae*) viszonylag független önkormányzattal és jogkörökkel bírtak. Ugyanez fejeződik ki a tartományok területének különféle *territoriumokra* osztásában,

⁸² Ando 2006, 179. A *procuratorok* *Pannoniában* az epigraphiai emlékek alapján csak a tartomány kettéosztásáig végezték a helytartó székhelyén (Poetovio) *ducenarius* rangban munkájukat, majd alacsonyabb rangfokozatban, *centenarius*ként nevezték ki őket. *Pannonia superior*ban helyben maradvá *Poetovióban*, *Pannonia inferior*ban pedig a *legio II Adiutrix* katonái számára alapított utolsó deductiós coloniában, *Mursában* volt székhelyük. Mócsy–Fitz 1990b, 66-68.

⁸³ Edmondson 2006, 278-279.

⁸⁴ Deininger 1965, 161-165.

⁸⁵ Edelmann-Singer 2015.

⁸⁶ Szabó 2016. *Pannonia inferior* esetében a kutatásban sokáig tartotta magát a nézet, hogy a *concilium* helyszíne *Gorsiumban* volt. Fitz 2003; Az epigraphiai anyag és a szentélykörzet elrendezésének vizsgálata alapján ezt ma már elvetik. Fitz J. álláspontjának tételes cáfolatára ld. Fishwick 2000. *Mursa* és *Aquincum* ilyen irányú szerepére ld. Szabó 2016, 113-114.

amelyeket egy-egy magistratusokból álló vezető testület (*ordo*) igazgatott.⁸⁷ Kivételt képeznek ez alól a római katonai hódítással párhuzamosan kialakított katonai *territoriumok*, továbbá a császár személyes igazgatása alá tartozó területek (*saltus*, bányakerületek).⁸⁸ Minden *civitas peregrina*, illetve római polgárokat számláló közösség (*res publica, civitas*), colonia vagy municipium rendelkezett hozzá csatlakozó *territoriummal*, amelyeken belül a magistratusok önálló rendelkezési jogkörüket szabadon gyakorolhatták. A municipiumokat *Aquincum* és *Carnuntum* esetében is a legiotáborok előterében (*extra leugam*) megtelepedő népesség korai településeinek (*vici*) városi rangadományozásával hozták létre, megszüntetve a korábbi törzsi *civitas peregrinákat*.⁸⁹ A coloniák esetében a *territoriumok* kialakítása szintén a törzsi önkormányzat végét jelentette.⁹⁰ Többek között ez a folyamat indította el a bennszülött lakosságot a fokozatos romanizáció útján. A városi *territoriumok* kisebb egységekre, *pagusokra* és *vicusokra* tagozódtak, amelyek a *territorium* vezető közösségének irányítása alá tartoztak. Emellett a municipalizáció kezdetéig a katonai *vici*hez és *canabae*hoz hasonlóan a bennszülött környezetben élő római polgárok alkotta *vicusok*nak is lehettek saját *magistratusaik*.⁹¹

A közigazgatási átalakulás kapcsán fontos kitérni kutatási területem territoriális hovatartozásának kérdésére. *Hadrianus* idejében *Pannonia inferior* tartományi székhelye *Aquincum* néven municipium rangot kapott, amely együtt járt a korábbi *civitas Eraviscorum* területének bekebelezésével és a szervezet megszüntetésével.⁹² A város *territoriuma* északon megegyezett a tartományhatárral, de az ezen túl fekvő, *civitas Azaliorum* *territoriumának* hovatartozása *Hadrianus* uralkodásától fogva kérdéses.⁹³ Elsőként Mráv Zs. vetette fel, hogy a térség feliratos köemlékein jelentkező M, MOG, MOGE névváltozatok, illetve a katonai *laterculusok*on feltüntetett MOG, MOGI, MOGIO *origók*

⁸⁷ A fogalom tisztázásához és forrásaihoz, illetve a katonai *territorium* és a *canabae/vici* önkormányzatához ld. Kovács 1996-1997.

⁸⁸ Kovács 2013, 136.; *Isidorus* meghatározása szerint (*Isid. orig.* 15,2,11) a *pagusok*, *vicusok*, *castellumok* a *civitates* alá voltak beosztva, mégis az elnevezés ellenére a katonai *vicusok* és *canabae* is rendelkeztek *territoriummal* és ebből következően *ordoval*.

⁸⁹ *Aquincum* municipiumának korai településmagjához ld. Láng 2015. *Brigetio* a municipium rangot csak Kr. u. 205 körül nyerhette el. Dobosi-Borhy 2011, 4. A fent jelzett időpontig a térségben a Bakony lábainál fekvő, eddig még ismeretlen fekvésű *Mog.* municipium rendelkezhetett városi *territoriummal*. Tóth 2006.

⁹⁰ Kovács 2013, 140-143.

⁹¹ Kovács 2013, 138-139. A fenti felosztást több epigraphiai emlék is bizonyítja *Pannoniában* ld. Kovács 2013, 150-152.

⁹² Kovács 1999a.

⁹³ A közelmúltban Kovács P. (Kovács 2003b), Mráv Zs. (Mráv 2003) és Tóth E. (Tóth 2003) vizsgálta a *Brigetiotól* környezetében található 2. századi városi alakulatok kérdését és a *civitas Azaliorum* sorsát. Eredményeiket meglátásom szerint Tóth E. három évvel későbbi tanulmánya hozta közös nevezőre, így az általa tett megállapításokat tartom jelenleg érvényesnek. Tóth 2006.

nem egy, hanem két várost jelölhetnek.⁹⁴ Fontos észrevétel emellett, hogy a *decuriók* feliratai két csoportot alkotva Komárom és a Bakony között, illetve a Balaton északnyugati térségében csoportosulnak. A keleti feliratcsoportot a korábbi kutatás a Sümegcsehi és Somlóvásárhely környezetében fekvő *Mogetianának* a vidéki birtokosaihoz kötötte, de Tóth E. kimutatta, hogy *Pannoniában* a városi tisztviselők feliratai többnyire a városok közelében koncentrálódnak, így a korábbi álláspont kevésbé tűnik valószínűnek.⁹⁵ Ezek alapján úgy tűnik, hogy nem egy, hanem két város, az útleírásokból ismert *Mogetiana* és a *Brigetiótól* délre fekvő *municipium Aelium Mogiones* oszthatott a korábbi *Azalus* törzsi területek fölött.⁹⁶ Ezek alapján kutatási területem északi része a 2. század folyamán egy tokodi feliratnak (EKat. 372) köszönhetően is minden valószínűség szerint *Mogiones territoriumához* tartozott.

A provinciális közigazgatásban talán a városok működéséről lehet tudni a legtöbbet, köszönhetően annak, hogy *Roma* igazgatásának mintájára alakultak ki és a betöltött tisztségek a Birodalom egészében azonosak voltak. A provinciák elitjét képezték a városi tanácsba kerülő szabad születésű személyek, akik a városoknak adományozott kiváltságok révén a római polgárjogot is elnyerhették. A városi tanácsba (*ordo decurionum*) a városi *magistraturák* viselése és egy előre meghatározott értékű vagyon birtoklása révén lehetett bekerülni. A városi hivatalok között a legmagasabb az egy évre választott, egy-egy fő által betöltött *duumvir* tisztség volt. A *duumvirek* voltak a municipális közösség ítélkezési jogkörrel rendelkező vezetői (*duumvir iure dicundo*) és ötévente az ő feladatuk volt, hogy a városi *territorium censusát* megtartsák (*duumvir quinquennalis*) és a városi tanács jegyzékét összeállítsák és felülvizsgálják. Mellettük két alacsonyabb *potestasszal* bíró tisztségviselő, *aediles* vagy *questores* álltak a városi tanács élén, így nyerte el a testület a *quattuorviri* elnevezését.⁹⁷ A városi tanács mellett a provinciális közigazgatástól független, de a városok gazdasági életébe jelentős beleszólással bíró szervezetek is, így a *collegiumok*, *Augustalisok* és a *principatus* végén a *seviri* testületei is jelen voltak *Pannoniában*.⁹⁸

⁹⁴ Mráv 2003, 332-333.

⁹⁵ Tóth 2006, 82-83.

⁹⁶ A *Caracalla*-kori határmódosítás, miután két városról lehetett szó, nem szakított ketté *territoriumot*, *Mogetiana superior*ban maradt, míg *Mogiones inferior*hoz került. Tóth 2006, 98. Kovács P. pedig feltételezi, hogy *Brigetio Severus*-kori municipalizálásával a korábbi *civitas peregrina* keleti területén megalakuló város *territoriumából* szakítottak ki részt, amely párhuzamba állítható a kor *daciai* folyamataival. Kovács 2003b, 297. A *municipium* biztosan fennmaradt még a 3. század közepéig, hiszen szobrot állít a térségben áthaladó *Philippus Arabs* császárnak. Mráv 2003.

⁹⁷ Liebenam 1900, 255-279; Alföldy 2002, 126-128.

⁹⁸ Alföldy 1958. A városi *collegiumok*, különösen a posztóások *collegiumának* működéséhez és gazdasági jelentőségéhez ld. Liu 2009.

II.2.4 *Pannonia* a *Flavius*-kortól a markomann háborúig

Pannonia területén a pannon-dalmata lázadás leverését követően a római kül- és belpolitikának köszönhetően hosszú ideig béke honolt. A császárság első komoly válságának idején (Kr. u. 68-69) *Pannonia* legioi jelentős szerepet kaptak *Vespasianus* végső győzelmében és *L. Tampus Flavianus* helytartósága alatt *Cornelius Fuscus procurator*, illetve *Antonius Primus* legioparancsnok intézkedésének köszönhetően a *moesiai* helyzettel ellentétben *Pannonia* előterének külpolitikai helyzetét is sikerült stabilizálni, elkerülve hogy a provinciát külső támadás érje.⁹⁹ A *Flavius*-korban folytatták a *Claudius* alatt megkezdett katonai állomáshelyek kiépítését és a csapatok Duna mentére telepítését, de ekkor szervezték át a vélhetően már *Augustus* idején kialakított dunai flottát is.¹⁰⁰ Ebbe az új koncepcióba illeszkedik *C. Calpetanus Rantius Quirinalis Valerius Festus* helytartó építési tevékenysége is (Kr. u. 73), amelyről *Aquincumból* és *Carnuntumból* előkerült köemlékek is tanúskodnak.¹⁰¹ A római legio- és segédcsapattáborok által alkotott védelmi láncolat a Duna mentén a *Flavius*októl *Antoninus Pius* uralkodásáig folyamatos kiépítés és megerősítés alatt volt. Ezalatt az idő alatt a *Flavius*-kori táborokat fokozatosan kőbe építették, illetve mellettük újakat is emeltek. Fontos változás, hogy *Hadrianustól* fogva a táborokban állandó helyőrségek állomásoztak, amelyek nagy része egészen a késő római időkig helyben maradt.¹⁰²

Vespasianus és *Titus* uralkodása *Pannoniában* békés időszakot jelentett, csak *Domitianus* uralkodása alatt a megerősödő dák királyság *Moesia* elleni támadásával és egy feltételezhető dunai germán győzelemmel (Kr. u. 85) változott meg *Pannonia* helyzete. Ekkor *Domitianus* a Rajnától és *Britanniából* számos legiot és segédcsapatot vezényelt át a Dunához. Az *Aquincum* és *Brigetio* későbbi helyőrségét adó *legio I* és *II Adiutrix* is ezen csapatmozgások során kerültek először a tartományba. A dák háborút lezáró békét (Kr. u. 88) követően *Domitianus Pannoniába* látogatott, majd a markomannok, quadok és az oldalukon hamarosan felsorakozó sarmaták ellen vonult.¹⁰³ A harcok egészen *Nerva* uralkodásának

⁹⁹ Mócsy–Fitz 1990a, 35.

¹⁰⁰ *Aquincum* és *Brigetio* közötti határszakasz katonai történetét a II.2.3. fejezetben fejtem ki. A korai katonai táborokhoz ld. Szabó–Borhy 2015, 109. Az átszervezésre az egység neve, *classis Flavia* utal, korábbi létéről pedig *Vannius* bukásakor (Kr. u. 50) értesülünk. Gabler *et al.* 1990, 82-83.

¹⁰¹ Köemlékekhez a hivatkozásokat ld. Szabó–Borhy 2015, 109.

¹⁰² Szabó–Borhy 2015, 108-117. Kr. u. 118-119-ben *Pannonia* már kettéosztott tartomány és innentől fogva ugyanaz a négy legio állomásozik a két tartományrészben egészen a késő római időkig: a *legio II Adiutrix Aquincumban*, a *II Adiutrix Brigetióban*, a *XIII Gemina Carnuntumban*, a *X Gemina* pedig *Vindobonában* (Bécs, Ausztria). Gabler *et al.* 1990, 72.

¹⁰³ A feliratok megjelölése nem egységes, említik *bellum Suebum*, *bellum Germanicum* néven is a háborút. Szabó–Borhy 2015, 117.

idejéig elhúzódtak (Kr. u. 97), és egy teljes legio, a *XXI Rapax* is áldozatul esett a sarmata támadásoknak.¹⁰⁴

A *Flavius*-kor a katonai konfliktusok ellenére is fontos közigazgatási átalakításoknak és a római uralom integrációjának idejét jelentette *Pannonia* történetében. A bennszülött *pannoniai* törzsek fokozatos romanizációja és ebből fakadóan a közigazgatás polgári kiépítése leginkább a *civitas peregrinák* vezetésében történő változásokkal írható le. A katonai felügyeletet a *Flaviusok* alatt fokozatosan megszüntették és a törzsi *civitasok* vezetését a bennszülött, többnyire a római polgárjogot nyert, megbízható törzsi vezetők (*principes*) vették át, már előrevetítve a municipalizáció menetét.¹⁰⁵ A municipalizáció első lépcsője az önkormányzattal bíró városi közösségek (*municipia, coloniae*) megalakítása volt, amelynek kezdete valamikor az első század első felére, *Claudius* esetleg *Tiberius* kései uralkodására tehető.¹⁰⁶ Miután városlistákkal történeti munkák révén csak bizonyos időszakokra vonatkozóan rendelkezünk, a városok császári *cognomenei*, a lakosok által megadott *tribusok*, illetve a *pseudotribusok* segítségével lehetséges nyomon követni a jogok adományozásának történetét.¹⁰⁷ A folyamat együtt járt a *civitas peregrinák* szervezeteinek és *territoriumainak* a városok javára történő megszüntetésével.¹⁰⁸ Az új közösségek rangjával a római polgárjogot egyre szélesebb körben terjesztették ki, elsősorban a városi tisztségviselők és tanácsstagok számára.

Pannonia első, biztosan igazolható városi közössége a *Carnuntumban* állomásozó *legio XV Apollinaris* kiszolgált katonái számára alapított, *Poetovio* (Ptuj, Szlovénia) és a *Carnuntum* között félúton fekvő *colonia Claudia Savaria* (Szombathely).¹⁰⁹ A *Iulius-Claudius* dinasztia uralkodását követően a *Flaviusok* városalapítási tevékenysége a Dráva-Száva vidékre koncentrált, illetve a Borostyánkő út mentén *municipium Flavium Scarbantia* kapott ismételten városi rangot, így *Pannonia* két fő kereskedelmi főútvonala mentén befejeződött a municipalizáció folyamata. *Traianus* császár csupán *colonia Ulpia*

¹⁰⁴ Mócsy–Fitz 1990a, 36.

¹⁰⁵ Szabó–Borhy 2015, 95.

¹⁰⁶ *Oppidum Iulia Scarbantia* (Sopron) kapcsán merült fel, hogy *Tiberiustól* kapott *municipium* rangot. Ezzel *Pannonia* legkorábbi önkormányzattal rendelkező települése lehetett (Kovács 2002), de csak abban az esetben, ha *Emonát* (Ljubljana, Szlovénia) valóban *Itáliában* alapították (Šašel Kos 2002). Kovács P. szerint *Emona pannoniai* alapítása a közölt határjelző kő alapján nem vonható kétségbe, sőt *Augustus*-kori alapítását is vitatja, inkább a kora *Tiberius*-kort valószínűsíti, amelyre a városfal építési felirata is utal. Kovács 2002, 184-186.

¹⁰⁷ Forni 1956; Mócsy–Fitz 1990b, 61.; Kovács 2002, 159.

¹⁰⁸ Kovács 2013, 140-143.; Fontos kérdés a *civitas Eraviscorum* önállóságának megőrzésének kérdése, amelyet a továbbiakban még tárgyalok.

¹⁰⁹ *Savaria*, de *Pannonia* egyik későbbi városi közössége esetében sem számolhatunk azonban a *ius Italicum* kiterjesztésével, tehát minden föld, a császári *saltusok*at kivéve, adóköteles földbirtok (*possessio*) volt. Visky 1963.

Poetoviót alapította, *Hadrianus* idejére tehető a szélesebb körű városi rangadományozás, ennek megfelelően tehát *Pannonia* egész területén, és kutatási területem egészén is városi *territorium*okat lehet feltételezni.¹¹⁰

A városiasodást elősegítő *Traianus* és *Hadrianus* még helytartóként részt vettek *Domitianus* dák és germán-sarmata háborúiban, így *Nerva* rövid uralkodását követően olyan uralkodók kerültek hatalomra, akik kiválóan tudták kezelni a *Pannonia* biztonságát fenyegető veszélyeket. *Traianus* idején, valószínűleg Kr. u. 106-ban – *Moesiához* és *Germaniához* hasonlóan, főként a *Dacia* meghódításához felvonultatott csapatoknak köszönhetően – *Pannoniát* kettéosztották a sarmatákkal szemben álló *Pannonia inferiorra* és a germánokkal frontot alkotó *Pannonia superiorra*. *Pannonia inferior* békéjét *Hadrianus* helytartósága alatt egy sarmaták elleni háború (Kr. u. 107) ismételten megzavarta, de ezt követően egy tíz éves békeidőszak következett *Traianus* uralkodásának végéig. 117-ben a jazygok és roxolánok egyszerre intéztek támadást *Pannonia* és *Moesia inferior* ellen. A háború a jazygokkal 119-ben kötött békeszerződéssel végződött, amelyben *Q. Marcius Turbo*, a *daciai* és *Pannonia inferiori* legiok vezetésével megbízott parancsnokának kulcsfontosságú szerepe volt.¹¹¹ A békekötéssel a Birodalom és a sarmaták közötti gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok felélénkültek, amiből a *Pannonia inferior* limese menti katonai és polgári települések profitáltak.¹¹² A *Pannonia* északi határával szomszédos germánokkal 97-ben kötött béke vélhetően 136-ban *L. Aelius Caesar*, a két *Pannonia* együttes helytartói megbízatásával ért véget. A háború 138-ig húzódott, a békekötésre pedig *Antoninus Pius* uralkodása alatt (Kr. u. 140-144 között) egy új quad király beiktatásával került sor.¹¹³ A 2. század második feléig *Pannonia* nem sodródott komolyabb háborús konfliktusba, így a tartomány gazdaságának, társadalmának fejlődése töretlen és virágzó volt, amelyet a Római Birodalom egyik legsúlyosabb konfliktusa, a markomann-sarmata háború alapjaiban változtatott meg.

¹¹⁰ A folyamatot ábrákkal is végigkíséri: Szabó–Borhy 2015, 96-108. A *civitas peregrinák* eltűnnek és *Hadrianus* idején a polgári *territorium*ok között már kizárólag *coloniákat* és *municipium*okat találunk. Ld. II.2.3. fejezet.

¹¹¹ Mócsy–Fitz 1990a, 36-37.

¹¹² Az utak vonalához és a *jazyg* városok kérdéséhez ld. Vaday 2003; Gabler 2011.

¹¹³ *L. Aelius Caesar* összevont helytartósága mögött nem biztos, hogy jelentős katonai események húzódtak meg, lehetséges, hogy kinevezése inkább a császári utódláspolitikába illeszkedett. *Ti. Haterius Nepos* sem *pannoniai* győzelmeiért, hanem a *Bar Kohba*-felkelés leveréséért kapta az *ornamenta triumphaliát*. *Antoninus Pius* a kisebb harcokban és betörésekben megnyilvánuló (ilyen eseményekre utalának *Aelius Caesar* katonai győzelmei) quad fenyegetést a nagyobb fegyveres konfliktust megelőzve diplomáciai eszközökkel, egy új király beiktatásával rendezte. Juhász 2012.

II.3 A markomann-sarmata háborúktól a tetrarchia koráig

A markomann-sarmata háború eseménytörténetét jelen dolgozat keretében nem kívánom bemutatni, csupán a hadseregellátást érintő folyamatokra fogom felhívni a figyelmet. *Marcus Aurelius* uralkodása alatt *Pannoniát* a Birodalom irányából egy heves járvány, kívülről pedig a *receptiót* követelő barbár germán és sarmata törzsek támadása fenyegette. A tartomány szempontjából kritikus időszak előzményeként *Verus* 162-166 között lezajló parthus háborúja tekinthető,¹¹⁴ hiszen a harctérről hazatérő katonák hozták magukkal a pestist, amely végül a társuralkodó halálát is okozta 169-ben.¹¹⁵ Szinte biztos, hogy a *legio II Adiutrix* katonáival és a legiok vexillatióival együtt *Pannoniát* is elérte a járvány és bár ennek pusztításait ma még nem lehet igazán felmérni,¹¹⁶ tény hogy az időszak vízváltást jelentett a tartomány vallástörténetben is, ugyanis a *limes*-menti településeken ekkor egyidőben jelentek meg a gyógyító istenekhez köthető feliratok, ábrázolások.¹¹⁷ A pestis mellett a barbár betörések is bizonyára számos áldozatot szedtek, amire közvetett módon csak az elrejtett éremkincsek és vidéki településeken kimutatható égésrétegek utalnak.¹¹⁸

A tartomány gazdaságát nagy valószínűséggel megrengették a pusztítások, feltehetőleg a lakosok legyilkolása, fogságba vetése, vagy a járvány pusztítása miatt a földeket nem tudták művelni, az állatállomány szétszaladt, az épségben megmaradt emberek pedig korábbi kapcsolatrendszerüket elveszíthették. Nem tűnik véletlennek, hogy ebben a helyzetben a tartomány biztonságáról gondoskodó hadsereg ellátását *Pannonián* kívülről érkező gabonával kívánták biztosítani. Ezt feladatot a markomannok *Italiáig* tartó előrenyomulását követő évben, tehát 170-ben *M. Valerius Maximianus*ra, *poetoviói* származású lovagra bízták, aki a szállítmányt a Dunán a *misenumi*, *ravennai* és *britanniai* flotta vexillatióinak közreműködésével, illetve válogatott afrikai és mór lovasok szárazföldi biztosításával a két *Pannonia* hadserege számára leszállította.¹¹⁹ A gabona valószínűleg

¹¹⁴ *Aquincumból* a parthusok ellen elvezényelték a *legio II Adiutrix*ot, helyébe pedig a *legio III Flavia* érkezett Gabler *et al.* 1990, 72, 84.

¹¹⁵ Forrásokhoz részletesen ld. Kovács 2016a, 72-73.

¹¹⁶ Újabbán Kovács P. néhány *savariai* köemléket hozott a járvánnyal összefüggésbe. Kovács 2016a. Talán a járványhoz kapcsolható *C. Iulius Commodus Orfitianus* Pusztamarótról előkerült gyógyító *Nympháknak* ajánlott oltára is (EKat. 179), amelyet valószínűleg Tataról szállítottak másodlagos lelőhelyére (Kádár 1981, 71). Maróton Zsigmond király idején már valószínűsíthetően állt egy kastély, amely az uralkodó kezéből az esztergomi érsekhez került (MRT 5, 15/13). Ha a kastély építése biztosan Zsigmond idejéhez volna köthető, az megteremtene a kapcsolódási pontot Tata és Pusztamarót között, hiszen Tata Zsigmond korában válik királyi rezidenciává. B. Szatmári 1974, 51-52.

¹¹⁷ Tóth 2015, 126-129.

¹¹⁸ Ld. III.3.2. fejezet. A hadifoglyok száma is feltételezi, hogy a betörésekben is sokan veszhették életüket. Szemelvényekhez ld. Kovács 2016a, 74-75.

¹¹⁹ AE 1956, 0124. = AE 1976, 359. „*allecto (!) ab Imp(eratore) M(arco) Antonino Aug(usto) et misso in procinctu / ⁵Germanic(ae) exped(itio)nis ad deducend(a) per Danuvium quae in annonam Panno(niae) /*

felső *Germaniából*, esetleg belső *Galliából* érkezhetett.¹²⁰ *Valerius Maximianus* jó szolgálataiért cserébe 179-ben az első *pannoniai* születésű szenátorrá válhatott.¹²¹ A háború egészen *M. Aurelius* 180-ban bekövetkező haláláig elhúzódott, és fiának, *Commodusnak* kellett a békekötést levezényelnie. A gazdasági nehézségek fényében figyelemre méltó, hogy a markomannokat a szerződés értelmében éves gabonahányad megfizetésére kötelezte, amit azonban fegyverekért és katonákért cserébe végül elengedett.¹²² Talán ez is mutatja, hogy a térség mind gazdaságilag, mind katonailag viszonylag hamar talpra állhatott. Megkezdődött a föld-fa konstrukciójú erődítmények kőbe építése és *Aquincumtól* délre a fokozott ellenőrzés érdekében 184-ben felhúzták *Pannonia inferiorban* az első őrtornyokat (*burgi*) és kiserődöket (*praesidia*).¹²³

Commodus halálát követően a *pannoniai* csapatok támogatásával trónra került *Septimius Severus* uralkodásával *Pannoniában* új időszak kezdődött. A császár a tartományban állomásozó legionariusok és a segédcsapatokban szolgáló katonák zsoldját egyaránt megemelte és a szolgálat alatt kötött házasságokat is elismerte. Ebből következően a korábbi katona- és polgárváros *territoriumát* *Aquincum* colonia rangra emelésével összevonták, így az újonnan kialakított városi *ordóba* a korábbi *canabae* lakosai is bekerülhettek.¹²⁴ Hasonló folyamat figyelhető meg *Carnuntumban*, *Vindobonában* és *Brigetióban* is, így kijelenthető, hogy a *Severus*-kori municipalizációnak *Pannoniában* elsősorban katonai vonatkozása lehetett.¹²⁵ Utóbbi két településen a legiotáboroktól távolabb eső vicust emelték municipium rangra.¹²⁶ *Brigetio* esetében ennek dátuma kérdéses, de minden bizonnyal 205 előtt, valószínűsíthetően *Aquincum* és *Carnuntum* colonia rangra emelésével párhuzamosan, 194-ben történt.¹²⁷ Sajnos nem áll rendelkezésre adat arra vonatkozóan, hogy meddig terjedhetett az újonnan alapított polgárváros *territoriuma*, így Esztergom és környékének jogi

utriusq(ue) exercit(uum) denavigarent praepos(ito) vexillation(um) clas(sium) praetor(iarum) / Misenatis item Ravennatis item clas(sis) Brit{t}an(n)ic(ae) item equit(um) Afror(um) et Mauror(um) / elector(um) ad curam explorationis Pannoniae”.

¹²⁰ Herz 2002, 27-28.

¹²¹ *M. Valerius Maximianus* hivatali ranglétrájához és a korszak lovagrendi különleges tisztviselőihez legújabban ld. Filippini–Gregori 2014.

¹²² D.C. 72,2,2-3.

¹²³ Mráv 2015-2016. Fa konstrukciójú őrtornyokat korábbi időből is ismerünk, amelyek elsősorban a Dunakanyar térségét ellenőrizték. Ilyen korai őrtornyokra utaló nyomokat fedeztek fel Pilismaróton (MRT 5, 17/22, 25) és Visegrád-Kisvillám lelőhelyen. Gabler *et al.* 1990, 103; Máté 2011, 239.

¹²⁴ Kovács 2007a, 146-147; Szabó–Borhy 2015, 129.

¹²⁵ *Pannoniával* *Dacia* provincia állítható párhuzamba, ahol szintén kiterjedt városalapításról tudunk, sőt az adómentességet biztosító *ius Italicumot* is számos colonia rangú településre kiterjesztették. Mráv 2013a, 218-220.

¹²⁶ Mráv 2013a, 209.

¹²⁷ A problémához részletesen ld. Mráv 2013a, 208-209. A városiasodást a császár költséges középítkezések támogatásával is ösztönözte *Aquincumban* és *Brigetióban* is. Mráv 2009.

hovatarozása sem dönthető el egyértelműen. Az mindenesetre feltűnő, hogy a térségben egy bajnai sírkövet (**EKat. 1**) leszámítva egyáltalán nem ismerünk a *legio I Adiutrix* katonáihoz kapcsolható vidéki feliratot.¹²⁸ *Septimius Severus* uralkodása a térségnek békét és prosperitást hozott, amelyben a tartomány felgyorsuló romanizációja a városi és vidéki bennszülött lakosság régészeti anyagban való eltűnését hozta magával.¹²⁹

A markomann-sarmata háborúkat követő béke végét a hazai kutatás egy *Caracalla* látogatásával összefüggő rövid hadjáratban látta. Az események vitatható rekonstrukciója szerint a konfliktus a quadok betörésével kezdődött, majd a római válaszcsepás győzelmével, a *foedusi* viszony megújításával és a quad király, *Gaiobomarust* kivégzésével végződött, amelynek hatására 214-ben módosították *Pannonia* tartományainak határát.¹³⁰ A közelmúltban azonban a *fratres Arvales* feljegyzéseinek segítségével tisztázták, hogy *Caracalla* csupán rövid ideig, mindössze pár hónapig tartózkodott a tartományban,¹³¹ valószínűleg csak *Sirmiumban* időzött hosszabb ideig, utána továbbutazott Kis-Ázsiába.¹³² A látogatás előzménye, hogy 211 óta az alamannok *Raetiát* veszélyeztették és egészen 213-ig elhúzódott a kérdés rendezése, de a *Caracalla* által személyesen vezetett, több legiot és vexillatióját számláló hadsereg végül rövid idő alatt, mindössze pár hónap alatt győzelmet szerzett.¹³³ Mindez az év szeptemberében történhetett amit követően a császár december végén már *Nicomediában* (Ízmit, Törökország) tartózkodott,¹³⁴ a két dátum között eltelt időben pedig csak *Sirmiumban* szakíthatta meg útját.¹³⁵ A városban töltött ideje alatt bízhatta meg személyes barátját *Suetrius Sabinust*, hogy a 214-ben végrehajtott határmódosítást levezényelje.¹³⁶ Az intézkedésnek köszönhetően a három legios *Pannonia superior Brigetio* átcsatolásával két legiossá vált. A rendelkezés beleilleszkedett a császár politikai programjába, hiszen *Pannoniához* hasonlóan, *Syriában* és *Britanniában* is megszüntették a három-legios tartományokat.¹³⁷

¹²⁸ Ld. III.2. fejezet.

¹²⁹ Ottományi 2008, 253. A bennszülött lakosság romanizációjával párhuzamos folyamat volt a keletiek elsősorban csapatmozgásokkal (Speidel 2010) egybefüggő beáramlása, amely a városi tanácsok összetételét ugyan befolyásolta, de szinte teljességgel romanizált személyekről beszélhetünk. Budai Balogh 2011. Emellett ahogy az alábbiakban *Caracalla* kapcsán láthatjuk, a keleti kultuszok elterjedése sem feltétlenül áll kapcsolatban a bevándorlókkel, hanem személyükön keresztül a császárkultuszhoz kapcsolódnak.

¹³⁰ Mócsy–Fitz 1990a, 43; Mráv–Ottományi 2005, 69-70.

¹³¹ Mráv–Ottományi 2005, 67-68.

¹³² Kovács 2012a, 390.

¹³³ Mráv–Ottományi 2005, 68.

¹³⁴ Kovács 2012a, 387.

¹³⁵ Kovács 2012a, 390.

¹³⁶ Szabó 2002, 97.

¹³⁷ Szabó–Borhy 2015, 128.

A fentieknek megfelelően *Pannonia* északkeleti részén továbbra is béke volt, egyedül a közigazgatási átszervezés érintette a térséget. Fontos ugyanakkor felhívni a figyelmet a Dunakanyar térségének a császár személyével ápolt jó kapcsolatára, amely az epigraphiai emlékekben és a császárkultusszal összefüggésben álló keleti kultuszok elterjedésében¹³⁸ jut kifejezésre. Az alamann hadjáratban (213) részt vett a *legio II Adiutrix*,¹³⁹ majd a parthusok ellen (215-218/219 között) elvezényelték a *legio I Adiutrix*ot és a *legio II Adiutrix*ot is,¹⁴⁰ így nem meglepő a csapatok szoros kapcsolata a császárral, akinek szobrokat és üdvéért oltárokat állítottak.¹⁴¹ *Aquincumon* kívül, esetleg *Solvában* (Esztergom), valószínűleg császári támogatással épülhetett egy *Serapeum*, amelyre egy nagyméretű, kvalitásos *Apis* szobor, illetve a térségben található feliratok utalnak.¹⁴² Nemcsak a *Serapeum*ot, hanem számos, elsősorban vallási jellegű középítkezést kötöttek *Caracallához*. Ezek, bár nem a feltételezett látogatás alkalmából, de mindenképpen a császári támogatásnak köszönhetően épülhettek a 213-217 közötti időszakban.¹⁴³

A *Severus*-kor *Caracalla* halálát követő szűk egy évtizede viszonylag békésen telt, ugyan kisebb betörések előfordulhattak, de azok Északkelet-*Pannoniát* nem érintették. Az *illyricumi* térség, főleg a katonaság továbbra is a dinasztia támogatását élvezte, amit mi sem bizonyít jobban, hogy *Severus Alexandert* keleti hadjáratára a korábbiakhoz hasonlóan elkísérte a *legio I* és *II Adiutrix* is. A markomann-sarmata háborúkat követő időszak alapvetően gyarapodást és kiszámítható viszonyokat hozott a tartományban.¹⁴⁴

Pannoniát jelentősebb barbár támadás az első katonacsászár, *Maximinus* uralkodása idején érte. Kutatási területünkről az egyetlen vidéki környezetből származó *legio I Adiutrix* katonáját említő sírkő *Bajnán* került elő (**EKat. 1**), amelynek érdekessége, hogy egy dák betörés során (*incursu hostis Daciae*) elhunyt legionariusról emlékezik meg. Nem ismeretes, hogy a fent említett támadás *Pannoniának* pontosan melyik területét érinthette, és habár egy komolyabb pusztítás valószínűtlennek tűnik a térségben, a sírkő alapján akár *Pannonia inferior* is szóba jöhet. A harcokban *Pannonia inferior* legioi (*legio I* és *II Adiutrix*), illetve az *Aquincumtól* délre eső segédcsatatok is részt vehettek, amire kitüntető *Maximiana* jelzőik is utalnak.¹⁴⁵ A 3. század 40-es éveinek *pannoniai* történéseiről a

¹³⁸ Tóth 2015, 121-122.

¹³⁹ Mráv–Ottományi 2005.

¹⁴⁰ Mráv 2007.

¹⁴¹ Kovács 2012a, 387, 389.

¹⁴² Mráv 2000.

¹⁴³ Építkezés köthető *Aquincumhoz*, *Ulcisiához* és *Budaörshez* is. Kovács 2012a, 388.

¹⁴⁴ Kovács 2007a, 180, 182.

¹⁴⁵ Kovács 2008a, 146-148.

források hiánya miatt rendkívül kevés információ áll rendelkezésre, de *Philippus* alatt ismét kiéleződhetett a *pannoniai* helyzet, ugyanis a carpok ellen *Pannonia inferior* legioit is bevetették. A császár nevébe 247-ben felvette a *Germanicus Maximus* melléknevet is, ami egy eddig ismeretlen germánok ellen vezetett hadjáratra utalhat a Duna mentén,¹⁴⁶ amely során az uralkodó 245-től személyesen is a tartományban tartózkodhatott. Ezt egy piliscsabai, mára elveszett oltár (EKat. 209) és a második *brigetiói* törvénytábla is alátámasztani látszik.¹⁴⁷ *Philippus* uralkodására esett *Roma* fennállásának ezredik évfordulója, amelyet 248-ban ünnepeltek. Ehhez az ünnephez kapcsolódhatott a vágyott aranykort és bőséget hirdető *Terra Mater* képe, akinek az alább még részletesen tárgyalt budaörsi vicusban állítottak az alkalomból oltárt.¹⁴⁸

A 3. század második felét továbbra is a trónviszályok jellemezték és a barbár nyomás is egyre jobban nehezedett *Pannoniára*. A 250-es évek első felében is érthették sarmata és germán betörések a tartományt,¹⁴⁹ de a *Pannoniát* és a Duna menti provinciákat ért 260-as betörés minden korábbi fenyegetést felülmúlt és talán a markomann-sarmata háborúval vethető össze. A háború előzménye, hogy a tartományban két trónbitorló, *Ingenius* és *Regalianus* is 259/260-ban fellépett *Valerianus* és *Gallienus* uralma ellen, továbbá a szétszakított Birodalomra¹⁵⁰ rátörték az alemannok is, akiket csak *Mediolanumnál* (Milánó, Olaszország) tudtak megállítani a császári csapatok.¹⁵¹ Utóbbi esemény adhatott okot *Regalianus* felkelésére is, aki feleségével, *Dryantillával* együtt uralkodott *Carnuntum* környékén. A helyzetet *Gallienus* még 260 második felében rendezhette, de a belső válságot kihasználva sarmaták és quadok törtek a tartományra.¹⁵² A helyzetet bizonyára nehezítette, hogy a *pannoniai* hadsereg erőit felemészthette a trón körüli viszálykodás, így a markomann-sarmata háborúkkal ellentétben a barbárok ezúttal egy meggyengült tartománnyal álltak szemben. A pusztítás rendkívül súlyos volt. Egész *Pannonia inferior* és *superior* területe érintett lehetett, amit égésrétegek és éremkincsek bizonyítanak.¹⁵³ Ahogy a továbbiakban bemutatom ez a betörés rendkívül keményen érintette a vidéki településeket *Aquincum* környezetében. A vicusok nagyarányú megszűnése és az *Aquincum* környéki

¹⁴⁶ Kovács 2008a, 150-151.

¹⁴⁷ Borhy *et al.* 2015.

¹⁴⁸ Mráv–Ottományi 2005.

¹⁴⁹ Erre *Trebonianus Gallusszal* záródó éremkincsek utalnak (Bajót, Budaörs, Solymár), de akár a 260-as évek eseményeivel is összefüggésbe hozhatóak. Kovács 2008a, 157.

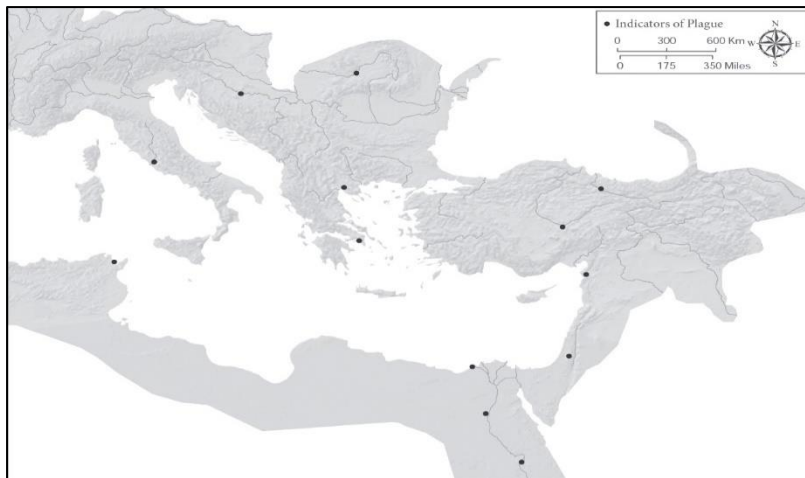
¹⁵⁰ *Postumust* is ekkor kiáltják ki *Galliában* császárrá.

¹⁵¹ Kovács 2008a, 164.

¹⁵² Kovács 2008a, 168.

¹⁵³ Mócsy–Fitz 1990a, 45; Kovács 2008a, 85-86, 168-170.

villák elterjedését is ehhez az időszakhoz köthető.¹⁵⁴ Minden bizonnyal a lakosságszám is jelentősen lecsökkenhetett, ugyanis az aquincumi és *brigetiói* polgárváros nagy részét, utóbbi esetében pedig a katonavárost is felhagyták.¹⁵⁵

4. ábra: A 3. századi járvány felbukkanásának forrással adatolt színhelyei (Harper 2017).

A 3. század közepén kitört újabb járvány esetében nem hagyható figyelmen kívül a markomann-sarmata háborúk eseményeivel való párhuzam. Bár rendkívül keveset tudni a pestis elterjedéséről, annyi bizonyos, hogy *II. Claudius* 270-ben

Sirmiumban a járványnak köszönhetően hunyt el, és a betegség a sereget és az ellenséget is egyaránt megtizedelte.¹⁵⁶ A közelmúltban egy fontos kísérlet született meg a járványra vonatkozó ismeretek összefoglalására vonatkozóan, amelyet hamar kritikával illettek, de ezek is elsősorban a járvány kronológiáját, gazdasági hatásait és a szerző által a járvánnyal összefüggésbe hozott régészeti bizonyítékokat kérdőjelezték meg.¹⁵⁷ Annyi az írott források alapján mindenesetre megállapítható, hogy a *Mediterraneum* keleti medencéje, köztük *Pannonia* is érintett lehetett a 3. század közepén előforduló járvány(ok)ban (4. ábra). A kérdés további kutatást igényel, de ez a csapás is hozzájárulhatott a városok és a vidék átalakulásához *Pannoniában*.

Gallienus uralkodása alatt zajlott a római császárkori közigazgatás egyik fontos átalakítása, ugyanis vélhetően 260-263 között a katonai és a polgári közigazgatás kettévált.¹⁵⁸ Innentől fogva a legiok élén *praefectusok*, míg a provinciák élén *praeseses* álltak. Az átszervezésekkel párhuzamosan *Pannoniában* a 260-as évek végén már történtek háborút követő újjáépítések, de ezek valószínűleg a városokra koncentráálódtak.¹⁵⁹ Nem

¹⁵⁴ Ld. III.3.2. fejezet.

¹⁵⁵ Kovács 2008a, 169; *Aquincum*: Lassányi–Vass 2015; *Brigetio* municipium: Juhász 2018; *Brigetio* katonaváros: 2017-es Szőny-Dunaparton végzett ásatások előzetes eredményei alapján.

¹⁵⁶ Kovács 2008a, 175.

¹⁵⁷ Harper 2015. A 3. századi járvány K. Harper által vázolt képének kritikájához ld. Haldon *et al.* 2018.

¹⁵⁸ A reformról, annak időpontjához és az előzményekről ld. Pflaum 1976; Piso 2014.

¹⁵⁹ Kovács 2008a, 172-174.

ismert, hogy a *Gallienus* alatti tíz éves békeidőszak végét követő 270-es vandál támadás¹⁶⁰ hol érte *Pannoniát* és ugyanez a bizonytalanság érvényes a *Diocletianus* uralkodásáig eltelt időszakra vonatkozóan is.¹⁶¹ Összefoglalásként elmondható, hogy a belső uralmi viszályokon túl a vidéki lakosságot leginkább a régészeti leletanyagban is megmutatkozó 260-as év pusztításai viselhették meg. Nem véletlen, hogy a források elpusztított *Pannonia* provinciákról (*Pannoniae vastatae*) adnak hírt.¹⁶²

¹⁶⁰ Fontos a betöréssel kapcsolatos, *Zósimos*nál fennmaradt szemelvény, miszerint a veszély hírére az élelmet és az állatokat a császár parancsára a városokba gyűjtötték. Zos. 1,48,1; Kovács 2008a, 59. Ez a magatartás talán már a néhány évtized múlva felépítésre kerülő belső erődök idejét vetíti előre.

¹⁶¹ Mócsy–Fitz 1990a, 45.

¹⁶² Kovács 2008a, 24.

III. Az Északkelet-Dunántúl vidéki telepeinek és katonai táborainak településtörténeti vázlata

III.1 Katonáság a *Brigetio-Campona* közötti *ripa*-szakaszon (csapattörténet)

Ahogy az a fenti fejezetből látható, *Pannonia* jelen disszertációmban vizsgált térsége a tartományra szervezést követően fokozatosan került állandó katonai felügyelet alá. A *Brigetio* és *Campona* (Budatétény) közötti *limes*-szakasz első állandó táborai pont a Vág dunai torkolatánál, a mai Komárom-Szőny területén, illetve a korábbi kelta *oppidum*tól északra, a budai Vízivárosban létesültek.¹⁶³ *Brigetio* az *Itinerarium Antonini* szerint a Borostyánkő út keleti szakaszának utolsó állomása volt. Bár a térség első táborát régészetileg még nem sikerült azonosítani,¹⁶⁴ Mráv Zsolt a késő *Tiberius*-kori alapítást sem tartja kizárhatónak.¹⁶⁵ A kutatás abban mindenesetre egyetért, hogy a *Claudius*-kori katonai jelenlét biztosan igazolható egy bizonyos *C. Nymphidius Sabinus*nak állított, feltehetően Környéről származó felirat alapján, aki *praefectus*ként a táborban állomásozó, vélhetően lovas vagy lovassággal rendelkező segédcsapatot irányította.¹⁶⁶ A tábor indulását ennek megfelelően Lőrincz Barnabás Kr. u. 50-re teszi. *Aquincum* környékén, talán már Kr. u. 41-ben megalakította a vízivárosi tábort az *ala I Hispanorum*,¹⁶⁷ sőt a *L. Gellius*hoz köthető terra sigillata edények töredékei még ennél korábbi keltezését is lehetségessé tesznek.¹⁶⁸ A fentiek alapján biztosnak egyedül az tűnik, hogy *Nero* uralkodását megelőzően már a katonai jelenlét állandósulhatott az *Italiából* induló felvonulási útvonalak végpontjain.

A négy császár évét követően *Vespasianus* és *Titus* uralkodása alatt megszokasodnak a segédcsapattáborok a Duna mentén. *Brigetió*ban ettől az időszaktól ismert az állomásozó egység neve, amely a lovas alakulattal is kiegészülő *cohors I Noricorum equitata* volt.¹⁶⁹ *Brigetio* és *Aquincum* között ekkor alakították meg *Solva* és *Cirpi* (Dunabogdány) táborát

¹⁶³ Lőrincz 2001, Tab. 2.

¹⁶⁴ Barkóczy László a későbbi legiotábortól keletre helyezi a segédcsapattáborát, elsősorban egy Dunához lefutó csatorna falában látszó jelenségek alapján. Barkóczy 1951, 9.

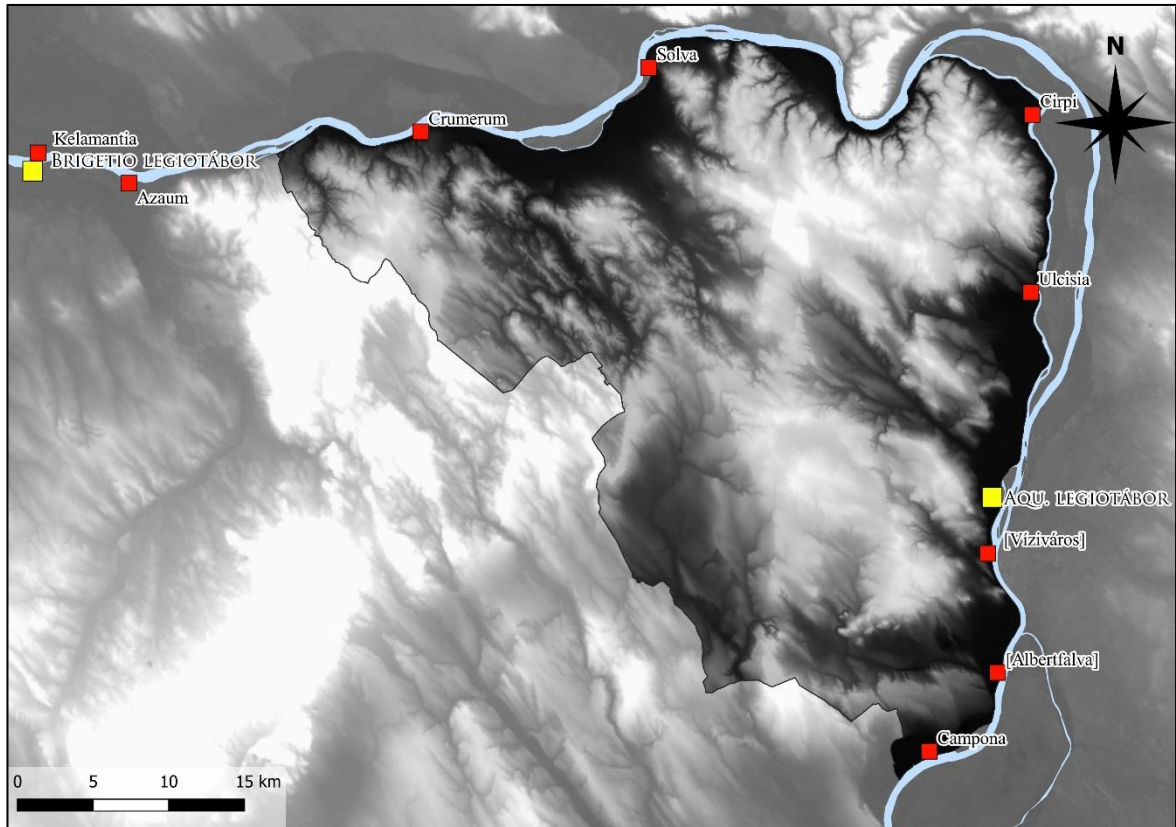
¹⁶⁵ Mráv 2010-2013, 79.

¹⁶⁶ CIL III, 4239 = ILS 1322 = RIU 416. Mráv 2010-2013, 79-80. A mára elveszett feliraton szereplő *C. Nymphidius Sabinus* azonos lehet a *Nero* elleni összeesküvésben részt vevő, majd a császár halála után magát örökösnek kikiáltó *praefectus praetorió*val (Plu. *Galb.* 2,1-2; 9,1).

⁴ Lőrincz 2001, Tab. 2.

¹⁶⁸ Gabler 2012a.

¹⁶⁹ Lőrincz 2001, Tab. 6. Ahogy arra fentebb már utaltam (II.2.4. fejezet), valamikor a *Flavius*-korban *L. Volcacius Primus* volt a fenti csapat parancsnoka, aki számos tisztségénél fogva a *limes* korai ellátásának logisztikai feladataiban is részt vehetett.

5. ábra: Római kori katonai táborok a *Brigetio-Campona ripa*-szakaszon (Kr. u. 50-284).

is. A korábbi kelta *oppidum*ra ráépülő esztergomi tábor első segédcsapata a *cohors I Augusta Ituraeorum sagittaria*, míg *Cirpi* táborának első csapata a *cohors XIX voluntariorum civium Romanorum* volt.¹⁷⁰ *Aquincum* környékét 85-ig jelentősen megerősítik, amelynek eredményeként két tábor is létesül, az egyik Óbudán a későbbi legiotábortól déli irányban, a másik pedig Albertfalván. Az óbudai tábor helyőrsége Kr. u. 80-ig a 73-ból származó, *C. Calpetanus Rantius Quirinalis Valerius Festus* helytartóságára tehető ún. *Drusus*-kövön¹⁷¹ szereplő *ala I Tungrorum Frontoniana* lett, amely mindössze egy órányi járóföldre volt a vizivárosi tábortól, ahol az *ala I Hispanorum* helyére 69-ben az *ala I Hispanorum Auriana* került.¹⁷² Az Albertfalván kiépülő segédcsapattáborban egy ismeretlen, feltehetően lovassággal is rendelkező egység, *ala* vagy *cohors equitata* állomásozhatott egészen Kr. u. 83-ig, amikor a *cohors VI Thracum veterana equitata* válthatta.¹⁷³ A csapattestek elnevezése alapján látható, hogy a Dunakanyartól nyugatra elsősorban gyalogos, míg attól keletre lovas segédcsapatokat vonultattak fel, amely a szembenálló germán, illetve sarmata hadrendnek a megfelelő ellenpólusát adhatta.

¹⁷⁰ Lőrincz 2001, Tab. 6.

¹⁷¹ Tóth-Vékony 1970; Kérdő-Németh 1993.

¹⁷² Lőrincz 2001, Tab. 6.

¹⁷³ Lőrincz 2001, 61, Tab. 6, 64-65, Tab 7.

*Pannonia limes*én elsőként *Domitianus* uralkodása alatt, Kr. u. 85-ben történt hadiesemény, amelynek eredményeként jelentős csapatáthelyezések történtek. Ekkor alakulnak meg az első, valószínűleg még csak ideiglenesnek szánt legiotáborok *Brigetio* és *Aquincum* területén. A térségbe érkező *legio XXI Rapax* Kr. u. 89-92 között állomásozott *Brigetióban*, mielőtt a sarmaták teljesen meg nem semmisítették.¹⁷⁴ A *XXII Rapax* érkezésével egyidőben, 89-ben vezényelte *Domitianus* a *legio II Adiutrixot Aquincumba*, amit a germán és sarmata törzsek fenyegetése indokolt. A kirobbanó háborús konfliktus ezúttal nemcsak *Pannonia* déli területeit érintette, négy éven keresztül tartott, majd 92-ben római győzelemmel zárult.¹⁷⁵ A harcokat megelőzően, még a dák békekötés évében (89-ben) kicserélődött a tárgyalt *limes*-szakasz szinte teljes helyőrsége. *Brigetióba* az ezer főt számláló *cohors I Britannica milliaria civium Romanorum equitata*, *Solvába* a *cohors III Brittonum veterana equitata* érkezett.¹⁷⁶ A sarmatákkal szomszédos területen, tehát *Aquincum* térségében a jelentős csapatkoncentrációt *Campona* táborának megalakítása is érzékelteti. Ekkor az óbudai táborból az *ala I Tungrorum Frontoniana* átköltözött *Camponába* és helyét egy ismeretlen lovasegység foglalta el.¹⁷⁷ Talán a *legio II Adiutrix* megjelenésével lehet magyarázni, hogy az átszervezéssel párhuzamosan felszámolták a vízvárosi alatabort is.¹⁷⁸ Az albertfalvai táborban a háború lezárását (92) követően történt változás: a *cohors I Montanorum* váltotta a *cohors VI Thracumot*.¹⁷⁹

A *XXI Rapax* elvesztését követően valamikor *Domitianus* vagy *Nerva* uralkodása idején, de lehet, hogy már 92-ben elfoglalta táborát a *legio I Adiutrix Brigetióban*.¹⁸⁰ *Domitianus* 96-ban lezárta a térségben a háborús eseményeket, amit *Nerva* trónra lépését követően csak *Traianus* dák hadjárata zavart meg. A rövid béke időszakában egyedül *Solva* táborában történt helyőrség váltás, ahová valószínűsíthetően a *cohors I Batavorum milliaria pia fidelis civium Romanorum* érkezett.¹⁸¹ *Traianus* első dák hadjáratának idején (101-102) a *brigetiói* legiotábor építésével párhuzamosan megszűnt a segédcsapattábor, de talán ennek ellensúlyozására Almásfüzitőn az *ala I Bosporanorum* katonái megalakították *Odiavum* táborát. A második hadjáratot (105-106) követően, vagy azzal egy időben *Traianus* folytatta a Gerecse előterének megerősítését, így a tartomány kettéosztását követően *Pannonia*

¹⁷⁴ Lőrincz 2001, 67.

¹⁷⁵ Lőrincz 2001, 67.

¹⁷⁶ Lőrincz 2001, Tab. 8.

¹⁷⁷ Lőrincz 2001, Tab. 8.

¹⁷⁸ Nagy 2018.

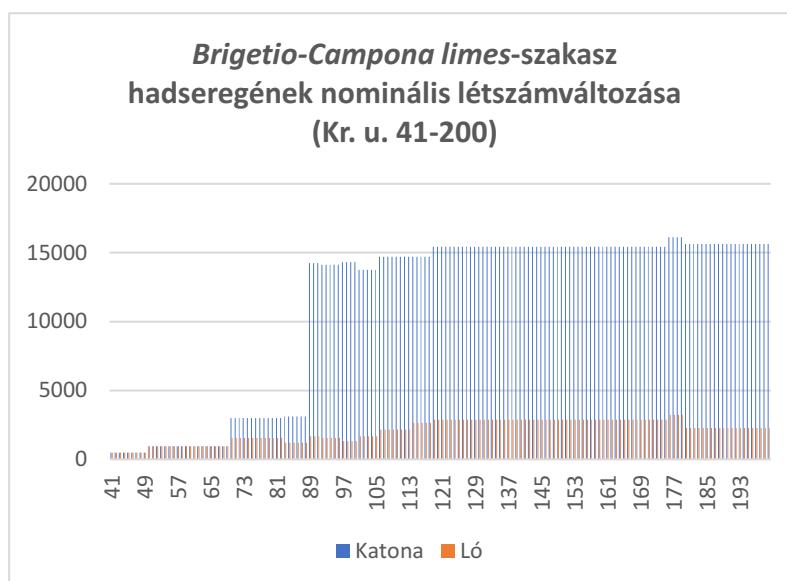
¹⁷⁹ Lőrincz 2001, Tab. 8.

¹⁸⁰ Lőrincz 2001, 71.

¹⁸¹ Lőrincz 2001, 71.

superior része lett a *Brigetió*val szemben alapított *Kelamantia* (Iža, Szlovákia) és a Gerecsétől keletre *Crumerum* (Nyergesújfalu) tábora. Az új helyőrségekben egy lovas és egy gyalogos hadtest, az *ala I Hispanorum Arvacorum*, illetve a *cohors V Callaecorum Lucensium civium Romanorum* kapott helyet.¹⁸² *Pannonia inferior*ban a kettéosztást követően csak Albertfalván történt csapatáthelyezés. A táborból a *cohors I Montanorum*ot elvezényelték, ugyanakkor ismeretlen egység parancsnoksága alatt továbbra is használatban maradt.¹⁸³ *Traianus* uralkodása alatt már csak 113/114-ben történt helyőrség-váltás, amikor az óbudai táborban az *ala I Hispanorum Campagonum*, Albertfalván vagy *Camponá*ban pedig az *ala I Flavia Gaetulorum* tűnt fel.¹⁸⁴

Az 1-2. század fordulójának konfliktusai, ezek közül pedig legutoljára a sarmaták elleni összecsapások 118/119-ben zárultak le. Ekkorra *Brigetió*ban és *Aquincumban* is megállapodott a *legio I Adiutrix*, illetve a *legio II Adiutrix*, és egy olyan időszak következett, amely

2. táblázat.

majdnem ötven évre megszilárdította a segédc csapatok állomáshelyét is.¹⁸⁵ *Odiavumba* 118/119-ben az *ala III Augusta Thracum sagittaria*, Solvába pedig a *cohors I Ulpia Pannoniorum milliaria equitata civium Romanorum* érkezett,¹⁸⁶ és ekkor alapították meg *Ulcisia* néven Szentendrén az auxiliáris tábort is. Az új állomás helyőrségét a *cohors I Thracum civium Romanorum pia fidelis* egység biztosította. Az *Aquincum* legiotábor mellett alátáborban, illetve Albertfalván és *Camponá*ban 118/119-től ismeretlen csapatok állomásoztak.¹⁸⁷ A tárgyalt *limes*-szakaszon a markomann-sarmata háborúig nem

¹⁸² Lőrincz 2001, Tab. 11-12.

¹⁸³ Lőrincz 2001, Tab. 13.

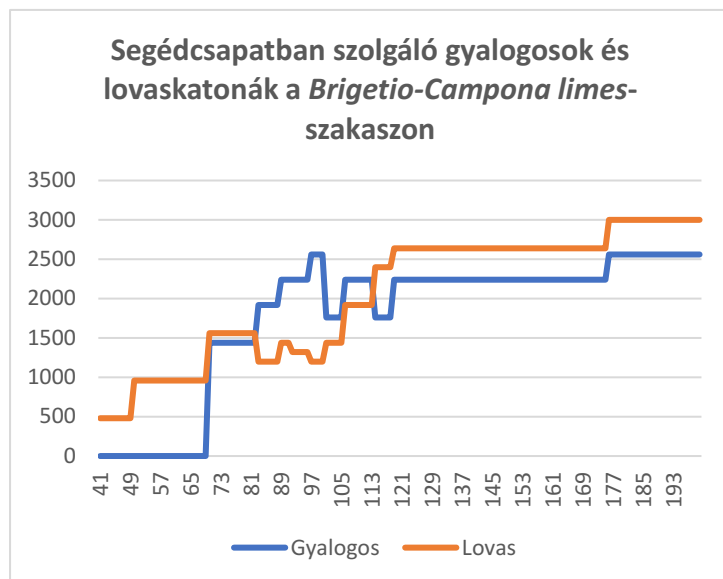
¹⁸⁴ Lőrincz 2001, Tab. 14.

¹⁸⁵ Gabler *et al.* 1990, 72.

¹⁸⁶ Lőrincz 2001, Tab. 19.

¹⁸⁷ Lőrincz 2001, Tab. 23.

valószínűleg nem történt változás, ami alól egyedül *Campona* jelent kivételt, ahol 138-tól az *ala I Thracum veterana sagittaria* tűnt fel.¹⁸⁸

3. táblázat.

A 4. század előtt a *limes*-szakaszon már csak a markomann-sarmata háborúk első szakaszának lezárásakor, 176-ban történt helyőrségváltás. Ekkor *Cirpi*ben az addigi *cohors*ot a lovassággal kiegészített *cohors II Alpinorum equitata* váltotta, *Ulcisiába* pedig a szír íjászokból álló *cohors I milliaria Aurelia Antonina Surorum sagittaria*

equitata érkezett.¹⁸⁹ 180 után egyedül az *aquincumi* alatábor szűnt meg¹⁹⁰ és ismét egy olyan állapot állt be, amely minden valószínűség szerint rendkívül hosszú ideig, egészen a *diocletianusi* hadseregreformig, tehát a 4. századig állt fenn.

Fontos áttekinteni, hogy miként alakult a vizsgált *limes*-szakaszon a katonák létszáma és az ellátásukhoz szükséges gabona utáni igény. A *Brigetiótól Camponáig* tartó Duna-szakaszon a segédc csapatokban szolgáló katonák és lovak létszáma¹⁹¹ 119-ig kisebb visszaesések mellett, a tartomány elfoglalását követően folyamatosan növekedett. Az első nagy bővítési hullám a négy császár évét követően történt, amikor 960-ról 3000 főre növelték a segédc csapatok adta *limes*-szakasz helyőrségének számát (2. táblázat). Ha a gabonautánpótlást helyi forrásokból próbálták fedezni, akkor nem is ezzel, hanem a legiok térségbe vezénylésével került a vidéki települések vállára igazán nagy teher, hiszen *Domitianus* dák hadjáratának végén (89) az addigi hadsereg létszáma négy és félszeresére, 14000 fő környékére duzzadt.

Egy gyalogos katona ellátmánya naponta hozzávetőlegesen 2 *sextarius*, azaz körülbelül 830 g gabona volt,¹⁹² ezzel szemben egy ló napi fejadagja 2,5 kg lehetett, így a lovas

¹⁸⁸ Lőrincz 2001, Tab. 24.

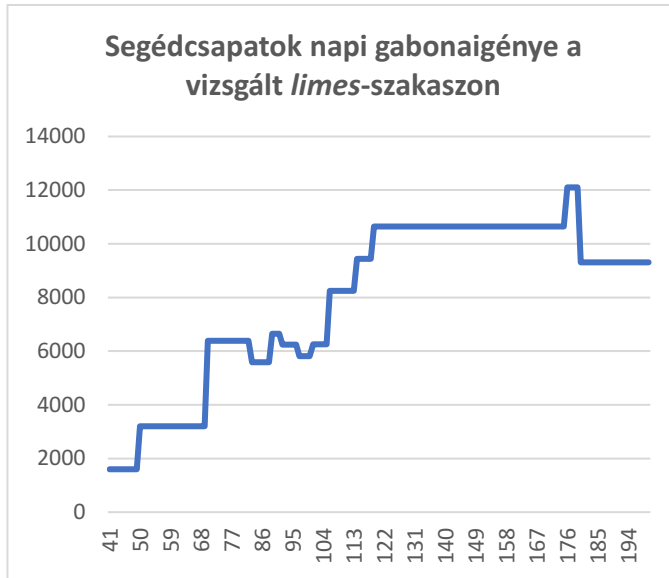
¹⁸⁹ Lőrincz 2001, 92-93, Tab. 26, Tab. 28.

¹⁹⁰ Lőrincz 2001, 103.

¹⁹¹ A katonákat és a lovakat azért tárgyalom külön, mert eltérő gabonafejadagokat kaptak. A fejadagokhoz bővebben ld. V.3. fejezet.

¹⁹² Ld. V.3. fejezet.

egységek számának növekedése hatványozottan növelhette a hadsereg gabonaigényét. Feltűnő, hogy a 83-tól 113-ig tartó időszakban a lovaskatonák száma nem előzte meg a gyalogosok számát a segédcsoportokban (**3. táblázat**). Ez a jelenség taktikai megfontolásokkal is magyarázható, hiszen a tartomány ekkor kényszerült először védekezésre, és ehhez az erődítmények védelmét elsősorban a gyalogos haderőtől várhatták.

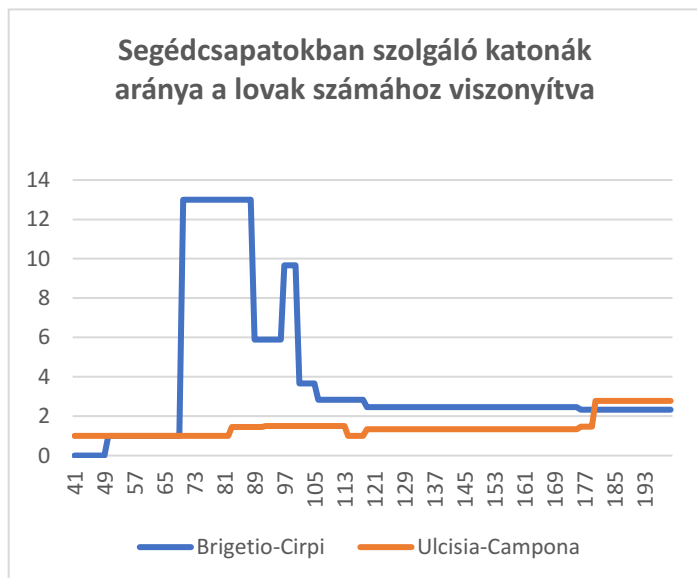

4. táblázat.

Ez azonban a legiok átvezénylésével megkérdőjelezhetőnek tűnik és felmerül annak a lehetősége, hogy a térség erősítését az igények szinten tartásával, illetve bizonyos fokú mérséklésével kívánták végrehajtani a 83-105 közötti időszakban (**4. táblázat**). Ezt elsősorban úgy vitték végbe, hogy míg a gyalogos egységek számát növelték, addig a lovaskatonák számát szinten tartották és csak 105-től vezényeltek

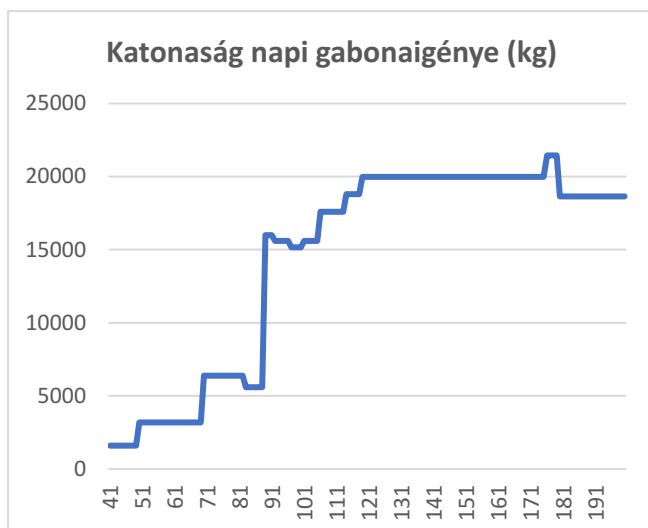
újabb egységeket a térségbe. A változtatás a későbbi *Pannonia superior*hoz tartozó *Brigetio-Cirpi* szakaszt érintette, ahol 70-től 119-ig a *cohorta* helyét fokozatosan lovas egységek vették át (**5. táblázat**). A változtatás annyira drasztikus volt, hogy 180 után az aquincumi alatabor megszűnésével az egy katonára eső lovak száma *Pannonia inferior*ban alacsonyabb lett, mint *Pannonia superior*ban.

További érdekes megfigyelés, hogy a 180 utáni időszakban a 176-ot megelőző hosszú békeidőszakhoz hasonlóan alakult a katonák létszáma (**2. táblázat**), a gabonaigény mégis jelentősen csökkent (**6. táblázat**), méghozzá a háború előtti napi 20 tonnáról

5. táblázat.

18,6 tonnára, amely évente körülbelül 500 tonna különbséget jelenthetett. Erre az időszakra

6. táblázat.

vonatkozóan is fennáll a kérdés, hogy taktikai vagy gazdasági szempontok indokolták az átszervezést. Mindkét eset előfordulhatott, hiszen a háborús pusztítások az erődök és a gyalogos haderő védelemben betöltött fontosságára hívhatták fel a figyelmet, továbbá a szétzilálódott gazdasági kapcsolatok és körülmények ellátási nehézségekhez vezethettek.¹⁹³

III.2 A mezőgazdasági hátország lakossága és társadalma

Aquincum és *Brigetio* térségében a határtartományokra jellemzően jelentős hadsereg állomásozott, ezért érdemes megvizsgálni a lakosság és közigazgatás oldaláról, hogy miként alakult a hadsereg és a civil lakosság viszonya a császárság első három évszázadában. A közigazgatásban és a gazdaságban nemcsak a katonaság, hanem a polgári lakosság is jelentős szerepet vállalt, ezért összefoglalom a térség társadalmára vonatkozó adatokat, elsősorban a vidéki településekre helyezve a hangsúlyt. A fejezet jelentőségét az adja, hogy a római gazdaság működését is elsősorban ez a szövevényes, több irányú kapcsolati háló határozta meg.¹⁹⁴ Az epigraphiai anyag vizsgálatával a vidék kapcsolatrendszerének számos érdekes részletére lehetséges fényt deríteni, amely jelen munka esetében kiemelt fontossággal bír. A térség feliratos és faragott köemlékeit adatbázisba szerkesztettem és térinformatikai rendszerbe építettem.¹⁹⁵

A disszertációmban vizsgált területen a római időket megelőzően északon a keltizálódott, egyedül talán nyelvüket megőrző *Azalusok*, délen pedig a kelta *Eraviscusok* osztoztak. A népek nevei id. *Plinius*¹⁹⁶ és *Ptolemaios*¹⁹⁷ tudósításai alapján, a térségben felbukkanó

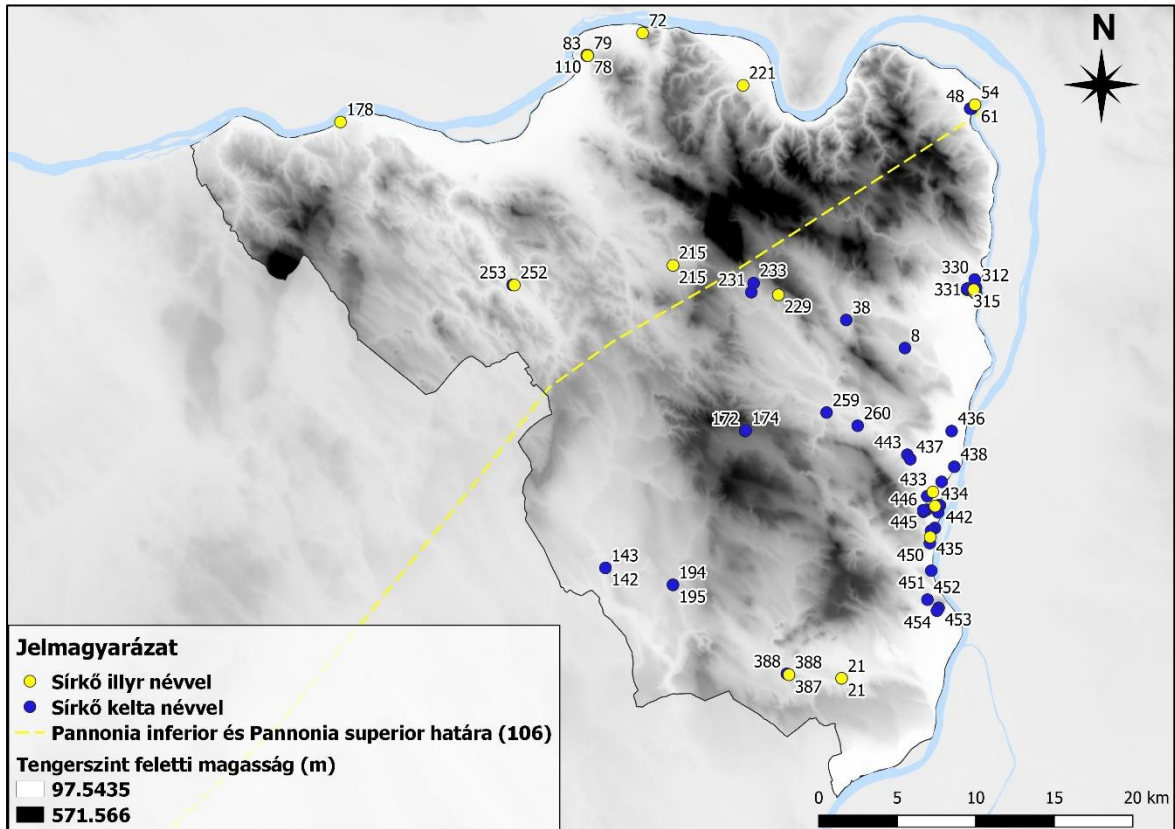
¹⁹³ Utóbbira az alább részletezett, a hadsereg ellátását biztosító különadó, az ún. *annona militaris* Severus-kori bevezetése utalhat. Ld. V.4.3. fejezet.

¹⁹⁴ Ld. IV.3. fejezet.

¹⁹⁵ Adatbázisomat elsősorban az Epigraphische Datenbank Heidelberg (<https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home/>), az Epigraphik-Datenbank Clauss/Slaby (http://db.edcs.eu/epigr/epi.php?s_sprache=de) és az Ubi Erat Lupa (<http://lupa.at>) adatai alapján állítottam össze. A Budapest területére eső köemlékek közül a kelta és illyr eredetű neveket viselő személyek sírkövei, továbbá a legiotábor és katonaváros, illetve a polgárváros területén kívüli katonákat és városi felső réteget említő darabok kerültek felvételre. A köemlékek katalógusát ld. Függelék B.

¹⁹⁶ Plin. *nat.* 3,148.

¹⁹⁷ Ptol. *Geog.* 2,14,2; 2,15,2.

6. ábra: Illyr és kelta neveket hordozó köemlékek elterjedése.

érmeknek,¹⁹⁸ illetve feliratos emlékeknek köszönhetően váltak ismertté, annak eredményeként, hogy a törzsek az *Augustus*-kortól elsőként határozták meg magukat a környező népektől függetlenül.¹⁹⁹ Az *Azalusok* a *Boiulusok* és *Eraviscusok* közé ékelődtek be, azaz délen a Vértes, nyugaton Arrabona vonala, keleten pedig hozzávetőlegesen a *Traianus*-korban kettéosztott provincia, *Pannonia inferior* és *Pannonia superior* határa határozta meg szállásterületüket (6. ábra).²⁰⁰ Hasonlóan nagy területen feküdt a későbbi provinciahatártól délre, egészen a Balaton vonaláig, esetleg még azon is túl nyúló *Eraviscus* szállásterület, amely a későbbi *Aquincum territorium*ával egyezhetett meg.²⁰¹

A bennszülött területek lehatárolására a legalkalmasabb eszköz a nyelvi hagyaték vizsgálata, amely térképen is könnyen érzékeltethető eredményt szolgáltat. Az *Azalusok* illyr nyelvéről a korai sírkövek tanúskodnak, amelyeken többek között az *Aicca*, *Bato*, *Breucus*, *Dases*, *Dasemenus*, *Germus*, *Lascus*, *Liccaius*, *Lucius*, *Madena* és *Racio* nevek jelennek meg. Kutatási területemről az *Aicca*, *Blecissa*, *Cansalus*, *Couco*, *Liccaius*, *Racio* és a felvett latin nevek közé sorolható *Iucundus* és *Asper* név ismert (Kat. 72; 77; 178;

¹⁹⁸ Ld. II.1. fejezet.

¹⁹⁹ Ld. II.1. fejezet.

²⁰⁰ Ld. II.2.3. fejezet.

²⁰¹ Kovács 2011.

7. ábra: *Asper* és családjának sírköve – EKat. 76. (Fotó: O. Harl).

252).²⁰² Az illyr nevű emlékek mellé fel lehet sorakoztatni a szállásterület kelta lakosságához köthető *Nerotomarust* és *Mogitimarust* említő sírköveket is (Kat. 78; 102). A fent említettek mellett az *Atta*, *Bato* és *Viator* név az *Azalusok*nál és az *Eraviscusok*nál is egyaránt kedvelt volt, de osztom Mócsy A. véleményét abban,²⁰³ hogy a két népcsoport között névadás tekintetében markánsnak tűnik a területi elkülönülés, és keveredésükkel egyedül a Duna melletti területeken (Esztergom, Dunabogdány, Szentendre, *Aquincum* térsége), illetve a főbb távolsági útvonalak mentén (*Aquincum-Crumerum* – Pilisszántó, Piliscsév; *Aquincum-Brigetio* – Budaörs, Törökbálint/Biatorbágy) lehet számolni.

Az *Eraviscusok* egyöntetűen kelta, egytövű (*Aio*, *Apo*, *Atalus*, *Atresus*, *Atto*, *Atta*, *Avvus*, *Busio*, *Namio*, *Sindio* stb.) vagy összetett neveket viseltek (*Comatimara*, *Epmagurix*, *Magimarus*, *Mogitimarust*, *Nerotomarus*, *Otiorix*, *Risimarus* stb.). A nevekben megfogható fontos elem továbbá a TS hangzók együttes alkalmazása (*Mutsia*, *Satsousa*) is.²⁰⁴ A kelta nevek elterjedése egész Pest megye azaz *Pannonia inferior* területén adatolható, és a *civitas Eraviscorum* központjának köszönhetően *Aquincum* környezetében sűrűbben jelentkeznek.

²⁰² Mócsy 1959, 55.

²⁰³ Mócsy 1959, 55.

²⁰⁴ Fehér 2007, 391.

Az első század folyamán ugyanis az *Azalusok* és az *Eraviscusok* is *civitas peregrina* státuszt kaptak, amiket *Hadrianus* idején számolhattak fel.²⁰⁵ A szervezetek bennszülött arisztokráciából származó vezetőinek korai közigazgatásban betöltött szerepét és a katonai szolgálatnak szoros kapcsolatát jól példázza *Iucundus princeps Azaliorum* és családjának epigraphiai adatokból kiolvasható története (EKat. 72, 76; 7. ábra).²⁰⁶ A családhoz tartozó sírkövek másodlagos lelőhelyen az esztergomi Szamárhegyről, illetve a Bánomdülőben feltárt késő római temetőből kerültek elő. A törzsi önkormányzat vezetője a már latinositott nevű *Iucundus*, *Talalnus* fia volt, akinek lányát, *Solvát* és fiát, *Aspert* lehet azonosítani a két síremlék alapján. A bánomdülői köemlék keltezéséhez fontos adattal szolgál, hogy *Asper* az *ala I Hispanorum Auriana* katonájaként szolgált, ugyanis ez a csapat viszonylag rövid ideig, 69 és 89 között tartózkodott a vízvárosi alátáborban. Ugyan *Iucundus* már latinos nevet viselt, még nem rendelkezett római polgárjoggal, így a család előtt az a lehetőség adódott, hogy *Asper* katonai szolgálatának leteltével nyerje azt el.

8. ábra: Kelta díszpajzs *umbo*ja a budaörsi vicusból (Mráv 2016 alapján).

A fentiekhez hasonló helyzetben lévő családra az *Eraviscusok*nál is lehet példát találni. Szolgálati idejét kitöltve a *Flavius*-korban kapott polgárjogot *T. Flavius Iust[inus?]*, akinek fia, *T. Flavius Iustinianus* vált a törzs vezetőjévé (*princeps*).²⁰⁷ A fenti feliratokon szereplő családok mellé lehet felsorakoztatni a budaörsi lovaskatonák sírjait is, feltételezve, hogy ugyanazt az utat járták be, mint *T. Flavius Iustinus* és vélhetően *Asper* is. Ezt a forgatókönyvet erősíti a 117. sírból, a 2. századnál korábbra nem keltezhető késő kelta pajzs *umbója* is (8. ábra), amely a szolgálatot vállaló őslakos romanizációjával elveszítette eredeti

²⁰⁵ Ld. II.2.4. fejezet.

²⁰⁶ *L. Volcaci*us *Primus* felirata (ld. feljebb) arra utal, hogy a római katonai felügyelet a *civitas Eraviscorum*hoz hasonlóan a törzsi önkormányzatra is kiterjedt. Ottományi 2008, 250.

²⁰⁷ A köemlék nem *Aquincum* közvetlen környezetéből, hanem a bonyhádi templom falából származik. CIL III, 3303 = RIU 1011; Kovács 2011, 46-48; Mráv 2016, 520.

reprezentatív szerepét.²⁰⁸ A római hódítás táján valószínűleg ezek a vagyonos családok vezették a térségben található faluközösségeket. Különleges módon a *Terra Mater*nek szentelt 3. századi budaörsi oltáron és a békásmegyeri vicust említő feliratokon megőrződtek ezeknek a személyeknek a kelta nevei.²⁰⁹

9. ábra: Bennszülött nő ábrázolása egy Sárisápról származó sírkövön – EKat. 252. (Fotó: O. Harl).

Ahogy az látható, a két törzs lakosai már az 1-2. század fordulóját megelőzően szoros kapcsolatba kerültek a római hadsereggel, polgárjogot az *Eraviscusok* már a *Iulius-Claudius* dinasztia alatt nyertek, de ugyanerre az időre tehetőek az első *Azalusok*at említő katonai diplomák is. A segédcsapatokba csak a 2. század elejétől kezdték meg a helyi lakosság besorozását, ami a polgárjogot nyert családok *Aelius gentiliciuma* is tükröz. Az *Azalusok* esetében Mócsy A. megállapítja, hogy a törzs keleti szállásterületén, tehát a Gerecse és Esztergom környezetében nagyobb számban jelentkeznek az *Aelius* nevű polgárok, akiket szülőföldjükre hazatérő veteránoknak tart.²¹⁰ Ekkortól a már latin neveket viselő (pl. *Iucundus*, *Asper*, *Firmus*, *Speratus*) bennszülöttek

előtt megnyílt az út, hogy maguk is aktív részt vállalhassanak a provincia igazgatásában.

A helyi hagyományok és a *romanitas* találkozásának köszönhetően, a térség kultúrájában egyedi északkelet-pannoniai vonások fejlődtek ki, amelyek elsősorban a temetkezési szokásban és a bennszülött sírkövek ábrázolásain érhetőek tetten. A bennszülöttek körében a hódítást megelőzően nem volt ismert a sírkőállítás szokása és *Pannonia* első két

²⁰⁸ Mráv 2016, 520-521.

²⁰⁹ A vicusok neveit többek között kelta személynevekből képezhették: *Teuto* (vicus *Teutonis*), *Bataio* (vicus *Bataionianis*), *Vindo* (vicus *Vindonianus*). Előfordul, hogy népnév is megőrződött az elnevezésben: *anartiusok* (vicus *Anartiorum*). Bíró 2017, 19-20, Tab. 2.

²¹⁰ Mócsy 1959, 57, 60, 64, 70-71.

évszázadában is csak a romanizált tehetősebb réteg sajátította el és engedhette meg magának. A sírkövek témáinak három csoportja: a kocsik,²¹¹ a kelta viseletet hordó nők és az ún. asztrális szimbólumok ábrázolásai köthetőek az őslakossághoz. A köemlékeken a bennszülött férfiak viselete már a kezdetektől fogva

10. ábra: Kocsijelenetet ábrázoló síremlék részlete Herceghalomról – EKat. 144. (Fotó: O. Harl).

római mintát követett, a bennszülött viselet egyedül a nők öltözetében jelentkezett. A viselet legjellegzetesebb elemei a fejtetőn elhelyezett turbánfátyol, a nyakon viselt *torques*, a vállon a felső ruhát rögzítő fibulapár, illetve a derékon hordott széles öv (9. ábra),²¹² amelyek mindkét törzs területén fellelhető sírköveken egészen a 3. század közepéig nyomon követhetőek.²¹³ Hasonlóan a női ábrázolásokhoz az 1. század második felétől a 2. század közepéig ismertek a köemlékeken a különféle égi jeleket: napkorongot, a Holdat és csillagokat megjelenítő ábrázolások, amelyek ugyan nem egyedülállóak a Római Birodalomban, mégis *Pannonia* esetében főleg az *Azalus* és *Eraviscus* területeken bukkannak fel.²¹⁴

A kelta hitvilágban különleges szerepet töltöttek be a kocsik, amelyeket a túlvilági utazás kellékeinek tartottak, így előszeretettel ábrázolták őket síremlékeiken is (10. ábra).²¹⁵ Kutatási területemről a fentiek alapján mindössze tizenhárom olyan köemlék vált ismertté, amelyeket felirat hiányában a fent részletezett ábrázolások segítségével lehetett bennszülöttekhez kötni (11. ábra). Ahogy már említettem, a sírkőállítás a vagyonos, romanizált réteg kiváltsága volt, és ez méginkább igaz volt azokra a temetkezésekre, amelyeknél a sírokba díszes kocsit helyeztek. A disszertációmban vizsgált területen a két éve Csillaghegyen feltárással került kocsisírral együtt immár hatra emelkedett az feltárt kocsitemetkezések száma (11. ábra).²¹⁶ A bacchikus témájú bronz díszekkel felszerelt

²¹¹ A kocsik témáját a következőkben még tárgyalom.

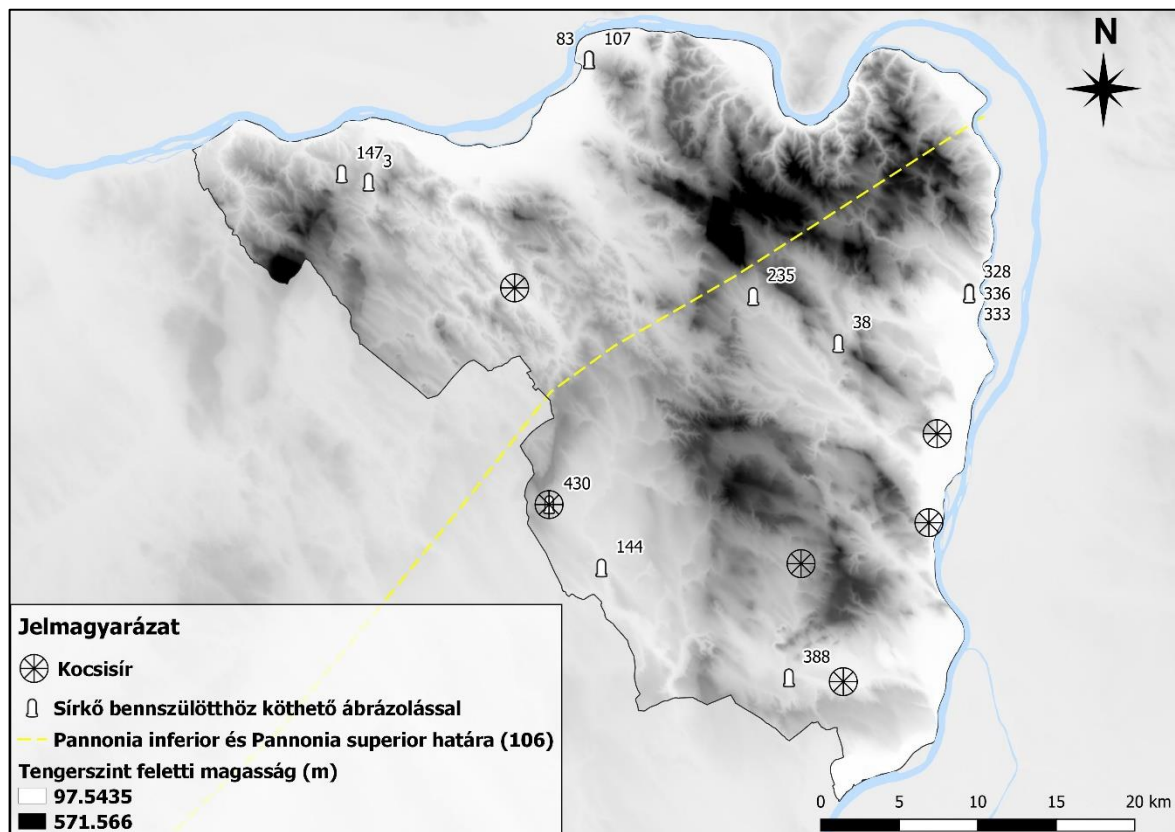
²¹² Sáró 2018, 261.

²¹³ Fitz 1957, 140.

²¹⁴ Nagy 1988.

²¹⁵ Visy 1997.

²¹⁶ Budakeszi: Mráv 2002. Budaörs: Mráv 2016. Sárísáp: Mráv 2012. Budapest, Bécsi út: Facsády 2004. Budapest, Csillaghegy: közöletlen, előzetes jelentés olvasható: <https://mnm.hu/hu/cikk/romai-kocsi-tulvilagra>. Zsámbék: Hampel 1914.

11. ábra: Bennszülött hagyományokhoz kapcsolható kocsisírok és sírkövek.

fogatos kocsikon kívül mellékletként a rómaiságot tükröző fürdőkellékek (vasszék, *strigilis* stb.)²¹⁷ és ún. *beneficiarius*-jelvények is a sírokba kerülhettek. Utóbbiak már a bennszülött arisztokrácia tartományi közigazgatásban betöltött szerepvállalására mutatnak, akik a helytartói hivatalba elvezényelt katonaként teljesítettek szolgálatot és minden valószínűség szerint a *frumentarius* vagy *speculator* tisztséget viselték.²¹⁸ Összességében elmondható, hogy a vizsgált térségben a bennszülött lakosság erős hatással lehetett a helyi társadalom alakulására.

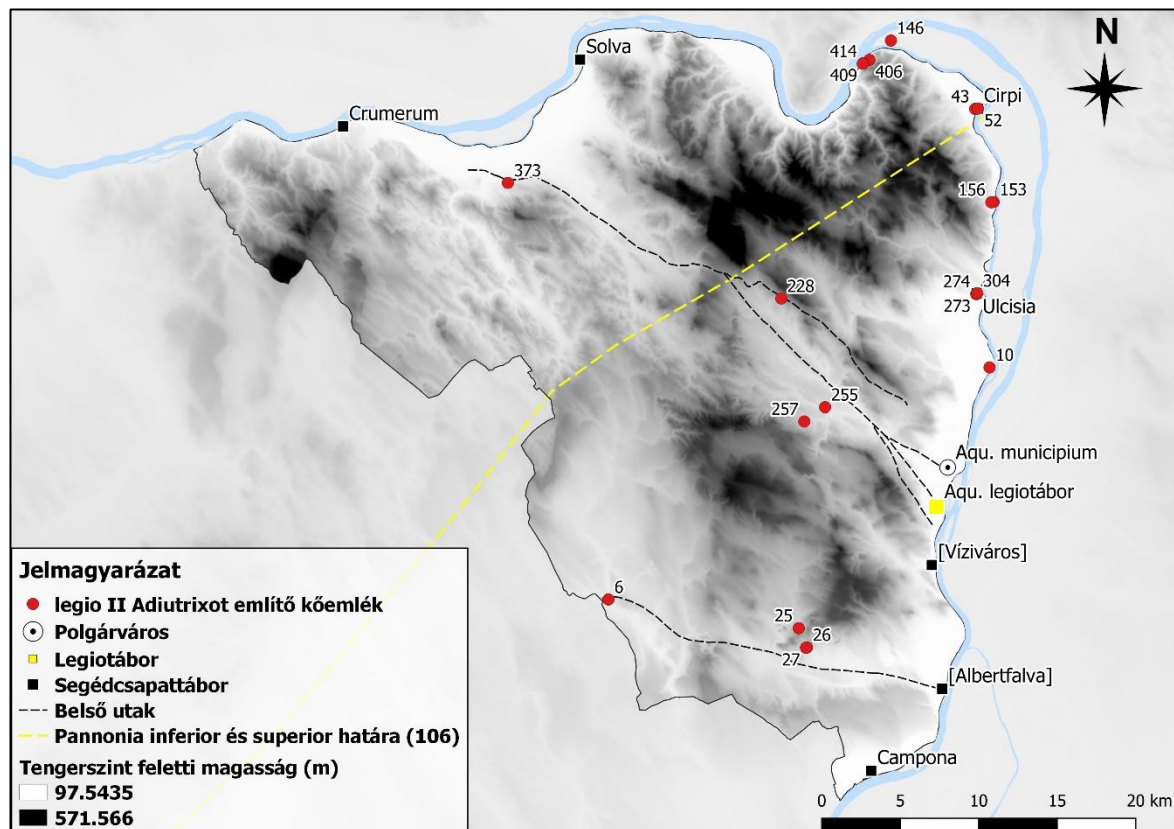
A bennszülött lakosság életére tagadhatatlanul a legnagyobb hatást a hadsereg jelenléte gyakorolhatta. Annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy melyik egység fejthette ki a legnagyobb hatást a vidéki lakosságra, fontosnak tartottam összegyűjteni, hogy melyik egységhez köthetőek a táborokon és közvetlen környezetükön (*vici*, *canabae*) kívüli feliratok. A kapott eredmény azt mutatta, hogy szinte kizárólag az *Aquincumban* állomásozó *legio II Adiutrix* került említésre saját táborától távol (12. ábra). A legio katonáinak feliratai a *limes*út és a két *Aquincumot Brigetióval* összekötő út mentén koncentráálódtak. Érdekes megfigyelés, hogy a dunabogdányi auxiliáris tábortól a Duna mentén továbbhaladva

²¹⁷ Mráv 2013b.

²¹⁸ Mráv 2011, 44.

Visegrádon is számos, a legiohoz köthető felirat látott napvilágot. Ismert, hogy Dömösön a *legio I Adiutrix* tégláégetője működött a 3. századig,²¹⁹ továbbá a feliratok és egy katonai diploma alapján *Cirpi* (Dunabogdány) is *Pannonia superior*hoz sorolható,²²⁰ így feltételezhetőleg a visegrádi Salamon-toronyból és a Kisorosziból (**EKat. 146**) származó kőemlékek távolabbról kerültek másodlagos lelőhelyükre.

A katonasághoz köthető feliratokat a továbbiakban két csoportra bontva elemeztem, figyelembe véve a kőemlékek eredeti funkcióját, hiszen amíg a sírfeliratok elsődleges célja az, hogy az elhunyt érdemeiről megemlékezzenek,²²¹ addig a votív feliratok az állítók istenekhez történő személyes odafordulását rögzítik, a szélesebb közönség felé csak reprezentatív szereppel bírnak. Egyszerűbben szólva a sírfeliratok a helyi lakossággal ápoltság kapcsolatát szorosságát, míg a votív feliratok a kapcsolatokat tükrözik. Ennek megfelelően minden katona, akinek vidéki közegben síremléket állítottak, a sírkő felállításának környezetében huzamosabb ideig tartózkodhatott, maga is a helyi lakosság tagja lehetett, vagy gyökereit is a helyi közösségben kell keresni. A votív feliratok ezzel

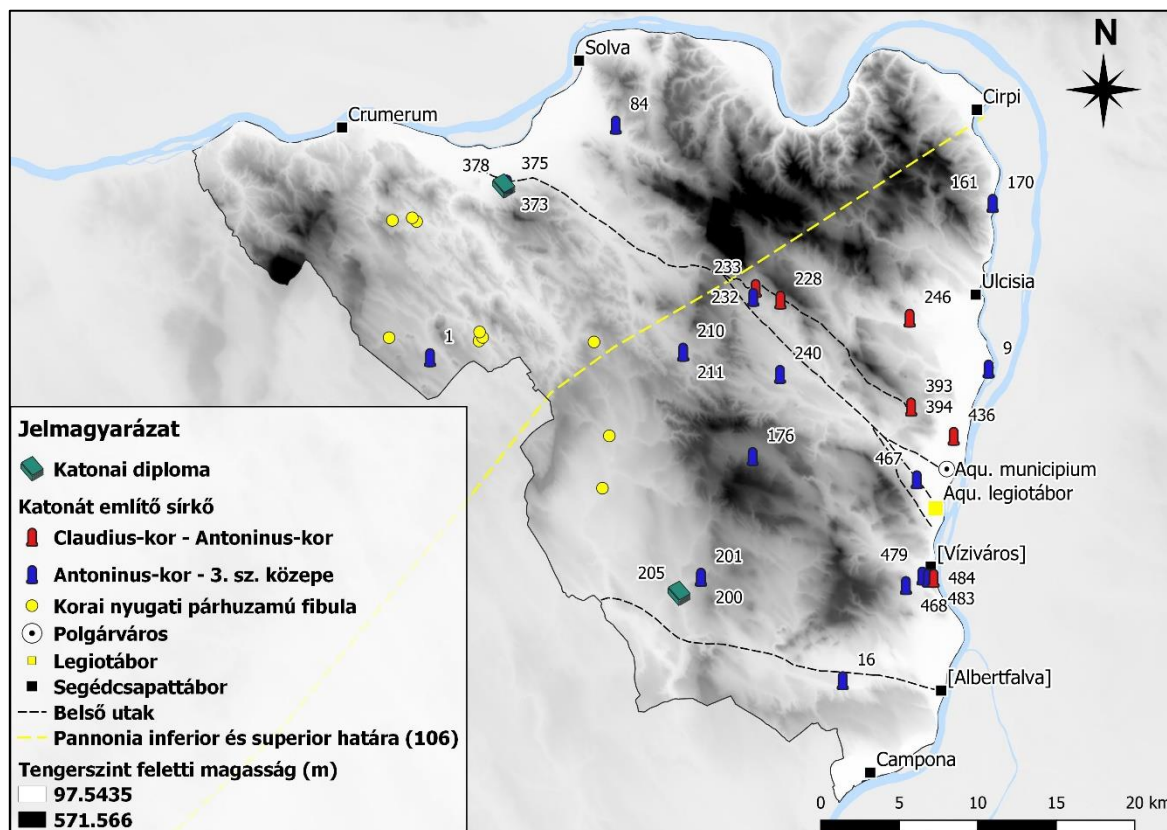
12. ábra: A *legio II Adiutrix* nevének előfordulása kőemlékeken.

²¹⁹ H. Kelemen 1994-1995.

²²⁰ Lőrincz 2001, 77.

²²¹ Elsősorban a közeli hozzátartozókat, ismerősöket, szűk közösség tagjait szólítják meg, bennszülött körben pedig reprezentatív szereppel is bírnak. Vö. Kovács 2014, 311.

szemben nem feltétlenül bizonyítanak huzamosabb tartózkodást, hanem inkább az adott térség hadsereggel ápoltt összeköttetéseire világítanak rá.

13. ábra: Katonákhoz köthető sírkövek, fibulák és *diplomák*.

Azért, hogy könnyebben értelmezhető képet kapjak a vidék és a hadsereg kapcsolatáról, a sírköveket és a votív feliratokat hordozó köemlékeket a lelőhelyi kontextustól függetlenül (pl. késő római őrtoronyba befalazva) vittem fel térképre, kihagyva a segédcsapattáborok és a katonai *vici* epigraphiai anyagát.²²² A katonákat említő sírköveket vizsgálva az látható, hogy a markomann-sarmata háborúkat megelőzően (*Claudius*-kor – *Antoninus*-kor)²²³ a feliratok a diagonális út környékére koncentrálnak (**EKat. 200; 210; 228; 233; 246; 394**) és a sírköveken kivétel nélkül a *legio II Adiutrix* katonái kerülnek feltüntetésre (**13. ábra**). A katonák tisztsége és beosztása a sírkövekről nem derült ki egyértelműen, csak a két szántói köemlék (**EKat. 228; 233**) esetében biztos,²²⁴ hogy nem veteránoknak állították. Mégis számolni kell azzal, hogy a vidék lakosságának egy részét kiszolgált katonák és

²²² Utóbbi döntést a táborok és a katonai vicusok önálló képességének, azaz mezőgazdasági termelésüknek alacsony foka indokolta. A fenti feliratcsoporthoz Kovács P. szerint sem sorolható a vidék epigraphiai emlékei közé. Kovács 2014, 302.

²²³ A feliratok keletkezéséhez az Epigraphische Datenbank Heidelberg adatait használtam fel.

²²⁴ A szántói köveken megőrzött katonák, *Septimius Dasius* és *Canis Otorix* bennszülött – illyr és kelta eredetre tekintenek vissza. A két népből származó katona együttes előfordulása a Pilis lábánál nem meglepő, hiszen a két törzs határa is a település közelében futott.

családjaik tették ki.²²⁵ Egyedül a pomázi sírkőről (**EKat. 246**) bizonyosodott be, hogy *veteranus*-nak állították a síremléket.²²⁶ A feltehetően Kölnből származó katonát *Traianus* telepítette le a diagonális úttól északra.²²⁷ A fenti feliratok mellett Piliscsabáról és Ürömről ismerhetőek korai síremlékek. A piliscsabai és ürömi sírkövön (**EKat. 210; 394**) is *Hadrianus*tól polgárjogot nyert katonák szerepelnek: *Publius Aelius Iustinus a legio II Adiutrix* katonája, illetve *Aelius Sabinianus beneficiarius consularis*. A köemlékek mellett Pátyról²²⁸ és Tokodról ismertek *Traianus* uralkodására keltezhető (**EKat. 205; 378**) elbocsátó diplomák, amelyeket vélhetően birtokkal rendelkező veteránokhoz lehet kötni.

Kiszolgált katonákra a feliratos emlékeken túl az utóbbi évtizedek feltárásai és leletanyag-feldolgozásai is egyre nagyobb számban utalnak *Pannonia* északkeleti területén. Jellemzően a katonai gyalogos, illetve lovas fegyverzethez, szerszámzathoz és öltözethez kapcsolható leletanyag esetében merült fel a katonák jelenlétének kérdése vidéki környezetben. Korai, 1-2. század fordulójára, vagy valamivel korábbra tehető nielló berakásos lószerszámzat (*phalera*) került elő Biatorbágyról és Budaörsről, sőt utóbbi lelőhelyről fegyveres sír is ismert.²²⁹ Az őslakosság tárgyi anyagától eltérő korai leletek között feltűnnek nyugati – *galliai*, Rajna-vidéki párhuzammal rendelkező rugótokos, illetve csuklós zárszerkezettel rendelkező fibulák is, amelyeket elsősorban katonai jelenléttel kapcsol össze a kutatás.²³⁰ Ennek megfelelően korai katonai jelenlét valószínűsíthető Bajót, Bajna, Epöl, Úny, Perbál és Zsámbék környezetében is. Természetesen ezt a feltételezést nem lehetséges feltétel nélkül elfogadni, hiszen a ruhakapcsoló tűkhöz kereskedelmi kapcsolatok útján is hozzájuthattak.²³¹

Az *Antoninus*-kor és a 3. század közötti időszakra keltezhető katonákat említő sírkövek esetében nem változott meg a tendencia. Ekkor a sírköveken veteránként megnevezett személyek feliratai továbbra is a diagonális út környezetében (**EKat. 232; 240**), illetve *Aquincum* vonzáskörzetében (**EKat. 176**) fordulnak elő, de ekkortól fogva már *Aquincum territoriumán* kívülről, Tokodról is (**EKat. 373; 375**) ismertek. A négy, vagy talán öt

²²⁵ A terület katonai érintettségének kérdésére a továbbiakban még kitérek.

²²⁶ Burger 1955.

²²⁷ Ottományi 2008, 259.

²²⁸ Pátyról ismert egy további sírkő is (**EKat. 206**), amelyen a nevek *Hadrianus*-kori polgárjog adományozásra utalnak. Sajnos a személyek kiléte kérdéses, de elképzelhető, hogy egy bennszülött eredetű, kiszolgált katonának állították.

²²⁹ Ottományi 2014, 104; Mráv 2013b.

²³⁰ Merczi 2009; Merczi 2016; Merczi 2017.

²³¹ További problémát jelent a fibulaanyag közlésének egyenetlensége, hiszen Merczi M. elsősorban az esztergomi Balassa Bálint Múzeum anyagával foglalkozott, de remélhetőleg a Ferenczy Múzeumi Centrum leletanyaga is feldolgozásra kerül majd a jövőben.

veteranus közül ketten a *legio II Adiutrix*ből szereltek le, a többinél az egységet nem tüntették fel, vagy nem őrződött meg az utókor számára. A veteránok sírkövein túl *C. Iulius Verecundus custos armorum* (**EKat. 211**) és *Aurelius [---]nus* (**EKat. 16**)²³² is az *aquincumi* legioban szolgált. A kutatási területről mindössze egy sírkő köthető a *Brigetió*ban állomásozó *legio I Adiutrix* katonáihoz. A felirat Bajnán került elő (**EKat. 1**) és feltehetően egy 3. századi *daciai* hadjáratban elhunyt katonának állította apja, aki szintén a legioban teljesített szolgálatot. A legiokat leszámítva az *Ulcisiában* állomásozó *szír cohors* katonái állítottak síremléket a tábor környezetében Leányfalun (**EKat. 161; 170**), illetve Budakalászon (**EKat. 9**). Emellett egyedi esetnek látszik a Pátyon *Crispianus*nak, az *ala Pannoniorum* lovasának markomann-sarmata háborúkra tehető sírköve (**EKat. 201**).²³³

Fontos megvizsgálni, hogy milyen tisztségeket neveznek meg a fent említett feliratok, ugyanis segítségükkel több következtetés is levonható. A sírköveken kivétel nélkül *princialis* rangú katonákat említenek (*beneficiarius consularis* – **EKat. 373; 393**; *strator consularis* – **EKat. 84**; *duplicarius* – **EKat. 232**; *custos armorum* – **EKat. 211**), ami elsődlegesen jelentheti azt, hogy ez a réteg és családja engedhette meg magának, hogy síremléket állítson, de ahogy azt a bevezetőben is említettem, a vidéki közegben állított sírfeliratok nemcsak a kapcsolatok irányára, hanem azok erősségére is utalnak. A rendelkezésre álló leletanyag rendkívül kevés, ezért hangsúlyozni kell, hogy szilárdnak tűnő következtetéseket nem lehet tenni. Mégis feltűnő, hogy a legioktól elvezényelt, a helytartói *officiumban* dolgozó katonáknak (*beneficiarius*, *strator*), illetve a velük egy fizetési kategóriába tartozó *duplicarius*nak a diagonális út közvetlen környezetében állítottak sírkövet.

Ahogy arra lejjebb még kitérek,²³⁴ a *beneficiarii* és a *stratores* egyaránt segédkezhettek a hadseregellátás adminisztrációjában. A *beneficiariusok* esetében a gazdasági szerep kiterjedhetett az adószedés és a kereskedelem felügyeletére, illetve a katonaság számára érkező szállítmányok ellenőrzésére is, míg a *stratores* feladatai között a hadseregnek szánt lóállomány felmérése szerepelt.²³⁵ A helytartó számára különösen alkalmas lehetett, ha

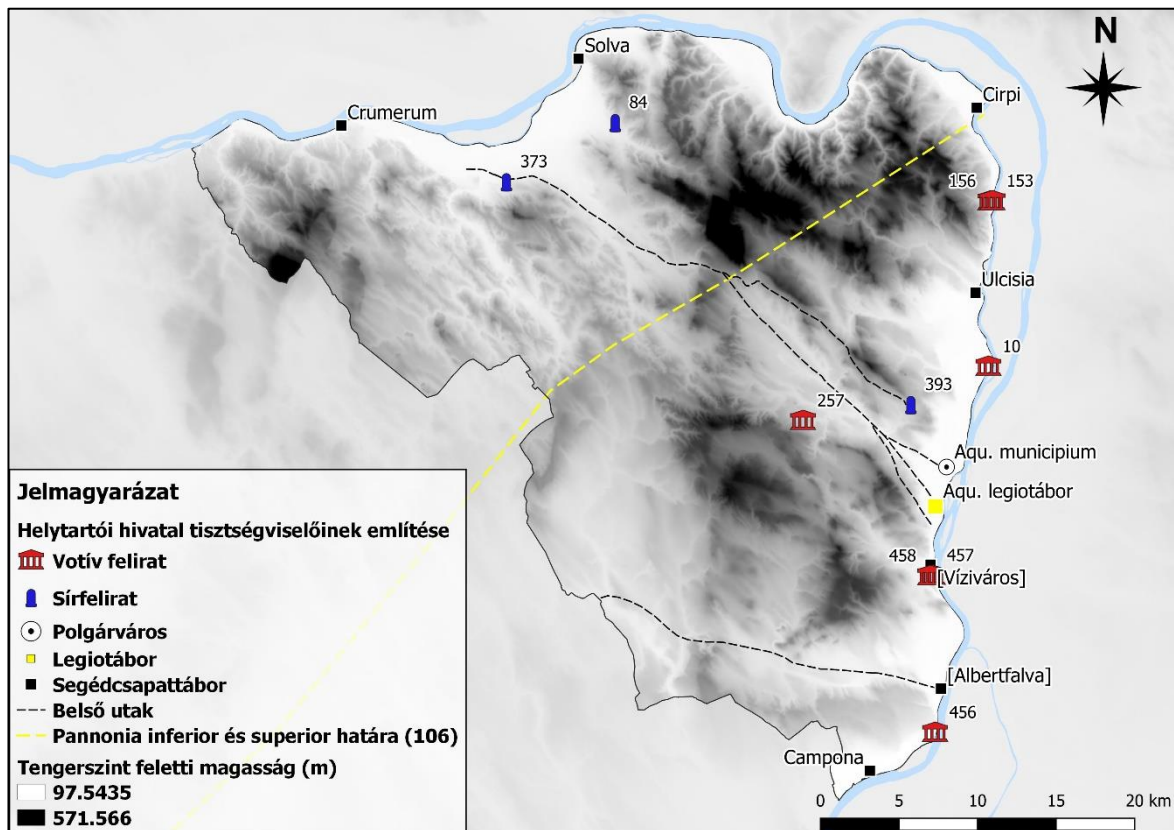
²³² A katona *Caracalla* 213-ban az alamannok ellen vezetett hadjárat során a *legio II Adiutrix* vexillatiójában szolgált. Mráv–Ottományi 2004.

²³³ Lőrincz 2001, Tab. 32.

²³⁴ Ld. V.4.3. fejezet.

²³⁵ Az Esztergom környékéről előkerült *strator* felirat alapján megfelelő fenntartásokkal kezelve felmerülhet annak a lehetősége, hogy a tisztviselő feladatkörét a térségben gyakorolta, ugyanis a kő lelőhelyétől nem messze egy markomann-sarmata háborúk kitörésének idejére keltezhető, a *legio I Adiutrix* által állított építési felirat került elő egy kápolna falába építve (**EKat. 97**). A kő vagy az esztergomi táborból került a Borz-hegyre, vagy a völgyben a tábor közvetlen előterében a háborúkkal összefüggésben egy útállomás (*statio*) létesült,

olyan embereket nevezett ki a fenti feladatok elvégzésére, akik ismerték a helyi viszonyokat, így nem véletlen, hogy számos *beneficiarius* helyi család leszármazottja volt.²³⁶ A fenti tisztségek mellett sírkövet állítottak a másfélszeres fizetésben részesülő katonák (*sesquiplarii*) közé sorolható *custos armorum*nak is, aki többek között a rábízott *centuria* fegyvereinek utánpótlásáért felelt.²³⁷ A fentiek alapján mindössze az tűnik biztosnak, hogy a helytartói *officium*hoz kötődő tisztségviselőknek és a magasabb fizetési kategóriába eső

14. ábra: Helytartói hivatalhoz köthető személyek említései emlékeken.

katonáknak a birtokai és családjai egyedül a diagonális út mentén valószínűsíthetőek.

Ahhoz, hogy átfogó képet kapjunk a helytartói hivatalnokok feliratállításáról némileg el kellett térnem a vidéki sírkövek kérdésétől és a fenti feliratokhoz hozzávettem a votív feliratokat is (14. ábra).²³⁸ A kirajzolódó kép alapján a *Cirpi*től *Campona*ig tartó *limes*-szakaszon szabályos közönként, körülbelül a táborok között félúton tételezhető fel egy-egy *beneficiarius*-állomás (EKat. 10; 153; 156; 456-458) a 3. század 20-as éveitől a század

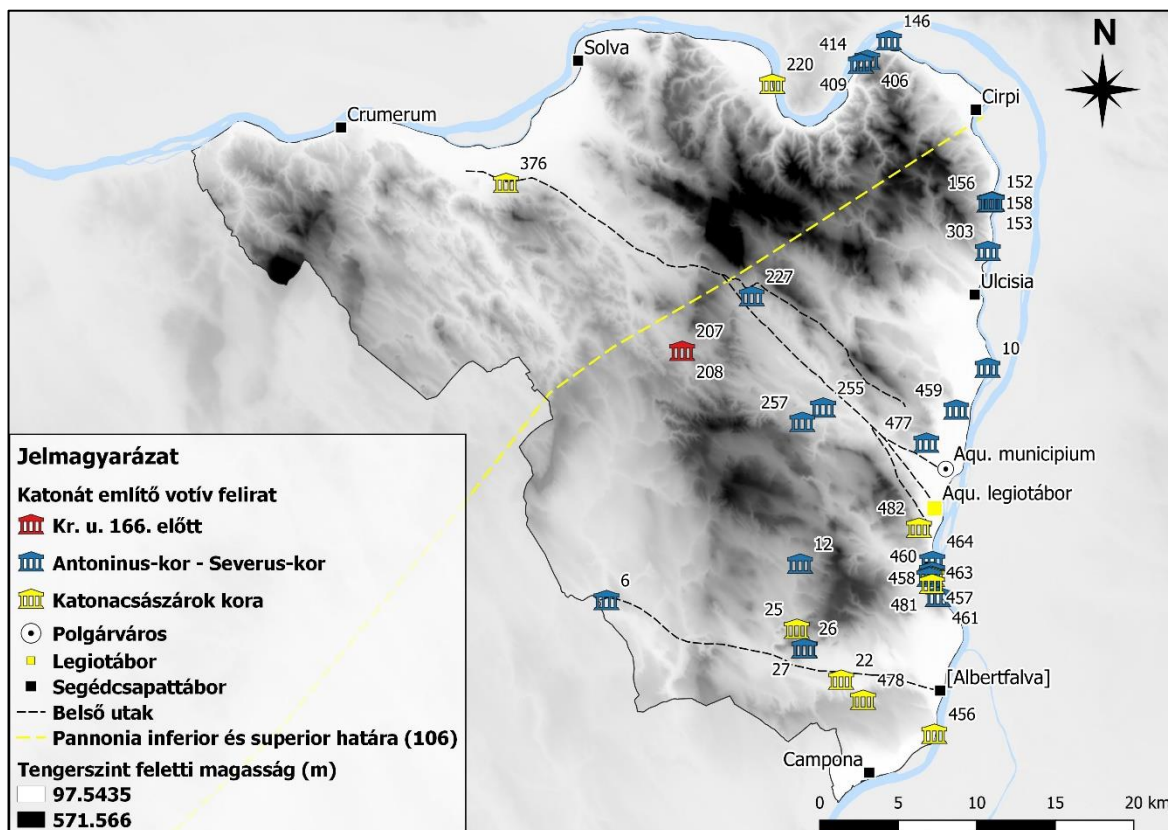
amelyből a diagonális útról érkező szállítmányokat, akár lovakat is ellenőrizhették. A *statiók* erődök falán kívüli elhelyezésére *Pannoniában* számos példa ismert. Nélis-Clement 2000, 162.

²³⁶ Mráv 2011, 45.

²³⁷ Negin 2014, 51. A *beneficarii* kötődésével ellentétben egyáltalán nem tűnik valószínűnek, hogy a *custos armorum* családjának lakóhelyén, azaz Piliscsaba környékén fegyverbeszerzést bonyolított.

²³⁸ Miután jelen fejezet tárgyalja a feliratos emlékeket, megfelelőnek tartottam a *beneficiarius*-állomások kérdését röviden itt összefoglalni. A *statiók* és a mérföldkövek feliratait Kovács P. nem sorolja a vidéki feliratok közé és ebben egyetérttem vele. Kovács 2014, 309-310.

közepéig.²³⁹ Az állomások régészetileg még nem kerültek azonosításra és a feliratos emlékek alapján kirajzolódó kép csakis akkor állhatja meg a helyét, ha bebizonyosodik, hogy a kőemlékek lelőhelyük közelében kerültek másodlagosan felhasználásra.²⁴⁰ Ez a vizsgálat is megerősítette, hogy a közel tucatnyi felirat ellenére a *limes*út és a diagonális út környezetén kívül a helytartó hivatalnokai kőemlékeken nem bukkannak fel.

15. ábra: Katonát említő votív feliratok elterjedése.

A katonákat említő votív feliratokkal folytatva, az összesítő ábra (15. ábra) alapján arra jutottam, hogy a markomann-sarmata háborúkat megelőző időszakban csupán egy oltárt állítottak vidéki környezetben. Habár a keltezés nehézségének is betudható ez az eredmény, a megállapítás mégis egybevág a *pannoniai* képpel, miszerint a túlnyomóan bennszülött lakosság nem állított oltárokat, a gyakorlat meghonosodása a 2. század végétől a villatelepülések elszaporodásának és az új vagy immár romanizált lakosságnak volt köszönhető.²⁴¹ Mindössze egy Budaörsön állított oltáron fordul elő bennszülött kelta személynév (16. ábra). A háborúk lezárását követően azonban megjelentek a fogadalmi

²³⁹ Visegrádról is ismert *beneficiarius consularis* felirat (EKat. 416), de ez valószínűleg távolabbról került a Salamon-torony építőkövei közé, ugyanis a tartományhatár Dunabogdány térségében húzódott és az említésre kerülő *legio II Adiutrix Pannonia inferior*ban állomásozott és működött.

²⁴⁰ A *beneficiarius* oltárok kivétel nélkül késő római őrtorony, újkori templom, épület vagy kerítés falába voltak beépítve.

²⁴¹ Kovács 2014, 303.

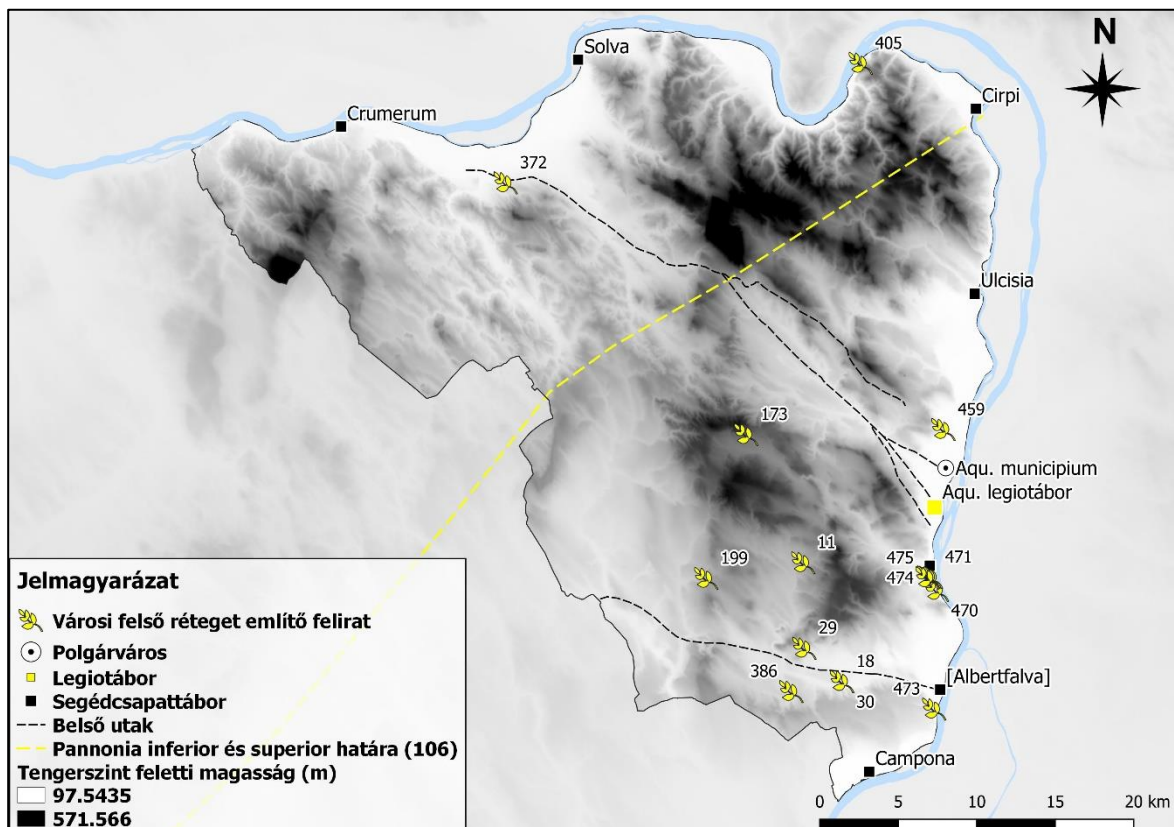
feliratok a vidéki környezetben is. A síremlékekhez hasonlóan a súlypontok ugyanott, a belső utak és a *limes*út környékén találhatóak. A belső utak menti területek közül kiemelkedik Budaörs és Solymár környéke. A *Severus*-kort követően fontos változás, hogy már csak a *limes* közvetlen előterére korlátozódik a vidéki feliratállítás.

Alföldy G. már 1959-ben felhívta a figyelmet arra, hogy az *Aquincum* környéki municipális középirtokok²⁴² a *Severus*-kortól terjedtek el nagyobb számban és a város környezetében *pannoniai* viszonylatban is kiemelkedő az ismert birtokosoknak a száma,²⁴³ az eddigi kutatásokban azonban nem tettek kísérletet arra, hogy a katonákhoz és a városi felsőbb rétegekhez köthető feliratokat különválasztva vizsgálják. Érdeemes ebből a szempontból

is megvizsgálni a rendelkezésre álló epigraphiai anyagot, ugyanis ennek segítségével a

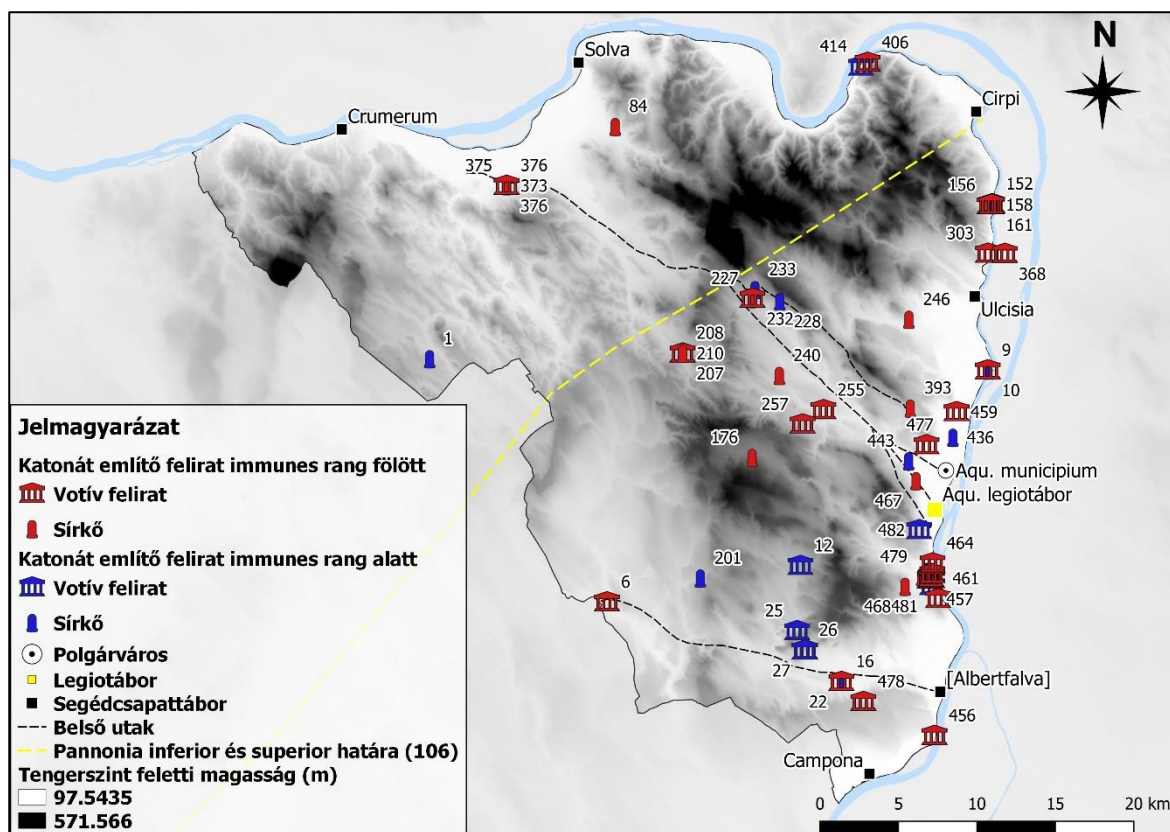
16. ábra: Benszüllött névvel ellátott oltár – EKat. 21. (Fotó: O. Harl).

17. ábra: Városi felső réteget említő köemlékek elterjedése.

²⁴² Alföldy 1959.

²⁴³ Pest megyére vonatkozóan ld. Ottományi 2008, 271-274. Budapest területére ld. Póczy 1971, 94. Legutóbbi térképes ábrázolást ld. Szabó-Borhy 2015, 142-143, 161. kép.

18. ábra: Katonákat említő köemlékek rang szerinti bontásban.

területek kapcsolatrendszerére vonatkozólag is új információk nyerhetőek. Ennek első lépéseként elterjedési térképen (17. ábra) a városi felső rétegek²⁴⁴ (*decurio, Ilvir, Augustalis, sevir* stb.) feliratait összegeztem, úgy, hogy kihagytam a vizsgálatból a segédcsapattáborok, *Aquincum* polgárvárosának, legiotáborának és *canabaej*ának köemlékeit.²⁴⁵ A következő térképen (18. ábra) a katonaként megnevezett személyeket említő köemlékeket gyűjtöttem össze, de ezúttal a fizetési kategóriák szerint két csoportra bontottam őket. A tisztség említése nélküli, csak kiszolgált katonának nevezett személyek köemlékeit, a magasabb fizetési kategóriába tartozók közé soroltam.

Az első szembetűnő eredmény, hogy a feliratok rendkívüli módon sűrűsödnek a Viziváros környezetében. Ennek oka, hogy a *legio II Adiutrix* érkezésével (Kr. u. 89) párhuzamosan a felhagyott alattábor vicusából fontos, csatornázott, szabályos utcarendszerű polgári település jött létre.²⁴⁶ A kérdéshez további szempontot Kovács P. nyújt,²⁴⁷ aki a

²⁴⁴ Alföldy 2002, 126-131.

²⁴⁵ Ennek oka, hogy nem a városi, vagy elővárosi lakosságot, hanem a mezőgazdasági termelést, vagy ilyen birtokkal rendelkező lakosságot kívántam vizsgálni. A vizsgálatból ilyen megfontolásból került ki a polgárváros és a legiotábor közötti terület, illetve az Aranyhegyi-patak menti *suburbium*. Groh *et al.* 2014.

²⁴⁶ Nagy 2018; Bíró 2017, 333-334, Kat. 21. Emellett számolni kell azzal is, hogy a középkori Budavár építéséhez akár a környéki kőanyagot is begyűjthették.

²⁴⁷ Kovács 1999a.

civitas Eraviscorum 3. századig továbbélő nevét nyugati provinciákból vett párhuzamok segítségével igyekszik magyarázni. Véleménye szerint a szóban forgó település lehetett a bennszülött *civitas* központja, amely fölött az alatábor *praefectura* gyakorolta a katonai fennhatóságot, majd *Aquincum* municipiummá válásával a városi *territorium* vicusaként működött tovább. A *civitas Eraviscorum*ot számos 2-3. századra keltezhető köemléken továbbra is megnevezték, de ezeket már csak földrajzi helymegjelölésként lehet értékelni.²⁴⁸ A település különlegességéhez hozzátartozik, hogy a kelta nevű *Iuppiter Optimus Maximus Teutanus* kultuszközpontjának helyszínéről mai napig vita van,²⁴⁹ de Kovács P. nyomán egyre valószínűbbnek tartható, hogy az nem a Gellérthegyen, hanem inkább a település melletti Várhegyen keresendő.²⁵⁰ Feltételezését úgy gondolom, hogy a városi vezetőréteg és az *immunes* rang feletti katonák dedicatiói is erősíthetik. A Várhegy környezetében fellelhető oltárok egy részét *Iuppiter Optimus Maximus*nak vagy vele együtt *Iuno Reginának* (**EKat. 460; 463; 470**) állították.²⁵¹ Emellett a hegy oldalából, másodlagos helyzetből előkerült egy köemlék, amelyen *Claudius Sextinus beneficiarius consularis* egy ismeretlen istenségnek emelt templom helyreállításáról emlékezik meg (**EKat. 458**). A Várhegy feltételes azonosítása mellett még egy szempontot érdemes felhozni. Miként arra Mráv Zs. már felhívta a figyelmet, a *carnuntumi* szentélykörzet sem a korábbi kelta *oppidum* területén, a Braunsbergen, hanem a legiotáborhoz közelebbi Pfaffenbergen létesült, azaz a kelta települési kontinuitás nem volt feltétele a helyváltásnak.²⁵² Az itt bemutatott azonosítási lehetőséget azonban csak akkor tekinteném bizonyíthatónak, ha régészeti módszerekkel sor kerülne a szentélykörzet épületeinek azonosítására. Annyi mindenesetre kiemelendő, hogy a vízivárosi település és közvetlen környezete a többi vidéki településhez viszonyítva feliratos anyagban rendkívül gazdag.

²⁴⁸ Kovács 1999a, 288-289.

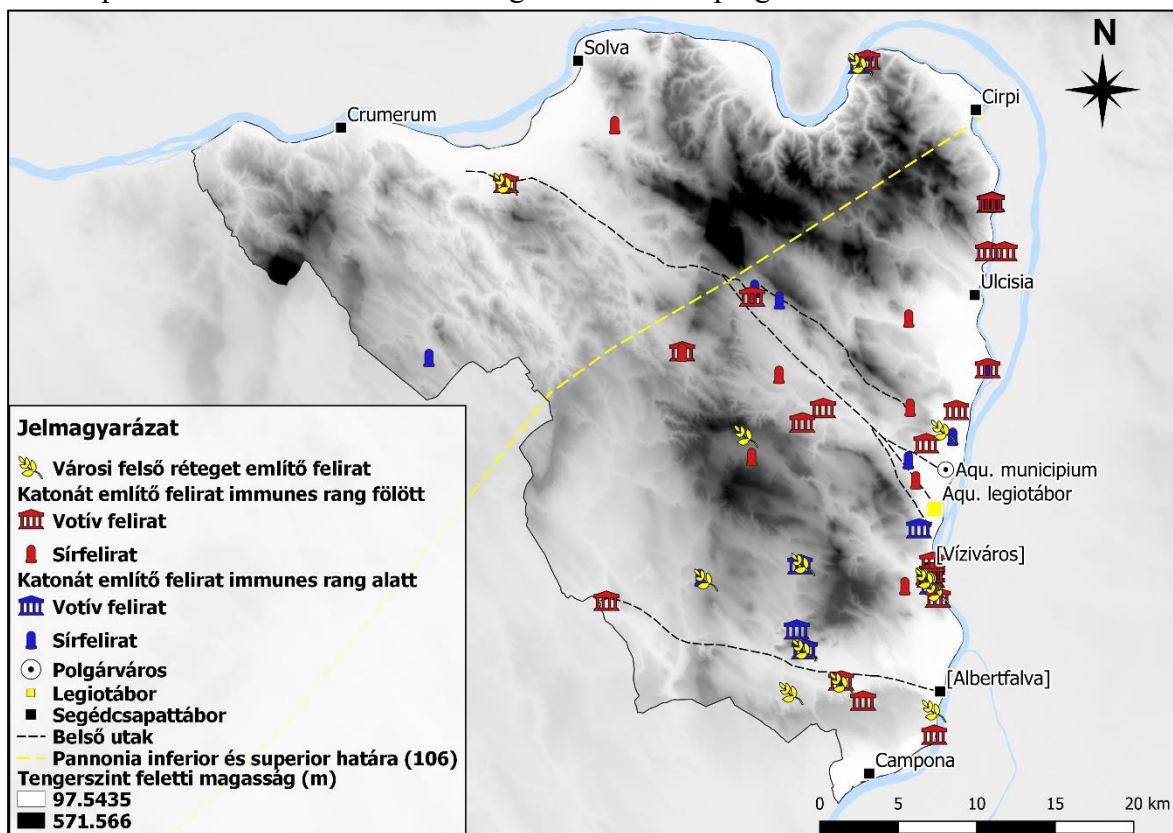
²⁴⁹ Kovács P. mellett Póczy K. (Póczy 1999) vonta kétségbe, hogy a szentélykörzet a Gellérthegyen helyezkedett volna el, velük szemben mindenki Hampel J. (Hampel 1892) nyomán Soproni S. (Soproni 1990) véleményét osztja. Vö. Mráv 2009, Tóth 2009. Véleményem szerint a fent említett tanulmányok nem számolnak azzal, hogy a Gellérthegy a római korban kőfejtőként is működött (Pető 1998), így a hegy környezetében fellelt köemlékeket nem biztos, hogy itt is szándékozták felállítani. A kérdés eldöntésére anyagvizsgálatra lenne szükség, amely a hegy és a feltételezett gellérthegyi kultuszközpontokhoz kapcsolódó köemlékek anyagát hasonlítani össze.

²⁵⁰ Kovács 2004, 383-385. Korábbi véleménye ennek még ellentmondani látszik. Kovács 1999a, 292-293.

²⁵¹ A Gellérthegy lábáig és a Városmajorig terjedő területen *Silvanus*nak (**EKat. 457**), a *Nympháknak* (**EKat. 475; 481**), *Solnak* (**EKat. 472**) és *Liber Pater* és *Libera* kettősének is állítottak oltárt (**EKat. 461**).

²⁵² Mráv 2009, 382.

A vízivárosi településtől távolodva, *Aquincum*tól délre, és délnyugatra bukkannak fel a városi vezetőréteghez köthető sírkövek (EKat. 11; 474) és a *Iuppiter*nek (EKat. 469; 473), *Iunon*nak (EKat. 386), *Nympháknak* (EKat. 199), *Terra Mater*nek (EKat. 30), *Hercules*nek (EKat. 18) dedikált oltárok. Feltűnő, hogy ehhez a társadalmi csoporthoz, de a fenti irányoktól eltérő lelőhelyről, mindössze csak két köemlék került elő: Nagykovácsiban (EKat. 173) és a *vicus Vindonianus* (EKat. 459) területén. Ha a fentiekhez hozzávesszük, hogy a diagonális út környékén látszólag több a *veteranus*nak és egyben a magasabb fizetési kategóriába tartozó katonának a nyoma, felmerül a lehetősége annak, hogy a két terület más-más kapcsolatrendszer alakított ki a legiotáborral és a polgárvárossal.

19. ábra: Városi felső réteget és katonákat említő köemlékek elterjedése.

Ahogy azt már fentebb is említettem, a diagonális út környezetében, Pomázon már *Traianus* uralkodásának idejétől lehet letelepülő katonákkal számolni.²⁵³ Emellett Szentendrén a kőépítkezései telepek már nem a bennszülött területeken, hanem a hegyek lábánál, a Dunától messzebb létesültek.²⁵⁴ Ugyanez nem érvényes a solymári vicusra vonatkozóan, de könnyen elképzelhető, hogy a katonák a vicus területén létesítették kis- és középbirtokaikat,²⁵⁵ ami a jól ismert *vicus Vindonianus possessorai* által állított felirat

²⁵³ Ottományi 2008, 263.

²⁵⁴ Ottományi 2008, 264.

²⁵⁵ Ottományi 2008, 261, 273.

(EKat. 459) alapján is feltételezhető.²⁵⁶ Ahogy fentebb látható volt, *Aquincum*tól északra eddig nem került elő vagyonos bennszülött arisztokráciához köthető kocsisír, így felmerül annak a lehetősége, hogy csak a Zsámbéki-medencében és az *Aquincum*tól délnyugatra eső területen alakult ki egy erősebb bennszülött vezetőréteg. Ennek a vezetőrétegnek a tagjai fokozatosan romanizálódtak és kerültek be *Aquincum* ordojába és fontosságukat egészen a 3. század végéig megtartották.²⁵⁷ Talán ebből fakadóan erősebb családi és személyes kapcsolatot ápoltak ezzel a térséggel, mint a diagonális út környékével.²⁵⁸ Ebből a szemszögből közelítve érdekes a késő római időkben kialakuló szentendrei nagybirtok kérdése.²⁵⁹ A szentendrei villa – amelynek első periódusát Topál J. a *Severus*-korhoz kötötte – fokozatosan bővült egészen a *Constantinus* dinasztia uralkodásáig, elérve az 5000 m²-es alapterületet is.²⁶⁰ Véleményem szerint valószínűsíthető, hogy a nagybirtok kialakulásában a térség katonasággal és egyúttal a tartományi helytartóval ápolt szoros viszonya, illetve a 3. század közepén bekövetkező elnéptelenedés is fontos szerepet játszhatott.²⁶¹

A vizsgált északkelet-pannoniai térség lakosságáról összességében elmondható, hogy az őslakosság jelenléte egészen a 3. század első harmadáig nyomon követhető és a kezdetektől fogva szoros kapcsolatot ápoltak a katonasággal. Ez főleg a vagyonosabb vidéki felső rétegre lehetett igaz, akik polgárjogot nyerve *Aquincum* városi ordójába kerültek. Jelenleg úgy tűnik, hogy a Zsámbéki-medencében, Budaörs és környékén, illetve *Aquincum* közvetlen környezetében volt jelen ez a társadalmi réteg. A vidéki lakosság képét a diagonális út mentén és Szentendre vonzáskörzetében már a *Traianus*-kortól kis- és középbirtokos, idegen területekről származó veteránok színesíthették, akik a faluközösségektől külön élhettek és gazdálkodhattak.²⁶²

²⁵⁶ Alföldy 1959. A birtokosok között van *Aurelius Ianuarius veteranus* is, illetve további négy birtokos is, akinek kiléte a felirat alapján nem derül ki.

²⁵⁷ Agócs 2017, 178-180.

²⁵⁸ A fenti megállapításhoz fontos hozzátenni, hogy a feliratok nagy többsége vegyes képet ad, hiszen míg *P. Aelius Victorinus* (EKat. 11), *M. Valerius Karus* (EKat. 199) és *M. Aurelius* [---] (EKat. 29) neve helyi származásra utal, addig a legtöbb feliratot állító *M. Antonius Victorinus* (EKat. 18; 30; Mráv–Szabó 2012) és *M. Aurelius Epigonus* (EKat. 386) neve keleti származást sejtet. Ennek ellenére a terület városi tanácshoz fűződő viszonya véleményem szerint nem kérdőjelezhető meg.

²⁵⁹ Topál 1994.

²⁶⁰ Topál 1994, 323-324. Baranya megyében ennél nagyobb központi épületkomplexumként csak a nagyharsányi villa azonosítható, amelynek birtokosa egy korábbi *galliai* helytartó, *Valerius Dalmatius* lehetett. Mráv *et al.* 2008, 109. A többi villához ld. Szabó 2015.

²⁶¹ Talán a markomann-sarmata háborúk pusztításának köszönhetően vált a balácai villagazdaság is a *Severus*-korban császári nagybirtok központjává. Vö. Kovács 2012b, 76. Elképzelhető, hogy hasonló folyamat következett be az általam vizsgált térségben a 3. század közepét követően.

²⁶² A tartományi közegben gyökeretlennek számító, többségében a *legio II Adiutrix*től leszerelő katonák véleményem szerint nehezebben illeszkedhettek be a bennszülött falvak lakosai közé, mint a helyi családokból sorozott, majd oda is visszatérő, immár romanizált veteránok.

III.3 A mezőgazdasági hátország települései: polgári vicusok és villák

Disszertációm szempontjából fontos, hogy a térségre jellemző településtípusokat időben és térben is bemutassam. Északkelet-*Pannonia* térségében a Pest megyei területek településtörténetét és a legfontosabb, ásatással is érintett lelőhelyek eredményeit Ottományi K.,²⁶³ míg az uralkodó településformának számító polgári vicusok történetét egész *Pannonia* területére kiterjedően Bíró Sz. foglalta össze.²⁶⁴ Utóbbi monográfia az elmúlt huszonöt év legfontosabb munkája Gabler D. és Visy Zs. összefoglaló tanulmányai óta,²⁶⁵ így a következő fejezet gerincét döntően Bíró Sz. legújabb kutatási eredményei és az általa vázolt településtörténet fogja adni, hiszen a benne található tudományos eredmények kutatásom szempontjából rendkívüli jelentőséggel bírnak. Megközelítésemet szintén indokolja, hogy kutatási területemen minden jel szerint ezek a falusias telepek alkották a hátország településhálózatának legfontosabb állomásait, mellettük csak *Aquincum* környezetében fordulhattak elő villának nevezett települések.²⁶⁶

A római kori településeknek két típusát a vicusokat és a villákat szokás megkülönböztetni.²⁶⁷ A vicusok esetében a településkép, az objektumok, illetve a leletanyag jellegzetességeinek és azok változásának ismertetésére helyezem majd a hangsúlyt, hiszen a legtöbb esetben csak az utóbbinak köszönhetően áll rendelkezésre az ásatással nem kutatott lelőhelyekről információ. A villákat csupán a vicusokhoz való viszonyuk kapcsán vizsgálom, aminek oka, hogy a kutatási területről többszortatú, magányos kőépület a 4. századig bezárólag ugyan *Aquincum* környezetéből viszonylag sok ismert, ezek egyszerűségüknel fogva nem tárgyalhatóak az összetett, több melléképülettel ellátott, *cato*i értelemben vett villagazdaságokkal együtt.

III.3.1 Késő kelta előzmények és települések az 1-2. században

A római hódítást megelőző időszakban a vizsgált térségben élő *Eraviscus*ok az *Augustus*-kor táján szövetségi viszonyba kerülhettek a rómaiakkal, ami a római mintára vert pénzeik alapján valószínűsíthető.²⁶⁸ Ugyanez ma még nem eldönthető az *Azalus* törzs területéről, de a két térség római kori település- és társadalomtörténete között nem fedezhető fel semmilyen markáns különbség. A fentiekben már utaltam arra, hogy a gellérthegyi és esztergom-

²⁶³ Ottományi 2007; Ottományi 2008; Ottományi 2012; Ottományi 2016; Ottományi 2014.

²⁶⁴ Bíró 2017.

²⁶⁵ Gabler 1994; Visy 1994.

²⁶⁶ Bíró Sz. összefüggést lát az erős bennszülött hagyományok és arisztokrácia továbbélése, illetve a vicusok elterjedése között. Bíró 2017, 196.

²⁶⁷ A villa és vicus fogalmát ebben a fejezetben, alább fogom tisztázni.

²⁶⁸ Ld. II.1. fejezet.

várhegyi késő La Tène *oppidum*ok voltak a bennszülött népesség vallási, gazdasági és hatalmi központjai. Az *oppidum*ok megalakításától a római hódításig tartó átmeneti korszak (Kr. e. 1. század – Kr. u. 1. század) településtörténete négy településtípus mentén vázolható fel.²⁶⁹

Az első kategóriába azok a településeket sorolhatóak, amelyeken bár késő kelta előfordult, nem érték meg az 1. század második felét, amit az alacsony számú, szórványosan előforduló római leletanyag is bizonyít. Feladásuk a *limes* megerősítésével, Budapesten a vízivárosi, Esztergomban pedig a várhegyi auxiliáris tábor alapításával állhatott összefüggésben. Ekkor ürítették ki a gellérthegyi *oppidum*ot és környékét, illetve szűnt meg Esztergomban is a magaslati telep előterében fekvő település.²⁷⁰

A második csoportot a kelta időktől fogva a 2. században is továbbélő, La Tène előzményekre visszavezethető települések jelentik, amelyeknek közös jellemzője, hogy nem a *limes* 2-3 km-es környezetében, hanem valamivel belsőbb területeken maradtak fenn. A vizsgált térségben ilyen település Tokod-Altáró, Erzsébet-akna (**Kat. 234**), Úny-Baráthegyi-dűlő (**Kat. 186**), Budapest-Csúcshegy (**Kat. 274**), illetve a budaörsi vicus (**Kat. 1**).²⁷¹ Úgy tűnik, hogy ezek a települések, ha katonai táborok vagy városok közelében feküdtek, kihasználták kedvező fekvésüket és kereskedelmi kapcsolatba léptek a hódítókkal, amelyet a *Flavius*-kori leletanyagimport is bizonyít.²⁷²

A harmadik csoport települései gyakorlatilag az első csoport végét jelentő változásoknak az eredményeként jöhettek létre, hiszen a római közigazgatás kiépítésének köszönhetően nemcsak az etnikai, politikai és gazdasági viszonyok, hanem a településszerkezet is átalakult. Ezek a bennszülött jegyeket magukon viselő települések a főbb közlekedési útvonalak mentén római telepítéssel vagy a környezetükben fekvő őslakos települések átköltözésével létesültek a Claudius-kortól fogva.²⁷³ Kutatási területemen átköltözéssel létrejövő település lehetett Tát, Alsó-körtvélyesi-dűlőn (**Kat. 237**), Solymár, Krautgarten-dűlőn (**Kat. 68**), Budapest-Békásmegyeren (**Kat. 266**),²⁷⁴ Budapest-Lágymányoson (**Kat. 287**), és Páty-Malom-dűlőn (**Kat. 42**). Szintén az 1. század közepe táján alakulhatott meg

²⁶⁹ Bíró 2017, 258.

²⁷⁰ Bíró 2017, 258-262. Budapest-Tabán: Bíró 2017, Kat. 15; Budapest-Döbrentei tér: Bíró 2017, Kat. 16, Budapest-Békásmegyér (Kat. 266): Bíró 2017, Kat. 20; Budakalász: Bíró 2017, Kat. 13; Esztergom-Szentgyörgymező: Bíró 2017, Kat. 32.

²⁷¹ Bíró 2017, 265-266.

²⁷² Ottományi 2012, 300.

²⁷³ Bíró 2017, 266-271.

²⁷⁴ Póczy 1971, Míg a későbbi római vicus elhelyezkedése máig nem tisztázott, addig a Duna-parton feltárássra került a késő kelta település részlete. Szilas 2008.

az *Aquincum* municipium elődjének számító vicus,²⁷⁵ Biatorbágy vicusa (**Kat. 8**) és az újabban a Perbálon (**Kat. 97**) feltárt lelőhelykomplexum közölt részlete is.²⁷⁶

A hadsereg megjelenésével a táborok közvetlen környezete is benépesült, de mindössze a vízivárosi alátábor katonai vicusából alakult a tábor felhagyását követően polgári település.²⁷⁷ Ez jelenti a kora római időszak településeinek negyedik típusát, amely római mintára, ortogonális rendszerben, kőépületekkel épült ki. Ahogy arra már fentebb rámutattam, a település fejlődésének háttérében a *civitas*-, majd később kultuszközpontként betöltött szerepe állhatott.²⁷⁸

A falvak legfőbb telepítő tényezője a friss víz közelsége lehetett, ugyanis mindegyik, a vizsgált térségben található vicus patakparton vagy a Duna partján létesült. Emellett a *limes*út és a belső, akár alsóbbrendű utak közelsége is közrejátszhatott létrejöttükben.²⁷⁹ Ki kell emelni, hogy az utak már a kora római kortól fogva biztosították a települések közötti összeköttetést és hamar a kapcsolattartás és a kereskedelem eszközeivé váltak.²⁸⁰ Ennek köszönhetően a vidék is fokozatosan bekapcsolódhatott a római termékek, szolgáltatások és eszmék forgalmába. Az eddigi feltárt lelőhelyekről a *Claudius*-kor előtti időszakra vonatkozóan elsősorban az itáliai terra sigillata,²⁸¹ a késő kelta festett edények, a grafitfallal soványított kerámiák, illetve a dák jellegű fazekasáruk utalnak.²⁸²

A század közepétől *Traianus* uralkodásának végéig tartó időszak jelenti az *Aquincum* környéki²⁸³ települések következő időszakát. Erre a korszakra tehető a nagyobb mennyiségű római import észak-itáliai és dél-galliai *sigillata* beáramlása²⁸⁴ és az éremforgalom megindulása. A szürke agyagmázás, bepecsételt áru és a sávosan festett edények a *Flavius-Traianus*-korban jelentek meg és többnyire hosszabb ideig, a 3. századig gyártották őket. Mellettük az időszakot a katonasághoz köthető háromlábú tálak rövid idejű, *Flavius*-kortól

²⁷⁵ Láng 2015.

²⁷⁶ Ottományi 2017.

²⁷⁷ Nagy 2018.

²⁷⁸ Ld. III.2. fejezet.

²⁷⁹ Limesút mentén állt: Tát (**Kat. 237**), Budapest-Békásmegyér (**Kat. 266**), Budapest-Víziváros (**Kat. 296**), Budapest-Lágymányos (**Kat. 287**), Budapest-Budatétény (**Kat. 297**). Belső út mentén állt: Tokod (**Kat. 234**), Solymár (**Kat. 68**), Budapest-Csúcshegy (**Kat. 274**), Úny (**Kat. 186**), Perbál (**Kat. 97**), Páty (**Kat. 42**), Biatorbágy (**Kat. 8**), Budaörs (**Kat. 1**).

²⁸⁰ Az összes térségi út, amely a *limest* a belső területekkel összekötötte, vélhetően őskori utakra, azaz a legkisebb költségű utakra vezethető vissza. Ld. VI.10. fejezet.

²⁸¹ Gabler 2005.

²⁸² A római érmek azért nem sorolhatóak ide, mert azokat akár 50 évig őrizhették. Ennek köszönhető, hogy a köztársaság- és *Augustus*-kori érmek a katonaság közvetítésével csak a század közepében kerülnek a vidéki településekre. Torbágyi 2012, 604.

²⁸³ *Aquincum territorium*án kívül csak Tokodon tárt fel Mócsy A. jelentős kora római települést, de a budaörsi, pátyi, biatorbágyi, perbáli falvakhoz hasonló részletességű eredményeket a leletmentés nem tett lehetővé, így a kettéosztás utáni *Pannonia superior* területéről csak ezt a települést ismerjük alaposabban. Mócsy 1981.

²⁸⁴ Gabler 2012b, 409-419.

*Hadrianus*ig tartó jelenléte jellemezi, továbbá ekkor indult meg a márványozott kerámia vidékre irányuló forgalma is.²⁸⁵ A fém leletanyagban túlnyomórészt a falvakban élő bennszülött nők viseletében általános szárnyas és egygombos erősprofilú fibulák bukkannak fel, de az *italiai*, *galliai* és Rajna-vidéki területekről származó idegen eredetű ruhakapcsoló tűk is több lelőhelyen felbukkannak.²⁸⁶ A korszak a 119-ben lezárt sarmata háborúval vagy *Aquincum* és *Mogiones* municipium rangra emelésével végződhetett. Az előbbi forgatókönyvre utalhat, hogy a budaörsi²⁸⁷ és a pátyi²⁸⁸ településeken a *Traianus*- vagy *Hadrianus*-korra tehető égésréteget dokumentáltak, ami egy nagyobb betöréssel állhat összefüggésben.

Az 1. század közepétől a *Hadrianus*-korig tartó időszak településképét az őslakosságra jellemző földbe mélyített lakóépületek határozták meg, ami egyedülálló módon a *noricum-pannoniai* és *daciai* kultúrkör sajátosságának tartható.²⁸⁹ A települések földbe mélyített épülettípusai között a négyzet, téglalap, ovális és kör alaprajzú objektumok különböztethetőek meg (**20. ábra**).²⁹⁰ A korszakban megfigyelt építési módokból arra lehet következtetni, hogy a földbe mélyített házakhoz csatlakozó felmenő falakat vesszőfonatos tapasztással vagy agyagtéglákkal húzták fel Pátyon²⁹¹ és Budaörsön,²⁹² míg a tetőszerkezet sok esetben a középtengelyben elhelyezett három oszlopon nyugodott.²⁹³ A jól

A	Négyzet	B	Téglalap	C	Ovális	D	Kör
1		1		1		1	
		2		2		2	
2		3		3		3	
3		3a		4a		4	
3a		3b		4			
4		4		5		5	
5							
6		5					
7		6					
		7					
8		8		6			

20. ábra: A budaörsi vicus földbemélyített objektumainak típusablaja (Ottományi 2014 alapján).

kutatott budaörsi telepen a korszak házai már ekkor kisebb csoportokba és sorokba

²⁸⁵ Ottományi 2012, 307-308.

²⁸⁶ Ottományi 2014, 104.

²⁸⁷ Ottományi 2012, 303.

²⁸⁸ Ottományi 2007, 160.

²⁸⁹ Bíró 2017, 93.

²⁹⁰ Budai Balogh 2009; Ottományi 2012, 103-104, 84. kép.

²⁹¹ Ottományi 2007, 40-41.

²⁹² Ottományi 2012, 291.

²⁹³ Bíró 2017, 98.

rendeződve, hasonló tájolással kerültek a Hosszúréti-patak mentén kialakításra,²⁹⁴ amely elrendezéssel az aquincumi polgárváros vicus-periódusa is hasonlóságot mutat.²⁹⁵ A kő, mint építőanyag ebben az időszakban ritka volt, de előrevetítve a *Hadrianus*-kortól következő időszakot, Budaörsről,²⁹⁶ Pátyról²⁹⁷ és Csúcshegyről²⁹⁸ is ismert olyan földbe mélyített épület, amelynek belső falához támasztva kőfal épült.

A *Hadrianus*tól kezdődő időszak újabb változásokat okozott a vidéki települések életében, ugyanis az aquincumi városi *territoriumon* és feltehetőleg *Mogiones* területén is a korábbi településeket *pagusokba* és *vicusokba* szervezték.²⁹⁹ Miután a *civitas Eraviscorum* és a *civitas Azaliorum* ettől az időszaktól fogva megszűnt, a települések életét innentől fogva a városi, kizárólag római polgárokból álló aquincumi és mogionesi *ordo* irányította.³⁰⁰ Ebben az időben a főbb közlekedési útvonalak is kiépítésre kerültek, amely elősegítette a vidéki területek erőteljesebb romanizációját és benépesítését.³⁰¹

Az alábbiakban a feltárások és a terepbejárási adatok alapján meghatározható 2. századi vicusokat tekintem át. A polgári vicusok ekkor éltek virágkorukat és az addig lakatlan völgyeket, félreeső területeket is művelés alá vonták. Elterjedésükről még teljesebb kép vázolható, ha a terepbejárási adatok és a régészeti megfigyelések alapján a Bíró Sz. által meghatározott települések sorát újabbakkal egészítem ki (**20. ábra**).³⁰² Pomáz és környéke az egyik ilyen térség, amelyen több vicus is osztozhatott, hiszen már az 1. század második felétől lakott lehetett. Erre jelentős mennyiségű korai terra sigillata és késő kelta-kora római

²⁹⁴ Ottományi 2012, 145-149, 302-303, 236. kép.

²⁹⁵ Láng 2015, Fig. 7.

²⁹⁶ Ottományi 2012, 70-71, 54. kép

²⁹⁷ Ottományi 2007, 142.

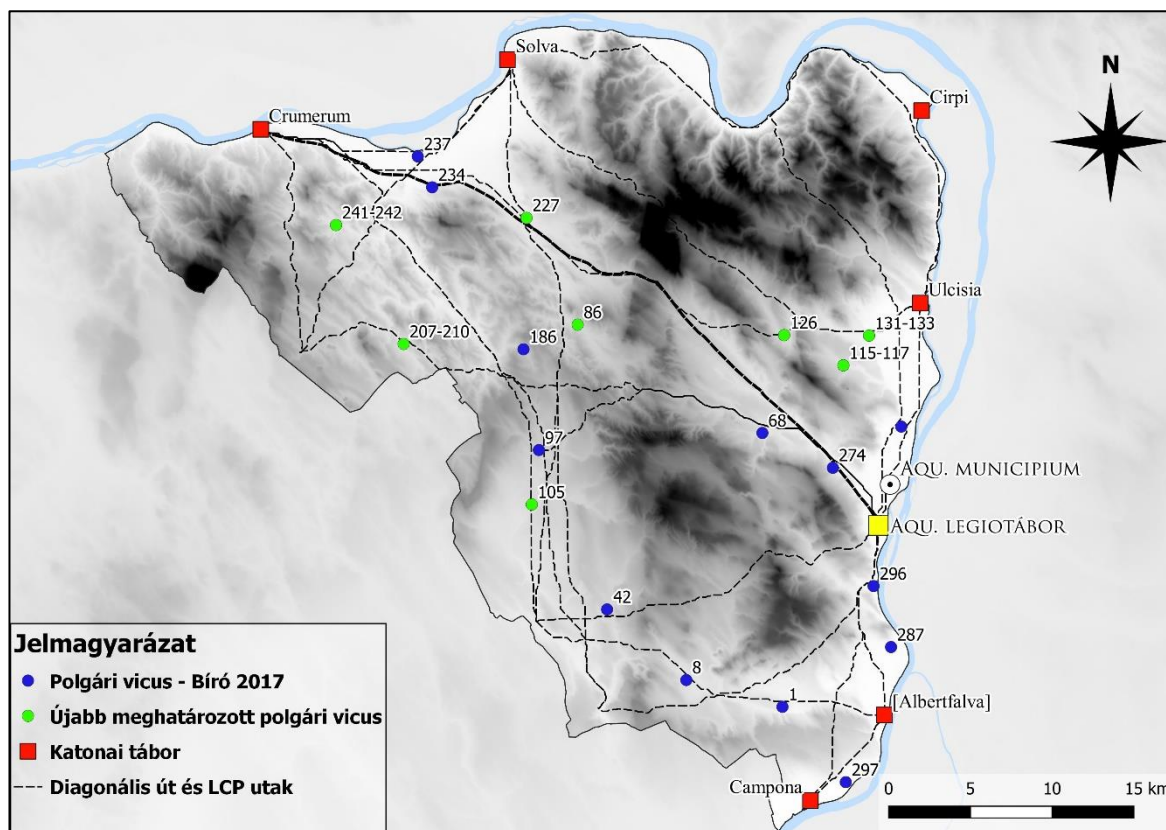
²⁹⁸ Budapest-Csúcshegyen is tártak fel kövel megerősített falú földbe mélyített házat, ennek kora azonban az előzetes közlésből nem derül ki. Havas *et al.* 2007.

²⁹⁹ Ld. II.2.3. fejezet.

³⁰⁰ Érdekes módon a *civitas* vezetői talán nem vesztették el jelentőségüket, ugyanis a városi tanács tagjai között főként bennszülött származású *magistratusok* ülhetek, legalábbis *Aquincumban*. Agócs 2017, 178-179. Hogy a *Pannonia inferior* határán túli területen, azaz Esztergom és környékén milyen közigazgatási szervezet létezett máig kérdéses, de valószínűsíthető, hogy *Mogiones territoriumához* került. Ld. II.2.3. fejezet.

³⁰¹ A térség életét meghatározó diagonális út első építési periódusa is *Hadrianus*-korhoz köthető. Láng 2005.

³⁰² Fontos leszögezni, hogy a VI.9.2.2. fejezetben összetett szempontrendszer szerint elemezve még teljesebb és részletesebb képet vázolok fel a településhálózatról. Az alább közölt nagyméretű kőépítkezéssel és kora római leletanyaggal jelentkező telepeket alább is falvaknak tartom. A tőki lelőhely kivételével mindegyik helyszínen történt régészeti megfigyelés, ezért indokoltnak tartottam őket jelen fejezetben bemutatni, hiszen az alább meghatározott falvak területéről csak terepbejárási adat áll rendelkezésre. Tök azért került fel a listára, mert a nagy területű, hosszú ideig fennálló lelőhelyről rendkívül sok korai leletanyag (dák füles csésze, *Nero-Vespasianus* korára tehető dél-galliai sigillata stb.) került elő, ami a többi terepbejárással kutatott telepre egyáltalán nem volt jellemző.

21. ábra: A kutatási terület megfigyeléssel igazolt polgári vicusai.

leltanyag utal.³⁰³ A területen három nagy kiterjedésű lelőhely-tömb jöhet számításba, mint polgári vicus, az egyik Pomázon (**Kat. 131-133**) a másik Csobánkán (**Kat. 126**), a harmadik pedig Budakalászon (**Kat. 115-117**) feküdt. Pomáz térsége mellett a diagonális úton északnyugat felé haladva, majd Pilisvörösvárról Piliscsaba irányába elkanyarodva³⁰⁴ Pilisjászfalun (**Kat. 86**) feltételezhető római kori falu. A diagonális útra visszatérve Dorogon (**Kat. 227**) feküdhetett egy nagy kiterjedésű, a 4. században is továbbélő vicus. A fent említett települések létrejöttében különös szerepe volt a diagonális útnak, és hozzá hasonlóan fontos lehetett a Zsámbéki-medencét a *limes*szel összekötő belső út is, amely mentén Tökön (**Kat. 105**) és Péliföldszentkereszten (**Kat. 241-242**) és Epölön (**Kat. 207-210**) alakultak vicusok a 2. század folyamán. A felvázolt képből véleményem szerint egyértelműen kiderül, hogy a falvak viszonylag szabályos közönként követhették egymást, ahogy azt Ottományi K. már korábban felismerte.³⁰⁵

³⁰³ Ottományi 2008, 254-255. A korai leletanyagra és a leírásokra a katalógus megfelelő pontjai és a Magyarország Régészeti Topográfia kötetei nyújtanak információt.

³⁰⁴ Az itt felvázolt út a római korban is használatban lehetett, amit a késő középkori „*via magna*” vonalvezetése tesz valószínűvé. Pető 2014, 5.

³⁰⁵ Ottományi 2014, 100. Erre a szabályosságra a VI.9.2.2. fejezetben részletesen ki fogok térni.

Az intenzívebben kutatott lelőhelyeken a *Hadrianus*-kortól a markomann-sarmata háborúk idejéig a fokozatos romanizációnak köszönhetően megjelentek a vicusokban a bennszülött arisztokráciához, illetve a polgárjogot nyert őslakos származású veteránokhoz köthető kő(alapozású) épületek.³⁰⁶ Alaprajzuk alapján Ottományi K. három csoportba sorolta a budaörsi vicus épületeit. A kőépületek alaprajza változatos volt, de meg lehetett különböztetni téglalap alaprajzú, kétharmad-egyharmad osztású és középfolyosós elrendezést is (**22. ábra**).³⁰⁷ Tokodon már a háborút megelőzően álltak kőépületek a vicusban. Alaprajzuk a feltárásuk során tisztázva lett, de a körülmények nem tették lehetővé, hogy részletesebb kutatást folytassanak, így építéstörténetük nem pontosan ismert.³⁰⁸ Nagyfelületű feltárás Budaörs mellett csak Biatorbágyon és Pátyon történt – itt a kőépületek egy része szintén a markomann-sarmata háborúkat megelőzően épült.³⁰⁹

A fokozatos romanizáció időszakát egyfelől a kő(alapozású) épületek 2. századi elterjedése, másfelől a telepeken egyre inkább általánossá váló római import leletanyag.³¹⁰ és érmek jelenléte is jelezte. Az időszakra legjellemzőbb kerámiatípusok a sávosan festett, tűzdelt, vagy hullámvonallal díszített edények, a festett tálak (*pompeii* vöröstál utánzat, dörzstálak) és a bepecsételt áruk voltak.³¹¹ Szintén jellegzetes leletanyagnak minősülnek a helyi gyártmányú szürke, simított felületű, nagyméretű hombárok és S-profilú tálak, amelyek a markáns bennszülött ízlésvilág utolsó képviselői voltak a 2. század utolsó pár évtizedéig.³¹²

III.3.2 Új berendezkedés: települések a markomann-sarmata háborúk után

A korszak a másfél évtizedig tartó markomann-sarmata háborúkkal (166-180) ért véget, amit hagyományosan a bennszülött települések végének szoktak tartani.³¹³ Mégis a tartomány életében olyan időszak következett, ami a *pannoniai* városok és a *Barbaricum*mal folytatott gazdasági kapcsolatok virágkorának számított.³¹⁴ A *Severus*-kori konjunktúra alatt nemcsak a városok, hanem a római kori vidék is átalakult. *Aquincum* közvetlen környezetében ekkor jelentek meg a kőépítkezéssel kisméretű villák, amelyeknek köszönhetően sűrűbb településhálózat jött létre. Ezekről részletes, a leletanyag és az ásatási

³⁰⁶ Ottományi 2007, 170.

³⁰⁷ Ottományi 2012, 15, 3. kép.

³⁰⁸ Bíró 2017, 124.

³⁰⁹ Miklóssy Szőke 2010; Ottományi 2007, 163-185.

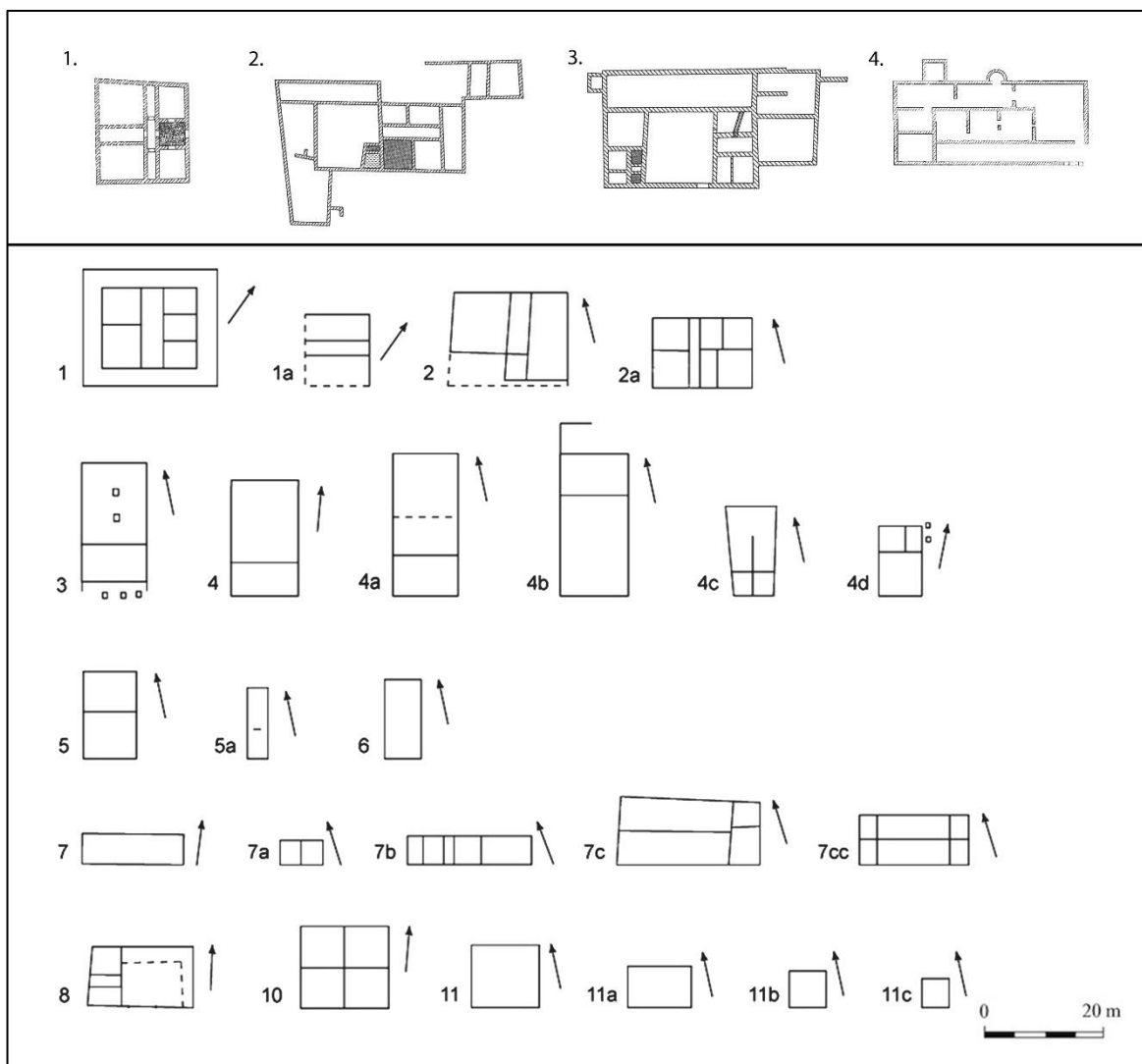
³¹⁰ Példának lehet említeni a közép-galliai és a korszak végén rheinzaberni terra sigillata edényeket, továbbá ritka esetekben az *amphorákat*.

³¹¹ Ottományi 2012, 318.

³¹² Ottományi 2007, 171.

³¹³ Póczy 1971, 98.

³¹⁴ Ld. II.3. fejezet.

22. ábra: Aquincum környéki villák alaprajza (felül: 1–Kat. 265; 2–Kat. 272; 3–Kat. 270; 4–Kat. 275) és a budaörsi vicus (Kat. 1) kőépületeinek típusábrája (Póczy 1971; Zsidi 2002; Ottományi 2012 alapján).

dokumentációk újraértelmezésével egybekötött összefoglaló tanulmány nem született, de fel kell hívni a figyelmet Póczy K. és Zsidi P. munkáira, akik lehetőségükhöz mérten összegezték az addig felgyűlt adatokat.³¹⁵ A cikkeikben közlésre került és az azóta feltárt villák alaprajzait megvizsgálva (22. ábra) feltűnő, hogy ezek kevésbé különböznek a fent már ismertetett vicusok kőépületeitől, ugyanakkor egyáltalán nem hasonlítanak a *Brigetióban* vagy *Aquincumban* feltárt városi hosszúházakhoz.³¹⁶ Ebből feltételezhető, hogy ugyanaz a társadalmi csoport köthető a villák és a vicusok kőépületeihez, bár kilétük egyenlőre még nem tisztázott.³¹⁷

³¹⁵ Összefoglaló jellegű munkák: Póczy 1971; Zsidi 1994.

³¹⁶ Dobosi 2014, 11. ábra, 39. ábra; Láng 2009b, Fig. 6.

³¹⁷ Bíró 2017, 196. Ahogy fent említettem, a korszaktól kezdve egyre nagyobb számban kerülnek elő városi *magistratusok* feliratai vidéki környezetben, ami utalhat arra, hogy akár ők vagy családjaik építették az

23. ábra: Terra Maternek szentelt oltár a budaörsi vicusból – EKat. 17. (Kovács 2016 alapján).

A településformák szoros összefonódását két 3. századi felirat is bizonyítja, amelyeken a villa és vicus kifejezések együtt szerepelnek. Külön érdekesség, hogy mindkét köemlék *Aquincum territorium*áról származik. A korábbi, amely Dunaújváros térségében került elő, egy Iuppiternek szentelt oltár, amit a vicus *Caramate(n)sium et villa* állítottak *Caracalla* és Geta uralkodása alatt,³¹⁸ a másik pedig a részletesen elemzett

békásmegyeri oltár (EKat. 459).³¹⁹ A villa az ókori források alapján egy olyan mezőgazdasági birtok központját jelölte, amely a birtokos (*possessor*) lakóházából (*pars urbana*), a gazdaságban dolgozók lakóépületeiből és egyéb gazdasági rendeltetésű melléképületekből (*pars rustica*) tevődött össze.³²⁰ Ezzel szemben a feliratokon szereplő vicus elnevezés csak a közelmúltban, a nagyfelületű feltárásoknak köszönhetően került tisztázásra, így röviden bemutatom a fogalom jelentését.

Kovács P. a hazai kutatás számára ismét nyilvánvalóvá tette, hogy a *pagus* és a *vicus* elnevezést elsősorban közigazgatási fogalomként a városi *territorium* önkormányzattal nem rendelkező kerületeinek megjelölésére alkalmazták.³²¹ Korábban a problémát az adta, hogy a feliratokhoz kapcsolható települések kinézetét nem ismertük, így számos, akár egymásnak ellentmondani látszó kísérlet történt a vicus fogalom meghatározására.³²² Szerencsére a budaörsi település (Kat. 1) feltárásán előkerült *Terra Mater* oltárnak (EKat. 17; 23. ábra) köszönhetően ez a probléma tisztázódott.³²³ Miután az oltárt elsődleges lelőhelyén tárták

épületeket. A másik csoport a kiszolgált katonáké, de esetükben is inkább a segédcsoportokban polgárjogot nyert, lakóhelyére visszatért emberekről lehet szó.

³¹⁸ RIU 5, 1065.

³¹⁹ Alföldy 1959; Balla 1972.

³²⁰ Ókori forrásokkal együtt ld. Lányi 1990, 222; Legutoljára a villa – vicus közötti különbségeket összefoglalta: Ottományi 2007, 209-219.

³²¹ Kovács 1996-1997, 49-51.

³²² Összefoglalóan ld. Bíró 2017, Tab. 1.

³²³ Mráv–Ottományi 2005.

fel, a falu minden valószínűség szerint az első olyan lelőhely, ahol epigraphiai forrás hitelesíti a feltárt objektumok által kirajzolódó településkép vicusként történő értelmezését, kulcsot adva a fogalom tisztázásához.³²⁴ Ennek megfelelően a vicus elsősorban közigazgatási egység, amelynek névadó településére elhelyezkedésétől függően változatos megjelenés a jellemző. A vicus így egy olyan központi szerepet betöltő,³²⁵ a környező településektől összetettségében elütő, többnyire fontosabb út mentén fekvő település, amelyet több lakó- és gazdasági funkciót betöltő egység összekapcsolódása alkot.³²⁶

A definíció ismeretében visszatérek a vicusok és villák 3. századi viszonyának kérdéséhez és a békásmegyeri felirat kibontásához. Az oltáron megnevezésre került az *Aquincum territorium*ához tartozó kerület, a vicus *Vindonianus* és annak lakói, a *vicani* és a birtokosok (*possessores*). A *possessorok* között kizárólag tehetős, befolyásos személyeket, a *sacerdos* és *decurio M. Aurelius Aepictetianus*, a lovagrendi *Aurelius Vettianus*, *Iulius Victorinus*, *Aurelius Candidianus* *decuriókat*, *Aurelius Ianuarius* veteránt és még négy ismeretlen tisztségű polgárt neveztek meg. Alföldy G. cikkében már rámutatott arra, hogy ők alkothatták a kerület középirtokos rétegét, míg a *vicaniként* említett személyek szabad kisbirtokosok, bérlők vagy *colonusok* lehettek.³²⁷ A villák és a *vicani* lakhelye közötti térbeli viszony azonban sajnos nem ismert, ami bizonyos, hogy mindkét birtokosréteg ugyanazon kerülethez tartozott.

A fentiekben már kellően hangsúlyoztam, hogy az *Aquincum* környéki vicusok az ismert a bennszülött lakosság településeiből alakultak ki.³²⁸ Egészen a kőépületek szórványos megjelenésének idejéig nem tételezhető fel jelentős, a lakóhelyek kinézetében kifejezésre jutó vagyoni különbség, ugyanakkor az aquincumi *ordóba* pontosan vagyoni helyzetüknek köszönhetően kerültek helyiek. Köztudott, hogy a *census*, azaz az összeírás alapját a földbirtok jelentette,³²⁹ így felmerül a kérdés, hogy a városi *decurióknak* hol lehetett a földbirtoka. Ottományi K. a Budaörsön feltárt kőépületek kapcsán – amelyeket eleinte a bennszülött vezetők és katonák,³³⁰ majd veteránok és városi tisztviselők laktak³³¹ – felvetette, hogy a *decuriók* a vicusok területén rendelkeztek földbirtokkal.³³² Így

³²⁴ A vicusok legújabb meghatározásához ld. Bíró 2017, 9-13.

³²⁵ Lehet ez gazdasági, vallási vagy adminisztratív.

³²⁶ Bíró 2017, 31.

³²⁷ Alföldy 1959, 22.

³²⁸ Pomázon talán más lehet a helyzet, de feltárás hiányában ez kétséget kizáróan nem jelenthető ki.

³²⁹ Részletesen ld. IV.5.2. fejezet.

³³⁰ Ottományi 2012, 318.

³³¹ Ottományi 2012, 342.

³³² Ottományi 2014, 99, 14. jegyzet, 102. A vicusban álló kőépületekhez tartozó földek nagyságát a békásmegyeri oltár nyomán középirtokoknak tarthatóak. Alföldy 1959.

feloldhatónak tűnik a bennszülött eredetű városi vezetők működése és az *Aquincum* környéki villák 3. századig tartó hiánya közötti látszólagos ellentmondás.

A vicusokban a kisbirtokosok száma a markomann-sarmata háborúk idejéig a földbe mélyített házak alapján növekedett³³³ és a konfliktus jelenlegi ismereteink szerint kutatási területünk nagy részét biztosan érintette, hiszen a feltárt vicusok mindegyikében megfigyeltek a korszakra tehető égésréteget vagy az időszakot követő nagyobb planírozást,³³⁴ amely összhangban áll a komoly pusztítás képével. Mégis, a *Severus*-kor komoly átalakulást és nem feltétlenül törést okozott a vicusok életében. A földbe mélyített házak eltűntek és cölöpszerkezetes vagy kőalapozású házak vették át helyüket.³³⁵ A tartomány egészét ugyanez a változás jellemezte. Fontos megjegyezni, hogy bár a háború látszólag csak *Pannonia* északkeleti térségét érintette, a vicusok gyarapodása mégis megállt és inkább egy funkcióváltást, mint valódi pusztulást sejtető békés átmenet képe rajzolódott ki a feltárt települések alapján.³³⁶

A korábbi kisbirtokos lakosság fokozatos romanizációjának köszönhetően a bennszülött hagyományok fokozatosan háttérbe szorulhattak, teret engedve a római típusú középirtokok elterjedésének, amelyeknek középpontjában a villa jellegű épületek álltak. Pontosan ezt az állapotot rögzíthették a fent említett feliratok, amikor a kis- és középirtokosok egyazon vicusban éltek és működtek együtt. Az is elképzelhető, hogy a háborús pusztítás a szegényebb kisbirtokos réteget erőteljesebben érintette, elmélyítve a vagyoni különbségeket, kedvezve a nagyobb birtoktestek kialakulásának.³³⁷ Tovább erősíti a feltételezést, hogy *Aquincum* környékéről nem ismert olyan villa, amely megfelelné a klasszikus értelemben vett villa fogalmának. A kőépületek viszonylag kis méretűek, szegényesek, a *pars rustica* is látszólag hiányzik mellőlük,³³⁸ és egymáshoz is közel helyezkednek el, legalábbis Csúcshegy és Békásmegyér környezetében biztosan.³³⁹ Az ilyen

³³³ Ottományi 2007, 173; Ottományi 2012, 313, 336.

³³⁴ Tokod: Mócsy 1981, 20-21; Páty: Ottományi 2007, 170; Biatorbágy: a feltáró szóbeli közlését id. Bíró 2017, 282; Budaörs: Ottományi 2012, 317.

³³⁵ Ottományi 2014, 105.

³³⁶ Bíró 2017, 284. A jelentősebb égésrétegek hiánya egyáltalán nem zárja ki a lakosság jelentős mértékű pusztulását, amit akár az ekkor tomboló pestis-járvány vagy a betörő barbár csoportok is előidézhettek.

³³⁷ A folyamatot jól érzékelteti *Ulpius Karus* határköve (**EKat. 24**), amely vélhetően egy középirtok lehatárolására szolgált a budaörsi vicus környezetében. Ottományi 2012, 342, 255. kép 4.

³³⁸ Az *Aquincum* környéki villák *pannoniai* belső területeinek épületeivel összevetve azok „leegyszerűsödött, csökevényes változatai”. Póczy 1971, 95. Az idézett helyen már Póczy K. is idézi azt a véleményt, hogy a térség villái a romanizált bennszülött lakosság lakóépületeivel azonosíthatóak. Emellett a „villákban” is véleménye szerint csak egy-egy család lakhatott és maguk a birtokosok művelték a földeket, így a *pars rustica* hiánya egyáltalán nem meglepő. Póczy 1971, 99.

³³⁹ Példaként említhető Budapest-Csúcshegy vicusának története, amelynek területén a 2.század végén a vicus 1 km-es környezetében két villa is létesül, majd a telep felhagyását követően a késő római időszakban emelik

típusú kisméretű kőépületek pontosan azokon a területeken voltak jellemzőek, ahol a bennszülött hagyományok erősek voltak és a romanizáció is előrehaladott állapotban volt.³⁴⁰ Mindez véleményem szerint alátámasztja a feltételezést, hogy más minőségben, de a villák átvették a korábbi vicusok szerepét és bizonyos esetekben, a polgárjogot nyert bennszülöttek lakóhelyének tekinthetők.³⁴¹

A *Severus*-kort követően még a 260-as évekig zavartalannak látszik a vicusok élete, de ekkor a városok és a *canabae* sorsával párhuzamosan a vidéki településeken is jelentős törés következett be, amit éremleletek és pusztulási rétegek is bizonyítanak.³⁴² *Aquincum* előterében éremkincs jelezheti a quad-sarmata betörést Biatorbágyon³⁴³ és Budaörsön,³⁴⁴ illetve talán Ürömön,³⁴⁵ de pusztulási réteget vagy a vicus teljes feladását dokumentálták a 3. század második felére vonatkozóan Táton, Visegrád-Lepencén, Solymáron, Budapest-Csúcshegyen, Budapest-Budatétényben, illetve Pátyon is.³⁴⁶ Nemcsak a vicusokban, hanem a kaszásdűlői (**Kat. 272**) és békásmegyeri villában (**Kat. 265**) is az épület időleges felhagyását feltételezték a 260-as években.³⁴⁷ Ez a változás nyithatott új fejezetet a vidéki települések életében, illetve a városok és a hadsereg ellátásában.

III.4 Összegzés

Pannonia tartománnyá szervezését követően Kr. u. 119-ig a *Brigetiótól Camponáig* tartó *ripa*-szakaszon folyamatosan növelték a térségben állomásozó katonák számát, de a legnagyobb számbeli változás a legiok idevezénylésével 89-ben következett be. Ez a változás nemcsak főben, hanem a csapatok által igényelt gabonamennyiséggel is szemléltethető, amely hirtelen az addigi a háromszorosára, napi kb. 50 tonnáról 150-re ugrott. Ha a tartománynak ezt az igényt helyi szinten kellett betöltenie, akkor a táborok és a vidéki lakosság között erőteljes kapcsolatoknak kellett kiépülnie.

a harsánylejtői villát. Láng 2009a, 78-79, 84; A vicus környezetének római lelőhelyeihez ld. Havas 2011, 12. kép. *Pannonia* viszonylatában villa és vicus közeli elhelyezkedésére ld. Bíró 2017, 198, Tab. 14.

³⁴⁰ Sirmium és a *limes*-hátsórszág említhető *Aquincum* mellett. Bíró 2017, 208.

³⁴¹ Póczy 1971, 95; Bíró 2017, 209.

³⁴² Ahogy a II.3. fejezetben már említettem, a quad-sarmata háborúnak vagy egy eddig még pontosan nem meghatározható súlyos belső válságnak a következtében a polgárvárosok, *canabae* fokozatosan elnéptelenedtek *Aquincumban* és *Brigetióban* egyaránt.

³⁴³ Miklósity Szőke 2010, 62-64.

³⁴⁴ Kaba 1983-1984.

³⁴⁵ 1924-ben több érem került elő a településen, közülük csak egy *Traianus Decius* veret került közlésre. Üröm, Fő utca 71. (MRT 7, 37/5).

³⁴⁶ Bíró 2017, 284-287, Abb. 230.

³⁴⁷ Zsidi 1991, 151; Póczy 1971, 91. A pusztakúti úti villa (**Kat. 267**) esetében is Pető Mária egy 3. század második felére tehető átépítést tudott meghatározni, amely szintén lehetséges, hogy a 260-as évek pusztításainak hatására történt. Pető 1993, 150.

A rendelkezésemre álló, elsősorban epigraphiai adatok azt bizonyítják, hogy pontosan egy ilyen, várossal és katonasággal fenntartott szövevényes kapcsolati háló alakult ki a térségben, amely megteremtette a gazdasági vonatkozású információ terjedésének lehetőségét.³⁴⁸ A vidék alaplakosságát kelták és illyr nyelvű népek alkották, akik idővel a hadseregnél szolgálatot teljesítve juthattak polgárjoghoz. Ennek a rétegnek a romanizációjával egy olyan sajátos, bennszülött elemekkel kevert kultúra jött létre, amely a településképben és a temetkezésben is érezte a hatását. A római hagyomány szerint állított sírköveken bennszülött viseletben ábrázolták a női alakokat, és ennek a keveredésnek a megjelenítői a kocsitemetkezések is. Utóbbiak a vidéki települések bennszülött arisztokráciájához köthetőek, amelynek polgárjoghoz jutott tagjai a 2. század folyamán fontos szerephez jutottak *Aquincum* városi tanácsában. A vidéki települések első kőépületei is minden valószínűséggel ezekhez a személyekhez kapcsolhatóak.

A vidéki lakosság másik tehető és befolyásos rétegét a középbirtokos veteránok alkották, akik vagy a *legio II Adiutrix* katonájaként távoli provinciákból érkeztek, vagy a helyi bennszülöttek leszármazottjai közül kerültek ki. A feliratos emlékművek elterjedése alapján egy kettős kép bontakozik ki. A katonasággal az *Aquincum*tól északra és északnyugatra eső területek, míg a városi felső rétegekkel a déli és délnyugati területek ápoltak szorosabb viszonyt. Vidéki környezetben szinte kizárólag a *legio II Adiutrix*, vagy a helytartói hivatalba elvezényelt katonák feliratait sikerült meghatároznom, ami a csapat gazdasági és társadalmi szerepét is jól példázza.

A kutatási terület jellemző településformája a polgári vicus volt a hódítás időszakától a Kr. u. 260-as évekig. A kifejezés alapvetően közigazgatási vonatkozású és a városi *territorium* legkisebb egységét jelölte, a régészeti szaknyelvben mégis inkább a falusias, többnyire kisbirtokosok által lakott településre alkalmazzák. A vicusok településképét a bennszülött hagyományok szerint épített földbe mélyített házak határozták meg, de a romanizáció hatására területükön fokozatosan megjelentek a felszíni épületek is, amelyek eleinte reprezentatív szereppel bírhettek. Három ilyen településkomplexum került feltárássra, Budaörsön, Biatorbágyon, illetve Pátyon is, amelyek alapján pontosabb adatok állnak rendelkezésre ezeknek a településeknek az életéről. A régészeti feltárások bizonyították, hogy ezek a vidéki központok már a legkorábbi időktől fogva kereskedelmi kapcsolatban állhattak *Aquincum* városával. Ezt a budaörsi és a pátyi telep – az *aquincum*ival azonos

³⁴⁸ A gazdasági információ terjedéséért pontosan ez a társadalmi kapcsolati háló felelt. Ld. IV.3. fejetet.

mutatók mentén mozgó – éremforgalma, a feliratok, illetve a katonasághoz kapcsolható leletanyag is egyaránt bizonyítja.

A polgári vicusok átvészelték a markomann-sarmata háborúk pusztításait, de ma még pontosan nem meghatározható okokból gyökeresen megváltozott a települések berendezkedése. A földbe mélyített házak szerepe a felszíniek javára háttérbe szorult, az anyagi kultúrából eltűntek a bennszülött hagyományra mutató tárgyak és már-már egyfajta uniformizált „római” leletanyag vált uralkodóvá a telepeken. *Aquincum* közvetlen mezőgazdasági háttérében ekkortól, azaz a *Severus*-kortól jelennek meg a kisméretű, egyedülálló, villának nevezett kőépületek, amelyek alaprajzukban a vicusok kőépületeivel mutatnak nagyfokú hasonlóságot. Vélhetően a falusias települések és a magányos kőépületek is középbirtok központjai lehettek ebben az időben. Ebből, illetve a nagybirtok 2-3. századi hiányából valószínűsíthető, hogy a vidéki gazdaság központjai a falusias települések lehettek. A csúcshegyi villák esetében, ahol a kőépületek egymáshoz közel, legfeljebb 500 méterre feküdtek, felmerült annak a lehetősége, hogy ezek vették át a korábbi földbe mélyített házak által meghatározott település gazdasági funkcióit is, így a vicus, mint gazdasági egység tovább működhetett. Ez a felfogás disszertációm további részében még fontos szerepet fog kapni.³⁴⁹ A vicusok a 260-as években elnéptelenedtek, és ezzel a térség kora római története is véget ért.

³⁴⁹ Ld. VI.11. fejezet.

IV. *Pannonia* és a római gazdaság: kutatástörténet, struktúra, működés

IV.1 Bevezetés³⁵⁰

A római hadsereg ellátásának vizsgálata megköveteli, hogy röviden, de lényegre törően vázoljam az elmúlt évszázad folyamán a római gazdaságról kialakított véleményeket, azok változásait, majd ebben a keretben elhelyezzem és ismertessem a Római Birodalom egészéről és azon belül *Pannoniáról* és a helyi gazdaságokról kialakított álláspontomat. Ennek megfelelően jelen fejezetben a római gazdaság szintjeit, azok kapcsolatát, továbbá a vidék helyi gazdaságokban betöltött szerepét mutatom be, elsősorban az adott várossal való kapcsolatrendszerből kiindulva. A fejezetben kitérek továbbá arra, hogy milyen hatása lehetett a mezőgazdaságban jelentkező strukturális munkaerőhiánynak a helyi gazdaságok életére és a szárazföldi szállításra. Ezt követően megvizsgálom, hogy miként jutott az állam jövedelemhez és milyen adórendszer működhetett *Pannonia* tartományban. Bemutatom, hogy az adórendszer, illetve a vámok miként járultak hozzá a vidéki lakosság és a városi elit gazdasági integrációjához, amely lehetővé tette a hadseregnek szánt pénzmennyiség előteremtését.

IV.2 Irányok és irányzatok az antik gazdaság kutatásában

Elsőként a 19. század végén a historicizmus és a pozitivizmus szellemi hatása alatt születtek meg az ókori gazdaságról átfogó képet kínáló irányzatok, a primitivizmus és a modernizmus. A nézetek képviselői elsősorban az ókori gazdaság méretét, működését, minőségét és szereplőit vizsgálták, főként deduktív megközelítést alkalmazva. A primitivista szemlélet szerint az antik gazdaság egymástól elkülönülő, önellátásra berendezkedett egységekből állt, és a modern társadalmaktól eltérő berendezkedéséből adódóan azoktól minőségileg különbözött.³⁵¹ Az irányzat képviselője, J. Hasebroek szerint a városok gabonaellátása minden más gazdasági tevékenységet háttérbe szorított.³⁵² A modernista irányzat egyik legjelentősebb képviselője, M. I. Rostovtzeff³⁵³ szerint a modern

³⁵⁰ Az alábbiakban érintett témák mindegyike erősen befolyásolja a vidékről és a hadseregellátás gazdasági működéséről alkotott képet, illetve fontos háttérrel ad a régészeti leletanyag értékeléséhez. A továbbiakban számos helyen fogok a vázolt gazdasági folyamatokra és tendenciákra visszamutatni.

³⁵¹ Evers 2011, 5.

³⁵² Morley 2005, 37; Vonatkozó műve: Hasebroek 1931. Ebből a felfogásból következett az alább még tárgyalásra kerülő „consumer city” elmélet is, amely a városoknak élősködő szerepet tulajdonít az antik gazdaság szövetében.

³⁵³ Rostovtzeff 1932, 334-335. Idézi: Evers 2011, 5.

időkhöz hasonlóan a kereskedelem és a kapitalista szemlélet egyaránt jelentős szerepet kapott az ókori gazdaságban, és csupán mértékében különbözött az iparosodást megelőző időszakról.

Az 1940-es évektől Polányi K.³⁵⁴ új megközelítést dolgozott ki, felhívva a figyelmet a gazdaság kultúrában gyökerező eredetére. Nézete szerint a gazdaságot nem lehetséges a társadalmi intézményektől elválasztva vizsgálni, csakis a kulturális közegbe beágyazottan lehetséges értelmezni. Irányzata a szubsztantivizmus nevet kapta, amellyel szembehelyezkedtek a formalisták, akik szerint a modern gazdasági gondolkodás szabályai az emberek és a társadalmak előtt minden történelmi korban ismertek voltak, és piac valamilyen formában mindig is létezett.³⁵⁵

Csupán a második világháborút követő évtizedekben vált szélesebb körben népszerűvé, hogy nemcsak a gazdaság működését, hanem annak strukturális hátterét is vizsgálják. A megközelítés két úttörője A. H. M. Jones³⁵⁶ és M. Finley³⁵⁷ volt, akik elsősorban a római gazdaság primitív voltát hangsúlyozva vonták kétségbe M. I. Rostovtzeff modernista szemléletét, mindenekelőtt az általa felhasznált források kritikája alapján.³⁵⁸ Bár M. Finley modellje nagy vonalaiban mai napig érvényesnek tűnik, az általános modellek alkalmazását a gazdaságtörténészek ma már nem tartják célra vezetőnek, ugyanis attól függően, hogy melyik oldalról vizsgálják, a római gazdaság egyaránt magán viselheti a primitivista, modernista, illetve a szubsztantivista és formalista irányzatok jegyeit.³⁵⁹

A gazdaságtörténeti kutatást a ma ismert irányba többek között K. Hopkins állította, aki M. Finley statikusnak lefestett római gazdaságának³⁶⁰ a fejlődés vizsgálatával dinamizmust adott.³⁶¹ Munkássága a D. North³⁶² által kidolgozott új intézményi közgazdaságtanból eredeztethető, amely az intézmények gazdasági teljesítményre gyakorolt hatását állította a középpontba.³⁶³ Új, izgalmasnak ígérkező kérdésekre kezdték keresni a választ, méghozzá a komparatív gazdaságtörténet módszereivel. Ez azáltal vált lehetővé, hogy a primitivista és

³⁵⁴ Polányi 1944.

³⁵⁵ Morley 2005, 40-41; Evers 2011, 5-6.

³⁵⁶ Jones 1974.

³⁵⁷ Finley 1973.

³⁵⁸ Morley 2005, 38.

³⁵⁹ Evers 2011, 7.

³⁶⁰ M. Finley római gazdaságról alkotott modelljét alább vázoljuk fel.

³⁶¹ Hobson 2014, 17. M. S. Hobson többek között arra is figyelmeztet, hogy a liberális közgazdaságtanban uralkodó és a gazdaságtörténetbe is beszüremkedő nézet, amely a gazdasági növekedést minden esetben pozitív színben tünteti fel, egyenlőséget tesz a növekedés és a jómód, boldogság, egészség közé. Hobson 2014, 21.

³⁶² North 1990.

³⁶³ Temin 2013, X.

modernista szemléletben gyökerező irányzatok képviselői belátták, hogy léteznek a közgazdaságnak általános törvényei, amelyek minden történelmi korban ismertek voltak.³⁶⁴ Ebből a felfogásból erednek azok a kutatások is, amelyek a Római Birodalom gazdaságát más társadalmi berendezkedésű gazdaságokkal, például az ókori Han Birodalommal teszik összehasonlíthatóvá.³⁶⁵

A másik felismerés, hogy az ókori gazdaság egy rendkívül összetett rendszer, amelynek kutatása igényli, hogy szélesebb körű régészeti információ bevonásával egyre inkább induktívva és regionálissá váljon.³⁶⁶ Az információhiányt a komparatív gazdaságtörténet eszköztárán túl számítógépes modellezéssel és gazdaságföldrajzi ismeretek segítségével igyekeznek ellensúlyozni, illetve ezzel párhuzamosan a történelmi gazdaságokat meghatározó rendszerek és törvények feltérképezése is állandóan napirenden van. Csupán a szubsztantivisták kapcsán esett szó róla, de a fentebb említett gazdaságtörténelmi irányzatok mindegyike valamilyen formában az utóbbi rendszerek és törvények köré építi érvrendszerét.

Ahogy a *Cambridge Economic History of the Graeco-Roman World* tanulmánykötetének első fejezetének beosztása is mutatja,³⁶⁷ az antik gazdaság – miként bármely mai gazdaság lehetőségeit – az egyének és közösségek ökológiai környezete, a demográfia, az intézmények és törvények, továbbá a technológia szabta meg. A rendelkezésekre álló információk korlátozottságának köszönhetően elsősorban az intézményeket és törvényeket, illetve a technológiát szem előtt tartva érdemes megvizsgálni, hogy miként írható le a Római Birodalom gazdasága, elsősorban a vidék gazdaságának szemszögéből.

IV.3 A római gazdaság szerkezete és a helyi gazdaságok működése³⁶⁸

M. Finley a primitivista gondolkodásmódot tükrözve a római gazdaságot a paraszti gazdaságtól a régiók szintjéig alapvetően önellátásra berendezkedő, egymásba kapcsolódó egységekből felépülő rendszerként fogta fel. A vagyon a mezőgazdaságból és a földből származott, az interregionális kereskedelem szerepe szinte elenyésző volt, hiszen a

³⁶⁴ Hobson 2014, 13. Ahogy említettem, a primitivistákkal szoros kapcsolatot ápoló szubsztantivisták ezt korábban elutasították.

³⁶⁵ Scheidel 2015a.

³⁶⁶ J. Paterson a római gazdaságot nem egységként, hanem számos egymással valamilyen kapcsolatban álló mikroregionális, helyi igényeket kiszolgáló gazdaság összességéként kezeli. Paterson 2005, 160. Megállapítását elsősorban a piacra kell vonatkoztatni.

³⁶⁷ Scheidel *et al.* 2008. A következő felsorolásból kihagytam a „Household and Gender” c. fejezetet, ugyanis ez a téma bár a gazdaság alapegységének számító háztartásról szól, azt mégis inkább a demográfia és a kulturális intézmények hozzák létre és nem fordítva.

³⁶⁸ Az alább kifejtésre kerülő gazdaságtörténelmi modellek nagyban hozzájárulnak az *Aquincum* és *Brigetio* mezőgazdasági háttérében zajló folyamatoknak és a vidéki berendezkedésnek a megértéséhez.

rendkívüli nagy távolságok miatt egyedül a luxuscikkek terén volt kifizetődő. Emellett a megfelelő technika sem volt meg a tömegtermeléshez, amely a szállítási költségeket ellensúlyozta volna, így a specializált termékek egytől-egyig presztízs tárgyként kerültek új gazdájukhoz. Véleménye szerint ezeknek a tárgyaknak a piacából a szegény városi és vidéki néprétegek kiestek.³⁶⁹

M. Finley a gazdaság leírásában talán a leghangsúlyosabb helyre a városok és a vidék közötti viszonyt tette. M. Weber nyomán a római városokat a vidék eltartóképességét kihasználó gazdasági szerveknek tartotta, amelyek adókból és bérleményekből, nem pedig az „idegen” mezőgazdasági szektorral lebonyolított kereskedelmi ügyletek útján tartották fenn magukat. Emellett ipari termelésük jelentéktelen volt és elsősorban a helyi igényeket elégítették ki.³⁷⁰ P. Erdkamp alaposan körbejárva a témát kiemeli, hogy a modell elnevezése elsősorban a városi és a vidéki gazdaság jellegzetességei közötti különbséget kellene, hogy hangsúlyozza, nem pedig a térbeli elkülönülést. Nézete szerint a városok azért sem válhattak a középkorhoz hasonló termelő várossá (producer city), mert a vidéki kisbirtokosok materiális és szolgáltatásbeli szükségleteiket nemcsak a városban, hanem a falvak piacain is kielégíthették.³⁷¹ M. Finley modellje P. Erdkamp pontosításával azzal a rendkívül fontos megköttéssel tartom helytállóknak, hogy a városok alapvető redisztributív szerepén túl³⁷² a vidék valamilyen mértékben integrálódott a provinciális és interregionális gazdaságba.³⁷³

A római gazdaságban, elsősorban a technológiai korlátoknak (távolsági szállítás) és az intézményeknek (közigazgatás, vámrendszer) köszönhetően több szint különböztethető meg, amelyeket D. Mattingly és K. Evers munkái³⁷⁴ alapján mutatok be. Ezek a szintek többnyire egymásba fonódva jelentkeznek a provinciákban és a városok állnak

³⁶⁹ Hopkins 1983, XI-XII. Idézi: Scheidel *et al.* 2008, 4. Értéküknél fogva a terra sigillata sem lehettek a szegényebb réteg számára elérhetőek és a tárgy típus esetében is felmerül annak a lehetősége, hogy adott esetben a vidéki településeken presztízstárgyként kezelték őket. Ennek azért véleményem szerint részben ellentmond, hogy a vidéki településeken akár nagy mennyiségben is előfordulhattak.

³⁷⁰ Finley 1985, 194. Idézi: Erdkamp 2001, 334. A „consumer city” elmélet fejlődését és alternatíváit ld. Andreau 2002, 41-42.

³⁷¹ Erdkamp 2001, 341-343, 353. Ez a berendezkedés *Pannonia* polgári vicusainak esetében is valószínűsíthető, de a pénzgazdaság a vidéki közegben feltehetően nem volt jellemző.

³⁷² „Redisztribúció” alatt a K. Evers által Polányi K. után megfogalmazott gazdasági rendszert értem, amelyben a városok elsősorban az adószedésben betöltött szerepükönél fogva jelennek meg. Evers 2011, 25. Hogy ez a viszony mennyiben volt igaz a hadsereg, a másik nettó fogyasztó esetében, arra disszertációm a továbbiakban még számos helyen ki fog térni. Előljáróban annyit érdemes leszögezni, hogy a városi gazdaságokkal szemben a hadsereg nemcsak adókból, hanem a szabadpiacról származó termékekkel is fenntarthatta magát.

³⁷³ *Pannonia* esetében a pénzek és a terra sigillata forgalma bizonyítja a lokális és bizonyos szempontból az interregionális integrációt. A felszínre kerülő leletanyag volumene a városokhoz mérten a vidéki településeken alacsonyabb, de követi az előbbieket időszakokra bontott gyakoriságát. Ld. Torbágyi 2012; Gabler 2012. Hasonló állásponton van *Italia* kapcsán M. Crawford. Crawford 2017, 412.

³⁷⁴ Mattingly 2011; Evers 2011.

metszéspontjukban.³⁷⁵ D. Mattingly szerint a római gazdaságnak három szintje különböztethető meg: a birodalmi, az extra-provinciális és a provinciális. A birodalmi gazdaságot az államhoz és annak gazdasági működéséhez, illetve fenntartásához kapcsolta. A birodalmi gazdaságot véleménye szerint főleg az adórendszer, illetve a hadseregnek szállított áruk mozgása példázza. Az extra-provinciális gazdaságot számára a kereskedelem által meghatározott, vámhatárokon átívelő áruforgalom jelenítette meg, amelybe a terra sigillata, és az amphora-kereskedelem is beletartozott. Megjegyzendő, hogy miután a birodalmi és az extra-provinciális gazdaság egymás mellett működött, különbség igazán csak az állami szállítmányok vámmentessége miatt volt tehető. A provinciális gazdaságot a vámkörzeteken, illetve provincián belül működő helyi gazdaságok és kapcsolatrendszerek mentén képzelte el.³⁷⁶ D. Mattingly modellje véleményem szerint gyenge lábakon áll, hiszen az általa említett vámhivatalnok nem a gazdaság birodalmi és extra-provinciális szintje, hanem a szállított termékek aktuális tulajdonosai között tett különbséget.³⁷⁷ Emellett a provinciális gazdaságtól az adórendszert elválasztani nem lehet, hiszen az a provinciák politikai és társadalmi körülményeitől függően működött.³⁷⁸

A Római Birodalom talán legértékesebb írott forrásanyaga, a *Vindolanda*-táblák alapján felvázolt modelljében K. Evers térben és egyben intézmények mentén határolta el a gazdaság szintjeit. Szintén hármat különböztetett meg, a birodalmi, a provinciális és a helyi gazdaságot. Megállapította, hogy mindhárom szinten egyszerre volt jelen a Polányi K. által meghatározott három gazdasági tevékenység: a piac a redisztribúció és a reciprocitás.³⁷⁹ Felismerése többek között azért fontos, mert újabb szempontot nyújt a gazdaság működésének leírásához és ezáltal eltávolodik a piac vagy az állam (redisztribúció) túlsúlyát hangsúlyozó gazdaságtörténeti nézetek véget nem érő vitájától.³⁸⁰ Véleményem szerint K. Evers megközelítése azért tartható helyesnek, mert a gazdaság szintjeit alapvetően a fizikai térben mozgó áruk és szolgáltatások, nem pedig a gazdasági résztvevők szabták meg. Ez könnyen megérthető két teljesen más ellátási struktúrát igénylő élelmiszer, például a gabona és az olívaolaj piacát vizsgálva. Európa területén számos gabonatípust lehetett helyben

³⁷⁵ Ld. jelen fejezet.

³⁷⁶ Mattingly 2011, 138-140, Tab. 5.2.

³⁷⁷ Például az olaj esetében, ha az állam volt a termékek tulajdonosa, az nem zárta ki, hogy piacon szerezze be őket. Lo Cascio 2007, 204-205. Sőt számos adat utal arra, hogy a Mattingly-féle extra-provinciális gazdaság és a birodalmi gazdaság szereplőit is ugyanazok a célok, azaz a profitszerzés és a költségek minimalizálása motiválta. Dig. 39,4,4,1. Vö. Tchernia 2016, 103.

³⁷⁸ Ld. IV.5.1. fejezet.

³⁷⁹ Evers 2011, 44-45.

³⁸⁰ A hadsereg beszerzései kapcsán bemutatta, hogy az állam az adók átváltásából adódóan egyre inkább támaszkodott a piacra, hogy a szükségleteket fedezhesse. Evers 2011, 25-33.

termeszteni, de olívaolajat csak a *Mediterraneumban* tudtak előállítani, így az egyiket helyben is fogyaszthatták, míg a másikat a belső területekre csakis importtal tudták szállítani. Leírhatóak a gazdasági intézményrendszer irányából a gazdaság szintjei, de a keresletet/kínálatot és a piacon ebből következő árakat mégis a távolság határozhatta meg.

A K. Evers által már érintőlegesen tárgyalt³⁸¹ gazdasági integráció kérdése a római gazdaság szintjeiről és azok működéséről kialakult korábbi narratívákat újszerű megvilágításba helyezheti. Véleményem szerint azért fontos ismertetnem az újonnan feltett kérdéseket, mert a közelmúltban megjelent Római Holland Királyi Intézet 2013-ban tartott konferenciájának „*The Economic Integration of Roman Italy*” című tanulmánykötete³⁸² olyan megközelítéseket vonultat fel a hálózatok, integráció, globalizáció, gazdasági növekedés és gazdasági teljesítmény témakörében, amelyek a következő évtizedben uralni fogják a római vidék gazdaságtörténetének kutatását. A fent sorolt irányok újdonsága, hogy nagy hangsúlyt fektetnek a római gazdaság regionalitásának vizsgálatára és a szocioökonómiai folyamatok feltérképezésére.

A közelmúltban – a fenti megközelítéseknek hála – a római gazdaság leírásának egyik legfontosabb kérdésévé vált, hogy a regionalitás ellenére mennyire lehetséges egységes római gazdaságról beszélni? Milyen viszonyban álltak egymással a gazdaságok és ebben milyen helyzete volt a vidéknek? A provinciális és helyi gazdaságok között a kulturális és pénzügyi intézmények, azaz a politikai és közigazgatási, illetve vámhatárok igen világos határt szabtak. A provinciák területét felépítő városi *territoriumok* voltak az állami redistribúció, azaz az adószedés alapegységei,³⁸³ emellett a vámkörzetekhez hasonlóan a municipális vámok szolgálták a helyi piacok közötti egyszerűbb megkülönböztetést.³⁸⁴ Ez a rendszer érdekes módon némiképpen a primitivista gazdaságképet tükrözi, ugyanakkor a gazdasági integráció vizsgálatával meg is haladja azt. A gazdasági integráció egyedül a piaci ügyletek terén vizsgálható, ugyanis a politikai berendezkedésből következően a városok redistributív gazdasági rendszerei egymástól teljesen függetlenül működtek.

³⁸¹ Evers 2011, 21-22.

³⁸² Tol-de Haas 2017.

³⁸³ Bővebben ld. IV.5.1. fejezet.

³⁸⁴ A legújabb kutatási eredmények szerint a városok gyakorlatilag részei voltak a *publicum portorium* rendszerének ezért kizárólag Rómának a jóváhagyásával, mint önálló jogi személyek vethettek ki vámot a *territoriumukra* érkező termékekre. Kritzinger 2015, 32-39. Talán nem minden város vetett ki helyi vámokat, de a lehetőségük biztosan megvolt rá, ahogy azt néhány fennmaradt törvénygyűjtemény is bizonyítja. *Palmyra*: Matthews 1984.

Jelenleg P. Temin és P. Bang modellje nyújtja a legkiforrottabb válaszokat gazdasági integráció tekintetében,³⁸⁵ mégis egymástól eltérő következtetésekre jutottak. A modellekben közös, hogy középpontjukban az információcsere kérdése áll, ugyanis mindkét szerző felismerte, hogy a gazdaságok integrációjának alapfeltétele, hogy a piaci szereplők a saját gazdaságukon túl más gazdaságok piaci körülményeit, azok árait és készleteit is ismerjék. P. Temin a *Mediterraneum* gazdasági integrációját az ókori technika viszonylatában magasfokúnak értékeli, legalábbis a gabonapiac terén,³⁸⁶ amelynek oka, hogy az információ a helyi közösségek és intézmények kapcsolati hálózatán jutott tovább. Ezzel szemben P. Bang elsősorban a technikai és a társadalmi viszonyoknak köszönhetően alacsonynak vélte azt. A gazdaságok közötti kereskedelmi információ és áruk cseréjét elsősorban a kereskedők személyén keresztül képzelte el, amelyet a távolság is erőteljesen befolyásolt. Ennek eredményeként szerinte a spekuláció és az alkuk jellemezték a kereskedelmet.³⁸⁷

P. Temin a piac integrációjának vizsgálatához csupán néhány forrásokban fennmaradt gabonaárat használt fel, ezzel szemben T. Brughmans és J. Poblome egy olyan megoszlást építettek be modelljükbe, amelyet a Kelet-*Mediterraneum* 222 régészeti lelőhelyén gyűjtött, négy műhelyhez köthető 5121 terra sigillata edénytöredék rajzolt ki.³⁸⁸ Vizsgálatukban igyekeztek több szempont figyelembevételével az egyéni döntéseket szimulálva ugyanazt a megoszlást generálni, amelyet a régészeti leletanyag mutatott. A kísérlet kiindulópontja az volt, hogy az egyik műhely termékei sokkal nagyobb számban kerültek elő az álaluk vizsgált lelőhelyeken, mint a többi háromé. Úgy találták, hogy egyedül abban az esetben volt lehetséges hasonló megoszlást szimulálni, ha a különálló piacokon eltérő számú kereskedő működött és az információáramlás a piacok között hatékony volt: azaz az eredmények Temin modelljét és a piacok közötti gazdasági integráció erős voltát igazolták. Emellett a szerzők felhívták a figyelmet arra is, hogy az általuk vizsgált minta alapján a helyi igények kielégítése szintén fontos lehetett mindegyik műhely esetében.

Nagyon hamar, már következő évben, szintén az *Antiquity* lapjain tette közzé a tanulmány kritikáját A. van Oyen, aki szerint már eleve a modell kialakítása kizárta, hogy a formalista nézettel ellentétes eredményre jussanak.³⁸⁹ Röviden összefoglalva kételyeinek

³⁸⁵ Temin 2013; Bang 2008. A két modell összehasonlításában segítségemre a következő tanulmány volt: Brughmans–Poblome 2016.

³⁸⁶ Temin 2013, 29-52.

³⁸⁷ Brughmans–Poblome 2016, 397-399.

³⁸⁸ Brughmans–Poblome 2016, 395.

³⁸⁹ van Oyen 2017.

oka az volt, hogy szerinte T. Brughmans és J. Poblome szétválasztotta a gazdasági és a társadalmi szférát, a kereskedőket profitmaximalizálásra törekedő egyéneknek tartották, a töredékeket árukként értelmezték, továbbá hogy a vizsgálatból kihagyták a tér dimenzióját. Még ebben az évben megérkezett a szerzők válasza a kritikákra,³⁹⁰ és rámutattak, hogy az ágens alapú modellezés pontosan a fogalmi modellezés elvontságát küszöböli ki azzal, hogy a matematika nyelvét használja működése során, ezért semmi nem zárta ki, hogy más eredményre juthassanak vizsgálatuk során. Ezért volt lehetőségük arra, hogy a P. Bang által vázolt primitivista modellt a társadalmi és gazdasági szféra szétválasztása nélkül is szimulálják. A szerzők nem merészkednek tovább eredményeik megvédésében, ezért néhány észrevétellel bizonyítanám, hogy észrevételeik véleményem szerint megállják a helyüket.

Gabler D. közelmúltban megjelent tanulmányának³⁹¹ eredményei alapján az A. van Oyen által megkérdőjelezett tényezők közül egyszerre kettő is cáfolhatónak tűnik, ugyanis egyre több bizonyíték van arra vonatkozóan, hogy a terra sigillata, legalábbis a Birodalom nyugati felében árucikként került értékesítésre és a kereskedők egyértelműen profitmaximalizálásra törekedtek. Gabler D. kimutatta, hogy a vámkörzetek és átszervezéseik befolyásolták az interprovinciális kerámiák elterjedését a *publicum portorium Illyrici* és a *quadragesima Galliarum* területén egészen az *Augustus*-kortól a késő *Severus*-korig. Véleménye szerint az illyricumi vámnak és a távolságnak volt köszönhető, hogy a dél-galliai *sigillata* az Inntól keletre a *Flavius*-korig nem tudott versenyezni az itáliai termékekkel.³⁹² A változást a hadsereg *limes*-menti megjelenése okozta, amely már adómentesen fogadhatott a *quadragesima Galliarum* területéről árukat.³⁹³

A másik fontos kritika T. Brughmans és J. Poblome tanulmányával szemben, hogy a teret kihagyták modelljükből. Megvizsgálva, hogy a műhelyek szerinti megoszlást milyen lelőhelyek adatai alapján kapták (**24. ábra**), akkor kiderül, hogy azok nemcsak egy provinciát, hanem több vámkörzetet (*quadragesima portuum Asiae, quattuor publica Africae, Syria et Iudea, Aegyptus*), gyakorlatilag a teljes keleti *Mediterraneumot* lefedték. Modelljükben pedig a négy „site” a négy műhelyt jelöli, amelyeknek térbeli elhelyezkedését pontosan meghatározták tanulmányuk elején.³⁹⁴ Ez alapján egyedül azt lehetséges kifogásolni, hogy az egy vámkörzeten belül gyártott B és C keleti *sigillatákat* külön

³⁹⁰ Brughmans–Poblome 2017.

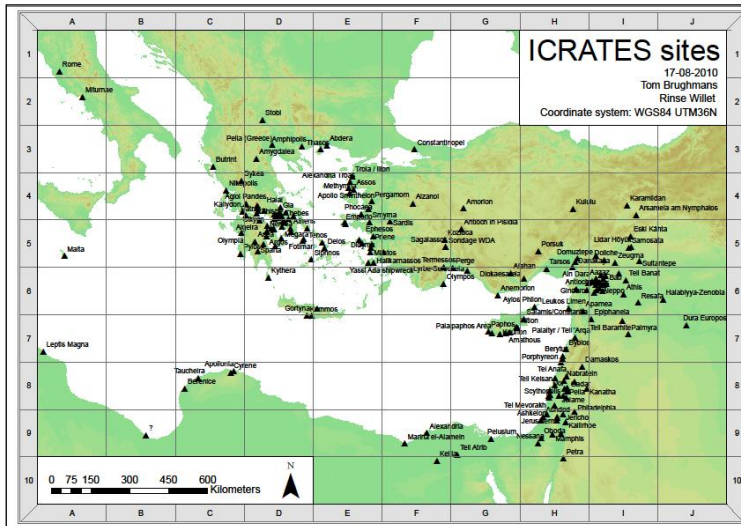
³⁹¹ Gabler 2014.

³⁹² Gabler 2014, 52-53.

³⁹³ Gabler 2014, 56-57.

³⁹⁴ Brughmans–Poblome 2016, Table 1.

kezelték. Ugyanakkor, ha ezeket együtt is kezelték volna, még akkor sem érik el az A típusok mennyiségét egészen a vizsgált Kr. u. 1. század végéig. Összegezve, a piaci integrációt véleményem szerint a szerzők meggyőzően bizonyították a Kelet-Mediterraneum térségére vonatkozóan.

24. ábra: Az ICRATES projektben vizsgált terra sigillata edények lelőhelyei. Forrás:

http://icrates.arts.kuleuven.be/icrates/network-analysis/webpages/images/sites_reference_map.pdf
(Letöltve 2019.06.26).

A legfőbb kérdés disszertációm szempontjából, hogy a Birodalom kontinentális területeit milyen fokú: városokon, provinciákon, esetleg vámkörzeteken átívelő integráció jellemezte. Erre úgy látom, hogy szintén Gabler D. adta meg a választ. A piac integrációjának egyszerre több szintje ismerhető fel például *Pannonia* provincia kapcsán. A

birodalmi gazdasághoz tartozó távolsági kereskedelem³⁹⁵ szintjén *Pannonia* a *publicum portorium Illyrici* gazdasági tömbjébe tartozott, amely azáltal bizonyítja a provinciák feletti gazdasági integrációt, hogy a vámkörzeten belül a provinciahatárok nem szabták meg a birodalmi gazdasághoz tartozó távolsági utakon érkező áruk áramlását.

A tartomány provinciális, illetve helyi (városok és vidék közötti) gazdasági integrációjára érdekes adatot a *pannoniai* szürke áru elterjedése szolgálhat. A „pannonische Glanztonware” a terra sigillata edényekhez hasonlóan azért alkalmas a gazdasági integráció vizsgálatára, mert jellegzetes motívumkincse és megjelenése megkönnyíti azonosítását a régészeti leletanyagban és egy időben (1-3. század) több helyszínen, mindkét *Pannonia* területén gyártották,³⁹⁶ sőt néhány esetben export útján más tartományokba, például *Dalmatiába*,³⁹⁷ vagy a *Barbaricum*ba is eljutott.³⁹⁸ Az a korábbi feltevés, hogy gyártása a bennszülött lakosság hatására kezdődött az 1. század második felében, mára meghaladottá

³⁹⁵ Az amphorák elterjedése szorosan kötődik a hadsereg mozgásához, ezért nem értelmezhetőek olyan egyszerűen a gazdasági mechanizmusok mentén, mint az akár vidéki közegekből is előkerülő terra sigillata. Hárshgyi 2014, 136.

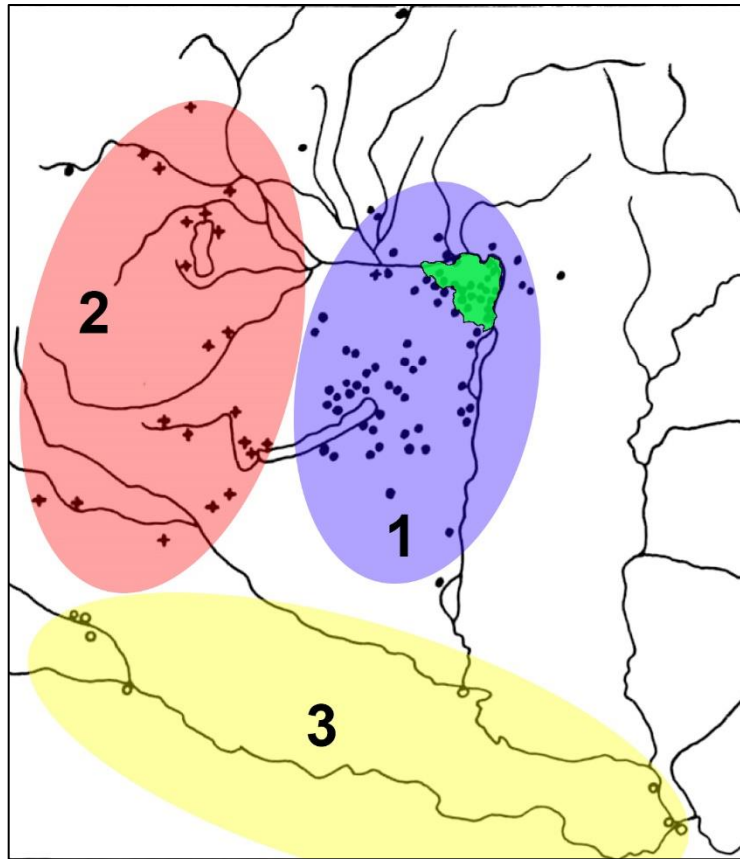
³⁹⁶ A csoportok rövid összefoglalásához ld. Maróti 1987, 81-82.

³⁹⁷ Ožanić Roguljić–Konestra 2017.

³⁹⁸ Nagy 2017, 15.

vált és ma már egyenesen a terra sigillata provinciális interpretációjának tartják, amely nem az import konkurenciájaként, hanem a kerámiatípus gazdaságosabb alternatívájaként szerzett piacot.³⁹⁹

A pecsételt áru keleti, nyugati és déli csoportba sorolható a forma- és a motívumkincs alapján (25. ábra). Feltételezve, hogy a csoportok mögött álló műhelyek három piacterületnek felelnek meg, ami a motívumkincsek és a földrajzi körülmények alapján⁴⁰⁰ valószínűsíthető, akkor a két tartomány (*Pannonia inferior, superior*) határán átívelő gazdasági régió jeleníti meg a *pannoniai* provinciális integrációt. Az esztergomi járásban viszonylag kevés ásatás történt, de az

25. ábra: A pannoniai sötét árú gyártókörrei. 1-keleti kör; 2-nyugati kör; 3-déli kör; zöld = disszertáció kutatási területe (Maróti 1987 alapján).

intenzívebben kutatott Tokodról és Esztergomból nagyobb számban ismertek az *aquincumi* műhely termékei.⁴⁰¹ Ez utalhat arra, hogy nemcsak a feltehetően *Brigetió*ban készül edények találtak vevőkörre a fent említett településeken, hanem hogy az *aquincumi* manufaktúra provinciahatáron és városi *territoriumon* keresztül is szállított árut.⁴⁰² Ez véleményem

³⁹⁹ Nagy 2014, 119-120; Nagy 2017, 7-11.

⁴⁰⁰ A csoportok elhelyezkedése a fő távolsági útvonalakat és azok irányát is megjeleníti: a Dráva-Száva-vidék *Italiát* a Kelet-Mediterraneummal, a Borostyánkő út *Italiát* a Baltikummal köti össze, míg *Brigetio* és *Aquincum* két fontos Duna-menti végpontja az *Italiából* a *Barbaricum*ba tartó útvonalaknak. Ld. II.2.1. fejezet.

⁴⁰¹ "A lelőhely (Tokod, Erzsébet-akna Szerz.) leletanyagának egy részéről kimutatható az *aquincumi*, más részéről a *brigetioi* műhelyekből való származás." Maróti 1997, 314; Az *aquincumi* párhuzamú darabok Maróti É. közlésében Héreg, Tokod és Esztergom területéről kerültek elő: Maróti 1997, Kat. 6.1, Kat. 9.2, Kat. 9.3, Kat. 10.1, Kat. 15.6, Kat. 15.16, 1 Kat. 5.26, Kat. 15.30, Kat. 15.44, Kat. 15.55, Kat. 15.56, Kat. 15.61, Kat. 15.63, Kat. 15.67, Kat. 15.73.

⁴⁰² A két városnak közös határa csak *Brigetio* városi rangra emelésétől volt, ezt megelőzően az esztergomi járás territoriális hovatartozása kérdéses, a provinciahatár azonban biztosan a járás déli területénél futott. Ld. II.2.3. fejezet.

szerint bizonyítéka lehet a városi piacok fölötti gazdasági integrációnak, amely elsősorban nem a városokban, hanem a vidéki környezetben érhető tetten.⁴⁰³

A helyi gazdasági integráció a város és a vidék közötti kapcsolatrendszerben figyelhető meg legjobban.⁴⁰⁴ *Aquincum* példája mutatja, hogy a *pannoniai* szürke áru töredékei hasonló mértékben találhatóak a vidéki anyagban, mint a városban,⁴⁰⁵ amely a helyi gazdaság város és vidék közötti egységesülési folyamatára és az összeköttetések szoros hálózatára utal.⁴⁰⁶ Ez a felismerés kijelöli a városok gazdasági szerepét is. Az ókori források és a vidéki településhálózatok⁴⁰⁷ egyaránt arra mutatnak, hogy a városok a birodalmi, provinciális és helyi gazdaság csomópontjai voltak a római gazdaság szövetében.⁴⁰⁸

Hogy a vidék a várossal fenntartott gazdasági kapcsolatrendszernek köszönhetően miként kapcsolódott be a birodalmi pénzforgalomba, arra M. Crawford a pszeudo-vergiliusi *Moretum*⁴⁰⁹ által kirajzolódó modellt látja érvényesnek és ebben osztom véleményét. A vers főszereplője egy két tinóval rendelkező, többlettermelést végző birtokos, aki heti rendszerességgel mezőgazdasági áruját (többnyire friss zöldséget) a városban értékesíti, majd a tehertől megszabadulva súlyos (réz)pénzzel tér haza. A forrásból az is kiderül, hogy ritkán a *macellum* termékét (*merce*) is megvásárolja. Nem ismert, hogy a szerző pontosan mit is érthetett a *merx* alatt, de valami olyan árura utalhatott, amelyet csak a városi piacon található meg.⁴¹⁰ Szemléletes, ahogy M. Crawford a római korról az iparosodott, centralizálódó, 19. századi Franciaország példáját állította párhuzamba, ahol ugyan 1870-re a pénzgazdaság már fejlett szinten állt, a parasztság mégis egyedül vasért és sóért fizetett pénzzel, minden más tranzakciót természetben bonyolított.⁴¹¹

⁴⁰³ A város és a vidék közötti gazdasági viszonyt a következőkben tárgyalom, de azt fontos előzetesen leszögezni, hogy a vidéken fellelhető edények véleményem szerint nem a kereskedők mozgását, hanem a kapcsolatrendszer állomásait képezik le, amelynek oka a pénzhasználat korlátozott mértéke vidéken.

⁴⁰⁴ Egy új kutatás alapján a kapcsolatrendszerek szövevényessége az adott térség városi lakosságának nagyságával áll egyenes arányban. Hanson–Ortman–Lobo 2017.

⁴⁰⁵ Nagy 2017, 15.

⁴⁰⁶ Ugyanez a szoros kapcsolat bontakozik ki a társadalmi kapcsolatok alapján is. Ld. III.2. fejezet. A kapcsolatrendszer kiépülésében nagy szerepe volt a szárazföldi, illetve vízi útvonalaknak is. Rothenhöfer 2011; Witcher 2017, 37-45.

⁴⁰⁷ Az antik városi gazdaságok településhálózatra gyakorolt hatását J. Bintliff topográfiai módszerekkel vizsgálta meg. Bintliff 2002.

⁴⁰⁸ Csomópont szerepüket azáltal kapták, hogy a római közigazgatás alapegységei voltak a provinciákban. Kialakulásukban is inkább ez játszott szerepet, mint a gazdasági folyamatok. Bintliff 2002, 242. A terra sigillata elterjedése alapján A. van Oyen a városokat nem a kereskedelem mozgatóinak, hanem szemléletesen annak „átjátszóállomásainak” tartja. van Oyen 2015.

⁴⁰⁹ Ps. Verg. *Moretum* 77-81: *verum hic non domini (quis enim contractor illo?) sed populi proventus erat, nonisquae diebus venalis umero fasces portabat in urbem, inde domum cervice levis, gravis aere redibat, vix unquam urbani comitatus merce macelli.*

⁴¹⁰ M. Crawford olajat és ecetet valószínűsít, de lehetnek a városokban előállított helyi kerámiaáruk és importkerámiák is. Crawford 2017, 412.

⁴¹¹ Crawford 2017.

A fenti modell látszólag kizárja, hogy a vidéki környezetben is történhetett pénzügyi tranzakció, pedig elsősorban az áruk hozzáférhetőségére, a kapcsolatrendszerek irányára kívánta felhívni a figyelmet, továbbá arra, hogy a pénzpiac megléte elsődlegesen a városokkal és nem közvetlenül a hadsereggel⁴¹² fenntartott gazdasági kapcsolatoknak a sajátja. Ez a probléma legfeltűnőbb módon a kereskedelmi cikkek esetében érhető tetten, hiszen adott esetben egy városi termék a napi járóföldet jelentő távolságon kívülről a kapcsolati hálónak köszönhetően közvetítő útján is eljuthatott a fogyasztóhoz, amiért ő pénzben nyújtott ellenszolgáltatást.⁴¹³ Ha vidéki környezetben történik mindez, az tekinthető a vidéki gazdaság részének? Véleményem szerint nem. A kérdést a város és a vidék közötti gazdasági integráció középpontba helyezésével kellene megvizsgálni, mint ahogy azt a közelmúltban R. Witcher *Italia* kapcsán tette.⁴¹⁴ Így közelítve a vidék gazdasági helyzetéhez nem nemlétező határvonalak mentén leírt gazdaságok, hanem egy komplex rendszer különböző megjelenési formái válnak vizsgálhatóvá és a római gazdaságtörténet már több mint egy évszázados szigorú narratívái is más megvilágításból, rugalmasabban közelíthetőek meg.

IV.4 Munkaerő és strukturális kérdések a vidéki termelésben

A római kori mezőgazdasági termelést alapvetően befolyásolta az évszakoknak és a termények érési idejének ciklikussága, amelynek hatásai a gabonatermeléssel és szállítással kapcsolatban a helyi gazdaságban érhetőek tetten. A problémakörre vonatkozóan P. Erdkamp cikke iránymutató,⁴¹⁵ amely a mezőgazdasági ágazatból következő sajátosságokat vizsgálva alapvető következtetéseket vont le a helyi gazdaságok működésére vonatkozóan. A továbbiakban főként a szerző tanulmányára támaszkodva a növénytermesztés irányából kívánom megközelíteni a szezonálisból származó problémákat és gazdasági folyamatokat.

⁴¹² Katsari 2008. C. Katsari numizmatikai emlékek alapján kimutatta, hogy a Duna mentén elsősorban az urbanizációhoz és nem önmagában a katonák jelenlétéhez kapcsolható a pénzhasználat. Katsari 2008, 249. Véleményem szerint vizsgálata nem számol a városok és a táborok közötti eltérő tafonómiai folyamatok lehetőségével. *Brigetio* municipiumában és a legiotáborban folytatott ásatásaink során feltűnt, hogy a katonaság jóval kevesebb tárgyi emléket hagyott hátra, amely a fegyelmezett felhagyással és igényesebb hulladékgazdálkodással állhat kapcsolatban. Ezek alapján nem feltétlenül hozható közvetlen összefüggésbe az éremanyag a pénzhasználat mértékével. Ennek ellenére oszthatóak megállapításai, hiszen az év minden napján működő piac csak a városok esetében feltételezhető. Vö. Katsari 2008, 262.

⁴¹³ Ennek a szövevényes hálónak példája a *Vindolanda*-táblákról ismert. pl. *Octavius*-levél: Tab. Vindol. II,180.

⁴¹⁴ Witcher 2017. Fontos feladatnak látom, hogy a jövőben provinciális szinten is meghatározásra kerüljön azoknak a kereskedelmi áruknak és szolgáltatásoknak a köre, amelyek egyértelműen a városokhoz és a pénzpiachoz kötődnek, így a kapcsolatrendszerek a hálózat kutatás módszereivel, a régészeti leletanyag bevonásával feltérképezhetővé válhatnak.

⁴¹⁵ Erdkamp 1999.

Az évente ismétlődő mezőgazdasági munkákat minden társadalomban és korban döntően meghatározta, behatárolta az évszakok változása, többek között a téli időszak, illetve a növények természetes növekedési ciklusa.⁴¹⁶ Ennek köszönhetően az évi összes munkára fordított energiát nem lehetett egyenlően elosztani, mert a munkaerőigény az év szakaszaival folyton változott.⁴¹⁷ A betakarítás, illetve a tél beállta előtt a mezőgazdaságban megnövekedett a munkaerőszükséglet. Abban az esetben, ha ezeket az időszakokat külső munkaerő bevonása nélkül képes volt egy gazdaság elvégezni, akkor az említett időszakon kívül a szezonálisból következően munkaerő többlet jelentkezett. Ez ugyanúgy érvényes volt a kisbirtokos (1-2 család) földjén, vagy a közép- és nagybirtokos villagazdaságában is.⁴¹⁸ Columella műve bizonyítja, hogy tisztában voltak azzal, hogy körülbelül mennyi idő és munkaerő szükséges ahhoz, hogy egy adott földterületen gabonát és különféle zöldségeket termeljenek. A szerző szerint egy 25 *iugerum*os birtokon a mezőgazdasági tevékenységeket megfelelő állati és emberi munkaerő mellett nyolc hónap tíz nap alatt el lehetett végezni és további három hónap és huszonöt nap maradt egyéb munkákra. Columella utóbbiak között a tavaszi termények (zöldségek, gabona) vetését, széna, abrak és trágya fuvarozását (*vectura*) sorolta fel.⁴¹⁹

Hogy az év egyes időszakai az átlagnál nagyobb munkaerőt igényeltek, azt a mezőgazdasági írók számos helyen hangsúlyozták. Varro a jelentős mezőgazdasági munkák (*opera rustica maiora*) között a szüretet (*vindemia*), a kaszálást (*faenisia*), és az aratást (*messis*), illetve szüretet követő raktározást (*in condendis*) sorolta fel, amelyre szabad napszámosokat (*mercenarii*) fogadtak fel.⁴²⁰ Plinius szerint egyenesen a napszámos munkaerő árától és a vetés nagyságától függött, hogy milyen módon történt az aratás.⁴²¹ Ebből következően a középbirtokosok, ahogy tőkájük és lehetőségük engedte, a nagy munkaerőt igénylő mezőgazdasági munkákra napszámosokat fogadhattak, amellyel minimalizálhatták az év során fellépő munkaerő-felesleget.⁴²² Ugyanakkor a kisbirtokosok és talán még egyes középbirtokosok esetében is feltételezhető, hogy a megművelt terület

⁴¹⁶ A modell az óceáni és kontinentális éghajlatú Nyugat- és Közép-Európa térségére érvényes, ahol négy évszak váltja egymást.

⁴¹⁷ Erdkamp 1999, 557.

⁴¹⁸ Erdkamp 1999, 557-558.

⁴¹⁹ Colum. 2,12,7. Miután a munkásokat és az ökröket a forrás együtt említi, a szezonális munkaerőtöbblet nemcsak az emberekre, hanem az állatokra is érvényes, amelyek fontos szerepet játszanak a szállításban, amelyre a továbbiakban még visszatérek.

⁴²⁰ Varro 1, 17, 2-3.

⁴²¹ Plin. *Nat. Hist.* 18, 72.

⁴²² Az *opera rustica maiora* idejére felfogadott aratókat (*messores*) és szüretelőket (*vindemiatores*) további forrásokkal kiegészítve említi: Brunt 1962, 72. A középbirtokok szezonális munkaigényével és a napszámosok felfogadásával magyarázza a kisbirtokosság fennmaradását *Italiában*: Rathbone 1981; Kehoe 2006, 301.

nagyságának megfelelő és a megtermett javak betakarításához elegendő munkaerő áll rendelkezésükre a nagyszabású mezőgazdasági munkák idején is. A betakarítást önerőből, külső munkaerő bevonása nélkül tudták csak megtenni, ugyanis ehhez kellő tőkével és megfelelő munkaerőpiaccal nem rendelkezhetek.⁴²³ Ez a tendencia fokozottan érvényes lehetett azokra a „szegényekre” is, akik csupán családtagjaik segítségével művelték meg földjüket.⁴²⁴ A szezonálisból következő munkaerőigény ingadozását ezért a mezőgazdaságban eltérő érési idejű termények vetésével, esetleg a mikroklimatikus viszonyokat kihasználó műveléssel próbálhatták ellensúlyozni.⁴²⁵ Azonban a mezőgazdaságban egy bizonyos pontot elérve a foglalkoztatottságot nem tudták növelni, különben az önfenntartás lehetetlenné vált volna és a piacról kellett volna a megélhetéshez szükséges termékeket beszerezni, amihez viszont korlátolt tőkével és lehetőségekkel rendelkeztek.⁴²⁶

A kisbirtokosoknak így megoldást jelenthetett, ha a mezőgazdaságon kívül például a háztáji iparban, vagy a szállításban kamatoztatták munkaerejüket. A szárazföldi szállításról különféle ókori forrás alapján tudni lehet, hogy messze drágább lehetett a vízihez képest.⁴²⁷ Ugyanakkor az alapvető mezőgazdasági termények főként helyi szinten kerültek fogyasztásra, szétosztásra és szállításra is, ezért bár a rövidtávú szárazföldi fuvarozás költséges volt, a helyi gazdaság működésében betöltött jelentősége egyáltalán nem lehetett elhanyagolható.⁴²⁸ A fentieket összegezve valószínűnek tűnik, hogy a kisbirtokos parasztság az aratás idejét követően⁴²⁹ és a mezőgazdasági holtidőkben haszonállata segítségével a helyi piacokat látogatta,⁴³⁰ napszámosként bér munkát vállalhatott vagy egyéb a mezőgazdasághoz nem kapcsolható munkát, például fuvarozást végezhetett.

⁴²³ Zuiderhoek 2017, 29-30.

⁴²⁴ Varro I, 17, 2: *liberis, aut cum ipsi colunt, ut plerique pauperculi cum sua progenie.*

⁴²⁵ Mikroklimatikus alatt a napos és az északi oldal egyidőben történő művelése értendő. Erdkamp 1999, 558. A továbbiakban a munkaerőtöbblet ettől eltérő kihasználásáról lesz szó, ugyanis az egész mezőgazdasági termelést érintő, a korai európai gazdaságok és az ókori források alapján vázolható stratégiákat veszem sorra.

⁴²⁶ Erdkamp 1999, 562-563. A szerző egyedül a lent (*linum*) tartja olyan munkaerőtöbbletet lekötő, állandóan feldolgozható haszonnövénynek, amelyet magas gazdasági értékénél fogva alapvető élelmiszerre cserélhettek.

⁴²⁷ Hopkins 1980, 102.

⁴²⁸ Erdkamp 1999, 566. A szerző a korai Spanyol- és Franciaország példáját idézi, amely véleménye szerint a római gazdasági közeggel állítható párhuzamba és feltételezi, hogy a két szállítási mód közötti árrés ellenére sokkal több terméket szállítottak szárazföldön, mint vízen. Az újkorai példákon túl fontos megemlíteni, hogy az egyik *Vindolanda*-tábla is a minden bizonnyal kisbirtokos bennszülötteket (*Brittones*) említ a fuvarozással (*vectura*) kapcsolatban. Tab. Vindol. II, 649. Vö. Adams 2003, 559-561.

⁴²⁹ Varro a nyári napfordulótól a *Sirius*-csillagkép feltűnéséig tartó időszakot jelöli meg az aratás idejének, amely június közepétől augusztus közepéig tarthatott. Varro I, 32, 1.

⁴³⁰ A piaclátogatást a fent idézett *Moretum*-részlet is bizonyítja.

Ahogy azt fent már említettem, az alulfoglalkoztatottság nemcsak a kisbirtokosokat, hanem a közép- és nagybirtokosokat is érintette, de nagy különbséget jelentett, hogy mozgásterük a kisbirtokosokkal szemben elsősorban tőkájüknek köszönhetően nagyobb volt, így különféle, a növénytermesztéstől különböző vállalkozásba foghattak. P. Erdkamp szerint részben ennek a törekvésnek a lenyomatát őrzik a vidéki iparra utaló tárgyi emlékek is.⁴³¹

IV.5 A provinciális adórendszer és a hadsereg fenntartása

IV.5.1 Adórendszer a kora császárkorban

A *principatus* kori államháztartás egyik legnagyobb tétele a Birodalom biztonságáért, stabilitásáért és békéjéért felelős hadsereg volt.⁴³² A katonaságra fordított kiadások elsősorban a fennmaradt zsoldjegyzékek alapján körvonalazhatóak.⁴³³ Bár minden legio vagy auxiliáris egység a szolgálatot teljesítő katonák fizetéséről feljegyzést vezetett,⁴³⁴ az elkészült dokumentumoknak csupán töredéke ismert, így azok kizárólag nagyságrendi becslést tesznek lehetővé.⁴³⁵ A forrásokból még kicsiny számuk ellenére is kitűnik, hogy a katonák fizetése alig változott az *Augustus* kortól kezdve: egészen *Septimius Severus* uralkodásáig mindössze *Domitianus* alatt ismert fizetésemelés.⁴³⁶ Ebből következik, hogy a hadseregére fordított kiadások könnyen kiszámíthatóak voltak, így a finanszírozás a birodalom gazdasági rendszerével együtt komolyabb változtatás nélkül tudott működni egészen a 2. század végéig.⁴³⁷

A római állam költségeit a különféle adókból, a császári magántulajdon jövedelmeiből és egyéni hozzájárulásokból fedezte. Mivel elsősorban az adókból befolyó bevételek teheték lehetővé a katonaság fenntartását, és sok esetben az ellátással kapcsolatba hozható tisztviselők megegyeznek a provinciális gazdasági folyamatokat ellenőrző hivatalnokokkal,

⁴³¹ Erdkamp 1999, 570.

⁴³² A gazdaságtörténeti kutatások – még ha későbbi időszakra (2. század utánra) vonatkozó források alapján is – ezt nem kérdőjelezzik meg. Hopkins 1980, 117; Wolters 2007, 422.

⁴³³ A katonák zsoldjához részletesen ld. Speidel 1992.

⁴³⁴ Herz 2007, 310. A zsold kifizetéséért és központi nyilvántartásáért a provinciális *procurator* felelt. Kehne 2007, 327.

⁴³⁵ A becslés pontosságát több tényező erőteljesen befolyásolja, főként az állomásozó hadsereg tényleges (nem nominális) létszáma, illetve az elbocsátást megérő katonák száma. A hadseregére fordított éves kiadás hozzávetőlegesen 450-700 millió HS között mozoghatott a császárkor első két századában. Vö. Hopkins 1980, 124-125.; Duncan-Jones 1994, 36, Table 3.3.

⁴³⁶ Speidel 1992, 92-98.

⁴³⁷ A 2. század végétől fenyegetőbbé váló katonai konfliktusok és a zsold emelésének eredményeként a hadseregére fordított kiadások is jelentősen megugrottak, amelyet az állam pénzrontással igyekezett ellensúlyozni, előidézve a 3. századi gazdasági összeomlást. Vö. Hopkins 1980.

érdeemes a provinciális adórendszert közelebbről megvizsgálni.⁴³⁸ Teherviselésük alapján az adóknak két csoportját lehet meghatározni. Egyik a közvetlen adó, amelynél az adó alanya és befizetője megegyezik, másik pedig a közvetett adó, ahol az adóalany és a befizető nem ugyanaz a személy. A *principatus* kori Római Birodalomban a közvetlen adók közé a földadó (*tributum soli*) és a fejadó (*tributum capitis*) tartozott, amelyek kivetése provinciáról provinciára változhatott. A közvetett adónemek mértéke és formája egységesnek tűnik, egyedül a vámok esetében mutatható ki eltérés.

A Rajna és a Duna mentén újonnan alakított provinciákban, illetve *Britanniában* az *Augustus* uralkodásától szisztematikusnak mondható *census* szolgálta a közvetlen adók kivetésének alapját.⁴³⁹ *Cicero Verres* elleni beszéde⁴⁴⁰ és *Quintus*nak címzett levelezése⁴⁴¹ alapján jól összefoglalható, hogy mivel indokolták az adók bevezetését:⁴⁴² 1. Adószedés korábbi adószedés jogán. 2. Háborús győztesnek járó jóvátétel (*victoriae praemium ac poena belli*).⁴⁴³ 3. A külső és a belső béke megőrzése. 4. A római nép jutalma az adószedés.⁴⁴⁴ A kivetés mellett szóló érvek tükrözik, hogy az adók elsősorban a katonai expanciónak voltak köszönhetőek, amelynek eredményeként a meghódított bennszülöttek a római polgároknak és szövetségeseiknek hozzájárulással tartoztak. Ez a gondolatmenet köszön vissza abban a gyakorlatban is, hogy a provinciákban a földadó alól kizárólag a kiváltságos *coloniák* városi *territoriuma*⁴⁴⁵, illetve a szövetséges népek (*civitates foederatae*) területei mentesülhettek, míg a fejadó kizárólag a római polgárjoggal rendelkezőket nem érintette.⁴⁴⁶

A provinciák meghódítását követően a hosszabb időszakot is felölelő *census* adta meg az adórendszer keretét,⁴⁴⁷ amely során összeírták a tartomány lakosságát és felmérték a földeket.⁴⁴⁸ A felmérés provinciánként, sőt közösségenként is eltérő volt, amelynek oka

⁴³⁸ Az adórendszer és az ellátás közös tisztviselőinek kérdéséhez ld. V.4.3. fejezetet.

⁴³⁹ A provinciális *census*okhoz ld. Brunt 1981, 171-172.

⁴⁴⁰ Cic. 2 *Verr* 2,5-7; Cic. 2 *Verr* 3,12.

⁴⁴¹ Cic. *ad Q. fr.* 1,11,33-34.

⁴⁴² Wolters 2007, 415-418.

⁴⁴³ A legyőzött népektől *stipendium*ot szedtek, amely kifejezés alatt az adó mellett a katonaság számára kiutalt zsoldot is értették. A szó a latin *stips* (pénz, adomány, hozzájárulás) és a *pendere* ige (számlál, mér) összeolvadásával keletkezhetett. Wolters 2007, 413.

⁴⁴⁴ Az adóra a *vectigal* szót alkalmazza a R. Wolters által is idézett szövegben *Cicero*, amely az örökhaszonbért is jelentette. Miután a provinciákban a föld a római nép vagy a császár tulajdonát (*dominium* v. *proprietas*) képezte, azokat csak birtokolni lehetett (*possessio*), így a *vectigal*, mint örökhaszonbér kifejezés használata könnyen érthetővé válik. Wolters 2007, 417-418.

⁴⁴⁵ Nem minden *colonia* földje volt tehermentesítve, csupán a *ius Italicummal* rendelkező és a kiváltságot elnyert városok földjei (*agri colonici immunes*). Vö. Castillo Pascual 2011, 79.

⁴⁴⁶ Wolters 2007, 414.

⁴⁴⁷ *Galliában* ez a folyamat akár több évtizeden át is tarthatott. Vö. Harmatta 1972, 54.

⁴⁴⁸ Miután fejadót a szolgák után is kellett fizetni, az összeírás mindenkit, a római polgárokat is érintette.

azok különböző jogállása is lehetett.⁴⁴⁹ A *census* levezényléséért felelős személy minden bizonnyal a helytartó volt, melléjük különleges esetekben, a korábbi jegyzék felülvizsgálatának okából szenátori és lovagi különleges megbízottakat rendelhettek, de bizonyos esetekben katonai tisztek is vezethették a felülvizsgálatot. A jegyzéket a provinciális *procurator*oknál őrizhették, de azok állandó kezeléséért valószínűsíthetően a *civitates* magistratusai, a *duumviri quinquennales* feleltek. Hogy melyik provinciában mi kerülhetett a *census* jegyzékbe, szorosan kapcsolódott a helyi igényekhez: más volt a helyzet egy olyan provincia esetében, ahol az adót pénzben fizették, és más ott, ahol természetben.⁴⁵⁰

Az adók kivetésének módja nem egyértelmű, de minden jel arra mutat, hogy a földadó esetében adott birtok *possessor*a adójával a provinciális *fiscus*nak tartozott, amelyet azon városon keresztül fizetett, amelynek *territorium*án földje feküdt. Ez bizonyítja, hogy az adókat nem személyenként, sőt nem is tartományonként, hanem közösségenként állapították meg⁴⁵¹ és szabályos időközönként: tizenöt, tizennégy, öt évenként felülvizsgálhatták őket.⁴⁵² Az önkormányzattal rendelkező közösségek (*res publicae*) a tartományi *census*szal ellentétben öt évenként tartottak vagyonbecslést, amely nemcsak az *ordo decurionum* (a városi tanács) összetételét, hanem a bevallott ingó és ingatlan vagyona terhelendő közvetlen fej- és földadók mértékét is megszabhatta. A helyi, területiális *census* megszervezéséért a városi közösség egyik csúcshivatalnok, a fentebb említett *duumvir quinquennalis* felelt és az adók mértékét is ezen a szinten állapíthatták meg, visszaélésekre adva lehetőséget.⁴⁵³ A tartományok *res publicáinak* függetlensége az adók szedésében kifejeződött abban is, hogy a császár és a közösségek, illetve azok tagjai közötti érintkezés az adók ügyének (visszaélések, kérelmek) megvitatásában nemcsak a helytartó és a *procurator* hivatalán keresztül, hanem a tartománygyűlések útján is lehetséges volt.⁴⁵⁴

A *tributum soli* (földadó) formája tartományonként változhatott, de annyi bizonyos, hogy vagy a földterületek értéke alapján, vagy a termés hányadaként határozták meg és ennek megfelelően pénzben vagy természetben szedték.⁴⁵⁵ A *tributum capitis* (fejadó) valószínűleg minden provinciában egyformán pénzben hajtották be és a nem római

⁴⁴⁹ Hyg. *lim. rom.* 204, 17 – 205, 7 L.

⁴⁵⁰ Brunt 1981, 163-166.

⁴⁵¹ Brunt 1981, 168-170.

⁴⁵² Duncan-Jones 1994, 59-63.

⁴⁵³ Alföldy 2002, 125-128.; Edmondson 2006, 250-280. A *quinquennales* feladatáról: Liebenam 1900, 257-259.; A lakosság által fizetett közvetlen adók mértéke a vagyon és a társadalmi rang függvénye volt, amely a társadalom alsó rétegeit hozta hátrányos helyzetbe. Vö. Hopkins 1980, 121.

⁴⁵⁴ A *conciliák* adóügyekkel kapcsolatos szerepére ld. Edelman-Singer 2015, 260-266.

⁴⁵⁵ Vö. *Pannonia* és *Syria* példájával a későbbiekben.

polgárokra, illetve az *instrumentum fundi*hoz nem tartozó ingó vagyona terhelhették.⁴⁵⁶ Sokat elárul azonban a közvetlen adórendszer hatékonyságáról, hogy bár a megállapított adókból az állam közel teljes kiadását fedezni lehetett volna, mégsem így történt, tehát a közvetett adókból befolyt jövedelmek jelentősebb szerepet játszottak az államháztartás egyensúlyában, mint azt eddig gondolták.⁴⁵⁷

Miután a hadsereg volt az adóbevételek legnagyobb fogyasztója, és zsoldját pénzben számolták el, az állam számára a pénzben befolyt jövedelmek számíthatnak kedvezőbbnek, hiszen ezek mozgatása kiemelten költséghatékony és praktikus, továbbá a pénz adott esetben árura is beváltható volt.⁴⁵⁸ Így a közvetett adók, és vámok mindenképpen hatékony eszközei lehettek a katonaság pénzigényének fedezésére. Miután a köztársaság idején a római polgárokat nem adóztatták, a rendszer a *principatus* korára már tarthatatlanná vált, olyannyira megnövekedtek a kiszolgált katonák elbocsátásával járó költségek. Ennek fedezésére hozta létre Augustus Kr. u. 6-ban a katonai kincstárat (*aerarium militare*), amelyet a polgárok által fizetett 5%-os örökösödési adóval (*XX hereditatum*) finanszírozott.⁴⁵⁹ További bevételhez jutottak a rabszolgák felszabadításából (*XX libertatis vel manumissionum*) azok adás-vételéből (*XXV venalium manciporum*), illetve a vámokból.⁴⁶⁰

A közvetett adók elsősorban pontosan azt a provinciális elitet érintették, akik a közvetlen adók szedésével voltak megbízva. Miután ez a réteg érdekelt volt, hogy városi tisztségeinél fogva költséges építkezéseket és egyéb rendezvényeket finanszírozzanak, igyekeztek a helyi forrásokat minél inkább kiaknázni, de ilyen formán történt meggazdagodásuk az állam számára pontosan a közvetlen adókból befolyó nettó jövedelem növekedését hozta magával. Egy olyan egyensúly állt be, melynek köszönhetően a közvetett adók és a helyi közösségek által szedett közvetlen adók elegendőnek bizonyultak a hadsereg és az állam fenntartására, továbbá a (közvetlen adókból) fennmaradt összegekből a municipális elit a városi építkezéseket is finanszírozni tudta.⁴⁶¹

⁴⁵⁶ Brunt 1981, 166-168. A közvetlen adók szedésének módjához összefoglalóan ld. Duncan-Jones 1990, 187-193.

⁴⁵⁷ A közvetlen adók beszedése azért nem lehetett sikeres, mert azokat a provinciális elit szabta ki és irányította, így a hatóságok elsősorban a könnyen ellenőrizhető forrásból származó jövedelmekből gazdálkodtak. Scheidel 2015a, 178.

⁴⁵⁸ Scheidel 2015b, 251-252.

⁴⁵⁹ RGA 17; Suet. *Aug.* 49,4; D.C. 55,25,5; Gilliver 2007, 187.

⁴⁶⁰ Az 1%-os, árverésen szerzett javakra terhelt adót (*centesima rerum venalium*) Caligula Kr. u. 38-ban megszünteti, így az *Pannoniának* csak nagyon korai történetét érinthette. Suet. *Cal.* 16,3. A közvetlen és közvetett adókhöz, vámokhoz összefoglalóan a legújabb szakirodalmat ld. Günther 2016.

⁴⁶¹ Scheidel 2015b, 240-241.

IV.5.2 Közvetlen adók *Pannoniában*

Bár *Pannonia* adórendszeréről kevés adat ismeretes, a Római Birodalom más tartományainak példáit segítségül hívva az viszonylagos részletességgel felvázolhatóvá válik. A provincia gazdaságát, adórendszerét alapjaiban meghatározó *censust Pannoniában* is megtartották a provinciává szervezést követő időszakban. P. A. Brunt forráshivatkozásával ellentétben⁴⁶² ez a folyamat csak *Hyginus Gromaticus* segítségével bizonyítható,⁴⁶³ de a *territoriumok* nyilvántartását és a birtokviszonyok ellenőrzését is elősegítő kataszteri felmérések (*centuriatio*),⁴⁶⁴ amelyek a tartomány esetében nemcsak a *coloniákra* terjedtek ki,⁴⁶⁵ szintén ezirányú igényt fejeztek ki. Miután *Hyginus Gromaticus* valamivel *Traianus* uralkodása után írta meg művét, ekkorra a *pannoniai* tartományi *censust* már biztosan levezényelték és a jegyzéket a *procurator* hivatalában őrizték.⁴⁶⁶

Hyginus a határok megállapításának kontextusában jegyzte meg, hogy gondos felméréssel (*diligentia mensuris*) kell elejét venni, hogy hamis bevallásokkal (*professiones*) egyesek jogtalanul birtokoljanak el (*usurpatio*) földeket, azaz, hogy – a szövegből következően – más birtokos alá tartozó földterületeket is sajátjukként számoljanak el.⁴⁶⁷ A forrás háttérében a *census* folyamata azonosítható,⁴⁶⁸ amelynek során *Pannoniában* a föld birtokosának tételes bevallást kellett tennie. Ezt egy előre meghatározott, a földek értéke alapján kialakított osztályozási rendszer szerint tehette meg,⁴⁶⁹ amely megkülönböztetett első- és másodosztályú szántókat, réteket, makktermő és közönséges erdőket, valamint legelőket. A földek adókötelesek voltak (*agri vectigales*)⁴⁷⁰ és termőképességükhöz mérten *iugerumonként* állapították meg a rájuk eső adó mértékét.⁴⁷¹

⁴⁶² Brunt 1981, 171.; A CIL X, 3852 korábbi feloldása helytelen, a feliraton nem *censusról* van szó. Ld. AE 1981, 229.

⁴⁶³ Hyg. *lim. grom.* 205 L.

⁴⁶⁴ Ahogy fentebb utaltam rá, *Pannonia* esetében egyedül *Savaria* felmérési rendszerét ismerjük. Ld. II.2. fejezet.

⁴⁶⁵ Szintén Hyg. *lim. grom.* 205 L.

⁴⁶⁶ Vö. Kovács–Fehér 2003, 58-59.

⁴⁶⁷ Hyg. *lim. grom.* 205 L.

⁴⁶⁸ Dig. 50,15,4pr. *Ulpianus* szerint mindig az becsüli fel a birtokát, aki a bevallást teszi.

⁴⁶⁹ Későbbi források alapján ez inkább az adott művelési módra eső terület nagyságát, mint értékét jelentette. Vö. Dig. 50,15,4pr – szántó, szőlő, olíva, olíva alatti terület, legelő, rét és tűzifaadó erdő nagysága *iugerumban* kifejezve. A fennmaradt *census* listákban négy kategóriát különböztetnek meg a termelés szempontjából: szántó, szőlőskert, legelő és olajfa liget. Mindegyik nagyságát *iugerumban* adták meg. Jones 1953, 49.

⁴⁷⁰ Az *ager vectigalis* ókori forráshelyeire és jelentéseire összefoglalóan ld. Favory 2005, 184-186; Castillo Pascual 2011, 146-147.

⁴⁷¹ *Certa [enim] pretia agris constituta sunt, ut in Pannonia arvi primi, arvi secundi, prati, silvae glandiferae, silvae vulgaris, pascuae. His omnibus agris vectigal est ad modum ubertatis per singula iugera constitutum.* Hyg. *lim. grom.* 205 L; Kovács–Fehér 2003, 56-57.

A történeti kutatások még nem jutottak konszenzusra abban a kérdésben, hogy a *tributum solit Pannonia* és az erős katonai jelenléttel rendelkező Rajna- és Duna-menti tartományok esetében természetben, vagy pénzben szedték.⁴⁷² A kérdés megválaszolása azonban kiemelt jelentőségű a határtartományok gazdaságának leírása szempontjából. Az adószedés módjának tisztázásában a források szóhasználata nem segít.⁴⁷³ Bár R. Duncan-Jones a *vectigal* szó szorosán vett jelentéséből pénzbeli adófizetésre következtetett,⁴⁷⁴ R. Wolters meggyőzően érvelt azzal kapcsolatban, hogy az adótípusokra vonatkozó latin terminológiát nem konzekvensen használták és a *vectigal* a római nép által szerzett provinciák adóit jelölte a szedés módjának pontos megjelölése nélkül.⁴⁷⁵ Segítségét az erősen militarizált tartományok adórendszerének párhuzamai adnak, melyek között *Syria*, *Britannia*, *Gallia* és *Germania* provinciák említhetők meg.⁴⁷⁶ K. Evers elemzésének – melyet a közelmúltban a *Vindolanda* táblák Polányi K.-féle gazdasági modellje mentén végzett – meggyőző eredménye volt, hogy a források egyáltalán nem tárgyalnak természetben fizetett adókat, hanem a pénzhasználat messzemenő beágyazottságát támasztják alá az erős katonai jelenléttel rendelkező provinciális gazdaságban.⁴⁷⁷

Hyginus Gromaticus művében fennmaradt az adózás szempontjából egy kiemelt figyelmet igénylő forráshely, amelyben a szerző *Pannonia* földjeivel kapcsolatban az ún. *ager arcifinius vectigalis* és a *coloniák* számára fenntartott *centuriatio* viszonyát vizsgálta.⁴⁷⁸ A *pannoniai* adórendszer működésének könnyebb megértéséhez, fontos a szemelvényben szereplő fogalmak tisztázása. F. Favory meglátása szerint az *ager vectigalis* megjelölés alatt a földmérők egyrészt valamely *colonia territorium*-án fekvő, kiosztásra nem került, bérletre igénybe vehető földeket, másrészt az adóköteles, nagy egységenként területi és pénzügyi szempontból felmért *territoriumot* értették. Meglátása szerint *Hyginus Gromaticus* az utóbbi típust értette *Pannonia* adóköteles földjeinek tárgyalása alatt.⁴⁷⁹ Az

⁴⁷² Az adórendszerrel foglalkozó munkák pénzben fizetett földadóval (Brunt 1981; Duncan-Jones 1990; France 2001), míg a katonaság ellátásával foglalkozó egyik legfontosabb tanulmány inkább természetben fizetett *tributummal* számol *Pannoniában* (Erdakamp 2002).

⁴⁷³ Az adórendszer és a hozzá kapcsolódó latin szóhasználat részletes tisztázásához ld. France 2007.

⁴⁷⁴ Duncan-Jones 1990, 188.

⁴⁷⁵ Wolters 2007, 418.

⁴⁷⁶ *Syria* mellett *Britannia* is pénzben fizethetett, de nem egyértelmű, hogy melyik közvetlen adónemről lehetett szó. Duncan-Jones 1990, 44. A fenti tartományok mellett *Gallia* és a két *Germania* esetében is több forrás mutat arra, hogy az adókat pénzben hajtották be. France 2001, 372-373.

⁴⁷⁷ Evers 2011, 43. Az összes forrásból csupán két táblán (Tab. Vindol. II, 182, 645) sikerült teljes biztonsággal olyan gazdasági ügyletet azonosítani, amely mögött nem feltételezhető pénzhasználat, azonban ezek véleménye szerint nem piaci csere, hanem a reciprocitás kategóriájába esnek. Evers 2011, 21.

⁴⁷⁸ Hyg. *lim. grom.* 204,16 – 205,1-10 L. *Hyginus* szerint pontosan *Pannoniában* követték azt a hibás gyakorlatot, hogy a *centuriatio* szabályai szerinti felmérést nem *colonia* földekre is kiterjesztették.

⁴⁷⁹ Favory 2005, 187.

ager arcifinius kifejezés nem földjogi kategóriát,⁴⁸⁰ hanem egy olyan területet jelölhetett, amely nem lett római mintára felosztva, hanem a helyi szokásokon alapuló területi lehatárolást megőrizve határait természeti elemek (pl. patakok, hegyek) szabták meg.⁴⁸¹ A felosztás hiánya ellenére azonban az adórendszer megkövetelte, hogy ezeknek a földeknek az értékét és kiterjedését is megállapítsák és a *territoriumot* lejegyző *formán* rögzítsék.⁴⁸²

A 2. század elején Északkelet-Pannoniában alapított városok (*Aquincum*, Mog.?) *territoriumára* minden valószínűség szerint ráillik *Hyginus* jellemzése: a földek adókötelesek voltak és hibás gyakorlatból fakadóan római mintára osztották fel.⁴⁸³ Miután erre rámutatott, *Hyginus* az adószedés módja alapján megkülönböztetett egyrészt olyan földeket, amelyek után természetben a termény egyötödét, vagy egyhetedét (*alii quintas*, *alii septimas*) fizetik be, másrészt olyanokat, amelyeknek becsült értéke után (*per soli aestimationem*) pénzben (*pecuniam*) adóznak. Egyértelműen az utóbbi kategóriába sorolja Pannoniát is, ismertetve a feljebb már bemutatott érték kategóriákat. *Hyginus Gromaticus* ezen forráshelye véleményem szerint bizonyítja, hogy az adóköteles földek után Pannoniában pénzben adóztak. Meglátásomat erősíti, hogy azokban a provinciákban, ahol a termény hányadaként szedték az adókat, ott az összeírás alkalmával a földművelők neveit és a különböző módon művelt földek nagyságát rögzítették.⁴⁸⁴ A *census Ulpianus* által leírt formájával⁴⁸⁵ Pannonia földjeinek érték kategóriába sorolása szoros rokonságot mutat,⁴⁸⁶ de Egyiptomban, ahol igazolhatóan terményben adóztak, más jellegű összeírás volt jellemző.⁴⁸⁷ Ez alapján jogosan feltételezhető, hogy a *tributum soli* a provinciának

⁴⁸⁰ Az *ager arcifinus vectigalist* T. Mommsen alapján E. Lo Cascio az *ager occupatoriusszal* azonosította, amelyből arra következtetett, hogy a kifejezés nem is az *ager tributariust*, hanem a császár *patrimoniumához* számított provinciális *ager publicust* jelöli. Lo Cascio 1986, 48. A megfeleltetés azonban nem helytálló, ugyanis a provinciális földeknek négy jogi kategóriája létezett, amely a provinciális tulajdonjogot is meghatározta: 1. colonia földek *ius Italicummal*; 2. adómentes és adóköteles colonia földek (*agri colonici stipendiarii*); 3. municipiumok földjei (*agri municipales*); 4. *civitas peregrinák* földjei (*agri civitatum peregrinarum*) Castillo Pascual 2011, 79.

⁴⁸¹ Vö. Frontin. *grom.* 4,4 – 7,4 L. Az *ager arcifinius* értelmezéséhez ld. Castillo Pascual 2011, 104-110.

⁴⁸² Favory 2005, 186.

⁴⁸³ A római kori felmérés vonalait vélte felfedezni Zsidi P. *Aquincum* közvetlen környezetében. Zsidi 2005, 337. A térség bennszülött népességének erőteljes kultúra, és településkép alakító hatását ismerve a római mellett a helyi szokások szerint nyilvántartott határok továbbélése sem elképzelhetetlen.

⁴⁸⁴ Brunt 1981, 163.

⁴⁸⁵ Dig. 50,15,4pr.

⁴⁸⁶ Brunt 1981, 161.

⁴⁸⁷ Az egyiptomi földadók formájáról és mértékéről összefoglalóan ld. Duncan-Jones 1994, 47-51, 54-55, 251-253. Egyiptomban elsősorban a földek jogállását rögzítették. Emellett a termőképesség (gabona ürmérték), a termelés módja (vetett, nem öntözött) és az öntözés szempontjából (1. öntözött; 2. nem öntözött, de termékeny; 3. nem öntözött és terméketlen) osztályozták őket.

legalábbis ebben a részében a fenti szempontok szerint került kivetésre a 2. század elején, és vélhetően a 3. századi adórendszer átalakítás idejéig fennállt.⁴⁸⁸

A pénzben behajtott közvetlen adók számos gazdasági előnnyel járhattak és meghatározták a militarizált határtartományok, köztük *Pannonia* gazdaságtörténetét. A provinciákban, ahol korábban semmilyen adórendszer nem volt, illetve az őslakosság nem alakított városokat, valamint kezdetleges pénzgazdasággal rendelkezett, a hatóságoknak egyszerűbb és a gazdasági integráció szempontjából gyümölcsözőbb volt az adókat pénzben beszedni. Miután a hadsereg utánpótlásának biztosításához infrastruktúrára, a zsold kifizetéséhez pedig pénzre volt szükség, a határtartományok pénzgazdaságának elindításához az állam két módszert alkalmazhatott. Egyrésztől szélsőséges esetben az állam kényszerű termékadás intézményével (*frumentum emptum* vagy *imperatum*)⁴⁸⁹ a provinciális gazdaságba pénzt forgathatott, így biztosítva a hadsereg és a helytartó igényeit, másrésztől az adókat pénzben szedték be, így terelve a tartományi piacot a pénzgazdaság irányába. Ennek a rendszernek a problémáit *Gallia* kapcsán J. France is leírja,⁴⁹⁰ aki szerint az eladósodott (pénz szűkében lévő) gall városok számára egy Rómában kezelt pénzügyi állapot hoztak létre (*mensa Galliarum*), amely költségeik fedezéséhez hitelkeretet nyújtott.

A fenti stratégiáknak köszönhetően a pénzhasználat a provinciális elit, a középréteg, de korlátozott mértékben a kisbirtokosok számára is általánossá vált. A vidék gazdasági beágyazottságát *Pannonia* északkeleti területén a vicusok éremforgalma bizonyítja, amely bár jóval alacsonyabb szinten, de a városok leletanyagával párhuzamosan, hasonló statisztikai mutatók mentén mozog.⁴⁹¹ *Pannonia* északkelet-dunántúli térségében elsősorban az említett településtípus dominált, amely nem feltétlenül a termelés elmaradottságára, hanem a villagazdaságoktól eltérő berendezkedésre utal. Ez a gazdasági rendszer alkalmas lehetett arra, hogy a birtokokat terhelő földadót és a fejadót a provincia birtokosai pénzben, a piac adta körülményeknek megfelelően előteremtsék.⁴⁹² Így a

⁴⁸⁸ A. Rudorff az *ager arcifinius* kategóriájába sorolja a municipiumok és *civitas peregrinák territoriumát* is. Rudorff 1852, 301; Vö. Castillo Pascual 2011, 110. Ezek alapján feltételezhető, hogy a Drávától északra *Savaria* colonia kivételével a 2. század elején a földeket a fenti kategóriába sorolhatták.

⁴⁸⁹ A *frumentum emptum* kérdésével az V.4.2.2. fejezetben részletesen foglalkozom. *Tacitus* forráshelyének magyarázata ld. France 2001, 373-374.

⁴⁹⁰ France 2001, 375-378.

⁴⁹¹ Torbágyi 2012, 607.

⁴⁹² Az adók pénzben történő teljesítése nem feltétlenül a vidéki környezetben történt, hanem elsősorban a katonaság és a városok javára szállított terményeket váltották pénzre, amelyből lehetővé vált adójuk befizetése.

tartományi gazdaság szövetében a vicusok fokozatosan az érintkezés és árucseré kiemelt helyszíneivé válhattak.⁴⁹³

IV.5.3 Közvetett adók és vámok *Pannoniában*

Ahogy fentebb már jeleztem, a közvetett adók kivetésük tárgyánál fogva elsősorban a provinciális elitet és pénzembereket érintették. *Pannonia* provincia a közvetett adók és vámok területén viszonylag gazdag forrásanyaggal rendelkezik, köszönhetően az epigraphiai emlékeknek. A tartományban néhány esetben kimutathatóak voltak az 5%-os örökösödési adó (*XX hereditatum*) kezelését végző hivatalnokok feliratai,⁴⁹⁴ illetve kiemelt figyelmet érdemel az *Aquincumban* előkerült, a rabszolgafelszabadítás után szedett adóval (*XX libertatis*) foglalkozó adóbérlő társaság (?) bronz bélyegzője is.⁴⁹⁵ A feliratok bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy *Aquincum* és *Brigetio* városában nemcsak hogy kivették (bérlletbe adták) a fenti adókat, hanem vélhetően egy olyan városi elittel is számolni kell, amely befizetője volt a megszabott járuléknak.

Pannonia már a tartomány katonai megszállását követően, de legkésőbb a *Claudius-Flavius* kortól a *publicum portorium Illyrici* vámkörzethez tartozott.⁴⁹⁶ A birodalom vámkerületei egyrészt terelő szereppel bírtak, amelyek főként a rajnai és dunai provinciák esetében az állomásoztatott katonaság számára érkező utánpótlás világos ellenőrzését is megkönnyíthették.⁴⁹⁷ Másrészt, ahogy azt a keleti tartományok vámrendszerének vizsgálata során kimutatták, a birodalom határain kívülről érkező árura magasabb adót terheltek, mint a belső vámok esetében.⁴⁹⁸ *Pannonia* mint határtartomány élénk kapcsolatot ápolt a *Barbaricummal*, így az *aquincumi* és *brigetioi* vámállomáson⁴⁹⁹ átmenő

⁴⁹³ A vicusok fejlődését Bíró Sz. vizsgálta, amely szerint a kedvező gazdasági körülményekkel magyarázhatóan az eredetileg benntul lakosságú falvak elnyerhették a városi címet is. Bíró 2016, 305-306, Abb. 232. A felvázolt modell csupán az adók teljesítésének kérdését vizsgálja, nem tér ki a helyi szintű gazdasági ügyletekre, amelyek esetében sokkal inkább a pénzhasználat hiánya lehetett a jellemző, ugyanis a régészeti leletanyagban alacsony a becsült lakosság szám arányában dokumentált éremmennyiség. Vö. Torbágyi 2012, 607.

⁴⁹⁴ *Brigetio*ból ld. 499. jegyzet. Poetovióból: CIL III 4065.

⁴⁹⁵ Havas 2013.

⁴⁹⁶ Dobó 1940, 144. A vámkerületek működéséhez ld. Kritzinger 2015. Az illyricumi vámkörzet történetéhez ld. Dobó 1940.

⁴⁹⁷ Az utánpótlás nem feltétlenül redistribúciós folyamat volt. Ld. V.4.2.1. fejezet. A katonaság számára érkező szállítmányok vámmentességet élveztek. Erre *Carnuntumból*, *Aquincumból* és *Brigetio*ból is áll rendelkezésre régészeti emlék. Bezeckzy 1996.

⁴⁹⁸ Gabler 2014, 58. A Birodalom határain kívülről érkező árukat feltehetően nyolcad-vámmal (12,5%) sújtották. Vö. bőveges irodalmat idézve: Kritzinger 2015, 24-25; Forrásokot idézve: Hárshegyi 2014, 241-242.

⁴⁹⁹ A vámrendszer működésének és a római-barbár gazdasági kapcsolatok ismertetése túlmutat a disszertáció keretein. Bővebben ld. Vaday 1998; Gabler 2011; Prohászka 2000. *Brigetio*ban az *illyricumi* vám (12,5 %) bérlőjének szolgálja és az örökösödési adóért (*vicesima hereditatum*) felelős *statio* vezetője (*vilicus*), *Primitivus* két feliratot is állított. CIL III 4288 = RIU 389; RIU 575. *Aquincum* területén is működhetett vámállomás, amelynek irányításában részt vállalt a *C. Titius Antonius Peculiaris*, akinek vámbélyegzője

kereskedelmi forgalomnak köszönhetően a provincia és vélhetően a két város is jelentős bevételre tehetett szert.⁵⁰⁰ A határon átnyúló kereskedelmi kapcsolatokat, amelyek egyaránt távolsági (pl. borostyánkő, rabszolga) és helyi szinten (pl. élőállat, gabona) is működhettek, a római állam elsősorban a vámállomások személyzetén, másrészt a *beneficiarius*okon keresztül ellenőrizte.⁵⁰¹

IV.6 Összegzés

A Római Birodalom gazdaságtörténetének tudományos igényű kutatása már több mint egy évszázadra tekint vissza, mégis csupán az elmúlt évtizedekben – elsősorban az intézményi közgazdaságtan hatására – fordult új irányba. A római gazdaság a kulturális közegbe ágyazva érthető meg, amely megközelítésnek köszönhetően annak szintjei is pontosabban meghatározhatóak. A primitivista szemlélet a római gazdaságot önellátásra berendezkedő, egymással csupán laza gazdasági kapcsolatot fenntartó városok összességének látja és bár valóban ezek a közösségek tarthatóak a római gazdaság és egyben a közigazgatás alapegységeinek, egymás közötti összeköttetések és a piacok működése mégis egy szorosabb kapcsolatrendszerre utalnak és nem a primitivista szemléletet tükrözik. Miután a vidéki környezethez köthető érmek nem falusi közegben történő tranzakciókhoz, hanem inkább városokhoz kapcsolhatóak, a vidéki lakosság pénzhasználatáról alkotott modernista szemlélet is megkérdőjelezhető, ezért helyes a hálózatok és a gazdasági integráció kérdése felől közelíteni a római gazdaságot.

A helyi (városi), provinciális (tartományi) és birodalmi gazdaság szintjei a városokban értek össze, amelyekhez a vidéken gazdálkodók a városokkal, vagy a hozzájuk köthető személyekkel ápolt kapcsolatrendszerük függvényében kapcsolódtak. A birodalmi gazdaságot a provinciák között, a provinciálisat a tartomány városai között, míg a helyit a város és vidék között mozgó termékek vagy szolgáltatások jellemezték. A gazdaság szintjein a Polányi K. által meghatározott három tranzakció-típus egyaránt jelentkezett, ezek közül egyedül a piac integrációját lehetséges vizsgálni. A közelmúltban, főként az ügynök-alapú modellezés alkalmazásának köszönhetően egyre bizonyosabbá vált, hogy a Római Birodalom birodalmi piacai között jelentős, elsősorban a szociális összekötteteshálózaton alapuló integráció valósult meg. Ennek az egységesülési folyamatnak az eredménye, hogy

Savariából (AE 1968, 423), feliratai pedig *Aquincumból* (CIL III, 10495) és *Bátmonostorból* (CIL III, 6452; CIL III, 10496) ismertek.

⁵⁰⁰ A városok szerepe a vámok szedésében a jelenlegi kutatások fényében kezd felértékelődni. Vö. Günther 2015, 15.

⁵⁰¹ *Beneficiarius*ok szerepéhez a kereskedelmi ügyletekben ld. V.4.3. fejezet.

a birodalmi gazdaság szintjén akár gazdasági tömbök is létrejöhetnek, ahogy ez a *publicum portorium Illyrici*be tartozó tartományok esetében is történt. A *pannoniai*, tartományi gazdaság szintjén, a terra sigillata edények vámkörzetek szerinti elterjedését mintául véve úgy tűnik, hogy a *pannoniai* szürke áru csoportjai a városok *territoriuma* feletti gazdasági integrációt tükrözik. Az elterjedési térkép alapján az a megállapítást tehető, hogy a tartományon belüli földrajzi helyzet erősen befolyásolta a gazdaság szintjei szerinti áruk és szolgáltatások forgalmát, aminek köszönhetően a birodalmi gazdaság szintjén integrálódott *publicum portorium Illyrici* provinciáinak tömbjén belül *Aquincum* és *Brigetio* környezete – miként a Dráva-Száva-vidék és a Borostyánkő út térsége – a provinciális gazdaság egyik, az említett városok és hátszáguk kapcsolatrendszere által meghatározott régiójává vált.

A római gazdaság legalsó, tehát helyi szintjét jelentő városi gazdaságok integrációjának alapját a mezőgazdasági termékek és a városokhoz kapcsolható kézműves áruk piaca adta. Numizmatikai kutatások segítségével alátámasztható, hogy az említett termékek köré szerveződő helyi gazdaságok a vidék szemszögéből vizsgálva a pseudo-vergiliusi *Moretumban* leírt módon működhettek, azaz a birtokosok a városban eladott mezőgazdasági termékük után járó pénzt a városi piacon és nem vidéken költötték el. A pénzgazdaság elterjedése ezek alapján az urbanizációhoz, azaz a városok jelenlétéhez köthető és a vidék gazdasága nem írható le a modernista szemlélet szerint, ugyanis fejlett pénzgazdaság ebben a környezetben nem létezett.

Miután a római gazdaság alapvetően mezőgazdasági termelésen alapult és a bérmunka piacának alacsony fejlettsége miatt az önellátáshoz szükséges munkaerő háztartásonként rendelkezésre állt, a szektorban szezonálisan jelentkező munkaerőtöbblet alakult ki, amelyet háziipari termeléssel és szárazföldi szállítással igyekeztek lekötni. Így a helyi gazdaságokat a vidéki lakosság időszakos mobilitása jellemezte, amely a helyi áruk beszerzését, szállítását és szétosztását tette az állam számára könnyebbé.

A városi és tartományi gazdaságok alapvetően önellátásra törekedtek, így a Birodalom kiadásainak akár kétharmadát is kitevő katonaság zsoldját a provinciák gazdaságainak kellett kitermelnie, amelyet adók kivetésével fedeztek. A tartományi közigazgatás a *census* intézményén keresztül határozta meg a közvetlen adókat, amelyeket pénzben vagy természetben szedtek. A közvetett adók elsősorban a provinciális elitet érintették és a legújabb eredmények alapján elképzelhetőnek tartható, hogy a közvetlen adókhoz képest, elsősorban hatékonyabb ellenőrzésüknél fogva, a korábban feltételezettnél nagyobb bevételt hoztak. K. Hopkins „adók és kereskedelem” modellje alapján a közvetlen adók bevezetése

a korábban hasonló rendszerrel nem rendelkező határtartományokban, így *Pannoniában* is elősegítette a pénzgazdaság megindulását és a helyi gazdasági integrációt.

Pannonia a közterhek tekintetében párhuzamba állítható a jelentősebb katonai erővel rendelkező provinciákkal: *Britanniával*, *Germania inferiorral* és *superiorral*, ahol a közvetlen adókat pénzben szedték. Az általam vizsgált térségben ez elősegítette a vidéki települések bekapcsolódását a tartomány gazdasági vérkeringésébe, amelynek fókuszában *Aquincum* és *Brigetio* álltak. A külső és belső határok mentén működő *portoriummal* együtt a tartományban állomásoztatott hadsereg mögött egy olyan rendszer épült ki, amely a közterhek és vámok útján biztosítani tudta az állam számára a zsold és a nyersanyag beszerzéséhez elengedhetetlen pénzmennyiséget, illetve egy olyan piac létrejöttét segítette elő, amely a provinciális gazdaság motorjává válhatott. A vidéki települések termelésének és a helyi gazdasági összeköttetéseknek köszönhetően a *pannoniai limes* mentén állomásozó hadsereg helyi ellátását biztosító rendszer minden gazdasági feltétele adott volt legkésőbb a *Hadrianus*-kortól.

V. A katonaság ellátásának rendszere és *Pannonia*

V.1 Bevezetés

Az európai civilizáció számára az *Imperium Romanum* tekinthető az első világbirodalomnak, amely az ókor egyik legjobban szervezett alakulatának számító hadseregének köszönhető, hogy a *princeps Augustus* az „egész világot a római nép uralma alá hajtotta”.⁵⁰² A római hadi főlény *Vegetius* szerint három, a hadsereg életét meghatározó, a *disciplina militaris* (katonai fegyelem) körébe sorolható tényezőnek: a fegyverforgatásbeli jártasságnak (*armorum exercitio*), a tábori fegyelemnek (*disciplina castrorum*) és a katonaság hozzáértésének (*usus militiae*) volt köszönhető.⁵⁰³ Ehhez hasonló súllyal járultak hozzá a gazdasági és politikai stabilitás megteremtését biztosító augustusi reformok is, melyek eredményeképp a provinciákban a legiok számára állandó állomáshelyeket létesítettek, így a csapatok egyre inkább regionális⁵⁰⁴ alakulattá váltak.⁵⁰⁵

A táborok kijelölésekor elsődleges szempont volt, hogy egy ésszerű és áttekinthető, az *usus militiae*t tükröző rendszert építsenek ki,⁵⁰⁶ amely a római észjárás logikus voltát, a szervezési képességeknek pedig magas szintjét bizonyítja. Hasonlóan jól működő struktúrával kell számolni a Birodalom belső békéjéért, illetve külső ellenségeivel szembeni védelemért felelős, állandó táborokban állomásozó hadsereg ellátásával kapcsolatban is.⁵⁰⁷

A római kori társadalmat, gazdaságot és kultúrát a földműveléssel összefüggő hagyományok mellett nagyban alakították a katonai tradíciók is, amelynek köszönhetően bőséges forrásanyag áll a történettudomány rendelkezésére. Ennek ellenére néhány kiemelt témával szemben⁵⁰⁸ az ókori szerzők szűkszavúak a hadsereg utánpótlásának kérdésében, habár annak fontosságát felismerik.⁵⁰⁹ Többek között ez a *disciplinához* tartozó, a történettudomány számára viszonylag kevésbé ismert ellátási rendszer biztosította a római uralom megszilárdítását, hiszen háború és béke idején a készletek dönthettek siker és kudarc, stabilitás és bizonytalanság között.

⁵⁰² „*Orbem terrarum imperio populi Romani subiecit.*” RGA 1,1.

⁵⁰³ Veg. *mil.* 1,1.

⁵⁰⁴ A regionalitás elsősorban a gazdasági, társadalmi kapcsolatokban mutatkozott meg, amelynek egyik jele, hogy mindinkább helyi polgárokból szervezték meg utánpótlásukat. Gilliver 2007, 183.

⁵⁰⁵ Gilliver 2007, 183-185. A római hadsereget érintő legnagyobb változás *Augustus* uralkodását követően nem a legiok felépítése, hanem azok finanszírozása, elhelyezése és magáról a katonáskodásról alkotott közgondolkodás kapcsán következett be.

⁵⁰⁶ Plb. 6,42.

⁵⁰⁷ A katonaság elhelyezése és az ellátás közötti kapcsolatra ld. Veg. *mil.* 3,8; illetve a kérdéskörrel kapcsolatban ld. Bishop 1999.

⁵⁰⁸ Pl. a hadrend, fegyverzet, kiképzés, csapattáborok, zsold.

⁵⁰⁹ Források gyűjteményét ld. Kehne 2007, 323-324.

V.2 Kutatástörténet

A császárkori római hadsereg ellátása rendkívül összetett, a kor politikai, gazdasági, társadalmi viszonyait és technológiai fejlettségét érintő kérdéskör. Talán éppen ez az oka annak, hogy elsőként csak az ezredforduló környékén születhettek meg P. Erdkamp⁵¹⁰ és J. P. Roth⁵¹¹ átfogó monográfiái, amelyek a korábbi kutatások alapján a hadsereg ellátásának összefüggő szintézisét kívánták adni. Munkájukat megelőzték a témát különféle oldalról vizsgáló tanulmányok, amelyeknek kritikus és kimerítő összefoglalását P. Kehne közölte,⁵¹² így a továbbiakban csak az ezredfordulót követő katonai ellátással kapcsolatos munkák ismertetésére szorítkozom. Fontos előjáróban megjegyezni, hogy az utóbbi évtizedben a téma kutatási módszerei is megváltoztak, hiszen egyre nagyobb teret kapnak a régészeti eredmények, amelyek segítségével a korábban írott források alapján kidolgozott elméleteket egyre hatékonyabb módon vizsgálják felül a kutatók.

A római kori hadseregellátás kutatása többnyire az Egyesült Királyságban évente megrendezésre kerülő Theoretical Roman Archaeology (TRAC) 2007-es konferenciájának köszönhetően került a régészet látókörébe. Ez elsősorban a konferencia két szekciójának előadásaiból készült tanulmánykötet érdeme, amely S. Stallibrass és R. Thomas szerkesztésében jelent meg 2008-ban.⁵¹³ A tanulmányokban közös vonás, hogy a szerzők archaeozoológiai, egyes esetekben pedig archaeobotanikai adatok segítségével adnak újabb megközelítést a hódítás és a megszilárduló uralom idejének élelembeszerzési stratégiáira vonatkozóan. A kötet összes szerzője valamilyen formában arra a következtetésre jutott, hogy a helyi források ugyan eltérő mértékben, de már a hadsereg megjelenésével szerepet kaphattak a katonák ellátásában.⁵¹⁴

A fenti kötetben már szerzőként közöltek egy tanulmányt a *Germania inferior* eltartóképességének rekonstrukcióját megkísérlő, hollandiai intézményekhez kötődő kutatók, de teljesebb formában néhány évvel később, 2013-ban⁵¹⁵ és 2014-ben⁵¹⁶ tették közzé eredményeiket. Munkájukban azt az 1980-as évek óta elfogadottnak tartott elméletet helyezték új megvilágításba, amely szerint a térség rendkívül kevésbé járulhatott hozzá a hadsereg helyi ellátásához.⁵¹⁷ Kutatási módszerük jelentősége abban rejlik, hogy az

⁵¹⁰ Erdkamp 1998.

⁵¹¹ Roth 1999.

⁵¹² Kehne 2004.

⁵¹³ Stallibrass–Thomas 2008a.

⁵¹⁴ Stallibrass–Thomas 2008b.

⁵¹⁵ Kooistra *et al.* 2013.

⁵¹⁶ van Dinter *et al.* 2014.

⁵¹⁷ Whittaker 2004, 103.

archaeobiológiai és öskörnyezeti kutatásokat összehangolva modellezték a térség eltartóképességét. Munkájuk legalább egy évtizedre visszamenő szisztematikus kutatómunka eredménye, ilyen mélységű kutatás kelet-közép-európai viszonylatban – elsősorban a mintavételek hiánya miatt – akár több évtizedet is várathat magára.⁵¹⁸

Az Alsó-Rajna-vidék kutatásából egy újabb projekt nőtt ki, amely ezúttal nem a vidék eltartóképességét, hanem a térség gazdaságát és egyben a hadseregellátás rendszerét meghatározó kulturális táj rekonstrukcióját és annak változásainak megértését célozta meg.⁵¹⁹ Az idei évben megjelent tanulmánykötetben számos, térinformatikai, statisztikai módszert, illetve ágens alapú modellezést felvonultató kutatás kapott helyet.⁵²⁰ A kötet jelentősége, hogy a fentebb már említett, *Italia* gazdasági integrációját vizsgáló kutatásokhoz hasonlóan⁵²¹ újabb módszerek találhatók meg benne a demográfia, gazdaság, mobilitás vizsgálatához.

A hadseregellátást és a *limes* hátszágát a Duna-vidéken is vizsgálták, de korántsem olyan kérdések és problémák mentén, mint a fent bemutatott kötetek szerzői. Ennek oka a kisebb forrásbázis, illetve az, hogy a kutatási módszerek még nem honosodtak meg a térségben. A források újraértelmezésével elsősorban a távolsági ellátást kísérelte meg rekonstruálni C. F. Thomas doktori disszertációjában.⁵²² Bár kutatásában nem az új irányokat követi, érvelése több ponton fontos megállapítással segíti a *pannoniai* hadseregellátás szervezeti rendszerének és a feliratok elterjedésének megértését.

Régészeti módszerekkel *Pannonia* területén a helyi utánpótlás kérdésével jelen disszertáció megírásáig, egyedül⁵²³ R. Ployer foglalkozott.⁵²⁴ Bár tanulmányának csak kis részét tette ki, de a Lajta-vidék településhálózatának elemzésével arra jutott, hogy a térség képes lehetett a *Carnuntum* legiotáborában állomásozó hadsereget kellő mennyiségű gabonával ellátni. Következtetései a birtokok becsült méretén és azok mezőgazdasági termelésen alapultak. A Duna mentén tovább haladva *Moesia superior* kapcsán mindössze

⁵¹⁸ Magyarországon a problémát leginkább az archaeobotanikai mintavételezés hiánya jelenti, az állatsont anyagok feldolgozása és közlése sokkal jobb helyzetben van.

⁵¹⁹ A kutatási projektet a Vrije Universiteit Amsterdam támogatta 2012-2017 között: Finding the limits of the *limes*: Using spatial dynamical modelling to reconstruct and understand the development of the cultural landscape in the Dutch part of the Roman *limes*.

⁵²⁰ Verhagen *et al.* 2019.

⁵²¹ de Haas–Tol 2017.

⁵²² Thomas 2004.

⁵²³ Hadseregellátás témájában a disszertáció által érintett időszakhoz kapcsolható kutatásokat ismertetem, a késő római ellátás rendszerét nem tárgyalom, amelyeknek viszont fontos irodalma van a Duna-vidéken. Pl. Rizos 2013; 2015.

⁵²⁴ Ployer 2007.

egy publikáció született, de maga a szerző is megjegyzi, hogy nagyon az elején vannak a téma kutatásának.⁵²⁵

Dacia provincia legutóbbi, tájrégészeti monográfiája nem érinti a katonaság mezőgazdasági ellátásának kérdését, érthető módon az ipari termelést járja jobban körbe.⁵²⁶ A Duna alsó folyása azonban viszonylag jó kutatottságnak örvend, köszönhetően annak, hogy a késő római időkből az *annona militarisszal* kapcsolatba hozható tisztségviselők feliratai és a nagyméretű gabonaraktárak a kérdésre már korán ráirányították a figyelmet.⁵²⁷ *Moesia inferior* nyugati területén, elsősorban *Novae* (Svishtov, Bulgária) és *Nicopolis ad Istrum* (Nikyup, Bulgária) előterében E. S. Weaverdyck azt vizsgálta, hogy a vidéki településhálózat kiépülésében milyen szerepe lehetett a város, illetve a katonai táborok jelenlétének.⁵²⁸ Térinformatikai és statisztikai elemzéseiben, illetve hipotézisvizsgálataiban már 2016-ban újítónak számított és eredményei azt mutatják, hogy a katonai táborok nem piacként működtek. Ezt a szerepet a polgári vicusok és városok töltötték be és az hadsereg ellátása többnyire indirekt módon, közvetítők útján történhetett.

S. R. Matthews doktori munkája szintén *Moesia inferior*t, annak is nyugati (*Novae* és *Nicopolis ad Istrum* közötti) illetve keleti területeit vizsgálta a hadsereg logisztikájának szempontjából.⁵²⁹ Tájrégészeti módszerek használata és az írott forrásokon alapuló szükségletek becslése jellemzi munkáját. Archaeobotanikai és demográfiai vizsgálatok hiányában érthetően csak valószínűsíthető forgatókönyveket vázolt a helyi ellátás kérdésével kapcsolatban. A katonák, városlakók, illetve a mezőgazdasági többletet előállító birtokosok napi igényei alapján kiszámította, hogy egyedül a keleti területek esetében fordulhatott elő, hogy importból fedezték a katonai táborok ellátását. Kutatását jól kiegészíti M. Lemke tanulmánya, aki a térség katonai logisztikáját az intézményi háttér felől vizsgálta.⁵³⁰ A fentiek alapján látható, hogy *Moesia inferior* a hadseregellátás tekintetében a Duna-vidék legjobban kutatott térsége, ahol a vidék-város-tábor közötti gazdasági viszonyrendszer a térség eltartóképessége az intézményi háttér már feldolgozásra került. Jelen disszertációmban célokom, hogy a fent bemutatott módszerek adaptációjával a vizsgált tartományok sorába állítsam *Pannonia* provinciát is.

⁵²⁵ Ilić *et al.* 2011.

⁵²⁶ Oltean 2007.

⁵²⁷ Rizos 2013.

⁵²⁸ Weaverdyck 2016.

⁵²⁹ Matthews 2018.

⁵³⁰ Lemke 2016.

V.3 A hadsereg igényei: napi szükségletek (fejadag és *frumentum*)

Mielőtt a hadsereg ellátásának rendszerét közelebbről megvizsgálnám, fontosnak tartom, hogy a katonák étrendjére és fejadagjára vonatkozó információkat összegezzem.⁵³¹ A régészet az ókori történeti források közléseit az archaeobotanika, pollenanalitika és archaeozoológia, illetve további segédtudományok segítségével számtalanszor alátámasztotta, néhány esetben kiegészítette, vagy árnyalta. Régészeti segédtudományok alkalmazása nélkül a szövegkritikai megfigyelések önmagukban ma már nem állják meg helyüket, a mindennapi étrend rekonstrukciójában a legnagyobb segítséget mégis a történeti források nyújtják. Ennek okai között számos, az értelmezés és terepi munka szempontjából kritikus tényező sorolható fel:⁵³²

1. mintavétel (mennyire reprezentatív stb.)
2. tafonómiai folyamatok (növényi, illetve állati mikro- és makrofossziliák eltemetődése)
3. mintaméret
4. interpretáció

A segédtudományok alkalmazásának nehézségei és határai főként az archaeozoológiai és -botanikai mintákon érthetőek meg. Az archaeozoológiai együttesek mennyiségi és minőségi vizsgálata kevésbé problémás, ugyanis az állati csontok többnyire emberi fogyasztásra alkalmatlanok. Ezzel szemben az alap élelmiszernövények (pl. búza) környezeti hatásoknak leginkább ellenálló részei a feldolgozás és emberi fogyasztás következtében szinte teljesen megsemmisülnek.⁵³³ Ennek megfelelően a növényi eredetű leletek az étkezés változatosságára, míg adott régészeti korú település húsfogyasztásának mennyiségi szempontú tendenciáira az állati csontok adhatnak választ.⁵³⁴ Miután az étrend egészébe a növényi élelmiszerek is beletartoznak, a maradványok mennyiségi vizsgálatával a fogyasztás nem rekonstruálható,⁵³⁵ így a római kori katonai fejadag rekonstrukciója, legalábbis a *frumentum* esetében a továbbiakban a történeti források közlései és epigraphiai adatok útján kísérelhető meg.

⁵³¹ A fejezetben nem térek ki a fejadag részeként kiosztott élelmiszertípusok tételes ismertetésére, csupán a mezőgazdaság szempontjából kiemelt jelentőségű gabona esetében vázolok teljesebb képet. A további élelmiszerekhez részletesen ld. Roth 1999, 24-44.

⁵³² Vö. Stallibrass–Thomas 2008b, 148-150.

⁵³³ A növényi termések, magvak fennmaradásukat főként égésnek köszönhetik, ebből következően mennyiségi vizsgálatokhoz nem alkalmasak. Gyulai 2005, 263-264.

⁵³⁴ A római kori katonaság utánpótlásának és ellátásának rekonstrukciójában jelentős szerepet játszó archaeozoológiai kutatásokhoz a megfelelő tanulmányokat ld. Stallibrass–Thomas 2008a.

⁵³⁵ A természettudományos módszerek eredményeit a fenti okokból csupán érintőlegesen tárgyalom.

Létezett-e rendszeresen biztosított ellátás, fejadag? Amennyiben igenlő válasz adható, akkor a következő kérdés arra vonatkozik, hogy milyen időközönként kaphatták a katonák fejadagjukat. Milyen volt az összetétele és a mennyisége? Hogyan és milyen formában fogyasztották az alapélelmiszereket? Az első kérdésre a válasz, hogy a római hadseregben szolgáló katonáknak előre meghatározott időpont szerint utaltak ki ételt fejadag formájában.⁵³⁶ Ezt *Livius* mellett *Caesartól* és *Pomponius Porphyrio, Horatius* műveihez a 2. században írt kommentárjai alapján ismeretes, ugyanis az utánpótlás érkezésének időpontja mindig egy adott napra esett, ebből következően rendszeresnek kellett lennie.⁵³⁷ További bizonyítéknak tekinthető, hogy a katonák zsoldjából (*stipendium*) élelmiszerre egy általánosan meghatározott összeget minden esetben levontak, így annak központilag meghatározott értékűnek és összetételűnek kellett lennie. J. P. Roth rámutatott, hogy a *disciplina militaris* ezen elemének köszönhetően a katonák rá voltak kényszerítve, hogy élelmiszeradagjukkal gazdálkodjanak, elkerülve így a túlevést, illetve a mértéktelen borfogyasztást.⁵³⁸

A fenti források mellett kiemelten fontos egy Carlisleban (Nagy-Britannia), az *ala Gallorum Sebosiana* táborában, régészeti kontextusból előkerült, fatáblára tintával írt, a katonaság ellátásával kapcsolatba hozható nyilvántartási dokumentum, amely az osztag számára kiutalt, *modiusban* (gabona űrmérték) feltüntetett *hordeum* (árpa) és *frumentum* (búza) mennyiségét rögzítette.⁵³⁹ Miután a tételek kivétel nélkül hárommal oszthatóak, a leletet közlő R. S. O. Tomlin három naponkénti rendszeres juttatást feltételezett,⁵⁴⁰ amely összevethető *Iosephus Flavius* közlésével,⁵⁴¹ aki művében a római hadsereg általános szervezettségével kapcsolatban megjegyzte, hogy a katonák menetfelszerelésük részeként háromnapos ételt szállítottak. Ebből következően a mozgásban lévő haderő mellett az állomásozó katonák is háromnapos rendszerességgel juthattak fejadagjukhoz, amely átlátható tervezést tett lehetővé.⁵⁴² Bár az ismertetett nyilvántartás csupán a gabona fejadagot

⁵³⁶ Bennett 2013, 320.

⁵³⁷ Liv. 23,21,2; Caes. *Gall.* 1,16,5; 6,33,4; Porph. *Hor. sat.* 1,2,44. vö. Roth 1999, 14; Vele szemben P. Erdkamp nem látta bizonyító erejűnek a fenti forráshelyeket, véleménye szerint inkább a tartalékok kimerülésének napját értik alatta. Erdkamp 1998, 77.

⁵³⁸ Polyb. *Hist.* 6,39,13–15; Az 1. századi zsoldjegyzékek egyaránt 80 HS összegben rögzítik az élelmiszerért levont összeget. Roth 1999, 14-15.

⁵³⁹ Tomlin 1998.

⁵⁴⁰ Tomlin 1998, 45.

⁵⁴¹ Ios. *bell. Iud.* 3,95.

⁵⁴² A menetfelszerelés és utánpótlás kapcsán két vélemény uralkodik a kutatásban. Egyik elfogadja a 20. század elején kialakított modellt, hogy a hadjáratban résztvevő katonák 17 naponta jutottak ellátmányhoz (azaz ekkora mennyiséget szállítottak), míg a másik ezt elutasítva (főként a menetfelszerelés terhei miatt) a gyakoribb utánpótlás mellett érvel. Vö. Roth 1999, 68-77; Erdkamp 1998, 76-80.

(*frumentum*) rögzítette, az élelmiszerosztás rendszeressége a gabonaellátmányon kívüli elemőzsiát (*cibaria*) is érinthette.⁵⁴³ A katonák étrendjét nagyban meghatározta a kiosztott fejadag. Ennek a legfontosabb eleme az elsősorban búzából álló gabonaporció volt, amelyet különféle zöldség- és gyümölcsfélével, sajtokkal, illetve hússal egészítettek ki. Húsfogyasztás kérdésében a 19-20. századi kutatásokban a vegetáriánushoz közelítő fogyasztást valószínűsítettek, amit néhány, főként latrinák fennmaradt anyagának természettudományos vizsgálata alátámasztani látszott.⁵⁴⁴ A feltevést a katonai táborok leletanyagában jelentkező állatcsontok és a források újraértelmezése révén kérdőjelezték meg, és ma már kijelenthető, hogy a hússal a mindennapi étkezés részét képezték.⁵⁴⁵

A történeti dokumentumok adatait és a természettudományos eredményeket összegezve a katonaság alapvető fejadagját békeidőben a következő élelmiszertípusok határozták meg:⁵⁴⁶

1. gabona (búza)⁵⁴⁷
2. szalonna
3. sajt
4. zöldség
5. *posca/acetum*⁵⁴⁸
6. só
7. olíva olaj

Miután disszertációmban főként a gabonaellátás kérdéskörét tárgyalom, a továbbiakban a *frumentum* mennyiségének, kezelésének és felhasználásának vizsgálatára szorítkozom. Hogy mekkora tételt jelentett a *frumentum*, főként az ókori források közléseinek és az

⁵⁴³ A terminológiát (*frumentum/cibaria*) a történeti forrásokban az ellátmány egészére szinonimaként alkalmazták, azonban a hivatalos, papiruszon fennmaradt nyilvántartásokban külön-külön említették őket (pl. SB 3.6970 7 Fink 1971, Nr. 18. = <http://papyri.info/ddbdp/sb;3;6970>). Az ellátmány fenti felosztása a késő köztársaság kortól (Caes. *civ.* 3,53,5) kezdve valószínűleg a késő császárkorig fennmaradhatott. Vö. Roth 1999, 25-26.

⁵⁴⁴ Knights *et al.* 1983. Főként a maradványok koleszterinszintje alapján következtettek a ritka húsfogyasztásra.

⁵⁴⁵ A források újraértelmezésének és a húsfogyasztás kérdésében ld. Davies 1971, 138-141.

⁵⁴⁶ A *cibaria* (nem gabona fejadag) mennyiségének és minőségének tárgyalását tételesen ld. Roth 1999, 24-44; Davies 1971, 125.

⁵⁴⁷ Vegetius 4. századi művében a katonák fő szükségleteként a gabonát (*frumentum*), bort (*vinum*) ecetet (savanyú bor – *posca*, itt: *acetum*) és sót (*sal*) említi. *Veg. mil.* 3,3.

⁵⁴⁸ A bor, olíva olaj, illetve halszós központi megrendelésre, távolsági útvonalakon jutott el a katonasághoz. A csomagolóanyagként szolgáló *amphorák* kutatása az ellátás szempontjából kiemelten jól dokumentált alapon nyugszik, segítségükkel a Római Birodalom kereskedelmi és kapcsolati hálózata megrajzolható. A teljesség igénye nélkül a császárkori amphora-kutatással és ellátással kapcsolatban J. Remesal Rodríguez (Remesal Rodríguez 1990b; 2002a; 2002b), Bezeczyk Tamás (Bezeczyk 1996), Hárshegyi Piroska (Hárshegyi 2014), újabban pedig Dél-Pannonia kapcsán Mariana Egri (Egri 2008) munkássága emelendő ki.

emberi szervezet táplálékigényre vonatkozó adatainak segítségével lehetséges rekonstruálni.⁵⁴⁹

A gabona fejadag (*frumentum, sitos* – gör.) első pontos, általánosan elfogadott számítását L. Foxhall és H. A. Forbes szerzőpáros publikálta, akik kiindulásul *Polybios* és *Hérodotos* közléseit vették alapul.⁵⁵⁰ *Polybios* adatai alapján egy gyalogos legionariusnak havonta 2/3-ad attikai *medimnos* gabonát osztottak,⁵⁵¹ amely 4 *modius* (35 liter = 26,5 kg) búzát jelentett.⁵⁵² Az attikai *medimnos* és a római *modius* közötti átváltás a görög és római mértékegységek megfeleltetésével volt lehetséges. A *medimnos* 48 *choenikes*-szel egyenlő, így a *choenix* és a *sextarius* közötti arány (1:2) ismeretében kiszámítható, hogy 2/3-ad *medimnos* 64 *sextariit* tesz ki, azaz 4 *modius*-nak felel meg. *Hérodotos* a görög katonák fejadagjával kapcsolatban leszögezi, hogy napi 1 *choenix* gabonát kaptak, amely egybevág *Polybios* havi 2/3-ad *medimnos* gabonaadagjával (32 *choenikes*). Figyelemre méltó adat, hogy a katonaság fém ivócsészéi valószínűleg 2 *cotylae* (1 *sextarius*; 1/2 *choenix*) űrmértéket tettek ki, így a napi 4 *cotylae* gabonaadag kiméréséhez kitűnő eszköznek bizonyulhattak.⁵⁵³

Római és görög száraz űrmértékek⁵⁵⁴

Mértékegység	Átváltás római m.	Átváltás görög m.
hemina/cotyla (gör.)	1/2 sextarius	1/4 choenix
sextarius	1/16 modius	1/2 choenix
choenix (gör.)	1/8 modius	1/48 attikai medimnos
modius	32 hemina; 16 sextarius	1/6 attikai medimnos
attikai medimnos (gör.)	6 modius; 96 sextarius	48 choenix

7. táblázat.

Bár *Polybios* és *Hérodotos* adatai megelőzik a császárkori hadsereg idejét, közlésük akár helytálló is lehet. A Carlisle-i nyilvántartás értékelésekor R. S. O. Tomlin hozzávetőlegesen 4-4,5 *modius* egy főre eső gabonamennyiséggel számol, így a dokumentum által felsorolt,

⁵⁴⁹ A források közlésein alapuló gabona fejadag-rekonstrukciók kizárólag kellő kritikai hozzáállással kezelhetők, miután a közölt adatok az adott ranggal járó jogosultságot is tükrözhatték – nem feltétlenül a katonáknak juttatott valós utánpótlás mennyiségét jelölték. Vö. Roth 1999, 14.

⁵⁵⁰ Foxhall–Forbes 1982, 55, 62. Plb. *Hist.* 6,39,13; Hdt. 7,187,2.

⁵⁵¹ Plb. *Hist.* 6,39,13.

⁵⁵² Az átváltásokhoz és a témával foglalkozó irodalom összegzéséhez ld. *Kehne* 2007, 334, 2. jegyzet. Fontos, hogy napjainkban a gabona-nyilvántartás alapja a gabona súlya, az ókorban ezzel szemben űrmértékben adták meg a szemestermények mennyiségét.

⁵⁵³ Erdkamp 1998, 28.

⁵⁵⁴ Roth 1999, 18-19.

nominálisan 33 főt kitevő *turmák*ban napi szinten 33 illetve 40 főre elegendő gabona állt rendelkezésre, amely a lovasokon kívül a szolgák igényeit is kielégíthette.⁵⁵⁵

Valószínűsíthetően nemcsak a katonaság körében, hanem az antik köztudatban is mélyen gyökeredzett, hogy napi 1 *choenix* búza jelentette a „mindennapi kenyeret”. Az 1. század végén íródott Jelenések könyve a következőképpen ír:

„Amikor feltörte a harmadik pecsétet, hallottam, hogy a harmadik élőlény szól: „Jöjj!” **Ekkor fekete lovat láttam, lovasa mérleget tartott a kezében.** Úgy hallottam, mintha a négy élőlény közt szót hallatszott volna: „**Egy mérő (*choenix* – gör.) búza (*sitos* – gör.) egy dénár, három mérő árpa egy dénár.** De az olajat és a bort ne bánts!

Az 1. században egy *modius* búza hozzávetőlegesen 2 *denarius*ba kerülhetett, így érthető, hogy miért az éhínség csapását szimbolizálja a mérleget tartó fekete lovas a magas gabonaárral (8 *choenix* = 1 *modius*).⁵⁵⁷

A gabonaporció mennyiségét természetesen fenntartással kell kezelni, azonban mindenképpen figyelemre méltó a források tanulsága. A fentiekből következően J. P. Roth is meggyőzően érvel a 4 *modius* gabona/hónap/fő mellett, ugyanis a katonai egységek a császárkorban 8 fős közösségekbe (*contubernium*ba) voltak beosztva, akik a fenti mennyiségekkel számolva 1 *modius* búzát kaphattak naponta. Mindezt egészen a legnagyobb katonai egységig, a legioig (600 *modius*/nap) logikusan vezetve egész számok kaphatóak.⁵⁵⁸ Az ilyen jellegű átláthatóság és logikus felépítés az ellátás megszervezésének szempontjából egyáltalán nem volt elhanyagolható.

A *frumentum* adott csapattest névleges haderejére eső napi mennyiségét a bizonytalanságok és fenntartások ellenére elengedhetetlennek tartom ismertetni, ugyanis a számokból egyértelművé válik, hogy a római hadvezetésnek hatalmas készletet és ellátmányt kellett kezelnie, ami megfelelő szervezettséget és állandó gondoskodást kívánt.⁵⁵⁹ Roth fenti *modius* mennyiségeivel és P. Erdkamp csépeelt, de öröletlen búzára

⁵⁵⁵ Tomlin 1998, 49-51.

⁵⁵⁶ Jel. 6,6: Χοῖνιξ σίτου δηναρίου, καὶ τρεῖς χοίνικες κριθῶν δηναρίου.

⁵⁵⁷ Duncan-Jones 1974, 146.

⁵⁵⁸ Roth 1999, 21-24. Tab. I. *Contubernium* (8 fő): 1 *modius*. *Centuria* (80 fő): 10 *modius*. *Cohors* (480 fő): 60 *modius*. *Legio* (4800 fő): 600 *modius*.

⁵⁵⁹ Egy római kori csapattest pontos létszámának és az ellátásban részesülő személyek számának megállapítása összetett, idő és csapatspecifikus kutatás részét képezi, így a kora császárkori hadsereg gabonaigényének becsléséhez kizárólag a névleges haderő vehető alapul.

vonatkozó súlyadatával (26,5 kg = 4 *modius*)⁵⁶⁰ kalkulálva egy legio⁵⁶¹ gabonaigénye a következők szerint alakult:⁵⁶²

A császárkori (nominális erejű) legio gabonaigénye

	Naponta	Havonta	Évente
szabványos legio (4800 fő gyalogos)	3,975 tonna 600 modius	127,2 tonna 19200 modius	1526,4 tonna 230,400 modius
kettőzött első <i>cohors</i> (5280 fő gyalogos)	4,372 tonna 660 modius	139,9 tonna 21120 modius	1679,04 tonna 253440 modius

8. táblázat.

Az ókorban főként ősszel vetették a búzát,⁵⁶³ így évente mindösszesen egy igazán fontos aratási időszak lehetett számolhatunk, amelynek nemcsak a katonaság, hanem a provinciális lakosság igényeit is fedeznie kellett. P. Rothenhöfer forrásokon alapuló számítása szerint⁵⁶⁴ átlagosan 2 tonna búzát arathattak hektáronként, így egy legio éves ellátásához 2957-3253 hektár (29,57-32,53 km²) bevetett földterület volt szükséges, amely hozzávetőlegesen egy Nagykovácsi (Pest m.) méretű település közigazgatási területével, vagy Budapest 11. kerületének nagyságával mérhető össze.

A *frumentumból* készült ételek a római katonák napi energiaigényét nagyrészt fedezhették.⁵⁶⁵ A búzát megtörve kásának (*puls*), teljes értékű liszté örlve kenyérnek (*panis*) sütötték ki,⁵⁶⁶ illetve kétszersültként (*cocta cibaria, bucellatum*) akár évekre elálló tartós élelmiszerként fogyasztották. A kásához sok esetben zöldségeket, fűszereket, sajtot, olíva olajat adhattak – elkészítéséhez nem volt szükség nagyobb mennyiségű tüzelőre,

⁵⁶⁰ Erdkamp 2007, 102.

⁵⁶¹ A császárkori legio 60, egyenként 80 főből álló *centuriából* épült föl, amely 4800 főt tett ki. Emellett régészeti és epigraphiai bizonyíték szól amellett, hogy az egyik *cohors* kétszeres létszámú lehetett. Breeze 1969. A legioban szolgálatot teljesítő segítő személyzetet a fenti táblázat nem érinti, feltételezve, hogy nem képezték a ténylegesen bevethető haderő részét. Vö. Roth 1999, 21.

⁵⁶² A napi igény számítása a J. P. Roth által a legio esetében megadott *modius* mennyiség szerint történt (Roth 1999, Tab. I), míg a havi és éves fejadag becslésekben a fent ismertetett, havi négy *modius* mennyiséggel és a táblázatban megadott személyek számával kalkulálnak.

⁵⁶³ Colum. 2,8,1-2.

⁵⁶⁴ Rothenhöfer 2005, 54-57.

⁵⁶⁵ Energiaigényük 75-90%-át (Erdkamp 1998, 29-30); esetleg 60-75 %-át (Roth 1999, 18. – Idézi: Foxhall-Forbes 1982, 57).

⁵⁶⁶ A katonai táborok (és római települések) feltárása során gyakran kerülnek elő nagyobb mennyiségű gabona őrlésére alkalmas malomkövek. A feliratos, 65-80 cm átmérőjű malomköveken a szakasz (*centuria, turma*), vagy a kisebb, főként az egyéni igényeket kiszolgáló malmokon a *contubernium* neve került feltüntetésre. Carroll 2005, 364-365. Jelentőségüket elterjedésük (exportjuk) alapján lehetséges lemérni. Peacock 1980, 49-50.

csupán tiszta, forró vízre, így hadjárat idején a *bucellatum* mellett ideális tápláléknak számított.⁵⁶⁷

A hadseregnek az emberek ellátásán túl a lovaknak és az öszvéreknek a takarmányáról is gondoskodnia kellett. A fent említett *frumentum* részeként a lovasok némileg több ellátmányt kaptak, amely nemcsak saját, hanem hátasuk igényeit is kielégítette. A takarmány porció lovanként 2,5 kg gabonát és 7 kg száraz takarmányt tehetett ki naponta. A száraz takarmány is az állandó utánpótlás részét képezhette, hiszen annak fedezésére az ételporcióhoz hasonlóan a lovasok zsoldjából meghatározott összeget vontak le.⁵⁶⁸

V.4 A katonaság ellátásának rendszere *Augustustól Diocletianusig*

V.4.1 Az ellátás rekonstrukciójának problémái

A római korból nem ismert olyan szerzőnek műve, amely a fentiekben bemutatott igényeket kiszolgáló katonai logisztikát részleteiben leírta, vagy feldolgozta volna, így más munkákra és írott forrásokra, illetve a régészet és segédtudományainak eredményeire kell szorítkozni annak rekonstrukciója során. Elsősorban az írott források gazdaságtörténeti szempontú értelmezéséből adódóan egymásnak látszólag ellentmondó nézetek alakultak ki az ellátás rendszerével kapcsolatban. Ez nem meglepő, hiszen sok esetben az információ töredékes és a kontextus sem egyértelmű. A forrásokban⁵⁶⁹ megjelenő nevekből ritkán csak a hivatalos iratok esetében derül ki egyértelműen az érintett személyek kiléte (civil vagy katona). Előfordul, hogy kifejezések, vagy a hibás szövegértelmezés félreviszi a kutatást, pedig a gazdasági mechanizmusok más adatokból kiolvashatóak.⁵⁷⁰

További problémát okoz, hogy az ellátás rendszerét általánosan a hadsereg által igényelt összes termékre kiterjesztve tárgyalják, pedig a forrásokban megjelenő gazdasági ügyletek

⁵⁶⁷ Erdkamp 1998, 36-37; Roth 1999, 44-46.

⁵⁶⁸ A témát részletesen, forrásokat idézve ld. Roth 1999, 61-67. *Carnuntum* auxiliáris táborához kapcsolódóan egy lótenyésztésre alkalmas karámrendszert tártak fel. A táborban állomásozó *ala* lovai számára kialakított karámban a lovak szabad tartás esetén nyáron 3 kg árpát igényeltek naponta, emellett 10 kg szénát fogyaszthattak. Zimmermann 1997.

⁵⁶⁹ Utóbbi dokumentumok közé a sivatagi környezetben fennmaradt *ostrakonok* (pl. Marichal 1979), és papiruszok (Fink 1971), *britanniai* és *raetiai* tintával írt táblák (*Vindolanda* [Bardon Mill, Egyesült Királyság]: Bowman-Thomas 1994, *Vindonissa* [Windisch, Svájc]: Speidel 1996), illetve a főt már tárgyalt Carlisle-i táblához (Tomlin 1998) hasonló írotábla töredékek sorolhatóak.

⁵⁷⁰ Példaként említhető az előző fejezetben már érintett adórendszer kérdése, amelyet a legfontosabb ellátással foglalkozó munkákban is tévesen értékelnek ld. Erdkamp 2002, 59. Plinius panegyricusának (Plin. *paneg.* 29,25) eltérő értelmezését lásd alább. Problémát jelent továbbá, ha a kutatásban meghonosodik egy intézmény elnevezése és azt kontextusából kiszakítva alkalmazzák. Az *annona militaris* elnevezést, amely alatt *Diocletianus* idejétől a hadseregelátás rendszerét értették, még a *Severus*-kornál korábbi időszakokra is alaptalanul kiterjesztették. Vö. Remesal Rodríguez 2002b, 82-83. Remesal Rodríguez tanulmányaiban nem tesz különbséget az állomásozó és a hadjáraton lévő katonaság ellátása között, mindkét rendszert az *annona militaris* intézményébe sorolja be és *Augustus*-korára vezeti vissza annak kialakulását. Véleményével az alábbiak szerint nem érthetünk egyet. Ld. 631. jegyzet.

más-más mechanizmusokra utalnak például a fegyverek, gabona, vagy az olaj utánpótlása terén.

V.4.2 A gabonaellátás rendszerének működése és a beszerzés formái⁵⁷¹

V.4.2.1 Az ellátás gazdasági modellje

A gabonaellátás és általánosságban az utánpótlás megszervezése logisztikai szempontból más és más eszközöket igényelt hadjárat során, illetve békeidőben.⁵⁷² A hadsereg tagjai békeidőben az adott provincián belül, vagy esetleg azon kívül,⁵⁷³ nem egy helyszínen, hanem a városokban, vidéken, építkezéseken stb. elszórva tartózkodtak,⁵⁷⁴ míg hadjáratok esetében akár több csapatot összevonva vonultak fel. Ennek megfelelően az ellátást békeidőben sokkal alkalmasabb volt egy kevésbé központosított, helyi, illetve regionális forrásokra támaszkodó rendszerrel biztosítani. Többek között ez a megfontolás, illetve a *limes*-menti területek eltérő gazdasági és társadalmi helyzete és a hatalom központosításának veszélye vezetett ahhoz, hogy az állomásozó katonaság nem dolgozott ki uniformizált, központi ellátási rendszert.⁵⁷⁵ Ugyanakkor a rendelkezésre álló történeti, epigraphiai és régészeti adatok segítségével általánosságok és tendenciák viszonylag megbízhatóan vázolhatóak.

E. Lo Cascio találóan írta le a császárkori ellátással kapcsolatos, elsősorban a Római Birodalom gazdaságával összefüggésben megfogalmazott két modellt, amellyel az írott források értelmezésének keretét is megadta.⁵⁷⁶ Az egyik nézet alapján a katonaság igényeit redistribúció útján, elsősorban természetbeli adókkal és a császári és közföldről származó naturáliákkal fedezték, amelyek akár a katonai táboroktól nagyon messze eshettek. Szállításukért az állammal szerződésben álló vállalkozók, *navicularii* vagy *negotiatores* feleltek. A befolyó jövedelmet kényszerű termékeldással (*frumentum emptum*), vagy kárpótlás nélküli rekvirálással pótolhatták ki.⁵⁷⁷

⁵⁷¹ A továbbiakban a lokális ellátás szempontjából fontos gabonautánpótlás rendszerének felvázolása kap teret.

A további beszerzésre kerülő termékek kérdését csak érintőlegesen tárgyalom.

⁵⁷² Erdkamp 2002, 49.

⁵⁷³ Vö. Fink 1958.

⁵⁷⁴ Adams 2008, 227.

⁵⁷⁵ Kehne 2007, 326; Adams 2008, 226.

⁵⁷⁶ Lo Cascio 2007, 195-198. A Birodalom 1-3. századi gazdaságára vonatkozó források egyöntetűen a pénzgazdaság jelentős beágyazottságára utalnak a provinciális gazdaságban. Az állami és magán szféra közötti gazdasági ügyletek nem tértek el jelentősen egymástól, ezek különbségét valószínűleg nem érzékelték. A hadsereg a piaci rendszer szereplőjeként és a redistribúciós rendszer irányítójaként is felléphetett. Vö. Evers 2011, 49. Bővebben a római gazdaság 1-3. századi működéséhez ld. IV.3. fejezetet.

⁵⁷⁷ Utóbbi nézetet vallja: Erdkamp 2002, 48.

A másik modell alapján a hadsereg viszonylag magas vásárlóerőjénél fogva a csapat, vagy akár az egyén szintjén is elsősorban piaci mechanizmusokra támaszkodott beszerzései során. Egyes területeken az alapélelmiszereket minden bizonnyal adó és rekvirálás útján, vagy császári birtok bérléséért természetben fizetett járadékként szedték be, de ezek szétosztásában nem állami hivatalnokok, hanem az állammal szerződéses viszonyban álló kereskedők és magánvállalkozók vettek részt.⁵⁷⁸

A *Vindolanda*-táblák a római gazdaság rekonstrukciója szempontjából talán a legfontosabb forráscsoport. Miután *Pannonia* is a Birodalom nyugati részében fekvő határtartomány, a táblák szolgálhatnak a tartományban állomásozó katonaság utánpótlására vonatkozó legközelebbi párhuzammal. Az írótablelkon megőrződött szövegek gazdasági szempontú elemzését K. G. Evers a közelmúltban végezte el. Munkájában számos jelentős felismerést tett a határgazdaságok működésével kapcsolatban úgy, hogy a korábbi gazdasági modellek kritikájával egy részletesebb és jobban átgondolt szintézist adott.⁵⁷⁹

K. G. Evers az ellátásnak két fontos szervezeti formáját különböztette meg. Az első szerint az ellátás feladatával az állam civileket, vagy magánvállalkozó katonákat bízott meg, akik szerződéses viszony keretében teljesítették feladatukat.⁵⁸⁰ Az állam pénzt és a szükséges készletről információt szolgáltatott nekik, de a beszerzésről, a szállítás biztosításáról és a szétosztásról ők gondoskodtak.⁵⁸¹ A táblák alapján feltételezhető, hogy a beszerzés piaci mechanizmusok mentén történhetett,⁵⁸² míg a szétosztás az állam, mint központi szerv által megszabott redisztribúciós folyamat volt, amely során pénz nem cserélt gazdát.⁵⁸³ Az utánpótlás másik szervezeti formája a provinciális közigazgatáson és a hadsereg hierarchiáján nyugvó rendszer volt,⁵⁸⁴ amelynek kizárólagossága a *Vindolanda*-táblák alapján elvethető. Inkább egy rugalmas,⁵⁸⁵ civilek és katonák⁵⁸⁶ aktív részvételével működő ellátás képe körvonalazódik, amelyben a rendszeres magánbeszerzés egyaránt előfordulhatott a hivatalos, szervezett utánpótlás mellett.⁵⁸⁷

⁵⁷⁸ Lo Cascio 2007, 197-198.

⁵⁷⁹ Evers 2011.

⁵⁸⁰ Evers 2011, 30. Kérdéses, hogy a szerződésből milyen hasznot húzhattak a civilek, de talán elsősorban a szállítási költségek minimalizálása volt a fő mozgatórugó. Emellett pedig az ügyeskedés lehetősége, amelynek köszönhetően saját árújukat adómentes termékként állíthatták be. Ennek a gyakorlatnak próbált gátat szabni Hadrianus rendelete. Dig. 39,4,4,1. Vö. Tchernia 2016, 103.

⁵⁸¹ Evers 2011, 32.

⁵⁸² Hasonló véleményen: Adams 2008, 230.

⁵⁸³ Evers 2011, 28-29.

⁵⁸⁴ Evers 2011, 32.

⁵⁸⁵ A rendszer rugalmasságát hangsúlyozza P. Kehne is. Kehne 2007, 326.

⁵⁸⁶ A magán és a katonai szféra között egyáltalán nem volt éles határvonal. Ehhez részletesen ld. Kolbeck 2018.

⁵⁸⁷ Evers 2011, 32-33.

Véleményem szerint K. G. Evers megállapításai és óvatos következtetései érvényesek lehetnek az ellátás rendszerére vonatkozóan, pontosan a fent jelzett regionalitás miatt.⁵⁸⁸ Nézete inkább E. Lo Cascio által vázolt második modellhez áll közelebb, amelyben a szerző a piaci ügyletek és mechanizmusok döntő szerepét hangsúlyozza az ellátás biztosítása terén. A vélemények közötti legfőbb különbséget a beszerzés módja és a gazdasági ügyletek formája okozza, ezért érdemes a fenti modellek ismeretében áttekinteni, hogy a források alapján milyen módon juthatott az állam gabonához.

V.4.2.2 *Beszerzés módjai*⁵⁸⁹

Ahogy azt az gazdaságot tárgyaló fejezetben bemutattam,⁵⁹⁰ az adókat kétféle módon, pénzben vagy természetben szedhették, amik közvetetten pénz formájában vagy közvetlenül a mezőgazdasági termékek útján⁵⁹¹ elégitették ki a tartományban állomásozó hadsereg igényeit. Az adók mellett a kényszerű termékadás intézménye, a *frumentum emptum* a köztársaság korára vezethető vissza. *Cicero Verres* elleni beszédében pontosan leírta, hogy Róma miként kötelezte a helyi közösségeket, hogy az állam által megszabott áron⁵⁹² a gabonát saját költségükön a kijelölt raktárakba szállítsák, vagy a hivatalnokok jóindulatából a gabona helyett pénzben teljesítsék kötelességüket.⁵⁹³ Ez a beszolgáltatás a rendes adók teljesítésén túl hárult a termelőkre, legalábbis a köztársaságkori *Sicilia* tartományban. *Tacitus* hasonló rendszerről számolt be *Britannia* kapcsán, ahol a jó helytartó képét megtestesítő *Agricola* vélhetően a *frumentum emptummal* kapcsolatos hivatali visszaéléseket szüntette meg.⁵⁹⁴ Általános gyakorlat lehetett, hogy a kényszerű

⁵⁸⁸ A *Vindolanda*-táblákhoz kapcsolódó részletes tanulmányában C. R. Whittaker amellett érvel, hogy a magán befektetőkhez és vállalkozókhoz kapcsolható feljegyzések/levelek (Tab. Vindol. II. 180-1, 343) nem az ellátás „rendes” módjáról, hanem azon felüli beszerzésekről tanúskodnak. Whittaker 2004, 94. Érzésem szerint kizárhatjuk ezt a lehetőséget, hiszen a Tab. Vindol. II. 343-as levél 5000 *modius* csévelt tönkölybúza (*spelta*) felvásárlásáról ír. Ez a mennyiség véleményem szerint kezelhető békeidőben szállított „hivatalos” utánpótlásként, hiszen a levél keletkezésekor a táborban állomásozó hozzávetőlegesen 800 fő számláló *cohors I Tungrorum milliaria* katonáit 50 napon keresztül elláthatta volna. Vö. Evers 2011, 48. Számítás alapját ld. **8. táblázat.**

⁵⁸⁹ E. Weaverdyck szerint a beszerzés történhetett adózás és rekvirálás útján, kényszerű termékadással szabott áron vagy önkéntes eladással, ahol az ár megegyezés kérdése volt. Weaverdyck 2016, 13. Az előbbieket mellett az állam a piacról, a császári magánbirtokokról és az elit hozzájárulásaiból is juthatott gabonához. A továbbiakban a jegyzetben említett stratégiákat tekintem át.

⁵⁹⁰ Ld. IV.5.1. fejezet.

⁵⁹¹ E. Weaverdyck kimutatta, hogy az eddig adógabonával kapcsolatba hozott források egyike alapján sem bizonyítható közvetlenül, hogy a katonák adóként beszolgáltatott terményeket fogyasztottak volna. Weaverdyck 2016, 13-14. Az újraértelmezett források: O. Petr. 245 (<http://papyri.info/ddbdp/o.petr.;245>) – Adams 1995; P. Amh. 2, 107 (<http://papyri.info/ddbdp/p.amh;2;107>).

⁵⁹² Vö. Rathbone 2009, 304, Tab. 15.1. 2b.

⁵⁹³ Cic. *Verr.* 2,3,163-165; 173-174; 188-197; 201-202.

⁵⁹⁴ Mann 1985, 21-23. Tac. *Agr.* 19. *Tacitus* rendszerét csak háborús időben történő ellátásnak látja: Kolbeck 2018, 6.

termékeladás után az állam kompenzációt fizetett.⁵⁹⁵ Hogy ez mennyire az intézményesített ellátás részét képezte azt az egyiptomi *Coptos*ban állomásozó *ala Herculiana* parancsnokának hivatalos levele bizonyítja.⁵⁹⁶ *T. Longaeus Rufus*, *Aegyptus* helytartója (*ἡγεμῶν*) elrendelte, hogy a lovascsapat szükségleteinek fedezésére az év terméséből húszezer véka árpát (*κριθή*) vásároljanak, amelyből száz vékát a *Terton Epa* nevű község⁵⁹⁷ vénei mérték ki a levelet címző *Antonius Iustinus*nak. Bár pontos összegről nem esett szó a forrásban, de a szövegből következik, hogy a falu kapott fizetséget szolgálataiért.⁵⁹⁸

A kompenzáció nélküli rekvirálás ellen szól E. Lo Cascio és E. Weaverdyck olvasatában a sokak által hivatkozott, *Traianust* méltató *Plinius* beszéd is, amely szerint az *optimus princeps*nek köszönhetően „*emit fiscus quidquid videtur emere. Inde copiae, inde annona, de qua inter licentem vendentemque conveniat, inde hic satietas nec fames usquam.*”⁵⁹⁹ A „kinctár megveszi azt, amit megvenni látszik” mondat bizonyítja, hogy a jó uralkodó nemcsak a látszatát tartotta fenn, hanem valóban fizetett a katonáknak (és a városoknak) szállított gabonáért, amelynek áráról az eladó és a vevő megegyezett.⁶⁰⁰ Ez a gyakorlat ugyan a piac keretein kívül esett, hiszen az árat nem a piac szabta meg, mégis pénzmozgással járt.

A szabad piac ma még pontosan nem felmérhető mértékben, de biztosan szerepet játszott a gabonabeszerzésben. Ennek legjobb példáját a *Digesta* törvénytöredéke szolgáltatja, amely szerint a provinciákban a legmagasabb tisztségeket betöltő helytartók (*praesides*), *legioparancsnokok* (*qui provinciis exercitibusque praesunt*) és *procuratorok*⁶⁰¹ valakit elküldtek (*quendam mittet*), hogy számukra a szükséges termékeket megvegye (*empturum*).⁶⁰² Egy segédcsoport szintjén, de ehhez a piaci felfogáshoz kapcsolható a fent

⁵⁹⁵ A kompenzáció mértékét egyesek a piaci ár alattinak (Breeze 2000, 59; Erdkamp 2002, 65; Garnsey–Saller 2014, 117; Kehne, 326-327) míg mások pedig annak megfelelőnek, vagy azt közelítőnek vélték (Rathbone 2007, 171-172; Temin 2013, 17). További vélhetően a *frumentum emptum*mal kapcsolatba hozható papiruszok: PSI 7, 797 = SB 14, 12155 (<http://papyri.info/ddbdp/psi;7;797>); P. Grenf. 1, 48. = P. Lond. 3, 649. (<http://papyri.info/ddbdp/p.grenf;1;48>). Vö. Erdkamp 2002, 66.

⁵⁹⁶ P. Amh. 2, 107.

⁵⁹⁷ A település *Coptostól* (Quift, Egyiptom) meglehetősen messze, *Hermopolis* (Al-Ashmunin, Egyiptom) közelében feküdhett mintegy 350 km-re északra.

⁵⁹⁸ Miután a községre kivetették a kimerésre szánt gabonamennyiséget, nem szabad eladásról van szó, hanem kötelező eladásról.

⁵⁹⁹ Plin. *paneg.* 29,5.

⁶⁰⁰ Weaverdyck 2016, 14. E. Lo Cascio a szöveg kontextusa miatt megkérdőjelezi, hogy a gyakorlat biztosan kiterjeszhető-e a katonaság ellátására is. Lo Cascio 2007, 196-197. Eltérő olvasatra és további hivatkozásokhoz ld. Erdkamp 2002, 65.

⁶⁰¹ Plinius egyik levelében megemlíti Maximus *procurator*t, aki gabonabeszerzésre (*ad frumentum comparandum*) megy *Paphlagoniába*. Plin. *epist.* 10,27. Ez a részlet bizonyítja a császári *procuratorok* szerepét az ellátásban, ugyanakkor véleményem szerint a *comparō* 1 ige számos jelentése miatt nem használható közvetlenül az állami vásárlás igazolására, ahogy azt teszi P. Erdkamp. Erdkamp 2002, 65.

⁶⁰² Dig. 39,4,4,1.

már idézett 343-as *Vindolanda*-tábla, amely szerint *Octavius* 5000 *modius* csépel tönkölybúzát vásárolt és ehhez 500 *denariust* várt a nagy valószínűséggel *centurio Candidus*tól, aki valószínűsíthetően szervezője, vagy közvetítője lehetett a gabonabeszerzésnek.⁶⁰³ A forrásban leírt ügyletek alapján jól látható, hogy miként viszonyult *Octavius* a pénzéhez és mennyire fontos volt neki az utolsó *as* is. Egyrészt pénzt kért, hogy a gabonáért letétbe helyezett 300 *denarius*a ne hogy elveszen, de még 8 és fél *denariust* is számonkért egyik üzlettársától.⁶⁰⁴ A nagy mennyiségű gabona említésén túl szintén az ellátás „kiszervezését” bizonyítják az írotábla mellől előkerült további három dokumentum. Írásképe alapján mindhárom dokumentum ugyanahhoz a kézhez volt köthető. Ez a személy magát „tengerentúli embernek” (*homo transmarinus*nak) nevezte, így nagy valószínűséggel kereskedőnek tartható, aki többek között katonáknak is kiosztott gabonájáról készített magánfeljegyzést.⁶⁰⁵

Az előző fejezetben említettem, hogy a provinciák földjei a császár tulajdonát képezték és adókötelesek voltak. A tartományokban a közösségeken (városok, *civitates*) kívül lehet számolni császári magán- és nagybirtokkal (*saltus*), amelyek szintén hozzájárulhattak a hadsereg ellátásához. Ennek példáját egy *Dura Europos*ból (Salhiyah, Szíria) származó papirusz adja, amely szerint császári birtokról származó (*ex praedis fiscalibus*) árpa (*hordeum*) szétosztását rendelik el.⁶⁰⁶

Az állam a municipális elit útján, azok hozzájárulásából is juthatott gabonához. A városi arisztokrácia által *munusként* vállalt *prosecutio* elsősorban az epigraphiai emlékeknek köszönhetően ismert. P. Erdkamp gyűjtéséből kiderül, hogy ez a típusú hozzájárulás elsősorban császárlátogatások, vagy hadjáratok esetében volt jellemző gyakorlat és nem az állandó állomáshelyén tartózkodó csapatok ellátását szolgálta.⁶⁰⁷

A *frumentum emptum*, a *prosecutio* időszakos intézményének, és a hadjáraton lévő hadsereg ellátásának gyakorlatából nőtt ki az *annona militaris*,⁶⁰⁸ amely *Diocletianus* idejére általános természetben fizetett adónemmé vált.⁶⁰⁹ Gyökerei a *Severus*-kor előtti

⁶⁰³ Tab. Vindol. II, 343. Evers 2011, 15-18.

⁶⁰⁴ Vö. Evers 2011, 17.

⁶⁰⁵ Tab. Vindol. II, 180-181; 344. Evers 2011, 27-29. A személy kiléte a forrásból kiolvashatónak tűnik. A katonai és a civil közösségek közötti viszonyra ld. Kolbeck 2018, 12-13.

⁶⁰⁶ P. Dura 64. Ahogy azt fentebb már ismerttettem, a katonák mellett az állatok ellátását is meg kellett szervezniük, az árpa elsősorban a lovak szükségletét fedezte.

⁶⁰⁷ Erdkamp 2002, 60-65. Érdekes módon *Aquincumból* is ismert egy *Caracalla* látogatására keltezhető, valószínűleg a kíséret helyi ellátásának megszervezésére kinevezett tisztviselő, *M. Ulpius Quintianus*, aki *praepositus annonae* volt. AE 1973, 437. Vö. Mitthof 2001, 74.

⁶⁰⁸ Kutatástörténeti összefoglalásához és az antik forrásokhoz ld. Mitthof 2001, 28-36.

⁶⁰⁹ Strobel 2007, 280; Mitthof 2001, 79.

időkre mennek vissza,⁶¹⁰ de elsősorban *Septimius Severus* uralkodásától válik a beszerzés egyik formájává.⁶¹¹ A korábbi *ad hoc* beszerzésekkel szemben egy pénzügyileg független, intézményesített rendszerre volt szükség, amely a háborús helyzetben vagy a háború sújtotta területeken képes lehetett a hadsereg igényeinek fedezésére.⁶¹² A beszolgáltatás rekvirálással vagy kényszerű termékkeladással is történhetett és a korábbi gyakorlatokkal szakítva adott provincia egészére is kivethették, sőt *Caracalla* idejétől akár a tartományhatáron túlról is szállíthattak.⁶¹³

V.4.2.3 *A gabona szállítása*

D. J. Breeze tanulmányában négy modellt vázolt fel a beszerzésre került ellátmány szállítására vonatkozóan:⁶¹⁴ 1. a közösségek szállították a tőlük rekvirált árukat; 2. a közösségek vállalkozókat bíztak meg a szállítással; 3. a hadsereg a javakat eredetük helyéről gyűjtötte be; 4. az állam vállalkozókat bízott meg a javak szállításával. Az első modellel példa a fentiekben már említett *Tacitus* forráshely, amely szerint a provincia lakosainak saját erejükből kellett a raktárakhoz gabonát szállítaniuk. Ahogy arra *Plinius* levele kapcsán már utaltam, a lakosságnak csak a provincia *territoriumán* belül volt a szállítás előírva, a határokon túlnyúló fuvarozást már a helytartó, vagy a *procurator* intézte. A második modell esetében konkrét példát a szerző nem hozott, de elképzelhetőnek tartja.⁶¹⁵ A harmadik modell esetében D. J. Breeze közvetlenül egy *Traianus* dák háborúit megelőző évre datálható *pridianumot* citált, amely szerint a *cohors I Hispanorum Veterana* katonái Galliából ruhanemüket és gabonát szereztek be.⁶¹⁶ Az utolsó modellre a szerző nem talált példát, de ezt jeleníti meg a már sokszor idézett *Octavius*-levél (Tab. Vindol. II, 343). Itt a hadsereggel szerződéses viszonyban álló vállalkozó rendelkezett saját lábasjóságokkal, amiket, ha az út nem volt járható (*iumenta non curavi vexsare dum viae male sunt*) igyekezett megkímélni. Emellett nagy valószínűséggel a hadsereg gabonaellátását is saját eszközeivel biztosította.

⁶¹⁰ A hadsereg ellátására rendkívüli tisztségviselőket neveztek ki a dák és a markomann-sarmata háborúk idején is. Ld. alább.

⁶¹¹ Mitthof 2001, 78.

⁶¹² Elsősorban a markomann-sarmata háborúkban szétzilálódott gazdasági kapcsolatoknak köszönhető, hogy *Pannoniában* ettől az időtől létezhetett az *annona militaris* intézménye, amelyben a *primipili officiuma* fontos szerepet töltött be. Mócsy 1966. Részletesen ld. alább.

⁶¹³ Mitthof 2001, 78-79.

⁶¹⁴ Breeze 2000.

⁶¹⁵ Közvetlen példát a források között magam sem találtam.

⁶¹⁶ Fink 1958, 113. Véleményem szerint ez a szöveghely inkább egy *ad hoc* katonai intézkedést takar, amely már a közelgő hadjáratral volt összefüggésben. Sokkal inkább egy békeidőben történő ellátást jellemez a D. J. Breeze által is idézett (Breeze 2000, 61.), már általam is említett P. Dura 64-es papirusz szövege.

Az állam számára érkező termékek szárazföldi szállításáról a közösségek⁶¹⁷ vagy a vállalkozók⁶¹⁸ díjazás ellenében gondoskodtak. *Varro* a szállítást *vectura* néven, a megélhetésként üzött fuvarozást pedig *velaturaként* említette.⁶¹⁹ A kifejezések forrásokban való együttes előfordulására egy *Vindolanda*-tábla idézhető, amely szerint brit szekerek egyrészt a szállításért (*vectura*), másrészt a fuvarszerződés (*velatura*) teljesítéséért kaptak fizetséget.⁶²⁰ *Vecturáért* fizetséget nemcsak közösségek, hanem magánszemélyek is kaphattak, amelyre a mai Líbia, az akkori *Africa Proconsularis* tartomány sivatagában talált Bu Njem-i *ostrakonok* utalnak.⁶²¹ A fenti néhány példa arra utal, hogy az állam békeidőben a szállítmányozás feladatát megfelelő fizetség ellenében kiszervezte, így tehermentesítve a hadsereget attól, hogy állandó infrastrukturális és személyi háttérrel biztosítson a fuvarozáshoz.

Szükség esetén azonban a hadsereg, vagy a provinciális közhivatalok személyzetén keresztül az állam a városi közösségeknek nemcsak a szolgáltatásait vette igénybe, hanem szabott áron szállítóeszközeiket is rekvirálhatták. Ennek a szabályozásnak a lenyomata az *Asia Minor* provinciában található *Sagalassos* város (Ağlasun, Törökország) *territoriuma* számára előírt helytartói rendelkezés, amely megszabta hogy teherhordó állatként és kocsinként a bérbe adók mennyi fizetséget kapjanak és kik jogosultak az eszközök használatára.⁶²² Érdekes, hogy a rendelkezés kizárta azokat a gabonakereskedőket és kereskedőket, akik saját felhasználásukra, vagy eladásra szánt termékeik szállítására vették volna igénybe a város *territoriumán* található települések szekereit és hátasait.⁶²³ Ezek alapján kézenfekvőnek tűnik, hogy a tehetős földbirtokosok vagy kereskedők kihasználva befolyásukat és kapcsolataikat jogosulatlanul vették igénybe a térség lakóinak szolgálatait.⁶²⁴

Az a gyakorlat, hogy a gabonautánpótlás szállításában magánszemélyek is jelentős részt vállaltak, a 3. század közepén azt eredményezte, hogy a feladatkör teljes egészében tehetős

⁶¹⁷ Roth 1999, 147.

⁶¹⁸ Ld. Tab. Vindol. II, 343.

⁶¹⁹ Varro *rust.* 1,2,14.

⁶²⁰ Tab. Vindol. II, 649. Vö. Adams 2003, 559-561.

⁶²¹ O. Bu Njem 76-80. Fontos megjegyezni, hogy ez utóbbiak már a 3. század közepére tehető szövegek, így azok nem biztos, hogy a 2. századra vonatkozóan is érvényesek lehetnek, de a fent idézett *Octavius*-levél alapján elképzelhető.

⁶²² Mitchell 1976.

⁶²³ Mitchell 1976, 119. Nemcsak a város, hanem a város *territoriumán* fekvő falvak is viselték a szolgáltatás terheit.

⁶²⁴ A törvényszöveggel egy hibás gyakorlatot kívántak meggátolni, amely szerint a lakosság valamilyen okból fizetség nélkül bocsátotta magánszemélyek rendelkezésre eszközeit. S. Mitchell véleménye szerint ez különösen éhínség idején válhatott a helytartó számára nyilvánvalóvá. Mitchell 1976, 127.

polgárok kezébe került, akik a Birodalom iránti hűségükből és társadalmi állásukból következően *munusként* vállalták a *vectura* terheit.⁶²⁵

V.4.3 A gabonaellátás szervezeti háttere békeidőben⁶²⁶

Ahogy az előzőekben rávilágítottam, a római hadsereg ellátásának szervezete a gazdaságtörténet irányából vizsgálva is rendkívül összetett, a szegényes forrásanyagnak köszönhetően pedig nehezen megfejthető. Máig megállja a helyét J. Remesal Rodríguez egy évtizede tett megállapítása, miszerint nem egészen tisztázott, hogy a tisztségviselők milyen rend szerint osztották meg a szükségletekre vonatkozó információkat, illetve az állam hogyan szerezte be és osztotta szét a beszolgáltatott javakat.⁶²⁷ A fő problémát az jelenti, hogy szinte bármely pénzügyi tevékenységet folytató katonai tiszt, vagy a *procurator Augusti*hoz, illetve a helytartó hivatalához köthető személy kapcsolatba hozható az utánpótlás megszervezésével.⁶²⁸ Mindazonáltal a jól dokumentált esetek és a késő római időszak példái közelebb visznek a *principatus* kori utánpótlás szervezeti hátterének ismeretéhez.

Augustus uralkodásától fogva a sorozáskor tett és évente megújított katonai eskü a császár személyére történt.⁶²⁹ A *princeps* így kívánta a katonákkal való „személyes” kapcsolatát és gondoskodását hűségükért cserébe kifejezni. Ebből következően az *imperium proconsulare maius* birtokában az összes római katonai csapat főparancsnokaként fellépve bátran hangsúlyozhatta, hogy gondja van csapataira.⁶³⁰ Ez a felelősség szintjén helytálló volt, de ahogy fentebb hangsúlyoztam, a rendelkezésre álló információk alapján úgy tűnik, hogy szervezetileg egységes, birodalom szintű, a hadsereg ellátását biztosító központi adminisztráció nem létezett.⁶³¹ Ez alól kivétel talán a *praefectura annonae* intézménye,

⁶²⁵ Ld. alább. A szárazföldi szállítás mellett a tengeri vagy folyami szállításról kevés adat áll rendelkezésre, mindenesetre a későrómai *pastus primipili* intézménye alapján elsősorban távolsági, azaz hajókon történő szállítás feltételezhető. Rizos 2015, 298-299. Hajók biztosításáról több törvény is megemlékezik: Dig. 50,4,1,1; Dig. 50,6,63; Dig. 49,18,4. Vö. Kehne 2007, 329.

⁶²⁶ A disszertációmban vizsgált *pannoniai* térség ellátáshoz kapcsolható személyeinek feliratos emlékeihez és azokból levonható következtetésekhez ld. III.2. fejezetet.

⁶²⁷ Remesal Rodríguez 2002a, 81-82.

⁶²⁸ A fentiek ellenére mégis érdemes áttekinteni a rendelkezésre álló forrásanyagot, mert azok néhány esetben jó adatokat szolgáltatnak az ellátást irányító személyek kilétéről.

⁶²⁹ Campbell 1984, 23-32; Gilliver 2007, 187.

⁶³⁰ Nero beszédében hangsúlyozza, hogy neki egy jogköre van uralkodóként és az az, hogy „a rábízott seregekről fog gondoskodni”. Tac. *ann.* 13, 3.

⁶³¹ Evers 2011, 48-49; Lo Cascio 2008, 638. J. Remesal Rodríguez elsősorban a hadsereg számára érkező *amphorák* elterjedése alapján alakította ki azt a nézetet, hogy az *annona militaris* rendszerének eredete a korai császárkorra, *Augustus* uralkodásának idejére datálható. Egy központi irányító szervezet meglétének szükségességével érvelt, amely véleménye szerint csakis a *Roma* város gabonaellátását biztosító *praefectura annonae* lehetett. Remesal Rodríguez 2002a, 82-83; 2002b. P. Erdkamp szerint a rendszer ugyan megkívánná egy ilyen jellegű központi szerv létezését, a források hiányában még nem látja azt bizonyíthatónak. Erdkamp 2002, 53. F. Mitthof a kutatástörténet adatait összegezve arra jutott, hogy az *annona militaris* kifejezést a

amelynek szerepe elsősorban szükségállapot (pl. hadjárat, éhínség) alatti élelmiszerellátás biztosításában lehetett, ettől eltekintve az ellátásban való részvétele békeidőben erősen megkérdőjelezhető.⁶³²

Miként a birodalom egészében a császár, úgy a provinciákban a helytartók felelőssége volt a közügyekben ítélkezni és a hadseregről gondoskodni.⁶³³ Az ellátás rendszerében betöltött szerepüket elsősorban a fent már említett *Digesta* és *Tacitus* forráshellyel, illetve egy egyiptomi papyrusz segítségével lehet szemléltetni.⁶³⁴ P. Erdkamp a köztársaság kori előzményekkel magyarázta a hivatallal járó kötelezettségeket és *Cassius Dio* révén rámutatott, hogy az első században is megmaradt a helytartók szerepe a katonaság ellátásának biztosításában.⁶³⁵

Ahogy azt már az adórendszer kapcsán érintettem, a határprovinciák gazdasági irányítása és ebből következően a katonaságnak szánt pénzek kezelése a *fiscus* tartományi képviselőjeként fellépő *procurator Augusti* kezében futott össze.⁶³⁶ A határtartományok pénzügyi rendszerének igazgatása megkövetelte, hogy az *officium procuratoris* a hadsereggel állandó kapcsolatban legyen, így az azt érintő komolyabb gazdasági kérdésekben hatékonyan tudott fellépni. Szükség esetén a provinciák közötti hadseregnek szánt árumozgást is ez a hivatal bonyolította.⁶³⁷ A *procuratorok* a *fiscus* tulajdonát képező császári birtokok gazdasági ügyeit is igazgatták, így azok javait a helytartó kívánságának megfelelően a hadsereg felé továbbíthatták.⁶³⁸ A békebeli ellátásnak talán ez az egyetlen formája, amiben a *procuratorok* rendszeresen részt vehettek.

Severus-kortól alkalmazták a hadsereg ellátására szedett különadó megnevezésére, amelyet nem különböztettek meg a források a fej- és földadóktól. Mitthof 2001, 57, 78-79.

⁶³² A *praefectura annonae* kérdéses szerepéhez hadjárat alatt ld. Remesal Rodríguez 2002a.

⁶³³ A helytartók a provinciális közösségek pénzügyeinek jogszerű lebonyolítását biztosították – az adószedés során előforduló visszaélésekkel kapcsolatos panaszok az *officium consularishoz* futottak be. Visszaélésekkel és helytartói levelezésekkel kapcsolatban fennmaradt dokumentumokat ld. Mitchell 1976, 114-115.; Edmondson 2006, 278-279.

⁶³⁴ Tac. *Agr.* 19; Dig. 39,4,4,1; P. Amh. 107-108. Utóbbi forrásban a csapatra eső *frumentum emptum* mennyiségét határozta meg a *praefectus*, T. Longaeus Rufus.

⁶³⁵ D.C. 60,24,5. Erdkamp 2002, 53. Kr. u. 44-ben *Baetica* provincia helytartóját kizárták a *senatusból*, mert nem juttatott elegendő gabonát a *Mauretaniában* állomásozó katonáknak.

⁶³⁶ Pflaum 1950, 151-160.

⁶³⁷ *Plinius* levelében beszámolt arról, hogy *Pontus* és *Bithynia procuratorának* szabadosa katonákkal *Paphlagoniába* ment gabonabeszerzésre. Plin. *epist.* 10,27.

⁶³⁸ P. Dura 64.

Meglátásom szerint a helytartók és a császári *procuratorok* nem közvetlenül irányították, hanem örködték a békebeli ellátás fölött,⁶³⁹ hadjárat, vagy szükség alkalmával azonban hivataluknál fogva rendkívüli rendelkezésekkel élhettek.⁶⁴⁰

Ahogy fent már említett a források arra engednek következtetni, hogy minden csapat maga felelt egységének ellátásáért. A *legatus* és a szenátori *tribunus laticlavus* után rangban a lovagi rangú *praefectus castrorum* következett, aki a köztársaságkori hadsereg *tribunusainak* és *quaestorainak* feladatát vette át a *principatus* időszakában. Ez a megbízatás kiterjedt a legio adminisztrációjának vezetésére, az ellátás biztosítására és a logisztikai feladatok elvégzésére.⁶⁴¹ Egyiptomban két legio *praefectus castrorum*ává nevezték ki azt a *primus pilus T. Suedius Clemens*,⁶⁴² aki Kr. u. 68-ig a Pannoniában állomásozó *legio X Gemina centuriója* volt. *Suedius Clemens*ről egy papiruszon megőrződött feljegyzésnek köszönhetően ismert, hogy *praefectus castrorum*ként gabonabeszerzéssel bízta meg egyik katonáját, aki a táborból eltávozva (*exit*) felkereste a neapolisi gabonaraktárt (*ad frumentam Neapoli*), majd egy későbbi időpontban vissza is tért szolgálata helyére.⁶⁴³ A forrás bizonyítéka lehet annak, hogy ezeknek a lovagrendi tiszteknek nemcsak háborús időszakban, hanem békében is gondjuk volt a hadsereg ellátására, ugyanis a forrás keletkezésének időszakából (Kr. u. 81) nem ismert háborús esemény a térségből.

A *praefecti castrorum Claudius* korától kizárólag a hadseregben kipróbált, korban előrehaladott *primipili* közül kerültek ki.⁶⁴⁴ Szerepük többek között a tábor vallási életének megszervezésére terjedt ki,⁶⁴⁵ de ami számomra fontosabb, hogy a legiok pénzügyeinek gazdasági ügyintézői is voltak, amiből jelentős vagyonra tehettek szert.⁶⁴⁶ A *primipili* pontos tevékenysége a források alapján nem meghatározható, de az bizonyosnak látszik, hogy ellátás céljából a hadsereg javára bérleti szerződést (*conductio*) köthettek,⁶⁴⁷ sőt a

⁶³⁹ Példának említhető *Sex. Sotidius Strabo Libuscidianus* helytartó rendelete, amely igyekszik meggátolni a szállítási eszközök használatbavételével kapcsolatos visszaéléseket. Ezen túl kizárólag az állami szféra képviselőinek, azaz a *procurator*nak, katonai úton lévőknek, szenátoroknak, lovagoknak és *decuri*óknak teszi ezt lehetővé, így biztosítva a hadsereg igényeit. Mitchell 1976.

⁶⁴⁰ Véleményem szerint ebből a szempontból J. Remesal Rodríguez helyesen ismerte fel a *procuratorok* szerepét az ellátás irányításában. Remesal Rodríguez 1990a; 2002a.

⁶⁴¹ Roth 1999, 272-273; Gilliver 2007, 190. A közelmúltban a *legio II Adiutrix*nak az *officium rationum mil(itum?)*át hozták összefüggésbe a *praefectus castrorum* hivatalával és a hadsereg ellátásával. Láng-Mráv 2009.

⁶⁴² de Furundarena 1999.

⁶⁴³ A papirusz gyakorlatilag egy feljegyzés a katona hollétéről és mozgásáról. P.lat.Gen. 1 = <http://papyri.info/ddbdp/chla;1;7>.

⁶⁴⁴ Dobson 2000, 147-148.

⁶⁴⁵ Kolendo 1980.

⁶⁴⁶ Mócsy 1966, 312-316; Herz 2007, 311; Whittaker 2004, 96.

⁶⁴⁷ Mócsy 1966, 324-325. I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / sacr(um) / pro sal(ute) Augg(ustorum) / C(aius) Iul(ius) Catul(linus) mil(es) / leg(ionis) XIII G(eminae) M(artiae) V(ictricis) / cond(uctor) prat(i) / Fur(iani) lustr(o) / Nert(oni?) Cele(rini) p(rimi) p(ili) / v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito) / Kal(endis) Oct(obribus) //

pozíciójukkal járó jövedelem lehetővé tette számukra a lovagrendbe kerülést is.⁶⁴⁸ A *Severus*-kortól egyre nagyobb számban állítottak feliratot, amely alapján egy teljes *officium* (*administratio primipilaria*) képe rajzolódik ki, amiben rabszolgák és felszabadítottak (*dispensatores, actores in ratione*) dolgoztak, vagy azzal katonák (*signiferi, mensores, conductores*) működtek együtt.⁶⁴⁹ A 3. század elejét megelőző időszakra vonatkozóan nem áll rendelkezésre rendelkezünk közvetlen adat, ami az utánpótlásban betöltött szerepüket illeti, de hivatali ranglétrájuk és tisztjüket említő törvényszövegek egyaránt ezirányú tevékenységüket sejtetik.

A *primipilares cursus*át B. Dobson foglalta össze munkájában és arra a kiemelt figyelmet illető következtetésre jutott, hogy a *primipilares* többek között a *praefectus castrorum* tisztségén túl a *procuratores* közé is bekerülhettek,⁶⁵⁰ amely jogkör gyakorlása feltételezte, hogy a jelölt a gazdasági ügyekben jártas legyen. Mócsy A. a hivatal *Severus*-kor utáni fejlődése kapcsán felvetette, hogy ezek a tisztek a császárkor korábbi időszakában is részt vettek az ellátásban.⁶⁵¹ Ezt többek között azzal kívánta alátámasztani, hogy a *primipilares Hadrianustól* mentességet kaptak a gyámság (*tutela*) kötelezettsége alól (fr. Vat. 141),⁶⁵² amely mentesség az adószedőket (*exactores tributorum*) is megillette a *Severus*-korban (Cod. Iust. 5,62,10). A *Fragmenta Vaticana* joggyűjtemény alapján számos gazdasági szerepet betöltő személy élvezte a fenti mentességet. Felmentést kaptak a gyámság kötelezettsége alól *veteranusok* (fr. Vat. 143.),⁶⁵³ *anabolicari* (fr. Vat.),⁶⁵⁴ felszabadítottak, akik a szenátorok gazdasági ügyeit intézték (fr. Vat. 131.), *arcari Caesariani* (fr. Vat. 134), pékek (fr. Vat. 235),⁶⁵⁵ az *annonát* piacon árult javaikkal segítők (fr. Vat. 236)⁶⁵⁶ és az utak

Imp(eratore) Anton(ino) Aug(usto) II et Geta / Caes(are) co(n)s(ulibus). CIL III, 14356,3a = AE 1900, 156; A Kr. u. 238-344-re tehető P. Dura 43. = <http://papyri.info/ddbdp/p.dura;43#to-app-choice02> papirusz töredékes szövegében együtt szerepelnek a *primuspilus* ([πριμ]πίλου), katona ([στ]ρατιώτης), *centurio legionis* (κεντουρ]ιονι λεγεω[νος (?)), *gabona* (σιτίου) kifejezések, amelyek C. R. Whittaker szerint a hadsereg ellátásával hozhatóak kapcsolatba. Whittaker 2004, 96.

⁶⁴⁸ Gilliver 2007, 191.

⁶⁴⁹ Feliratok gyűjtésére ld. Mócsy 1966, 313-314.

⁶⁵⁰ Dobson 1978, 92-114.

⁶⁵¹ Mócsy 1966, 323.

⁶⁵² „*Primipilaribus ob id ipsum, quod primipilares sunt, vacatio a tutelis a divo Hadriano dari coepit.*” Ez a mentesség a *Severus*-korban is fennállt. Dig. 27,1,8,12.

⁶⁵³ A kiszolgált katonák gazdasági jelentőségét ma még nem igazán lehet felmérni, de a hadsereggel ápoltt szoros kapcsolatukból következik, hogy civilként és viszonylag tehető polgárokként részt vehettek a katonaság ellátásában. Vö. Whittaker 2004, 99.

⁶⁵⁴ A törvény által jelölt személyek valószínűsíthetően a hadseregnek szánt ruhanemük utánpótlásában, elsősorban azok szállításában játszhattak szerepet. MacMullen 1958.

⁶⁵⁵ A rendelkezést Hadrianus adta ki (*ita Hadriano rescripto*). A rendelet szólt arról is, hogy csak abban az esetben mentesülnek a pékek (*pistores*), ha az *annonából* gabonához (*frumentum*) jutnak.

⁶⁵⁶ „...*si duabus partibus bonorum annonam iuvent...data est is annonam populi Romani iuvant.*”

kezelői (fr. Vat. 136.)⁶⁵⁷ is. Szerencsére a fr. Vat. 183. megjelöli, hogy a logisztikai, gazdasági, pénzügyi feladatokat ellátó fenti személyek mentessége mögött az az igény fedezhető fel, hogy *ne publicae rei utilitas privatorum iniuriam adferat*.⁶⁵⁸ Ennek megfelelően az *administratio primipilaria* már *Hadrianustól* biztosan gazdasági jellegű, amit fent említett *cursusuk* is bizonyít.

Véleményem szerint a *primipili* lehettek a legiokban a legfontosabb ellátással kapcsolatos személyek, amit a poszt 3. századi változása is alátámaszt, hiszen egy idő után a katonaság helyett tehető polgárok vállalták magukra a szolgálatot, amelyet *muneraként* viseltek. *II. Constantius* Kr. u. 358-ra keltezhető rendelkezése alapján a civil *primipilares*nek saját erejükből a hadseregnek különféle javakat szállítottak a *limesre*, amelynek teljesítéséről a helytartó igazolást állított ki (Cod. Theod. 8,4,6). Ki kell emelni, hogy a *primipilares* elsődleges feladata nem a beszerzés, hanem a szállítás volt.⁶⁵⁹ Ahogy arra a fentiekben utaltam, a 3. század során a háborúk és gazdasági válság miatt változott meg az ellátás menete, ugyanis a *Severus*-korban még a helyi forrásokra támaszkodtak (ld. *conductor prati Furiani*). Utóbbi jellemezhetette a korai császárkort is.

A *tribunusok officiuma* a *primus pilus*éhoz hasonlóan felelős volt a legiok ellátásáért. Gondjuk volt a gabonaellátásra (*frumentationibus commilitonum interesse*) és annak felügyeletére, hogy ne legyen visszaélés a kimérésnél (*frumentum probare, mensorum fraudem coercere*).⁶⁶⁰ A római legioban hierarchikus módon az egységek szintjén is azonosíthatóak olyan katonák, akik a gazdasági ügyeket nyilvántartották. A *cohorsok*ban az *optiones, signiferi*⁶⁶¹ a *turmák*ban pedig a *curatores*⁶⁶² végezték a könyvelést.

Ahogy a legioban nem elsősorban a *legatus*, hanem a *primuspilus*, úgy a segédcsoportoknál is a *praefectus* beosztottja, valószínűleg egy *centurio* szervezhette meg az ellátást.⁶⁶³ Ezt látszik alátámasztani az egyik *Vindolanda*-tábla is,⁶⁶⁴ amelyben egy bizonyos Firmus parancsára (*iussu Firmi*) a *cohors I Tungrorum*ban katonáskodó legionáriusoknak (*militibus legionariibus*) kiosztott gabonamennyiségről van szó. Az auxiliáris hadsereg tisztjei között számos legioktól érkező *principalis* katona teljesíthetett szolgálatot,⁶⁶⁵ amely

⁶⁵⁷ „Eum, qui viae curam habet ab imperatore iniunctam, excusari.”

⁶⁵⁸ „Cui data est a principe **negotiorum fiscalium administratio**, quamdiu administrat, onera tutelarum suscipere non cogitur, ne publicae rei utilitas privatorum iniuriam adferat.”

⁶⁵⁹ Mócsy 1966, 318.

⁶⁶⁰ Dig. 49,16,12,2; Roth 1999, 273.

⁶⁶¹ Whittaker 2004, 104; Herz 2007, 210.

⁶⁶² Speidel 1992, 137.

⁶⁶³ Herz 2007, 301-302.

⁶⁶⁴ Tab. Vindol. II, 180.

⁶⁶⁵ von Domaszewski 1967, 53-59.

azonban egyértelműen *Firmus centurio* tisztségét támasztja alá.⁶⁶⁶ A feljegyzések készítése és a nyilvántartások kezelése mégis többnyire az alacsonyabb rendfokozatú tisztekre, például a *summus curatorok*ra hárult.⁶⁶⁷ A javadalmazás oldaláról megközelítve,⁶⁶⁸ a papiruszok szövegében a *duplicarius* kategóriájába eső *principales* vannak megemlítve, akik az ellátás logisztikájának legalsó szintjén, a gabonaszállítmányok ellenőrzésében és azok kísérésében játszottak szerepet.⁶⁶⁹

Szintén ebbe a fizetési kategóriába estek a helytartó hivatalában működő, *principalis* rangú *beneficiarius consularisok*. A katonák tisztségének megnevezése nem jelölte ki pontos tevékenységi körüket, de a források és a régészeti adatok alapján elmondható, hogy elsődleges feladatuk a helytartó személyes képviselője volt a provinciákban.⁶⁷⁰ Számos monográfia készült,⁶⁷¹ amelyben kísérletet tettek a feladatkör pontosabb meghatározására, de ez provinciáról provinciára változhatott és mindig az adott igénynek megfelelő küldetéssel bízták meg a *beneficiariit*.⁶⁷² A katonai, rendfenntartó, igazságszolgáltató szerepükön túl pénzügyi tevékenységük ismerete fontos az ellátás szempontjából. *Tertullianus* szerint a *beneficiarii* részt vehettek a közvetlen adók behajtásában, ami az epigraphiai források alapján is valószínűnek látszik. Ez nem jelentette az adók beszedését, hanem a folyamat előkészítésében és a törvényes rend fenntartásában lehetett szerepük.⁶⁷³ Nem véletlen, hogy miután ez a megbízás állandó kapcsolattartást igényelt a helyi közösségekkel, a határtartományokban számos *beneficiarius* a bennszülött arisztokráciából került ki.⁶⁷⁴ Fontos szerepük volt a vámállomásokon is, ahol a vámkezelőkkel együtt lehettek jelen. Erre *Aquincum* jó példát szolgáltat, ahol a vámállomás közelében a *Genius Commercii* tiszteletére a *legio II Adiutrix beneficiarius consularis*a állított oltárt.⁶⁷⁵ Minden bizonnyal a *Barbaricumba*, illetve a Birodalomba irányuló kereskedelem ellenőrzése volt

⁶⁶⁶ A Tab. Vindol. II, 180-ban felbukkanó *Firmus* ismert a fent már számos alkalommal idézett Tab. Vindol. II, 343-as levélből is. Utóbbi forrásban szereplő személyeket A. R. Birley megkísérelte epigraphiai források segítségével azonosítani. Birley 1991, 90-95.

⁶⁶⁷ A lovascsapatokban a *summus curator* vezette a listákat. Speidel 1992; Perea Yébenes 2007.

⁶⁶⁸ A fizetési kategória egyben a rangot is megadta. Breeze 1971, 133.

⁶⁶⁹ *Duplicariusokról* van szó a P. Amh. 107-109. szövegében, akik a *praefectus* nevében gyűjtik be a gabonát a Hermopolis *nomosban*.

⁶⁷⁰ Ezt támasztja alá többek között a *hasta*, mint hatalmi jelvény viselete is. Kovács 2003a; 2005; Mráv 2011.

⁶⁷¹ Rankov 1986; Schallmayer *et al.* 1990; Ott 1995; Nelis-Clément 2000.

⁶⁷² Rankov 1999, 27-29. *Pannoniában* és *Germania superiorban* a jelentősebb katonai hadjáratokkal összefüggésben jelentek meg a *beneficiarius statiók*. Ld. alább.

⁶⁷³ Nelis-Clément 2000, 244. Kérdéses, hogy milyen jellegű beszolgáltatásról lehetett szó: *annona*, rekvirálás, *cursus publicus* fenntartása, fürdőhasználat stb. Nelis-Clément 2000, 246.

⁶⁷⁴ Nelis-Clément 2000, 244. A *principalis* katonák helyi eredetét és a térségben betöltött fontos szerepüket hangsúlyozza: Mráv 2011, 45.

⁶⁷⁵ CIL III, 3617 = TitAq II, 941.

az itt szolgáló *principalis* rangú katona elsődleges feladata.⁶⁷⁶ A *centuriók*hoz, *signiferek*hez hasonlóan a katonaságnak szánt termékek kontrolljával is megbízták a *beneficiariit*. Ez a tevékenység kiterjedhetett a minőség, mennyiség és a rekvirált termékek után fizetett árak ellenőrzésére is.⁶⁷⁷

Szintén a *principales* közé sorolhatóak a helytartói *officiumban* működő *frumentarii*, *speculatores* és *stratores*.⁶⁷⁸ A *frumentarius*okat eredeti feladatkörükből adódóan összefüggésbe hozták a hadseregellátással,⁶⁷⁹ de a *principatus* ideje alatt már elsősorban a helytartó és a császár közötti információcserét és összeköttetést teremtették meg a *speculatoresszel* együtt.⁶⁸⁰ A fenti tisztségviselők közvetítő szerepet vállalhattak Róma és a helytartók, a provinciális városok és a katonaság között, így szerepük az ellátás rendszerében is csak erre a tevékenységre korlátozódhatott.⁶⁸¹ Fontos szerepet tölthettek be a *legatus* és a helytartó *officiumában* az *interpresek* is. Érdekes módon egyedül *Pannoniából* és *Moesia superiorból* ismertek ezeknek a katonai személyeknek a feliratai. Az epigraphiai, papirologiai és történeti források összevetése alapján nagy a valószínűsége annak, hogy a pénzügyekkel (*negotiator/salariarius*) is kapcsolatba kerülő *interpretes* fontos szerepet tölthettek be az idegennyelvűekkel történő kapcsolattartásban, amely lehetővé tette különösen *Pannonia* esetében a *Barbaricummal* történő kereskedelmi és politikai érintkezést.⁶⁸² Rendkívül fontos, hogy a tisztséget betöltő katonák feliratai *Aquincum* és *Brigetio* esetében a 3. század elejére tehetőek. Ez egyrészt utalhat arra, hogy a markomann-sarmata háborúk által sújtott térség hadseregének ellátását nemcsak a provincia területéről, hanem a *limesen* túlról érkező áruval is igyekeztek biztosítani,⁶⁸³ másrészt a háborúk miatt a germánokkal és sarmatákkal szemben álló fronton szorosabb felügyeletre és együttműködésre törekedhettek. Egyidejűleg mindkét törekvés előfordulhatott, hiszen a kereskedelem és a külpolitika összefonódása jellemezte a térség római expanzióját megelőző időszakot is.

⁶⁷⁶ Gabler 2008-2010, 44; Nelis-Clément 2000, 254.

⁶⁷⁷ Nelis-Clément 2000, 256.

⁶⁷⁸ Yébenes 1998; Menéndez 2006, 160-161.

⁶⁷⁹ Kehne 2007, 327.

⁶⁸⁰ Cupcea 2008, 266-267; Cupcea 2009, 306-308.

⁶⁸¹ Nelis-Clément 2000, 282.

⁶⁸² Mairs 2012, 23-26.

⁶⁸³ A térség a *Barbaricummal* folytatott kereskedelméhez és az *interpresek* szerepéhez ld. Hárshgyi 2014, 216-220.

V.5 A regionális és lokális gabonaellátás kérdése

A hadseregellátással foglalkozó munkákban szinte mindegyik szerző egyetért abban, hogy a római állam tartományról tartományra más-más mértékben, de biztosan támaszkodott a helyi és regionális forrásokra, hogy a katonaság utánpótlását biztosítsa. A *principatus* időszakára vonatkozóan erre csupán a fent már ismertetett források utalnak, azonban ezek is csak közvetett információval szolgálnak. C. R. Whittaker egyetért azzal a M. van der Veen által vázolt gazdasági modellel, amely szerint a *limest* olyan határterületek jelölték ki, amelyeken túl a határok fenntartása már lehetetlen lett volna. Ezek alapján a helyi ellátás minden esetben behozatalra szorult.⁶⁸⁴ Az előbbi modell mára már átgondolásra szorul, hiszen pontosan a gazdasági szempontból határterületnek számító, alacsony és kiváló termőképességű talajokkal, vízjárta tájakkal és szárazulatok kettősségével jellemezhető *Germania inferior* provincia helyi termelésből fedezhette a római megszállás első száz évében a katonák és polgári lakosság gabonaigényének a felét, amely csak a népesség növekedésével szorult kiegészítésre.⁶⁸⁵ A holland kutatók komoly archaeobotanikai és -zoológiai háttér felhasználásával alkották meg modelljüket. A *Hadrianus*-fal mentén fekvő táborokban is helyi gabona jelenlétére utaltak az 1980-as években publikált archaeobotanikai eredmények, de ezeket valamilyen oknál fogva napjainkig figyelmen kívül hagyták.⁶⁸⁶

A katonaság lokális ellátása mellett szól *Theodosius* császár negyedik század végére tehető rendelete is, amely szerint minden határ mentén (*per omnes limites*) elrendelte, hogy az ellátás termékeit (*species annonarias*) a határhoz közel eső helyi lakosságtól (*a vicinioribus limiti provincialibus*) a táborokba vigyék (*ad castra conferri*).⁶⁸⁷ Ez a felfogás a *principatus* alatt sem lehetett gyökeresen másképp, hiszen a fent már bemutatott *Vindolanda*-táblák alapján is helyi és regionális gazdasági közegből származó gabonautánpótlásra lehet következtetni. A gabona kereskedelme mellett létezett a táborok környékén létrejövő, ténylegesen a mindennapi igényeket kielégítő piac is, amely a vásárlók számára friss zöldséget, gyümölcsöt, vagy egyéb élelmiszert, például tojást biztosított.

⁶⁸⁴ Whittaker 2004, 103.

⁶⁸⁵ van Dinter *et al.* 2014, 32.

⁶⁸⁶ Kolbeck 2018, 5.

⁶⁸⁷ Cod. Theod. 7,4,15: *Sicut fieri per omnes limites salubri prospectione praecipimus, species annonarias a vicinioribus limiti provincialibus ordinabis ad castra conferri.*

Érdekesség, hogy ezeken a piacokon a helyi termékek az importárakkal együtt fordultak elő.⁶⁸⁸

Ezen a ponton meg kell határoznom, hogy mit értek helyi és regionális ellátás alatt és ezeket miként választom el a távolsági ellátástól. A városok a katonai táborok, illetve a körülöttük létrejövő települések mezőgazdasági szempontból ellátásra szorultak. Ahogy a fentiekből kiderült, a hadsereg szükségleteit különféle ügyletek útján biztosíthatták, de a pénz és bizonyos szempontból a piac is ennek a rendszernek részét képezte, így az állandó táborokban állomásozó fizetőképes katonák a mezőgazdasági termékek felvevőivé válhattak. Sajnos a rendelkezésre álló forrásanyag kevés ahhoz, hogy a határtartományokban pontos képet lehessen felvázolni a gazdaság rétegeiről vagy hogy ezek miként viszonyultak egymáshoz. Mindenesetre ahogy azt a római gazdaság működését leíró fejezetben már kifejtettem,⁶⁸⁹ a távolság, az idő, illetve a társadalmi és politikai kapcsolatok erőteljesen befolyásolták a helyi áruk⁶⁹⁰ és szolgáltatások forgalmát. Ennek megfelelően a katonaság helyi, mindennapi gazdasági kapcsolatot legfeljebb a táborok 18-20 km-es körzetében tarthatott fenn. Ezen a távolságon kívül regionális gazdasági kapcsolatokkal lehet számolni, amelyben a katonák és kereskedők egyaránt részt vehettek. A provinciák gazdaságának ezen a szintjén az adminisztráció és a hatalom központjaként fellépő városok közvetítő szerepe jelentős lehetett.⁶⁹¹ Ugyanakkor ahogy azt fentebb bemutattam⁶⁹² a helyi és regionális kapcsolatok mellett a városok voltak a birodalmi gazdaság csomópontjai is.

Pannoniában, ahogy a Birodalom többi határtartományában a helyi, illetve provinciális ellátás a gazdaságtörténet számára gyakorlatilag láthatatlan. Ennek oka, hogy kevés kutatás folyt, amelyek a falvak vagy a katonai táborok étkezési és termelési szokásait vizsgálták volna. *Pannonia* gazdaságtörténetében egyedül a jelentősebb hadjáratok és a 4. századtól megváltozó hadseregutánpótlás nyújt közvetett bizonyítékot arra vonatkozóan, hogy a provinciális hadsereg ellátását csak hadjárat esetén intézték *Italiából*.⁶⁹³

⁶⁸⁸ Evers 2011, 22, 44-49. Tab. Vindol. II, 302. A forrásban almát, babot, tojást, de még halszószt és olíva bogyót is említenek.

⁶⁸⁹ Ld. IV.3. fejezet.

⁶⁹⁰ *Pannoniában* a késő római helyi kerámiák gyártása és azok terítése földrajzilag behatárolt területen, 10-20 km-es körzetben történt. Hárshegyi–Ottományi 2015, 517.

⁶⁹¹ *Pannoniában* a T. Becker-Nielsen által vizsgált, *Gallia* városi alakulatokkal ritkábban benépesített területeihez hasonlóan, a városi rangú települések egymástól jelentős távolságra helyezkedtek el. Ez ahhoz vezetett, hogy a városok a fent említett 15 km-es hatókörön kívül nem gazdasági, hanem elsősorban politikai funkcióval bírtak. Becker-Nielsen 1989, 65-68.

⁶⁹² Ld. IV.3. fejezet.

⁶⁹³ Továbbra is az *annonának* a *Pannoniában* is beszerezhető termékeit vizsgálom, nem térek ki az amphorákban szállított termékek tartományba érkezésére. Ehhez ld. Hárshegyi 2014. Mindenesetre fontos megjegyezni, hogy ezek a produktumok békeidőben inkább kereskedelmi kapcsolatok útján és nem egy központilag irányított rendszeren keresztül juthattak a provinciába. Hárshegyi 2014, 220-237.

A kereskedelmi tevékenység mellett a későbbi Dél-*Pannonia* térségébe vezetett katonai hadjáratokkal hozzák kapcsolatba a folyókban egyre nagyobb számban feltárássra kerülő *Augustus*-kori hajóroncsokat.⁶⁹⁴ Bár ebből az időből nem áll rendelkezésre adat arra vonatkozóan, hogy a hadsereget *Italiából* származó gabonával látták volna el, a hajók logisztikában betöltött szerepét nem lehet elvitatni. A *Flaviusoktól* kezdve azonban a hadjáratok logisztikai feladataival rendkívüli tisztségviselőket bíztak meg, elsősorban abban az esetben, ha maga a császár udvartartásával és kíséretével a hadszíntérre vonult. A császári kíséret szállításáról és biztosításáról szárazföldön a *praefectus vehiculorum*, tengeren pedig valószínűsíthetően a *praefectus classis* gondoskodott. *Italia* és a hadsereggel nem rendelkező provinciákon kívül, a háborúval fenyegetett tartományba érve *praepositus annonae* néven rendkívüli tisztségviselőket neveztek ki, akik elsősorban kipróbált katonák lehettek. Utóbbiak feladata a császári kíséret és a hadsereg hadjárat alatti ellátása lehetett.⁶⁹⁵

Pannoniában az első ilyen rendkívüli helyzet, amely külön tisztségviselő kinevezését tette szükségessé, *Domitianus* sarmaták ellen vezetett, Kr. u. 92-ben lezáródó hadjárata lehetett, amelyet követően *Plotius Grypus* látta el a tartományban állomásozó csapatokat.⁶⁹⁶ A következő nagy hadi esemény, amely ténylegesen *Pannonia* területét érintette, a markomann-sarmata háború volt. Az első germán hadjáratban (168-175) *L. Aurelius Nicomedes* és *M. Valerius Maximianus*, míg a másodikban (178-180) *Ti. Claudius Candidus* volt a provinciában a hadbiztos (*praepositus annonae*). Utóbbi hadjáratban a császár felvonulását *Italiából* *M. Aurelius Papirius Dionysius*, *praefectus vehiculorum a copiis Augusti per viam Flaminiam* biztosította.⁶⁹⁷

A fentiekben már utaltam arra, hogy a *beneficarii* a hadseregtől elvezényelt, különleges megbízatású, a helytartó, vagy a *procurator* szolgálatában álló tisztek voltak, akik többek között az igazságszolgáltatással, a provinciák belső biztonságának, és a hadseregnek szállított utánpótlás biztosításával is kapcsolatba hozhatóak.⁶⁹⁸ Az első *beneficarius* állomások (*stationes*) a jelentősebb katonai hadjáratokkal összefüggésben jöttek létre *Pannoniában*, ahogy azt már Mócsy A. is felismerte.⁶⁹⁹ A hadseregnek szánt utánpótlás

⁶⁹⁴ Ld. II.2.1. fejezet.

⁶⁹⁵ Bérard 1984, 293.

⁶⁹⁶ Bérard 1984.

⁶⁹⁷ A hivatalnokok életútjához, felirataihoz és a vonatkozó szakirodalomhoz ld. Bérard 1984, 307-310. Fentiekhez nem számítom *Traianus daciai* hadjáratát, amely során *Pannonián* keresztül vonultak fel a csapatok.

⁶⁹⁸ Nelis-Clément 2000, 234.

⁶⁹⁹ Mócsy 1966, 323. Ceresnek szentelt oltár került elő *Sisciából*, amelyet egy *beneficarius procuratoris* állított. Az oltár állításának időpontja kérdéses, de valószínűsíthető, hogy a gabonaellátással állhat kapcsolatban. CIL III, 3942; Nelis-Clément 2000, 255.

Aquileiából indult⁷⁰⁰ és szárazföldi úton *Nauportusig*, vagy *Poetovióig* szállították, majd hajókra rakva folyami úton érte el a *limest*. Az *Aquileia-Nauportus-Siscia* útvonalon történhetett az első dák hadjárat ellátása is, amelynek köszönhetően az első *beneficiarius* feliratok és *statiók* feltűnnek a provinciában.⁷⁰¹ A markomann-sarmata háborúkat megelőzően és a konfliktust követően az állomások száma megszorodott, de nemcsak *Pannoniában*, hanem a *Chattusok* által veszélyeztetett *Germania superiorban* is. A folyamat mögött egy elsősorban katonai jellegű, *Romából* irányított tervszerű intézkedés ismerhető fel.⁷⁰² Meglátásom szerint C. F. Thomas doktori munkájában meggyőzően érvelt amellett, hogy *Pannoniában* és *Germaniában* elsősorban a hadsereg utánpótlására érkező szállítmányok biztosítása céljából létesültek a *statiók* és nem a kapcsolattartás volt a *beneficarii* elsődleges feladata.⁷⁰³ Utóbbi inkább a *frumentarii* és *speculatores consulares* hárult.⁷⁰⁴

A fentiekből kiderül, hogy *Pannonia* esetében csak a provincia és a Birodalom biztonságát veszélyeztető hadi események és a jelentős csapatösszevonások alkalmával feltételezhető a régészet számára látható, távolsági útvonalon keresztül érkező, központilag irányított ellátás. Emellett nem szabad elfeledkezni az *amphorákban* szállított termékek áramlásáról sem, de ez a folyamat a helyi ellátás és a rendkívüli hadiállapot kérdéskörén egyaránt kívül esik.⁷⁰⁵ Fontos kitérni arra, hogy miért nehéz elfogadni azt az álláspontot, hogy a római hadseregellátás kevésbé központosított rendszer szerint működött, mint ahogy azt eddig hitték.⁷⁰⁶ A provinciákban állomásozó római katonákra gyakran úgy gondolnak, hogy azok mindennapi tevékenységük alatt nem hagyták el táborukat, ugyanakkor ez egyáltalán nem igaz. Az állományról készült hivatalos jelentések szerint a csapatok nominális erejéhez mérten jóval kevesebb katona tartózkodott állomáshelyén,⁷⁰⁷ többeket különféle küldetésekre, építkezésre, rendfenntartásra, utánpótlás begyűjtésére stb.

⁷⁰⁰ Mócsy 1966, 323. A késő római ellátás működéséhez, a *horreumokra* és *Aquileia* szerepéhez ld. Rizos 2013; Borhy 1996.

⁷⁰¹ Az ellátás szempontjából az egyik legfontosabb folyam, a Száva felső folyásánál, *Celeiában* (Celje, Szlovénia) már a 2. század elején létesült egy *beneficiarius statio*. Nelis-Clément 2000, 180-181. Hasonlóan *Pannoniában* is megalakul az első *statio* Sirmiumban (Sremska Mitrovica, Szerbia). AE 1994, 1424; Nelis-Clément 2000, 142, 183. Térképhez ld. **3. ábra**.

⁷⁰² Rankov 1986, 262-264.

⁷⁰³ Thomas 2004, 264-280.

⁷⁰⁴ Mráv 2011, 37-39.

⁷⁰⁵ Bővebben ld. Hárshegyi 2014, 207-258. A hadsereg számára nemcsak *amphorákban*, hanem fahordókban is érkeztek távolsági útvonalakon adómentes termékek, amelyek végpontja sok esetben a legiotáborok *valetudinariumai* voltak *Aquincumban*, vagy *Brigetio*ban. Bececzy 1996, 334-336; Marlière 2014, 55-56.

⁷⁰⁶ A központosított rendszer mellett érvel: Whittaker 2004, 109. Forrásokra alapozott érvelésének cáfolatát ld. Evers 2011, 47.

⁷⁰⁷ Tab. Vindol. II, 155. A teljes *cohors*ből csak 343 ember volt a vindolandai táborban, ami hozzávetőlegesen a kétharmada a névleges erőnek. Evers 2011, 26.

vezényelhetők el.⁷⁰⁸ Ez a táborvezetésnek lehetővé tette, hogy egyidőben kevesebb emberről kelljen gondoskodnia, ugyanakkor a központosítást is meggátolta, és egyre inkább a helyi ellátás irányába terelte a rendszert.

A helyi ellátás *Pannonia* szempontjából érdekes eleme a katonai *territorium*, illetve az auxiliáris vicus és *canabae territorium* hasznosításának kérdése. A katonai *territorium* a hadsereg használatában (*usus*), a *praefectus cohortis/alae* illetve *castrorum* joghatósága alatt álló területeket jelentette, amelyek a *vici* és *canabae territorium*ától elkülönültek.⁷⁰⁹ Mócsy A. gyűjtése alapján ez a katonai *territorium* lehetett *prata*, kőfejtő, agyagbánya, téglavető, mészégető, vagy erdő.⁷¹⁰ Egyelőre a katonai *territorium* és a polgári (*vicus/canabae*) területek térbeli viszonya nem tisztázott, de a legvalószínűbb hogy a katonai *territorium* az eltérő hasznosításból következően egymástól akár távol eső tömbökben, míg a vicusok és *canabae territorium*ai a táborok közvetlen előterében helyezkedtek el.⁷¹¹ Ahogy arra Kovács P. és a fent ismertetett források is utaltak, a táborok közvetlen szomszédságában fekvő területek nem voltak elégségesek a hadsereg és a *vici* illetve *canabae* igényeinek kielégítésére. Gabonához és takarmányhoz külső forrásokból is hozzájutottak, így a táborok közvetlen előterében fekvő területekre támaszkodó önfenntartást kizárható. Ugyanakkor az alsó-*pannoniai* táborok mellett, valószínűleg még a polgári vagy katonai *territorium*on, lehetséges volt felszíni nyomok, vagy ásatás során települést azonosítani.⁷¹² Ezek a telepek a hadsereg helyi ellátásába közvetlenül besegítő polgári lakosság lakóhelyeinek tarthatóak,⁷¹³ amelyek önmagukban kevésnek bizonyultak a szükséges mezőgazdasági termények előállítására.⁷¹⁴

V.6 Összegzés

A római hadsereg ellátását a *principatus* időszakában a regionalitás és egyfajta rugalmasság jellemezte, amelyben a gazdasági ügyletek a piac és a redisztribúció szoros összefonódása volt megfigyelhető. Ez az összefonódás nemcsak ezen a téren, hanem a

⁷⁰⁸ Bowman-Thomas 1991; Gilliver 2007, 193; Evers 2011, 26-27.

⁷⁰⁹ Kovács 1996-1997, 53. A katonaság által irányított terület (*regio*) élén ún. *centurio regionarius*ok állhattak. Piso–Cupcea 2014, 120.

⁷¹⁰ Mócsy 1980, 370-371.

⁷¹¹ Kovács 1996-1997, 60.

⁷¹² Kovács 1996-1997, 52.

⁷¹³ Talán egy *Carnuntum canabae*jának *territorium*án fekvő magánbirtokkal és annak a kaszálójával (*prata Furiani*) hozható kapcsolatba *conductor* felirata is. CIL III, 14356,3a = AE 1900, 156. Részletesebben ld. Mócsy 1966, 324-325. A *canabae* szomszédságában fekvő polgári településekhez *Pannonia inferior* területén ld. Kovács 1999b, 158-159.

⁷¹⁴ Egy ideig tartotta magát az a nézet, hogy a katonai *territorium* a hadsereg önfenntartását biztosíthatta. Ennek megfelelően H. von Petrikovits a bélyeges téglák elterjedése alapján a katonai *territorium*ot nagy kiterjedésűnek vélte, de ez a nézet mára már elvethető. Kovács 1996-1997, 52; Lőrincz 1991.

gazdasági szereplők kilétében is érvényre jutott, amelyben a civil és a katona nem vált el élesen egymástól, sőt együttműködésük a legtöbb esetben kimondottan szoros lehetett. Békeidőben a provinciákban állomásozó hadsereg számos módon juthatott gabonához, amelyben a piaci ügyletek és a kompenzációval egybekötött kényszerű termékadás (*frumentum emptum*) intézménye volt a legjellemzőbb forma. Valószínűleg nem számottevő módon ez *Pannonia* esetében kiegészülhetett a császári birtokokról származó terményekkel is. A szállítás és fuvarozás feladatát nem az állam vállalta magára, hanem azt fizetség ellenében kereskedőkre, tehető polgárookra és a közösségekre bízta.

A hadseregellátás szervezeti háttérének vizsgálata során számos, a határtartományok illetve a hadsereg gazdasági ügyeiben járatos, logisztikai feladatokkal megbízott személyt határoztam meg. Az utánpótlás felett a helytartói és a *procuratori officium* örködött. Előbbihez tartoztak a *beneficiarii consulares*, akik szoros kapcsolatot áptak a provincia lakosságával. A hadsereg oldaláról a legioknál a *primipili* lehetett a legfőbb logisztikai felelős, míg ugyanezt a funkciót a segédcsapatoknál egy *centurio* tölthette be. A hadsereg hierarchiáján lefelé haladva a gazdasági ügyekkel és a nyilvántartással megbízott alacsonyabb rendfokozatú tisztek, a *principales* vettek részt az ellátás rendszerében. A hadseregben különleges helyet foglaltak el az *interpresek*, akik a Birodalom határán kívüli területekkel ápt kapcsolatok gondozásában tevékenykedtek.

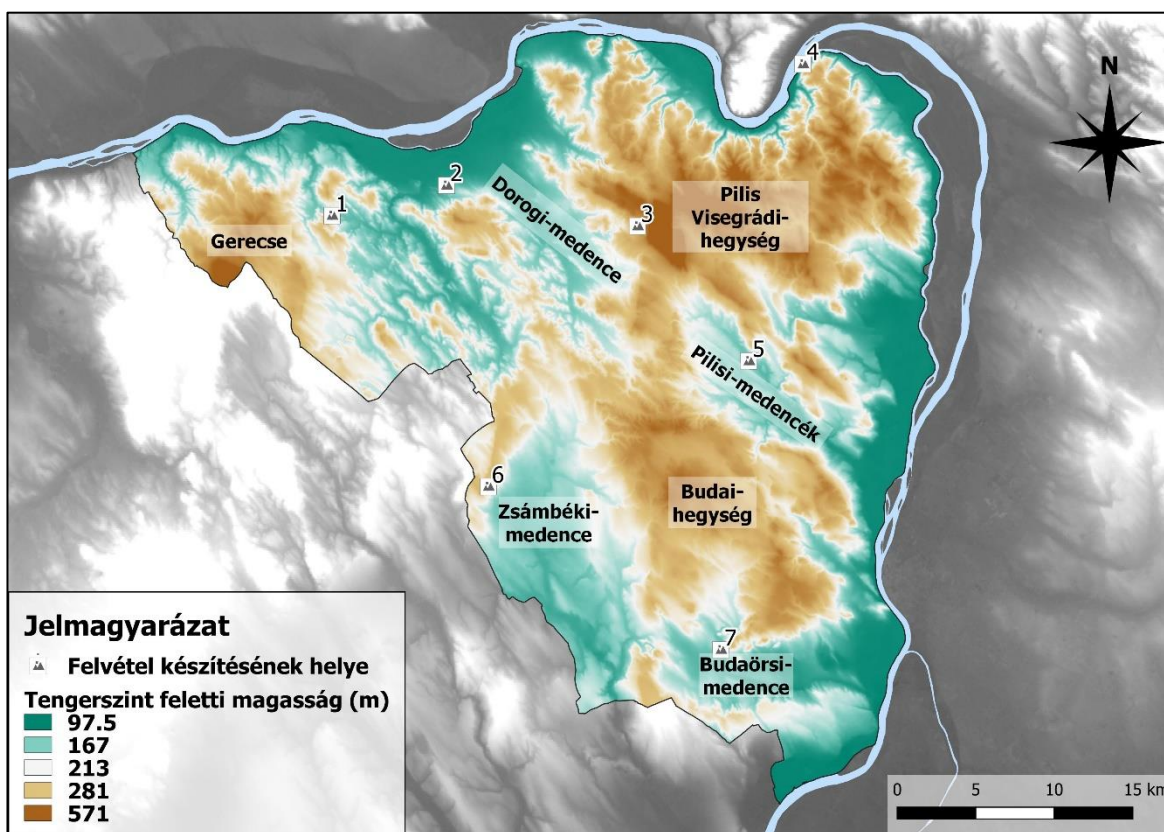
Pannonia északkeleti területein meglehetősen gyakori a katonák, illetve a helytartói *officium*hoz köthető személyek feliratai vidéken, ami a katonai és a civil szféra közötti összefonódást bizonyítja.⁷¹⁵ Ez az összekapcsolódás nemcsak a társadalom, hanem a gazdaság területén is érvényesült és igaz a helyi mezőgazdasági termények ellátásban betöltött szerepére is. A provinciális ellátás rekonstrukciójában a források és az epigraphiai emlékek vizsgálatának módszerével tovább nem lehetséges jutni, a vizsgálathoz újabb szemponttal csak a következő fejezetben bemutatott tájrégészeti elemzés szolgálhat.

⁷¹⁵ Ld. III.2. fejezet.

VI. Településstruktúra, természetes környezet és a helyi gazdaság

VI.1 Bevezetés

Disszertációm eddigi fejezeteiből kiderült, hogy a régészeti eszközök használata nélkül a helyi gazdaság és társadalom, a város, vidék és katonaság kapcsolatrendszere mélységében tovább nem vizsgálható. A tájrégészet és régészeti topográfia módszereinek és a gazdaságföldrajzi kutatásoknak köszönhetően azonban településhálózat és vidéki gazdálkodás megértésében jelentős előrelépéseket lehet tenni. Alábbi fejezetemben a lelőhelyek elterjedésétől a gazdasági táj berendezkedéséig eljutva ismertetem a kutatás módszertanát, eredményeit, bemutatva, hogy a természetes környezet és az emberi gazdálkodás kölcsönhatása miként hozhatta létre azt a vidéki berendezkedést, amely a régészeti adatok alapján ma is ismert. Végül fejezetem végén kijelölöm azoknak a településeknek a körét, amelyek a katonaság ellátásában aktív szerepet vállalhattak.

26. ábra: A kutatási terület földrajzi egységei és a tájat bemutató fényképek készítési helyszínei.

VI.2 A kutatási terület földrajza (vízrajz, domborzat, talajok)

Miután disszertációm bevezetésében csak a kutatási terület lehatárolásának főbb ismérveit ismertettem, elengedhetetlen, hogy a térség földrajzát is röviden összefoglaljam. A kutatási területet nyugatról a Gerecse, északról és keletről a Duna, délről pedig a Tétényi-fennsík határolja (26. ábra). A térséget változatos domborzat jellemzi, amelyben a folyómenti síkság, a dombvidék és az alacsonyhegység egyaránt megtalálható. A térség

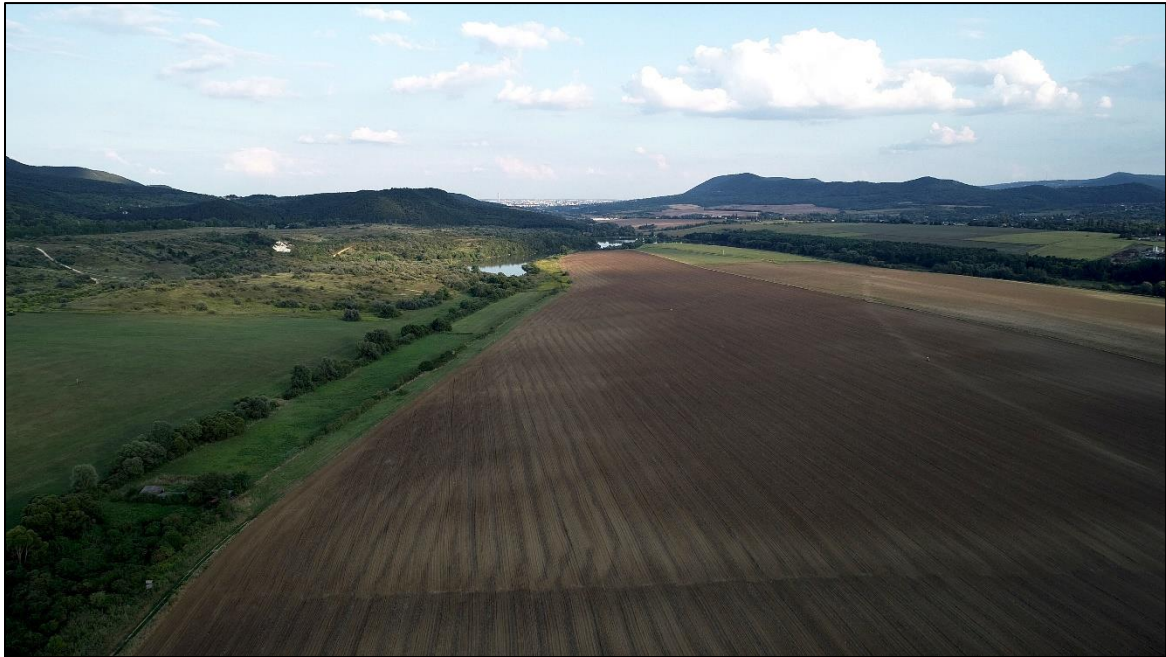
27. ábra: A Zsámbéki-medence délnyugati irányból fényképezve (26. ábra – 6).

legmagasabb térségei a Dunántúli-középhegység vonulatai, a Gerecse, a Pilis- Visegrádi-hegység és a Budai-hegyvidék. Utóbbi kettő gyakorlatilag kettéosztja a kutatási területet. A hegyek és fennsíkok között több medence is található. Disszertációm témaválasztása és a megtelepedés szempontjából a Zsámbéki-medence (27. ábra), a Budaörsi-medence (28.

28. ábra: A Budaörsi-medence nyugati részlete északkeleti irányból fényképezve. (26. ábra – 7).

ábra), illetve a Pilisi-medencék (29. ábra) érdemelnek kiemelt figyelmet. A római korban ezeket a földrajzi területeket nemcsak fontos utak keresztezték, hanem *Aquincum* közvetlen mezőgazdasági hátországa is itt terült el. Megtelepedésre a Gerecse

29. ábra: A Pilisi-medence Pilisvörösvár és Csobánka határán északnyugati irányból fotózva. Háttérben Budapest (26. ábra – 5).

30. ábra: A Keleti-Gerecse dombvidéke északnyugatról fotózva (26. ábra – 1).

patak völgyek által szabdalta keleti előtere volt még alkalmas, ahol változatos dombvidék található (**30. ábra**). Az Esztergom-Szentendre közötti szakaszon a települések számára alkalmas területek szűk sávban, a Pilis- Visegrádi-hegység vonulatai és a Duna között, erőteljesen tagolt domborzati viszonyok között fekszenek (**31. ábra**). A fentivel ellentétben széles, nyílt, folyómenti síkság helyezkedik el az Esztergom és Nyergesújfalu közötti Duna szakaszon, a Dorogi-medencétől északra (**32. ábra**). A domborzatából adódóan művelésre

31. ábra: Folyó és hegy találkozása Visegrádnál. Háttérben a késő római Sibrik-dombi erőd (26. ábra - 4).

alkalmasnak tűnő síkság azonban a jelenlegi ismeretek szerint a római korban ritkábban lakott terület lehetett.

A kutatási területet északról és keletről a Duna határolja, amely főleg a közlekedésben, illetve a folyómenti síkságok mindennapjaiban tölthetett be fontos szerepet (**33. ábra**). A

térségben a hegyek közelségének köszönhetően viszonylag behatárolt a folyam mozgástere, egyedül a kutatási terület északi térségében, a Gerecse és a Pilis- Visegrádi-hegység között,

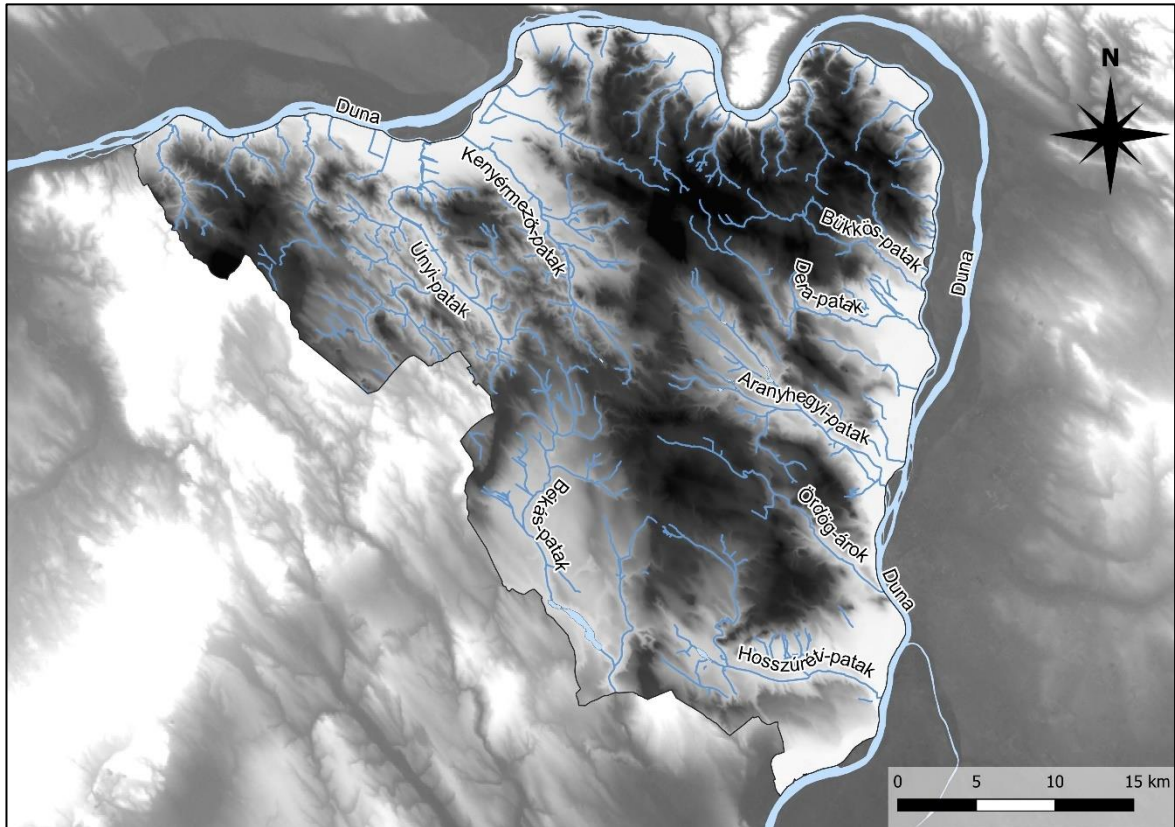
illetve a Budai-hegység északkeleti és délkeleti előterében szélesedik ki a folyómenti síkság. Ezeket a térségeket leszámítva a dombvidékekről és a hegyek közti medencékből lefutó patakok határozzák meg a térség vízrajzát. A Dunához északi irányba futó két jelentősebb

32. ábra: Esztergom és a Gerecse közötti síkság a tokodi tábor irányából fotózva (26. ábra - 2).

vízgyűjtőterülettel rendelkező folyam, az Únyi-patak (Táti-vízfolyás), illetve a Kenyérmezői-patak. Mindkét vízfolyás befolyásolta a térségi útvonalak vonalvezetését – a Zsámbéki-medencéből a Dunához vezető legkisebb költségű út az Únyi-patak völgyében, a régészetileg is azonosított diagonális út pedig a Kenyérmezői-patak mellett futott.⁷¹⁶ Szintén hasonlóan fontos szerepe volt az *Aquincumnál* a Dunába ömlő Aranyhegyi-pataknak, illetve a Budaörsi-medence képét meghatározó Hosszúréti-pataknak. A legjobb mezőgazdasági adottságokkal rendelkező Zsámbéki-medence legfontosabb vízfolyása a Békás-patak. A patak forrása északon az Únyi- és Kenyérmezői-patak vízváltójában található, ahonnan a mellékes ereket begyűjtve déli irányba fut, majd jó vízhozamú patakká szélesedve hagyja el a kutatási területet és fut be Százhalombatta római táborának közelében a Dunába. Ebből

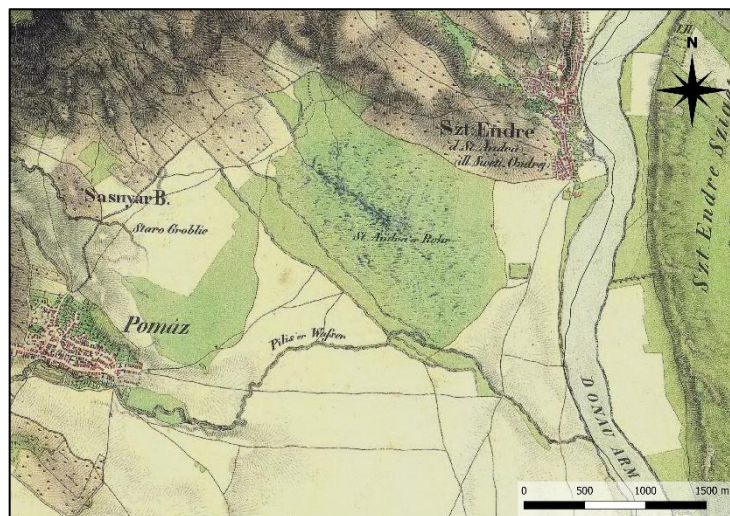
⁷¹⁶ Ld. VI.10. fejezet.

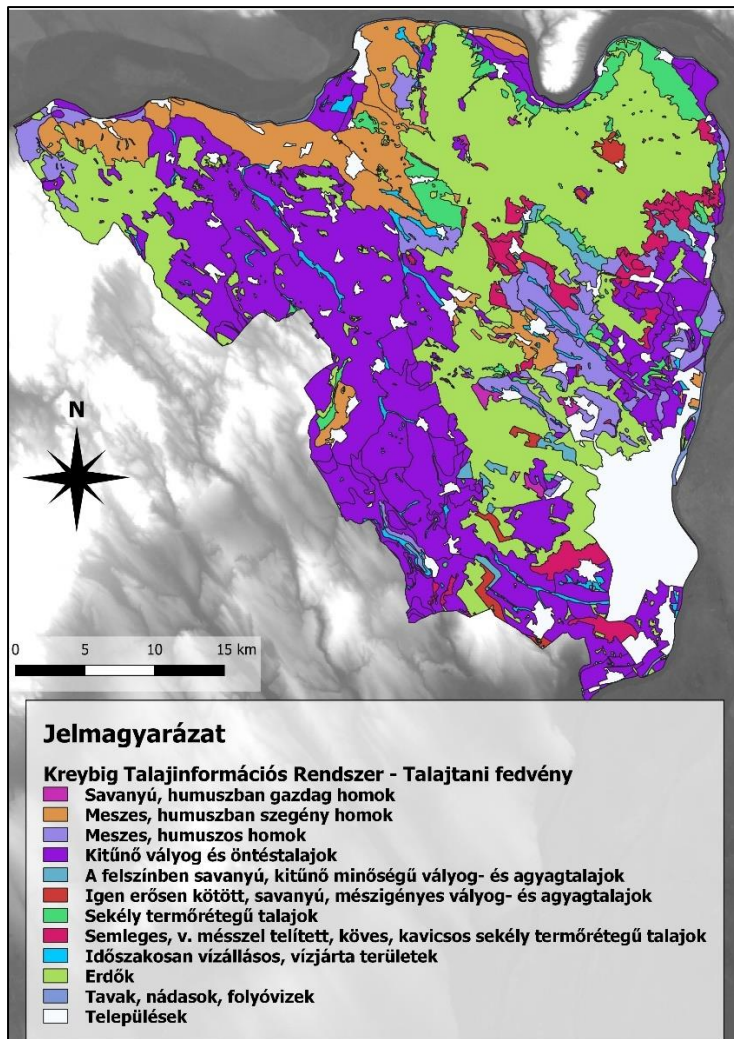
33. ábra: A kutatási terület vízrajza.

is kitűnik, hogy a katonai táborok elhelyezését nagyban befolyásolta a vízrajz. *Aquincum* táborát és polgárvárosát az Aranyhegyi-patak dunai torkolatában létesítették, de ugyanez mondható el a szentendrei (Bükkös-patak), albertfalvi (Hosszúréti-árók) táborokról is. Nemcsak a római korban, hanem azt megelőzően is fontosak voltak a felszíni vízfolyások. Pomáz és térségében a Dera-patak, a Várhegy és a Gellérthegy környékén pedig az Ördög-árók határozta meg a kelta, majd a római kortól a bennszülött lakosság életét is.

Összességében elmondható, hogy a patakok többnyire lankás „U” alakú, közlekedésre alkalmas völgyek alján futnak és csak a sík és alacsonyabban fekvő területekre kiérve mocsarasodhattak el. Vizenyős területek a második katonai felmérésen a Kenyérmezői-pataktól északra, a Dera-pataktól északra (34. ábra), az

34. ábra: Vizenyős terület ábrázolása a második katonai felmérésen.

35. ábra: A kutatási terület talajtakarója.

Kutatásaimhoz a Digitális Kreybig Talajinformációs Rendszer adatait használtam fel, amelyek az analóg, papíralapú, 1950-es éveket megelőző talajtérképezés eredményein alapultak (35. ábra).⁷¹⁹ Az adatbázis alapján látható, hogy a kutatási terület nagy részét, a Gerecse keleti, a Budai-hegységnek pedig az északi előterét, továbbá a Zsámbéki-medencét kitűnő vályog és öntéstalajok borítják, amelyek növénytermesztésre kiválóak. Mellettük a meszes, humuszos homoktalajok rendelkeznek jó termőképességekkel, amelyek legnagyobb részét a Pilisi-medencékben és a Budai-hegység völgyeiben fekszenek. Az Esztergom előterében nagy területen elterülő meszes, tápanyagban szegény homoktalajok már kevésbé bírnak jó tulajdonságokkal, de növénytermesztésre még így is alkalmasak. A

Aranyhegyi-patak környezetében, és a Határréti-árok felső folyásánál is felbukkannak, és a mai Biai-tó helyén pedig a római korban a Békás-patak táplálta mocsár terület el.⁷¹⁷ Sajnos miután ösvízrajzi rekonstrukció ezekről, illetve a Duna által vízjárta területekről csak elenyésző számban áll rendelkezésre,⁷¹⁸ térinformatikai vizsgálataim során a mocsaras és vízjárta területek elterjedését csak a talajtani térképek kapcsán vettem figyelembe.

Növénytermesztés szempontjából az egyik legfontosabb tényező a kutatási terület talajtakarója.

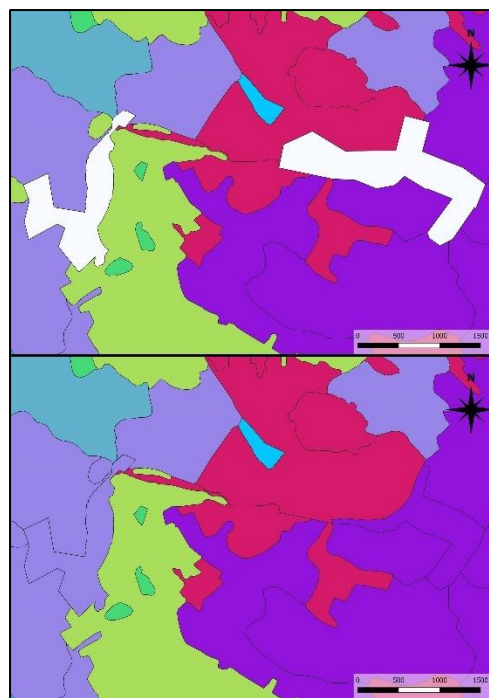
⁷¹⁷ Sümegi–Bodor 2005.

⁷¹⁸ Közvetlenül a Duna mellett fekvő területek vízrajzáról csak *Aquincum* esetében történt rekonstrukció. H. Kérdő–Schweitzer 2010.

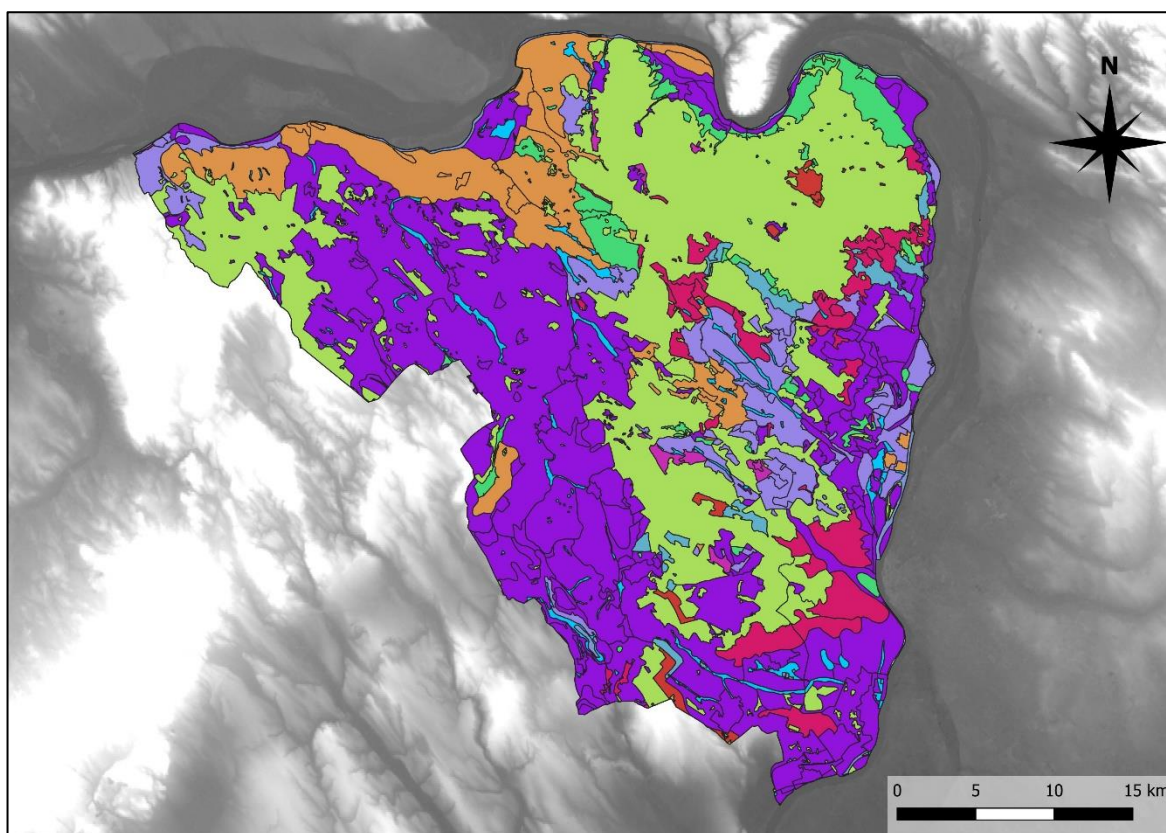
⁷¹⁹ Ezúton mondok köszönetet Pásztor Lászlónak (MTA ATK TAKI), aki tanulmányaimhoz rendelkezésemre bocsátotta az adatbázist. Pásztor *et al.* 2010; Pásztor *et al.* 2012.

kutatási terület legnagyobb részét erdők borítják, amelyek a talajtani vizsgálatokat, így a térinformatikai modellezést és a régészeti megfigyelést egyaránt korlátozzák.⁷²⁰ Az erdőkkel borított hegyek előterében az erózióknak jobban kitett lejtőkön fekszenek a mezőgazdasági művelésre kevésbé alkalmas talajok. Ezek főként a Dorogi-medence, a Budaörsi-medence és a Pilisi-medencék peremterületeire jellemzőek.

Az összesítő térképről leolvasható, hogy a települések helyét adat nélküli területként jelölték. Annak érdekében, hogy modellezésem során teljesebb képet kaphassak, a településeket az őket körülvevő talajtípusok közé soroltam be. Abban az esetben, ha a települések két talajtípus határán

36. ábra: Települések területének talajtani besorolásának módszere. Felül: eredeti. Alul: összevonás utáni.

37. ábra: Kutatási terület talajtakarója a települések területének besorolását követően.

⁷²⁰ A lelőhelyek és az erdők viszonyára a későbbiekben még kitérek.

feküdtek, akkor a vélhető határ mentén osztottam fel területüket (**36. ábra**). Külön kihívást jelentett azonban Budapest területének felosztása, amit elsősorban geológiai térképek felhasználásával végeztem el. A Budai-hegység fő felszínépítő kőzetei az uralkodóan karbonátos kőzetek közé sorolható dolomit és dachsteini mészkő, amelyekre a harmad- és negyedidőszakban lepusztult üledékek, hárshgyi homokkő, kiscelli agyag, majd löszös üledékek halmozódtak. A negyedidőszak folyamán megjelent a hegyek előterében a Duna, amely hordalékát lerakva alakította a térség természetföldrajzi képét.⁷²¹ Miután a térség magasabban fekvő, hegyvidéki területeire a sekély termőréteg és karsztosodás jellemző,⁷²² a települések főként a karsztforrások hegylábi kilépésénél, vagy a völgyekben futó, főként csapadék-víz táplálta patakok mentén jöttek létre.⁷²³ Ebből kiindulva Budapest geokalauza alapján⁷²⁴ rajzoltam meg térképemet. Miután a talajalkotó kőzet és a talaj között szerves kapcsolat áll fenn,⁷²⁵ a mezőgazdasági termelésre alkalmatlan területeket a dolomit, mészkő, és azok mállásából létrejött márga és kőzettörmelék anyagú lejtőüledék elterjedése alapján a geokalauz segítségével tudtam meghatározni. A klasszifikációnak köszönhetően egyedül az Ördög-árok völgye került a növénytermesztésre alkalmas területek közé, a Budai-hegység többi csúcsát alkalmatlannak minősítettem. Szintén kedvezőtlen területnek számítottak a vízjárta, mocsaras térszínek, amelyeket H. Kérdő K. és Schweitzer F. munkája alapján tudtam fedvényemen rögzíteni.⁷²⁶ A fentieknek köszönhetően egy olyan talajtani térképet sikerült előállítanom, amely ugyan prediktív módon, de a teljes kutatási területet lefedve szolgál a térinformatikai vizsgálatokhoz értékes adatokkal (**37. ábra**).

VI.3 Éghajlat

Az éghajlattörténettel foglalkozó kutatót egységes álláspontja szerint a Kr. e. 1. sz. – Kr. u. 2. század a korábbi és a későbbi időszakokhoz képest egy melegebb, valamivel átlagon felüli csapadékot hozó, kiegyensúlyozott időjárású kornak számított, amit az ezredforduló óta római klímaoptimumnak vagy melegperiódusnak neveznek.⁷²⁷ Az éghajlati körülmények nagyban hozzájárulhattak a világbirodalom térhódításához, gazdasági virágzásához és a melegkedvelő kultúrnövények (pl. szőlő, füge) elterjedéséhez. Az éghajlatkutatások ugyan rendkívül széles módszer- és mintapalettával dolgoznak,

⁷²¹ H. Kérdő–Schweitzer 2010, 15-21.

⁷²² A szorosan vett, kőzettani karszt-vidékek általános népsűrűsége a sivatagéhoz hasonlítható, közvetlen előterük azonban a forrásoknak köszönhetően jóval sűrűbben lakott. Telbisz *et al.* 2014, 286-287.

⁷²³ H. Kérdő–Schweitzer 2010, 34-38.

⁷²⁴ <https://map.mbfisz.gov.hu/bp50/>. Gyalog *et al.* 2016.

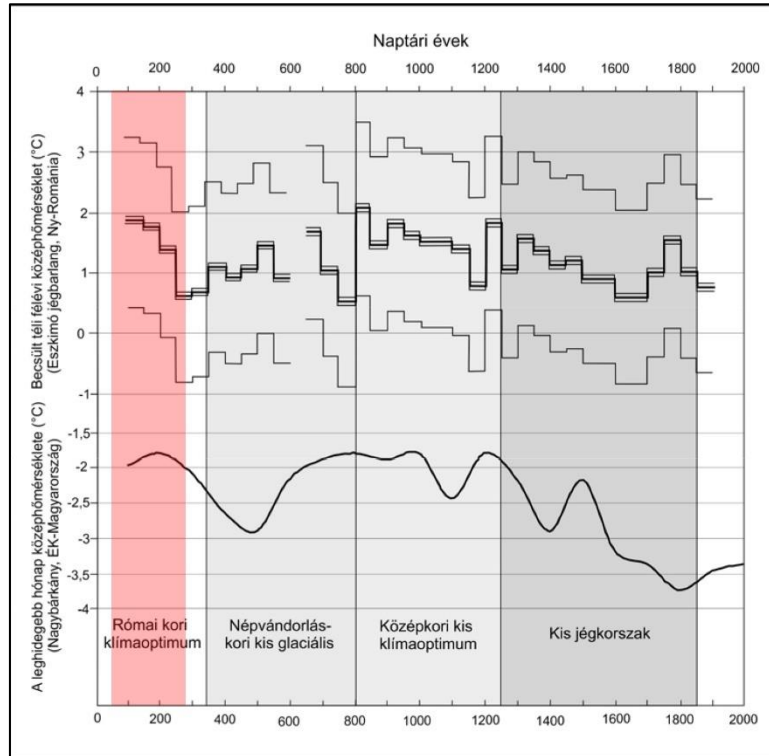
⁷²⁵ Ld. VI.8.4. fejezet.

⁷²⁶ H. Kérdő–Schweitzer 2010, 44, 16. ábra.

⁷²⁷ Büntgen *et al.* 2011, 580; Grüll 2017, 64-65.

finomkronológiai következtetésekre és a regionális éghajlati viszonyok felvázolására a faévgűrűk vizsgálata a legalkalmasabb, köszönhetően annak, hogy a mérsékelt éghajlati övben a környezeti viszonyok, elsősorban a csapadék és a hőmérséklet hatására a fákban eltérő vastagságú, egyedi évgűrűk keletkeznek.⁷²⁸

Magyarországon a római kor éghajlata kevésbé kutatott, de a faanyagok elemzése arra mutat, hogy a térség a dél-német tölgykronológiáival összeegyeztethető. Ebből az feltételezhető, hogy Közép-Európa és Pannónia éghajlata a 3. századot megelőzően hasonló lehetett.⁷²⁹ Hazai és nemzetközi kutatások alapján Pannoniában

38. ábra: Téli középhőmérséklet változások napjainkig. Piros: disszertáció időkerete.

napjainkhoz viszonyítva is magasabb lehetett a téli középhőmérséklet (38. ábra)⁷³⁰ és átlagos vagy az átlagosnál valamivel nagyobb mennyiségű csapadék hullhatott a császárkor első két évszázadában.⁷³¹

A 3. századtól a 4. századig egyre hidegebb időszak következett. Talán nem véletlen, hogy Pannónia superior helytartója, Cassius Dio a Severus-korban rendkívül kemény telekről számolt be,⁷³² ami egyúttal betudható a tartomány iránti jól ismert ellenszenvének is. Grynaeus A. idézi T. Bíró M. véleményét, aki szerint ennek a lehülésnek a következménye volt, hogy a mediterrán mintára épült *peristylia* oszlop helyett a későbbiekben zártabb épületeket emeltek.⁷³³ Annyi mindenesetre a régészeti feltárások

⁷²⁸ Grynaeus 2000, 305-306.

⁷²⁹ Grynaeus 2000, 309; Grynaeus 2007, 283.

⁷³⁰ Egy észak-magyarországi tőzegláp makrofossziliáinak és a Bihar-hegységi Eszkimó-barlang jegének stabilizotópos vizsgálati ugyanazt a hőmérsékleti görbét rajzolják ki. Sümegi *et al.* 2009a, 285-286, Tab. 6, Fig. 7-8; Kern 2010, 85, 4.19. ábra.

⁷³¹ Sümegi *et al.* 2009a, 285, Tab. 6; Büntgen *et al.* 2011, 580, Fig. 4. Ugyanakkor a ménfőcsanaki 1. századi tölgyek évgűrűinek vastagsága inkább száraz, szubmediterrán jellegű éghajlatra utal. Grynaeus 2000, 312.

⁷³² D.C. 49,36,3.

⁷³³ Grynaeus 2000, 314.

során nyilvánvalóvá vált, hogy a vidéki környezetből ismert fűtött kőépületek nagyrészt a 2. század vége utáni időszakra keltezhetőek, bár ez véleményem szerint nem feltétlenül magyarázható az éghajlatváltozással.⁷³⁴

VI.4 Vegetáció és mezőgazdasági termelés

A római kori éghajlatra a környezetrekonstrukciót célzó kutatások is utalnak, annak ellenére, hogy ezek elsősorban a természetes vegetációt, a kultúrnövények elterjedését, illetve az ember környezetre gyakorolt hatását vizsgálják. *Pannonia* területén az őskörnyezeti rekonstrukciók főként Keszthely-Fenekpuszta késő római erődjére koncentráltak.⁷³⁵ *Aquincum* környéki vidéki településen ismereteim szerint célzott mintavétel sajnos nem történt, ami a feltárások többnyire mentő jellegéből is fakadhat.⁷³⁶ Szerencsére az őskori vagy középkori környezet megismerését célzó kutatások sokszor a római korra is kiterjednek, így az őskörnyezeti változások a római korra vonatkozóan is meghatározhatóak.

Kutatási területemen egy fontos rekonstrukciós kísérlet történt, amely a Békás-patak völgyét érintette.⁷³⁷ Bár a kutatás két mintavételi helyszínre, Biatorbágy és a disszertáció területéhez közeli (1,5-2 km) Sóstó közvetlen környezetére korlátozódott, azok eredményei regionálisan is összefüggésbe hozhatóak a tartomány más területeivel,⁷³⁸ illetve az alább vizsgált településhálózatban jelentkező tendenciákkal is.⁷³⁹ A pollenanalitikai vizsgálat kimutatta, hogy a késő vaskor során a mogyoró és tölgyek száma erősen lecsökkent, míg a bükk, illetve fenyőfélék nagyobb területen szaporodtak el.⁷⁴⁰ Ez az eredmény összevethető a makktermő *Pannoniát* említő forrásokkal is.⁷⁴¹ A tartomány vaskori képét az egyre nagyobb területen elterjedő mezőgazdasági termelés is fokozatosan átalakíthatta. Erre a régi és új szántóföldi gyomfajok egyre markánsabb jelenléte és az állattartással kapcsolatba

⁷³⁴ **1-2. század:** Tokod, Erzsébet-akna (**Kat. 234**), 6. épület. **2. század második fele:** Budaörs, Kamaraerdei-dűlő (**Kat. 1**); **2-3. század:** Biatorbágy, Kukorica-dűlő (**Kat. 8**); Tokod, Erzsébet-akna, 1, 8. épület; Piliscsaba, Jászfalu II. (**Kat. 86**); Budakeszi, Mittlere-Theilung (**Kat. 11**); Testvérhegyi villa (**Kat. 273**). **3-4. század:** Tokod, Erzsébet-akna, 10. épület; Dorog, Hosszú-rétek (**Kat. 227**); Szentendre, Skanzen (**Kat. 151**); Csúcshegyi villa I. (**Kat. 275**); Csúcshegy-Harsánylejtő (**Kat. 274**). **Nem eldönthető építési idő:** Pomáz, Tavan, Szencso (**Kat. 131**). Feltűnő, hogy a gödörházak nagyrésze egyáltalán nem rendelkezett tűzhellyel vagy kemencével, bár ez is helyi szokástól függően regionálisan, törzsi területről területre változhatott. Bíró 2017, 104-106.

⁷³⁵ Sümegi *et al.* 2009b; Kenéz 2014.

⁷³⁶ Emellett úgy tűnik, hogy a korszak kutatói számára a természettudományos célú mintavétel még nem készségi szintű gyakorlat, bár a körülmények sem minden esetben adóttak.

⁷³⁷ Sümegi–Bodor 2005.

⁷³⁸ Fenékpuszta, *Savaria* környéke: Sümegi *et al.* 2011.

⁷³⁹ Ez a változás az élettér kelta időszakhoz viszonyított bővülését jelenti a római korban. Ld. VI.3. fejezet.

⁷⁴⁰ Sümegi–Bodor 2005, 217; Hasonlóan *Savaria* környékén: Sümegi *et al.* 2011, 268.

⁷⁴¹ Plin. *nat.* 3,147.

hozható gyomok ritkábbá válása is utal.⁷⁴² A kevés információ alapján elmondható, hogy a táj vegetációja a fásszárúak számának csökkenésével egyre nyíltabbá vált és fokozatosan római típusú mezőgazdasági kultúrtájává alakult.

A mezőgazdasági termelés elsődlegesen a gabonafélékre koncentrált.⁷⁴³ A környezethez hasonlóan, a fogyasztott gabonafajták összetétele a késő vaskorhoz képest átalakult. A későbbi aquincum-vízvárosi alatábor környezetében feltárt Corvin téri kelta objektumokból kinyert adatsor adja a római foglalat megelőző időszak mezőgazdaságáról és a termesztett gabonafajtákról a legteljesebb képet.⁷⁴⁴ A 28 objektumból gyűjtött maradványok alapján a tönkölybúza (*Triticum spelta*) és a köles (*Panicum miliaceum*) volt a legkedveltebb gabonafajta a késő kelta korban, de az alakort (*Triticum monococcum*) és az árpát (*Hordeum vulgare*) is előszeretettel termesztették.⁷⁴⁵

A felsorolt pelyvás búzák közös jellemzője, hogy az időjárási körülményeknek jobban ellenálló típusok. A római korban a kiegyensúlyozott időjárási körülményeknek köszönhetően a pelyvás búzákat a nagyobb hozamra képes csupasz búzák fokozatosan kiszorították,⁷⁴⁶ így római korban termesztett alakort már csak egy-egy lelőhelyen találhatunk.⁷⁴⁷ Ellenállóképessége miatt egyedül a tönkölybúza nem kopott ki az általánosan termesztett gabonafajták közül.⁷⁴⁸ A késő római korra már a kenyérbúza és a rozs vált a legnépszerűbb gabonafajtává,⁷⁴⁹ amelyek nagyobb mennyiségben kerültek elő katonai táborokból (Esztergom, Tokod) őrtornyokból (Budakalász, Lупpa-csárda), és *Aquincum* katonavárosából is.⁷⁵⁰ A kelta időszakhoz hasonlóan továbbra is fogyasztották a kölest és zabot is, de az árpa termesztése valamivel visszaeshetett.⁷⁵¹ Az archaeobotanikai minták ugyan az egész római kor időszakát lefedik, a mintavételek sajnos nem voltak szisztematikusak és elsősorban a katonai településeket érintették. Emiatt nem szolgáltatnak kellő alapot ahhoz, hogy gabonák mindennapi táplálkozásban betöltött szerepe hitelesen

⁷⁴² Gyulai 2010, 156; Sümegi–Bodor 2005, 217; Fenékpusztán újabban 73 szántóföldi gyomfajt sikerült megkülönböztetni Kenéz 2014, 105.

⁷⁴³ A mag és termésleletek magyarországi lelőhelyeire általánosan ld. P. Hartyányi *et al.* 1968; P. Hartyányi–Nováki 1975.

⁷⁴⁴ Dálnoki–Jacomet 2002. A több mint tízezer szenült növényi makrofosszília alapján a tanulmányban statisztikailag helytálló megállapításokat tesznek.

⁷⁴⁵ Dálnoki–Jacomet 2002, 11-12. A kelta leletek között már a rozs és a csupasz búzák is megjelentek, de ezek jelentősége még alacsony.

⁷⁴⁶ Gyulai 2010, 153.

⁷⁴⁷ Például Leányfalu, Móricz Zsigmond utca, őrtorony MRT 7, 11/2.

⁷⁴⁸ *Aquincum* legiotábor és a vízvárosi alatábor környezetében is találtak tönkölybúzákat. Gyulai 2010, 153.

⁷⁴⁹ Gyulai 2010, 153.

⁷⁵⁰ Gyulai 2010, 153-154.

⁷⁵¹ Gyulai 2010, 154.

értékelhető és rekonstruálható legyen, ami különösen igaz a vidéki táplálkozási szokásokra is.

A gabonák mellett a nagy munka és vízigényes kerti vetemények termesztése már a kelta időszakban megkezdődött az Északkelet-Dunántúlon⁷⁵² és ezeket a római korban is előszeretettel termesztették. A kerti vetemények között említhetjük a hüvelyes terményeket, amelyek közül borsó, cicorlencse és lóbab maradványai ismertek *Aquincum* és környékéről.⁷⁵³ Az archaeobotanikai kutatások alapján a legnagyobb változás azonban nem is a kerti vetemények esetében, hanem a gyümölcsstermesztés terén következett be. Bár Kr. u. 1-2. századi lelőhelyről kevés minta áll rendelkezésre, a 3-4. századra a rómaiak igazolhatóan meghonosították a diót, az őszibarackot, a kajszibarackot, a cseresznyét, a szilvát, a körtét és az almát *Aquincum* térségében.⁷⁵⁴ Az is elképzelhető, hogy a mediterrán gyümölcsök közül még a füge is megtermett a térségben. Ez ugyan ma még vita tárgyát képezi, a régészeti leletek alapján nem tűnik teljes mértékben kizárhatónak.⁷⁵⁵

A kultúrtörténet szempontjából rendkívül fontos a szőlőtermesztés római kori megjelenése *Pannoniában*,⁷⁵⁶ aminek késő kelta előzményei egyelőre nem mutathatóak ki az Északkelet-Dunántúlon.⁷⁵⁷ *Cassius Dio* megjegyezte, hogy térségünkben bort „csak igen keveset és azt is nagyon rossz minőségűt” termeltek a római korban.⁷⁵⁸ Fanyar véleménye azonban megkérdőjelezhető a régészeti adatok alapján, ugyanis a gyarapodó információk azt bizonyítják, hogy a szőlőtermesztés *Aquincum* környékén a római kor folyamán egyre nagyobb teret kapott. *Pannonia* eddigi legnagyobb mennyiségű szőlőmaradványa *Aquincum* Kaszásdűlő-Raktárrét lelőhelyről egy 2-4. századra keltezhető kútból került elő 1985-ben. A magokon elvégzett DNS vizsgálat során a morfológiai jelek alapján négy fajtába⁷⁵⁹ sorolható szőlők közül három esetében itáliai, illetve horvát fajtákkal mutattak ki rokonságot, ami a *Mediterraneumból* történő betelepítésre utal.⁷⁶⁰ Ez is azt bizonyítja, hogy a rómaiak nemcsak importból, hanem a magukkal hozott növények meghonosításával, helyi termelés útján is igyekeztek igényeiket fedezni. Ezzel a törekvéssel

⁷⁵² Gyulai 2010, 146.

⁷⁵³ Szintén a kerti vetemények közé sorolható kantaluip sárgadinnye magokat gyűjtöttek Kaszásdűlőn. Gyulai 2010, 155.

⁷⁵⁴ Dálnoki 2009, 146-148, 149-150; Gyulai 2010, 157-158. Dió- és szilvatermesztésre utaló nyomokat találtak az Aranyhegyi-patak melletti 1-2. századi temetőben.

⁷⁵⁵ Gyulai 2010, 158; Grynaeus 2000, 313-314.

⁷⁵⁶ Nem kívánom részletezni a *pannoniai* szőlőműveléssel kapcsolatos forrásokat, régészeti emlékeket, ehhez ld. Dálnoki 2004.

⁷⁵⁷ Dálnoki 2009, 149.

⁷⁵⁸ D.C. 49,36,3.

⁷⁵⁹ Dálnoki 2009, 146-148.

⁷⁶⁰ Manen *et al.* 2003.

hozható összefüggésbe a kenyérbúza és a gyümölcsfélék széleskörű elterjedése is *Pannonia* vizsgált térségében.

A termesztett növényfajták ismertetését követően rátérek a mezőgazdasági termelés formáinak felvázolására. A termelésnek két típusát, a belterjes (intenzív) és a külterjes (extenzív) művelést szokás meghatározni, amelyeken keresztül nemcsak a vidéki munkák, hanem a római kori agrotechnikák is bemutatathatóak. Elsőként azonban tisztázni kell, hogy munkámban mit értek a fenti fogalmak alatt, ugyanis a különböző gazdaságtörténettel, illetve agrártudománnyal foglalkozó tanulmányok más-más módon használják őket.

Kiindulásként leszögezhető, hogy a belterjes és külterjes termelési forma között a különbséget az adott területegységre fordított idő és munka adja.⁷⁶¹ Emellett ez a különbség pontosan az adott földre fordított idő- és munkamennyiségnek köszönhetően az agrotechnikai módszerekben is jelentkezik, amelynek egyszerű oka, hogy minden termelésben résztvevő lehetőségéhez viszonyítva a legnagyobb nettó hozamra törekedett. Ez könnyen érthetővé válik a kisbirtokos paraszti világra visszautalva,⁷⁶² amelyben az önfenntartásra törekedő háztartások az aratási időszakban megnövekedő munkaigényt fedezve, az év további részében munkaerő fölösleggel néztek szembe. Ezt a kapacitást a kisbirtokosok valamilyen formában igyekeztek hasznosítani, amelynek egyik módja a termelés intenzívebbé tétele volt. *Pannonia* éghajlatán általában a kerti vetemények és a gyümölcsök gondozása kívánta a legnagyobb odafigyelést és befektetett munkaórát.⁷⁶³ Ennek megfelelően a régészeti korokban belterjesen művelt területekre az emberi erővel történő földgondozás (kapálás, trágyázás, gyomlálás stb.), a kertgazdaság, a változatos termények és az alacsony többlettermelés a jellemző.⁷⁶⁴ A vaseszközleletek is bizonyítékai ennek a típusú gazdálkodásnak *Pannoniában* (**39. ábra**).⁷⁶⁵ A kertművelés eszközei közé sorolható kapák, ásók, ágvágó- és metszőkések, illetve szőlőmetsző kések közül a kutatási területemről viszonylag kevés került elő, ami nem másfajta gazdálkodásra, hanem eltérő kutatottságra és tafonómiai folyamatokra utal.⁷⁶⁶

⁷⁶¹ Danielisová 2015, 110.

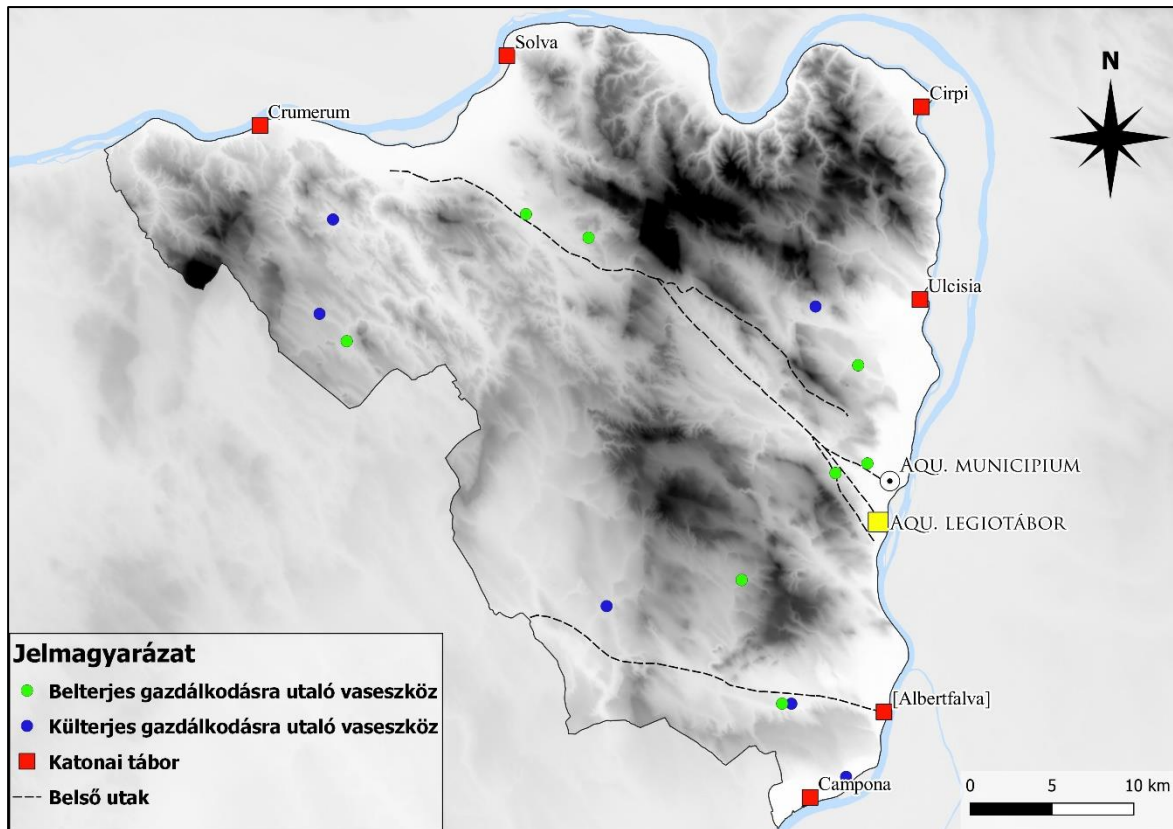
⁷⁶² Ld. IV.4. fejezet.

⁷⁶³ Az adott növényre fordított munkaerő-szükségletet nagyban befolyásolja a környezet. Spanyolország területén bizonyos földrajzi körülmények között az olíva és a szőlő kevesebb odafigyelést igényel, mint a búza. Chisholm 1979, 64-65, 73.

⁷⁶⁴ Danielisová 2015, 110. Az alacsony többlettermelés a föld kis méretével áll összefüggésben.

⁷⁶⁵ A mezőgazdasági vaseszközleleteket legutóbb Rupnik L. gyűjtötte össze doktori disszertációjában. Rupnik 2014. Munkája alapján a belterjes és a külterjes gazdálkodásra utaló vaseszközleleteket a **39. ábrán** összesítettem. A belterjes gazdálkodás eszközeit ld. alább. Az extenzív műveléshez az ekevasak, ekeláncok, ösztökék, sarlók, kaszák és csákányok sorolhatóak.

⁷⁶⁶ A településhálózaton végzett statisztikai vizsgálat alapján intenzív túlsúlyú mezőgazdasági tevékenység valószínűsíthető a térségben. Ld. VI.11. fejezet.

39. ábra: Belterjes és külterjes gazdálkodásra utaló vasszerszámok elterjedése (Rupnik 2014 alapján).

Az extenzíven művelt földre az intenzívvel szemben az állati erő és eke használata, az ugar és a vetés váltása és a nagy többlettermelés jellemző.⁷⁶⁷ Ezeken a földeken a szántás és aratás időszaka között a munkaerőtöbbletet a földek trágyázási munkáira fordíthatták,⁷⁶⁸ vagy a parlagon hagyott területeken állatokat tenyészthettek.⁷⁶⁹ Az ugaroltatás a vetésforgó alkalmazásának széleskörű elterjedéséig⁷⁷⁰ a földek regenerációját szolgálta, ami a mezőgazdasági szakírók számára is jól ismert agrotechnikai módszer volt.⁷⁷¹ A gazdálkodás biztosan nem korlátozódott az intenzív mezőgazdasági termelésre, hiszen az extenzív

⁷⁶⁷ Danielisová 2015, 110.

⁷⁶⁸ A trágyázás régészeti rekonstrukciójára és annak térbeli változására példaként ld. Poirier 2016.

⁷⁶⁹ A magyar néprajzi kutatások alapján az állatok taposásáról elnevezett két- vagy háromnyomásos gazdálkodás egészen a 19. század második feléig uralkodó volt a falusi világban. Fülöp–Hozák 2014. Hasonlóan extenzív legelőhasználat feltételezhető a római korban is, annak ellenére, hogy a növénytermesztés a késő kelta kortól fogva egyre nagyobb fontosságot kaphatott. Sümegi–Bodor 2005, 217.

⁷⁷⁰ A római kori mezőgazdasági szakírók alapján feltételezhető a vetésforgó ismerete (White 1970), de *pannoniai* alkalmazására eddig nem találtak példát. Mindenesetre a térségben a mára már eltűnt keserű bükköny (*Vicia ervilia*) – amelyet elsősorban takarmányként hasznosítottak és talajjavító hatását is ismerték (Colum. 2,13,1-2) – került elő *Aquincum* katonavárosának déli előterében, a Bécsi út 38-42. szám alatt. Gyulai 2010, 155. A növény antikvitásban betöltött szerepére ld. Miller–Enneking 2014. A fent idézett részben *Columella* a térségben is termesztett borsót, lencsét és babot is a talajjavítók között sorolta fel, ami alapján a lehetősége nem kizárt, bár ahogy arra már utaltam, ezeket a növényeket már a késő kelta időszakban is ismerték.

⁷⁷¹ White 1970, 281-285.

termelés a régészeti leletanyag alapján alátámasztható,⁷⁷² és a város-vidék közötti kapcsolatrendszer is egy piacra vitt többlettermelést feltételez.⁷⁷³

Ahogy arra már utaltam, külterjes berendezkedés a nagyobb földbirtokokon (közép- vagy nagybirtok), belterjes gazdálkodás pedig túlnyomó részt a kisbirtokokon volt jellemző. Az alábbiakban bemutatom,⁷⁷⁴ hogy a vidéki településhálózatot az utóbbi gazdálkodási módhoz való szorosabb viszony alakította *Aquincum* térségében. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy egy faluközösséghez vagy villához tartozó területet nemcsak belterjesen vagy külterjesen, hanem az adott település birtokosainak lehetőségeihez igazodva mindkét módon művelték.

A régészeti eredményekkel összhangban az archaeozoológiai kutatásokból is arra lehet következtetni, hogy a bennszülött kelta lakosság hagyományai továbbéltek, így az állattartási és -hasznosítási szokások terén is csak lassú változás mehetett végbe.⁷⁷⁵ A rómaiak elsődleges haszonállatként a szarvasmarhát, juhot, kecskét, disznót és lovat tartották *Aquincum* környezetében.⁷⁷⁶ A fenti állatok közül a szántóföldi gazdálkodásra vonatkozóan a szarvasmarha populáció csontanyaga szolgálhat információval. Ez annak köszönhető, hogy a városi és a vidéki anyag közötti eltérések világosan kirajzolják az állatok különböző hasznosításának módjait. Ennek fényében érdemes a Pátyon feltárt római vicus és az aquincumi *collegium centonariorum* székház csontanyagát megvizsgálni.

A polgárvárosban és a pátyi telepen eltemetődött szarvasmarha leletek alacsony testalkatú, a helyi, bennszülött állatokkal szoros rokonságot mutató, adultus korban, vagy később leölt tehenektől származtak, tehát húsup csak másodlagos fontosságú lehetett – elsősorban igavonó képességükért és tejükért tartották őket.⁷⁷⁷ Ugyanakkor a termet és a nembeli különbség szembeűnő az aquincumi és pátyi egyedek között. Míg *Aquincumból* többnyire kis marmagasságú tehenek csontjai kerültek elő, Pátyon a 11 tehen közül öt közepes és négy magas testalkatú volt.⁷⁷⁸ A fentiek alapján nagy valószínűséggel igaza

⁷⁷² Északkelet-Pannoniából viszonylag kevés ekéhez kapcsolható vaseszközlelet ismert, de köpűs nyelű, lapát alakú ekevas és ekehúzó lánc is egyaránt előfordul a térségben. Rupnik 2014, 165, 109. ábra.

⁷⁷³ A kereskedelmi kapcsolatok megléte a város-vidék közötti kapcsolatrendszernek az eredménye, amelynek fontos eleme lehetett a többlettermelés piacra szállítása. Ez a többlettermelés nemcsak *Aquincum* közvetlen környezetére, hanem az eldugottabb belső területekre is igaz volt, amelyek nem lehettek napi kapcsolatban a várossal. Ld. IV.3. fejezet.

⁷⁷⁴ Ld. VI.11. fejezet.

⁷⁷⁵ Lyublyanovics 2010.

⁷⁷⁶ Összefoglalóan ld. Choyke 2003.

⁷⁷⁷ Két egyednél igavonásra a szarvcsap tövében található bemélyedések utalnak. Choyke 2003, 213, 219-220, 226; Kőrösi 2007, 363, 10. táblázat. Húsupért jellemző módon sertést és kiskérődzőket, juhot és kecskét tartottak. Kőrösi 2007, 367, 371; Choyke 2003, 220-221.

⁷⁷⁸ Choyke 2003, 221, Tab. 1; Kőrösi 2007, 359-360, 7. táblázat.

lehetett A. Choykenak abban, hogy a vidéki lakosok a kisebb termetű, kiüregedett tejelő teheneket hajtották a város határába.⁷⁷⁹ További fontos különbség, hogy a vicusban számos bika és ökör csontja is előkerült, amely arra utal, hogy ezeket az egyedeket nem hajtották a városi mézsárszékekre, hanem vagy tenyészállatként vagy a település földjein igavonóként tartották őket.⁷⁸⁰

A szarvasmarhához hasonlóan a lovak, öszvérek izomerejét vidéki környezetben a szállításban, szekérhúzásban használták ki.⁷⁸¹ Pátyon és *Aquincum* közvetlen környezetében (Kaszásdűlő-Csikós utca, Mocsárosdűlő) számos ló-, néhány esetben pedig valószínűsíthetően öszvérmaradvány került elő. Ezek többsége kistestű, alacsony marmagasságú állatokhoz tartozott,⁷⁸² ami alapján az állatok inkább a helyi fajtákhoz, mint a katonai táborok csatalovaihoz voltak hasonlóak.⁷⁸³

A fentieket összegezve elmondható, hogy az aquincumi és a pátyi anyag összehasonlítása alapján a külterjes gazdálkodásban hasznosított nagyobb szarvasmarha egyedeknek és a teherhordásban, szállításban résztvevő lovaknak a vidéki munkákban volt igazán jelentősége. A városban lovat alig, a szarvasmarhák között pedig csak kisméretű, idősebb állatokat lehetett meghatározni.⁷⁸⁴ Bár nagyságuknak köszönhetően a szarvasmarha csontok nagyobb számban és töredezettségben maradtak fenn, az azonosítható egyedek száma alapján a római kori vidéki településeken a legfontosabb háziállat lehetett,⁷⁸⁵ ami az önnfenntartásra törekedő, főként belterjes gazdaságok esetében a fent ismertetett vaseszközökkel együtt közvetlenül utalnak a nagyobb többlettermelést biztosító külterjes gazdálkodás jelenlétére is.

VI.5 Tájrégészet és településtopográfia – eszközök és célkitűzés

Napjainkban fontos és sok esetben közérdeket is ellátó kutatási területnek számít az emberi tevékenységhez köthető színtereket és azok különféle aspektusait vizsgáló tájrégészet. A táj fogalmát tudományterületenként különféle módon értelmezik,⁷⁸⁶ de a régészetben általánosan elterjedt tájfogalom szerint⁷⁸⁷ a táj olyan heterogén fizikai és

⁷⁷⁹ Choyke 2003, 220.

⁷⁸⁰ Kőrösi 2007, 361.

⁷⁸¹ A pátyi anyagban két esetben zablahasználat okozta kopásnyomot is ki tudtak mutatni. Kőrösi 2007, 372.

⁷⁸² Choyke 2003, 226; Kőrösi 2007, 381, 24. táblázat.

⁷⁸³ Choyke 2003, 214, 218.

⁷⁸⁴ Choyke 2003, 228, Fig. 8.

⁷⁸⁵ Vörös 2002, 233, Table 3.

⁷⁸⁶ A természettudományos kutatások gyakran megkülönböztetnek ún. nyerstájt, amely emberi beavatkozásnak nem volt ki kitéve, illetve ember alakította kultúrtájt. Máté 2013, 14.

⁷⁸⁷ A régészeti táj szemlélet összeegyeztethető Mőcsényi M. véleményével, aki nem tesz különbséget az emberi táj és a nyerstáj között. Mőcsényi 1993.

kulturális entitás, amelyek a múltbeli társadalmak gazdasági és szociális viselkedésének széleskörű információját hordozza.⁷⁸⁸ Így a tájrégészet célja, hogy megismerje és feltárja azokat az összetett folyamatokat, amelyek az emberi társadalmak és a fizikai környezet kölcsönhatásából következtek.⁷⁸⁹

Ahogy azt fentebb már hangsúlyoztam,⁷⁹⁰ a római korban a városok és katonai helyőrségek lakosai csak részben voltak önellátóak, a mezőgazdasági hátország⁷⁹¹ szolgáltatta számukra napi szükségletük legnagyobb részét.⁷⁹² A vidék társadalmilag és gazdaságilag is mélyen beépült a Római Birodalomba: adót kellett fizetniük és arra törekedtek, hogy rómaiként éljék az életüket. Ez alapján feltételezhető, hogy a vidéki településhálózat is az említett kihívásokhoz illeszkedve alakult az évszázadok során. Ezt tekintem vizsgálatom kiindulópontjának, így kísérletet teszek a településhálózat által megőrződött emberi döntések láthatóvá tételére, amelyben elsősorban a tájrégészettel szoros kapcsolatban álló régészeti topográfiai lehet segítségemre.⁷⁹³

A topográfia kifejezés a görög τόπος – hely, ország, táj és γραφία – rajzolás, leírás szavak összetételéből származik és a magyar nyelvben elsődlegesen a földrajztudománynak és térképészetnek köszönhetően terjedt el. Az ókorban a topográfia egyszerűen egy földrajzi térség népeinek és történetének leírását jelentette, azonban a modern kutatás számára a *topográfia* szó mögötti tartalom megváltozott. Napjainkra a fogalom egy térbeli jelenség földrajzi leírását és helyzetéből adódó értékelését jelenti.⁷⁹⁴

A régészeti topográfia fogalma a hazai kutatásban főként a 20. század második felében honosodott meg, leginkább a Magyar Tudományos Akadémia által 1961-ben indított, Magyarország Régészeti Topográfiája (továbbiakban: MRT) programjának köszönhetően. A szisztematikus terepbejárásoknak és a szakirodalmi feldolgozásnak köszönhetően a történeti korokhoz köthető lelőhelyek (települések) elsődleges leírása és kiterjedésük megállapítása történt meg, ugyanakkor a sorozat nem feltétlenül váltotta be a szakma elvárásait – főként az értelmezés terén hagyott kívánnivalót maga után. Ezt a hazai felszíni

⁷⁸⁸ Smith 2014.

⁷⁸⁹ Zatykó 2011, 388.

⁷⁹⁰ Ld. IV.3. fejezet.

⁷⁹¹ A hátország fogalmát és azok szisztematikus kutatását a brit iskolák vezették be. Ezek a vizsgálatok elsősorban az ókori városokhoz gazdaságilag kapcsolódó vidéki területek topográfiai igényű, nem romboló lelőhelyfelderítési módszerekkel (terepbejárás, légifotózás, geofizikai felmérések stb.) történő feltérképezését tűzték ki célul. Bintliff *et al.* 2007; Gaffney *et al.* 2007.

⁷⁹² Az egybefonódott gazdasági kapcsolatokhoz egy római város (vagy katonai jellegű település: tábor, *canabae*, *vicus*) és a hátországa között ld. Erdkamp 2001. Ennek a bonyolult gazdaságnak a képe rajzolódik ki a Római Birodalom északi határa mentén Vindolandában is. Evers 2011.

⁷⁹³ A térbeli régészeti elemzés módszereiről és történetéről ld. Verhagen 2018.

⁷⁹⁴ Stibrányi 2010, 344.

leletgyűjtés módszertanát összegző Jankovich-Bésán D. is elismerte – véleménye szerint az MRT lényegében egy lelőhelykataszter, amely a lelőhelyek közötti kapcsolatrendszer kapacitás hiányában nem tudta vizsgálni.⁷⁹⁵

A régészeti topográfiai kutatásoknak pusztán leíró nézete a technikai fejlődésnek köszönhetően mára meghaladottá vált. A témában egyre nagyobb számban megjelenő munkákban⁷⁹⁶ már nemcsak a lelőhelyek helyzetét és kiterjedését, hanem azoknak egymással, illetve környezetükkel ápolt viszonyát is vizsgálják. A többnyire kutatócsoportban végzett hátsószag-kutatások is a topográfiai munkák közé sorolhatóak. Ezekben az adott projekttől függően kapnak szerepet a települések, illetve a lelőhelyek és fizikai környezet közötti kapcsolatok.⁷⁹⁷

A kutatásokhoz felhasznált kiindulási adatok meglehetősen sokrétű forrásból származhatnak. A legmegbízhatóbb, ugyanakkor megismételhetetlen mintavételű információval a régészeti ásatás szolgál. Emellett a nem romboló lelőhelyfelderítési módszerek, például a terepbejárás,⁷⁹⁸ távérzékelés, geofizikai felmérés is újabb adatokkal gazdagíthatja a lelőhelyekről szerzett tudást.⁷⁹⁹

Az ásatásból, illetve régészeti megfigyelésből származó adatok kezelésére a térinformatikai szoftverekkel összekapcsolt adatbázisok alkalmasak, amelyek kiépítését az információk közös nevezőre hozása előzi meg. Ennek során a régésznek szubjektív döntések

⁷⁹⁵ Jankovich-Bésán 1993, 49.

⁷⁹⁶ Az elmúlt évtizedben a római kort vizsgáló régészeti topográfiai kutatások jelentősen megsaporodtak. A közelmúltban *Aquincum* és *Brigetio* településkomplexumainak vizsgálata során bizonyították a geomorfológia hatását az ókori megtelepedésre. H. Kérdő–Schweitzer 2010; Nagy *et al.* 2013. A késő római belső erődök és jelentősebb vízfolyások kapcsolatára ld. Pásztókai-Szeőke–Serlegi 2013. Emellett meg kell említeni a témában egy közelmúltban megvédett, a Balaton-felvidék római kori villáinak környezeti viszonyait vizsgáló doktori munkát is. Firnigl 2012. A teljesség igénye nélkül néhány, a témában kiemelkedő, a római kortól független hazai kutatás: Füzesi 2009; Laszlovszky 2003; Viczián–Zatykó 2011; Szilágyi 2014. A tájrégészet módszereinek prediktív modellekhez illeszkedő topográfiai célú alkalmazásához ld. Fekete 2008; Mesterházy–Stibrányi 2011. A topográfiai munkák legújabb hazai irányát képviselik a lelőhelyek térbeli kapcsolataira koncentrázó hálózatkutatások is. Váczi 2014. A hálózatelemzéstől némileg eltérő, de a települések közötti összeköttetést megteremtő útvonalak és római kori *centuriatio* kutatásával az utóbbi időben Bödöcs A. foglalkozik. Bödöcs 2008; Bödöcs 2014.

⁷⁹⁷ Néhány kutatócsoportban végzett projekt során (Archaeomedes, ArchaeDyn) kidolgozták a római kori települések hierarchikus osztályozásának módszerét és kísérletet tettek a régészeti korú települések és a környezetükben bekövetkező változások rekonstruálására Dél-Franciaország területén. Vizsgálatukban nagy hangsúlyt fektettek a gazdasági folyamatok feltérképezésére. Gandini *et al.* 2012. Az őskörnyezet és a megtelepedés közti kölcsönhatást vizsgálták a római *limes* holland szakaszán: Kooistra *et al.* 2013; van Dinter *et al.* 2014. Doktori disszertációk keretében térinformatikai módszerekkel a Római Birodalom számos területén elemezték a település mintákat: Róma hátsószaga: Goodchild 2007; Városi hátsószagok *Boeotiában*: Farinetti 2009; Római kori települések Magyarországon, a Balatontól északra: Firnigl 2012; Németország, Köln hátsószaga: Jeneson 2013; A *moesiai limes* hátsószaga: Weaverdyck 2016.

⁷⁹⁸ A terepbejárás módszertanára vonatkozó összefoglalást és legújabb alkalmazását ld. Mesterházy 2013.

⁷⁹⁹ Római kori települések nem romboló módszerekkel végzett kutatásával kapcsolatban a közelmúltból ki lehet emelni *Brigetio* katonavárosának topográfiai eredményeit (Bartus *et al.* 2014), a *ripa Pannonica* kutatásait (RPH 2011) és a cserdi római kori villa feltérképezését (Szabó 2013).

sorát kell meghoznia. A *topográfia* elnevezésből következően a hasznosításra érdemesnek talált információknak kell, hogy térbeli kötődése legyen, amely a technikai lehetőségnek megfelelően virtuális rendszerben kerül rögzítésre. Ennek a folyamatnak az eredményeként egy lekérdezhető és virtuális platformon megjeleníthető adatbázis jön létre, amely a topográfiai vizsgálatok alapját fogja képezni.

A térbeli elemzés megköveteli, hogy a térinformatikai adatbázisokat térképekkel egészítsék ki, amelyek részletes ismertetésére típusaik sokfélesége miatt nem térnek ki. Hazánkban az Egységes Országos Térképezési Rendszer (EOTR) szerint készült térképek felhasználása az általános gyakorlat, amely mellett az ingyenesen hozzáférhető Google Earth műholdképek alkalmazása terjedt el. A vizsgálatokhoz további digitális, vagy papír alapú térképek bevonása is jellemző. A leggyakrabban talajtani, közettani és vízrajzi térképeket használnak a topográfiai munkákban, de sok segítséget nyújtanak a történeti térképek és katonai felmérések⁸⁰⁰ is, amelyek az ipari forradalom előtti időkről szolgálnak értékes információval.

A távérzékelés fejlődésével párhuzamosan a digitális domborzati modellek használata a régészeti munkákban is egyre általánosabban elterjedt. Magyarországon az ingyenesen elérhető, főként amerikai szervek által fejlesztett,⁸⁰¹ továbbá egyes esetekben a múzeumok és oktatási intézmények számára biztosított, hazai kataszteri térképek (EOTR) szintvonalaiából előállított digitális domborzatmodelleket alkalmazzák.⁸⁰² A domborzati modellek legújabb típusai ma már a lézershakkelés minden előnyét felhasználva akár néhány centiméter felbontásúak is lehetnek, ezeknek régészeti szempontú alkalmazása egyre szélesebb körű Magyarországon is.⁸⁰³

A régészeti topográfia a fentiekből következően rendkívül gazdag tudományágnak minősül, hiszen a múltból szerzett térbeli vonatkozású információk összegzésén túl azok értelmezése is feladata. Disszertációm topográfiai elemzésének középpontjában a vidéki helyszínválasztás és településrendszer áll, amely nem érthető meg a fizikai környezethez való viszony vizsgálata nélkül. Az ember és táj közötti kölcsönhatás rekonstruálása azonban

⁸⁰⁰ Régészeti célú felhasználásra elsősorban az első (1763-1787) és a második (1806-1869) katonai felmérés térképei alkalmasak. A Magyarország területét érintő katonai felmérések történetéhez ld. Jankó 2007. A térképek ingyenesen hozzáférhető változatai: <http://mapire.eu/hu/>.

⁸⁰¹ Elsősorban az Egyesült Államok űrügynöksége (NASA) által alkotott modellek érhetőek el ingyenesen. Shuttle Radar Topography Mission (SRTM): <http://www2.jpl.nasa.gov/srtm/>. Ingyenesen elérhető: <http://srtm.csi.cgiar.org/SELECTION/inputCoord.asp>. Advanced Spaceborne Thermal Emission and Reflection Radiometer Global Elevation Model (ASTER GDEM): A domborzatmodell ingyenes regisztráció után elérhető: <https://search.earthdata.nasa.gov/>.

⁸⁰² A modell leírása: http://www.geoshop.hu/images/static/ELK-DDM-5_Termek_ismerteto.pdf.

⁸⁰³ Bertók–Gáti 2014, 128, IV. ábra 1-2.

regionális kutatást igényel. Ennek oka, hogy statisztikai vizsgálatot is érdemes az elemzésekhez alkalmazni, amelyek meggyőző eredményt elsősorban nagyobb elemszámú minták, azaz sok lelőhely esetében hozhatnak.

VI.6 A topográfiai kutatások korlátai

Minden tudományos munkát folytató kutatónak számolnia kell azzal, hogy egy induktív vagy deduktív logikai úton megválaszolt elmélet kizárólag addig tekinthető helytállóan, amíg a gyarapodó, esetleg újraértelmezett ismeretanyag azt nem árnyalja vagy cáfolja. Ez a megállapítás kifejezetten érvényes a régészetre is, hiszen számos tényező a kutatómunkát szigorú korlátok közé szorítja. Ennek fényében szükséges a római kori településtopográfia szempontjából megvizsgálni a kutatás és egyben a régészeti interpretáció korlátait.

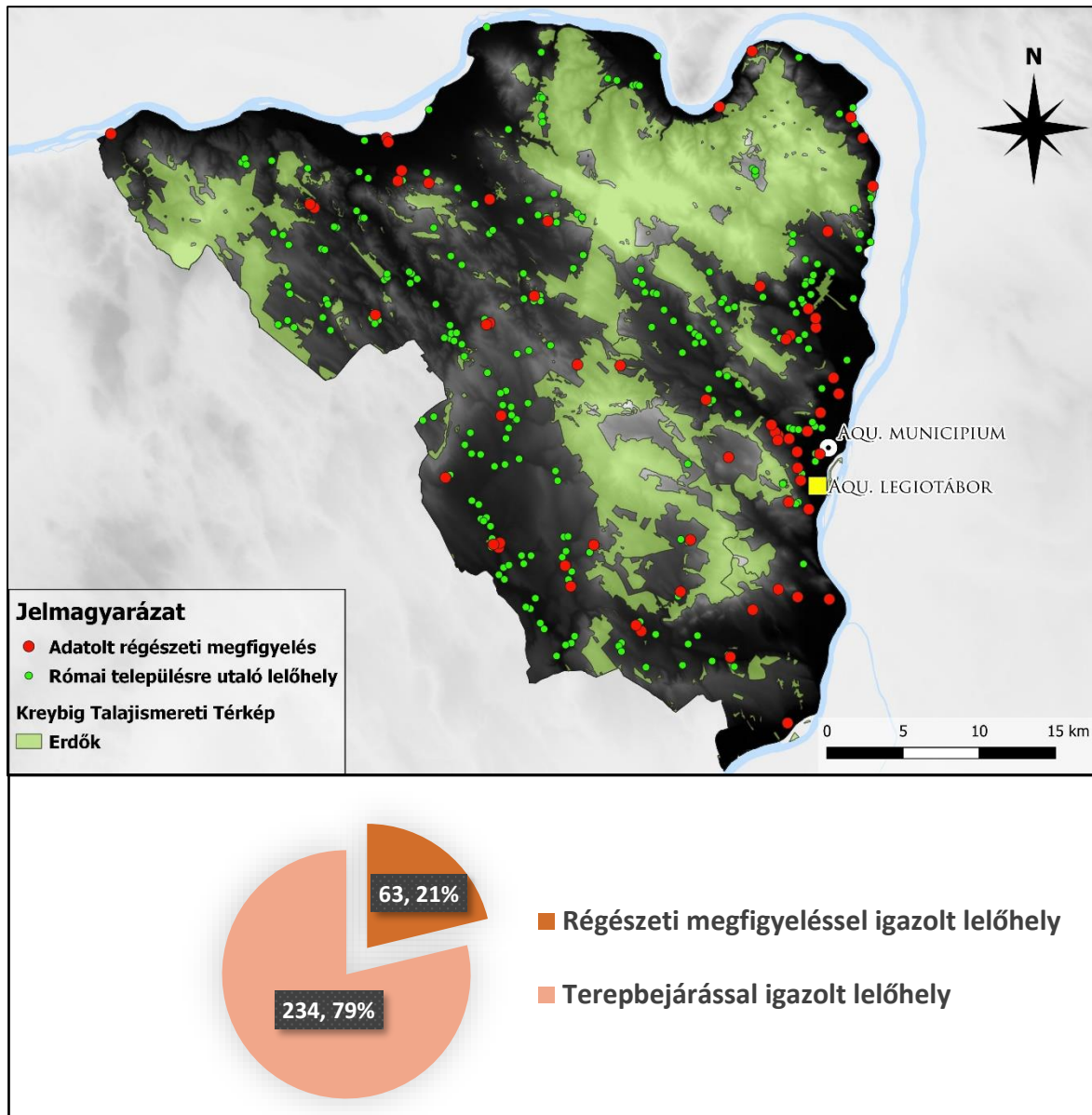
A tudomány számára a legnagyobb veszélyt az információ hiánya rejti magában, hiszen minden múltról szerzett ismeret a korabeli valóságnak csupán töredéke. A régészeti kutatás alanya az ember, így a korabeli valóságnak minden részletét, annak nemcsak tárgyi, hanem szellemi elemét is számításba kellene venni a tökéletes rekonstrukcióhoz. Többek között ebből az okból tökéletes rekonstrukció nem létezhet. Az információ hiányából adódóan a római kori topográfiai értelmezést három tényező döntően befolyásolhatja.

Az első, és egyben legfontosabb tényező a régészeti kutatásban az értelmezés alapját adó mintavétel, azaz a régészeti kutatás intenzitása. A nem romboló régészeti felderítő munkák önmagukban hatalmas információmennyiséggel szolgálhatnak, de ezek az eredmények feltárások hiányában sok esetben problémásnak, akár kevésnek is bizonyulhatnak. Ugyanez fordítva, főként egy kis területet érintő, szondázó ásatás esetében is igaz lehet.⁸⁰⁴ A régészeti módszerek együttes alkalmazása tekinthető az összes kinyerhető információ szempontjából a legkedvezőbb helyzetnek, ugyanis a nagy adatmennyiség nem gátolja, hanem inkább hozzásegíti a kutatót a a tetszőleges lelőhelyről származó adatok helyes értelmezéséhez.

A kutatás intenzitásával összefüggésben második tényezőként a rendelkezésre álló adatbázis teljességének kérdését is figyelembe kell venni, ugyanis a vizsgált terület kutatottsága jelentősen befolyásolhatja a mintanagyságot és annak minőségét is. Az ásatásokból, terepbejárásból és egyéb nem romboló régészeti felderítésből származó adatok önmagukban is értékesek, de ezek területi megoszlása nem minden esetben azonos. Az

⁸⁰⁴ A légifotózás kapcsán a kutatók számos alkalommal hangsúlyozzák, hogy a felvételeken azonosított régészeti jelenségek pontos korszakhoz kötése nem minden esetben lehetséges, ehhez terepi leletgyűjtés és morfológiai rendszer kialakítása szükséges. Czajlik *et al.* 2010. Egy kiterjedt lelőhely egészéről a kis területen végzett régészeti feltárás viszonylag kevés információval szolgál, ehhez a nem romboló felderítési módszerek sokkal teljesebb képet adhatnak.

adatgyűjtés teljességének vizsgálatakor fontos számításba venni a felfedezésre váró lelőhelyeket is. Ennek legjobb módszere a már ismert régészeti lelőhelyek alapján készített prediktív modell, amelynek segítségével a vizsgált minta kiegészíthető.⁸⁰⁵ Ez a módszer természetesen nem jelenthet garanciát egy hiánytalan adatsorra, pusztán csökkenti egy újabb lelőhely felbukkanásának esélyét.

40. ábra: Római kori lelőhelyek kutatottsága és az erdőterületek viszonya.

A vizsgálati területemről adatbázisba került **297** római kori lelőhely kevesebb, mint negyedén történt szakember által végzett régészeti megfigyelés (**40. ábra**). Az intenzívebb régészeti kutatás súlypontja Budapest környékére, az M1-es autópálya és a 10-es út vonalára helyeződött a térségben. Ez az aránytalanság számos problémát felvet a jövőbeli kutatások

⁸⁰⁵ Stibrányi 2010, 350.

számára, de ahogy azt alábbiakban utalok rá, a terepbejárási adatok felhasználásával végzett modellezés a prediktív modellezéshez hasonlóan csökkentheti a korszakra vonatkozó információhiányt.⁸⁰⁶

Harmadik tényezőként pedig a földrajzi környezet által korlátozott régészeti megfigyelésekről is szót kell ejteni. Bár jelenleg egyre több eszköz áll rendelkezésre,⁸⁰⁷ a közelmúltig a sűrű vegetációval borított területeken, illetve extrém időjárási, terepi környezetben a régészeti lelőhelyfelderítés erősen korlátozott volt. Magyarországon a legelterjedtebb régészeti adatgyűjtési módszer a terepbejárás, amely hatékonyságát tekintve főként a mezőgazdaság által hasznosított területeken szolgált a befektetett munkával egyenes arányban álló eredményeket.⁸⁰⁸ Döntően ez az adatgyűjtési módszer jellemzi vizsgálati területemet is. A fentebb ismertetett⁸⁰⁹ Kreybig-féle Talajismereti Térképek segítségével képet kaphattam az 1930 és 1950-es évek közötti hazai erdőborítottságról, amelynek köszönhetően vizsgálhatóvá vált, hogy nehéz körülmények között milyen határfokú volt a térségben a lelőhelyek terepi azonosítása. A lekérdezés eredményeként arra jutottam, hogy csupán 6 erdőben regisztrált római kori település ismert a kutatási területről (**40 ábra**). Ez természetesen kérdésessé teszi a topográfiai eredmények helyességét, azonban a növényzettel fedett területek szisztematikus, regionális kutatásának megindulásáig a meglévő információkra kell hagyatkozni.

Minden topográfiai kutatásban lényeges, hogy a településhálózat időbeli változásait is figyelemmel lehessen kísérni. Ennek előfeltétele egy pontos kronológiai rendszer kialakítása, ami kizárólag több tényező együttes figyelembevételével történhet meg. A legfontosabb, hogy a kutató tisztában legyen azzal, hogy a datálás alapját meghatározó adatok minősége és összetétele leginkább a tafonómiai, azaz az eltemetődéshez vezető folyamatoktól és a mintavételezéstől függ. Emiatt a kontextus megismerése az elsődleges feladat, csupán ezt követően történhet meg az adott régészeti jelenség korhatározása. Mindezeket a tényezőket szem előtt tartva régészeti topográfiák készítésénél egyáltalán nem egyszerű feladat az adott lelőhelyet szűk időkerethez kötni. Miután a disszertációmban vizsgált területen az azonosított lelőhelyek döntő többsége extenzív terepbejárási munkák

⁸⁰⁶ Ld. VI.11.4. fejezet.

⁸⁰⁷ A távérzékelés és felszínmodellezés új fejezetét nyithatja meg a légi lézerszkennelés (ALS), más nevén LiDAR (light detection and ranging) technológia egyre szélesebb körű elterjedése. A technika az erdővel sűrűn borított területek vizsgálatára megfelelő szűrők alkalmazásával kitűnő. Egy esettanulmányt lengyelországi és szlovéniai alkalmazására ld. Banaszek 2013; Šutlar 2011.

⁸⁰⁸ A terepbejárás mellett a geofizikai módszereket egyre szélesebb körben alkalmazzák, azonban az intézményeknél ezek ma még a szellemi és anyagi tőke függvényében érhetőek el.

⁸⁰⁹ Ld. VI.2. fejezet.

eredményeként került adatbázisba,⁸¹⁰ a periodizációról és a lelőhely pontos, belső kronológiai viszonyairól ritka esetben nyerhető információ.

A datálás kérdése továbbvezet a belső periodizáció és a struktúrák ismeretének hiányából fakadó problémákhoz. A településkép-rekonstrukciók során nemcsak az időbeli együttállást, hanem az azok között fennálló hierarchiát is vizsgálni kellene. Ez természetesen gazdasági, közigazgatási és népességi szempontból is lehetséges volna, azonban információ hiányában, főképp a régészeti korú települések esetében nehéz vállalkozás. Erről még a feltárt lelőhelyek sem nyújtanak biztos információt, többségében a települések méretéből, elrendezéséből és épületeiből következtethetünk az általunk rekonstruálni vélt ókori hierarchiára.⁸¹¹

A topográfiai kutatásoknak az információ hiányán túl a feldolgozás során jelentkező korlátokkal is szembe kell nézniük. A térinformatikai rendszerek, információtechnológia és helymeghatározó rendszerek széles körű régészeti alkalmazásának elterjedéséig a térben és időben rögzített adatok értelmezése nagy kihívásnak számított. Napjainkban inkább az alkalmazott módszerek kritikája jelenti a topográfiai kutatás korlátját. Szemléletes példa erre a topográfiai és terepi felderítést elősegítő, többnyire környezeti tényezőkön alapuló prediktív modellek létrehozása, ami minden esetben szubjektív, a kutató személyétől függő folyamat. Ennek megfelelően egy absztrakt, a valóságot mindig csak megközelítő eredmény kapható. Szerencsére a modell alapján kirajzolódó kép terepen ellenőrizhető, de így is akadhatnak kivételek, ugyanis a környezeti tényezők mellett a római kori mesterséges településszervezési tényezők befolyásoló hatását figyelembe kell venni.⁸¹²

A fentieket összegezve egy óvatos, minél több aspektust vizsgáló régészeti topográfia készítése tűnik célszerűnek, amelynek az információ hiányából és a feldolgozás szubjektivitásából fakadó korlátait szigorúan meg kell állapítani és ezekre a megfelelő helyen fel kell hívni a figyelmet.⁸¹³

⁸¹⁰ Az extenzív bejárás és adatrögzítéshez ld. Jankovich-Bésán 2011, 19-25.

⁸¹¹ A településhierarchia problémáihoz és lehetséges megoldásához ld. VI.9. fejezetet.

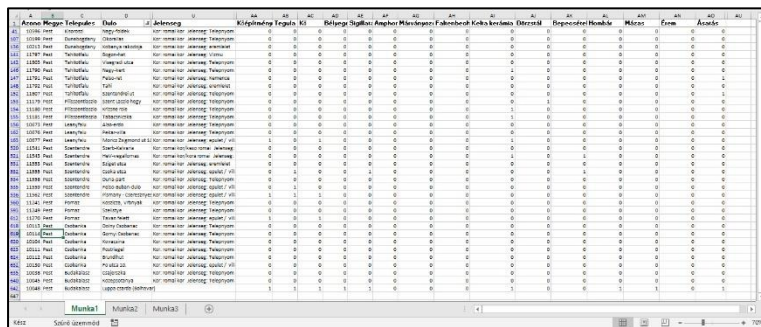
⁸¹² A környezeti tényezők mellett a gazdasági berendezkedés is közrejátszhatott a római kori vidéki környezet alakulásában. A kérdéssel kapcsolatban ld. VI.9.2.2. fejezetet.

⁸¹³ Ennek megfelelően, hogy a könnyebb áttekinthetőséget segítsem, minden esetben a vizsgálatoknak megfelelő fejezetben tértem ki a korlátokra és módszerekre.

VI.7 Téradatbázis, lelőhelydatálás, szoftverek és domborzatmodell⁸¹⁴

VI.7.1 Adatbázis

Doktori kutatásom az MRT program által az 1970-es évektől bejárt dunántúli Pest megye, a jelenlegi Esztergomi járás, illetve Buda kerületeinek a Duna jelenlegi medrével határolt területére, mindösszesen 1376,7 km²-re terjed ki.⁸¹⁵ A kutatási területhez kapcsolódóan egy vektoros állománnyal ellátott térinformatikai adatbázist építettem ki, amely főként a 2016. novemberi közhiteles régészeti nyilvántartás adatain alapult.⁸¹⁶ A téradatokat szakirodalmi közlések, régészeti jelentések segítségével egészítettem ki, de a legfontosabb forrásnak mégis az MRT kötetek leírásai bizonyultak.⁸¹⁷ A budapesti lelőhelyek esetében a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázisából,⁸¹⁸ illetve az *Aquincumi Füzetekből*, és a *Régészeti Kutatások Magyarországon* kiadványokból tájékozódtam.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
1	10000	Pest	Eszt.	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	
2	10001	Pest	Eszt.	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	10001	
3	10002	Pest	Eszt.	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	10002	
4	10003	Pest	Eszt.	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	10003	
5	10004	Pest	Eszt.	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	10004	

41. ábra: A kutatás során használt Excel táblázat részlete.

valószínűsíthető. A fejezetben bemutatott topográfiai elemzés nem terjedt ki a temetkezések, a szórványoknak számító köemlékek, éremleletek, bányák, barlangok, a katonasághoz köthető objektumok, illetve *Aquincum* polgárvárosának lelőhelyeire. Hogy vizsgálatom során adataimat könnyebben tudjam kezelni, a településeket a lelőhely sokszögek geometriai középpontját véve pontként tartottam nyilván. Ennek eredményeként **297**, polgári településre utaló lelőhelyet tudtam meghatározni, amelyek katalógusa disszertációm függelékében található.

Adatbázisomban kizárólag olyan terepbejárási, szerencsésebb esetben feltárási eredményeket összegeztem, amelyek alapján adott lelőhelyen római kori település jelenléte

⁸¹⁴ A módszerek alkalmazására és a források minőségére a vizsgálatoknak megfelelő alfejezetekben tértem ki. Jelen alfejezetben összefoglalást kívántam adni.

⁸¹⁵ A térség kiválasztásának okára ld. I.2. fejezet.

⁸¹⁶ Ezúton mondok köszönetet a 2016. decemberében megszűnt Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Nyilvántartási Iroda igazgatójának, Csákvári Ritának, aki kutatási célból az adatbázist rendelkezésemre bocsátotta.

⁸¹⁷ A disszertációm területéről szerzett régészeti információkat a Magyarország Régészeti Topográfia 5-ös és 7-es kötete foglalta össze. Horváth *et al.* 1979; Dinnyés *et al.* 1986.

⁸¹⁸ <https://archeodatabase.hnm.hu/>.

A lelőhelyekhez kapcsolható terepi információt szétválogattam, és a legfontosabbnak vélt tényezőket, legyen az egy kerámiatípus vagy fibula, Excel táblázatban külön oszlopban jegyeztem föl. Az így létrejött konkordancia-táblázatomban szűken véve is több, mint 15 oszlopból állt, amihez még további táblázatokat kapcsoltam (**41. ábra**). Többek között ennek köszönhető, hogy anyaggyűjtésemet függelék formájában nem tettem közzé. Hogy ezt a hiányosságot kiküszöböljem, disszertációmhoz mellékeltem a lelőhelyek leírását, amelyben külön kiemeltem az általam fontosnak ítélt információkat.

VI.7.2 A lelőhelyek datálása és a vidéki települések korszakai

Ahhoz, hogy a római kor alatt végbemenő történeti változásokat feltérképezsem, szükséges volt a lelőhelyek korszakos besorolását elvégezni. A változásokat a *longue durée* szellemében gondolkodva úgy lehet a legjobban leírni, ha nemcsak a vizsgált korszak időszakai kerülnek egymással összehasonlításra, hanem ha az őket megelőzővel és utánuk következővel is összevetésre kerülnek. Ezért a településstruktúra kutatásának érdekében, disszertációm időkereteit kibővítve, elemzésembe a római kor előtti „kelta”,⁸¹⁹ illetve a 3-4. századi lelőhelyeket is belevettem. Kronológiai besorolásom alapját főként a Magyarország Régészeti Topográfiájához kapcsolódó terepbejárási adatok képezték, amiket további publikációkból és jelentésekből nyert adatokkal egészítettem ki. A római koron belül a fent már részletezett településtörténeti eredményekkel és a történeti eseményekkel összhangban⁸²⁰ három különböző korszakot különítettem el.

Az első időszak a római megszállás idejétől (kb. Kr. u. 50-től) a markomann-sarmata háborúig tartott (Kr. u. 166), amely a régió gazdasági és társadalmi stabilitásának ideje volt. A második időszak a háborús pusztításból a *Severus*-dinasztia uralmával talpra álló, változó társadalommal jellemezhető tartományi virágkort, majd a hanyatlást hozó 3. század első felét foglalta magában.⁸²¹ Ez a korszak a 260-as évek betöréseivel és válságával ért véget, ami *Aquincum* és *Brigetio* polgárvárosainak és *Brigetio* katonavárosának elnéptelenedésével esett egybe. Ez a tartomány gazdaságában lényeges változást jelentett, mivel a városok felhagyásával a hátszágnak az ellátásban jóval kisebb szerep jutott.⁸²² A

⁸¹⁹ A „keltának” jelölt települések a közhiteles régészeti nyilvántartás alapján kerültek meghatározásra.

⁸²⁰ Ld. III.3. fejezet.

⁸²¹ Ezt az időszakot a főbb városokban és vidéki területeken történt új építkezések jellemezték. Kovács 2012a; Ottományi 2012, 334-353. Ekkor jelentek meg a municipális középirtokok a régióban és váltak szorosabbá a kapcsolatok *Aquincum* és hátszága között. Alföldy 1959; Mráv-Szabó 2012. A köemlékeken feltüntetett nevek alapján kelet felől nagyobb arányú népesség bevándorlására következtetnek (irodalmat összegezve ld. Budai Balogh 2011, 81, 79. jegyzet), amelyet manapság inkább romanizált, latin nyelvű római polgárok érkezéseként értékelnek. Budai Balogh 2011, 77.

⁸²² Ld. III.3.2. fejezet.

vizsgálatba a késő római, 3-4. századi lelőhelyeket is bevontam, bár ezek datálása a jól keltezhető kerámiák (pl. terra sigillata) hiánya miatt sokkal tágabb keretek között mozgott.

A lelőhelyek korát a régészeti leletek alapján határoztam meg.⁸²³ Az első időszakhoz (Kr. u. 1-2. sz.) soroltam azokat a lelőhelyeket, ahol kelta hagyomány szerint készített kerámiát, korai terra sigillatát, érmeket, bennszülött *pannoniai* hagyományra vagy korai, idegen eredetre visszatekintő ruházati elemeket, fibulákat vagy öveket gyűjtöttek. Miután a markomann-sarmata háborúk a vidéki települések életében, a villák *Severus*-kori elterjedésével is szemléltethető változást hoztak,⁸²⁴ kizárólag azokat a lelőhelyeket soroltam az első időszakhoz, amelyekről a 2. századi anyagon kívül nem ismert 3. századi leletanyag. *Aquincum* és *Brigetio* hátországa a második időszakban, tehát Kr. u. 166-260 között volt a legsűrűbben lakott, ennek megfelelően minden olyan lelőhelyet ehhez a korszakhoz soroltam, amelyeken a 2. századi anyag mellett *Severus*-kor végéig gyártott kerámiák⁸²⁵ is felbukkantak. A késő római idősakra azokat a lelőhelyeket kelteztem, amelyeknél egyértelműen későrómai leletanyag⁸²⁶ fordult elő, vagy az MRT leírásában a szöveg „késő római” anyagot említ. A római koron belül egy negyedik kategóriát is létrehoztam, amelybe a minden információ nélküli, csak „rómainak” nevezett lelőhelyek kerültek.

VI.7.3 Alkalmazott szoftverek és domborzatmodell

A térinformatikai vizsgálatokhoz, georeferáláshoz és adatbázis építéshez QGIS 2.6.0 és 3.4.2, illetve ArcGIS 10.3-as verziójú térinformatikai szoftvereket, továbbá MS Excelt és a programhoz írt, ingyenesen elérhető Real Statistics Resource Pack kiegészítőt⁸²⁷ használtam. Emellett a statisztikai vizsgálatokban a PAST 3.25 szintén ingyenesen hozzáférhető program volt segítségemre.⁸²⁸

⁸²³ A leletanyag összetétele miatt a korhatározás az összes római lelőhelynél egyedi mérlegelést és utánajárást kívánt, emiatt csak a jellegzetesebb, korszakhoz köthető tárgyakat ismertetem. Ennek ellenére a lelőhelykatalógusban a leletanyag szöveges leírása rendelkezésre áll. Fontos kiindulópontot jelentett, hogy Pest megye esetében a lelőhelyek datálásában Ottományi K. gyűjtőmunkájára támaszkodhattam. Ottományi 2008.

⁸²⁴ Ld. III.3.2. fejezet.

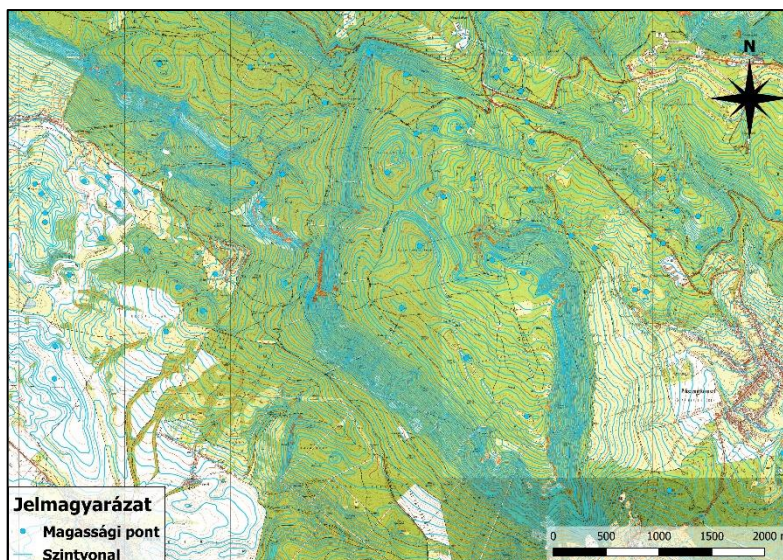
⁸²⁵ Ilyenek a VI.9.2.1.2. fejezetben említésre kerülő, sávosan festett és bekarcolással díszített edények és *pannoniai* sűrű kerámiák.

⁸²⁶ Példaként a zöldmázás dörzstálak, besimított kerámiák és érmek említhetők.

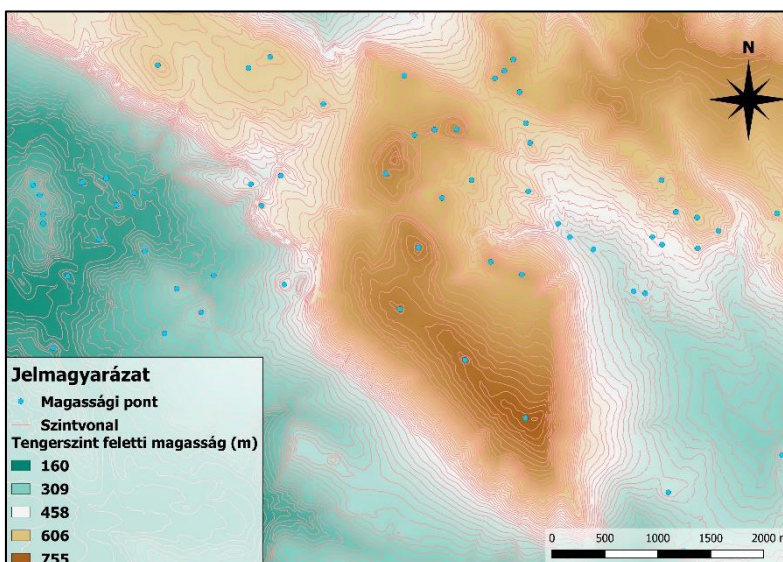
⁸²⁷ <http://www.real-statistics.com/free-download/real-statistics-resource-pack/>.

⁸²⁸ <http://folk.uio.no/ohammer/past/>.

Térinformatikai vizsgálataim alapját egy olyan, általam előállított domborzatmodell adta, amelyhez a 1:10 000-es méretarányú EOTR (Egységes Országos Térképrendszer) topográfiai szelvények adatait használtam fel. A digitális domborzatmodell (továbbiakban: DDM) elkészítését rendkívül időintéző munka előzte meg, amely során az EOVS területi rendszerben georeferált térképszelvények mért magasságpontjait pontfelhőként, a fő szintvonalakat pedig 10 m-enként, polylineként digitalizáltam (42. ábra).⁸²⁹

42. ábra: Az EOTR szelvények digitalizálásának folyamata.

43. ábra: A szintvonalakból és magasságpontokból előállított domborzatmodell.

Minden egyes megrajzolt karakterhez hozzárendeltem az EOTR szelvényen jelzett magasságértéket, végül a két fedvényt az ArcMap „Topo to Raster”⁸³⁰ eszközébe betáplálva 10 x 10 m-es képpontos felbontású, interpoláláson alapuló modellt generáltam (43. ábra). Kapacitásom végessége miatt a törésvonalak, tehát a sziklák, szirtek és vízmosások modellemben nem kerültek rögzítésre. A római kori vidéki települések és fizikai tájkarakterek

⁸²⁹ Ettől csak a kevésbé lejtős területek, főként a kiterjedt sík területek esetében, egyéni mérlegelésnek köszönhetően tértem csak el.

⁸³⁰ <http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/how-topo-to-raster-works.htm>.

VI.7.4 Vizsgálati módszerek és célkitűzés

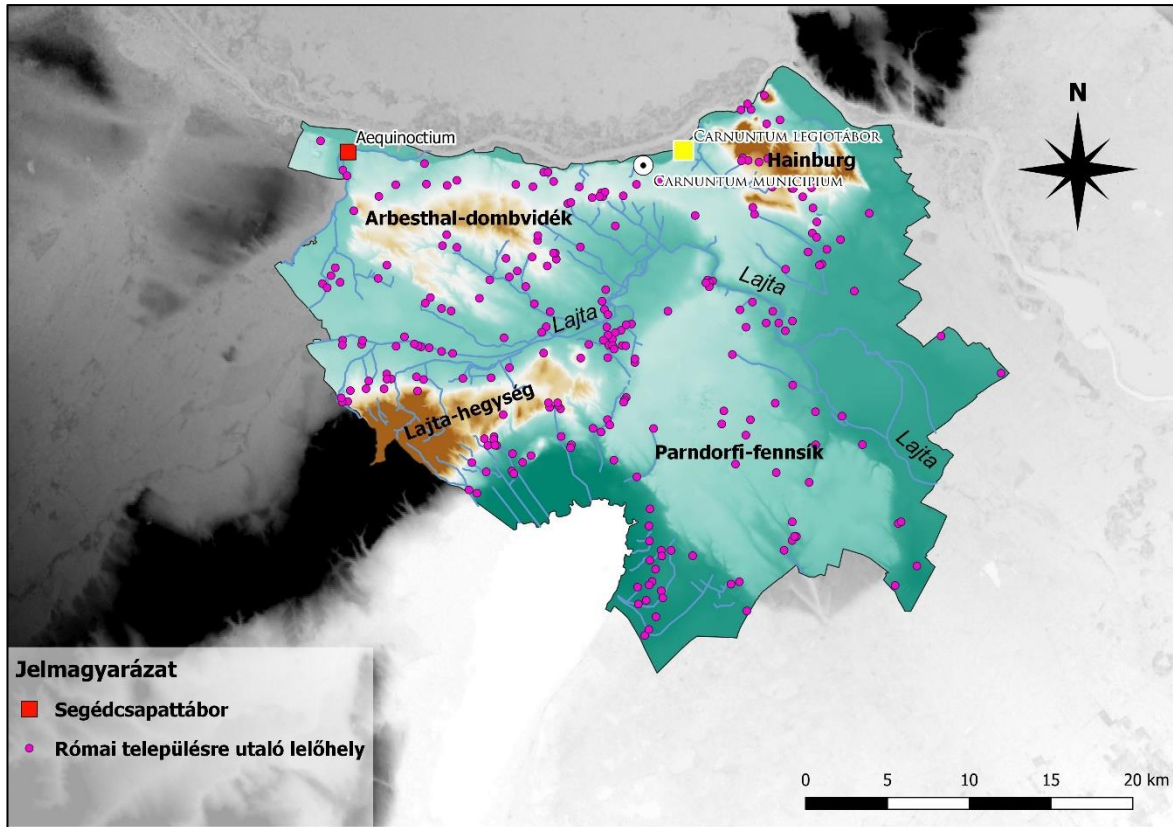
Az alábbi fejezetben arra kerestem a választ, hogy a római korban a környezeti erőforrásokhoz milyen módon alkalmazkodtak a településként meghatározható lelőhelyek, azaz a táj a fizikai karakterei⁸³¹ miként befolyásolták a lakóhely közvetlen környezetének kiválasztását. Nem kívántam a római korban belül időszakokra bontott részletes eredményt kapni,⁸³² hanem inkább a megtelepedésre vonatkozó általános tendenciákat kívántam feltárni. Feltételezve, hogy a mezőgazdasági termelést folytató lakosság településeinek közvetlen környezete is a gazdálkodást szem előtt tartva került kiválasztásra, fontosnak tartottam megvizsgálni, hogy eredményeim mennyiben feleltethetők meg a mezőgazdasági szakírók által adott tanácsoknak. A kérdéskörrel kapcsolatban felmerülő egyik elsődleges probléma, hogy az ember a tájat minőségileg és nem számszerűsítve érzékeli.⁸³³ Miután ez egy egyénfüggő mentális kép, maradéktalanul rekonstruálni lehetetlen. Ennek ellenére a vizsgált tájjellegek napjainkig befolyásolják az emberi döntéseket, számszerűsíthetők és tetszőleges szempontok szerint osztályozva statisztikai vizsgálatra is alkalmasak.

Hogy a tervezett kutatás ne csak a vizsgált földrajzi térségre vonatkozóan szolgáltatson eredményeket, elemzésemet egy attól távolabb eső, de még *Pannoniában* fekvő területre is kiterjesztettem. Választásom az ausztriai *Carnuntum* (Deutsch-Altenburg, Petronell) előterére esett, ugyanis maga a város is *Aquincum* és *Brigetio* településkomplexumához hasonlóan egy legiotáborból, katonavárosból és a polgárvárosból állt, mindemellett tartományi központ is volt. Az itt kijelölt kutatási területemet azoknak a modern településeknek a közigazgatási határa szabta meg, amelyeket magában foglalt vagy érintett a településkomplexumtól 20 km-es távolságra húzott övezet. Ugyan egy egyhónapos ösztöndíj keretében a 19. század óta közölt osztrák régészeti jelentések és publikációk alapján a térségből 125 lelőhelyet építettem adatbázisba, jobbnak láttam, ha az osztrák közhiteles nyilvántartás adatait is felhasználom. Miután ehhez hozzáférést nem sikerült kapnom, jobb híján az egyik legfrissebb közlemény ábrájának georeferálásával egészítettem

⁸³¹ Fizikai tájkarakter alatt a földrajzi környezet arányskálán mérhető vagy minőségileg osztályozható, elsősorban annak anyagi tulajdonságaihoz kapcsolható összetevőket értem. Ilyen például a matematikailag leírható lejtő, a tengerszint feletti magasság, vagy a mérhető, adott területre eső napsugárzás. Sok esetben a minőségi osztályozás mögött is mérések állnak, de ezekben az esetekben sokkal nagyobb szerepe van a személyes benyomásnak és szakmai tapasztalatnak. Ilyen kevésbé egzakt módon leírható tájkarakter például a talaj.

⁸³² Erre az VI.11. fejezetben került sor.

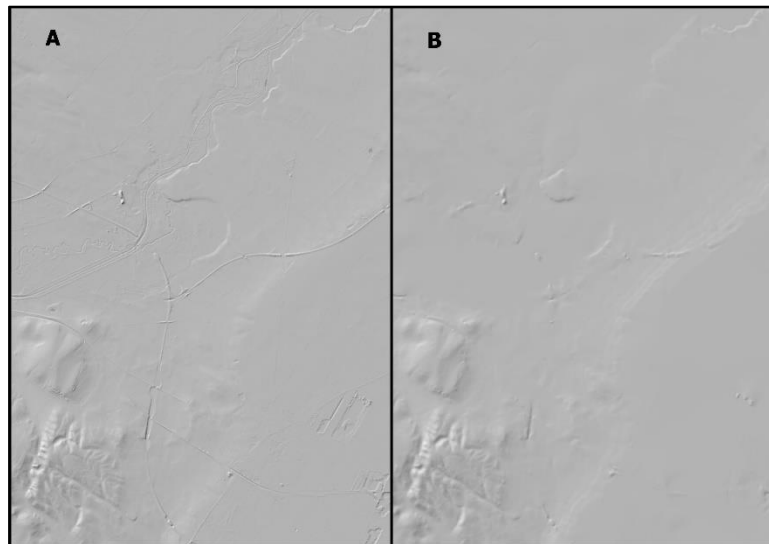
⁸³³ Goodchild 2013, 63-66.

44. ábra: Carnuntum hátszágának települései.

ki adataimat.⁸³⁴ Ennek eredményeként 237 lelőhely segítségével tudtam vizsgálataimat elvégezni (44. ábra).

A tájkarakterek és megtelepedés viszonyának tisztázásához domborzatmodellemet az ingyenesen elérhető osztrák LiDAR felmérések adatainak segítségével

45. ábra: Digitális domborzatmodell átalakítás előtt (A) és után (B).

állítottam elő.⁸³⁵ Annak érdekében, hogy kutatási területem domborzatmodelljéhez hasonló állományt hozzak létre, a kiváló felbontású felszínmodellből 10 méterenként szintvonalakat generáltam, majd a fent bemutatott módon a „Topo to Raster” eszközzel újbóli interpolációt

⁸³⁴ Ployer 2015, Abb. 1.

⁸³⁵ <https://www.data.gv.at/katalog/dataset/dgm/resource/b347b029-3fd5-448a-8c2c-07f483c2c56e>.

hajtottam végre. Ennek köszönhetően új domborzatmodellel a mesterséges tereptárgyak (pl. autópálya) kevésbé voltak zavaróak (45. ábra).

Az emberi választások láthatóvá tételére a római kori településtopográfiai kutatásokban egyre szélesebb körben alkalmaznak nem parametrikus hipotézisvizsgálatokat.⁸³⁶ Ennek oka, hogy a lelőhelyek fizikai karaktereken belül mért előfordulása a vizsgálati terület természetes arányainak megfelelően is alakulhat, tehát nem feltétlenül egy emberi tudatosság húzódik meg a statisztikai vizsgálatokkal nem ellenőrzött eredmények hátterében. Egyszerű példával szemléltetve ez azt jelenti, hogy ha egy poharat egymásra rétegezve 1:2:3 arányban feltöltünk kávéval, zsemlemorzsával és liszttel, majd a pohárba hatvan szem borsót teszünk, aztán rétegenként 11, 18 és 31 arányban szedjük ki őket, akkor a rétegarányok ismerete nélkül azt is hihetnénk, hogy a lisztbe szándékosan több borsó került.

Egy ilyen hiba elkerülésére alkalmazható az illeszkedésvizsgálat, amelynek során khi-négyzet próbával határozható meg, hogy két minta azonos eloszlású populációból származik-e.⁸³⁷ Vizsgálatomban a két minta közül az elsőbe a kategóriákon megfigyelt értékek, a másodikba a kategóriánkénti várható értékek kerültek, amelyeket aztán khi-négyzet próbával hasonlítottam össze. A khi-négyzet próba képlete a következő:

$$\chi^2 = \sum \frac{(M-V)^2}{V} \quad \text{ahol} \quad M = \text{megfigyelt értékek}$$

V = várható értékek

A khi-négyzet értéke az összes kategórián elvégzett $\frac{(M-V)^2}{V}$ képlet összege.

A régészeti topográfia nyelvére lefordítva fejezetemben a kategóriánként számlált lelőhelyek jelentik a megfigyelt értékeket. A várható értékeket pedig úgy számoltam ki, hogy az összes lelőhelyet az egyes kategóriák százalékos megoszlásának arányában osztottam szét. Ennek megfelelően a fenti arányoknál (1:2:3) maradva elméleti értékeim 120 lelőhely esetében 20:40:60 értéket kapnának.

Miután az illeszkedésvizsgálat hipotézisvizsgálat a statisztikának van alapvetése, nullhipotézise (H_0), ami a két mintán végzett khi-négyzet próba esetében azt fejezi ki, hogy a megfigyelt és a várható értékek ugyanolyan megoszlású populációkból származnak. A khi-négyzet próba eredményéhez a PAST szoftver megadja a H_0 teljesülésének esélyét kifejező, 0 és 1 közötti értéket felvevő ún. p-értéket. Statisztikai vizsgálatom során úgy

⁸³⁶ Goodchild 2007, 122-123; Jeneson 2013, 159-160; Weaverdyck 2016, 126.

⁸³⁷ A khi-négyzet próba részletes leírásához ld. Aron *et al.* 2014, 401-407.

döntöttem, hogy a H_0 -t 0,05 vagy annál kisebb p-érték mellett utasítom el, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy 5% vagy annál kisebb az esélye annak, hogy a nullhipotézis mégis teljesül, azaz a két minta ugyanolyan megoszlású. A vizsgálat feltétele emellett az, hogy egyik kategóriára eső várható érték sem lehet 1-nél kisebb, és 5-nél kisebb várható érték is csak a kategóriák 20%-ában fordulhat elő.⁸³⁸

Miután a lelőhelyek közvetlen környezetét kívántam vizsgálni, mindegyik köré 200 m sugarú övezetet generáltam, majd az ArcMap 10.3 „Summary Statistics” eszközével lekérdezést végeztem,⁸³⁹ aminek eredményeit MS Excel táblázatban összesítettem.⁸⁴⁰ A kategóriákra eső százalékos arányokat a vizsgálatok során a „Tabulate Area” eszközzel számítottam ki,⁸⁴¹ amely megadta az adott kategóriába eső terület abszolút, négyzetméterben számított kiterjedését.

VI.7.5 Tengerszint fölötti magasság

A csapadék, az éves középhőmérséklet, a páratartalom, és a napfényes órák száma a magassági értékekkel együtt változnak, befolyásolva a regionális éghajlatot.⁸⁴² A római mezőgazdasági szakírók felismerve ezt az éghajlati sajátosságot, számos alkalommal utaltak arra, hogy adott földrajzi régió domborzata miként befolyásolja a különféle növények termesztését. Varro a föld helyzete szerint négyféle földbirtokot (*agri*) határozott meg: síkvidéket (*ager campestre*), domboldalit (*ager collinus*), hegyvidéket (*ager montanus*), illetve ezek keverékét (*ex iis tribus*). Hasznosítás szempontjából ezek között különbséget tett, kiemelve a fekvésükből adódó környezeti eltéréseket.⁸⁴³ Növénytermesztés szempontjából a domboldal és a síkvidék volt a legalkalmasabb, így ha a domborzati, vízrajzi és geológiai viszonyok ideálisak voltak, akkor érthető módon a mélyebben fekvő területek számíthattak kedvezőbbnek.

⁸³⁸ Jeneson 2013, 166.

⁸³⁹ <http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/analysis-toolbox/summary-statistics.htm>.

⁸⁴⁰ Az esetek nagy többségében a lelőhelyekhez tartozó övezetek átlagos értékeit vettem figyelembe. A talaj esetében, ahol a raszteres állomány már eleve kategorizált volt, az adott övezeten belüli leggyakoribb kategóriát vettem figyelembe.

⁸⁴¹ <http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/tabulate-area.htm>.

⁸⁴² Magyarországon az emberi települések a Föld légkörének alsó rétegében, azaz a troposzférában helyezkednek el. Ebben a légköri rétegben a magasság növekedésével a hőmérséklet csökken. Jacobson 2005, 24-26, Fig. 2.4. A magasság befolyásolja a csapadékot hozó felhők képződését is. Jacobson 2005, 606-607, Fig. 18.5.

⁸⁴³ Varro *rust.* 1,6,2-5.

Kategória	Kelta lelőhelyek	Várható kelta lelőhelyek	Római lelőhelyek	Várható római lelőhelyek	Kategória területi aránya
0-150 m Bfm	107	33.88	106	57.50	20.0%
150-200 m Bfm	40	43.07	133	73.09	24.3%
200-250 m Bfm	21	36.31	45	61.62	20.6%
250-300 m Bfm	0	21.00	8	35.65	11.9%
300-350 m Bfm	4	13.64	2	23.16	7.8%
350-400 m Bfm	2	9.98	3	16.94	5.7%
>400 m Bfm	2	17.10	0	29.02	9.7%
p érték	5.25E-43		2.69E-35		

9. táblázat: A tengerszint feletti magassághoz való viszony vizsgálata khi-négyzet próbával *Aqu.-Brig.* háterszágában.

Kategória	Római lelőhelyek	Várható római lelőhelyek	Kategória területi aránya
0-150 m Bfm	62	76.77	32.4%
150-200 m Bfm	148	128.38	54.2%
200-250 m Bfm	22	20.22	8.5%
250-300 m Bfm	5	6.96	2.9%
300-350 m Bfm	0	2.70	2.0%
350-400 m Bfm	0	1.71	0.7%
>400 m Bfm	0	0.27	0.1%
p érték	-		

10. táblázat: A tengerszint feletti magassághoz való viszony vizsgálata khi-négyzet próbával *Carnuntum* háterszágában.

Hogy az adatok elaprózódását elkerüljem és az emberi döntéseket hatékonyabban megjelenítsem, a domborzatmodellek értékeit hét kategóriába osztottam. Mindkét kutatási területen a legalacsonyabban fekvő térszíntől 150 Bfm-ig jelöltem ki az első kategóriát. Ezt követően 50 méterenként határoztam meg egy újabbat, míg végül a hetedik kategóriába a 400 Bfm-ot meghaladó területek kerültek. A khi-négyzet próba 5%-os hibahatár mellett az aquincumi térségre vonatkozóan mindkét korszakra vonatkozóan statisztikailag szignifikáns eredményt hozott, de ez nem teljesült a *Carnuntum*hoz kapcsolható településhálózat esetében (**9-10. táblázat**).⁸⁴⁴Az *Aquincum* környéki települések nagy többsége 0-250 m közötti térségben helyezkedett el és számuk felfelé haladva egyre csökkent. Érdekes módon római település 400 m-es tengerszint feletti magasság fölött már nem volt kimutatható. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy ez az eredmény akár a terepbejárások egyenetlenségének is betudható volna, hiszen a magasabban fekvő területeket általában erdők borítják, ahol a hagyományos régészeti adatgyűjtés komoly

⁸⁴⁴ A zónák százalékos, területi megoszlásából az összes lelőhely darabszámának felhasználásával elméleti értékeket számoltam, majd ezeket a valós, fenti táblázatban összegzett lelőhelyszámokkal vettem össze.

nehézségekbe ütközik (ld. **40. ábra**). Ennek ellenére a vizsgálat eredménye párhuzamba állítható a *Roma* és Köln hátszágát és a Balaton-felvidéket vizsgáló településkutatásokkal is.⁸⁴⁵

A késő kelta és a római kori megtelepedés között területhasználati különbséget is ki lehetett mutatni, ugyanis a korábbi időszakban inkább a kutatási terület legalacsonyabban fekvő részeit, a rómaiak pedig a némileg magasabban elhelyezkedő, 150-200 m közötti térszint is előnyösnek tartották.

VI.7.6 Lejtő

A források alapján a római gazdálkodók kellő figyelmet fordítottak a mezőgazdasági területek lejtésére. A dombok és a mérsékelt lejtésű, majdnem sík területek elsősorban gabonatermesztésre voltak alkalmasak, a sík területeket pedig szántóként (*arvum*), legelőként (*pratium*), füzesként (*salicetum*) vagy nádasként (*harundinetum*) hasznosították.⁸⁴⁶ Ideális esetben a sík területeknek (*campi*) is enyhén lejtősnek kellett lenniük, vagy kénytelenek voltak a pangóvíz elvezetését árkok mélyítésével megoldani.⁸⁴⁷ Nem rekonstruálható, hogy az ókori ember mit tartott mérsékelt vagy meredek lejtőnek, ezért a lejtőkategória osztályok kialakításához a Magyar Talajtani Egyesület ajánlását vettem alapul.⁸⁴⁸

A tájkarakteren végzett vizsgálat alapján *Aquincum* környezetében a késő kelta telepeket a 12%-os lejtőnél lankásabb területeken, de főleg 2-5%-os meredekségű lejtőn alakították ki (**11-12. táblázat**). A kelta időkhöz képes a legnagyobb különbség, hogy az *Aquincum* és *Carnuntum* körüli római települések a közel sík területeket (0-2%) kerülték, de a meredekebb, 12-17%-os lejtőket alkalmasnak találták. A khi-négyzet próba alapján, 5%-os

⁸⁴⁵ A 400 m Bfm volt a római lelőhelyek elterjedésének természetes határa a Brač-szigeten is. Stančič–Veljanovski 2000, 152. Az említett településkutatásokhoz ld. Goodchild 2007, 123-125; Jeneson 2013, 186-191; Firmigl 2012, 85-87.

⁸⁴⁶ Colum. 1,2,3-4.

⁸⁴⁷ Cato *agr.* 155; Colum. 2,2,1; Colum. 2,16,5. A mérsékelt lejtőket *Varro* is fontosnak tartotta. *Varro rust.* 1,6,6.

⁸⁴⁸ <http://cms.talaj.hu/wp-content/uploads/2016/09/Geomorfologia.pdf> letöltve: 2016.11.03.

Kategória	Kelta lelőhelyek	Várható kelta lelőhelyek	Római lelőhelyek	Várható római lelőhelyek	Kategória területi aránya
0-2 %	33	25.70	22	43.62	16.8%
2-5 %	51	31.48	77	53.43	16.0%
5-12 %	55	45.84	141	77.80	27.0%
12-17 %	18	23.09	44	39.19	13.0%
17-25 %	12	22.44	12	38.08	12.6%
25-60 %	6	24.97	1	42.38	14.1%
>60 %	0	1.47	0	2.49	0.5%
p érték	1.19E-06		2.04E-26		

12. táblázat: A lejtőmeredekséghez való viszony vizsgálata khi-négyzet próbával *Aqu.-Brig.* hátszágában.

Kategória	Római lelőhelyek	Várható római lelőhelyek	Kategória területi aránya
0-2 %	76.00	139.73	59.0%
2-5 %	89	48.44	20.4%
5-12 %	59	32.08	13.5%
12-17 %	10	6.80	2.9%
17-25 %	0.00	4.69	2.0%
25-60 %	3	4.96	2.1%
>60 %	0	0.29	0.1%
p érték	5.42E-19		

11. táblázat: A lejtőmeredekséghez való viszony vizsgálata khi-négyzet próbával *Carnuntum.* hátszágában.

hibahatár mellett az összes vizsgált minta statisztikailag szignifikánsnak bizonyult, leszámítva a *carnuntumi* mintát, ahol a 25%-os lejtő fölötti területeket a statisztikai vizsgálatból ki kellett zárnom.⁸⁴⁹ Kapott eredményeim összevethetőek voltak H. Goodchild és E. Weaverdyck tanulmányaival, akik *Roma*, illetve *Moesia superior limes*-hátszágának kutatása során megfigyelték és meggyőzően bizonyították, hogy a legenyhébb lejtőket a római korban kerülték.⁸⁵⁰

⁸⁴⁹ A táblázatban szereplő, 25 és 60%-os lejtőn található lelőhely az összes lelőhelynek csupán 1,2%-a, így úgy éreztem, hogy kizárhatóvá válhatnak a vizsgálatból. Az eredeti várt értékeket nem számoltam újra a kizárást követően kapott 234 lelőhellyel, aminek oka, hogy az illeszkedésvizsgálat így szigorúbbá vált, hiszen nagyobb eséllyel kaphattam volna elfogadható nullhipotézist adó p-értéket, ami a valós értékek és a várt értékek közötti összefüggést, tehát az emberi választás hiányát bizonyította volna.

⁸⁵⁰ Weaverdyck 2016, 132-134; Goodchild 2007, 126-132. A modern és a római kori vidéki szántók közötti eltérő területhasználat Róma környezetében kimutatható volt. Goodchild 2007, 131, fig. 4.2.

VI.7.7 Talaj

A római szakírók szemében a talaj volt a legfontosabb természeti kincs, amit a vetés és betakarítás kapcsán a hozammal összefüggésben ki is emeltek.⁸⁵¹ Sajnos az ókori talajkategóriák a jelenlegi talajkutatásokkal nem összeegyeztethetőek, és további problémát jelent, hogy az erózió, a tápanyag kimosódás és az emberi földhasználat is jelentősen befolyásolja a különféle talajok stabilitását, termékenységét és potenciálját. Ennek megfelelően a ma ismert talaj, nem ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, mint a római kori. A talajok ugyanis a helyi körülmények hatására akár rövid időn belül is megváltozhatnak. Ilyen hatásoknak főként a vizekkel határos lejtők, az alacsonyan fekvő vagy művelés alatt álló területek vannak legjobban kitéve.⁸⁵² Mégis, a környezeti és emberi behatások ellenére a geológiai altalaj és a felszíni talajréteg a talajképződés folyamán szoros kölcsönhatásban áll egymással,⁸⁵³ emiatt lehetséges és érdemes az ókori településhálózatot

Kategória	Kelta lelőhelyek	Várható kelta lelőhelyek	Római lelőhelyek	Várható római lelőhelyek	Kategória területi aránya
Ideális	109	81.86	214	138.93	46.8%
Alkalmas	33	18.22	32	30.92	10.4%
Alkalmatlan	27	19.77	45	33.55	11.3%
N. A.	6	55.15	6	93.60	31.5%
p érték	1.51E-14		3.08E-27		

14. táblázat: A talajhoz való viszony vizsgálata khi-négyzet próbával *Aqu-Brig.* hátságában.

Kategória	Római lelőhelyek	Várható római lelőhelyek	Kategória területi aránya
Ideális	157	150.59	63.5%
Alkalmas	47	50.24	21.2%
Alkalmatlan	22	30.72	13.0%
N. A.	11	5.46	2.3%
p érték	3.55E-02		

13. táblázat: A talajhoz való viszony vizsgálata khi-négyzet próbával *Carnuntum.* hátságában.

a jelenlegi talajtípusokkal összevetni.⁸⁵⁴

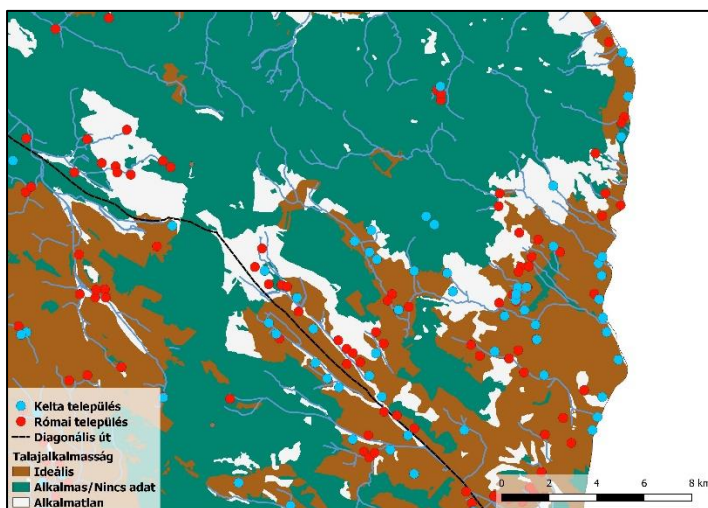
⁸⁵¹ Az elvetett mag termékenysége a vetés helyszínétől és a talaj típusától függött. Varro *rust.* 1,44,1-2.

⁸⁵² Holliday 2004, 234-235. A talajgenezis sokkal több időt vesz igénybe, mint a felhalmozódás, ami az erózióknak és hordaléklerakódásnak kitett területeken hirtelen végbemenő folyamat. Holliday 2004, 141-142. Esettanulmányként fizikai talajerózióra ld. Farsang *et al.* 2012. Esettanulmányként a történeti talajhasználat által okozott talajerózióhoz ld. Jordán *et al.* 2015.

⁸⁵³ Holliday 2004, 43, Fig. 3.1; Farinetti 2009, 19-20.

⁸⁵⁴ *Germania inferior*ban a villa-táj kialakulásában a lösz talajok játszottak fontos szerepet. Roymans–Derks 2011, 3, Fig. 1. Somogy megyében megfigyelték, hogy a késő La Tène és római települések a termékeny

A téma jobb megismerésének köszönhetően arra jutottam, hogy a modern talajértékek felhasználhatóak a kelta és római kori mezőgazdasági preferenciák modellezéséhez, ugyanis az értékek megállapítása során nemcsak a talajtípust, hanem annak vastagságát és további jellemzőit is számításba veszik.⁸⁵⁵ Így elemzésemhez az értékek átvezetését követően négy, a szántóföldi műveléshez igazodó osztályt hoztam létre, amelyek a következők: ideális, alkalmas, alkalmatlan és adat nélküli, ahol az információhiány a modern települések meglétének vagy az erdőborítottságnak volt köszönhető. Az osztályozásban és a térképek elkészítésében Ausztria az ingyenes 1 x 1 km felbontású digitális talajtérképe,⁸⁵⁶ Magyarország esetében pedig a Digitális Kreybig Talajinformációs Rendszer volt segítségemre.⁸⁵⁷ Az előzetesen megállapított 0,05-ös p-érték (5%-os hibahatár) mellett a khi-négyzet próba null hipotézise mindegyik minta esetében elutasítható volt, azaz a várt értékek és a megfigyelt értékek közötti eltérés statisztikailag szignifikánsnak bizonyult (13-14. táblázat).

46. ábra: Kedvezőtlen talajokon alakult települések a diagonális út mentén.

Az előzetes várakozással ellentétben *Aquincum* környékén az adatok látszólag nem hoztak egyértelmű eredményt a talajpreferenciák vizsgálatában, ugyanis az adat nélküli kategóriát leszámítva a további három kategóriában a megfigyelt adatok meghaladják a várt adatokat. Ez elsősorban azt bizonyítja, hogy a települések ritkán fordultak elő az

adat nélküli erdők területén, amit a fentiekben már többször is hangsúlyoztam. Az adatokat közelebről megvizsgálva kitűnik, hogy a kelta és római kori megfigyelt értékek a várt

csernozjom talajokhoz és a vízpartokhoz közel jöttek létre. Fekete *et al.* 2005, 101. Hasonló eredményre jutott Firnigl A. a Balaton-felvidék villáinak kutatása kapcsán. Firnigl 2012, 96-97.

⁸⁵⁵ *Boeotiában* (Görögország) a földek értékelése ugyanebből a megközelítésből indult ki. Farinetti 2009, 25, Tab. 2-3. A talajértékelés módszereire Magyarországon ld. Juhos 2014. Az aktuális osztrák talajértékelési rendszerhez ld:

http://www.bev.gov.at/pls/portal/docs/PAGE/BEV_PORTAL_CONTENT_ALLGEMEIN/0200_PRODUKT_E/PDF/ALLGEMEINE_INFORMATION_UEBER_DIE_FINANZBODENSCHAETZUNG_STAND_2015_0908.PDF (letöltve: 2019.05.29).

⁸⁵⁶ Letöltve: <https://bfw.ac.at/rz/bfwcms2.web?dok=8548> (2016.október).

⁸⁵⁷ A Kreybig-adatbázis talajszelvényei megfeleltethetőek voltak az AGROTOPO (<https://maps.rissac.hu:3344/webappbuilder/apps/2/>; <http://enfo.agt.bme.hu/gis/korinfo/>) adatbázis genetikai talajtípus és talajképző közet fedvényeinek, így a talajérték-számokat sikeresen át lehetett rájuk vezetni.

értékektől az ideális kategóriában mutatják a legnagyobb arányú eltérést. Ez bár statisztikailag nem bizonyítható,⁸⁵⁸ utalhat arra, hogy az ideális talajok valamivel kedveltebbek lehettek a kelta és római korban egyaránt. Mindkét időszakra jellemző, hogy a növénytermesztésre alkalmatlan talajokon is megtelepedtek, aminek oka valószínűsíthetően az úthálózat vonalvezetése volt. A továbbiakban még kitérek rá,⁸⁵⁹ hogy a budai térséget a Dunakanyartól nyugatra eső területekkel az ún. diagonális út kötötte össze, amely mentén és környezetében, például Pomázon és Szentendrén a kelta és a római kor időszaka alatt számos település létesült. Ezekon a területeken a településeket az ideális talajok szélén, a magasabban fekvő, alkalmatlan és sekély termőrétegű talajokon létesítették (46. ábra). Úgy tűnik, hogy ebben az esetben a birtokosok két legfőbb vágya közül, hogy a földbirtoknak jó talaja és összeköttetése legyen a piacokkal,⁸⁶⁰ csak az utóbbi teljesült. *Carnuntum* területén az ideális talajok felé mutatott pozitív preferenciát a statisztikai vizsgálat is alátámasztotta. Az adat nélküli területek kedvelése valószínűleg az osztrák talajfedvény robusztusságának és rosszabb felbontásának volt betudható.

VI.7.8 Kitettség

A talaj után valószínűleg a kitettséget tartották a római mezőgazdasági szakírók a második legfontosabb tényezőnek. A kitettség befolyásolja az adott földterületre eső napos órák számát, de a legújabb kutatások szerint a megtelepedésre elsősorban az uralkodó szélirányokkal összefüggésben van hatással.⁸⁶¹ A déli és keleti lejtőket tartották földművelésre a legalkalmasabbnak,⁸⁶² de ezt nem minden esetben tekintették elsődleges fontosságúnak, hiszen a szeles helyek árpára és búzára gyakorolt negatív hatásait is jól ismerték.⁸⁶³

A statisztikai vizsgálatok is a fenti javaslatokkal állíthatóak párhuzamba. Az Északkelet-Dunántúlon fekvő „kelta” telepek főként a keletitől a délnyugati égtáj felé eső lejtőkön létesültek (15-16. táblázat) ezáltal tudták elkerülni az *Aquincum* környezetében uralkodó észak-nyugati szelet.⁸⁶⁴ *Carnuntum territoriumán* a római gazdálkodók a nyugatiakkal

⁸⁵⁸ Az egyes kategóriák egymáshoz viszonyított fontosságát nem lehetséges a chi négyzet vizsgálattal becsülni. Jeneson 2013, 160.

⁸⁵⁹ Ld. VI.10. fejezet.

⁸⁶⁰ Varro *rust.* 1,16; Cato *agr.* 1,3; Colum. 1,2,3.

⁸⁶¹ Goodchild 2007, 133-140; Weaverdyck 2016, 137-140.

⁸⁶² Varro, *rust.* 1,39,1; 1,12,1; Cato *agr.* 1,3; Colum. 1,2,3.

⁸⁶³ Thphr. *HP* 8,10,3; A gyakori gabonafélék mellett a latin szerzők megemlítették még a szőlőt és olívát a széllel kapcsolatosan. Cato *agr.* 6,2; Colum. 3,12,6.

⁸⁶⁴ Radics *et al.* 2002, 1993, Fig. 3.;

http://www.met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata/altalanos_eghajlati_jellemzes/szel/images/abra1.png (letöltve: 2019.05.28.).

Kategória	Kelta lelőhelyek	Várható kelta lelőhelyek	Római lelőhelyek	Várható római lelőhelyek	Kategória területi aránya
É: 0-22.5°; 337.5-360°	0	18.62	0	31.61	10.6%
ÉK: 22.5-67.5°	15	32.53	20	55.21	18.6%
K: 67.5-112.5°	37	24.25	71	41.16	13.9%
DK: 112.5-157.5°	44	16.46	73	27.93	9.4%
D: 157.5-202.5°	33	22.62	58	38.39	12.9%
DNy: 202.5-247.5°	29	28.14	52	47.76	16.1%
Ny: 247.5-292.5°	15	19.34	20	32.82	11.0%
ÉNy: 292.5-337.5°	2	13.03	3	22.11	7.4%
p érték	7.39E-18		1.66E-35		

16. táblázat: A kitétséghez való viszony vizsgálata khi-négyzet próbával *Aqu-Brig.* hátországában.

Kategória	Római lelőhelyek	Várható római lelőhelyek	Kategória területi aránya
É: 0-22.5°; 337.5-360°	0	29	12.1%
ÉK: 22.5-67.5°	3	35	14.6%
K: 67.5-112.5°	20	33	13.9%
DK: 112.5-157.5°	74	32	13.7%
D: 157.5-202.5°	70	39	16.2%
DNy: 202.5-247.5°	43	28	12.0%
Ny: 247.5-292.5°	22	20	8.4%
ÉNy: 292.5-337.5°	5	21	9.0%
p érték	1.50E-31		

15. táblázat: A kitétséghez való viszony vizsgálata khi-négyzet próbával *Carnuntum* hátországában.

szemben inkább a dél és kelet felé néző lejtőket kedvelték, mivel így nem voltak kitéve az északnyugat–délkelet irányú szélfolyosónak és több napfény is érte őket.⁸⁶⁵ Végeredményben a statisztikai elemzés *Aquincum* környezetében is azt mutatta, hogy a római kori településeket a keltákkal megegyező égtájakra lejtő földeken alakították ki, ami jól összevethető Varro, Cato és Columella fent említett javaslataival.

VI.7.9 Napos órák száma

A helyi éghajlatra a napfényes órák száma van a legnagyobb hatással, ugyanis a fotoszintézist végző növények ennek köszönhetően tudnak fejlődni és teremni, ez határozza

⁸⁶⁵ Kumer *et al.* 2016, 903, Fig. 6.a.

Kategória	Kelta lelőhelyek	Várható kelta lelőhelyek	Római lelőhelyek	Várható római lelőhelyek	Kategória területi aránya
0-10.5 h	0	1.07	0	1.82	0.6%
10.5-11.5 h	1	4.35	0	7.38	2.5%
11.5-12 h	0	5.94	1	10.09	3.4%
12-12.5 h	5	12.54	7	21.29	7.2%
12.5-13 h	22	26.12	35	44.33	14.9%
13-13.5 h	55	51.34	128	87.12	29.3%
> 13.5 h	92	73.63	126	124.96	42.1%
p érték	2.33E-03		1.11E-08		

18. táblázat: A napfényes helyekhez való viszony vizsgálata khi-négyzet próbával *Aqu-Brig.* hátszágában.

Kategória	Római lelőhelyek	Várható római lelőhelyek	Kategória területi aránya
0-10.7 h	0	0.39	0.2%
10.7-12.4 h	0	1.35	0.6%
12.4-13 h	0	3.15	1.3%
13-13.4 h	5	6.54	2.8%
13.4-13.7 h	25	15.45	6.5%
13.7-14 h	59	38.40	16.2%
>14 h	148.0	171.73	72.5%
p érték	8.98E-05		

17. táblázat: A napfényes helyekhez való viszony vizsgálata khi-négyzet próbával *Carnuntum* hátszágában.

meg a napi átlaghőmérsékletet és a föld nedvességét.⁸⁶⁶ Magyarországon az őszi búza vegetatív ciklusának második időszaka, amikor a növény a legérzékenyebb az időjárási körülményekre, április és május vége közé esik.⁸⁶⁷ Ez a szárbaindulás, kalászolás, virágzás ideje, aminek döntő szerepe van a jó termés kialakulásában.

A fentiekből kiindulva a DDM-ek alapján olyan térképet hoztam létre, amelynek raszter cellái az április és május hónapra eső napos órák egy napra vetített átlagos értékeit tartalmazzák.⁸⁶⁸ Az aquincumi területeken áprilisban és májusban egy kicsit kevesebb volt a térségre eső napsütés órák száma, mint *Carnuntum* esetében, de egyes helyeken még így

⁸⁶⁶ Az ókori szerzők több helyen is hangsúlyozták, például a búza esetében, hogy napfényes helyre érdemes ültetni. Cato *agr.* 34,2-35,1; Colum. 9,2,3.

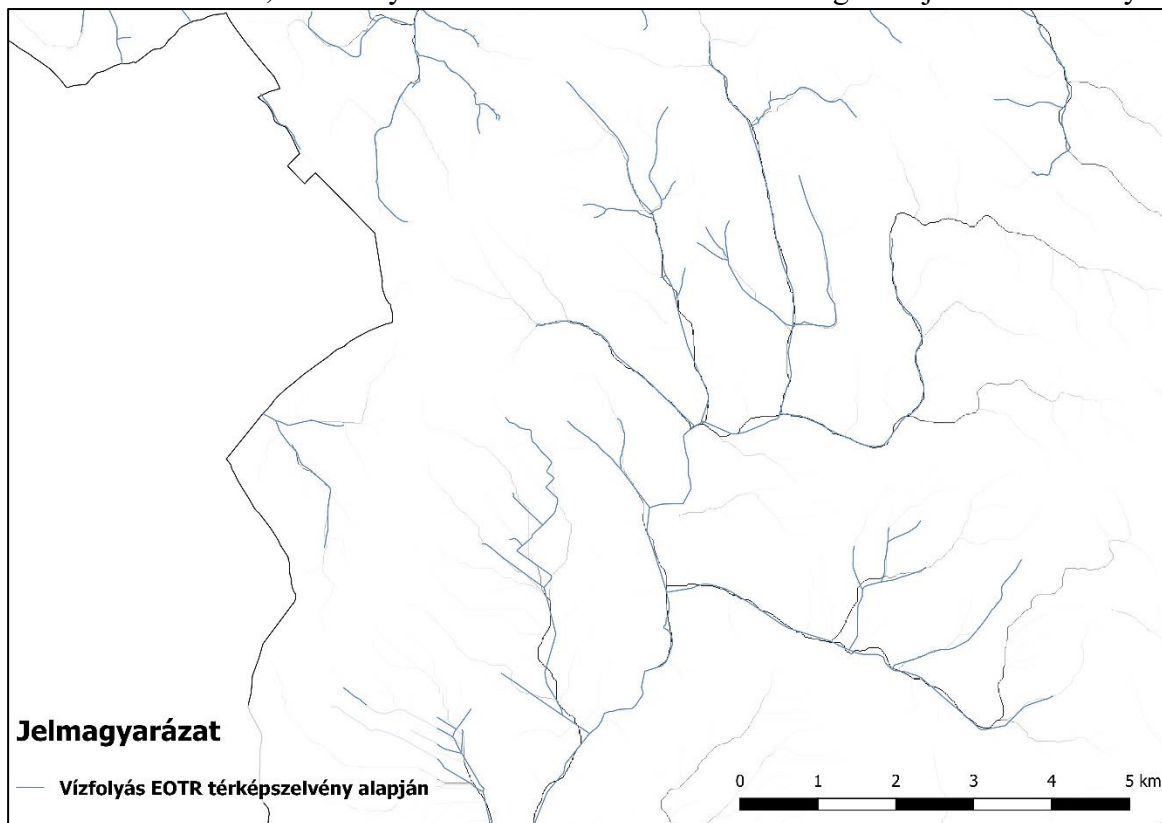
⁸⁶⁷ Varga-Haszonits–Varga 2013, 1. táblázat.

⁸⁶⁸ A térképeket a rendelkezésemre álló DDM-ekből az ArcMap 10.3 Spatial Analyst Toolboxához tartozó „Area Solar Radiation” eszközének segítségével állítottam elő. A számításokhoz ld. <http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/how-solar-radiation-is-calculated.htm> Miután *Carnuntum* hátszága viszonylag sík volt, annak érdekében, hogy a preferenciákat illetően a helyi viszonyokat figyelembe vevő eredményt kapjak, a térképek adatait a Jenks-algoritmus segítségével a természetes törések mentén soroltam osztályokba. Ugyanezt a klasszifikációt végeztem el az *Aquincum*hoz tartozó DDM-mel, de miután a töréseket körülbelül fél óránként állapította meg az algoritmus, eszerint alakítottam ki osztályaimat.

is meghaladták a 13,5 órát (**17-18. táblázat**). A khi-négyzet teszt alapján, 5%-os hibahatár mellett minden egyes minta esetében a null hipotézis elutasítható volt.⁸⁶⁹ Eredményeim alapján elmondható, hogy az *Aquincum* környéki késő kelta és római településeket a legnaposabb helyeken alakították ki. Érdekes módon *Carnuntum* hátszágában a római telepések a leghosszabb ideig napsütésnek kitett területeket nem kedvelték, aminek valószínűsíthető oka, hogy ezek pontosan egybeesnek az olyan területekkel, mint amilyen a szinte teljesen lapos Parndorfi-síkság, amely gyakran erős viharoknak és szélnek van kitéve.⁸⁷⁰

VI.7.10 Vízellátás

A víz a legalapvetőbb természeti erőforrás, nélkülözhetetlen nemcsak az emberek, hanem az állatok és növények számára is,⁸⁷¹ így a legfontosabb telepítő tényezőnek számított. Kutatási területemen a csapadék minden bizonnyal elegendőnek bizonyult az őszi búza termesztéséhez,⁸⁷² komolyabb terméskieséssel csak szélsőséges időjárási körülmények

47. ábra: Vízlefolyás-vizsgálat a Békás-patak felső folyásának térségében.

⁸⁶⁹ A kelta települések esetében a legkisebb kategóriát nem vontam be a statisztikai vizsgálatomba, mert egyetlen lelőhely sem tartozott hozzá, így a lejtőkategóriánál folytatott mérlegeléssel összhangban teljesülhettek a vizsgálat feltételei.

⁸⁷⁰ Ld. kitétség ide vonatkozó része.

⁸⁷¹ A folyóvízről, ciszternáról, forrásokról és mocsarakról ld. Colum. 1,5,1-4.

⁸⁷² Vö. A talaj nedvességtartalma ideális a búza kifejlődésének időszakában, ugyanis az ebben az időben ritkán esik 20% alá. Varga-Haszonits–Varga 2013, 14, 3. ábra.

esetén kellett a vidéki gazdáknak szembenézniük. Ennek megfelelően *Aquincum* és *Carnuntum* vízrendszerének vizsgálata az emberi és állati vízszükségletről szolgál információval.⁸⁷³ Nehéz az ókori fészini vizek, sőt folyómedrek vonalát rekonstruálni,⁸⁷⁴ de valószínű, hogy a kisebb vízfolyások az őskortól napjainkig jelenlegi medrüket használták, csak a sík területeken valószínűbb a gyökeres mederváltozás.

Aquincum hátságának vízrajzi térképét az EOTR térképszelvények felszíni vizeinek digitalizálásával rajzoltam meg. Ezt minden esetben ellenőriztem a második katonai felmérés adataival, továbbá egy domborzatból generált lefolyásvizsgálattal is összehasonlítottam a megrajzolt vízfolyások vonalát. Ezek csupán ritkán tértek el a vizsgálat által generált térképtől (**47. ábra**).⁸⁷⁵ *Carnuntum* esetében nem állt rendelkezésemre kataszteri felmérés, így a QGIS OpenLayers Pluginját⁸⁷⁶ használva több forrásból származó topográfiai térképet hívtam le, majd az ott ábrázolt vízfolyásokat rajzoltam át.

Ahogy fentebb már említettem, *Carnuntum* hátszága síkvidékibb, mint *Aquincumé*, ami azt eredményezi, hogy a felszíni vizek nem olyan gyakoriak és a térséget inkább a Lajta és a Duna uralja. Ezzel szemben *Aquincum* környezetében a Dunába tartó, saját vizük által mélyített völgyekben futó kis- és közepes vízhozamú patakok a legjellemzőbb felszíni vizek.

A vízfolyásokhoz való távolság méréséhez a vektoros polylineokhoz 500, 1000 és 1500 m-es öveget generáltam. Ezt követően az egyes övezetekbe tartozó lelőhelyeket feljegyeztem és táblázatban összesítettem. Miután nem rendelkezem kategóriánként pontos területadattal, a fenti vizsgálatoktól eltérően 1000 véletlenszerűen generált⁸⁷⁷ pont eloszlása alapján számoltam ki a várható értékeket (**19-20. táblázat**) és végeztem el a szignifikáns eredményt hozó illeszkedésvizsgálatot. Öt kilométer per órás gyalogtempóval számolva a kelta lelőhelyeknek több mint fele a felszíni vizek 6 perces környezetében, tehát azoktól legfeljebb 500 m-re helyezkedett el, majd ettől távolodva számuk egyenletesen csökkent. A kelta lelőhelyekkel szemben, néhány kivételtől eltekintve a római kori lelőhelyek csaknem

⁸⁷³ A vízrendszert csak a megtelepedés szintjén vizsgálom, ugyanis a növénytermesztés során egyedül a kertgazdaságok esetében kaphatott szerepet a víz, *Pannoniában* öntözéses földművelés vélhetően nem történt.

⁸⁷⁴ Példaként említhető a Lajta folyómedrének változásaira: Zámolyi *et al.* 2015. A római kori *Aquincum* közvetlen környezetére és a Duna medrének vonalához ld. H. Kérdő–Schweitzer 2010.

⁸⁷⁵ Vizsgálatomhoz a szintvonalakból generált DDM modellt felhasználva az ArcMap 10.3-hoz tartozó Spatial Analyst Toolboxának „Flow Accumulation” eszközét alkalmaztam. A számításokhoz ld.

<https://pro.arcgis.com/en/pro-app/tool-reference/spatial-analyst/how-flow-accumulation-works.htm>.

⁸⁷⁶ https://plugins.qgis.org/plugins/openlayers_plugin/.

⁸⁷⁷ A pontokat az ArcMap 10.3 „Create Random Points” eszközével állítottam elő. Az algoritmus működéséhez ld. <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/tool-reference/data-management/how-create-random-points-works.htm>.

Kategória	Kelta lelőhelyek	Várható kelta lelőhelyek	Római lelőhelyek	Várható római lelőhelyek	Kategória területi aránya
0-500 m	115	89.60	269	152.06	51.2%
500-1000 m	32	48.48	19	82.27	27.7%
1000-1500 m	21	21.53	6	36.53	12.3%
>1500 m	7	15.40	3	26.14	8.8%
p érték	5.85E-04		5.27E-24		

20. táblázat: Felszíni vízfolyásokhoz való viszony vizsgálata khi-négyzet próbával *Aqu.-Brig.* hátságában.

Kategória	Római lelőhelyek	Várható római lelőhelyek	Kategória területi aránya
0-500 m	141	72.76	30.7%
500-1000 m	43	56.64	23.9%
1000-1500 m	19	34.84	14.7%
>1500 m	34	72.76	30.7%
p érték	1.73E-20		

19. táblázat: Felszíni vízfolyásokhoz való viszony vizsgálata khi-négyzet próbával *Carnuntum* hátságában.

mindegyike (91 %) a vízfolyások 500 m-es környezetében helyezkedett el *Aquincum* és *Brigetio* hátságában. *Carnuntum* esetében a kép némileg árnyaltabb. Feltételezhető, hogy több helyen is előfordulhatott felszíni víz a római kor ideje alatt, de ahogy jeleztem, a sík területen valószínűleg kevésbé őrződött meg a korabeli állapot. Ennek ellenére a települések 77,5 %-a még így is a vízfolyások 1000 m-es környezetében alakult meg.

VI.7.11 Eredmények

Az *Aquincum* és *Carnuntum* előterében fekvő települések helyválasztási preferenciáiról illeszkedésvizsgálat segítségével kiderült, hogy a kelták és rómaiak a természeti erőforrásokhoz hasonlóképpen viszonyultak térben és időben egyaránt. A vaskori telepek számára *Aquincum* hátságában a legalacsonyabban fekvő, napos, közel sík, a felszíni vízfolyások szomszédságában elterülő, termékeny talajú területeket választották, ahol az uralkodó szélirány nem veszélyeztette őket. A római és kelta kori emberi helyválasztás közötti különbség egyedül a tengerszint feletti magasság és a lejtőkategória esetében volt kimutatható. Ezek alapján a római korban a közel sík területeket kerülték és valamivel magasabb, de szintén napos térszínen telepedtek meg. Fontos megállapítás, hogy *Aquincum* és *Carnuntum* római kori települései a térbeli távolság ellenére szorosabb összefüggést mutattak egymással, mint a kelta időszak településeivel. Annak ellenére állítom ezt, hogy a *carnuntumi* települések az *aquincumiakkal* szemben kerülték a legnaposabb területeket, és a tengerszint feletti magasságon pedig nem lehetett a statisztikai vizsgálatot elvégezni.

Véleményem szerint ez az eredmény inkább a helyi, kevésbé tagolt domborzat és az uralkodó szelek együttállásának, mint a két adatsor különbözőségének tudható be.

Fenti vizsgálatom további eredménye, hogy statisztikai úton sikerült a tájat benépesítő római kori települések elhelyezkedése és a mezőgazdasági szakírók tanácsai közötti szoros kapcsolatot kimutatnom.

VI.8 Római kori településhierarchia és településszerkezet az Északkelet-Dunántúlon

A terepbejárási és ásatási anyagok alapján a római kori vidéki környezetből mind építészeti nivójában, mind leletanyagában kiemelkedő, gazdasági értelemben vett központi helyek⁸⁷⁸ meghatározása doktori témámnak szerves részét képezi. Ahogy az előzőekben már bemutattam, *Aquincum* és *Brigetio* mezőgazdasági hátszágában a központi helyek szerepét a polgári vicusok töltötték be.⁸⁷⁹ Bár a feltárásoknak köszönhetően kutatási területéről ma már számos ilyen jellegű település ismert, a terepbejárási anyagoknak és a településhálózat térbeli struktúrájának köszönhetően továbbiak határozhatóak meg. Ezeknek a központoknak az ismeretével jobban megérthetővé válik a vidéki településhálózat és gazdálkodás, illetve a városok és a vidék közötti kapcsolatrendszer jobban megérthetővé válik *Pannonia* északkeleti térségében. A kutatás során nyert adatokat megfelelő kritikával kell kezelni, és nem zárható ki az sem, hogy a jövőbeli feltárások finomítani fogják a fejezetben felvázolt következtetéseket.

VI.8.1 A településhierarchiai és -szerkezeti kutatás alapja és célkitűzése

Ahogy a római kori településeken belül,⁸⁸⁰ minden valószínűség szerint azok között is léteznie kellett bizonyos fokú hierarchiának.⁸⁸¹ A római településhierarchia csúcán a városok álltak, de a hátszágban is kiemelkedhettek olyan vidéki központok, amelyek környezet-, gazdaság- és társadalomföldrajzi viszonyaiknak köszönhetően a hierarchia

⁸⁷⁸ A központi hely fogalmát W. Christaller dolgozta ki a 20. század első felében, amely az mondja ki, hogy a gazdasági és társadalmi körülményeknek köszönhetően a települések hierarchikus rendszerbe szerveződnek. A hierarchia magasabb szintjén álló településeket nevezhetők központi helyeknek, amelyek saját hierarchiai szintjükön, térben szabályos rendszerbe rendeződnek. Christaller 1933. Vö. Bintliff 2002, 212-216.

⁸⁷⁹ Ld. VI.9.2.2. fejezet.

⁸⁸⁰ A római kori vidéki településeken belüli hierarchiát leginkább a villagazdaságok berendezkedésén és fejlődésén lehetséges szemléltetni. A gazdaságok határait árkok vagy kőkerítések szabták meg, ezen belül régészeti szempontból is kiemelkednek a terrazzo-padlós, fűtéssel ellátott, sokszor freskómaradványokkal együtt feltárt, kőfalazású központi épületek, amelyekből elütnek az egyszerűbb, a *pars rustica*hoz sorolható, gyakran egyosztatú gazdasági építmények. Pl. Balácska villagazdasága Palágyi 2005, Abb. 1. A különböző hatások alatti villafejlődésre *Germania inferior* települései kapcsán ld. Habermehl 2011, 31-96.

⁸⁸¹ Hierarchia alatt meghatározott szempontok szerinti alá- fölérendeltségen alapuló osztályozás értendő, amely adott esetben gazdasági, társadalmi, közigazgatási stb. viszony lehet.

második szintjére kerültek.⁸⁸² Ilyen jellegű települések régészeti szempontú azonosítására főként francia kutatók tettek kísérletet, akik a terepen gyűjtött leletanyag és egyéb kulturális tényezők figyelembevételével tudták megrajzolni a római gazdasági táj vidéki súlypontjait, központi helyeit.⁸⁸³ Módszerük segítségével a vidéki, kőépülettel ellátott települések között minőségi súlyozással, illetve számszerűsíthető tényezők figyelembevételével tudtak csoportokat alkotni. Ez ugyanakkor inkább a régészeti megjelenés szerinti osztályozást, mint a korabeli, valós értelemben vett hierarchia rekonstrukcióját jelentette.⁸⁸⁴

Pannonia vonatkozásában a vidéki települések kutatása bár viszonylag hosszú időre – és európai viszonylatban mondhatni korai topográfiai adatgyűjtésre – tekint vissza (MRT program),⁸⁸⁵ csupán az újabb feltárásoknak köszönhetően lépett fel az igény, hogy egységes szempontrendszer szerint, hierarchiai szempontból is rendszerezzék a vidéki településeket. Gabler D. és Visy Zs. összefoglaló tanulmányaikban a terepbejárás anyagok alapján a települések típusainak meghatározására ugyan tettek kísérletet, módszerük a mai kutatások tükrében nem célravezető.⁸⁸⁶ Ennek legfőbb oka a régészeti terminológia következetlen használata, amely a közelmúltig helytelenül definiálta a terepbejárás által kőépülettel ellátott településeket.⁸⁸⁷ Ennek a tendenciának a problémája leginkább az Északkelet-Dunántúl településrendszerében felismert közigazgatási szempontú, hierarchikus berendezkedés kapcsán mutatkozik meg. Ahogy arra fentebb már utaltam, a római korban a városi *territoriumot* *pagusokra*, illetve *vicusokra* osztották. Sajnos ezt a közelmúltig nem igazán tudták a régészeti eredményekkel összeegyeztetni, így a korábbi tanulmányokban a vicus és villa kifejezést nem a közigazgatási vagy gazdasági minőség jelzésére, hanem adott vidéki

⁸⁸² Ez a modell W. Christaller központi hely elméletének ellátásra vonatkozó részének felel meg. Vö. Bintliff 2002, 212-216.

⁸⁸³ A lelőhelyméret, terepbejárás anyag stb. alapján végzett vidéki településhierarchia kutatásokhoz ld. Favory–van der Leeuw 1998; Bertonecello 2002; Bertonecello–Nuninger 2004.

⁸⁸⁴ Közigazgatási szempontból a városok álltak a provinciális települések hierarchiájának csúcán, ami azonban nem minden esetben áll kiterjedésükkel egyenes arányban. Ez *Mursella* municipiumának példáján jól szemléltethető, ugyanis a város a legújabb eredmények alapján nem lehetett 5-6 hektárnál nagyobb, ezzel szemben a Budaörs-Kamaraerdei-dűlőben feltárt, vicus-központként kezelt település mérete megközelítőleg 11 hektár nagyságú lehetett. Ottományi 2014, 101.

⁸⁸⁵ Az első régészeti topográfiai adatbázist Lengyelországban az 1960-as évek közepén, Írországban 1973-ban, Franciaországban pedig 1978-ban alakították ki. Az első átfogó topográfiai munkák Romániában az 1970-es években, Szlovéniában, Szlovákiában és Horvátországban az 1990-es évek elején jelentek meg. Mindenesetre Jankovich-Bésán D. hangsúlyozta, hogy a magyar terepbejárás módszerhez hasonló program 1993-ban még ritkaságszámba ment, inkább az ismert lelőhelyek feltérképezése és nyilvántartása volt a külföldi topográfiai adatbázisok célja. Jankovich-Bésán 1993, 29-37.

⁸⁸⁶ Visy 1994; Gabler 1994. Visy Zs. a villa kategóriába sorolta mindazokat a lelőhelyeket, ahol a kőépítkezésen túl a római kori lakásnívónak megfelelő jelenség (fürdő, padlófűtés, freskó stb.) fordult elő, így Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (**Kat. 1.**) lelőhely is villaként került feltüntetésre. Ez a meghatározás nem összeegyeztethető a jelenlegi ásatási eredményekkel.

⁸⁸⁷ A villa és vicus meghatározásához ld. III.3.2. fejezetet.

település képeére alkalmazták, így a latin fogalmak mögötti tartalom nem volt egyértelmű és konzekvens. Miután ez Ottományi K. és Bíró Sz. munkásságának köszönhetően jobban meghatározásra került,⁸⁸⁸ célommá vált, hogy a régészeti leletanyag és a településhálózat alapján újabb vidéki központi helyeket határozzak meg. A várt eredmények alapján reméltem, hogy a hátország berendezkedésével és településhierarchiájával kapcsolatosan újabb megfigyeléseket teszek majd.

A központi helyek meghatározása során a fent említett francia kutatások módszereit vettem alapul, amit a disszertációmban megfogalmazott céloknak megfelelően alakítottam és egészítettem ki a gazdaságföldrajzi tanulmányok eredményei alapján. Vizsgálatom és disszertációm középpontjában a vidék tágabb környezetével ápolts kapcsolatszerkezet áll, amire meglátásom szerint a lelőhelyeken fellelhető kő építőanyag, illetve a városi, tartományi és birodalmi gazdaságból származó régészeti leletanyag utal. Ezeknek az információknak a felhasználásával elsőként elvégeztem a lelőhelyek hierarchikus csoportosítását. Ezt követően bemutatom, hogy a lelőhelyek szigorúan vett értelmezésén túllépve milyen lehetőségek adódtak az ún. gazdasági helyszínek meghatározására és ezek miként vezethetnek el a központi helyek felismeréséhez és a településhálózat rekonstrukciójához. Végül térinformatikai modellezés segítségével kerestem a választ arra, hogy a vidéki településrendszer összeköttetések alakulásában milyen szerep juthatott a fizikai környezet által behatárolt térségi utaknak.

VI.8.2 Gazdasági központi helyek meghatározása vidéki környezetben

VI.8.2.1 Kiterjedt kapcsolatszerkezetre és romanizált népességre utaló lelőhelyek

Kulturális tényezők településtopográfiai kutatásba történő bevonása minden esetben magában rejti annak veszélyét, hogy a kutatók a jelenkori gondolkodás elemeit, koncepcióit visszavetítik a múltba. Mégis, a vidéki településeken fellelhető régészeti emlékek meggyőzően tükrözik a római kori építkezés és lakásnívó hagyományait és ideológiai hátterét.⁸⁸⁹ A kutatási területre eső vidéki településeken is egyértelműen kimutatható volt, hogy ahol a kulturális és gazdasági tényezők adottak voltak, ott a római életmódnak és ízlésnek megfelelő kőépítkezések megjelentek.⁸⁹⁰

⁸⁸⁸ Ld. III.3.2. fejezet.

⁸⁸⁹ A római kori építészetben a reprezentációs terek, a monumentalitás és praktikusság egyaránt tetten érhető a császári építkezéseknél, az ellenség irányába tájolt katonai táboroknál, a városi épületeknél és vidéki villáknál is.

⁸⁹⁰ Ld. III.3. fejezet. Számos kedvező elhelyezkedésű településen már a 2. század korai szakaszában megjelenhettek a kőépítkezések. Pl. Tokod-Erzsébetakna (**Kat. 234**); Aquincumtól DNy-ra eső terület vicusai – Budaörs (**Kat. 1**); Biatorbágy (**Kat. 8**); Páty (**Kat. 42**); Solymár-Krautgarten-dűlő (**Kat. 68.**); Pomáz római települései (**Kat. 131-133, 142-143**) stb.

A két *Germania* területén a régészeti emlékműanyag alapján két egymástól építkezésben, temetkezési szokásokban, településképben eltérő kulturális térséget tudtak elkülöníteni.⁸⁹¹ A két terület közötti különbség feltételezhetően a római hódításból adódó új szociális, kulturális és gazdasági körülményekre adott eltérő válaszok miatt alakulhatott ki.⁸⁹² A két berendezkedésben azonban közös, hogy a római hódítással kiépülő politikai és közigazgatási rendszer mindkettőben aszimmetrikus társadalmi kapcsolatokat hozott létre.⁸⁹³ Ennek a változásnak köszönhetően, legyen az a korábbi formák, gondolati struktúrák újragondolásával,⁸⁹⁴ egy sajátos, főként a katonaságtól és a városokból kiinduló⁸⁹⁵ nyelvezet jelent meg a hátszágban, átalakítva a római hódítást megelőző struktúrákat.

Északkelet-*Pannoniában* a római életmód térhódítása főként a nagyfelületű feltárásoknak⁸⁹⁶ köszönhetően követhető nyomon. A katonai táborok és a városok első kőépületeivel együtt *Aquincum* és *Brigetio* előterében már a kora 2. században előfordulhatott a településeken a kő építőanyagként való felhasználása. Habár önmagában a kő építőanyag használata nem feltétlenül bírt reprezentációs szereppel,⁸⁹⁷ a korai felszíni kőépületek esetében ezt az eshetőséget is számba kell venni.⁸⁹⁸ Ezután a 2. század második felétől fogva⁸⁹⁹ a bőséges építőanyag forrásnak köszönhetően⁹⁰⁰ csak az adott település lakosságának gazdasági helyzetétől és romanizáltságának fokától függött a kő építőanyag beszerzése.

A fenti kritériumoknak és az említett francia régészeti kutatásokból vett analógiáknak megfelelően adatbázisomat a terepi megfigyelések ismeretében úgy alakítottam ki, hogy a kő építőanyagra utaló nyomokat külön rögzítettem. A rendszerbe természetesen az ásatási

⁸⁹¹ Elsősorban a vidéki települések jellege alapján különböztettek meg „villa-tájat” és „nem-villa-tájat”. Royman–Derks 2011, 3, Fig. 1.

⁸⁹² Habermehl 2011, 79.

⁸⁹³ Habermehl 2011, 75.

⁸⁹⁴ Ennek a sajátos megjelenési formája ismerhető fel a bennszülött arisztokráciához köthető kocsitemetkezésekben, amelyek ugyan a kelta hitvilág továbbélését bizonyítják, a sírokban már a római életmódhoz kapcsolódó készletek (Mráv 2013b) és jelvények (Kovács 2003a, Mráv 2011) is megjelennek.

⁸⁹⁵ *Aquincum* és *Brigetio* hátszágának a társadalmi kapcsolatrendszeréhez ld. III.2. fejezetet.

⁸⁹⁶ Példákat ld. III.3. fejezet.

⁸⁹⁷ Korai földbe mélyített objektumok esetében az oldalfalak megerősítésére használtak követ. Ld. III.3.1. fejezet.

⁸⁹⁸ Ugyanez a bennszülött hagyományok szerint épült földbe mélyített házaktól eltérő építésmódú, például cölöpszerkezetes épületekre is igaz lehet.

⁸⁹⁹ A feltárássra került vici mindegyikénél, de legkésőbb az *Antoninus*-korban megindult a kőépítkezés. Ottományi 2014, 104.

⁹⁰⁰ *Aquincum* környékén durva mészkövet Sós-kúton, forrásvízi mészkövet a Budai-hegységben (Gellért-hegy – Pető 1998; Budakalász – Torma 1982) bányászhattak. A Gerecsében is több kőfejtő működhetett. Török 2008, 145, 148-149. A Pomázhoz tartozó Holdvilág-árokrol is feltételezik, hogy a római korban bánya lehetett, ahol vulkáni eredetű kőzetet nyertek ki. Repiszky 2005; Repiszky 2006; Repiszky 2007.

és régészeti helyszínelések eredményeit is felvezettem. Az információt elsősorban a terepbejáráson megfigyelhető építési törmelékről (kő-, *tegula*- vagy *imbrex*) szóló közlések adták.⁹⁰¹ Ez a módszer magában rejtette azt a fentiekben már említett kockázatot,⁹⁰² hogy egy kőből épült régészeti jelenségről a felszíni leletanyag korhatározási nehézségeinek és a feltárás hiányának köszönhetően nem minden esetben derül ki annak pontos kora és funkciója. Emiatt a kőépülettel rendelkező lelőhelyek közé csak azokat a településeket soroltam, amelyeknek felszíni maradványai között előfordult a kő mellett *tegula/imbrex* vagy habarcs. Természetesen azok is ebbe a kategóriába kerültek, amelyek esetében ásatásnak vagy megfigyelésnek köszönhetően falakat, vagy egyéb kőépítkezésre utaló nyomokat dokumentáltak.

A kő építőanyag szerinti osztályozáson túl egy olyan tárgycsoportot kellett kiválasztanom, amely nem közvetetten, hanem közvetlenül utalhat az adott település kapcsolatrendszerére. Választásom kézenfekvő módon a terepbejárásból, régészeti munkákból, esetleg gyűjtésből származó kerámiaanyagra esett, amely mennyiségének és gazdag irodalmának köszönhetően bőséges információt biztosított, nemcsak a fentiek felvázolásához, hanem a települések datálásához is. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy a városi, tartományi és birodalmi gazdasághoz sorolható kerámiák vidéki előfordulása közvetlen, vagy csak pár lépcsős kapcsolatnak az eredménye, azaz a kerámiákat a gazdasági integráció valódi indikátoraiként értékeltem.⁹⁰³

Adatbázisomba elsőként a birodalmi gazdasághoz kapcsolható, importból származó edénytöredékeket vettem fel. Ezek közé soroltam a terra sigillatakat, *amphorákat*, itáliai vékonyfalú csészéket és utánzataikat, a horpasztott falú poharakat (Faltenbecher) és a trieri, raetiai termékeket. A kerámiatárgyak útja részleteiben nem ismert, azonban az epigraphiai és ásatási leletanyagok utalnak, hogy az importként érkező edények elsődleges felvevőköre a *pannoniai* katonaság volt, magas árak miatt a városokban és vidéken egyedül a tehetősebb polgárok tudták megfizetni őket. Minden valószínűség szerint a terra sigillata edénykereskedők bolttal és lerakattal rendelkeztek a nagyobb katonai és városi központokban, ahová megrendelésre szállították árujukat. A kapcsolati hálóknak köszönhetően ezekből a raktárakból (ma még kevésbé ismert módon) jutottak el a tárgyak a

⁹⁰¹ Az építőanyag szerinti csoportosítás római kori topográfiai munkákban az MRT kötetek kapcsán jelent meg, ahol a kőépülettel rendelkező vidéki települések mindegyikét – a katonai állomások, őrhelyek kivételével – a „villa” kategóriába sorolták.

⁹⁰² Ld. VI.6. fejezet.

⁹⁰³ A IV.3. fejezetben a *pannoniai* szürke áru vidéki lelőhelyen való előfordulását is a várossal fenntartott kapcsolattal magyaráztam. Ez a kapcsolat a vidéki lakosság nézőpontjából közvetlen vagy közvetett lehetett.

vidéki településekre is.⁹⁰⁴ A gazdaságnak a birodalmi szintjét jelenítik meg az *amphorák* is, amelyek nem a csomagolóanyagként⁹⁰⁵ használt kerámia, hanem a bennük szállított termékek miatt képviseltek jelentős értéket. A *Mediterraneum* térségéből származó *amphorák*ban többek között bort, olívaolajat, halszószt (*garum*) és gyümölcsöket importáltak, így előfordulásuk római étkezési szokásokat gyakorló lakosságra és a katonasággal, illetve városokkal kapcsolatban álló településre utal.

A birodalmi kapcsolatokra utaló kerámiatípusok után a regionális és helyi (városi) gazdaságra utaló darabokat gyűjtöttem össze. Bár a legtöbb esetben nem ismert ezeknek a pontos gyártóhelye, motívumrendszerük és formakincsük alapján a vidéki kereteken túlmutatnak és előfordulásuk minden esetben romanizált környezetet feltételez. Adatbázisomba így az import utánzatok, illetve az import hatására készülő *pannoniai* szürke és bepecsételt áruk,⁹⁰⁶ a terra sigillata utánzatok,⁹⁰⁷ a katonai közeg hatására készített márványozott festésű edények⁹⁰⁸ és pompeii vöröstál utánzatok, dörzstálak⁹⁰⁹ és festett és tűzdeléssel díszített kerámiák⁹¹⁰ lelőhelyei kerültek be.

A fenti szempontok szerinti lefuttatott leválogatáskor felmerült, hogy még egy tényezőt figyelembe vegyek a vidéki lelőhelyek osztályozása kapcsán. Miután a széles kapcsolatrendszerre és romanizált közegre utaló lelőhelyeket kerestem, a bennszülött arisztokráciához köthető kocsitemetkezéseket is bevontam vizsgálatomba.⁹¹¹ Ennek oka, hogy ezek a temetkezések egy olyan elit jelenlétére utalnak, akik szoros kapcsolatban álltak a katonasággal és önreprezentációjuk is a római szokásokhoz kötődött.⁹¹² Ahogy azt fentebb

⁹⁰⁴ Gabler 2006b, 104-110.

⁹⁰⁵ Az amphorák csomagolóanyagként való kezelésére ókori forrásokat ld. Peña 2007, 47-51.

⁹⁰⁶ Többségében import-formákat utánzó darabok jellemzik. Ottományi 2012, 212-213. A pecsételt áru fő gyártási központjai Északkelet-Pannoniában *Aquincum* és *Brigetio* és lehetett. Ld. IV.3. fejezet.

⁹⁰⁷ A terra sigillata edényeket nemcsak formájukban, hanem agyagmázás kivitelükben is utánzó kerámiák körét értem az utánzatok alatt. Vámos 2012.

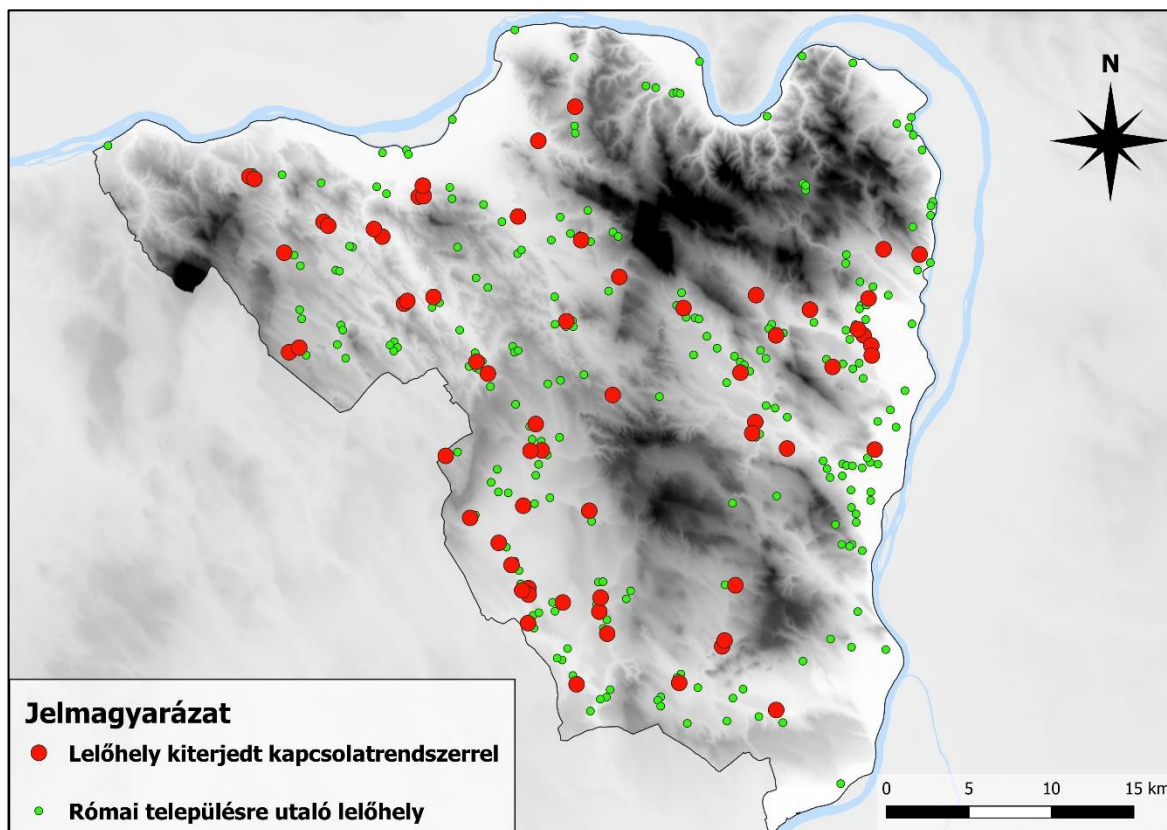
⁹⁰⁸ A típus Budaörs vicusában *Aquincumból*, vagy importból érkező leletekkel együtt fordul elő, gyártása elsősorban a városokhoz köthető. Ottományi 2012, 223. Nem helyi, hanem nyugati hatásra terjedt el *Pannoniában*. Ottományi 2007a, 150.

⁹⁰⁹ Közkezdvelt nézet szerint a dörzstálak elterjedése a római étrenddel hozható párhuzamba, gyártásuk és elterjedésük is elsősorban a katonasághoz és a városokhoz kapcsolódik. Ottományi 2012, 236. Ez a vélekedés a természettudományos kutatásoknak köszönhetően némileg felülvizsgáltra szorul. A dörzstál használat pontos rekonstrukciójának céljából a visszamaradt szerves anyagok összetételét a közelmúltban britanniai anyagon vizsgálták. Arra a megállapításra jutottak, hogy a vaskori edényekben található maradványok megegyeznek a római kori ételmaradványokkal, azaz valószínűsíthetően nem az étrend, vagyis az élelmiszerek összetétele, hanem elkészítésük módja változtatott meg a hódítással. Cramp *et al.* 2011.

⁹¹⁰ A sávosan festett, tűzdeléssel és hullámvonallal díszített edények eredete szintén a *limes* menti városokhoz, többek között *Brigetio*hoz köthető. Bónis 1970.

⁹¹¹ A Bécsi út 96/b szám alatt feltárt kocsisírt nem vettem be kutatásomba, ugyanis ez vélhetően a katonavároshoz kapcsolódhatott.

⁹¹² A bennszülöttek katonai pályafutásához ld. Mráv 2011, Mráv 2013c. A római szokások szerinti reprezentációra ld. Mráv 2013b. A fentieknek megfelelően minden olyan lelőhelyet leválogattam, amelynél

48. ábra: Kiterjedt kapcsolatrendszerre utaló lelőhelyek.

már hangsúlyoztam,⁹¹³ ők képezték a vidéki társadalom legfelső rétegét az 1-2. sz. folyamán és az újonnan alapított *Aquincum* municipium városi tanácstagjai is közülük kerültek ki. Emellett jelenlétük a legjobban kutatott budaörsi vicusban is igazolható volt.⁹¹⁴ A fentiekből arra következtettem, hogy azok a lelőhelyek, amelyek területén kocsitemetkezés található, nagyobb gazdasági és társadalmi szereppel bírtak a településhálózatban.

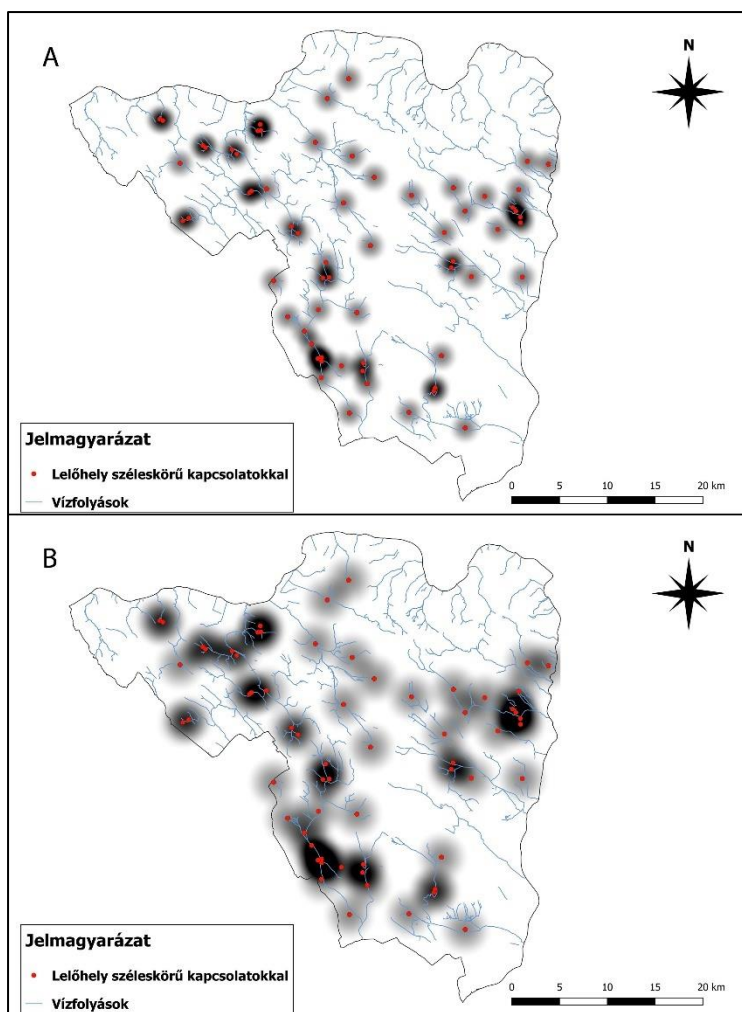
A rendelkezésemre álló régészeti megfigyeléseket összegezve az első két kategória (kő építőanyag, kerámiák) együttes teljesülésekor, illetve a kocsitemetkezések alapján 64 kiterjedt kapcsolatrendszerre és romanizált népességre utaló lelőhelyet sikerült kutatási területemen meghatározni (48. ábra). A lelőhelyek leválogatását követően azok sűrűségének és sűrűsödési pontjainak meghatározását végeztem el, amitől a romanizált, és kapcsolatrendszerében a katonasághoz és a városokhoz kötődő tájak megrajzolását reméltem. Szemléltetés céljából településföldrajzi kutatások mintájára⁹¹⁵ kernel algoritmus

kocsitemetkezés előfordult, annak ellenére is ha a széles kapcsolati hálóra vagy kő építőanyagra utaló leletanyag hiányzott.

⁹¹³ Ld. III.2. fejezet.

⁹¹⁴ Ld. III.3.2. fejezet.

⁹¹⁵ Telbisz *et al.* 2014, 280, 7. ábra.

49. Széleskörű kapcsolatokra utaló lelőhelyeken végzett sűrűségvizsgálat.

távolság 1833 m, így ennek az adatnak felhasználásával készült el a kernel algoritmuson alapuló első térkép (49. ábra, A), amely különálló, sok esetben két-, esetenként három vagy több lelőhelyből álló, térben egyértelműen elkülönülő sűrűsödési pontokat mutatott. Hogy ennek a településhálózatnak, matematikailag pontfelhőnek a kialakulásában milyen tényezők játszottak szerepet, arra a legközelebbi szomszéd index (L) szolgál információval, amelyet az ArcMap 10.3 programon belüli „Average Nearest Neighbor”⁹²⁰ modul segítségével kaptam meg. Ebben a lefutott vizsgálatban az L értéke 0,797680 volt. A vizsgálat 50 minta fölött tekinthető szignifikánsnak, így a 64 lelőhelyet érintő számítás eredménye megbízhatónak tekinthető. A pontfelhő egyértelmű eltolódást mutatott a

segítségével térképeket készítettem, amelyeket a program⁹¹⁶ a lelőhelyek térbeli elhelyezkedését figyelembe véve az általam megadott távolságok alapján rajzolt meg.⁹¹⁷

A településsűrűség meghatározásának számos módszere ismert,⁹¹⁸ de jelen vizsgálatomban az ún. legközelebbi szomszéd analízist alkalmaztam, amely nemcsak a kernel algoritmuson alapuló ábrázoláshoz, hanem a térbeli szerkezet leírásához is támpontot nyújtott.⁹¹⁹ Az 64 lelőhelyen végzett vizsgálat kimutatta, hogy a legközelebbi szomszédok közötti átlagos

⁹¹⁶ A számításokat az ArcMap 10.3 „Kernel density” eszközével végeztem:

<http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/how-kernel-density-works.htm>.

⁹¹⁷ A lelőhelyek között nem történt súlyozás, mindegyik 1-es értéket képviselt.

⁹¹⁸ A szomszédos települések egymástól mért távolsága alapján: Lovász 1977; Gyenizse 2006; Gyenizse 2010; Sűrűség kifejezése településszám/terület alapján: Telbisz *et al.* 2014.

⁹¹⁹ A vizsgálat matematikai alapjait és alkalmazását és korlátait ld. Nemes Nagy 1998, 136-138.

⁹²⁰ <http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-statistics-toolbox/average-nearest-neighbor.htm>.

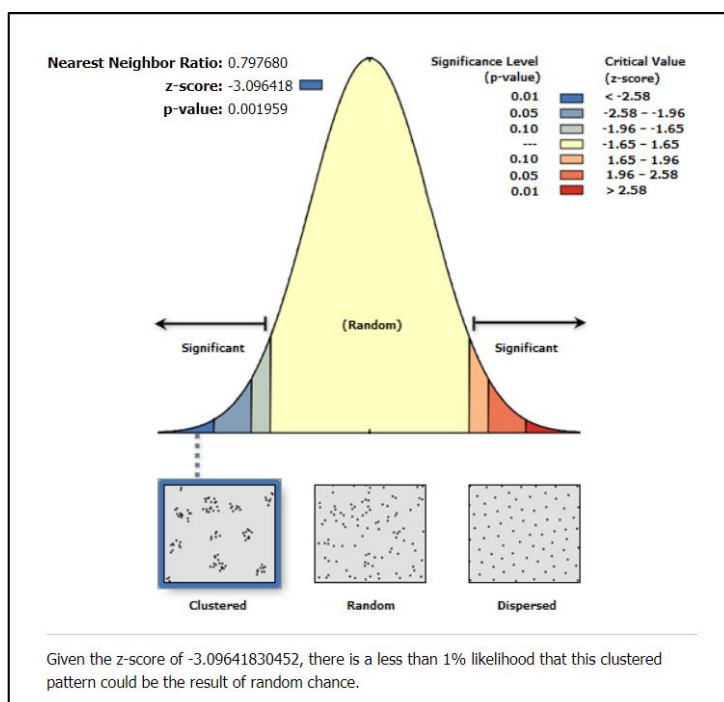
koncentrált sűrűségű rendszer felé (50. ábra),⁹²¹ amelyben „lokális vonzerők, kitüntetett szerepű, pontok jelenléte feltételezhető”.⁹²²

Ez az eredmény azt mutatja, hogy a kiterjedt kapcsolatokkal bíró lelőhelyek között is léteznie kellett olyan településeknek, amelyek központi szerepet kaphattak a településhálózat kialakításában.

Ottományi K. a Pest megyei vicusok vizsgálata során megállapította, hogy a

települések szabályos közönként, hozzávetőlegesen 6 kilométerenként követték egymást.⁹²³

Ezt az adatot felhasználva a kernel algoritmus segítségével két római mérföldnyi (2963 m)⁹²⁴ „hatótávolsággal” rajzoltam a 64 lelőhely alapján településsűrűségi térképet (49. ábra, B). Ez azt a korábban tett megállapítást erősíti, amely szerint Budakalász-Pomáz térségében, illetve a Zsámbéki-medencében viszonylag sűrű, köépítkezéses, jelentős római kori megtelepedéssel lehet számolni.⁹²⁵ A fenti térségek mellett Solymár és Pilisvörösvár környékének kiterjedt kapcsolatokkal bíró lelőhelyeire kell még felhívni a figyelmet. Bár a sűrűségterkép által kirajzolódó tömbök többsége viszonylag jól elkülöníthető egymástól, az egy csoportba tömörülő lelőhelyek közül nehéz eldönteni, hogy melyik bírt vezető szereppel. Ilyen különösen problémás területnek számít a most említett Budapesttől északra eső terület, illetve a Zsámbéki-medence is. Annak érdekében, hogy ezt a problémát feloldjam, a következő fejezetben egy olyan módszert mutatok be, amelynek segítségével a kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező lelőhelyek között vezető szereppel bíró gazdasági központok is meghatározhatóvá válnak.

50. ábra: Széleskörű kapcsolatokkal rendelkező lelőhelyeken végzett legközelebbi szomszéd analízis.

⁹²¹ A véletlenszerű településkép értékei gyakorlati tapasztalatok alapján: 0,9-1,3.

⁹²² Vö. Nemes Nagy 1998, 137-138.

⁹²³ Ottományi 2014, 100.

⁹²⁴ A *capitoliumi* lábat (0,2963 m) véve alapul 2 római mérföld 2963 m, azaz 2x5000 láb (*pes*).

⁹²⁵ Ottományi 2007b, 275-276.

VI.8.2.2 Gazdasági helyszínek és vidéki központok Aquincum és Brigetio hátságában

T. Cresswell szerint a társadalomföldrajz nem más, mint a helyszínek kutatása, azaz olyan tereké, amelyeket maga az ember ruház föl jelentéssel. Ezek a helyszínek nem feltétlenül helyhez kötöttek, adott esetben egy mozgásban lévő jármű, például egy hajó vagy egy vonat is értelmezhető helyszíneként, a lényeg, hogy központjában az emberi kötődés áll. Ennek megfelelően az egyének számára jelentéssel bíró terek három tulajdonsággal bírnak – a fizikai térben meghatározhatóak és anyagi, illetve mentális környezet kapcsolódik hozzájuk. Anyagi környezet alatt a helyre jellemző összes fizikai létezőt, a környezeti erőforrásokat, növényzetet, állatokat, embereket, épületeket stb. lehet érteni, míg a mentális alatt az egyének helyhez fűződő személyes kapcsolatát.⁹²⁶ Ennek megfelelően a helyszínek ugyan térben elmozdulhatnak, a közösség számára jelentésükben állandóak maradnak. Ez történik abban az esetben is, ha az adott település valamilyen oknál fogva szűk határon belül vándorlásra kényszerül. A közvetlen lakókörnyezet igen, de a tágabb tér, mondjuk a gazdálkodás helyszínének számító völgy az nem fog megváltozni. A vidéki környezethez ily módon közelítve a tájban olyan gazdasági tereket lehetséges körülhatárolni, amelyek a termelést folytató személyek mindennapi gazdasági tevékenységéhez köthetőek.

51. Egy gazdasági egységet alkotó lelőhelyek Epöl közelében.

⁹²⁶ Cresswell 2004, 1-8.

Disszertációmban a fentiek miatt hasznosnak és megfontolandónak találtam E. Weaverdyck módszerét, mert a helyszín fogalmának felhasználásával a lelőhelyek körén túllépve tudta megvizsgálni a vidéki berendezkedést *Moesia inferiorban*.⁹²⁷ Azért tartottam szükségesnek a helyszín fogalmának bevezetését, mert a dokumentált régészeti lelőhelyek nem egyértelműen feleltethetők meg a múltbeli gazdasági valóságnak. Ez nyilvánvalóvá válik például egy Epöl környéki négy lelőhely alkotta csoportosulás vizsgálatakor (**51. ábra**). A négy lelőhely közül három ugyanabba a kronológiai horizontba sorolható és a lelőhelyeket egyedül egy patak választja el egymástól. Miután a római korban a vidéki települések viszonylag laza szerkezetűek voltak, a három lelőhely nagy valószínűséggel egy gazdasági egységet, egy gazdasági helyszínt alkotott.⁹²⁸ Ennek megfelelően az *Aquincum* környezetében feltárt csúcshegyi villák és a biatorbágyi vicus példája alapján egy gazdasági helyszín településeinek vettem minden olyan egykorú lelőhelyet, amelyek legfeljebb 500 méterre voltak egymástól.⁹²⁹ A helyszíneket adataim alapján úgy állítottam elő, hogy a lelőhelypontok köré egy 250 m-es övezetet vontam. Ahol a poligonok érintették vagy metszték egymást, ott a lelőhelyeket összevontam.⁹³⁰

A lelőhelyeket a fent leírt módon soroltam a három római korszak valamelyikébe,⁹³¹ majd létrehoztam a helyszíneket megjelenítő pontokat (**53-53. ábra**). A római korhoz képest a leghangsúlyosabb a Duna-parti kelta megtelepedés jelenléte és a magasabban fekvő területek hasznosítása volt Nagykovácsi, illetve Pilisszentlászló környékén. A római kor időszakában a gazdasági helyszínek eloszlása viszonylag egyenletesnek látszott. A korszakokként meghatározott gazdasági helyszínek a továbbiakban a gazdasági táj rekonstrukciójában és az ahhoz kapcsolódó statisztikai vizsgálatokban játszottak szerepet.⁹³²

⁹²⁷ Weaverdyck 2016, 24-25.

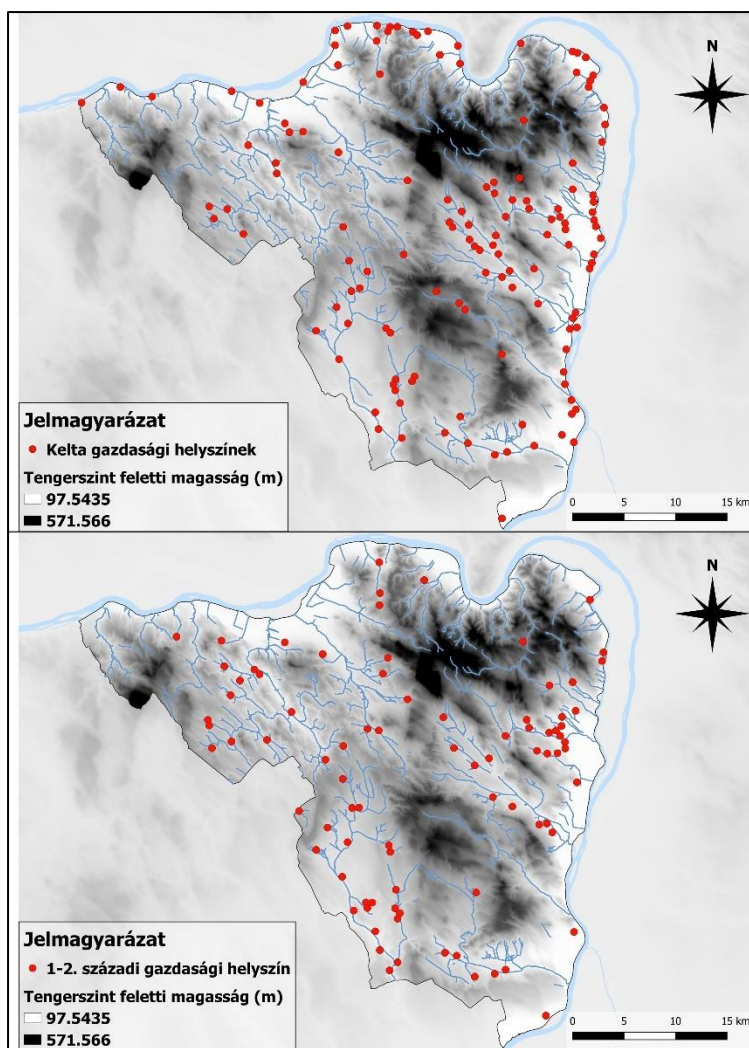
⁹²⁸ A laza elrendezésre a fent már ismertetett vicusok, de különösen a biatorbágyi is jó példával szolgál. Ld. III.3.2. fejezet.

⁹²⁹ Vö. Weaverdyck 2016, 113. *Aquincum* közvetlen környezetében a villák sűrűn, egymástól 1-2 km-re helyezkedtek el (Zsidi 1991, 152), de kizárólag a csúcshegyi villák álltak egymás 500 m-es környezetében. Láng 2009a, 84. Többek között ennek köszönhető, hogy Bíró Sz. felvetette, hogy ezek az épületek valójában egy gazdasági egységet alkothattak. Bíró 2017, 198, Tab. 14. A biatorbágyi vicus központi kőépületétől északi és déli irányban, 200 és 500 m-re újabb kőépületek feküdtek. Érdekes módon a vicust a terepbejárások alapján két különálló lelőhelyként vették nyilvántartásba, összefüggésük csak a feltárásoknak köszönhetően tisztázódott. Ottományi 2014, 111-112.

⁹³⁰ Két lelőhely esetében ez a két pont által meghatározott szakasz felezőpontja, több lelőhely esetében a pontok által meghatározott sokszögek (pl. három esetén háromszög) geometriai középpontja volt.

⁹³¹ Ld. VI.7.2. fejezet.

⁹³² Ld. VI.11. fejezet.

52. Gazdasági helyszínek korszakok szerinti bontásban I.

Ahogy önmagukban a lelőhelyek, úgy a gazdasági helyszínek sem tükrözték a korabeli hierarchiát, ezért olyan módszertant dolgoztam ki, amellyel a vidéki központi gazdasági helyszínek is meghatározhatóvá váltak a kiterjedt kapcsolatokkal bíró lelőhelyeknek köszönhetően. A meghatározási folyamat első lépéseként megvizsgáltam, hogy a kiterjedt kapcsolatokkal bíró lelőhelyek melyik időszak gazdasági helyszíneivel mutatják a legszorosabb kapcsolatot. Miután ezekre a lelőhelyekre a kőépületek jelenléte is jellemző volt, a várakozásoknak megfelelően a

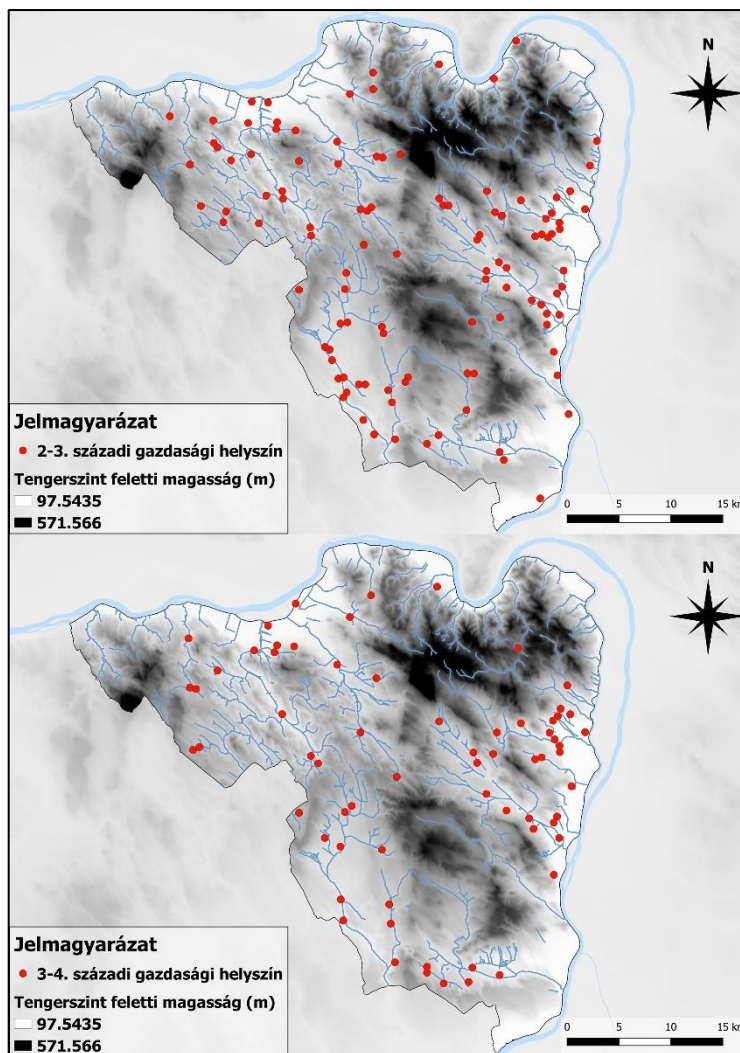
2-3. századi gazdasági helyszínek elterjedésével lehetett őket párhuzamba állítani (54. ábra). Ez egybevág a kutatási területre eső vidéki települések általános fejlődésével, miszerint a kőalapozású, kő felmenőfalú épületek szélesebb körben csak a *Severus*-korban terjedtek el.⁹³³ Ez az időszak tekinthető a hátszág virágkorának is, hiszen a településhálózat ekkor volt szerveződésének csúcspontján, ezt követően csak csökkent a települések száma és szűkült a gazdasági tér is.⁹³⁴ Továbbá fontos megfigyelés volt, hogy a kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkező lelőhelyek nemcsak a 2-3. század folyamán, hanem már azt megelőzően is léteztek. Ez alapján a kiterjedt kapcsolatokkal bíró lelőhelyek

⁹³³ Ld. III.3.2. fejezet.

⁹³⁴ Vö. VI.10.4. fejezet, 28. táblázat.

olyan hosszú időn át (1-3. sz.) fennálló vidéki központi helyek indikátorainak tarthatóak, mint amilyen a budaörsi, pátyi, biatorbágyi, tokodi és csúcshegyi vicus is.⁹³⁵

Ahogy arra fent már utaltam,⁹³⁶ az 1-3. századig tartó időszakban *Aquincum* és *Brigetio* hátságára nem volt jellemző a nagybirtokok (*latifundia*) és kisméretű villák gyakori jelenléte, így egy másfajta vidéki termelési rendszer valószínűsíthető a térségben. A városok és a katonai helyőrségek ellátását túlnyomóan mezőgazdasági termelést folytató, bennszülött hagyományok szerinti

53. ábra: Gazdasági helyszínek korszakok szerinti bontásban II.

építészeti hagyományokat ápoló polgári vicusok biztosíthatták. *Germania inferiorban* és *Gallia Belgicában* a térséghez hasonlóan előfordultak bennszülött tradíciókra visszatekintő települések, amelyeket H. A. Hiddink alapján „vidéki központoknak” tartanak.⁹³⁷ Bíró Sz. tanulmányában ugyanezt a felfogást tette magáévá, még a túlnyomóan önellátó gazdálkodást folytató vicusokat is helyi vagy kistérségi központoknak tartja.⁹³⁸ Ennek megfelelően a meghatározásra váró vidéki központi helyek csakis polgári vicusként jöhetnek számításba.

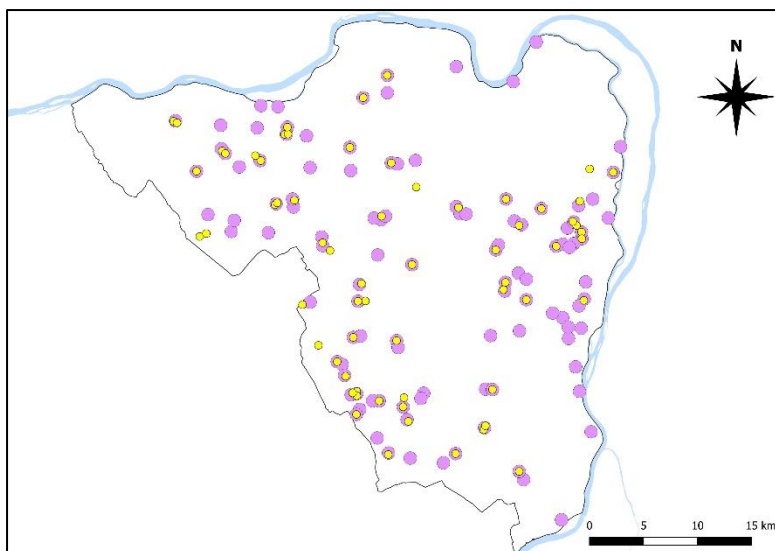
Annak érdekében, hogy ezeket a központi szerepet betöltő vicusokat meghatározzam, nem volt elegendő a hosszú időn keresztül fennálló lelőhelyek kijelölése. Ennek oka a fent

⁹³⁵ Kat. 1; 8; 42; 234; 274.

⁹³⁶ Ld. III.3.2. fejezet.

⁹³⁷ Bíró 2017, 176. Idézi: Hiddink 1991, 203-204.

⁹³⁸ Bíró 2017, 294. A központi szerep nem feltétlenül gazdasági, lehet adminisztratív és/vagy vallási is.

54. ábra: Széleskörű kapcsolatokkal rendelkező lelőhelyek és a 2-3. századi gazdasági helyszínek elterjedése.

már említett helyszínfelfogás, amely szerint nem feltétlenül csak egy lelőhely, hanem akár több is alkotott egy gazdasági helyszínt.⁹³⁹ Sőt, ahogy arra már rámutattam, a gazdasági helyszín sem feltétlenül változott meg attól, hogy idővel a települési helyek átrendeződtek.⁹⁴⁰ Mindez

összeegyeztethető a vicus szorosán vett fogalmával is, ami elsősorban nem magát a települést, hanem a városi *territorium* alegységét jelöli.⁹⁴¹ Ebből kiindulva a fenti módszerhez hasonlóan összevontam a kiterjedt kapcsolatokkal bíró 1-3. századig fennálló lelőhelyeket az 500 m-es távolságon belül eső első és második időszakhoz sorolható lelőhelyekkel (55. ábra).⁹⁴² Vizsgálatom eredményeként 34 hosszú időn keresztül fennálló központi helyszínt, vicus került meghatározásra.⁹⁴³

A rendelkezésemre álló adatok alapján úgy láttam, hogy a központi helyszínek továbbiakkal is kiegészíthetők (55. ábra). Kézenfekvő volt, hogy a központi helyek közé felvettem a Bíró Sz. által meghatározott, Budapest területére eső polgári vicusokat (5 lelőhely).⁹⁴⁴ Több érv szólt amellett is, hogy azok a lelőhelyek is központra utalhatnak, amelyek területén széleskörű kapcsolatrendszer feltételező leletanyag ugyan bőségesen jelentkezett, de kőépületre utaló nyomot nem találtak rajtuk. Ennek oka az a feltételezés volt, hogy ezek a települések vagy nem érhették meg a *Severus*-kori virágzás idejét, vagy épületeik egyszerűen csak fából készültek. Így bár széles körű kapcsolatrendszerrel

⁹³⁹ A szórt településkép is inkább egy ilyen felfogásra enged következtetni.

⁹⁴⁰ Ez akár Pilisszentkereszt példájával is érzékeltethető, ahol ugyan a középkori pálos kolostor (MRT 7, 19/1) és az újkori település központjaként kezelhető, 18. században épült római katolikus templom kb. 500 m-es távolságban van egymástól, mikroregionális szinten egy gazdasági helyszíneként kezelhetőek.

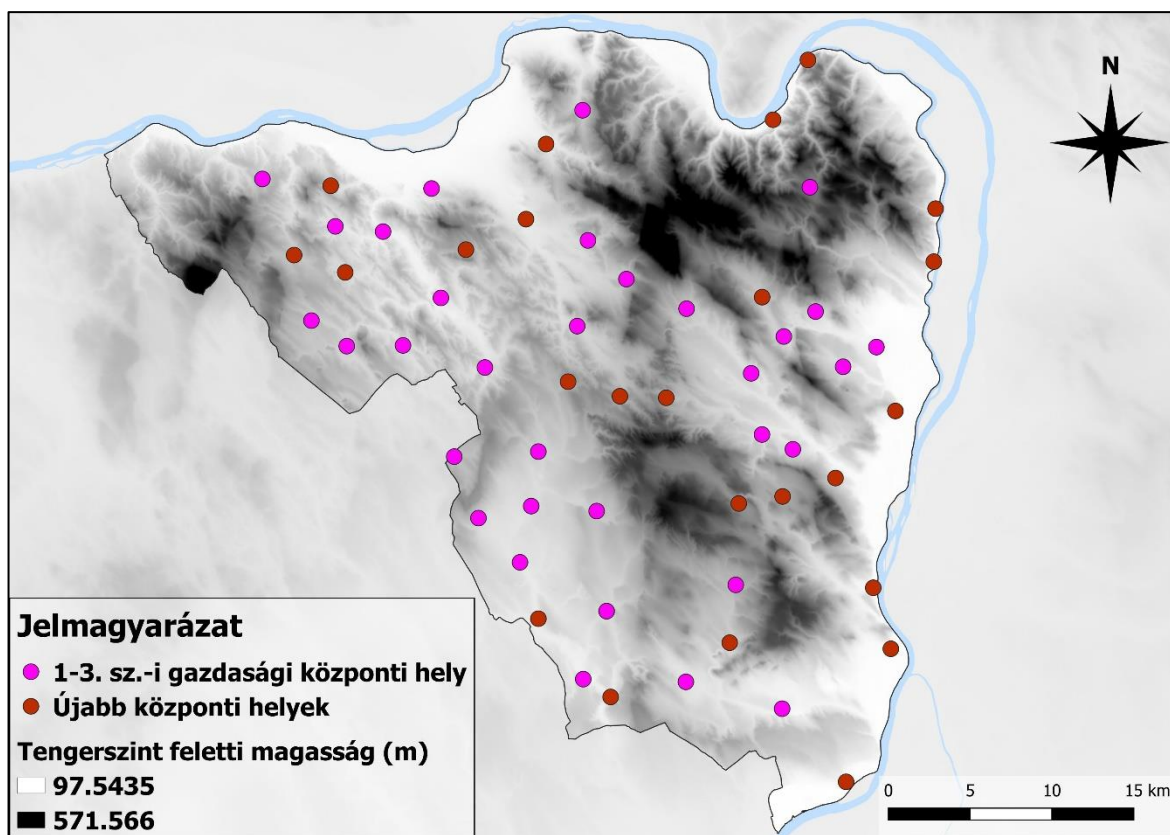
⁹⁴¹ Ld. III.3.2. fejezet.

⁹⁴² A feltárássra került vicusok esetében ezt a fajta összevonást nem végeztem el.

⁹⁴³ Fontos döntés volt, hogy a Pomáz környezetében található lelőhelyek (Kat. 131-133) középpontjai ugyan egymástól 500 m-es távolságra voltak, a lelőhelyek széleinek közelsége miatt valószínűleg összetartoztak, így a településkomplexum középpontját (Kat. 132) vettem be vizsgálatomba.

⁹⁴⁴ Bíró 2017, Kat. 18, 20-23. Kizárólag a hosszú időn keresztül fennálló települések jöhetnek szóba, emiatt nem vettem be a későbbi katonaváros környezetében fennálló Budapest-Budaújlak vicust.

rendelkeztek, a kő építőanyag nem jelent meg a településeken. A kritériumoknak hat lelőhely felelt meg, amelyek egyben központi gazdasági helyszínek voltak az 1-2. század folyamán.⁹⁴⁵ További hét, a kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező lelőhelyek közé sorolt települést határoztam meg központi gazdasági helyszíneként, amelyek ugyan nem rendelkeztek kimondottan első periódusra tehető leletanyaggal, mégis a 2. századtól egészen a római kor végéig lakottak voltak.⁹⁴⁶ Kutatási területemen zárt, vagy erősen behatárolt földrajzi viszonyok között létrejött települések is léteztek, amelyek nem a római kor első időszakában, hanem a másodikban népesítették be a tájat. Ilyen településeket találni Visegrád-Lepencén (**Kat. 169**),⁹⁴⁷ Visegrád-Várkert lelőhelyen (**Kat. 168**), illetve

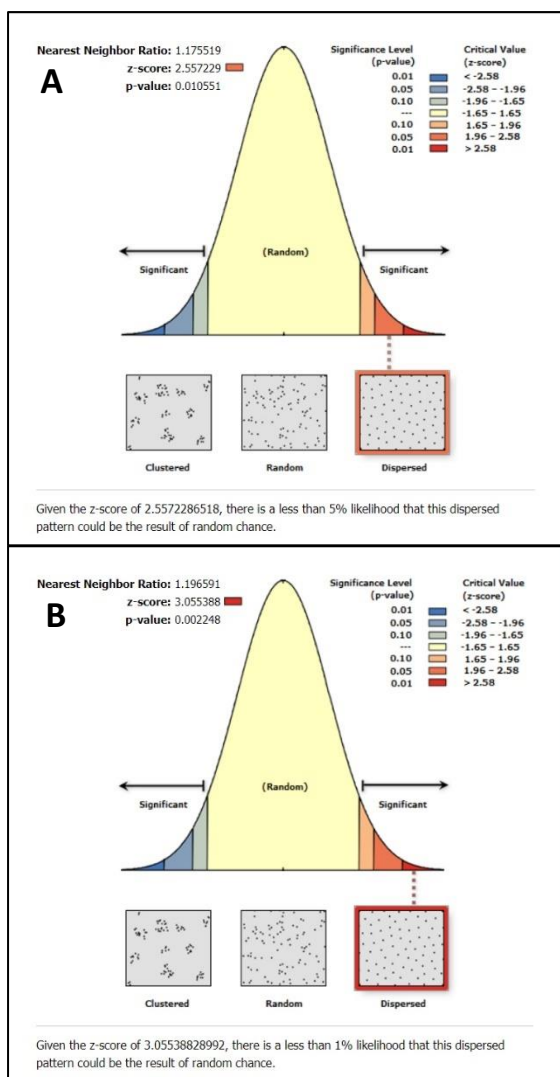

55. ábra: Gazdasági központi helyszínek elterjedése a kutatási területen.

⁹⁴⁵ **Kat. 24+25; 33+50; 157; 189; 220; 240.**

⁹⁴⁶ **Kat. 247; 261; 227; 83; 10+11; 129.** Véleményem szerint az első időszakra pontosan keltezhető leletanyag hiánya nem mond ellent annak a feltételezésnek, hogy a markomann-sarmata háborút megelőzően már léteztek az általam meghatározott központok. Ezt erősíti a biatorbágyi vicus példája, ahol a két felvételre került lelőhely közül csak az egyiket találtak „néhány késő kelta cserepet”. **Kat. 8** (MRT 7, 36/19). A megelőző feltáráson bebizonyosodott, hogy a vicus mindkét lelőhelyen és a közöttük fekvő területen is föld bemélyített házakkal volt beépítve. Ottományi 2014, Fig. 3.2. Fontos döntés volt, hogy Szentendre, Hunka-domb lelőhelyet (MRT 7, 28/11) is itt soroltam fel. Döntésemet a késő római kiserőd és temető területéről előkerült számtalan bennszülött sírkő indokolta, továbbá az, hogy második századra tehető terra sigillata és egyéb azonos korú kerámia is előkerült a lelőhelyen.

⁹⁴⁷ Bíró Sz. vicusnak tartja. Bíró 2017, Kat. 122.

56. ábra: Gazdasági központi helyeken végzett legkisebb szomszéd analízis eredménye a katonai táborok nélkül (A) és a táborokkal (B).

Nagykovácsi és Húvösvölgy környékén (**Kat. 15; 295**).⁹⁴⁸ Végezetül két olyan településre utaló lelőhelyet is feltételesen központi gazdasági helyszíneként határoztam meg, amelyeken a régészeti megfigyelés nehézkes volt. Egyik erdőben (**Kat. 112**) a másik pedig Tinnye települése alatt volt található (**Kat. 91**). Az adatok újraértékelésének köszönhetően a fenti 34 központi hely további 24-gyel egészült ki, így összesen 58, feltételezhetően vicusként működő települést tudtam a településhálózatban meghatározni.

A fentiekben már alkalmazott legközelebbi szomszéd analízis segítségével az 58 központi hely rendezettségét vizsgáltam, és eredményeim alapján ezúttal egy szabályos, szórt helyszínekből álló településhálózat rajzolódott ki,⁹⁴⁹ ami megfelelt az azonos hierarchiai szinten álló központokról alkotott felfogásnak (**56. ábra**).⁹⁵⁰ A településhálózat bizonyos szempontból párhuzamba állítható egyrészt a

klasszikus kori *Athén* hátszágával, ahol a *démos*-központok⁹⁵¹ térben szabályos rendszerbe rendeződtek,⁹⁵² másrészt az alföldi Árpád-kori települések elterjedésével is.⁹⁵³ Ez a szabályosság statisztikailag még hangsúlyosabbá tehető, ha a katonai táborokat és *Aquincum* polgárvárosát is beleveszem vizsgálatomba, ugyanis ezekkel együtt már 1%-os hibahatár mellett kaptam statisztikailag szignifikáns eredményt (**56. ábra, B**).

⁹⁴⁸ Ezeknek a településeknek a lehetőségei szűk határok között mozogtak. Ennek ellenére vagy a *ripa* mentén, vagy *Aquincum* viszonylagos közelségében (10 km) helyezkedtek el, amelynek köszönhetően részt vehettek a katonaság és a polgári lakosság ellátásában.

⁹⁴⁹ Statisztikai vizsgálatom 5%-os hibahatár mellett adott szignifikáns eredményt.

⁹⁵⁰ Bintliff 2002, 216.

⁹⁵¹ Vö. vicusok, mint közigazgatási egységek.

⁹⁵² Bintliff 2002, 245.

⁹⁵³ Bálint 2017.

Hogy ezt a szabályosságot vizuális eszközökkel is kifejezzem, energiafelszín-vizsgálatot végeztem a központi helyeket jelölő pontok felhasználásával. Annak érdekében, hogy a megfelelő vizsgálati távolságot megállapítsam, korábbi eredményeket kellett segítségül hívnom. Már szó esett arról, hogy bár a vidéki környezetben az intenzív és extenzív művelés együttes jelenléte valószínűsíthető,⁹⁵⁴ a kisbirtokos réteg feltételezett túlsúlya miatt az intenzív mezőgazdasági termelés jobban befolyásolhatta a településhálózat alakulását. Ottományi K. a feltárt vicusok példáján megfigyelte, hogy azok egymástól viszonylag szabályos távolságra, hozzávetőlegesen 6 km-re helyezkedtek el.⁹⁵⁵ Ez a távolság párhuzamba állítható a gazdaságföldrajzi kutatások eredményeivel, amelyek arra mutatnak, hogy a gépesítést megelőző időszakban belterjes gazdálkodást legfeljebb a lakóhely 3-4 km-es környezetében végezhetek.⁹⁵⁶ Az 58 központi helyen végzett legközelebbi szomszéd analízis is 2735 m egymástól mért várható átlagos távolságot állapított meg. Ennek megfelelően energiafelszín-vizsgálatomat két római mérföldes (2963 m) távolság felhasználásával végeztem. A térképet az ArcMap „Cost Distance” eszközével állítottam elő.⁹⁵⁷ Energiafelszínként a hat kategóriába természetes töréspontok mentén sorolt lejtőtérképet alkalmaztam.⁹⁵⁸

A vizsgálat gyakorlatilag a központi helyek domborzat által erősen befolyásolt territóriumát rajzolta ki, amely időben kifejezhető módon került ábrázolásra (**57. ábra**). Ennek megfelelően a települések határa 5 km/h-ás gyalogtempóval számolva a lakóhelytől legfeljebb 30-35 perc távolságra lehetett. Összességében elmondható, hogy a fenti módszerekkel rekonstruált településhálózat a gazdasági termelés által meghatározott fokozatos fejlődésnek az eredménye. Ennek a fejlődésnek köszönhetően a *Severus*-kor során az ideális, de addig még lakatlan területek is benépesültek. A központi helyek minden valószínűség szerint vicusként határozhatóak meg, amelyek széleskörű gazdasági kapcsolatokat áptak elsősorban *Aquincum* és *Brigetio* városával, rajtuk keresztül pedig a katonasággal. Ezek a falvak egyrészt önfenntartó, másrészt többlettermelést végző településként⁹⁵⁹ uralták *Aquincum* és *Brigetio* mezőgazdasági⁹⁶⁰ hátországát az 1-3. század

⁹⁵⁴ Ld. VI.4. fejezet.

⁹⁵⁵ Ottományi 2014, 100.

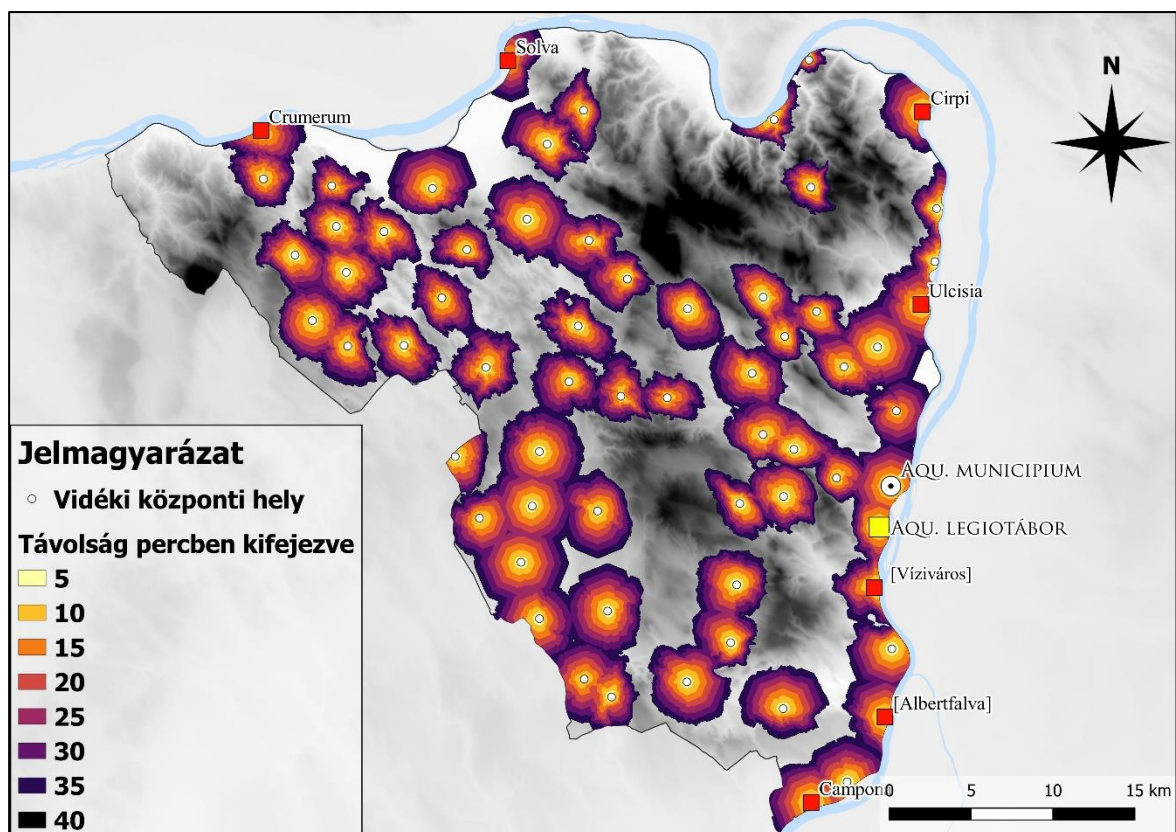
⁹⁵⁶ Chisholm 1979, 73.

⁹⁵⁷ <http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/how-the-cost-distance-tools-work.htm>.

⁹⁵⁸ Ennek oka, hogy a legkisebb költségű út a hat kategóriába sorolt lejtőtérkép esetében esett legközelebb a diagonális út vonalához ld. VI.10. fejezetet.

⁹⁵⁹ A *pannoniai* polgári vicusok utolsó két kategóriáját jelentik. Bíró 2017, 184-193.

⁹⁶⁰ A mezőgazdasági megjelölés csupán a vicusok elsődleges funkciójára utal, nem zárja ki például a kézműipari termelés jelenlétét a településeken.

57. ábra: A gazdasági központi helyek felhasználásával elvégzett energiefelzárkózás- vizsgálat eredménye.

folyamán. Az önfenntartásra berendezkedő vicusok is elvben előállíthattak piacra szánt többletet, amely a gyakorlatban azonban számos tényezőnek, például a távolságnak vagy elszigeteltségnek köszönhetően sohasem került továbbadásra. Azok a vicusok azonban, amelyek fekvése minden szempontból kedvező volt, akár térségi központokká is fejlődhetnek.⁹⁶¹ Az ellátásban közvetlenül résztvevő vicusok feltételezhető körét az alábbiakban még vizsgálni fogom.⁹⁶²

VI.9 Településhálózat és útvonalak (modell)

A településhálózat meghatározó tényezőjének számítottak az utak, amelyek nemcsak a gazdasági kapcsolatokat, hanem a mindennapi életet is nagyban alakították. Bár jelentőségük megkérdőjelezhetetlen, a kutatás során általános problémaként jelentkezik, hogy a településeket összekötő főbb és kistérségi utak vonala nagyrészt ismeretlen. Bár a szöveges, térképi adatok feldolgozásával és a távérzékelés módszereivel ez a kutatási hiány bizonyos esetekben kiküszöbölhető, a kistérségi római utak vonalát csak különleges esetekben és körülmények között lehetséges dokumentálni.⁹⁶³ A mai Magyarország

⁹⁶¹ Bíró 2017, 191-192.

⁹⁶² Ld. VI.11.4. fejezet.

⁹⁶³ *Savaria* (Szombathely) *coloniájának* előterében a kistérségi utak vonala térinformatikai rendszerben kezelhető hálózat segítségével megállapíthatóvá vált. Bödöcs 2014.

területén viszonylag kevés útdat áll rendelkezésre és a vizsgálati területről is csupán az *Aquincum-Brigetio* diagonális út néhány szakasza igazolható.⁹⁶⁴

Annak eldöntésére, hogy a diagonális út⁹⁶⁵ kitűzésében (**58. ábra**) a környezeti, azaz domborzati viszonyok vagy az emberi tervezés⁹⁶⁶ játszott szerepet, a digitális útvonalmodellelés eszköztárából vett legkisebb költségű út (LCP: least cost path) modellezést alkalmaztam. A közelmúltban Pető Zs. E. munkájában az ingyenesen elérhető ASTER GDEM2 felszínmodell alapján, LCP vizsgálattal rajzolta meg a középkori Óbuda és Esztergom között legideálisabbnak tartható utat,⁹⁶⁷ amely számos esetben egybe esett a római kori út vonalával is. Vizsgálatát némileg kiegészítve, de abból merítve, a római kori viszonyokra vonatkoztatva olyan modell létrehozását kíséreltem meg, amely a legközelebb áll az *Aquincum* (Óbuda) és Crumerum (Nyergesújfalu) között húzódó diagonális út vonalvezetéséhez.

A legkisebb költségű útvonal modellezés kiinduló alapját az a feltételezés adja, hogy a legideálisabb útvonal az, amelyen haladva adott idő alatt a legkisebb energiabefektetés mellett a legtávolabbra lehet eljutni. Miután egy meredek lejtőt megmászni nagyobb erőfeszítést igényel, mint sík területen azonos távot megtenni, LCP vizsgálatom alapja a lejtőmeredekségi térkép volt, amely az elemzés során költségtérképként szolgált. Ezt domborzatmodellem segítségével, többféle klasszifikálást is kipróbálva állítottam elő. Az LCP vizsgálat menetének első állomása volt, hogy az út kiindulópontjaként szolgáló, térben meghatározott pontból elsőként ún. „Cost Distance”⁹⁶⁸ és „Cost Back Link”⁹⁶⁹ térképet generáltam. Végül a két térkép felhasználásával és a végpont megadásával a „Cost Path”⁹⁷⁰ eszköz segítségével rajzoltattam meg a legkisebb költségű útvonalat. Fontos megjegyezni, hogy az így kapott út anizotropikus, tehát iránytól független volt. Abban az esetben, ha nem klasszifikáltam lejtőtérképet, a diagonális úttól távol eső, kimondottan a természetes patakmedreket követő legkisebb költségű utat kaptam (**58. ábra**), amely hozzávetőlegesen

⁹⁶⁴ Pest megye területén a diagonális út MRT által felvázolt vonalát 2008-ban egy MOL gázvezeték fektetése során Pilisvörösvár, Sima-dűlőben igazolták. Kovács 2009. Az út datálásához ld. Láng 2005.

⁹⁶⁵ Az MRT kötetek alapján digitalizált útszakaszok és Esztergom megye KÖH adatbázisából nyert adatok alapján rajzoltam meg az út vonalát.

⁹⁶⁶ Például a *centuriatio* kiemelt szerepet játszhatott az utak kijelölésében és nem feltétlenül vette figyelembe a környezeti viszonyokat, akár a vízfolyások irányát is megváltoztathatták (Bödöcs *et al.* 2014). Emellett a római kori mérnökök számára nem jelentett problémát akár egy függőleges sziklafalba gerendavázás szerkezetű utat építeni, hogyha a birodalmi érdek úgy kívánta. Ennek jó példája a Vaskapu-szorosban kialakított hajóvontató út is (Mócsy 1982).

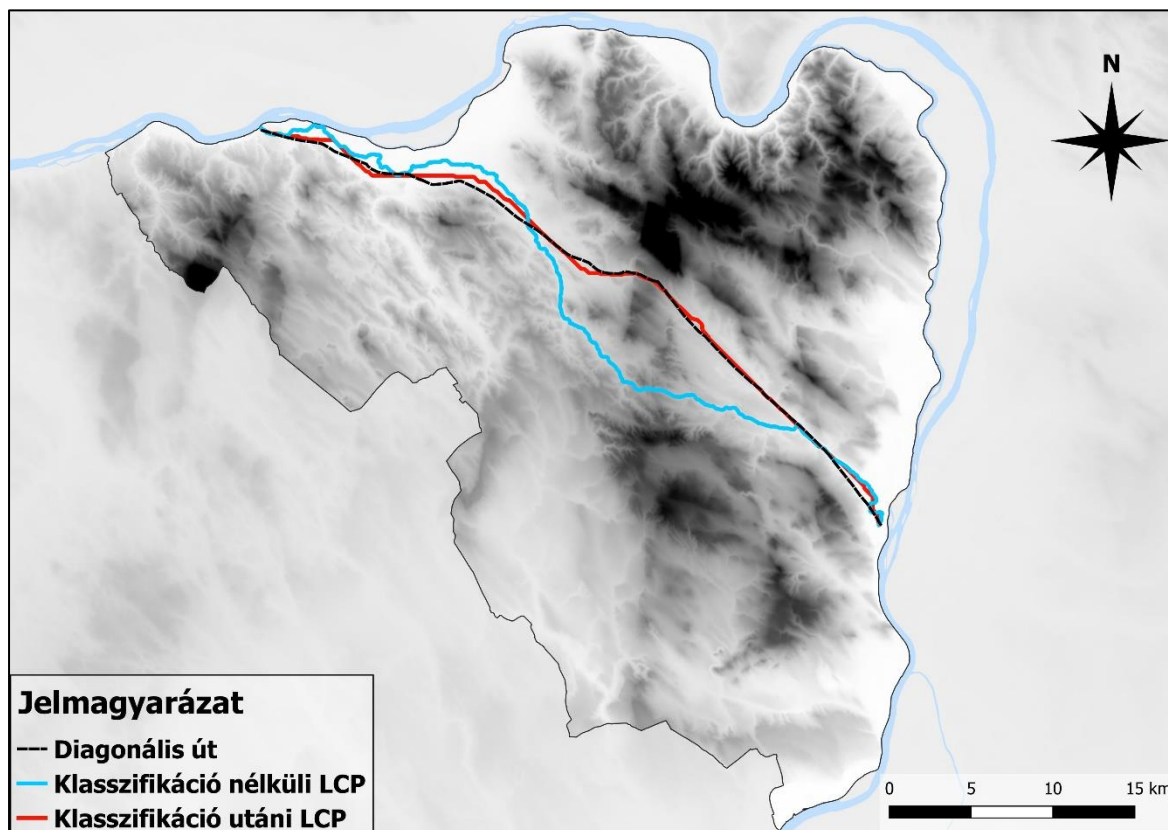
⁹⁶⁷ Pető 2014.

⁹⁶⁸ <http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/how-the-cost-distance-tools-work.htm>.

⁹⁶⁹ <http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/cost-back-link.htm>.

⁹⁷⁰ <http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/creating-the-least-cost-path.htm>.

a középkori *via magna* útvonalával egyezett meg.⁹⁷¹ Annak érdekében, hogy a diagonális úthoz közelebbi modellt alkossak, a költségterképként felhasznált lejtőkategória térképet számos módon újraosztályoztam. A római úthoz legközelebb eső eredményt akkor kaptam, amikor a lejtőértékeket a természetes törések mentén Jenks-algoritmus használatával hat kategóriába soroltam.⁹⁷² A kapott útvonal a domborzat által behatárolt területeken megbízható vonalvezetésűnek mutatkozott, de a lankásabb területen akár 300-500 m-es hiba is jelentkezett (**58. ábra**).

58. Diagonális út és legkisebb költségű utak.

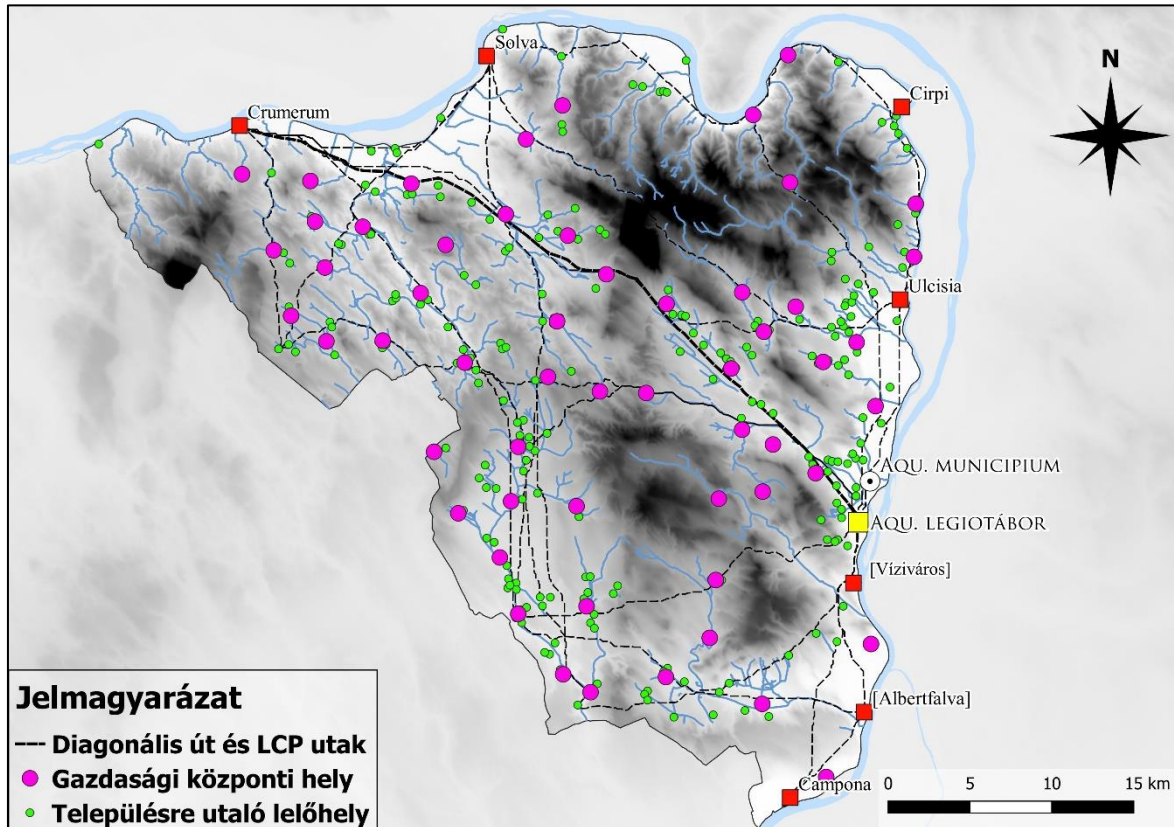
Miután céлом elsősorban a főbb vidéki útvonalak és nem a pontos vonalvezetés feltérképezése volt, a modellt használhatónak tartottam egy elméleti rekonstrukció létrehozására. Ennek érdekében a kutatási terület szélén, vagy zárt földrajzi környezetben elhelyezkedő, lelőhelyeket választottam ki, amelyek a legkisebb költségű útvonalaim kiindulópontjai lettek (**59. ábra**).⁹⁷³ Ezekből a pontokból a kutatási terület katonai táboraiba indítottam LCP útvonalat. Ugyanezt a táborokból kiindulva is elvégeztem, de nem a szóban forgó telepek irányába, hanem a szomszédos, vagy távolabb eső táborok felé.

⁹⁷¹ Vö. Pető 2014, 3. kép, VM.

⁹⁷² A Jenks-algoritmus használatához ArcMap 10.3-as programon belül ld. <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/help/mapping/layer-properties/data-classification-methods.htm>.

⁹⁷³ Kat. 26; 33; 96; 169; 217.

A térkép alapján a legkisebb költségű útvonalak főként a jelenlegi patakokhoz igazodtak, ami a domborzati viszonyokból adódóan nem meglepő. Fontos eredménye a vizsgálatnak, hogy a diagonális út mellett egy észak-déli irányú úttal is feltételezhető, amely valahol Zsámbék környezetében ágazhatott le a Gerecsét délről kerülő *Brigetio-Aquincum* útvonalról, majd Tokodnál köthetett be a *limes*útba. Emellett a Zsámbéki-medencéből keleti irányba ágazhatott le egy kistérségi út, amely Piliscsaba, Pilisszentiván és Solymár érintésével tarthatott *Aquincumba*.

59. ábra: Településszerkezet és legkisebb költségű utak.

Ahogy hangsúlyoztam, csupán valószínűsíthető, hogy a római kistérségi utak valóban a modellezett LCP utak vonalában mehettek. Az mindenesetre meggyőzőnek tűnik, hogy a római települést jelző lelőhelyek, illetve a fent meghatározott vidéki központok ebbe a hálózatba kiválóan beleilleszkednek és még valószínűbbé teszi, hogy a településhálózat létrejöttében a domborzat által meghatározott kistérségi útvonalaknak meghatározhatóak voltak.

VI.10 A római kori gazdasági táj

VI.10.1 Vizsgálati módszerek és célkitűzés

A fentiekben statisztikai módszerekkel elemeztem a római kori lelőhelyek és a környezeti erőforrások viszonyát, a választott 200 m-es sugarú övezet azonban egyedül a települési hely kiválasztásának tendenciáival kapcsolatosan szolgáltatott eredményeket. Disszertációm témaválasztásából adódóan a gazdasági tér rekonstrukcióját is el kívántam végezni. Így vizsgálatomat nagyobb területre, a fenti helyszínek által uralt gazdasági táj léptékére terjesztettem ki. A társadalomtörténeti elemzés és a feltárt települések régészeti megjelenése alapján⁹⁷⁴ valószínűsíthető volt, hogy a hátszág településeit viszonylag kis gazdasági mozgástérrel rendelkező, önálló kisbirtokosok lakták, ami előzetes feltételezésem szerint az intenzív mezőgazdasági termelés túlsúlyát eredményezhette. Ezt a fentebb ismertetett településhierarchiai vizsgálat is alátámasztani látszott.⁹⁷⁵ Bebizonyosodott, hogy a termelési mód nemcsak annak minőségét, hanem térbeliségét is megszabja, ugyanis az utazás, azaz a földekre való kijárás időt és energiát kívánt, amit a mezőgazdaságban résztvevők igyekeztek minimalizálni.

A központi gazdasági helyszínek hatósugarának megrajzolásához alkalmazott két római mérföldes távolság (2963 m) az intenzíven művelt parcellák lakóhelytől mért maximális távolságának felelt meg,⁹⁷⁶ a gazdaságföldrajzi kutatások alapján az átlagos érték ennek körülbelül fele lehetett.⁹⁷⁷ Ebből az alapvetésből kiindulva a gazdasági tér vizsgálatára szolgáló övezet a gazdasági helyszíneket jelölő pontok köré húzott, egy római mérföldnek (1481 m) megfelelő sugarú kör volt. Az övezetek által lefedett területeket a fent már említett „Tabulate Area” eszköz segítségével olvastam le, így statisztikai vizsgálatom alapját a fizikai tájkarakterek négyzetméterben meghatározott, kategóriákra bontott értékei jelentették.

A fentebb alkalmazott illeszkedésvizsgálathoz képest azonban más statisztikai módszert használtam a mezőgazdasági preferenciák meghatározására. A mért adatokat a fent már említett,⁹⁷⁸ véletlenszerűen generált 1000 pont köré húzott 1481 m-es övezetek adataival vettem össze. Arra kerestem a választ, hogy a kategóriánként kalkulált átlagok a két populációban, a valós és a véletlenszerűen generált lelőhelyek adatsorában, tényleg

⁹⁷⁴ Ld. III.2-3.3. fejezetek.

⁹⁷⁵ Ld. VI.9.2.2. fejezet.

⁹⁷⁶ Chisholm 1979, 73.

⁹⁷⁷ Chisholm 1979, 54-59. Ugyanezt az optimális távolságot (1500 m) alkalmazták a nagyobb, 600 lakosú délgalliai települések mezőgazdasági hátszágának vizsgálatára. Bertoncello–Nuninger 2004, 143, Fig. 6.

⁹⁷⁸ Vízellátással kapcsolatosan generált 1000 pont. Ld. VI.8.7. fejezet.

különböznek-e és ha igen, akkor a különbségeknek milyen az iránya. Ennek kimutatására három paraméteres módszer is ismert,⁹⁷⁹ amelyek közül a kétmintás z-próbát doktori munkájában E. Weaverdyck sikeresen alkalmazta a római kori *Moesia inferior* vidéki településeinek mezőgazdasági preferenciáinak rekonstruálására.⁹⁸⁰ Disszertációmban azonban, több szempontot figyelembe véve inkább a Welch-próbát alkalmaztam.⁹⁸¹

A Welch-próba hasonló eredményre vezethet, mint a z-próba, azonban kevesebb adat ismerete is elegendő hozzá. A legfőbb különbség, hogy míg a z-próba esetében szükséges a teljes populáció szórásának (σ) ismerete, addig a Welch-próbához elegendő, ha az adott mintából tapasztalati szórást (s) számítunk, így kis elemszám esetén is alkalmazható.⁹⁸² További előnye, például a kétmintás t-próbával szemben is, hogy elvégzéséhez nem szükséges, hogy a két minta szórása megegyezzen.⁹⁸³ A vizsgálat egyedüli feltétele, hogy a két minta normális eloszlást kövessen. A Welch-próba próbastatisztikája a következő:

$$w = \frac{\bar{x} - \bar{y}}{\sqrt{\frac{s_x^2}{n} + \frac{s_y^2}{m}}}$$

ahol \bar{x} az egyik minta átlaga

\bar{y} a másik minta átlaga

s_x^2 az első minta tapasztalati szórása ($s_x^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n}$)

s_y^2 a második minta tapasztalati szórása

n az első minta elemszáma

m a második minta elemszáma.

Miután a fenti khi-négyzet próbához hasonlóan 0.05-ös p-értéket választottam, a nullhipotézis⁹⁸⁴ azokban az esetekben nem volt elvethető, amelyeknél a Welch-próba -2 és +2 közötti értéket adott. A fenti intervallumon kívül eső tartományban a lelőhely-minta és a random-minta átlagai közötti eltérés szignifikáns volt, azaz pozitív, illetve negatív preferencia volt kimutatható. Ezt a viszonyulást táblázataimban eltérő színnel jelöltem.

⁹⁷⁹ Ez a három módszer a z-próba, a t-próba és a Welch-próba.

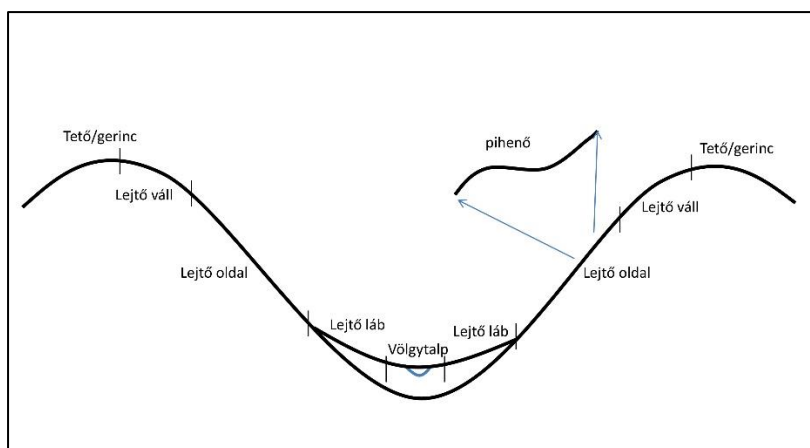
⁹⁸⁰ Weaverdyck 2016, 131-132.

⁹⁸¹ A teszt leírásához ld. Obádovics 2003, 215-217.

⁹⁸² Ha nem ismert egy sokaság összes eleme, azaz nem lehet azt feltételezni, hogy minden adat felvételre került, akkor a szórás minden esetben csak becsülni tudjuk. A módszert alkalmazó régészek pontosan ezzel az eshetőséggel szembesülnek, hiszen sohasem lehetünk biztosak abban, hogy adott területen az összes valaha létezett lelőhely ismert. Ennek megfelelően a szórás sohasem ismerjük biztosan, és elméletileg a kétmintás z-próba feltételei sem teljesülnek. Obádovics 2003, 210.

⁹⁸³ Ruxton 2006; Delacre *et al.* 2017.

⁹⁸⁴ A Welch-próba nullhipotézise kimondja, hogy a két vizsgált változó átlaga megegyezik a két populációban.

60. ábra: Domborzati formák elhelyezkedésükből következő típusai (forrás: <http://talaj.hu/wp-content/uploads/2016/09/Geomorfologia.pdf>).

sokaságból származhat-e.⁹⁸⁵ A statisztikai vizsgálat előnye, hogy a normalitás nem feltétele és a két minta elemszámának sem kell megegyeznie egymással, mint ahogy az a khi-négyzet próbánál volt.⁹⁸⁶ A két statisztikai vizsgálat közül a Welch-próba eredményeit tüntettem fel táblázataimban, aminek oka, hogy a K-S próba alapján a nullhipotézis⁹⁸⁷ a legtöbb esetben elutasítható volt. Ha a K-S próba alapján a nullhipotézis mégsem volt elvethető, azt **szürke** mezőszínnel jelöltem.

A megtelepedési hely elemzéséhez hasonlóan a tengerszint feletti magasságot, lejtőt, talajt, kitettséget, napos órák számát vizsgáltam, de a felszíni vizektől mért távolságot kihagytam. Ennek oka, hogy a növénytermesztés szempontjából *Pannoniában* csak a kertgazdálkodás esetében lehetett a folyóvíznek komolyabb jelentősége, amely azonban csak a települések közvetlen környezetében fordulhatott elő.

Ezzel szemben a domborzati pozíció, mint több tényezőtől álló, összetett fizikai tájkarakter bekerült elemzésembe, hiszen önmagában a lejtő meredeksége és a tengerszint feletti magasság nem adja vissza a felszín változatosságát – például plató és az alatta elterülő völgy esetében. A plató széléig a magasságérték nem változik, a terület pedig viszonylag sík, így művelésre kedvezőnek tarthatnánk. Környezetét megvizsgálva azonban egyértelművé válhat, hogy a hely szeles és a viharoknak is jobban kitett.

A felszínformákat az ún. TPI-nek, topográfiai pozíció indexnek köszönhetően soroltam morfológiai osztályokba.⁹⁸⁸ Egy cella TPI értékét a tetszőleges távolságon belül eső

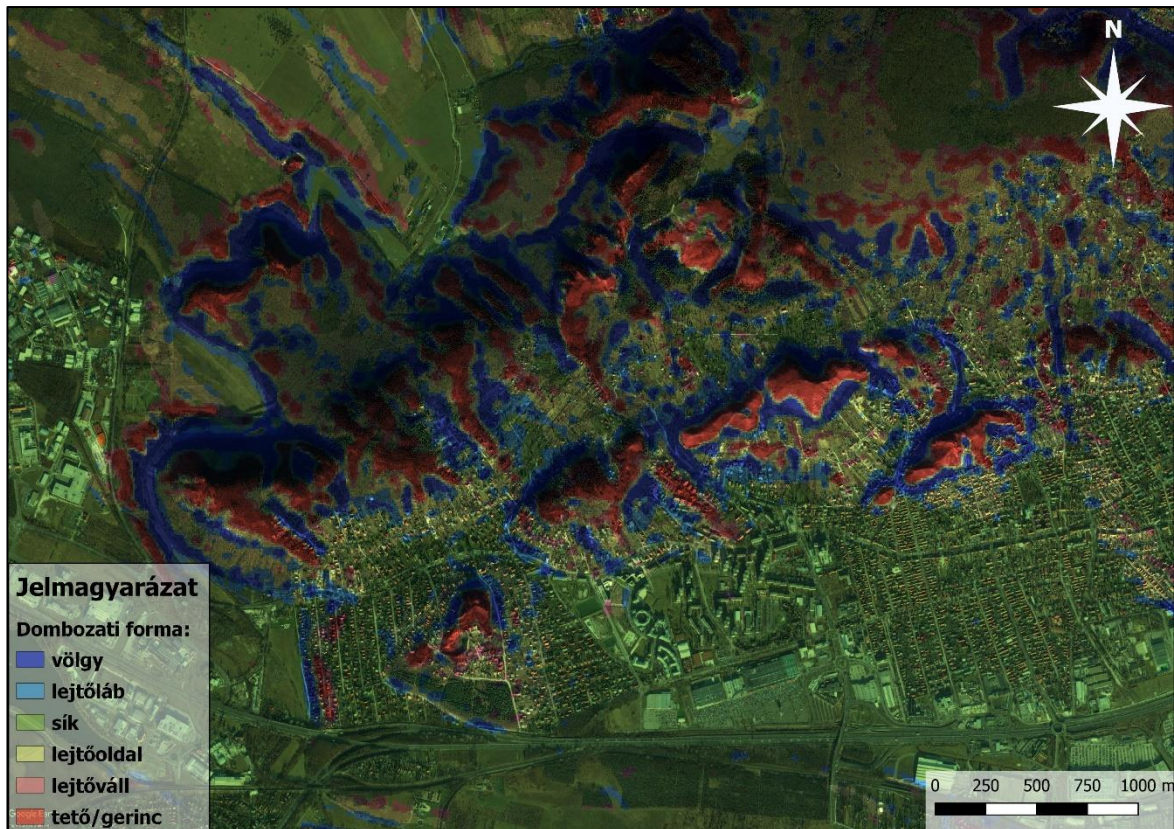
⁹⁸⁵ A statisztikai vizsgálat valójában egymintásnak tekinthető, hiszen a véletlenszerűen generált pontok a teljes sokaságot képviselik, ami valójában a kutatási terület maga. Vö. Wheatley–Gillings 2002, 125. Ugyanezt a vizsgálatot használta E. Weaverdyck is. Weaverdyck 2016, 132.

⁹⁸⁶ Kvamme 1990, 373. Az egymintás és kétmintás Kolmogorov-Smirnov próba leírásához ld. Lukács 2002, 308-313.

⁹⁸⁷ Azaz a lelőhely-minta eloszlása nem egyezett meg a random-minta megoszlásával.

⁹⁸⁸ A módszer leírásához ld. Weiss 2001; de Reu *et al.* 2013.

szomszédos cellák átlagos magasságától való eltérés adja.⁹⁸⁹ A „Slope Position Classification” eszköz a TPI segítségével a domborzati pozíció alapján völgytalpat, lejtőlábat, síkot, lejtőoldalt, lejtővállat és gerincet határozott meg (60. ábra). Vizuálisan és statisztikailag⁹⁹⁰ is a legjobb eredményt akkor kaptam, ha a cellák 70 m-es környezetét vizsgáltam, így ezzel végeztem el elemzésemet (61. ábra).

61. ábra: Domborzati klasszifikáció vizuális ellenőrzése műholdkép segítségével.

⁹⁸⁹ A térkép előállításában az ArcMap 10.3-hoz írt „Topography Tools” és az abban található „Topographic Position Index”, illetve Slope Position Classification” eszköz segített:

<https://www.arcgis.com/home/item.html?id=b13b3b40fa3c43d4a23a1a09c5fe96b9>.

A morfológiai osztályozást a szoftver J. Jenness által kidolgozott értékek szerint végezte el. http://www.jennessent.com/arcview/TPI_jen_poster.htm.

⁹⁹⁰ A statisztikai vizsgálatban a Fragstats 4.2.1-es, kategorizált térképek térbeli mintázatát elemző ingyenesen elérhető szoftver volt segítségemre (<https://www.umass.edu/landeco/research/fragstats/fragstats.html>). Vö. Argyriou *et al.* 2017. A különféle szomszédsággal (30, 50, 70, 100, 200, 500 m) létrehozott térképek kategóriáinak (völgytalp, lejtőláb, sík, lejtőoldal, lejtőváll, gerinc) eloszlását és sűrűségét vizsgáltam. 30, 70, illetve 500 m-es szomszédsággal számolva nem kaptam kiugró értéket, így vizuális szempontokat figyelembe véve a 70 m-es szomszédságnál maradtam.

VI.10.2 Római és kelta gazdasági helyszínek összehasonlítása

A keltának nevezett lelőhelyek között finomabb kronológiai besorolásra nem volt lehetőségem, így a hódítás előtti időszak gazdasági helyszíneit az összes római gazdasági helyszínnel hasonlítottam össze.⁹⁹¹ Miután a Welch-próba a kutatási terület megoszlásától elütő, statisztikailag szignifikáns eredményt adott, megállapítható volt, hogy a római kort megelőző időszakban is elsősorban az intenzív mezőgazdasági művelés alakította a gazdasági teret (**21-26. táblázat**).⁹⁹² Ez nem jelenti, hogy az állattenyésztés vagy a halászat,⁹⁹³ esetleg a külterjes szántóföldi gazdálkodás nem fordulhatott elő a térségben, de ezek szerepe a vidéki gazdasági tér kialakulásában kisebb lehetett.

Helyszín	0-150 m Bfm.	150-200 m Bfm.	200-250 m Bfm.	250-300 m Bfm.	300-350 m Bfm.	350-400 m Bfm.	>400 m Bfm.	Helyszínek száma
Kelta	6.0220	4.8316	2.6167	-0.0641	-1.4056	-0.4546	-2.9487	133
Összes római	4.2312	6.1138	4.5661	1.9187	-2.4464	-3.6462	-6.2392	217
1-2. sz.	3.8526	7.5350	5.2977	1.8614	-3.1656	-1.5773	-3.8034	86
2-3. sz.	4.5478	6.5045	4.6803	2.2079	-0.9494	-4.2054	-6.5040	112
3-4. sz.	4.6557	6.5768	3.9580	1.4504	-2.8496	-1.4115	-3.5278	67
"Római"	4.3525	6.2008	4.5112	2.5654	-0.8565	-2.5968	-4.8928	72
Random zónák arányai	19.4%	24.6%	20.7%	12.0%	7.8%	5.7%	9.8%	

21. táblázat: Tengerszint feletti magassághoz való viszony vizsgálata Welch-próba segítségével.

Előzetes várakozásaimnak megfelelően a római és kelta mezőgazdasági helyszínek között vizsgálataim csak néhány esetben mutattak ki markáns különbségeket. A legszembetűnőbb különbség a tengerszint feletti magassághoz való viszony volt. A római gazdasági tér számára a magasság 250 m Bfm-ig számított ideálisnak, a 300 m feletti zónát már kerülték (**21. táblázat**). Ezzel szemben az őskorban csak a 400 m-es szint feletti térséget kerülték. Ez a különbség elsősorban annak köszönhető, hogy a magaslati telepek is bekerültek vizsgálatomba, amelyek magasan fekvő, könnyen védhető, változatos domborzatú helyen alakultak.⁹⁹⁴ Fontos eltérés továbbá, hogy a lejtőkitettségek esetében a kelta gazdasági tér szélesebb területre terjedt ki, ugyanis az északi lejtőktől a délnyugati

⁹⁹¹ Ebben az esetben eltekintettem a lelőhelyek datálásától és a fent leírt módon, 500 m-es övezetvizsgálattal alakítottam ki a gazdasági helyszíneket megjelenítő pontfelhőt.

⁹⁹² *Moesia inferior*ban az ókori gazdasági helyszínek esetében nem volt kimutatható az intenzív mezőgazdaság túlsúlya, a legvalószínűbb, hogy eltérő gazdálkodást folytató települések uralták a térséget. Weaverdyck 2016, 150.

⁹⁹³ A lelőhelyek Duna-menti gyakorisága akár utalhat a mezőgazdasági tevékenység mellett a halászat fontosságára is.

⁹⁹⁴ A vaskori *oppidumok* lehetséges ellátási stratégiáihoz ld. Danielisová–Hajnalová 2014.

lejtőkig tekintették ideálisnak a földek fekvését (**24. táblázat**). A római kori gazdasági tér kialakításában a szélvédetség játszott a legnagyobb szerepet. A kelta gazdasági térhez viszonyítva a rómaiak sokkal szűkebb térséget hasznosítottak, az északkeletitől a délkeleti lejtőkig művelhették. A két korszak között a napsugárzás tekintetében volt még eltérés, ami alapján a rómaiak nemcsak a legnaposabb területeket, hanem a második legnaposabbakat is alkalmasnak tartották. Összességében elmondható, hogy a kelta és a római, intenzív mezőgazdaságra utaló gazdasági tér az alacsonyabban fekvő, lankás, sík és lejtőlábi napos területeken, ideális termőtalajú területen került kialakításra.

Helyszín	0-2 %	2-5 %	5-12 %	12-17 %	17-25 %	25-60 %	>60 %	Helyszínek száma
Kelta	4.7549	4.6345	2.7385	0.5651	-0.6254	-2.3835	-2.2728	133
Összes római	3.0451	4.7085	3.2319	0.9957	-0.3267	-3.2865	-2.6893	217
1-2. sz.	3.9511	7.0996	7.2919	3.8317	2.7186	-0.9106	-1.3868	86
2-3. sz.	3.8424	5.7088	5.6160	3.5357	2.1840	-1.2153	-1.9514	112
3-4. sz.	4.3092	6.2432	6.2124	3.6646	2.2479	-0.9597	-4.2717	67
"Római"	3.6787	6.1843	6.2596	4.1960	2.6547	-0.5119	-1.4093	72
Random zónák arányai	14.7%	18.0%	26.2%	13.2%	12.8%	14.3%	0.8%	

22. táblázat: Lejtőmeredekséghez való viszony vizsgálata Welch-próba segítségével.

VI.10.3 A római kori helyszínek összehasonlítása

A római kor korszakos összehasonlítása az összes gazdasági helyszín elemzésével szemben valamivel részletesebb betekintést nyújt a mezőgazdasági tér időbeli változásába.⁹⁹⁵ A finomabb bontásnak köszönhetően látszik, hogy a gazdasági tér a legszélesebb határok között *Aquincum* és *Brigetio* hátságában a *Severus*-kort is magába foglaló második korszakban mozgott. Ez jelentheti a viszonyítási pontot az első és a harmadik időszak szempontjából is. A római kor elején és az utolsó időszakban a 300 m-es tengerszint feletti magasságot kerültk, de érdekes módon a 350-400 m-es szint közötti térség iránt közömbösek voltak. Ennek oka, hogy a magasabban fekvő Pilisszentlászló és

⁹⁹⁵ A kitettséghez való viszony vizsgálata a római időszak korszakos bontásában sajnos nem vezetett értelmezhető eredményre, ugyanis a kategóriákon belül mért római átlagok minden esetben szignifikánsan magasabbak voltak a random zónák átlagainál. Ez valószínűsíthetően az alacsony mintanagyságnak tudható be, hiszen a 133 kelta, illetve 217 római helyszínt magába foglaló elemzés sikeres volt.

Helyszín	Ideális	Alkalmas	Alkalmatlan	N. A.	Helyszínek száma
Kelta	5.4080	1.1684	1.4054	-2.9641	133
Összes római	5.7119	-0.0686	1.0705	-4.6301	217
1-2. sz.	8.3879	0.3674	1.8448	-2.1074	86
2-3. sz.	7.9255	0.4237	1.2142	-2.5833	112
3-4. sz.	7.4413	1.3955	1.9391	-2.1776	67
"Római"	5.9821	0.7702	3.8472	-2.0432	72
Random zónák arányai	46.8%	10.4%	11.3%	31.5%	

25. táblázat: Talajtípusokhoz való viszony vizsgálata Welch-próba segítségével.

Helyszín	É	ÉK	K	DK	D	DNy	Ny	Ény	Helyszínek száma
Kelta	2.2014	3.2370	3.9335	2.9671	2.5375	2.2401	1.6563	1.8270	133
Összes római	1.5795	3.1107	3.1692	2.6706	1.5665	1.8059	1.0694	0.9080	217
Random zónák arányai	10.6%	18.6%	13.9%	9.4%	12.9%	16.1%	11.0%	7.4%	

24. táblázat: Kitétséghez való viszony vizsgálata Welch-próba segítségével.

Helyszín	0-10.5	10.5-11.5	11.5-12	12-12.5	12.5-13	13-13.5	> 13.5	Helyszínek száma
Kelta	-3.9799	-2.7542	-2.3574	-1.6772	0.072439	1.9243	5.228	133
Összes római	-4.3516	-4.228	-3.1006	-1.6347	0.004725	2.7153	3.8724	217
1-2. sz.	-3.9	-2.3908	-0.77729	0.47444	2.2077	5.1187	5.8652	86
2-3. sz.	-4.1553	-3.1574	-1.7606	4.4861	2.3176	4.6507	5.2393	112
3-4. sz.	-4.9979	-3.7686	-1.5336	0.31154	1.88	4.7499	6.4276	67
"Római"	-2.7566	-1.961	-0.20053	0.85992	2.5331	5.6547	5.1972	72
Random zónák arányai	0.6%	2.5%	3.4%	7.2%	14.9%	29.3%	42.1%	

23. táblázat: Napfényes helyekhez való viszony vizsgálata Welch-próba segítségével.

környéke ebben az időszakban lakott volt. A hely újra betelepődése talán magyarázható azzal a feltételezett tendenciával, hogy a 3. századbeli pusztításokat követően egyfajta stratégiai szemlélet alakult ki, aminek következtében a völgyekből a magasabban fekvő, védettebb területekre költöztek.⁹⁹⁶

⁹⁹⁶ Az *Aquincum* környéki villák utolsó lakosai a késő római katonaságból kerülhettek ki a 4. század végén, ami a stratégiai szemlélet előtérbe kerülésében is közrejátszott. Póczy 1971, 91.

Helyszín	Völgy	Lejtőláb	Sík	Lejtőoldal	Lejtőváll	Tető/Gerinc	Helyszínek száma
Kelta	4.7549	4.6345	2.7385	0.56509	-0.62535	-2.3835	133
Összes római	3.0451	4.7085	3.2319	0.99568	-0.32672	-3.2865	217
1-2. sz.	2.2335	6.2873	6.4756	3.8999	5.4272	1.6687	86
2-3. sz.	1.9386	5.3845	5.8537	3.4522	4.3287	1.337	112
3-4. sz.	1.9013	5.8839	6.8695	3.875	5.0803	1.492	67
"Római"	2.2363	6.1971	6.1103	4.3153	5.2235	1.7916	72
Random zónák arányai	15.5%	9.6%	35.7%	15.5%	8.5%	15.3%	

26. táblázat: Domborzati formákhoz való viszony vizsgálata Welch-próba segítségével.

Érdekes módon a közepesen meredek lejtők (17-25%) is kedveltek voltak a római kor összes időszakában, bár ilyen meredekség mellett már csak teraszosan lehetett művelni, aminek régészeti nyoma a térségből egyelőre nem ismert.⁹⁹⁷ Ugyanez a lejtővállig tartó preferencia rajzolódik ki a morfológiai osztályok alapján is, ami a lejtő meredekség és a domborzati pozíció közötti kapcsolat miatt nem meglepő. További eredmény, hogy a 3-4. századi gazdasági helyszínek a legnaposabb területeket hasznosították, míg a második időszakban a kevésbé napfényes térségeket is ideálisnak találták. A statisztikai vizsgálatok szerint a római kor időszakai alatt markáns változás nem történt, a gazdasági terek használatában egy konzervatív hozzáállás tükröződött. Érdekes módon az időszakhoz nem sorolható „rómainak” jelölt helyszínek a tengerszint feletti magasság és lejtőmeredekség esetében a 2-3. századi helyszínekkel mutattak rokonságot. Emellett feltűnő, hogy ezek a gazdasági helyszínek a nem alkalmas talajok felé is pozitív preferenciát mutattak, továbbá a napfényes órák számát tekintve is csak a legsötétebb területeket kerülték. Mindez arra mutat, hogy ezek a gazdasági helyszínek rövid életűek voltak, és a 2-3. században feltehetően szélsőségesebb környezetben jöttek létre.

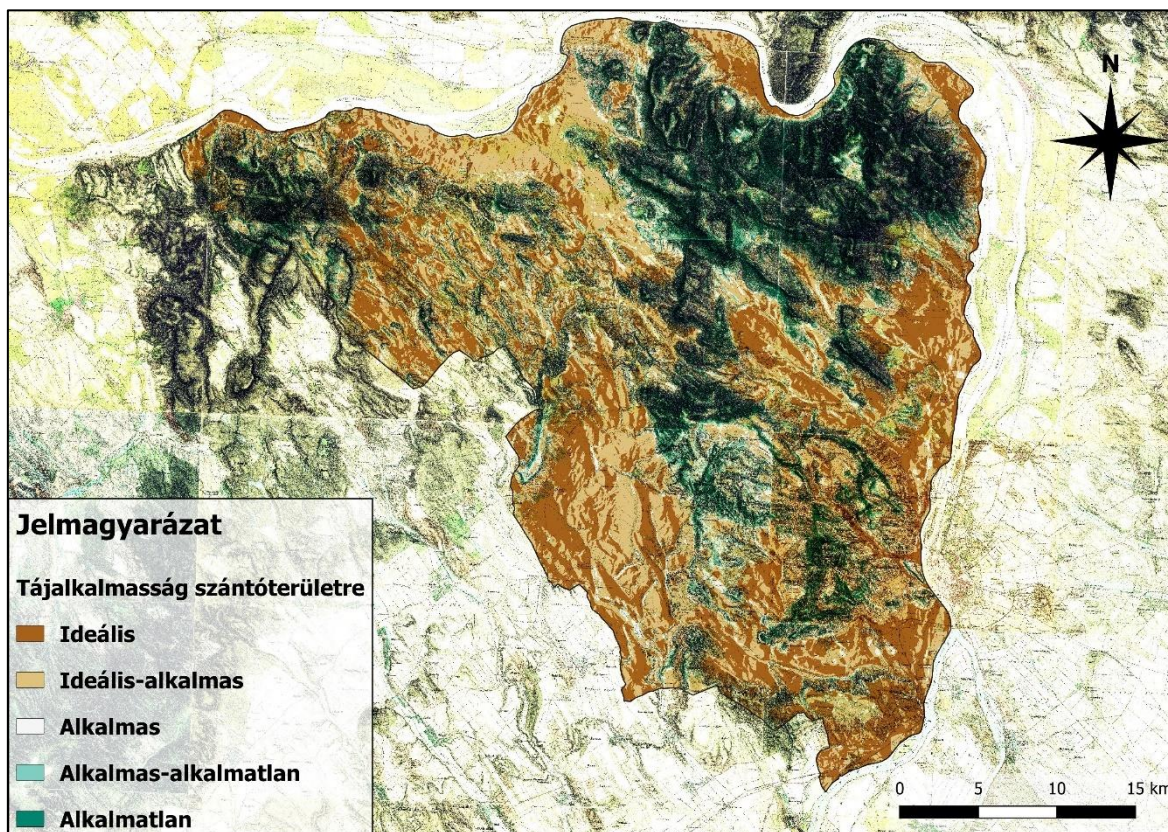
VI.10.4 Tájalkalmassági modell és a központi helyek mezőgazdasági lehetőségei

A gazdasági helyszíneket magába foglaló statisztikai vizsgálat lehetővé tette számomra, hogy a prediktív modellezéshez hasonlóan⁹⁹⁸ egy olyan tájalkalmassági modellt alkossak, amely ebben az esetben nem azt jósolta meg, hogy adott területen előfordulhat-e lelőhely,

⁹⁹⁷ H. Goodchild hasonló preferenciát figyelt meg Róma hátságjának vizsgálata során. Goodchild 2007, 131; Goodchild 2009, 775. Ez a lejtő már inkább szőlőtermelésre, mint gabonatermesztésre volt alkalmas.

⁹⁹⁸ A módszer kutatástörténetéhez és módszertanához összefoglalóan ld. Mesterházy–Stibrányi 2011.

hanem hogy az mennyiben felel meg egy római kori település környezetének. Modelletem úgy állítottam össze, hogy a tengerszint feletti magasságot, lejtőt, talajt, kiettséget, napos órák számát és a domborzati pozíciót megjelenítő térkép kategóriáit három csoportba rendeztem, amelyben a fenti táblázatok voltak segítségemre. Miután a római kor egészét lefedő modellt kívántam előállítani, így az összes római kori helyszínt magába foglaló vizsgálat eredményeit használtam. Ennek megfelelően például a **21. táblázat** alapján tengerszint feletti magasság térképem 0-250 m között „ideális” (1-es érték), 250-300 m között „alkalmas” (2-es érték), 300 m fölött pedig „alkalmatlan” (3-as érték) értéket kapott. A hármas felosztás a kiettség és a domborzati pozíció esetében nem volt egyértelmű. Előbbi esetében a **24. táblázat** alapján az északkeleti, keleti és délkeleti irány „ideális” értéket, az északi és déli irány „alkalmas”, a délnyugati, nyugati, északnyugati irány pedig

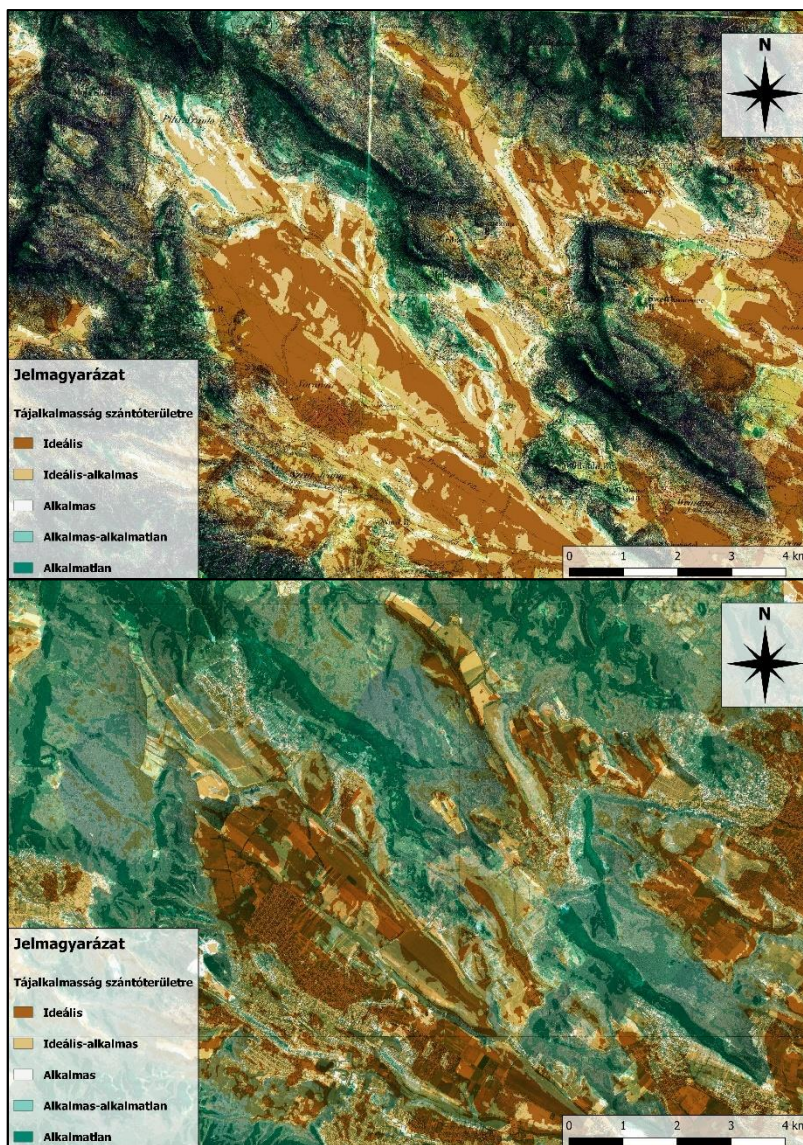

62. Tájalkalmassági modell és a második katonai felmérés.

„alkalmatlan” értéket kapott. A domborzati pozíció esetében csak két kategóriát alkalmaztam, mert a statisztikai vizsgálat nem mutatott kikerülendő felszíninformát. Végeredményben a térképek fenti szempontok szerinti újraosztályozását követően a hat

raszteres állomány értékeit összeadtam,⁹⁹⁹ majd az így létrehozott térképet a képpontok értékei alapján a természetes törések mentén öt kategóriába soroltam.¹⁰⁰⁰

A tájalkalmassági modell a római kori gazdasági helyszínek környezetét volt hivatott megjeleníteni, így nem volt meglepő, hogy a modell első két kategóriája szoros egyezést mutatott a második katonai felmérésen megrajzolt szántók határával (62. ábra). Ugyanez a térkép a második katonai felmérésre vagy egy

63. Tájalkalmassági modell és Pilisvörösvár környéke a második katonai felmérésen (fent) és műholdképen (lent).

2005-ös állapotot tükröző Google Earth ortomozaikra (63. ábra) 1:50000-es léptékben vetítve méginkább meggyőző képet mutatott. Az eredmények alapján arra jutottam, hogy a római mezőgazdasági helyszínek ideális környezete gyakorlatilag a mai napig szántásra alkalmas területeket jelöli ki, így kijelenthető, hogy ez a gazdasági ágazat szabta meg a római kori településhálózat kialakulását és gazdálkodását.

⁹⁹⁹ Az értékek súlyozás nélkül az alábbi eszköz segítségével kerültek összeadásra:

<http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/weighted-sum.htm>. A modellt igyekeztem úgy létrehozni, hogy ne zárjak ki területet a vizsgálatból. Jobbnak láttam emellett a mozaikosságot is megtartani, ezért inkább összeadtam, mint szoroztam a fedvények értékeit.

¹⁰⁰⁰ Jenks-algoritmus segítségével történt az újraosztályozás csoportképzése. Az öt kategória: ideális, ideális-alkalmas, alkalmas, alkalmas-alkalmatlan, alkalmatlan.

Az előállított modell lehetőséget adott arra, hogy statisztikai módszerek segítségével megválaszolhassam, minek köszönhetik a fentebb meghatározott vidéki központok¹⁰⁰¹ kiemelt jelentőségüket. Az előző fejezetben bemutatott vizsgálathoz képest az egyik eltérés, hogy most a random helyszínek helyett az összes kutatási területre eső római kori helyszín átlagait hasonlítottam össze a vidéki központok átlagaival. A másik, hogy ez alkalommal egyedül a tájkalkmassági modell értékeit vizsgáltam és nem a tájkaraktereket külön-külön. Ezeket leszámítva az előbbi fejezet módszerével megegyező módon a helyszínek köré vont egy római mérföldes (1481 m) övezet adatait olvastam le, majd Welch-próbát és Kolmogorov-Smirnov próbát végeztem rajtuk (27. táblázat).¹⁰⁰²

Helyszín	Ideális	Ideális-alkalmas	Alkalmas	Alkalmas-alkalmatlan	Alkalmatlan	Helyszínek száma
Központi hely	4.139	7.367	5.450	3.394	1.831	58
Összes római helyszín zónáinak aránya	30.1%	37.1%	19.4%	9.7%	3.7%	

27. táblázat: Központi helyek ideális szántóterületekhez való viszonyának vizsgálata Welch-próba segítségével.

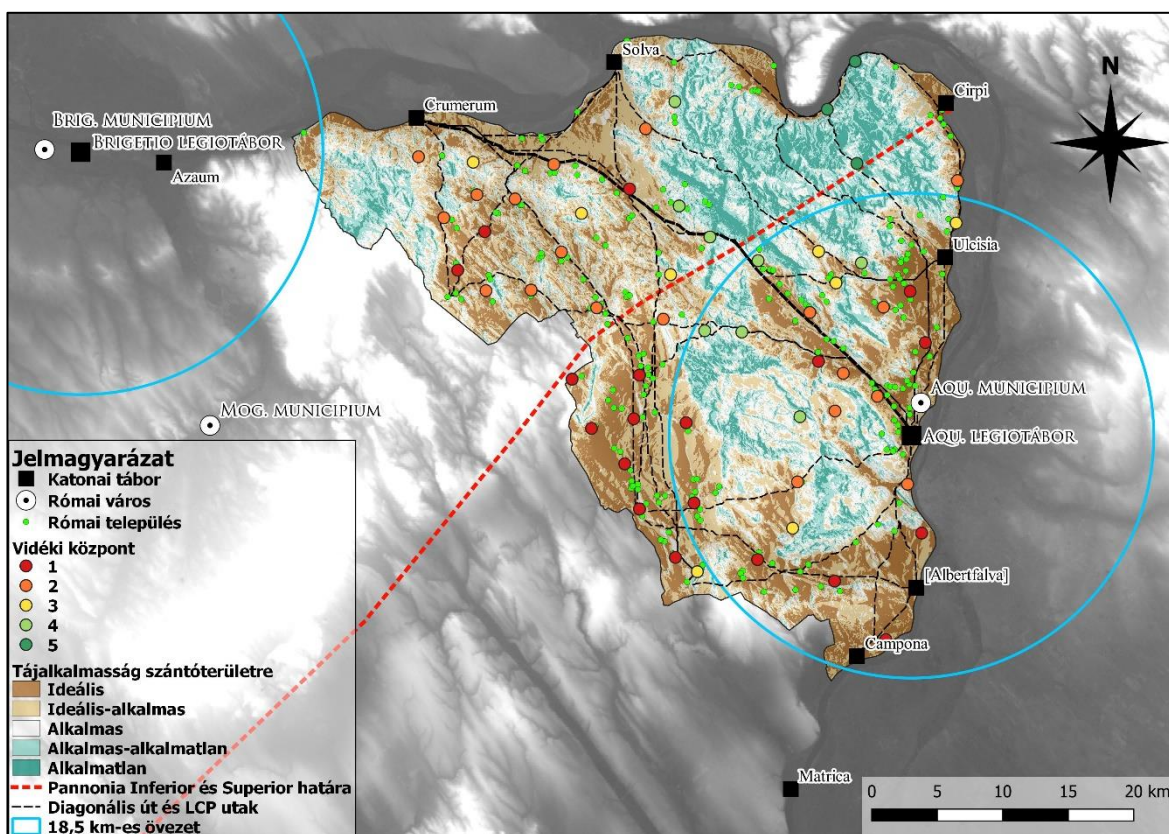
Az 58 központ és 217 gazdasági helyszín átlagainak összehasonlítása alapján statisztikailag alátámasztható volt, hogy az előbbieket a szántásra alkalmatlan területek kivételével átlagosan nagyobb területtel rendelkeztek, tehát eleve jobb kilátásokkal bírtak a többi gazdasági helyszínhez viszonyítva.¹⁰⁰³ A statisztikai vizsgálat így egyrészt magyarázatot adott a regionális és interregionális kapcsolatokra utaló kerámiák, a kőépületek és a bennszülött elit temetkezések előfordulásának okára, másrészt megerősítette a római településhierarchia második szintjén álló vidéki központok meghatározására tett kísérlet helyességét. Ahogy a fentiekben már utaltam rá, ezek a központok minden valószínűség szerint polgári vicusok voltak, amelyek az 1-3. század között önfenntartó vagy többlettermelő falvakként léteztek *Pannonia* disszertációmban vizsgált északkeleti térségében.¹⁰⁰⁴ A fentiek alapján kijelenthető, hogy ezek a vicusok határozták meg a térség gazdasági életét, és aktív kapcsolatot ápoltak a városokkal és rajtuk keresztül a katonai táborokkal.

¹⁰⁰¹ 58 központi helyet sikerült meghatározni. Ld. VI.9.2.2. fejezet.

¹⁰⁰² Módszerhez ld. VI.11.1. fejezet.

¹⁰⁰³ A Kolmogorov-Smirnov próba minden esetben szignifikáns volt, így a nullhipotézis, miszerint a két eloszlás azonos sokaságba tartozik, elvethető volt.

¹⁰⁰⁴ Ld. III.3.2. fejezet.

64. Vidéki központok és a közvetlen mezőgazdasági háttország határa.

A tájalkalmassági modellnek köszönhetően arra is lehetőségem volt, hogy az egyes központok lehetőségeit megbecsüljem és kijelöljem azokat, amelyek jó mezőgazdasági háttérrel rendelkezhetnek és aktívan bekapcsolódhattak az *Aquincum* és *Brigetio* városán keresztül folytatott helyi ellátásba. A központok rangsorolásához öt kategóriát alakítottam ki, ahol az 1-es érték jelentette a potenciálisan legtöbb szántófölddel rendelkező központot, míg az 5-ös a legkevesebbel gazdálkodót. A rangsorolás alapját a tájalkalmassági modell első két kategóriájának a többi kategóriához mért százalékos aránya adta, amelyet a fentiekhez hasonlóan, 1481 m-es sugarú övezetvizsgálat segítségével számoltam ki.¹⁰⁰⁵ A rangsorolás során azért százalékokkal és nem valódi területértékekkel dolgoztam, mert a vizsgálati övezet több esetben is túlnyúlt a kutatási határon, így az utóbbi eljárás hamis eredményre vezetett volna. A leolvasást és a számítást követően az öt osztály kialakítását a Jenks-algoritmussal végeztem el.

Az osztályozás eredménye összefüggést mutatott a fentebb már megrajzolt sűrűségterkép képével (64. ábra). A legjobb adottságokkal rendelkező vicusok *Aquincum*tól nyugatra és délnyugatra, a Zsámbéki- és Budaörsi-medencében, illetve a várostól északra és

¹⁰⁰⁵ Ld. VI.11.1. fejezet. Azért az első két kategória mellett döntöttem, mert a vizuális eredmények alapján ezek fedték le leginkább a modernkori szántókat. Ld. 63. ábra.

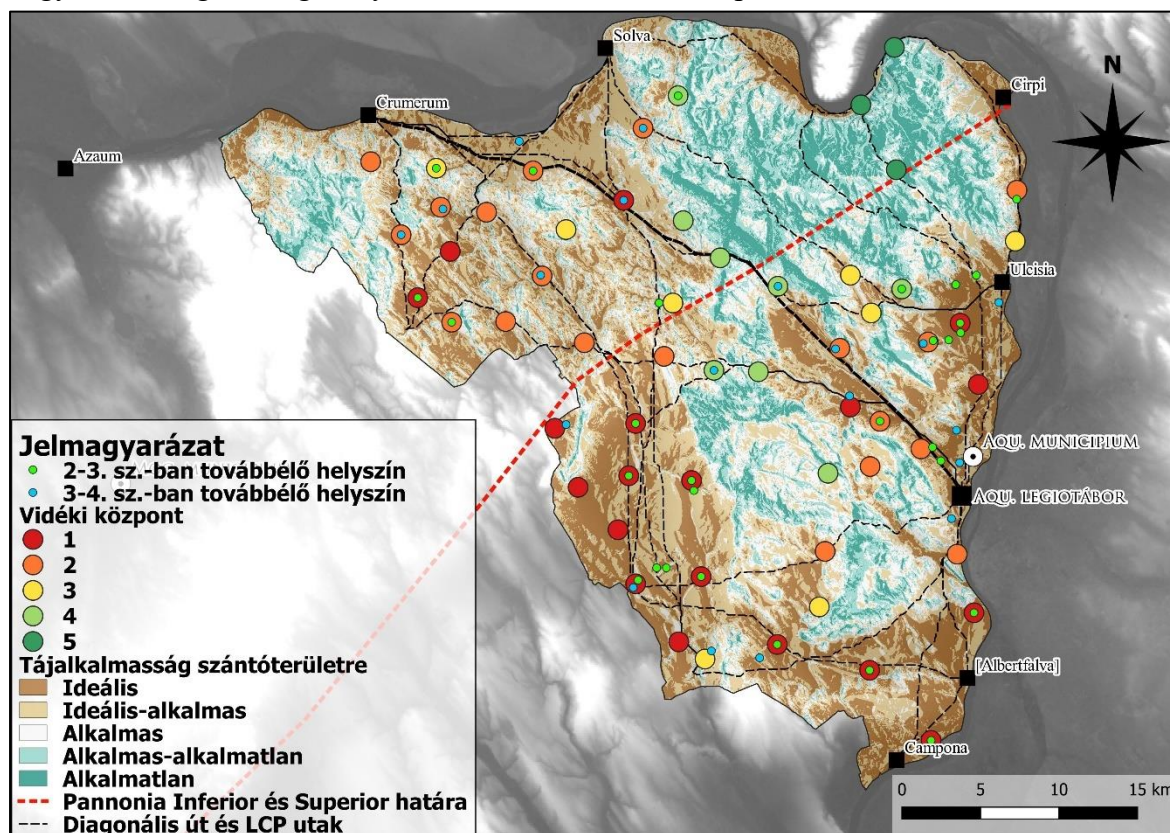
északnyugatra, Pomáz térségében és Solymáron fekdtek. Hasonlóan jó kilátásokkal bírtak a Gerecsétől keletre eső Bajna és Nagysáp területén fekvő központok, illetve a diagonális út mellett elterülő dorogi vicus is. A második kategóriába többnyire a Gerecsétől keletre

	Összes gazdasági helyszín	Korábbi időszakot túlélő helyszín
1-2. sz.	86	NA
2-3. sz.	112	30 (34.88 %)
3-4. sz.	67	31 (27.68 %)

28. táblázat: Gazdasági helyszínek továbbélése.

található dombvidék központjai kerültek, de a Pilisi-medence települései is ide lettek sorolva. Az utolsó három kategória központjai hegyek lábánál, völgyekben, vagy már-már elszigetelt környezetben helyezkedtek el (64-65. ábra).

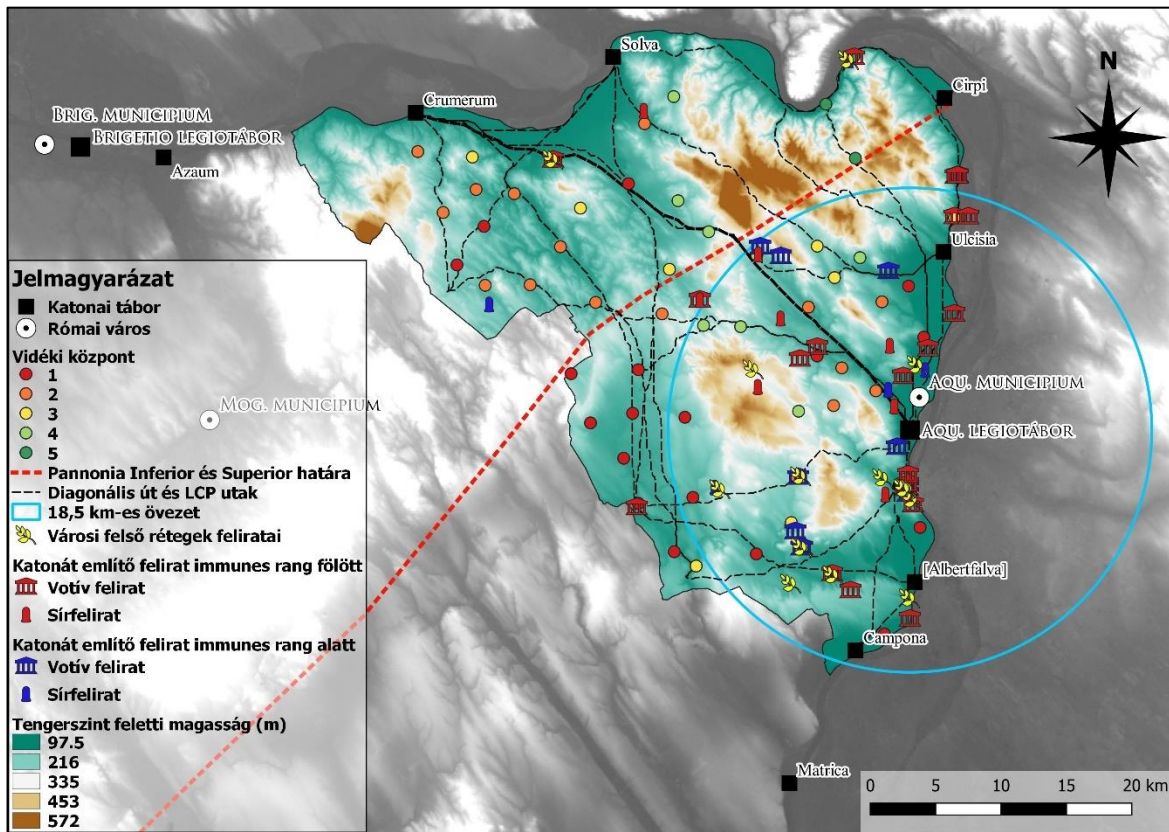
Az ideális fekvésből következő előnyök kifejezhetővé válnak a gazdasági helyszínek továbbélésének vizsgálata során is (28. táblázat). Az első időszak gazdasági helyszíneinek valamivel több, mint 30 %-a, összesen 30, a 2-3. század folyamán is továbbélt. Ez azt jelenti, hogy az adott gazdasági helyszínen belül a korábbi települések kontinuusak maradtak. A

65. ábra: Vidéki központok és kontinuus helyszínek.

kontinuitás leginkább az első és második osztályba sorolható vidéki központok esetében,

vagy azok környezetében mutatható ki, és főként a Zsámbéki-medencében és Pomáz környékén szembeűnő. Úgy tűnik, hogy a markomann-sarmata háborúkat a jó adottságokkal rendelkező vicusok nagyobb számban vészték át, amiben a *Severus*-kori konjunktúra gazdaságélénkítő hatása is közrejátszhatott.

66. Feliratos emlékek, vidéki központok és a közvetlen mezőgazdasági háterszág határa.

A 2-3. századi gazdasági helyszínek közül 31, mindössze 27,68 % maradt fenn a késő római időszakban. Ezúttal a továbbélő helyszínek a diagonális út környékére és a Gerecse előterére koncentráálódtak. A Zsámbéki-medencében pusztulás történhetett, egyedül a Gerecsét déli irányból kerülő út mentén mutathatóak ki továbbélő helyszínek. Valószínűsíthető, hogy ebben az időben az utak szerepe felértékelődött a vidéki környezetben, aminek talán inkább gazdasági, mint stratégiai jelentősége lehetett.

A kutatási terület kijelölése kapcsán már említettem a gazdaságföldrajzi kutatások eredményeit, amelyek a városi háterszágok nagyságát és a távolságból adódó gazdasági hasznosítást vizsgálták.¹⁰⁰⁶ T. Bekker-Nielsen a városi territoriumok nagysága alapján arra a következtetésre jutott, hogy a háterszág mezőgazdasági erőforrásait közvetlen módon a várostól légvonalban mért 18,5 km-es övezeten belül tudták csak kiaknázni.¹⁰⁰⁷ Ennek

¹⁰⁰⁶ Ld. I.2. fejezet.

¹⁰⁰⁷ Bekker-Nielsen 1989, 29-31, Tab. 5.7.

egyszerű oka, hogy ez volt a napi szinten oda-vissza megtehető út maximuma. A fentiekben már felhívtam rá a figyelmet, hogy *Aquincum territoriuma* ezt az egy napi járóföldnyi távolságot meghaladta,¹⁰⁰⁸ a katonákat és a városi felső réteget említő feliratokat térképre vetítve azonban azok pontosan ezen a távolságon belül koncentráálódtak (**66. ábra**). Figyelembe véve, hogy *Pannonia superior* és *inferior* határa egyben *Aquincum* határa is volt, az egybeesés talán nem is tűnik olyan egyértelműnek. Mindenesetre meglepő, hogy a Zsámbéki-medencéből annak ellenére nem került elő eddig feliratos köemlék, hogy a legtöbb jó mezőgazdasági lehetőséggel bíró település itt feküdt.

A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy *Aquincummal* közvetlen gazdasági kapcsolatban a Budakeszi- és Budaörsi-medence központjai, a diagonális út alsó-*pannoniai* szakasza mentén fekvő vicusok és Pomáz környékének települései állhattak. A várossal és azon keresztül a katonasággal ápoltnak köszönhetően nemcsak a gazdasági, hanem a feliratállítási szokásokban is tükröződő kulturális prosperitás is jellemezte ezeket a vidéki településeket. A feliratok alapján az *Aquincumtól* északra, északnyugatra eső terület főként a katonasággal, a várostól délre, délnyugatra eső pedig a városi felső rétegekkel állhatott szorosabb kapcsolatban.¹⁰⁰⁹ Kutatási területemen a budaörsi (**Kat. 1**), biatorbágyi (**Kat. 8**), pátyi (**Kat. 42**) vicus részletében, vagy egészében feltárássra került, így viszonylag világos kép alkotható arról, miként fejlődtek ezek a kedvező helyen fekvő vidéki központok.¹⁰¹⁰ Ugyanez nem mondható el a várostól északra eső településekről. Ebben a térségben *Aquincumtól* távolabb csak Solymáron (**Kat. 68**) történt szondázó jellegű feltárás, a városhoz közelebb azonban mai napig folyik a csúcshegyi vicus (**Kat. 274**) feltárása, amelynek jövőbeli feldolgozása ígéretes eredményekkel gazdagíthatja az *Aquincumtól* északra és északkeletre fekvő településekről alkotott képet.

Bár *Brigetio* a kutatási területre eső települések életére a nagyobb távolság miatt különösebb hatással valószínűleg nem bírt (**64. ábra**), a mezőgazdasági háttérrel nemcsak a közvetlen egy napi járóföldet (18-20 km), hanem a városi *territorium* egészét is jelenthette.¹⁰¹¹ *Aquincum* esetében ennek határa kutatási területemen a két provincia határa lehetett. *Pannonia superior*, Caracalla határmódosítását megelőző területének jogi hovatartozása nehezebb kérdés, de a fentiekben már rámutattam, hogy valószínűsíthetően Mogiones municipium *territoriumához* tartozhatott, ugyanis *Brigetio* városi rangot csak a

¹⁰⁰⁸ Ld. I.2. fejezet.

¹⁰⁰⁹ Ld. III.2. fejezet.

¹⁰¹⁰ A pátyi és a budaörsi település *Aquincummal* ápoltnak aktív kereskedelmi kapcsolatát az érmek azonos megoszlása is alátámaszthatja. Ld. IV.3. fejezet.

¹⁰¹¹ Ld. I.2. fejezet.

3. század első évtizedében nyert.¹⁰¹² Ennek ellenére közvetett gazdasági kapcsolatok útján a térségnek ugyanúgy szoros kapcsolata lehetett *Brigetió*val, amint azt a *pannoniai* szürke kerámiák kapcsán Tokod esetében is hangsúlyoztam.¹⁰¹³ Sajnos a közvetett kapcsolatok szélesebb körű felderítéséhez és a közvetítők személyének meghatározásához kiterjedt kutatásra és külön módszertan kidolgozására lenne szükség. A jövőben szükséges volna megvizsgálni, hogy a regionális kerámiák mennyiben jelenítik meg a városok és a hátság közötti gazdasági integrációt. Ha hatékony eszköznek bizonyulnak, akkor a tárgycsoport alaposabb feldolgozása közelebb vihet *Aquincum* és *Brigetio* másodlagos hátságával fenntartott közvetett kapcsolatainak megértéséhez. Mindaddig disszertáciomban a két város másodlagos hátságának vidéki központjait kívántam meghatározni és azok gazdasági lehetőségeit felmérni.

VI.11 Összegzés

Disszertációm utolsó fejezetében a kutatási terület településstruktúráját és annak fizikai környezethez való viszonyát vizsgáltam, amely által újabb gazdaságtörténeti következtetéseket vontam le. A kutatási terület természetföldrajzi viszonyainak és éghajlatának bemutatását követően ismerttettem azokat a forrásokat, amelyek *Aquincum* és *Brigetio* mezőgazdasági hátságában a belterjes, illetve külterjes mezőgazdasági termeléshez köthetőek. A térséget a kisbirtokos parasztság nagyarányú jelenlétéből következően többnyire a belterjes művelés határozta meg, de a régészeti és archaeozoológiai maradványok a külterjes gazdálkodás jelenlétét is megerősítik.

A fejezet további részében bemutattam a vidéki települések és a gazdasági táj szintjén végzett régészeti topográfiai kutatásaimat. Statisztikai vizsgálatok segítségével sikerült meghatároznom, hogy a fizikai tájkarakterek miként befolyásolták a megtelepedést kutatási területemen. Ki kell emelni, hogy a megtelepedési helyszínek szintjén vizsgálatomat időben és térben is kiterjesztettem, ugyanis a közhiteles nyilvántartás keltának jelölt lelőhelyeit, továbbá *Carnuntum* római kori hátságát is bevontam elemzésembe. Eredményeim alapján a megtelepedés helyszínválasztása mindkét korban a mezőgazdaság szempontjából ideális területekre esett, aminek elsősorban a belterjes gazdálkodás esetében volt nagyobb jelentősége. *Carnuntum* és a kutatási terület települései között szorosabb kapcsolatot sikerült megfigyelni, mint a kelta településekkel, amit a két időszak gazdasága közötti árnyalatnyi különbségnek tudtam be.

¹⁰¹² Ld. II.2.3. fejezet.

¹⁰¹³ Ld. IV.3. fejezet.

Nemcsak a megtelepedés és a fizikai környezet kapcsolatát, hanem a települések egymás közötti viszonyát is tisztáztam. Elsődleges célom a római településhierarchia második szintjén álló vidéki központok, a vicusok meghatározása volt, amely egy több lépésből álló, összetett folyamat volt. Elsőként olyan lelőhelyeket válogattam le, amelyek az ásatási eredmények, illetve a terepbejárás anyagok alapján széleskörű kapcsolatrendszerrel rendelkezettek. A lelőhelyek leválogatását az építési kő- és a kerámiaanyag segítségével végeztem el. Legközelebbi szomszéd analízis segítségével kimutattam, hogy ezek között a lelőhelyek között is előfordulnak olyan lelőhelyek, amelyek a településrendszeren belül központi szerepet tölthettek be. A vizsgálatot meglátásom szerint nem volt érdemes a lelőhelyek szintjén tovább folytatni, ugyanis a leválogatott lelőhelyek nem mutatták azt a szabályos rendszert, ami az azonos hierarchiai szinten álló településektől gazdaságföldrajzi kutatások alapján elvárható lett volna.

Miután *Pannoniában* a római települések sok esetben laza szerkezetűek voltak, a településekre utaló lelőhelyek nem feltétlenül voltak megfeleltethetőek annak a gazdasági realitásnak, amelyben több településrész alkotott egy egységet. Annak érdekében, hogy ezt kiküszöböljem, a földrajztudománytól átvettem a helyszín fogalmát. Ennek megfelelően adataimat úgy egyszerűsítettem, hogy minden egykorú, egymáshoz közel eső lelőhelyet összevontam és egy gazdasági egységnek, helyszínnak kezeltem. Ezt a lehetőséget az egymáshoz közel elhelyezkedő villák esetében már Bíró Sz. is felvetette, így nézőpontom nem volt egyedülálló.

A széleskörű kapcsolatrendszerre utaló lelőhelyek a fenti kritériumok alapján meghatározott 2-3. századi gazdasági helyszínekkel mutattak egyezést, de sok közülük már az 1-2. század folyamán is létezett. Ebből arra a következtetésre jutottam, hogy a szóban forgó lelőhelyek központi helyszínek, vicusok indikátorai lehetnek. Úgy gondolom, hogy ez a felfogás sokkal inkább megegyezik a városi territorium alegységének számító vicus valódi jelentésével is, ami inkább kerületet, mint települést jelöl. Így az elsőre talán elvontnak ható gazdasági helyszín fogalma és a kiterjedt kapcsolatokkal bíró lelőhelyek hozzásegítettek ahhoz, hogy ne csak a lelőhelyeken, hanem a valóságot talán jobban tükröző gazdasági helyszíneken is hierarchiai osztályozást végezzek.

Kritériumrendszeremnek köszönhetően 58 olyan gazdasági központi helyszínt sikerült meghatároznom, amelyek a legközelebbi szomszéd analízis alapján is szabályosan, elszórva népesítették be a római kori *Aquincum* és *Brigetio* hátságát. Fontos megfigyelés, hogy a katonai táborok és *Aquincum* polgárvárosa is beleillett ebbe a szabályos hálózatba. Miután a meghatározott központi helyek átlagosan 5-6 km-es távolságra feküdtek egymástól,

gazdaságföldrajzi munkák alapján alátámasztható volt, hogy elsősorban a belterjes gazdálkodás alakította ki a megismert hálózatot. Elemzésem eredménye arra mutatott, hogy módszeremmel sikerült olyan helyszíneket meghatároznom a vidéki gazdasági táj szövetében, amelyek a városokkal és rajtuk keresztül a katonasággal aktív kapcsolatot ápolva központi helyként működtek, és nagy valószínűséggel a városi territorium alegységeiként, vicusként léteztek.

Ezeknek a helyszíneknek a létrejöttében nagy szerepe lehetett a térségi és kistérségi utaknak. Kutatási területemről ma még egyedül csak a diagonális út vonala ismert, így legkisebb költségű útvonalak (LCP) modellezésével igyekeztem az úthálózatot rekonstruálni. Ehhez első lépésként a diagonális úthoz illeszkedő modelleket készítettem, majd a legjobbnak ígérkező költségterkép felhasználásával kutatási területem széleiről indítottam a katonai táborokba legkisebb költségű útvonalakat. A kirajzolódó mintázat azt mutatta, hogy a Zsámbéki-medence északi irányban egy térségi útnak köszönhetően állt a *ripával* összeköttetésben. További eredmény volt, hogy a vidéki központi helyek nagy többsége is ezek mellett a legkisebb költségű útvonalak mentén feküdt, ami rávilágított a táborokkal és a városokkal fenntartott összeköttetések fontosságára. Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy eredményeim csak fenntartásokkal kezelhetőek, de kiindulási alapot adhatnak ahhoz, hogy a jövőben kistérségi utakat régészeti módszerekkel azonosítsák.

A városokkal és rajtuk keresztül a katonasággal fenntartott kapcsolatoknak alapvetően gazdasági természete volt, hiszen mindkét szereplő rászorult a mezőgazdasági hátrország eltartóképességére. Nemcsak a megtelepedés, hanem a mezőgazdasági tér szintjén is statisztikai vizsgálatokat alkalmaztam, amelyek segítségével meghatároztam a fizikai környezet ember által hasznosított elemeit. Eredményeim alapján a római kor során kevés kézzelfogható változás történt, a gazdasági tér az alacsonyabban fekvő, lankás, sík és lejtőlábi napos, ideális termőtalajú területre terjedt ki. A kelta időszak által kedvelt terület a rómaihoz képest valamivel szélesebb volt, ugyanis a lejtőkitettség és a napsugárzás mértéke kevésbé befolyásolta a vaskoriak döntését. Mindkét korszakban az intenzív mezőgazdasági termelés túlsúlya valószínűsíthető, ami a statisztikai elemzés alapját képező övezetek nagyságából következik. A felhasznált övezet sugárirányban egy római mérföldnek (1481 m) felelt meg, ami megegyezik a belterjes gazdálkodás legfelső optimális távolságával.

Vizsgálatomnak köszönhetően a lelőhelyek elterjedéséhez hasonló prediktív modellt tudtam készíteni, amely a római gazdasági tájalkalmasságot jelezte. Térképre vetítve modellem nagyfokú egyezést mutatott a második katonai felmérés, illetve a modern műholdképek szántóterületeivel. Ez világosan azt bizonyítja, hogy a római kori gazdasági

táj kialakításában a növénytermesztés igényeit vették leginkább figyelembe. A szántók térnyerésével egyre nyíltabbá váló vegetáció képe párhuzamba állítható a Békás/Bentapatak völgyében végzett környezetrekonstrukciós munka eredményeivel is. A tájalkalmassági modell lehetővé tette továbbá azt is, hogy kimutassam, a gazdasági központi helyszínek elsőségüket a többi helyszínhez viszonyított jobb fekvésüknek köszönhatték. Ezzel magyarázható a szélesebb kapcsolatokra utaló régészeti leletanyag jelenléte is, amely valószínűvé teszi, hogy ezek a vidéki központok közvetve vagy közvetlenül részt vettek a városok és rajtuk keresztül a katonaság ellátásában.

A vidéki központok sem azonos lehetőségekkel rendelkeztek. A legjobb fekvésű vicusok a Zsámbéki-medencében, a Pilisi-medencékben, Pomáz és térségében, illetve a Gerecse keleti előterében helyezkedtek el. *Aquincum* közvetlen mezőgazdasági hátszaga az egy nap alatt oda-vissza megjárható 18,5 km-es távolságra terjedhetett ki. Ez a térség állhatott napi kapcsolatban a várossal. Érdekes módon a katonákat és városi felső réteget említő feliratok is ezen a körön belül sűrűsödnek. A fentiekből következően a legvalószínűbb, hogy a Budaörsi-medence, a Pilisi-medencék és Pomáz térségének települései látták el *Aquincum* városát és az ott állomásozó legiot mezőgazdasági termékekkel. Ezt a kapcsolatrendszert a budaörsi, biatorbágyi és pátyi vicus régészeti eredményei is alátámasztani látszanak. A mezőgazdasági hátszág ún. második térsége az, amely ugyan a város közigazgatása alá tartozott, de a távolságból adódóan csak közvetett kapcsolattartást tett lehetővé. A gazdasági kapcsolatok biztosan meghaladták az egy napi járóföldet, hiszen a városi és birodalmi gazdasághoz kapcsolható kerámiák a távolabb eső települések leletanyagában is előfordultak. Mindebből az következik, hogy közvetítő útján, adó vagy kereskedelmi tranzakció formájában a mezőgazdasági hátszág külső területei is bekapcsolódhattak az ellátásba. Ennek a kapcsolatrendszernek a részleteire azonban csak újabb kutatások deríthetnek fényt.

Összegzés

A római kori gazdaság nem ismerhető meg, ha csak a legnagyobb fogyasztók, a városok és a hadsereg oldaláról vizsgálják. A termelés legfontosabb színterei ugyanis a katonai táborok és városok mezőgazdasági hátszágai, amelyekben bár a települések anyagi kultúrája tagadhatatlanul alacsonyabb színvonalú, szegényesebb, kutatásuk mégis nélkülözhetetlen az ókori mindennapok megértéséhez. Disszertációmban ennek a fizikai környezet, társadalom és gazdasági intézmények által meghatározott rendszernek a feltárását kíséreltem meg.

Pannonia északkeleti térségében két olyan településkomplexum alakult ki a római kor időszaka alatt, amelyek a térségbe érkező legiotáborából, a hozzá kapcsolódó katonavárosból, illetve a polgárvárosból épültek fel. *Aquincum* és *Brigetio* lakosságát tekintve is jelentős gazdasági szereplőjévé vált a Római Birodalom határtartományának, ami a vidéki települések életére is erőteljes hatást gyakorolt. Disszertációmban a római gazdaságot összetett rendszerként írtam le, amelynek középpontjában pontosan ezek a városi alakulatok álltak. Miután a közigazgatás szervezete is a helyi önkormányzatokból állt össze, a mezőgazdasági áruhoz kapcsolódó gazdasági tevékenységet is főként a városokon keresztül bonyolították, ami szintúgy érvényes volt az ellátásra szoruló hadseregére és a vidéki lakosságra egyaránt. Pontosán ebből következően a mezőgazdasági hátszág alatt a városias alakulat közigazgatása alá tartozó, vagy azzal aktív közvetett kapcsolatban álló területet értettem.

A *Brigetio-Campona ripa*-szakaszon a hódítás időszakától fogva Kr. u. 119-ig fokozatosan növelték a hadsereg létszámát, így a mindennapi alapélelmiszernek számító gabona iránti kereslet ennek megfelelően emelkedett. Kutatási területemen a köemlékek által kirajzolódó társadalmi kapcsolatrendszer és a vidéki települések emlékménye alapján vázolható gazdasági összeköttetések arra engednek következtetni, hogy a vidéki települések lakosai az önfenntartó gazdálkodás mellett a városoknak és a hadseregnek szánt többlettermelést is folytattak, amelynek következményeként a vidék kulturálisan is egyre szorosabb szálakkal kötődött a *limes*-menti településekhez.

Ezt a folyamatot disszertációmban kellőképpen hangsúlyoztam, ugyanis az *Aquincum* és *Brigetio* hátszágának alaplakosságát adó kelta és illyr nyelvű, bennszülött hagyományokat ápoló *Eraviscusok* és *Azalusok* döntően befolyásolták a vidék gazdasági és társadalmi berendezkedését. Az őslakoságnak köszönhetően egy olyan római elemekkel kevert, egyedül erre a régióra jellemző kultúra jöhetett létre, amely a településekben és a

temetkezésben is érezte a hatását. Csaladjuk révén a bennszülött arisztokrácia tagjai már a római katonai jelenlét legkorábbi időszakától fogva kapcsolatban álltak a hadsereggel, majd *Aquincum* polgárvárosi rangra emelésétől fogva nagyrészt ők alkották a település vezető testületét is. A gazdasági ügyek intézése terén ez különösen fontos volt, hiszen ez a réteg gondoskodott a közvetlen adók kivetéséről és azok beszedéséről is.

Disszertációmban nagy figyelmet szenteltem a *pannoniai* földadó kérdésének. Az adórendszerre, *censusra* és a föld jogi kategóriáira vonatkozó információk összegzését követően arra jutottam, hogy térségünkben a földadót pénzben szedhették, legalábbis a *Hadrianus*-korban biztosan. Következtetésemet elsősorban *Ulpianus* és *Hyginus* forrásainak újraértékelésére alapoztam. A pénzben szedett földadó szintén a vidék gazdasági integrációjának kedvezett, hiszen a lakosság időnként rá volt kényszerítve, hogy kapcsolatba lépjen a piaci feltételeket biztosító városokkal.

A városi piacon keresztül történhetett a hadsereg ellátása is. Habár a katonaság rendelkezett a táborok környezetében földterülettel, az minden bizonnyal nem volt elegendő ahhoz, hogy önellátó termelést folytassanak, és ez irányú tevékenységük a források alapján is megkérdőjelezhető. A katonák élelmezésére zsoldjukból egy meghatározott rész visszatartásra került, amelyből az egységek maguk intézték a beszerzést. Távolsági útvonalon érkező gabonaszállítmányokra vonatkozóan egyedül hadiállapot esetén találni példát Ezek a szállítmányok *Italiából* indulva *Aquileia* közvetítésével a Borostyánkő úton érték el *Pannonia* térségét. Egyre több jel utal arra, hogy a *beneficiarius*-állomások elterjedése is az ilyen típusú szükségállapotokkal hozható kapcsolatba. Békeidőben viszont valószínűleg a helyi forrásokat aknázták ki, amelyet részben piaci, részben redistributív mechanizmusok mentén bonyolítottak. Ennek alátámasztására főként a *Vindolanda*-táblák legújabb kutatási eredményeit idéztem, amely mellett az állam és a civil-szféra közötti átjárhatóság a *pannoniai* epigraphiai források alapján is sejthető.

Disszertációmban összegyűjtöttem kutatási területem kő- és feliratos emlékeit, majd azok elterjedéséből és tartalmukból igyekeztem újabb eredményekre jutni a mezőgazdasági hátszág társadalmára vonatkozóan. A fentiekben már utaltam arra, hogy kelta és illyr sírkövek nagy számban ismertek kutatási területemről, ami a népesség római kori továbbélését támasztja alá. Mellettük azonban viszonylag nagy számban fordulnak elő katonákat említő sírkövek és votív oltárok is. Bár a katonaság nem képezett különálló társadalmi réteget, a polgári lakosság széles rétegétől vagyoni helyzeténél és ízlésvilágánál fogva megkülönböztethető. Ez a feliratállítási szokásaikban is tükröződik, ugyanis a

hátszágban mindössze egy bennszülött oltár ismert a nagyszámú, katonák nevét viselő köemlékkel szemben.

A katonai közösséggel kialakított viszony kihatással volt a tartomány legfelsőbb irányító szervének, a helytartói hivatalnak a személyi állományára is. Miután a helyi származás kedvező haszonnal bírt egy olyan szervben, amely a térség felügyeletével, ellenőrzésével és igazságszolgáltatásával volt megbízva, több bennszülött eredetű személy is a helytartói hivatalhoz volt köthető. Ezeknek a hivatalnokoknak a döntő többsége a legioktól elvezényelt tiszt volt, akik megbízatásuk során különféle pénzügyi és hírvivői feladatot is kaphattak. Nemcsak a helytartó körül, hanem a katonai egységekben is katonák végezték a logisztikával kapcsolatos adminisztrációs munkákat.

Disszertációm kutatási területén ezeknek a tiszteknek a köemlékei elsősorban a legfontosabb regionális út mentén, *Aquincum* városától északi és északnyugati irányban összpontosultak. Ez a térség, tehát a Pilisi-medencék és Pomáz környéke az epigraphiai adatok alapján szorosabb kapcsolatban állt a hadsereggel. Ezzel szemben a várostól déli, délnyugati irányban a városi felső réteg személyeinek feliratai koncentráálódtak. Ez a terület egybeesik az eddig ismertté vált kocsitemetkezések elterjedésével, és eredményeim alapján elképzelhetőnek tartom, hogy pontosan a tanácstagokat adó törzsi arisztokrácia, családjaik és kapcsolati hálójuk teremtette meg a kapcsolódási pontot a város és a mezőgazdasági hátszág között.

Miután a tanácsba is többek között csak a szabott vagyoni követelményeknek megfelelő személyek kerülhettek, a bennszülött származású *decuriok*nak a mezőgazdasági hátszágban rendelkezniük kellett földbirtokkal. A feliratos emlékek arra engednek következtetni, hogy a kutatási terület településhálózatát meghatározó polgári vicusokban középirtokosként ezek a személyek is jelen voltak. A vicusok lényegében a városi *territorium* alegységei voltak, amelyek vezető települései közül már több is feltárássra került *Aquincum* közvetlen környezetében. Ezek egységesen bennszülött ízlésre mutató építészeti hagyományokat mutattak, amelyek csak a *Severus*-kortól fogva öltöttek, némi túlzással élve, uniformizált római formát.

Önmagában a településképzés és a felvázolt kapcsolati hálózat is arra utal, hogy a térség gazdaságát alapvetően a bennszülött hagyományok továbbélése alakította az 1-2. század folyamán. Viszonylag sok szó esett a vidék vagyonos rétegeit alkotó katonákról és az arisztokrácia tagjairól, a térség legnépesebb rétege és a hagyományok továbbörökítője mégis a kisbirtokos parasztság volt. A *pannoniai* polgári vicusok elterjedése kapcsán Bíró

Sz. mutatta ki,¹⁰¹⁴ hogy azokon a területeken, ahol a bennszülött lakosság számban és gazdaságilag is erős maradt, ott a nagybirtok és a villák jelenléte nem volt jellemző. *Aquincum* és *Brigetio* mezőgazdasági hátszaga pontosan egy ilyen térség volt, amely ugyan mezőgazdasági szempontok szerint jó adottságokkal bírt, a falusias berendezkedés meggátolta a Balaton-felvidékihez hasonló villák térhódítását.

A kisbirtokosok lehetőségei igen szűk korlátok között mozogtak, és elsősorban az önfenntartás határozta meg gazdasági szerepvállalásukat. Ahogy korábbi kutatások eredményeinek segítségével disszertációmban rámutattam, a mezőgazdasági termelésben ciklikus munkaerőigény lépett fel, ami főként a társadalomnak ezt a rétegét érintette. Miután az önfenntartás főként szezonális munkaerőfelesleggel volt csak elérhető, a kisbirtokosok energiájukat a termelés intenzívebbé tételével vagy fuvarozással köthették le. Utóbbi esetben a katonáknak szánt termékek szállítása is szóba jöhet, de fontosabb az előbbi gazdasági stratégia lehetett.

Disszertációmban a kutatási területre eső települések egymás közötti viszonyát, és fizikai környezettel fenntartott kapcsolatukat régészeti topográfiai eszközökkel vizsgáltam. Statisztikai vizsgálataim során arra a következtetésre jutottam, hogy a megtelepedés helyszínválasztásában a nyilvánvalóan ideális fekvésű területek iránti preferencia vezette a korszak embereit. Mindez a római korban kutatási területemre, *Carnuntum* térségére, illetve a kelta időszakban *Aquincum* előterére vonatkozóan is érvényes volt. Nem véletlen, hogy a lakóhely közvetlen környezete mezőgazdasági szempontból termékeny terület volt, ugyanis a kisbirtokosok által folytatott belterjes gazdálkodás elsősorban a háztáji kertműveléssel állt kapcsolatban. Mindkét időszakra vonatkozóan ismertek olyan növénymaradványok, amelyek alátámasztják ennek a gazdálkodásnak a jelenlétét a térségben.

Nemcsak a települési hely kiválasztásában, hanem a gazdasági tér kialakításában is közrejátszhatott a kisbirtokosok lehetőségeiből következő intenzív gazdálkodás túlsúlya. Hierarchiai vizsgálatomnak köszönhetően a gazdasági helyszín fogalmának bevezetésével sikerült olyan vidéki központi helyeket meghatároznom, amelyek a városi *territorium* alegységének számító *vicus* eredeti jelentésével összeegyeztethetőek. Az eredmények által kirajzolódó szabályos rendszer is a gazdálkodás településhálózat-alakító hatását támasztotta alá.

Statisztikai vizsgálataim adatainak felhasználásával készített tájalkalmassági modellem megerősítette azt a feltételezésemet, hogy a római települések és legfőképp a vicusok

¹⁰¹⁴ Bíró 2017.

gazdasági területet a növénytermesztés igényeinek megfelelően alakították ki *Aquincum* és *Brigetio* hátságában. Ennek köszönhetően a kisbirtokos parasztság is viszonylagos prosperitást élvezhetett, amire az általam meghatározásra került vicusok széleskörű kapcsolatokat sejtető leletanyaga is utal. A hadsereg ellátásának lokális rendszerébe a mezőgazdasági hátságban fekvő falvak nagy része, ha nem is jelentős többlettermeléssel, de sikerrel bekapcsolódhatott. Ez nemcsak a vidék lakosságának romanizációját gyorsította fel, hanem a határtartomány gazdasági és politikai stabilitását is hosszú időre biztosította.

Azzal, hogy disszertációm a római gazdaság- és társadalomtörténetbe ágyazva fejtettem ki, kutatásom új nézőponttal gazdagíthatja a város-hadsereg-vidék viszonyáról alkotott képet, különösen *Aquincum* és *Brigetio* mezőgazdasági hátságára vonatkozóan. Ez az összetettebb, komplexebb szemlélet hozzájárulhat nemcsak a vidékkel, hanem a római városokkal és a katonasággal kapcsolatos kérdések megválaszolásához is. A modern adattárolási és adatelemzési lehetőségeknek köszönhetően egyre komplexebb vizsgálatok és szimulációk végezhetőek annak érdekében, hogy minél pontosabb képet lehessen alkotni a római gazdaság működéséről.

A disszertációmban bemutatott kutatások az ágens-alapú modellezés és a mikroregionális-szintű komplex topográfiai kutatások irányába is továbbfejleszthetőek a jövőben. Az utóbbiban nagyobb lehetőséget látok, hiszen a disszertációban felvázolt eredményeket elsődlegesen a terepbejárási anyagok kritikus értelmezésének köszönhetően kaptam, így egy komplex, nem-romboló lelőhelyfelderítéssel egybekötött topográfiai kutatás pontosíthatná meglátásaimat és hozzásegíthetne a római kori ember és környezetének jobb megismeréséhez. Egy ilyen jellegű munkának különösen egy olyan társadalomban lehet egyre inkább létjogosultsága, amely kezdi felfedezni, hogy a környezeti erőforrásokkal jól gazdálkodni ma már nem érdek, hanem létkérdés.

Bibliográfia

- Adams, C. 1995: Supplying the Roman Army: O. Petr. 245. *ZPE* 109, 119-124.
- Adams, C. 2008: War and Society. In: Sabin, P. – van Wees, H. – Whitby, M. (eds.): *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare. Volume II. Rome from the Late Republic to the Late Empire*. Cambridge, 198-234.
- Adams, J. N. 2003: The New Vindolanda Writing-Tablets. *CQ* 53/2, 530-575.
- Agócs N. 2017: 'Dignitas, auctoritas, maiestas és potestas' Pannoniában. *A politikai-, vallási- és gazdasági hatalom ismert pannoniai származású és helyi birtokosai Pannonia térségében Augustustól Iustinianus koráig*. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem BTK. Interdiszciplináris Doktori Iskola. Ókortörténeti Program. Pécs.
- Alföldy, G. 1958: Augustalen- und Sevirkörperschaften in Pannonien. *ActaAntHung* 6, 433-459.
- Alföldy G. 1959: Municipális középirtok Aquincum környékén. *AT* 19-55.
- Alföldy G. 2002: *Római társadalomtörténet*. Budapest.
- Ando, C. 2006: The Administration of the Provinces. In: Potter, D. S. (ed.): *A Companion to the Roman Empire*. Oxford, 177-192.
- Andreau, J. 2002: Twenty Years After Moses I. Finley's The Ancient Economy. In: Scheidel, W. – von Reden, S. (eds.): *The Ancient Economy*. New York, 33-49.
- Argyriou, A. V. – Teeuw, R. M. – Sarris, A. 2017: GIS-Based Landform Classification of Bronze Age Archaeological Sites on Crete Island. *PLoS ONE* 12 (2): e0170727. DOI: 10.1371/journal.pone.0170727.
- Aron, A. – Aron, E. N. – Coups, E. 2014: *Statistics for the Behavioral and Social Sciences: A Brief Course. Fifth Edition*. Harlow.
- B. Szatmári S. 1974: Előzetes jelentés a tatai vár feltárásáról. *ArchÉrt* 101, 45-54.
- Balla, L. 1972 : Possessores et vicani vici Vindoniani (Ad CIL III 10 570 = 3626). *DMÉ* 1971, 55-64.
- Banaszek, L. 2013: Lidarchaeology. Airborne Laser Scanning of the Forested Landscapes Around Polanów (Pomerania, Poland). In: Czajlik, Z. – Bődöcs, A. (eds.): *Aerial Archaeology and Remote Sensing from the Baltic to the Adriatic*. Budapest, 31-36.
- Bang, P. F. 2008: *The Roman Bazaar. A Comparative Study of Trade and Markets in a Tributary Empire*. Cambridge.
- Barkóczi L. 1951: *Brigetio*. DissPann Ser. 2. No. 22. Budapest.
- Bartus, D. – Borhy, L. – Czajlik, Z. – Holl, B. – Pusztai, S. – Rupnik, L. 2014: Topographical Research in the Canabae of Brigetio in 2014. *DissArch* Ser. 3. No. 2, 451-458.
- Bálint M. 2017: Az Árpád-kori településhálózat rekonstrukciója a Duna-Tisza köze deli részén. In: Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. (eds.): *Magyarország Régészeti Topográfija. Múlt, jelen, jövő*. Budapest, 27-44.
- Bekker-Nielsen, T. 1989: *The Geography of Power. Studies in Urbanization of Roman North-West Europe*. BAR Int. Ser. 477. Oxford.
- Bennett, J. 2013: Agricultural Strategies and the Roman Military in Central Anatolia during the Early Imperial Period. *Olba* 21, 315-343.

- Bertoncello, F. 2002: Villa/vicus: de la forme de l'habitat aux réseaux de peuplement. *RAN* 35, 39-58.
- Bertoncello, F. – Nuninger, L. 2004: From Archaeological Sherds to Qualitative Information for Settlement Pattern Studies. In: Nicolucci, F. – Hermon, S. (eds.) 2004: *Beyond the Artifact. Digital Interpretation of the Past. Proceedings of CAA2004, Prato 13–17 April 2004*. Budapest, 140-145.
- Bertók G. – Gáti Cs. 2014: *Régi idők - új módszerek. Roncsolásmentes régészet Baranyában 2005-2013*. Budapest.
- Bezeczky, T. 1996: Amphora Inscriptions – Legionary Supply? *Britannia* 27, 329-336.
- Bérard, F. 1984: La carrière de Plotius Grypus et le ravitaillement de l'armée impériale en campagne. *MEFRA* 96/1, 259-324.
- Bintliff, J. 2002: Going to the Market in Antiquity. In: Olshausen, E. – Sonnabend, H. (eds.): *Zu Wasser und zu Land. Verkehrswege in der antiken Welt. Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie in Altertums 7, 1999*. Stuttgart, 209-250.
- Bintliff, J. – Howard, P. – Snodgrass, A. (eds.) 2007: *Testing the Hinterland: The Work of the Boeotia Survey (1989–1991) in the Southern Approaches to the City of Thespiai*. Cambridge.
- Birley, A. R. 1991: Vindolanda: Notes on Some New Writing Tablets. *ZPE* 88, 87-102.
- Bishop, M. C. 1999: Praesidium: Social, Military, and Logistical Aspects of the Roman Army's Provincial Distribution During the Early Principate. In: Goldsworthy, A. – Haynes, I. (eds.): *The Roman Army as a Community*. JRA Suppl. Ser. 34, Portsmouth, 111–118.
- Bíró, Sz. 2017: *Die zivilen vici in Pannonien*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 131. Mainz.
- Bockius, R. 2011: Technological Transfer from the Mediterranean to the Northern Provinces. In: Boetto, G. - Pomey, P. – Tchernia, A. (eds.): *Batellerie Gallo-Romaine: pratiques régionales et influences maritimes méditerranéennes*. Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine 9. Paris, 47–59.
- Bondár M. 2017: A topográfia előzményei és kezdetei. A topográfia a Régészeti Intézetben. In: Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. (eds.): *Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő*. Budapest, 103-124.
- Borhy L. – Bartus D. – Számadó E. 2015: *Philippus Arabs császár brigetiói törvénytáblája*. ActaArchBrig Ser. I. Vol. 7. Komárom 2015.
- Borhy, L. 1996: Non castra sed horrea... Zur Bestimmung einer der Funktionen spätrömischer Binnenfestungen. *BVbl.* 61, 207-224.
- Boetto, G. – Rousse, C. 2012: Traditions régionales d'architecture navale en Adriatique à l'époque romaine. *HA* 21, 427-441.
- Bowman, A. K. – Thomas, J. D. 1991: A Military Strength Report from Vindolanda. *JRS* 81, 62-73.
- Bowman, A. K. – Thomas, J. D. 1994: *The Vindolanda writing-tablets (Tabulae Vindolandenses), Vol II*. London.
- Bónis É. 1970: A brigetiói sávós kerámia. *FA* 30, 71-90.
- Bödöcs A. 2008: *A római kori úthálózat térinformatikai vizsgálata a mai Magyarország területén*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Történelemtudományok Doktori Iskola. Régészeti Doktori Program. Budapest 2008.
- Bödöcs A. 2014: Földmérők Savariában. Javaslat a savariai *centuriatio* újabb elméleti modelljére. In: Balázs P. (ed.): *FIRKÁK III. Fiatal római koros kutatók III. konferenciakötete*. Szombathely, 361-372.

- Bödöcs, A – Kovács, G. – Anderkó, K. 2014: The Impact of the Roman Agriculture on the Territory of Savaria. *DissArch* Ser. 3. No. 2, 321-332.
- Breeze, D. 1969: The Organization of the Legion: The First Cohort and the Equites Legionis. *JRS* 59/1, 50–55.
- Breeze, D. J. 1971: Pay Grades and Ranks Below the Centurionate. *JRS* 61, 130-135.
- Breeze, D. J. 2000: Supplying the Army. In: Alföldy, G. – Dobson, B. – Eck, W. (eds.): *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley*. Stuttgart, 59-64.
- Brughmans, T. – Poblome, J. 2016: Roman Bazaar or Market Economy? Explaining Tableware Distributions Through Computational Modelling. *Antiquity* 90 Fasc. 350, 393-408.
- Brughmans, T. – Poblome, J. 2017: The Case for Computational Modelling of the Roman Economy: a Reply to Van Oyen. *Antiquity* 91 Fasc. 359, 1364-1366.
- Brunt, P. A. 1962: The Army and the Land in the Roman Revolution. *JRS* 52/1-2, 69-86.
- Brunt, P. A. 1981: The Revenues of Rome. Untersuchungen zu den Direkten Staatsabgaben der Römischen Kaiserzeit (27 v. Chr. – 284 n. Chr.) by Lutz Neesen – Review. *JRS* 71 (1981) 161-172.
- Budai Balogh, T. 2009: Pannonische Grubenhäuser. Abriss der römerzeitlichen Geschichte der eingetieften Wohnhäuser. In: Bíró Sz. (ed.): *Ex officina ... Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 77-110.
- Budai Balogh T. 2011: Iam pridem Syrus in Danuvium defluxit Orontes? Az Aquincum-polgárvárosi szír városnegyed körüli tényekről és tévhitekről. *Ókor* 2011/3, 73-82.
- Büntgen, U. – Tegel, W. – Nicolussi, K. – McCormick, M. – Frank, D. – Trouet, V. – Kaplan, J. O. – Herzig, F. – Heussner, K-U. – Wanner, H. – Luterbacher, J. – Esper, J. 2011: 2500 Years of European Climate Variability and Human Susceptibility. *Science* 331/6017, 578-582.
- Burger A. 1955: A pomázi római sírkő. *FA* 7, 75-85.
- Campbell, J. B. 1984: *The Emperor and the Roman Army: 31 BC – AD 235*. Oxford.
- Carrié, J.-M. 1994: Diocletien et la fiscalité. *AnTard* 2, 33-64.
- Carroll, M. 2005: The Preparation and Consumption of Food as a Contributing Factor towards Communal Identity in the Roman Army. In: Visy, Zs. (ed.): *Limes XIX: Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies, Pécs, Hungary, September 2003*. Pécs, 363–372.
- Castillo Pascual, M^a. J. 2003: Ager Arcifinius: significado etimológico y naturaleza real. *Gerión* 11, 145-151.
- Castillo Pascual, M^a. J. 2011: *Espacio en orden. El modelo gramático-romano de ordenación del territorio*. La Rioja.
- Chisholm, M. 1979: *Rural Settlement and Land Use. An Essay in Location*. London.
- Choyke, A. M. 2003: Animals and Roman Lifeways in Aquincum. In: Zsidi, P. (ed.): *Forschungen in Aquincum. 1969-2002*. Aquincum Nostrum II. 2. Budapest, 210-232.
- Christaller, W. 1933: *Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Jena.
- Cramp, L. J. E. – Evershed, R. P. – Eckhardt, H. 2011: What was a Mortarium Used for? Organic Residues and Cultural Change in Iron Age and Roman Britain. *Antiquity* 85, 1339-1352.

- Crawford, M. 2017: Where Were the Coins We Find Actually Used? In: de Haas, T. C. A. – Tol, G. W. (eds.): *The Economic Integration of Roman Italy. Rural Communities in a Globalizing World*. Leiden/Boston, 407-416.
- Cresswell, T. 2014: *Place. A Short Introduction*. Oxford.
- Cupcea, G. 2008: *Speculatores* in Dacia. Missions and Careers. *AMN* 43-44/I, 2006-2007, 263-279.
- Cupcea, G. 2009: The Missions of the Soldiers in the *Limes* Provinces. *Frumentarii* in Dacia. In: Ţentea, O. – Oprea, I. C. (eds.): *Near and Beyond the Roman Frontiers. Proceedings of a Colloquium Held in Târgovişte, 16-17 October 2008*. Supplementum Cercetări Arheologice XVI. Bucharest, 305-314.
- Czajlik Z. – Bödőcs A. – Rupnik L. 2010: Légi fényképezéses régészeti kutatások Magyarországon 2009-ben. In: Kisfaludi J. (ed.): *RKM 2009*. Budapest, 81-112.
- Danielisová, A. 2010: *Oppidum České Lhotice a jeho sídelní zázemí. Oppidum České Lhotice and its Hinterland*. ASM 17. Praha.
- Danielisová, A. 2015: Surplus Production and Basic Aspects of Subsistence Economy. In: Danielisová, A. – Fernández-Götz, M. (eds.): *Persistent Economic Ways of Living. Production, Distribution, and Consumption in Late Prehistory and Early History*. Budapest, 103-118.
- Danielisová, A. – Hajnalová, M. 2014: Oppida and Agricultural Production – State of the Art and Prospects. Case Study from Staré Hradisko Oppidum (Czech Republic). In: Fernández-Götz, M. (ed.): *Paths to Complexity – Centralisation and Urbanisation in Iron Age Europe*. Oxford, 407-428.
- Davies, R. W. 1971: The Roman Military Diet. *Britannia* 2, 122–142.
- Dálnoki O. 2004: *Pannonia provincia római kori bor- és szőlőkultúrája*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK. Történelemtudományi Doktori Iskola. Régészet Doktori Program. Budapest.
- Dálnoki, O. 2009: Collected or Cultivated? Exotic and Indigenous Fruit Remains from Celtic to Roman Times in Pest County, Hungary. In: Morel, J-P. – Mercuri, A. M. (eds.): *Plants and Culture: Seeds of the Cultural Heritage of Europe*. Bari, 145-151.
- Dálnoki, O. – Jacomet, S. 2002: Some Aspects of Late Iron Age Agriculture Based on the First Results of an Archaeobotanical Investigation at Corvin tér, Budapest, Hungary. *VegetHistArchaeobot* 11, 9-15.
- Deininger, J. 1965: *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit*. Vestigia: Beiträge zur alten Geschichte 6, München.
- Delacre, M. – Lakens, D. – Leys, C. 2017: Why Psychologists Should by Default Use Welch's t-test Instead of Student's t-test. *IRSP* 30/1, 92–101.
- van Dinter, M. – Kooistra, L. I. – Dütting, M. K. – van Rijn, P. – Cavallo, C. 2014: Could the Local Population of the Lower Rhine Delta Supply the Roman Army? Part 2: Modelling the Carrying Capacity Using Archaeological, Palaeo-Ecological and Geomorphological Data. *JALC* 2014/1, 5-50.
- Dinnyés I. – Kövári K. – Lovag Zs. – Tettamanti S. – Topál J. – Torma I. 1986: *Pest megye régészeti topográfiája. A Budai és Szentendrei járás (XIII/1.)*. Magyarország Régészeti Topográfiája 7. Budapest.
- Dobó Á. 1940: Publicum portorium Illyrici. *ArchÉrt* III. folyam/1. kötet, 144-194.
- Dobosi L. 2014: *Városi lakóházépítészet Brigetióban*. ActaArchBrig Ser. I. Vol. 6. Komárom.
- Dobosi, L. – Borhy, L. 2011: The Municipium of Brigetio. Roman Houses at Komárom/Szőny-Vásártér. *Periodica Polytechnica Architecture* 42/2, 3-10.

- Dobson, B. 1978: *Die Primipilares. Entwicklung und Bedeutung, Laufbahnen und Persönlichkeiten eines römischen Offiziersranges*. Beihefte der Bonner Jahrbücher 37. Köln.
- Dobson, B. 2000: The *primipilares* in Army and Society. In: Alföldy, G. – Dobson, B. – Eck, W. (eds.): *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley*. Stuttgart, 139-152.
- von Domaszewski, A. 1967: *Die Rangordnung des römischen Heeres. 2. durchgesehene Auflage Einführung, Berechtigungen und Nachträge von Brian Dobson*. Köln/Graz.
- Duncan-Jones, R. 1974: *Economy of the Roman Empire: Quantitative Studies*. Cambridge.
- Duncan-Jones, R. 1990: *Structure and Scale in the Roman Economy*. Cambridge.
- Duncan-Jones, R. 1994: *Money and Government in the Roman Empire*. Cambridge.
- Ebnöther, C. – Schucany, C. 1998: Vindonissa und sein Umland: Die Vici und die ländliche Besiedlung. *Jber. GPV* 67-98.
- Eck, W. 2015: Augusto e la Germania: come nasce una provincia. *Storicamente. Studi e ricerche*. 11, 1-26. (downloaded from: http://storicamente.org/eck_augusto_germania)
- Edelmann-Singer, B. 2015: *Koina und Concilia. Genese, Organisation und sozioökonomische Funktion der Provinziallandtage im römischen Reich*. HABES 57. Stuttgart.
- Edmondson, J. 2006: Cities and Urban Life in the Western Provinces of the Roman Empire. 30 BCE – 250 CE. In: Potter, D. S. (ed.): *A Companion to the Roman Empire*. Oxford, 250-280.
- Egri, M. 2008: Roman Campaigns in the Danube Region. The Olive Oil Supply from Augustus to Trajan. *EphNap* 18, 45–56.
- Erdkamp, P. 1998: *Hunger and the Sword: Warfare and Food Supply in Roman Republican Wars (264-30 B.C.)*. Amsterdam.
- Erdkamp, P. 1999: Agriculture, Underemployment, and the Cost of Rural Labour in the Roman World. *CQ* 49/2, 556-572.
- Erdkamp, P. 2001: Beyond the Limits of the 'Consumer City'. A Model of the Urban and Rural Economy in the Roman World. *Historia* 50/3, 332-356.
- Erdkamp, P. 2002: The Corn Supply of the Roman Armies during the Principate (27 BC – 235 AD). In: Erdkamp, P. (ed.): *The Roman Army and the Economy*. Amsterdam, 47-69.
- Erdkamp, P. 2007: War and State Formation in the Roman Empire. In: Erdkamp, P. (ed.): *A Companion to the Roman Army*. Oxford, 96–113.
- Erič, M. – Gaspari, A. – Kavur, B. 2012: Arheološke najdbe čolnov deblakov na Ljubljanskem barju v letih 1990–2010. Finds of logboats on the Ljubljansko barje after 1990 and current state of research. In: Gaspari, A. – Erič, M.: *Potopljena preteklost. Arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji: zbornik ob 128-letnici Dežmanovih raziskav Ljubljanice na Vrhniki (1884-2012)*. Radovljica, 397-404.
- Erič, M. – Gaspari, A. – Čufar, K. – Solina, F. – Verbič, T. 2014: Zgodnjerimska ladja iz Ljubljanice pri Sinji Gorici. Early Roman barge from the Ljubljanica River at Sinja Gorica. *AV* 65, 187-254.
- Evers, K. G. 2011: *The Vindolanda Tablets and the Ancient Economy*. BAR British Ser. 544.
- Facsády, A. 2004: Temetőfeltárás a Bécsi úton (Budapest, III. ker, Bécsi út 96/b, Hrsz.: 14724/1, 14724/2). *AqFüz* 10, 21-29.

- Farinetti, E. 2009: *Boeotian Landscapes: a GIS-Based Study for the Reconstruction and Interpretation of the Archaeological Datasets of Ancient Boeotia*. Doctoral dissertation. Leiden University. Leiden.
- Farsang, A. – Kitka, G. – Barta, K. – Puskás I. 2012: Estimating element transport rates on sloping agricultural land and catchment scale (Velence Mts., NW Hungary). *CJEES* 7/4, 15 – 26.
- Favory, F. 2005: Limites et territoires d'après le corpus gromatique. *Caesarodunum* 39, 153-195.
- Favory, F. – van der Leeuw, S. 1998: Archaeomedes, la dynamique spatio-temporelle de l'habitat antique dans la vallée du Rhône: bilan et perspectives. *RAN* 31, 257-298.
- Fehér, B. 2004: Claudius Ptolemy's Map Consistency and Pannonia. *ActaAnthung* 44, 297-304.
- Fekete, Cs. 2008: Predictive Archeological Modelling in Somogy County. *SMMK* 18, 147-156.
- Fekete, Cs. – Honti, Sz. – Horváth, F. – Jankovich, B. D. – Korom, A. – Költő, L. 2005: Terepbejárások Somogy megyében 1999-2004. In: Kisfaludi J. (ed.): *RKM 2004*. Budapest, 91-120.
- Filippini, A. – Gregori, G. L. 2014: Procuratores Augusti et praepositi vexillationibus ab Imperatore missi: leg missioni speciali di L. Iulius Iulianus e di M. Valerius Maximianus a confronto. In: Demougin, S. – Navarro Caballero, M. (eds.): *Se déplacer dans l'Empire romain. Approches épigraphiques. XVIIIe rencontre franco-italienne d'épigraphie du monde romain, Bordeaux 7-8 octobre 2011*. Bordeaux, 85-120.
- Fink, R. O. 1958: Hunt's Pridianum: British Papyrus 2851. *JRA* 48. 1/2, 102-116.
- Fink, R. O. 1971: *Roman Military Records on Papyrus*. Cleveland.
- Finley, M. I. 1973: *The Ancient Economy*. Berkeley/Los Angeles.
- Finley, M. I. 1985: *The Ancient Economy* (2nd edition). London.
- Firnigl A. 2012: *Római kori villák történeti környezetének vizsgálata a Balaton-felvidéken*. Doktori disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem. Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola. Budapest.
- Fishwick, D. 2000: The Sacred Area at Gorsium (Pannonia Inferior). *Phoenix* 54. No. 3/4. 309-331.
- Fitz, J. 1957: Az eraviszkusz női viselet. *ArchÉrt* 84, 133-154.
- Fitz J. 1990: Commodus és a Severusok. In: Mócsy A. – Fitz J. (eds.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, 41-44.
- Fitz J. 2003: Gorsium Herculia. *Szent István Múzeum Közleményei* B/46. Székesfehérvár 1996.
- Forni, G. 1956: Die römischen Tribus in Pannonien. *CarnJb* 1956, 13-22.
- Foxhall, L. – Forbes, H. A. 1982: Σιτομετρεία: The Role of Grain as a Staple Food in Classical Antiquity. *Chiron* 12, 41-90.
- France, J. 2001: Remarques sur les "tributa" dans les provinces nord-occidentales du Haut Empire romain (Bretagne, Gaules, Germanies). *Latomus* 60/2, 359-379.
- France, J. 2007: Les catégories du vocabulaire de la fiscalité dans le monde romain. In: Andreau, J. – Chankowski, V. (eds.): *Vocabulaire et expression de l'économie dans le monde antique*. Ausonius éditions. Études 19. Bordeaux, 333-368.
- de Furundarena, A. J. 1999: La carrera de Titus Suedius Clemens. *HAnt* 23, 167-172.
- Fülöp É. – Hozák A. 2014: *Magyarország mezőgazdálkodása a 18-19. században*. Naszály.

- Füzesi A. 2009: A neolitikus településszerkezet mikroregionális vizsgálata a Tisza mentén Polgár és Tiszacsege között. *Tisicum* 19, 377-398.
- Gabler, D. 1994: Die ländliche Besiedlung Oberpannoniens. In: Bender, H. – Wolf, H. (eds.), *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donau-Provinzen des Römischen Reiches*. Passauer Universitätsschriften zur Archäologie 2. Passau, 377-419.
- Gabler, D. 2005: Augusteische Sigillaten in Budaörs. Italischer Import in der vorrömischen Zeit im pannonischen Raum. *ActaArchHung* 56, 140-145.
- Gabler, D. 2006a: Das Donautal in augusteischer Zeit. *CarnJb* 2006, 81-101.
- Gabler D. 2006b: *Terra Sigillata, a rómaiak luxuskerámiaja*. Budapest.
- Gabler D. 2011: Utak Pannonia és Dácia között a „Barbaricumon” át. EME *Dolgozatok*. 2008-2010, Új sorozat 3-4. (13-14), 43-54.
- Gabler D. 2012a: Terra sigillaták Aquincum legkorábbi táborából és annak helyén emelt későbbi római épületekből. *BudRég* 45, 111-150.
- Gabler D. 2012b: A budaörsi terra sigillaták. In: Ottományi K. (ed.): *Római vicus Budaörsön*. Budapest, 409-454.
- Gabler D. 2015: A belső vámok szerepe a rajnai és a dunai provinciák importált kerámiaspektrumában. *DissArch* Ser. 3. No. 2, 45-66.
- Gabler D. – Lőrincz B. – Mócsy A. 1990: V. Hadsereg. In: Mócsy A. – Fitz J. (eds.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, 71-114.
- Gaffney, L. – White, R. H. – Goodchild, H. 2007: *Wroxeter, the Cornovii, and the Urban Process: Final Report on the Wroxeter Hinterland Project, 1994-1997. Volume 1. Researching the Hinterland*. JRA Supp. Ser. 68. Portsmouth.
- Gandini, C. – Favory, F. – Nuninger, L. (eds.) 2012: *Settlement Patterns, Production and Trades from the Neolithic to the Middle Ages. ARCHAEDYN, Seven Millennia of Territorial Dynamics, Final Conference, Dijon, 23–25 June 2008*. Oxford.
- Garnsey, P. – Saller, R. 2014: *The Roman Empire. Economy, Society and Culture. 2nd edition*. London/New York.
- Gaspari, A. 1998: Das Frachtschiff aus Lipe im Moor von Laibach (Ljubljana). *JRGZM* 45, 527-550.
- Gilliver, K. 2007: The Augustan Reform and the Structure of the Imperial Army. In: Erdkamp, P. (ed.): *A Companion to the Roman Army*. Oxford, 183-200.
- Gleirscher, P. 2000: Der Magdalensberg. Vorfeld und Umfeld mit Blick auf Fragen der Urbanisierung des Ostalpenraumes. In: Guichard, V. – Sievers, S. – Urban, O. H. (eds.): *Les processus de l'urbanisation à l'âge du fer*. Collection Bibracte 4. Glux-en-Glenne, 165–170.
- Goodchild, H. 2007: *Modelling Roman Agricultural Production in the Middle Tiber Valley, Central Italy*. Doctoral dissertation. The University of Birmingham. Birmingham.
- Goodchild, H. 2013: GIS Models of Roman Agricultural Production. In: Bowman, A. – Wilson, A. (eds.): *The Roman Agricultural Economy: Organisation, Investment and Production*. Oxford Studies on the Roman Economy. Oxford, 55-84.

- Groh, S. – Láng, O. – Sedlmayer, H. – Zsidi, P. 2014: Neues zur Urbanistik der Zivilstädte von Aquincum-Budapest und Carnuntum-Petronell. Auswertung und archäologische Interpretation der geophysikalischen Messungen 2011 und 2012. *ActaArchHung* 65, 361-404.
- Grüll T. 2017: *A Római Birodalom gazdasága*. Budapest.
- Grynaeus A. 2000: Új forráscsoport? A dendrokronológia eredményei és a történettudomány. In: Várkonyi Á. (ed.): *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából*. Budapest, 305-321.
- Grynaeus A. 2007: Az M7-es autópálya nyomvonalán feltárt lelőhelyek famaradványainak dendrokronológiai elemzése. In: Belényesi K. – Honti Sz. – Kiss V. (eds.): *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Budapest, 281-288.
- Günther, S. 2016: *Taxation in the Graeco-Roman World: The Roman Principate*. Oxford Handbooks Online. (downloaded from: <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935390.013.38>)
- Gyalog L. – Maros Gy. – Pelikán P. (eds.) 2016: *Budapest geokalauza, 1:50 000*. Magyarország tájegységi térképsorozata. Budapest.
- Gyenyisz P. 2006: A természeti környezet hatása a Dráva-völgy településsűrűségére. In: Füleki Gy. (ed.): *A táj változásai a Kárpát-medencében – Település a tájban*. Gödöllő, 71-77.
- Gyenyisz P. 2010: *A természeti adottságok szerepe a délkelet-dunántúli települések fejlődésében*. Pécs.
- Gyulai F. 2005: Archaeobotanikai kutatások a Balaton környékén. *ZM* 2005, 263-297.
- Gyulai, F. 2010: *Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverage Remains in the Carpathian Basin from the Neolithic to the Late Middle Ages*. *Archaeolingua* 21. Budapest.
- H. Kelemen M. 1994-1995: A legio I Adiatrix téglavetője Dömösön. *ArchÉrt* 121-122, 97-114.
- H. Kelemen M. 2006: Késő kelta és kora római kori hamvasztásos sírok Esztergomból. *ZM* 15, 227-247.
- H. Kelemen M. – Merczi M. 2002: Az esztergomi Várhegy 1934-38. évi ásásának későkelta és római kori kerámiaja. *KMMK* 9, 25-72.
- H. Kérdő K. – Schweitzer F. 2010: *Aquincum. Ókori táj – ókori város*. Budapest.
- de Haas, T. C. A. – Tol, G. W. (eds.) 2017: *The Economic Integration of Roman Italy. Rural Communities in a Globalizing World*. Leiden/Boston.
- Habermehl, D. 2011: Exploring Villa Development in the Northern Provinces of the Roman Empire. In: Roymans, N. – Derks, T. (eds.): *Villa Landscapes in the Roman North. Economy, Culture and Lifestyles*. Amsterdam Archaeological Studies 17. Amsterdam, 61-82.
- Haldon, J. – Elton, H. – Huebner, S. R. – Izdebski, A. – Mordechai, L. – Newfield, T. P. 2018: Plagues, Climate Change, and the End of an Empire. A Response to Kyle Harper's *The Fate of Rome* (2): Plagues and a Crisis of Empire. *History Compass* 16/12, e12506, 1-10.
- Halkai-Rotenberg, M. 2011: Aurelian's Monetary Reform: Between Debasement and Public Trust. *Chiron* 41, 1-39.
- Hampel J. 1882: Az eraviscus nép emlékei. *BudRég* 4, 31-73.
- Hampel J. 1914: A zsámbéki római kori kocsi. *ArchÉrt* 34, 150-151.
- Hanel, N. – Rothenhöfer, P. 2005: Germanisches Blei für Rom. Zur Rolle des römischen Bergbaus im rechtsrheinischen Germanien im frühen Prinzipat. *Germania* 83, 53-65.

- Hanson, J. W. – Ortman, S. G. – Lobo, J. 2017: Urbanism and the division of labour in the Roman Empire. *J. R. Soc. Interface* 14 (136): 20170367.
- Harmatta J. 1972: A föld jogi helyzete Pannoniában. *AT* 19/1, 52-63.
- Harper, K. 2015: Pandemics and Passages to Late Antiquity: Rethinking the Plague of c.249-270 Described by Cyprian. *JRA* 28, 223-260.
- Hasebroek, J. 1931: *Griechische Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte*. Tübingen.
- Havas Z. 2013: A publicum vicesimae libertatis bronz bélyegzője Aquincumból. In: Kovács P. – Fehér B. (eds.): *Felirattani újdonságok 2013-ban*. TITE könyvek 3. Budapest, 59-106.
- Havas Z. – Szilas G. – M. Virág Zs. 2007: Próbafejtés a csúcshegyi római villa környezetében II. (Budapest, III. ker., Harsánylejtő, Hrsz.: 20545, 20646, 20655/5, 20655/5, 20655/6). *AqFüz* 13, 154-179.
- Hárshegyi, P. 2014: *Pannonia kereskedelme az amphorák tükrében (Kr. u. I. – 4. század)*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK. Történelemtudományok Doktori Iskola. Régészet Doktori Program. Budapest.
- Hárshegyi, P. – Ottományi, K. 2015: Imported and Local Pottery in Late Roman Pannonia. In: Lavan, L. (ed.): *Local Economies? Production and Exchange of Inland Regions in Late Antiquity*. Leiden/Boston, 471-528.
- Herz, P. 2002: Die Logistik der kaiserzeitlichen Armee. Strukturelle Überlegungen. In: Erdkamp, P. (ed.): *The Roman Army and the Economy*. Amsterdam, 19-45.
- Herz, P. 2007: Finances and Costs of the Roman Army. In: Erdkamp, P. (ed.): *A Companion to the Roman Army*. Oxford, 306-322.
- Hiddink, H. A. 1991: Rural Centres in the Roman Settlement System of Northern Gallia Belgica and Germania Inferior. In: Roymans, N. – Theuws, F. (eds.): *Images of the Past. Studies on Ancient Societies in Northwestern Europe*. Amsterdam, 201-234.
- Hobson, M. S. 2014: A Historiography of the Study of the Roman Economy: Economic Growth, Development, and Neoliberalism. In: Platts, H. – Pearce, J. – Barron, C. – Lundock, J. – Yoo, J. (eds.): *TRAC 2013: Proceedings of the Twenty-Third Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, King's College, London 2013*. Oxford, 11-26.
- Holliday, V. T. 2004: *Soils in Archaeological Research*. Oxford.
- Hopkins, K. 1980: Taxes and Trade in the Roman Empire (200 B.C. – A.D. 400). *JRS* 70, 101-125.
- Hopkins, K. 1983: Introduction. In: Garnsey, P. – Hopkins, K. – Whittaker, C. R. (eds.): *Trade in the Ancient Economy*. London, IX-XXV.
- Horváth I. – H. Kelemen M. – Torma I. 1979: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás*. Magyarország Régészeti Topográfiája 5. Budapest.
- Ilić, O. – Golubović, S. – Mrđić, N. 2011: Supplying and Transport along Danube Limes in the Upper Moesia. *Arheologija i prirodne nauke* 6, 61-76.
- Jacobson, M. Z. 2005: *Fundamentals of Atmospheric Modeling*. Cambridge.
- Jankovich-Bésán D. 1993: *A felszíni leletgyűjtés módszerei és szerepe a régészeti kutatásban*. Budapest.
- Jankovich-Bésán D. 2011: 1.3. Terepbejárás. In: Müller R. (ed.): *Régészeti kézikönyv*. Budapest, 17-28.
- Jankó A. 2007: *Magyarország katonai felmérései*. Budapest.

- Jeneson, C. F. 2013: *Exploring the Roman Villa World Between Tongres and Cologne. A Landscape Archaeological Approach*. Doctoral dissertation. Vrije Universiteit Amsterdam. Amsterdam.
- Jones, A. H. M. 1953: Census Records of the Later Roman Empire. *JRS* 43, 49-64.
- Jones, A. H. M. 1974: *The Roman Economy: Studies in Ancient Economic and Administrative History*, Edited by P. A. Brunt. Oxford.
- Jordán, Gy. – van Rompaey, A. – Szilassi, P. – Csillag, G. – Mannaerts, C. – Woldai, T. 2015: Historical land use changes and their impact on sediment fluxes in the Balaton basin (Hungary). *AgricEcosystEnviron* 108, 119–133.
- Juhász, L. 2012: Die Pannonia-Münze des Aelius Caesar im Spiegel der Nachfolgepolitik Hadrians. *ActaArchHung* 63, 367-380.
- Juhász, L. 2018: Monetary circulation in the municipium of Brigetio. The excavations of Komárom/Szőny-Vásártér (1992-2015). In: Ivanšević, V. – Borić-Brešković, B. – Vojvoda, M. (eds.): *Proceedings of the International Numismatic Symposium. Circulation of Antique Coins in Southeastern Europe. Viminacium, Serbia. September 15th-17th, 2017*. Belgrád, 9-22.
- Juhos K. 2014: A mezőgazdasági földminősítés és földhasználati tervezés nemzetközi és hazai módszerei. *FrK* 138/2, 122–133.
- Kaba M. 1983-1984: III. századi éremlelet Budaörsről. *NK* 82-83, 7-17.
- Katsari, C. 2008: The Monetization of the Roman Frontier Provinces. In: Harris, W. V. (ed.): *The Monetary Systems of Greeks and Romans*. Oxford, 242-266.
- Kádár Z. 1981: Gyógyító istenségek tisztelete Pannóniában topográfiai adatok tükrében. *CommHistArtisMed* 93-96, 63-78.
- Kehne, P. 2004: Zur Logistik des römischen Heeres von der mittleren Republik bis zum Ende der hohen Kaiserzeit (241 v.Chr.-235 n.Chr.): Forschungen und Tendenzen. *Militärgeschichtliche Zeitschrift* 63, 115-151.
- Kehne, P. 2004: Zur Logistik des römischen Heeres von der mittleren Republik bis zum Ende der hohen Kaiserzeit (241 v.Chr.-235 n.Chr.): Forschungen und Tendenzen. *MGZ* 63, 115-151.
- Kehne, P. 2007: War- and Peacetime Logistics: Supplying Imperial Armies in East and West. In: Erdkamp, P. (ed.): *A Companion to the Roman Army*. Oxford, 323-338.
- Kehoe, P. D. 2006: Landlords and Tenants. In: Potter, D. S. (ed.): *A Companion to the Roman Empire*. Oxford, 298-311.
- Kenéz Á. 2014: *Keszthely-Fenekpuszta római kori régészeti-növénytan leleteinek feldolgozása, különös tekintettel az egykori környezeti állapot jellemzésére*. Doktori disszertáció. Szent István Egyetem. Környezettudományi Doktori Iskola. Gödöllő.
- Kern Z. 2010: *Éghajlati és környezeti változások rekonstrukciója faévgyűrűk és barlangi jég vizsgálata alapján*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK. Földtudományi Doktori Iskola. Földrajz-Meteorológiai Doktori Program. Budapest.
- Kérdő K. – Németh M. 1993: Aquincum 1. századi megszállásának történetéhez. *BudRég* 30, 47-54.
- Knights, B. A. – Dickson, C. A. – Breeze, D. J. 1983: Evidence Concerning the Roman Military Diet at Bearsden, Scotland, in the 2nd Century AD. *JAS* 10, 139–152.

- Kolbeck, B. 2018: A Foot in Both Camps: The Civilian Suppliers of the Army in Roman Britain. *TRAJ* 1, 8: 1-19.
- Kolendo, J. 1980: Le role du *primus pilus* dans la vie religieuse de la légion. En rapport avec quelques inscriptions des principia de Novae. *Archeologia* 31, 49-60.
- Kolniková, E. 2005: Münzen der Eravisker, Azaler und andere Nachahmungen. *Numizmatikai Kiadványok* 9, 72-89.
- Kooistra, L. I. – van Dinter, M. – Dütting, M. K. – van Rijn, P. – Cavallo, C. 2013: Could the Local Population of the Lower Rhine Delta Supply the Roman Army? Part 1: The Archaeological and Historical Framework. *JALC* 4/2, 5–23.
- Kouki, P. 2012: *The Hinterland of a City. Rural Settlement and Land Use in the Petra Region from the Nabatean-Roman to the Early Islamic Period*. Helsinki.
- Kovács P. 1996-1997: A „katonai territorium” és a *veterani et cives Romani* szervezet. *ArchÉrt* 123-124, 49-62.
- Kovács P. 1999: *Vicus és castellum kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén*. Studia Classica Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nominatae Series Historica I. Piliscsaba.
- Kovács, P. 1999a: Civitas Eraviscorum. In: Vaday, A. (ed.): *Pannonia and Beyond. Studies in Honour of László Barkóczy*. Budapest, 278-295.
- Kovács P. 2002: Oppidum Scarbantia Iulia. *AT* 46, 147-191.
- Kovács P. 2003a: Adatok a *hasta*, mint hatalmi jelvény használatához. *AT* 47, 261-289.
- Kovács, P. 2003b: Mogetiana und sein Territorium. In: Szabó, Á. – Tóth, E. (eds.): *Pannonica provincialia et archaeologia. Studia sollemnia autorum hungarorum Eugenio Fitz octogenario dedicata*. Libelli archaeologici Ser. Nov. No. 1. Budapest, 277-306.
- Kovács P. (ed.) 2003c: *Korai földrajzi szerzők – A római hódítás kora (Kr. u. 54-ig)*. FPA 1. Budapest.
- Kovács, P. 2004: Discussio. Á. Szabó-E. Tóth (Hrsg.): Bölske. Römische Inschriften und Funde. (Libelli Archaeologici Ser. Nov. No II.) Ungarisches Nationalmuseum, Budapest 2003, 476 S. *ActaArchHung* 55, 377-389.
- Kovács, P. 2005: Beneficiarius Lances and Ring-Pommel Swords in Pannonia. In: Visy, Zs. (ed.): *Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies. Pécs, Hungary, September 2003*. Pécs, 955-970.
- Kovács P. (ed.) 2007a: *Az antik Pannonia forrásai a Severus korban*. FPA 4. Budapest.
- Kovács, P. 2007b: A Pisidian Veteran and the First Mention of Pannonia. *Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte Papyrologie und Epigraphik*. 22, 99-107.
- Kovács P. (ed.) 2008a: *Az ókori Pannonia forrásai Kr. u. 235 és 284 között*. FPA 5. Budapest.
- Kovács, P. 2008b: Some Notes on the Division of Illyricum. In: Piso, I. (ed.): *Die römischen Provinzen. Begriff und Gründung*. Cluj-Napoca, 237–248.
- Kovács K. 2009: Pilisvörösvár, Sima-dűlő. In: Kisfaludi J. (ed.): *RKM 2008*. Budapest, 262.
- Kovács P. 2011: Megjegyzések a *civitas Eraviscorum* déli határának kérdéséhez (CIL III 3303 = RIU 1011). In: Kovács P. – Fehér B. – Szabó Á. (eds.): *Közlemények, tanulmányok, előszók*. SEP 3. Budapest, 46-51.
- Kovács, P. 2012a: Der Besuch von Caracalla in Pannonien. *ActaArchHung* 63, 381-394.

- Kovács, P. 2012b: Some Notes on the Imperial Estates in Pannonia. In: Kovács P. – Fehér B. (eds.): *In memoriam Barnabás Lőrincz*. SEP 4. Budapest, 76-78.
- Kovács, P. 2013: *Territoria, Pagi and Vici* in Pannonia. In: Werner, E. – Fehér, B. – Kovács, P. (eds.): *Studia epigraphica in memoriam Géza Alföldy*. Antiquitas. Reihe 1. Abhandlungen zur alten Geschichte 61. Bonn, 131-154.
- Kovács, P. 2014: Rural Epigraphy and its Public in Pannonia. In: Eck, W. – Funke, P. (eds.): *Öffentlichkeit – Monument – Text. XIV Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae. 27. – 31. Augusti MMXII*. Berlin/Boston, 299-321.
- Kovács P. 2016a: Megjegyzések Pannonia lakosságához a markomann háborúk korában. In: Fehér B. – Kovács P. (eds.): *Felirattani újdonságok 2016-ban*. SEP 8. Budapest, 70-79.
- Kovács, P. 2016b: Nazione Boius – oder: Was geschah mit den Boiern? In: Humer, F. – Pollhammer, E. – Pülz, A. (eds.): *Akten der 3. Österreichischen Römersteintagung in Carnuntum*. Wien, 59-70.
- Kovács P. – Fehér B. (eds.) 2003: *Fontes Pannoniae Antiquae. II. Pannonia története Kr. u. 54-től a markomann háború kitöréséig (166)*. Budapest.
- Körösi A. 2007: A pátyi római telep állatsontmaradványai. *StCom* 30, 346-399.
- Kritzinger, P. 2015: Das römische Zollsystem bis in das 3. Jh. n. Chr. In: Kritzinger, P. – Schleicher, F. – Stickler, T. (eds.): *Studien zum römischem Zollwesen*. Duisburg, 11-56.
- Kumer, Valerie-M. – Reuder, J. – Dorninger, M. – Zauner, R. – Grubišić, V. 2016: Turbulent Kinetic Energy Estimates from Profiling Wind LiDAR Measurements and Their Potential for Wind Energy Applications. *Renewable Energy* 99, 898-910.
- Kvamme, K. L. 1990: One-Sample Tests in Regional Archaeological Analysis: New Possibilities through Computer Technology. *American Antiquity* 55/2, 367-381.
- Kvassay J. 2017: A “félcédulától” a lelőhelyleírásig. Az MRT kötetek előkészítő adatgyűjtési munkafolyamatai. In: Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. (eds.): *Magyarország régészeti topográfiaja. Múlt, jelen, jövő*. Budapest, 255-272.
- Lassányi, G. – Vass, L. 2015: Az “utolsó” rómaiak – Adatok Aquincum polgárvárosának kései történetéhez egy agancsfészű kapcsán. *BudRég* 48, 169-187.
- Laszlovszky, J. 2003: Space and Place, Object and Text: Human-Nature Interaction and Topographical studies. In: Laszlovszky, J. – Szabó, P. (eds.): *People and Nature in Historical Perspective*. Budapest, 81-105.
- Láng, O. 2005: New Data Concerning the Diagonal Road Between Aquincum and Brigetio. In: Visy, Zs. (ed.): *Limes XIX: Proceedings of the XIX International Congress of Roman Frontier Studies Held in Pécs, Hungary, September 2003*. Pécs, 657 – 666.
- Láng O. 2009a: Késő római épületegyüttes a Harsánylejtő területén. Late Roman Building Complex on the Territory of Harsánylejtő. *AqFüz* 15, 75–85.
- Láng, O. 2009b: „Unpleasant to Live in, yet it Makes the City Rich”: Functions of Strip-Building in the Aquincum Civil Town in the Light of New Discoveries. In: Bíró Sz. (ed.): *Ex officina ... studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 135-146.
- Láng, O. – Mráv, Zs. 2009: Egy capuai Aquincumban. C. Iulius Sabinus, a *legio II Adiutrix* katonája és az *officium rationum* adiutora. In: Kovács, P. – Szabó, Á. (eds.): *Közlemények; tanulmányok; előszók*. *Studia Epigraphica Pannonica* Vol. II. Budapest, 165-186.

- Láng, O. 2015: The Beginnings: New Data on the Earliest Settlement Phases at the *Aquincum* Civil Town. In: Vagalinski, L. – Sharankov, N. (eds.): *Limes XXII. Proceedings of the 22nd International Congress of Roman Frontier Studies, Ruse, Bulgaria, September 2012. Sofia*, 531-546.
- Lemke, M. 2016: Danube, Limes and Logistics. Some Thoughts on Roman Army Supply in Moesia Inferior. *Novensia* 27, 9-38.
- Lukács O. 2002: *Matematikai statisztika. Példatár*. Budapest.
- Liebenam, W. 1900: *Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche*. Leipzig.
- Liu, Jinyu 2009: *Collegia Centonariorum: The Guild of Textile Dealers in the Roman West*. Leiden/Boston.
- Lo Cascio, E. 1986: La struttura fiscale dell'Impero Romano. In: Crawford, M. H. (ed.): *L'Impero Romano e le strutture economiche e sociali delle province*. Como, 29-59.
- Lo Cascio, E. 2007: L'approvvigionamento dell'esercito romano: mercato libero o 'commercio amministrato'? In: de Blois, L. – Lo Cascio, E. (eds.): *The Impact of the Roman Army (200 BC – AD 476). Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects*. Leiden/Boston, 195-206.
- Lo Cascio, E. 2008: The Early Roman Empire: The State and the Economy. In: Scheidel, W. – Morris, I. – Saller, R. (eds.): *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*. Oxford, 619-650.
- Lovász Gy. 1977: A településsűrűség ábrázolása. *Geodézia és Kartográfia* 29/6, 436–440.
- Lőrincz, B. 1991: Pannonische Ziegelstempel und die militärischen Territorien. In: Maxfield, V. A. – Dobson, M. J. (eds.): *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies*. Exeter, 244-247.
- Lőrincz, B. 2001: *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I: Die Inschriften*. Wiener Archäologische Studien Band 3. Wien.
- Lyublyanovics, K. 2010: Animal Keeping and Roman Colonization in the Province of Pannonia Inferior, Western Hungary. In: Campana, D. – Crabtree, P. – de France, S. D. – Lev Tov, J. – Choyke, A. M. (eds.): *Anthropological and Approaches to Zooarchaeology: Complexity, Colonialism, and Animal Transformations*. Oxford, 178-189.
- MacMullen, R. 1958: The *Anabologicae* Species. *Aegyptus* 38. No. 3/4, 184-198.
- Mairs, R. 2012: 'Interpreting' at Vindolanda: Commercial and Linguistic Mediation in the Roman Army. *Britannia* 43, 17-28.
- Manen, J.-F. – Bouby, L. – Dálnoki, O. – Marinval, P. – Turgay, M. – Schlumbaum, A. 2003: Microsatellites from Archaeological *Vitis vinifera* Seeds Allow a Tentative Assignment of the Geographical Origin of Ancient Cultivars. *JAS* 30, 721-729.
- Mann, J. C. 1985: Two 'Topoi' in the 'Agricola'. *Britannia* 16, 21-24.
- Maráz B. 2006: Budapest – Gellérthegy és környékének késő La Tène-kori településtörténete II. *BudRég* 40, 31-44.
- Maráz B. 2011: Budapest késő La Tène-kori településtörténetének képe. In: Kövári K. – Miklós Zs. (szerk.): „Fél évszázad terepen”. *Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, 243-260.
- Marichal, R. 1979: Les ostraca de Bu Njem. *CRAI* 123/3, 436-452.
- Marlière, E. 2014: Les campagnes militaires et l'usage du tonneau dans l'Empire romain. In: Pérard, J. – Perrot, M. (eds.): *De la cave au vin: une fructueuse alliance*. Rencontres du Clos-Vougeot. Dijon, 47-61.

- Maróti É. 1987: Római kori pecsételt kerámia Nyugat-Pannóniában. *ZM* 1, 81-104.
- Maróti É. 1997: Római kori, pecsételt edénytöredékek Komárom-Esztergom megyéből (I.). *KMMK* 5, 287-323.
- Matthews, J. F. 1984: The Tax Law of Palmyra: Evidence for Economic History in a City of the Roman East. *JRS* 74, 157-180.
- Matthews, S. R. 2018: *The Logistics of Feeding the Roman Army on the Lower Danube*. Doctoral dissertation. University of London. Department of Classics. London.
- Mattingly, D. 2011: *Imperialism, Power and Identity. Experiencing the Roman Empire*. Princeton/Oxford.
- Máté G. 2013: *A Mecsek-vidék tájtörténete. Táj és ember viszonyának változása háromszáz év tükrében*. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem. Földtudományok Doktori Iskola. Pécs.
- Máté, Zs. (ed.) 2011: *Frontiers of the Roman Empire – Ripa Pannonica in Hungary (RPH). Nomination Statement. Vol. 2*. Budapest.
- Merczi M. 2009: Kora római korongfibulák Komárom-Esztergom megyéből. In: Szabó Á (ed.): „*Ripam omnem Quaesivit.*” *Ünnepi tanulmányok prof. Visy Zsolt 65. születésnapjára tanítványaitól*. Specimina Nova Suppl. VIII, 227-264.
- Merczi M. 2016: Kora római rugótokos és csuklós ívfibulák a Balassa Bálint Múzeum gyűjteményéből. Adatok Északkelet-Pannonia kora római településhálózatához. In: Csécs T. -Takács M. (eds.): *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. Győr, 447-462.
- Merczi M. 2017: Római kori fibulák Perbárról és Zsámbékról. *StCom* 35, 71-119.
- Mesterházy G. 2013: Regionális léptékű terepbejárás módszertani lehetőségeinek vizsgálata Magyarországon. *ArchÉrt* 138, 265-279.
- Mesterházy G. – Stibrányi M. 2011: *Prediktív régészeti modellek és a magyar örökségvédelem*. Budapest.
- Miklóssy Szőke, M. 2010: Biatorbágy – Kukorica-dűlő (Pest megye, Tópark Irodapark építését megelőző régészeti kutatások). In: Kvassay, J. (ed.): *Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2008. évi feltárásairól*. Budapest, 62–64.
- Miller, N. F. – Enneking, D. 2014: Bitter Vetch (*Vicia ervilia*). Ancient Medicinal Crop and Farmers' Favorite for Feeding Livestock. In: Minnis, P. E. (ed.): *New Lives for Ancient and Extinct Crops*. Tuscon, 254-268.
- Mitchell, S. 1976: Requisitioned Transport in the Roman Empire: A New Inscription from Pisidia. *JRS* 66, 106-131.
- Mitthof, F. 2001: *Annona militaris. Die Heeresversorgung im spätantiken Ägypten. Ein Beitrag zur Verwaltungs- und Heeresgeschichte des Römischen Reiches im 3. bis 6. Jh. n. Chr. Erster Teil: Darstellung*. Papyrologica Florentina 32. Firenze.
- Morley, N. 2002: *Metropolis and Hinterland. The City of Rome and the Italian Economy 200 B.C.-A.D. 200*. Cambridge.
- Morley, N. 2005: *Theories, Models and Concepts in Ancient History*. London/New York.
- Mócsy, A. 1959: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Budapest.
- Mócsy, A. 1966: Das *Lustrum Primpili* und die *Annona Militaris*. *Germania* 44, 312-326.
- Mócsy, A. 1980: Zu den Auxiliavici in Pannonien. In: Eck, W. (ed.): *Studien zur antiken Sozialgeschichte. Festschrift Friedrich Vittinghoff*. Köln/Wien/Böhlau, 365-376.

- Mócsy, A. 1981: *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*. Budapest.
- Mócsy, A. 1982: Az Al-Duna szabályozása: Kr. u. 34, 101. *História* 1982/6, 18-20.
- Mócsy A. 1990: I. Pannonia az ókori irodalomban. In: Mócsy, A. – Fitz, J. (eds.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, 9-14.
- Mócsy, A. 1992: *Pannonien und das römische Heer*. Stuttgart.
- Mócsy A. – Fitz, J. 1990a: III. Eseménytörténet. In: Mócsy, A. – Fitz, J. (eds.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, 31-52.
- Mócsy A. – Fitz, J. 1990b: IV. Igazgatás. In: Mócsy, A. – Fitz, J. (eds.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, 53-70.
- Möcsényi M. 1993: Bevezető. In: Dower, M. – Théron, D. – Mисley, K. (eds.): *Kultúrtáj – történeti táj – műemlékvédelem nemzetközi tudományos tanácskozás Budapest-Keszthely, 1993. június 7-11, 59-60*. Budapest.
- Mráv, Zs. 2000: Der Besuch Caracallas und der Deus Invictus Serapis Kult in Pannonien. *CommArchHung* 2000, 67-97.
- Mráv Zs. 2002: 32. Budakeszi, Széchenyi utca 104-106. (MRT 7. k., 4/16. lelőhely). In: Marton E. – Kisfaludi J. (eds.): *RKM 1999*, 174.
- Mráv, Zs. 2003: Die Statuenbasis des Philippus Arabs aus Környe. Mogetiana und sein Territorium. In: Szabó, Á. – Tóth, E. (eds.): *Pannonica provincialia et archaeologia. Studia sollemnia autorum hungarorum Eugenio Fitz octogenario dedicata*. Libelli archaeologici Ser. Nov. No. 1. Budapest, 331-368.
- Mráv Zs. 2007: Adversus Parthos. Új adatok a pannoniai legiók és segédcsapatok Septimius Severus és Caracalla parthus hadjáratában való részvételéhez. *FolArch* 53, 143-154.
- Mráv Zs. 2009: Castellum contra Tutantum. Egy késő római erőd azonosításához. In: Gaál A. (ed.): *A bölcskei kikötőerőd. Római kori feliratok és leletek a Dunából*. Szekszárd, 371-420.
- Mráv Zs. 2010: Septimius Severus-kori császári építési feliratok Aquincumból és Brigetióból. In: Kovács P. – Szabó Á. (eds.): *Közlemények, tanulmányok, előszók*. SEP 2. Budapest, 187-212.
- Mráv, Zs. 2010-2013: The Roman Army along the Amber Road between Poetovio and Carnuntum in the 1st Century A.D. – Archaeological Evidence. *CommArchHung*, 49-100.
- Mráv, Zs. 2011: Auf Reisewagen applizierte „Benefiziarierabzeichen“ aus zwei nordostpannonischen Wagengräbern. Die eraviskische Stammeselite im Dienste Roms. *ArchÉrt* 136, 21-61.
- Mráv Zs. 2012: Utazás a túlvilágra. Római kori kocsitemetkezés feltárása Sárísápon. *Magyar Régészet* 2012/4, 1-4.
- Mráv, Zs. 2013a: Septimius Severus and the Cities of the Middle Danubian Provinces. In: Werner, E. – Fehér, B. – Kovács, P. (eds.): *Studia epigraphica in memoriam Géza Alföldy*. Antiquitas. Reihe 1. Abhandlungen zur alten Geschichte 61. Bonn, 205-240.
- Mráv, Zs. 2013b: Eiserne Klapptühle aus kaiserzeitlichen Bestattungen der einheimischen Elite in Pannonien. *ArchÉrt* 138, 105-144.
- Mráv, Zs. 2013c: Graves of Auxiliary Soldiers and Veterans From the First Century AD in the Northern Part of Pannonia. In: M. Sanader – A. Rendić-Miočević – D. Tončinić – I. Radman-Livaja (eds.): *Proceedings of the XVIIth Roman Military Equipment Conference: Weapons and Military Equipment in a Funerary Context (XVII Roman Military Equipment Conference, Zagreb, 24th - 27th May, 2010)*. Zagreb, 87-116.

- Mráv Zs. 2015-2016: Új adatok Pannonia Inferior Commodus-kori *burgus-* és *praesidium*építési felirataihoz. *FA* 57, 35-58.
- Mráv Zs. 2016: Az eraviscus törzsi elit nyomában. In: Ottományi K. (ed.): *A budaörsi római vicus temetője*. Budapest, 490-528.
- Mráv Zs. – Markó A. – Bradák B. 2008: Előzetes jelentések a Magyar Nemzeti Múzeum „Villány és környéke” mikrorégiós kutatási programjáról. In: Kisfaludi J. (ed.): *RKM 2007*, 101-119.
- Mráv Zs. – Ottományi K. 2004: DE{I}FU(N)C(TUS) EXP(EDITIONE) GERM(ANICA) LAURI(ACO) MORTE SUA. Egy Caracalla alamann expedíciója során elhunyt katona szarkofágja Budaörsről. *Specimina Nova* 18, 49-98.
- Mráv Zs. – Ottományi K. 2005: A pag(us) Herc(ulius) és vicusainak Terra Mater oltára Budaörsről. *Specimina Nova* 19, 71-118.
- Mráv Zs. – Szabó Á. 2012: Új adatok Aquincum Severus-kori városi elitjéhez. M. Antonius Victorinus Aquincumban és Budaörsön. In: Kovács P. – Fehér B. (eds.): *In memoriam Barnabás Lőrincz*. SEP 4. Budapest, 120-139.
- Nagy, A. 2014: Forging Samian Ware in the Pannonian Way: the Case of Stamped Pottery. *RCRFA* 43, 119-127.
- Nagy, A. 2017: *Resatus and the Stamped Pottery*. Aquincum Studies 1. Budapest.
- Nagy A. 2018: Római kori tábor és település a Víziváros alatt. *Ókor* 2018/2, 92-103.
- Nagy, M. 1988: Die nordpannonische Gruppe der mit sog. Astralsymbolen verzierten Grabsteine. *CommArchHung* 1988, 93-112.
- Nagy B. – Deák M. – Viczián I. – Jámboor Zs. – Rupnik L. 2013: A jó időben a jó helyen: Duna-menti ártérfejlődés és a római kori Brigetio. *FrK* 137/3, 278-286.
- Negin, A. E. 2014: Вооружение римской армии эпохи принципата: экономические, технологические и организационные аспекты производства и снабжения. *Stratum plus* No. 4, 15-138.
- Nemes Nagy J. 1998: *A tér a társadalomtudományban*. Budapest.
- Nelis-Clément, J. 2000: *Les beneficiarii: militaires et administrateurs au service de l'Empire (Ier s. a.C. – VIe s. p.C.)*. Ausonius Editions. Études 5. Bordeaux.
- North, D. 1990: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge.
- Obádovics Gy. 2003: *Valószínűségszámítás és matematikai statisztika*. Budapest.
- Oltean, I. A. 2007: *Dacia. Landscape, Colonisation and Romanisation*. London/New York.
- Ott, J. 1995: *Die Beneficiarier Untersuchungen zu ihrer Stellung innerhalb der Rangordnung des Römischen Heeres und zu ihrer Funktion*. Historia – Einzelschriften 92. Stuttgart.
- Ottományi K. 2007: A pátyi római telep újabb kutatási eredményei. *StCom* 30, 7-238.
- Ottományi K. 2008: A római kori emlékei Pest megyében. Őslakosság, településszerkezet, temetkezés, vallás, betelepített barbárok. In: Torma I. – Fancsalszky G. (eds.): *Pest megye monográfiája I/1*. Budapest, 250-241.
- Ottományi K. 2012: Római vicus Budaörsön. In: Ottományi K. (ed.): *Római vicus Budaörsön*. Budapest, 9-408.
- Ottományi K. 2014: Újabb római vicusok Aquincum territoriumán. *DissArch* Ser. 3. No. 2, 97-142.

- Ottományi K. 2017: Késő kelta – kora római településrészletek Perbálon. *StCom* 35, 11-67.
- van Oyen, A. 2015: The Roman City as Articulated Through Terra Sigillata. *OJA* 34/3, 279-299.
- van Oyen, A. 2017: Agents and Commodities: a Response to Brughmans and Poblome (2016) on Modelling the Roman Economy. *Antiquity* 91 Fasc. 359, 1356-1363.
- Ožanić Roguljić, I. – Konestra, A. 2017: Pannonian Slipped Ware in Dalmatia. Panonska keramika s premazom u Dalmaciji. In: Lipovac Vrkljan, G. – Šiljeg, B. – Ožanić Roguljić, I. – Konestra, A. (eds.): *Roman Pottery and Glass Manufactures. Production and Trade in the Adriatic Region. Proceedings of the 3rd International Archaeological Colloquy Crikvenica (Croatia), 4th – 5th November 2014*. Crikvenica, 453-462.
- P. Hartványi B. – Nováki Gy. – Patay Á. 1968: Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig I. *MMgMK* 1967-1968, 5-85.
- P. Hartványi B. – Nováki Gy. 1975: Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig II. *MMgMK* 1973-1974, 23-73.
- Palágyi Sz. 2005: Ergebnisse der Forschungen der Vergangenen 10 Jahre in Baláca und das Centenariumsjahr. *BK* 9, 11-24.
- Paterson, J. 2005: Trade and traders in the Roman world: scale, structure, and organisation. In: Parkins, H. – Smith, C. (eds.): *Trade, Traders and the Ancient City*. London/New York, 145-164.
- Pásztor, L. – Szabó, J. – Bakacsi, Zs. 2010: Digital Processing and Upgrading of Legacy Data Collected During the 1:25.000 Scale Kreybig Soil Survey. *ActaGeodGeophHung* 45/1, 127-136.
- Pásztor, L. – Szabó, J. – Bakacsi, Zs. – Matus, J. – Laborczi, A. 2012: Compilation of 1:50.000 Scale Digital Soil Maps for Hungary Based on the Digital Kreybig Soil Information System. *Journal of Maps* 8/3, 215-219.
- Pásztókai-Szeőke J. – Serlegi G. 2013: De mit tettek értünk a rómaiak? Textilművesség, klíma és a Balaton a Kr. u. 4. századi Dunántúlon. *Ókor* 12/3, 68-79.
- Peña, J. T. 2007: *Roman Pottery in the Archaeological Record*. Cambridge.
- Perea Yébenes, S. 2007: Eques curator. *Arqueologia* 10/1, 247-257.
- Pető M. 1998: A gellérthegyi kőbánya. *BudRég* 32, 123-133.
- Pető Zs. 2014: Római vagy középkori? Történeti utak a Pilisben. *Magyar Régészet* 2014/3, 1-8.
- Pflaum, H. G. 1950: *Les Procurateurs équestres sous le Haut-Empire Romain*. Paris.
- Pflaum, H.-G. 1976: Zur Reform des Kaisers Gallienus. *Historia* 25/1, 109-117.
- Piccottini, G. 1998: *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1980 bis 1986*. Magdalensberg-Grabungsbericht 16. Klagenfurt.
- Piso, I. 2014: Zur Reform des Gallienus anlässlich zweier neuer Inschriften aus den Lagerthermen von Potaissa. *Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte Papyrologie und Epigraphik* 29, 125-146.
- Piso, I – Cupcea, G. 2014: Ein *centurio regionarius* aus der *legio X Fretensis* in Dakien. *Tyche* 29, 115-123.
- Ployer, R. 2007: Siedlungsarchäologische Aspekte im Hinterland von Carnuntum. Die ländliche Besiedlung zwischen Leitha und Neusiedler See in römischer Zeit. *CarnJb* 2007, 55-119.

- Ployer, R. 2015: Das Hinterland von Carnuntum als Wirtschaftsregion in der Römischen Kaiserzeit. In: Doneus, M. – Griebel, M. (eds.): *Die Leitha – Facetten einer Landschaft*. Archäologie Österreichs Spezial 3. Wien, 211-224.
- Poirier, N. 2016: Archaeological Evidence for Agrarian Manuring: Studying the Time-Space Dynamics of Agricultural Areas with Surface-Collected Off-Site Material. In: Kapste, J. (ed.): *Agrarian Technology in the Medieval Landscape*. *Ruralia* 10. Brepols, 279-290.
- Polányi, K. 1944: *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston.
- Posluschny, A. G. 2010: Over the Hills and Far Away? Cost Surface Based Models of Prehistoric Settlement Hinterlands. In: Frischer, B. – Webb Crawford, J. – Koller, D. (eds.): *Making History Interactive: Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA). Proceedings of the 37th International Conference, Williamsburg/VA, United States of America, March 22-26, 2009*. BAR Int. Ser. 2079, Oxford, 313-319.
- Póczy K. 1971: A békásmegyeri villa és az Aquincum környéki gazdaságok a markomann háborúk után. *BudRég* 22, 85-102.
- Póczy K. 1999: Iuppiter Optimus Maximus Aquincumban. In: Gaál A. (ed.): *Pannoniai kutatások: A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai – Bölcske, 1998. október 7.* Szekszárd, 201-224.
- Prohászka P. 2000: Pannonia és a szlovákiai kvád Barbarikum kereskedelmi kapcsolatai a leletek tükrében. In: Petercsák T. – Váradi A. (eds.): *A népvándorlaskor kutatóinak kilencedik konferenciája: Eger, 1998. szeptember 18-20.* Heves megyei régészeti közlemények 2. Eger, 51-63.
- Radics, K. – Bartholy, J. – Pongrácz, R. 2002: Modelling studies of wind field on urban environment. *AtmosChemPhys* 2, 1979-2001.
- Rankov, B. 1986: *The beneficiarii consularis in the Western Provinces of the Roman Empire*. Doctoral dissertation. Corpus Christi College. Faculty of Literae Humaniores. Oxford.
- Rankov, B. 1999: The Governor's Men: the *officium consularis* in Provincial Administration. In: Goldsworthy, A. – Haynes, I. (eds.): *The Roman Army as a Community*. *Journal of Roman Archaeology Suppl. Ser.* Portsmouth, 15-34.
- Rathbone, D. W. 1981: The Development of Agriculture in the "ager cosanus" During the Roman Republic: Problems of Evidence and Interpretation. *JRS* 71, 10–23.
- Rathbone, D. 2007: Warfare and the State. A. Military finance and supply. In: Sabin, P. – van Wees, H. – Whitby, M. (eds.): *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare. Volume II: Rome from the Late Republic to the Late Empire*. Cambridge, 158-175.
- Rathbone, D. 2009: Earnings and Costs: Living Standards and the Roman Economy. In: Bowman, A. – Wilson, A. (eds.): *Quantifying the Roman Economy. Methods and Problems*. Oxford. 299-326.
- Remesal Rodríguez, J. 1990a: Die *procuratores Augusti* und die Versorgung des römischen Heeres. In: Veters, H. – Kandler, M. (eds.): *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum*. Der römische Limes in Österreich 36/1. Wien, 55-65.
- Remesal Rodríguez, J. 1990b : El sistema annonario como base de la evolución económica del Imperio romano In: Hackens, T. – Miró, M. (eds.): *La commerce maritime romain en Méditerranée occidentale. Colloque international tenu à Barcelone du 16 au 18 mai 1988*. *Pact* 27. Strasbourg, 355–367.
- Remesal Rodríguez, J. 2002a: Military Supply during Wartime. In: de Blois, L. – Rich, J. (eds.): *The Transformation of Economic Life under the Principate*. Amsterdam, 77-92.
- Remesal Rodríguez, J. 2002b: Heeresversorgung im frühen Prinzipat. Eine Art, die antike Wirtschaft zu verstehen. *MBAH* 21/1 69-84.

- Repiszky T. 2005: Pomáz, Holdvilág-árok. In: Kisfaludi J. (ed.): *RKM 2004*. Budapest, 268-269.
- Repiszky T. 2006: Pomáz, Holdvilág-árok. In: Kisfaludi J. (ed.): *RKM 2005*. Budapest, 299-300.
- Repiszky T. 2007: Pomáz, Holdvilág-árok. In: Kisfaludi J. (ed.): *RKM 2006*. Budapest, 257.
- de Reu, J. – Bourgeois, J. – Bats, M. – Zwertvaegher, A. – Gelorini, V. – de Smedt, P. – Chu, W. – Antrop, M. – de Maeyer, P. – Finke, P. – van Meirvenne, M. – Verniers, J. – Crombé, P. 2013: Application of the Topographic Position Index to Heterogenous Landscapes. *Geomorphology* 186, 39-49.
- Rizos, E. 2013: Centres of the Late Roman Military Supply Network in the Balkans: A Survey of *Horrea*. *JRGZM* 60, 659-696.
- Rizos, E. 2015: Remarks on the Logistics and Infrastructure of the *Annona Militaris* in Eastern Mediterranean and Aegean areas. *AnTard* 23, 287-302.
- Rostovtzeff, M. I. 1932: Rezension: Hasebroek, Johannes: Griechische Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte. Tübingen 1931. *ZgS* 92/2, 333-339.
- Roth, J. P. 1999: *The Logistics of the Roman Army at War (264 B.C. – A.D. 235)*. Köln/Boston/Leiden.
- Rothenhöfer, P. 2003: Geschäfte in Germanien. Zur Ausbeutung von Erzlagerstätten unter Augustus in Germanien. *ZPE* 143, 277-286.
- Rothenhöfer, P. 2005: *Die Wirtschaftsstrukturen im südlichen Niedergermanien. Untersuchungen zur Entwicklung eines Wirtschaftsraumes an der Peripherie des Imperium Romanum*. Rahden.
- Rothenhöfer, P. 2011: Die Wirtschaft der Römer: Produktionszentren und Handelswege in römischer Zeit. In: Fischer, T. – Günter, H. (eds.): *Straßen von der Frühgeschichte bis in die Moderne: Verkehrswege – Kulturträger – Lebensraum*. Schriften des Lehr- und Forschungszentrums für die antiken Kulturen des Mittelmeerraumes 10. Wiesbaden, 109-122.
- Roymans, N. – Derks, T. 2011: Studying Roman Villa Landscapes in the 21st Century. A Multi-Dimensional Approach. In: Roymans, N. – Derks, T. (eds.): *Villa Landscapes in the Roman North. Economy, Culture and Lifestyles*. Amsterdam Archaeological Studies 17. Amsterdam, 1-44.
- Rudorff, A. 1852: Gromatische Institutionen. In: Blume, F. – Lachmann, K. – Rudorff, A. (eds.): *Die Schriften der römischen Feldmesser II*. Berlin, 227-464.
- Rupnik L. 2014: *Római kori vasszerszámok Pannoniából*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK. Történelemtudományi Doktori Iskola. Régészet Doktori Program. Budapest.
- Ruxton, G. D. 2006: The unequal variance *t*-test is an underused alternative to Student's *t*-test and the Mann–Whitney U test. *Behavioral Ecology* 17/4, 688–690.
- Šašel Kos, M. 2002: The Boundary Stone Between Aquileia and Emona (Mejnik med Akvilejo in Emono). *AV* 53, 373-382.
- Šašel Kos, M. 2006: A Few Remarks Concerning the *archaiologia* of Nauportus and Emona: the Argonauts. In: Kokole, M. – Murovec, B. – Šašel Kos, M. – Talbot, M. (eds.): *Mediterranean Myths from Classical Antiquity to the Eighteenth Century*. Ljubljana, 13–20.
- Šašel Kos, M. 2010: Pannonia or Lower Illyricum? *Tyche*. *Beiträge zur Alten Geschichte Papyrologie und Epigraphik* 25, 123-130.
- Šašel Kos, M. 2011: The Roman Conquest of Dalmatia and Pannonia Under Augustus – Some of the Latest Research. In: Moosbauer, G. – Wiegels, R. (eds.): *Fines imperii – imperium sine fine? Römische Okkupations- und Grenzpolitik im frühen Principat. Beiträge zum Kongress ‚Fines imperii – imperium sine fine?‘ in Osnabrück vom 14. bis 18. September 2009*. Rahden, 107-118.

- Sáró, Cs. 2018: Roman fibulae as Part of Women's Costume: Examination of Tombstones from Komárom-Esztergom County. In: Borhy, L. – Dévai, K. – Tankó, K. (eds.): *Celto – Gallo – Roman. Studies of the MTA-ELTE Research Group for Interdisciplinary Archaeology*. Paris, 259-280.
- Schalles, H.-J. 2001: Die Wirtschaftskraft städtischer Siedlungen am Niederrhein: Zur Frage der wirtschaftlichen Beziehungen des römischen Xanten mit seinem Umland. In: Grünwald, T. – Schalles, H.-J. (eds.): *Germania Inferior. Besiedlung, Gesellschaft und Wirtschaft an der Grenze der römisch-germanischen Welt*. Berlin/New York, 431-463.
- Schallmayer, E. – Eibl, K. – Ott, J. 1990: *Der römische Weihebezirk von Osterburken I. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiärer-Inschriften des Römischen Reiches*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 40. Stuttgart.
- Scheidel, W. 2015a: State Revenue and Expenditure in the Han and Roman Empires. In: Scheidel, W. (ed.): *State Power in Ancient China and Rome*. Oxford, 150-180.
- Scheidel, W. 2015b: The Early Roman Monarchy. In: Monson, A. – Scheidel, W. (eds.): *Fiscal Regimes and the Political Economy of Premodern States*. Cambridge, 229-257.
- Scheidel, W. – Morris, I. – Saller, R. P. (eds.) 2008: *The Cambridge Economic History of the Graeco-Roman World*. Cambridge.
- Smith, M. L. 2014: The Archaeology of Urban Landscapes. *Annual Review of Anthropology* 43, 307–323.
- Soproni S. 1990: Előzetes jelentés a Bölskei későrómai ellenerőd kutatásáról. *CommArchHung*, 133-142.
- Speidel, M. A. 1992: Roman Army Pay Scales. *JRS* 82, 87-106.
- Speidel, M. A. 1996: *Die römischen Schreibtafeln von Vindonissa*. Brugg.
- Speidel, M. A. 2010: 'Auf kürzestem Weg und gut gepflegt an die Front. Zur Versorgung pannonischer Expeditionstruppen während der severischen Partherkriege': Eich, A. (ed.): *Die Verwaltung der kaiserzeitlichen römischen Armee. Studien für Hartmut Wolff*. Historia Einzelschriften 211. Stuttgart, 133–147.
- Speidel, M. P. 1992: The Career of a *strator* and *summus curator*. In: Speidel, M. P. (ed.): *Roman Army Studies Vol. 2. MAVORS Roman Army Researches* 8. Stuttgart, 137-139.
- Stallibrass, S. – Thomas, R. (eds.) 2008a: *Feeding the Roman Army. The Archaeology of Production and Supply in NW Europe*. Oxford.
- Stallibrass, S. – Thomas, R. 2008b: Food for Thought: What's Next on the Menu? In: Stallibrass, S. – Thomas, R. (eds.) 2008a: *Feeding the Roman Army. The Archaeology of Production and Supply in NW Europe*. Oxford, 146-169.
- Stančić, Z. – Veljanovski, T. 2000: Understanding Roman Settlement Patterns Through Multivariate Statistics and Predictive Modelling. In: Lock, G. (ed.) *Beyond the Map. Archaeology and Spatial Technologies*. Nato Science Series. Series A: Life Sciences. 321. Amsterdam, Berlin, Oxford, Tokyo, Washington, DC, 147-156.
- Stibrányi M. 2010: Gondolatok a régészeti topográfia lehetőségeiről. In: Kvassay J. (ed.): *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól*. Budapest, 343-359.
- Strobel, K. 2007: Strategy and Army Structure between Septimius Severus and Constantine the Great. In: Erdkamp, P. (ed.): *Companion to the Roman Army*. Oxford, 267-285.
- Šutlar, B. 2011: The Use of Lidar-Derived Relief Models in Archaeological Topography: the Kobarid Region (Slovenia) Case Study' *AV* 62, 393-432.

- Sümegei P. – Náfrádi K. – Persaits G. – Páll D. G. – Törőcsik T. – Ilon G. 2011: A zanati lelőhely és vidéke környezetrégészeti vizsgálatának eredményei. In: Kvassay J. (ed.): *Szombathely-Zanat késő urnamezős korú temetője és a lelőhely más ős- és középkori emlékei*. Via – Kulturális Örökségvédelmi Kismonográfiák 2. Budapest, 201-354.
- Sümegei, P. – Bodor, E. 2005: Geoarcheological and Archeobotanical Investigations in the Valley of the Benta (Békás) Creek. In: Poroszlai, I. – Vicze, M. (eds.): *Százhalombatta Archaeological Expedition – SAX. Annual Report 2–Field Season 2000-2003*. Százhalombatta, 209-235.
- Sümegei, P. – Jakab, G. – Majkut, P. – Törőcsik, T. – Zatykó, Cs. 2009a: Middle Age Paleoecological and Paleoclimatological Reconstruction in the Carpathian Basin. *Időjárás* 113/4, 265-298.
- Sümegei, P. – Törőcsik, T. – Jakab, G. – Gulyás, S. – Pomázi, P. – Majkut, P. – Páll, G. D. – Persaits, G. – Bodor, E. 2009b: The Environmental History of Fenékpuzsta with a Special Attention to the Climate and Precipitation of the Last 2000 Years. *JEnvironGeogr* 2/3-4, 5-14.
- Szabó Á. 2002: Suetrius Sabinus „újabb” felirata Pannoniából. *Ad CIL III 10490=RD 369. FolArch* 48, 85-110.
- Szabó, Á. 2016: The Seat of the Provincial Assembly and the Forum Provinciae of Pannonia Inferior During Trajan’s Age. *AMN* 53/1, 107-120.
- Szabó Á. 2019: Municipium Mogionibus. Koracsászárkori civil település régészeti nyomai Környe (Komárom-Esztergom megye) területén és a mogionibuszi városi közigazgatás feliratos forrásai. In: Fehér B. – Kovács P. (eds.): *Felirattani kutatások 2018-ban*. SEP 10. Budapest, 72-83.
- Szabó M. – Borhy L. 2015: *Magyarország története az ókorban: Kelták és rómaiak*. Budapest 2015.
- Szabó M. 1990: Pannonia a római foglalás előtt (La Tène-kor). In: Mócsy A. – Fitz J.: *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, 15-30.
- Szabó, M. 2013: Using Remote Sensing and Non-Invasive Archaeological Methods in the Research of Roman Villas and Ancient Landscape of Pannonia. In: Czajlik, Z. – Bödőcs, A. (eds.): *Aerial Archaeology and Remote Sensing from the Baltic to the Adriatic*, Budapest 2013, 79-84.
- Szabó M. 2015: Baranyai villák légifelvételken. *JPMÉ* 53, 87-114.
- Szilágyi, M. 2014: *On the Road. The History and Archaeology of Communication Networks in East-Central Europe*. Budapest.
- Szilás G. 2008: Többrétegű őskori lelőhely feltárása a békásmegyeri Duna-parton. (Budapest, III. ker., Királyok útja 293., Hrsz.: 63630). *AqFüz* 14, 89-104.
- Tchernia, A. 2016: *The Romans and Trade*. Oxford.
- Telbisz T. – Bottlik Zs. – Mari L. – Petrvalská A. – Kőszegi M. – Szalkai G. 2014: Természeti tényezők hatása a népszerű területi eloszlására a Gömör-Tornai-karszt és környezete példáján. *FrK* 138/4, 277-292.
- Temin, P. 2013: *The Roman Market Economy*. Princeton/Oxford.
- Thomas, C. F. 2004: *Feeding the Frontiers: Logistical Limitations of Roman Imperialism in the West*. Doctoral dissertation. The University of Auckland. Auckland.
- Tomlin, R. S. O. 1998: Roman Manuscripts from Carlisle: The Ink-Written Tablets. *Britannia*. 298, 31-84.
- Topál J. 1994: A szentendrei római villa. *BK* 3, 321-335.

- Torbágyi, M. 2001-2002: Late Celtic coinage in Hungary. *NK 2001-2002*, 243-247.
- Torbágyi, M. 2003: Zur Eraviskischen Münzprägung. In: Szabó, Á. – Tóth, E. (Hrsg.): *Pannonica. Provincialia et archaeologia. Studia sollemnia auctorum hungarorum Eugenio Fitz octogenario dedicata*. Budapest, 47-56.
- Torbágyi M. 2007: Páty-Malom dűlő 1997–1999. évi ásatás érmeinek értékelése. *StCom* 30, 276–299.
- Torbágyi M. 2012: A budaörsi római vicus éremleletei. In: Ottományi K. (ed.): *Római vicus Budaörsön*. Budapest, 603-615.
- Torma, I. 1982: Római kori kőbánya Budakalász határában. In: Gömöri, J. (ed.): *Iparrégészet II*. Veszprém, 39-49.
- Tóth, E. 1985: Die ptolemäische Bestimmung der gemeinsamen Grenze von Pannonia Superior und Inferior. *FA* 36, 85-99.
- Tóth E. 2006: Municipium Mogetianae. In: Tóth E.: *Itineraria Pannonica. Római utak a Dunántúlon*. Budapest, 76-107.
- Tóth E. 2009: A Iuppiter Teutanus oltárok. In: Gaál A. (ed.): *A bölcskei kikötőerőd. Római kori feliratok és leletek a Dunából*. Szekszárd, 429-468.
- Tóth I. 2015: *Pannoniai vallástörténet*. Pécs/Budapest.
- Tóth, E. – Vékony G. 1970: Beiträge zu Pannoniens Geschichte im Zeitalter des Vespasianus. *ActaArchHung* 22, 133-161.
- Török, Á. 2008: Építészeti kőanyagok előfordulása és felhasználása a mai Magyarország területén a XVIII. századig. *Miskolci Egyetem Közleménye. A sorozat, Bányászat* 74, 137-155.
- Vaday A. 1998: Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. In: Havasy P. (ed.): *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai katalógusok 6. Gyula. 117–143.
- Vaday A. 2003: A sarmata barbaricum központjai a Kr. u. 2. században. *Barbaricum Szemle* 1, 9-22.
- Varga-Haszonits Z. – Varga Z. 2013: Az őszi búza fenofázisainak agroklimatológiai elemzése hosszú fenológiai sorok alapján. *Acta Agronomica Óváriensis* 55/1, 3-21.
- Váczi G. 2014: A hálózatelemzés régészeti alkalmazásának lehetőségei a késő bronzkori fémművesség tükrében. *ArchÉrt* 139, 261-291.
- Vámos, P. 2012: Some Remarks on Military Pottery in Aquincum. *ActaArchHung* 63, 395-406.
- Verhagen, P. 2018: Spatial Analysis in Archaeology: Moving into New Territories. In: Siart, C. – Forbriger, M. – Bubbenzer, O. (eds.): *Digital Geoarchaeology. New Techniques for Interdisciplinary Human-Environmental Research*. Cham, 11-25.
- Viczián, I. – Zatykó, Cs. 2011: Geomorphology and Environmental History in the Drava Valley, Near Berzence. *HungGeorgBull* 60/4, 357-377.
- Visky K. 1963: A *ius Italicum* és Pannónia. *AT* 10, 191-200.
- Visy, Zs. 1994: Die ländliche Besiedlung und Landwirtschaft Niederpannoniens. In: Bender, H. – Wolf, H. (eds.), *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donau-Provinzen des Römischen Reiches*. Passauer Universitätsschriften zur Archäologie 2. Passau, 421-449.
- Visy, Zs. 1997: *Wagendarstellungen der pannonischen Grabsteine*. Pécs.

Vörös, I. 2002: Farm and Hunted Animals from the Roman Imperial Period in Hungary (a Sketch). *Specimina Nova* 16, 227-242.

Vrtel, A. 2011: Neskoro-laténský Objekt 115/09 na nádvorí Bratislavského hradu. La structure no. 115/09 dans la cour du château de Bratislava (période de La Tène finale). In: Droberjar, E. (ed.): *Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Sborník příspěvků ze VI. Protohistorické konference Hradec Králové, 6.–9. září 2010*. Olomouc, 265-277.

Vrtel, A. 2015: Bemerkungen zum Katastrophenhorizont des Bratislavaer Oppidums. In: Wefers, S. – Karwowski, M. – Fries-Knoblach, J. – Trebsch, P. – C. Ramsl, P. (eds.): *Waffen, Gewalt, Krieg: Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Institut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego - Rzeszów 19.-22. September 2012*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 79. Langenweißbach, 53-69.

Weaverdyck, E. 2016: *Isolation or Integration? A Spatial Analytical Approach to the Local Impact of the Roman Army on the Northern Frontier*. Doctoral dissertation. University of California. Ancient History and Mediterranean Archaeology. Berkeley.

Weiss, A. D. 2001: *Topographic Position and Landforms Analysis*. Poster Presentation, ESRI Users Conference, San Diego, CA.

Wheatley, D. – Gillings, M. 2002: *Spatial Technology and Archaeology. The Archaeological Applications of GIS*. London/New York.

White, K. D. 1970: Fallowing, Crop Rotation, and Crop Yields in Roman Times. *AgricHist* 44/3, 281-290.

Whittaker, C. R. 2004: Supplying the Army: Evidence from the Frontier Fort of Vindolanda. In: Whittaker, C. R.: *Rome and its Frontiers: The Dynamics of Empire*, 88-114.

Witcher, R. 2005: The Hinterlands of Rome: Settlement Diversity in the Early Imperial Landscape of Regio VII Etruria. In: Attema, P. – Nijboer, A. J. – Zifferero, A. – Satijn, O. (eds.): *Papers in Italian Archaeology. Communities and Settlements from the Neolithic to Early Medieval Period: Proceedings of the 6th Conference of Italian Archaeology Held at the University of Groningen, Groningen Institute of Archaeology, the Netherlands, April 15-17, 2003*. BAR Int. Ser. 1452, Vol. 2. Oxford, 1045-1055.

Witcher, R. 2017: The Global Roman Countryside: Connectivity and Community. In: de Haas, T. C. A. – Tol, G. W. (eds.) 2017: *The Economic Integration of Roman Italy. Rural Communities in a Globalizing World*. Leiden/Boston, 28-50.

Wolters, R. 2007: Vectigal, Tributum und Stipendium—Abgabeformen in Römischer Republik und Kaiserzeit. In: Klinkott, H. – Kubisch, S. – Müller-Wollermann, R. (eds.): *Geschenke und Steuern, Zölle und Tribute. Antike Abgabeformen in Anspruch und Wirklichkeit*. Culture and History of the Ancient Near East 29. Leiden, 407-430.

Zatykó Cs. 2011: 3.9. Integrált kutatások: a tájrégészet. In: Müller R. (ed.): *Régészeti kézikönyv*. Budapest, 388-402.

Zámolyi, A. – Draganits, E. – Doneus, M. – Fera, M. 2015: Paläoflusslaufentwicklung der Leitha (Ostösterreich) – eine Luftbild-Perspektive. In: Doneus, M. – Griebel, M. (eds.): *Die Leitha – Facetten einer Landschaft*. Archäologie Österreichs Spezial 3. Wien, 11-23.

Zimmermann, U. 1997: Pferdekoppel oder Trainingsareal. In: Kandler, M. (ed.): *Das Auxiliarkastell Carnuntum 2. Forschungen seit 1989*. Wien, 89–96.

Zsidi P. 1991: Újabb villa az aquincumi municipium territoriumán (Bp. III. Ker. Kaszás dűlő – Csikós utca). *BudRég* 27, 143-180.

Zsidi, P. 1994: Die römische Villa von Kaszás-dűlő – Csikós utca und die Frage der Villen im Territorium des Municipiums von Aquincum. *BK* 3, 292-331.

Zsidi, P. 2002: Territorium des Municipiums – Villen und Dörfer. In: Zsidi, P. (ed.): *Forschungen in Aquincum. 1969-2002*. Aquincum Nostrum II. 2. Budapest, 173-182.

Zsidi, P. 2005: Die Änderung der Siedlungsstruktur in der Umgebung von Aquincum (Stadtgebiet von Budapest). *BK* 9, 333-342.

Zuiderhoek, A. 2017: Sorting Out Labour in the Roman Provinces: Some Reflections on Labour and Institutions in Asia Minor. In: Verboven, K. – Laes, C. (eds.): *Work, Labour, and Professions in the Roman World*. Leiden/Boston, 20-35.

Rövidítések feloldása

ActaAntHung = Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae.
ActaArchBrig = Acta Archaeologica Brigetionensia.
ActaArchHung = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae.
ActaGeodGeophHung = Acta Geodaetica et Geophysica Hungarica.
AE = L'Année Épigraphique.
AgricEcosystEnviron = Agriculture, Ecosystems and Environment.
AgricHist = Agricultural History.
AMN = Acta Musei Napocensis.
AnTard = Antiquité Tardive. Revue Internationale d'Histoire et d'Archéologie (IVe-VIIe siècle).
AqFüz = Aquincumi Füzetek.
ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő.
ASM = Archeologické studijní materiály.
AT = Antik Tanulmányok.
AtmosChemPhys = Atmospheric Chemistry and Physics.
AV = Arheološki vestnik.
BAR = British Archaeological Reports.
BK = Balácai Közlemények.
BudRég = Budapest Régiségei.
BVbl. = Bayerische Vorgeschichtsblätter.
CarnJb = Carnuntum Jahrbuch.
CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum.
CJEES = Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences.
CommArchHung = Communicationes Archaeologicae Hungariae.
CQ = Classical Quaterly.
CRAI = Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres.
DissArch = Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominate.
DissPann = Dissertationes Pannonicae.
DMÉ = Debreceni Múzeum Évkönyve.
EME Dolgozatok = Dolgozatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából.
EphNap = Ephemeris Napocensis.
FA = Folia Archaeologica.
FrK = Földrajzi Közlemények.
HA = Histria Antiqua.
HABES = Heidelberger Althistorische Beiträge und Epigraphische Studien.
HAnt = Hispania Antiqua.
HungGeorgBull = Hungarian Geographical Bulletin.
IRSP = International Review of Social Psychology.
J. R. Soc. Interface = Journal of the Royal Society Interface.
JALC = Journal of Archaeology in the Low Countries.
JAS = Journal of Archaeological Science.
Jber. GPV = Jahresberichte der Gesellschaft von Vindonissa.
JEnvironGeogr = Journal of Environmental Geography.
JPMÉ = A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve.
JRA = Journal of Roman Archaeology.
JRGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum.

JRS = Journal of Roman Studies.
KMMK = Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei.
MBAH = Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte.
MEFRA = Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité.
MGZ = Militärgeschichtliche Zeitschrift.
MMgMK = Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei.
MRT 5 = Horváth *et al.* 1979.
MRT 7 = Dinnyés *et al.* 1986.
NK = Numizmatikai Közlöny.
OJA = Oxford Journal of Archaeology.
RAN = Revue Archéologique de Narbonnaise.
RCRFA = Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta.
RGA = Res Gestae Divi Augusti.
RIU = Die Römische Inschriften Ungarns.
RKM = Régészeti Kutatások Magyarországon.
RLÖ = Der römische Limes in Österreich.
RPH 2011 = Máté 2011.
SEP = Studia Epigraphica Pannonica.
SMMK = Somogy Megyei Múzeumok Közleményei.
StCom = Studia Comitatusia.
Tab. Vindol. II = Bowman–Thomas 1994.
TitAq = Tituli Aquincenses.
TRAJ = Theoretical Roman Archaeology Journal.
VegetHistArchaeobot = Vegetation History and Archaeobotany.
ZgS = Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.
ZM = Zalai Múzeum.
ZPE = Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.

Függelék A.

Lelőhelyek katalógusa

Lelőhelyeim katalógusának összeállításakor Aquincum irányából haladtam járasonként, településről településre, keletről nyugati irányba. A leelőhelyleírások többnyire a megfelelő Magyarország Régészeti Topográfiája kötetből származnak. A szövegben **félkövér** betűvel jelöltem azokat az információkat, amelyeket adatbázisomba beépítettem. A bizonytalan keltezésű leelőhelyeket Kr. u. 180-250 közé datáltam. A kiterjedt kapcsolatrendszerre utaló leelőhelyeket **félkövér dőlt betűkkel** emeltem ki.

Budakeszi járás

Budaörs:

1. Kamaraerdei-dűlő (MRT 7, 5/2.; KÖH: 10082)

1.1. Leírás: Magyarország egyik legnagyobb, egészében feltárt vidéki települése, amelynek első lakosai a gyorsan romanizálódó **kelták**. A településnek élénk kapcsolata volt a császárkor alatt Aquincummal, városi tisztségviselők is megtelepedtek területén. A településen már a **Hadrianus-korban** megkezdődik egy központi tér köré csoportosuló **kőépületek** felhúzása. Az épületekben **terrazzo-padló**, **freskós** falak és **padlófűtés** is előfordult. Mellettük különböző **cölöpszerkezetű** és **földbe mélyített ház** található. A kerámiaanyagban a **teljes római kori import és regionális spektrum** fellelhető volt. A leelőhelyen egy Kr. u. 251/253-as záródású **ezüst éremkincs** is előkerült. A település egészen az 5. századig állhatott fenn (bővebben ld. bibliográfia).

1.2. Irodalom: MRT 7, 5/2.; *RégFüz* 1963, 27. o.; *RégFüz* 1964, 39. lh.; *RégFüz* 1965, 26. lh.; Ottományi 2012 (további irodalommal); Ottományi 2014.

1.3. Ásatás: 1963-1965. Kaba M.; 2002-2003. Ottományi K.

1.4. Datálás: 50-400

1.5. Megjegyzés: n. a.

2. Kamaraerdei Törzsgyümölcsös (MRT 7, 5/12.; KÖH: 10092)

2.1. Leírás: A Törökbálint—Hosszúréti-árok D-i oldalán emelkedő domboldalon és dombtetőn létesített törzsgyümölcsös területének közelebről ismeretlen pontjáról 1908-ban és 1909-ben kapott leleteket az MNM. **1958-ban Schreiber Rózsa és Gyürky Katalin** végzett leletmentést a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola törzsgyümölcsösében. A leletmentésen néhány kora római („**romanizált kelta**”) cserép is előkerült. Az 1909-ben beadott tárgyak között **IV. századi érmek (II. Constantinus és meghatározhatatlan uralkodók)** is vannak. (MRT 7, 65.)

2.2. Irodalom: MRT 7, 5/12.

2.3. Ásatás: 1958. Schreiber R., Gyürky K.

2.4. Datálás: 100-180; 300-350

2.5. Megjegyzés: n. a.

3. Csíki-szőlők (MRT 7, 5/3.; KÖH: 10083)

3.1. Leírás: A községtől DNy-ra mintegy 1100 m-re, a Törökugrató nevű domb K-i lábánál folyó kis ér D-i partján, ártérből kiemelkedő kis dombhat egy pontján igen kevés cserepet gyűjtöttünk: egy **szürke**, vonalozásokkal díszített kiugró peremű római kori töredéket. (MRT 7, 63.)

3.2. Irodalom: MRT 7, 5/3.

3.3. Ásatás: nincs

3.4. Datálás: 180-250

3.5. Megjegyzés: n. a.

Törökbálint:

4. Pistál (MRT 7, 36/15.; KÖH: 11925)
 - 4.1. Leírás: A szürke, finoman iszapolt, behúzott, kerekített edényperemek késő keltának határozható meg. Római kori a sárgás színű, **világospiros, lekopott festésű edénytöredék.** (MRT 7, 346-347.)
 - 4.2. Irodalom: MRT 7, 36/15.
 - 4.3. Ásatás: nincs
 - 4.4. Datálás: 180-250
 - 4.5. Megjegyzés: n. a.
5. Hosszú-rétek (MRT 7, 36/17.; KÖH: 11927)
 - 5.1. Leírás: A község szélétől K-re mintegy 1 km-re, a Törökbálint—Hosszúrési-árok É-i partján egy kisebb vízfolyástól D-re, egy-két ponton nagyon kevés római kori edénytöredéket lehetett gyűjteni. Közülük egy világosszürke, jól iszapolt anyagú, **lekerekített peremű táltöredéket a III. századra** keltezhetünk. (MRT 7, 346.)
 - 5.2. Irodalom: MRT 7, 36/17.
 - 5.3. Ásatás: nincs
 - 5.4. Datálás: 180-250
 - 5.5. Megjegyzés: n. a.
6. Sós-kút-dűlő (MRT 7, 36/11.; KÖH: 11921)
 - 6.1. Leírás: A község szélétől Ny-ra, mintegy 1 km-re, a Törökbálinti-árok D-i partján Pető Mária 1969-ben kiszállása alkalmával római kori cserepeket talált. Terepbejárásunk idején ugyanitt egy 160 x 200 m-es területen a **III. század második, IV. század első felére** keltezhető edénytöredékeket gyűjtöttünk. A leletanyag szürke **bögretöredékekből** áll. (MRT 7, 345.)
 - 6.2. Irodalom: MRT 7, 36/11.
 - 6.3. Ásatás: nincs
 - 6.4. Datálás: 250-350
 - 6.5. Megjegyzés: n. a.
7. Fekete-dűlő (MRT 7, 36/1.; KÖH: 11911)
 - 7.1. Leírás: Ugyanitt egy szürke, jól iszapolt, **i. sz. II. századi behúzott tálperemet** találtunk. (MRT 7, 343.)
 - 7.2. Irodalom: MRT 7, 36/1.
 - 7.3. Ásatás: nincs
 - 7.4. Datálás: 100-180
 - 7.5. Megjegyzés: n. a.
8. **Kukorica-dűlő (MRT 7, 36/19.; KÖH: 11929)**
 - 8.1. Leírás: Nagyberuházást megelőzően 2007-2008 között végzett ásatást a KÖSZ, amelynek során 6,5 hektárt tártak fel. A lelőhely egy vicus központi települése lehetett, amely egy **Kr. u. 1. században** kialakuló **eraviscus település** helyén alakult és területén már a markomann háborúkat megelőzően **kőépítkezéssel** kell számolni. A település a 250-es évek barbár betöréseivel semmisült meg, ezt **éremlelet** jelzi. A településen egy olvashatatlan feliratú oltárkő alapján szentély is állhatott a településen. A település 250 m szélességben, több száz méter hosszan a patakpartot követi (bővebben ld. bibliográfia).
 - 8.2. Irodalom: MRT 7, 36/19.; Reményi-Tóth 2004.; Miklósity Szőke 2009.; Miklósity Szőke 2010.; Ottományi 2014.
 - 8.3. Ásatás: 2007-2008. Miklósity Szőke M.
 - 8.4. Datálás: 70-450
 - 8.5. Megjegyzés: Összeír az MRT 7, 36/16. lelőhellyel. A feltárt 6,5 hektár a kettőre közösen vonatkozik.
9. Tükör-hegy (MRT 7, 36/3.; KÖH: 11912)
 - 9.1. Leírás: A Törökbálinti-ároktól K-re mintegy 300 m-re fekszik a Tükörhegy. Kőszegi Frigyes jelentése szerint a Tükör-hegy Ny-i lejtőjén, a HÉV állomás közelében, Szabó Mihály kertjében (Árpád u. 45. sz. ház) pinceásás közben egy hulladéködör került elő. Az MNM-be került edénytöredékek közül a **III—századra** keltezhető egy szürke tál és korsó töredéke; egy kissé nyomott gömbtestű, alacsony, kihajló peremű, szürke bögre pedig a **IV—V. századhoz** köthető. körömbenyomásos töredékek mellett egy bekarcolt vonaldíszes oldaltöredéket is gyűjtöttünk (MRT 7, 343-344).
 - 9.2. Irodalom: MRT 7, 36/3.
 - 9.3. Ásatás: nincs

- 9.4. Datálás: 250-350
9.5. Megjegyzés: n. a.

Budakeszi:

10. Hosszú-dűlő (MRT 7, 4/4.; KÖH: 10065)

10.1. Leírás: Nagy valószínűség szerint a lelőhelyen a **2. század** során már **kőépület** állhatott, amelyre a felszíni **kőtörmelék, tegulák** és **korai kerámiák** utalnak. A település a felszínen gyűjtött **terra sigillata** (Westerndorf-Severus kor) alapján megérte a **3. századot** és valamikor annak közepén (Gallienus alatt) néptelenedhetett el.

10.2. Irodalom: MRT 7, 4/4.

10.3. Ásatás: nincs

10.4. Datálás: 150-300

10.5. Megjegyzés: A lelőhely egy kiterjedtebb kőépítkezéssel rendelkező egység része, összefügg a **Kat. 10.** lelőhellyel.

11. Mittlere-Teilung – Äcker (MRT 7, 4/3.; KÖH: 10064)

11.1. Leírás: A lelőhelyen a **2. század** során több **kőépület** állhatott, amelyre a felszíni **kőtörmelék, tegulák, korai kerámiák**, illetve egy 1938-ban feltárt laza habarcsba rakott kősor utal. A lelőhelyen **terrazzo** padló és **hypocaustum**-rendszer is megfigyelhető volt. A település a felszínen gyűjtött, bepecsételéssel díszített korsó **terra sigillata** (HELENIVS, Westerndorf-Severus kor) alapján megérte a **3. századot** és valamikor annak **közepén** (Gallienus alatt) néptelenedhetett el.

11.2. Irodalom: MRT 7, 4/3.

11.3. Ásatás: 1932. Gallus Sándor; 1933. Kisvárday Gyula

11.4. Datálás: 150-300

11.5. Megjegyzés: A lelőhely egy kiterjedtebb kőépítkezéssel rendelkező egység része, összefügg a **Kat. 9.** lelőhellyel.

12. Római katolikus templom udvara (MRT 7, 4/6.; KÖH: 10067)

12.1. Leírás: Az Erdő utca kertjeiből néhány római kori edénytöredéket gyűjtöttünk. A lelőhely kiterjedését a beépítettség miatt nem tudjuk pontosan meghatározni. (Torma, 1976.) 1972-ben a Fő u. 187. sz. telken, vízvezeték árokban 80 cm magas római kori amfora került elő. 1973 tavaszán, a gimnázium udvarán, sportpálya építéskor felszínre került edénytöredékeket gyűjtött Petneházy Zaláné. Az edénytöredékek egy része (narancsszínűre festett oldaltöredék; világosszürke, finoman iszapolt, behúzott peremű táltöredék; szürkésfekete, homokkal-kaviccsal kevert anyagú, behúzott peremű táltöredék; szürke, homokos anyagú fedő pereme) római kori (II. század második fele) telepről származik. (MRT 7, 57.)

1997-ben Pásztor Adrienn ásatásán egy oltár is előkerült, amelyeket a Severus-korra lehetett keltezni (EKat. 12).

12.2. Irodalom: MRT 7, 4/6.

12.3. Ásatás: nincs

12.4. Datálás: 150-250

12.5. Megjegyzés: A lelőhely egy települési tömböt alkotott a **Kat. 12.** lelőhellyel.

13. Erdő utca (MRT 7, 4/11.; KÖH: 10072)

13.1. Leírás: 1962-ben Patay Pál az **Erdő u. 182—186. sz. házak** előtt ásott, vízvezetékárokából előkerült fekvő férfit ábrázoló piros festésű **terrakotta szobrocskát, horpasztott pohár** töredékét, kis pirosfestésű korsót, nagyméretű szürke, **urnaként** is használatos fazekat és egy barnásszürke bögrét vitt be az MNM-be. A tárgyak a **II. sz. második felére** keltezhetők, és valószínűleg telepről származnak, amely összefüggött a 4/6 sz. lelőhellyel. (MRT 7, 60.)

13.2. Irodalom: MRT 7, 4/11.

13.3. Ásatás: nincs

13.4. Datálás: 150-250

13.5. Megjegyzés: A lelőhely egy települési tömböt alkotott a **Kat. 11.** lelőhellyel.

14. Felszabadulási lakótelep (MRT 7, 4/9.; KÖH: 10070)

- 14.1. Leírás: A lelőhelyen előkerült, I—III. századi edénytöredékek (**kézzel formált** fazéktöredékek; szürke, hullámvonalas hombártöredék; szürke, finoman iszapolt, illetve; sötétszürke-fekete festésű táltöredék) bennszülött településre utalnak. (MRT 7, 59.)
- 14.2. Irodalom: MRT 7, 4/9.
- 14.3. Ásatás: nincs
- 14.4. Datálás: 50-250
- 14.5. Megjegyzés: n. a.

Nagykovácsi:

15. Remete-hegyi-rétek (MRT 7, 12/1.; KÖH: 10804)
- 15.1. Leírás: A község határának K-i részén, a Kecske-hát- hegy ÉK-i lábánál, az Ördög-árok-patak mindkét (É-i és D-i) partján levő lankás domboldalon őskori és római edénytöredékeket, viszonylag sok **kő- és tegulatöredéket** találtunk, kb. 400 x 300 m-es területen. A valószínűleg **villa rustica** területéről gyűjtött edénytöredékek közül **II. századi** a szürke, erősen homokos anyagú, vízszintesen kifelé vastagodó, tagolt fazékperem, a szürke, kihajló fazékperemek és a sötétszürke, vízszintesen hornyolt, **galléros peremű** korsótöredék **III. századiak**. (MRT 7, 120.)
- 15.2. Irodalom: MRT 7, 12/1.
- 15.3. Ásatás: nincs
- 15.4. Datálás: 150-250
- 15.5. Megjegyzés: n. a.

Torbágy:

16. Hosszú-rétek I. (MRT 7, 34/1.; KÖH: 9997)
- 16.1. Leírás: A község szélétől DNy-ra mintegy 2 km-re, a Hosszúrési-árok É-i partján, 200 x 100 m-es területen, igen enyhe lejtőn kevés római kori cserepet gyűjtöttünk. Jellegzetesebb darabok: világosvörös nagy edény peremtöredéke, a peremen és a külső oldalon vörös festéssel; egy **II. századi, kézzel formált, kavicsos** anyagú bögre oldaltöredéke seprűs díszítéssel, melyet mélyen bevágott, rövid íves vonalkák kereszteznek, egy **terra sigillata** oldaltöredéke (**II. század vége, III. század közepe**); egy szürke homokos-kvarcos anyagú, széles, vízszintes peremű bögre töredéke (III. század). (MRT 7, 331.)
- 16.2. Irodalom: MRT 7, 34/1.
- 16.3. Ásatás: nincs
- 16.4. Datálás: 150-250
- 16.5. Megjegyzés: n. a.
17. **Hosszú-rétek II. (MRT 7, 34/19.; KÖH: 10015)**
- 17.1. Leírás: A lelőhelyen meg nem határozható időpontban a felszíni **tegulák és kövek** alapján valószínűleg kőépület(ek) állt(ak). A településről számos helyi gyártású kerámia került leltárba, a gazdasági kapcsolatokat egy Drag. 37-es **terra sigillata** töredék bizonyítja.
- 17.2. Irodalom: MRT 7, 335.
- 17.3. Ásatás: nincs
- 17.4. Datálás: 150-300
- 17.5. Megjegyzés: A K.Ö.SZ. 2007–2008. évi feltárása ezt a lelőhelyet is érintette. ld. 8. lh-t.
18. Hosszú-rét (MRT 7, 34/8.; KÖH: 10004)
- 18.1. Leírás: A falutól DNy-ra 3,6 km-re, a Törökbálinti-árok ÉK-i partján, 200 x 150 m-es területen római kori épületnyomokat (**kövek, tegulák**) észleltünk. A gyűjtött kerámiai anyagban egy **II. századi**, sötétszürke, galléros peremtöredék, s több **III. századi** darab van: hombártöredék barázdált peremmel, világosszürke, gömbölyű perem, rózsaszín, vörös festésű oldaltöredék. Egy másik világosszürke, gömbölyű perem, profilált nyakkal-vállal a **III—IV. századba** sorolható. (MRT 7, 332.)
- 18.2. Irodalom: MRT 7, 34/8.
- 18.3. Ásatás: nincs
- 18.4. Datálás: 150-300
- 18.5. Megjegyzés: n. a.
19. **Káposztás-dűlő I. (MRT 7, 34/9.; KÖH: 10005)**

- 19.1. Leírás: A római kori kerámia a szürke és barna színű, sok homokkal, néha kavicsal is soványított anyagú edénytöredékek (kettős árokkal tagolt fültöredék; belül hornyolt fazékperem; bordákkal-árkokkal tagolt oldaltöredék; karcolt díszű oldaltöredék; ujjbenyomásos bordával díszített oldaltöredék) alapján a **II—III. századra** keltezhető. (MRT 7, 332.) A településen vasmegmunkáló műhely is lehetett a felszíni salakmaradványok alapján.
- 19.2. Irodalom: MRT 7, 34/9.
- 19.3. Ásatás: nincs
- 19.4. Datálás: 180-250
- 19.5. Megjegyzés: n. a.
20. Káposztás-dűlő II. (MRT 7, 34/14.; KÖH: 10010)
- 20.1. Leírás: A kerámia többsége római kori: két világosszürke, lekerekített-kihajló peremű, finom anyagú töredék **I-II. századi**: egy sötétszürke, vastag falú nagy fazék kiugró, lekerekített peremmel, egy barnászürke, vékony falu bögre vonalkötegdíszsel és egy rózsaszín, porózus anyagú kihajló peremű töredék **II. századi**; egy vörösesbarna festésű korsóoldal a **II-III. századba** sorolható; egy vörös festésű, kihajló, profilált peremű korsótöredék **III. századi**; végül egy barázdált peremű fazék töredéke **III-IV. századi** lehet. (29. t. 4.) (MRT 7, 334.)
- 20.2. Irodalom: MRT 7, 34/14. RKM 2002, 28. lh.
- 20.3. Ásatás: nincs
- 20.4. Datálás: 70-300
- 20.5. Megjegyzés: Egy ezüstözött szemű **szatír szobor** és **terra sigillata** került elő 2009-ben, ekkor megállapították, hogy a település összeér a **Kat. 42.** lelőhellyel, **kőépület** is lehetett a helyszínen (kő és tegula a felszínen), de azokat már valószínűleg szétszántották.

Bia:

21. Hosszú-rét I. (MRT 7, 1/2.; KÖH: 9963)
- 21.1. Leírás: A Törökbálinti Állami Gazdaság közelében, a Hosszú-réti-vízfolyás DNY-i lankás oldalán, mintegy 400 m hosszan az **i. sz. III. század elejére** keltezhető kevés szürke, finoman iszapolt római kori oldaltöredéket gyűjtöttünk. (MRT 7, 29-30.)
- 21.2. Irodalom: MRT 7, 1/2.
- 21.3. Ásatás: nincs
- 21.4. Datálás: 150-300
- 21.5. Megjegyzés: n. a.
22. Hosszú-rét II. (MRT 7, 1/1.; KÖH: 9962)
- 22.1. Leírás: A falu határának K-i sarkában, a Hosszú-réti- vízfolyás forrásától D-re, kb. 80 x 30 m-es területen kevés római kori cserepet, szürke fazékperemet és eredetileg festett, erősen lekopott sárga oldal töredéket találtunk. (MRT 7, 29.)
- 22.2. Irodalom: MRT 7, 1/1.
- 22.3. Ásatás: nincs
- 22.4. Datálás: 180-250
- 22.5. Megjegyzés: n. a.
23. **Öreg-hegy I. (MRT 7, 1/3.; KÖH: 9964)**
- 23.1. Leírás: A falutól DK-re, az Öreg-hegy mészkőfala és a Füzes-patak közötti, É-ről kisebb, D-ről mély szakadékos, vízmosással határolt domboldalon fekvő lelőhelyet **Stein Gusztáv** fedezte fel 1934-ben. Tüzetesen átvizsgálta a mintegy 10 holdnyi területet. A felszínen, **útbevágásokban** és **vízmosások partjaiban** igen nagy mennyiségű leletanyagot gyűjtött össze. Az útbevágások partjában két m mélységig figyelte meg a településre utaló maradványokat. A **piros festésű, fogas karcolásos cserepek**, hullámvonalas oldaltöredékek, fedőgomb, hombár és tál vízszintes pereme, fülek **II—III. századi telepre** utalnak. Szintén római kori egy **millefiori gyöngy** darabja és egy deformálódott bronzlemez (ládikaveret?), egy besimított díszítésű edény töredék **késő római** kori. (31. t. 5.) (MRT 7, 30.)
- 23.2. Irodalom: MRT 7, 1/3.
- 23.3. Ásatás: nincs
- 23.4. Datálás: 100-250

- 23.5. Megjegyzés: n. a.
24. Öreg-hegy II. (MRT 7, 1/4.; KÖH: 9965)
- 24.1. Leírás: A Füzös-patak K-i partja és az Öreg-hegy Ny-i sziklafala közötti domboldalon 1969-ben Mihály Péter gyűjtött leleteket. Terepbejárásunkkor a füves, illetve facsémekkel beültetett domboldalon, főleg a kisebb vízmosásokból és partfalakból, részben beásások kitöltéséből tudunk cserepeket összeszedni. A lelőhelyen római kori épületekre utaló **köveket és tegulákat** is észleltünk. A gyűjtött leletanyagban **késő kelta, kora római** jellegű szürke — részben besimított díszítésű — urna és táltöredékek, továbbá piros festésű oldaltöredékek, **befésült és bekarcolt** cserepek, szürke, kihajló és vízszintes fazékperemek tartoznak a jellegzetesebbek közé. (MRT 7, 30-31.)
- 24.2. Irodalom: MRT 7, 1/4.
- 24.3. Ásatás: nincs
- 24.4. Datálás: 100-250
- 24.5. Megjegyzés: n. a.
25. Kis-tói földek (MRT 7, 1/5.; KÖH: 9966)
- 25.1. Leírás: A Füzös- és Benta-patak találkozásától K-re levő hosszúkás dombvonulaton egyik oldalán az **i. sz. II. század közepétől a század végéig** keltezhető galléros tálperem, narancsszínű és barnafestésű korsó töredékek, sárga és világosszürke mély tálperemtöredékek, feketére égett, igen szemcsés, kemény fazékdarabok kerültek elő. (MRT 7, 31.)
- 25.2. Irodalom: MRT 7, 1/5.
- 25.3. Ásatás: nincs
- 25.4. Datálás: 150-250
- 25.5. Megjegyzés: n. a.
26. Bolha-hegy (MRT 7, 1/45.; KÖH: 9967)
- 26.1. Leírás: A falu határának D-i részében, a Benta-patak Ny-i partján emelkedő domboldalon Máté Lajos a **6371. sz. hétvégi telkén** 1980-ban kb. 1 m mélyen egy D—É-i tájolású melléklet nélküli csontvázat talált. Tóth Endre a telken paticsdarabokat, **késő kelta, kora római cserepeket** látott. A környéken korábban **tegutöredékeket** is találtak. (MRT 7, 38.)
- 26.2. Irodalom: MRT 7, 1/45.
- 26.3. Ásatás: nincs
- 26.4. Datálás: 100-150
- 26.5. Megjegyzés: n. a.
27. Etyeki-domb (MRT 7, 1/23.; KÖH: 9984)
- 27.1. Leírás: A Benta völgyét DNy-i oldalon határoló dombvonulatnak a Biai-tó partjáig húzódó lankáin, mintegy **800 m hosszan** római kori edénytöredékeket gyűjtöttünk. A lelőhely mélyebben fekvő részén főleg római kori leletek találhatók. A lelőhelyet átvágó, Biáról Etyekre vezető úttól É—ÉNy-ra levő területen, a mélyszántásban római kori **telepobjektumok foltjait** figyelhettük meg, az úttól DK-re levő, vízmosásos szakadék falában **gödörök metszetei** láthatók. A római kori telep anyagában egy szürke, korongolt, sötétszürke festésű, **Resatus** köréhez tartozó, bepecsételt **levéldíszes táltöredék** is található. (MRT 7, 33.)
- 27.2. Irodalom: MRT 7, 1/23.
- 27.3. Ásatás: nincs
- 27.4. Datálás: 100-250
- 27.5. Megjegyzés: n. a.
28. Tóparti-dűlő I. (MRT 7, 1/22.; KÖH: 9983)
- 28.1. Leírás: A Biai-tó Ny-i partján emelkedő domboldalon **6—7 kiszántott ház** maradványait (tűzhelyeket, állatsontokat) figyeltünk meg. A viszonylag kevés cserép közül egy szürke urnatöredék **késő kelta**, egy barnás festésű oldaltöredék római kori. (MRT 7, 33.)
- 28.2. Irodalom: MRT 7, 1/22.
- 28.3. Ásatás: nincs
- 28.4. Datálás: 50-100
- 28.5. Megjegyzés: n. a.
29. Tóparti-dűlő II. (MRT 7, 1/9.; KÖH: 9970)
- 29.1. Leírás: A Biai-tó Ny-i partja mellett emelkedő dombvonulat DNy-i szögletében B. Bónis Éva a felszínen **tetőfedő téglák** töredégeit és az **i. sz. II—III. századra** keltezhető házikerámia-töredékeket észlelt.

- Valószínűleg ugyanerről a területről ajándékozott Únyi Lajos kerámia- és **malomkőtöredéket** az MNM-nek. Terepbejárásunkkor a **II. századra** keltezhető fényes, piros festésű korsótöredékeket és **III. századi** szürke, jól égetett fazéktöredékeket gyűjtöttünk. (MRT 7, 32.)
- 29.2. Irodalom: MRT 7, 1/9.
- 29.3. Ásatás: nincs
- 29.4. Datálás: 100-250
- 29.5. Megjegyzés: n. a.
30. Porosok-dűlő (Kerek-domb) (MRT 7, 1/21.; KÖH: 9982)
- 30.1. Leírás: A Benta völgyét É-ről határoló vonulaton és a völgybe benyúló részén néhány jellegtelen, szürke, korongolt cserepet (**késő La Tène — korai császárkor**) találtunk. (MRT 7, 33.)
- 30.2. Irodalom: MRT 7, 1/21.
- 30.3. Ásatás: nincs
- 30.4. Datálás: 100-180
- 30.5. Megjegyzés: n. a.
31. Tó-melléki-dűlő (MRT 7, 1/8.; KÖH: 9969)
- 31.1. Leírás: A falutól Ny-ra, a Biai-tó Ny-i partján a tóra és a beleömlő patakra néző lejtőkön mintegy 550 x 300 m-es területen fekszik a lelőhely. A lelőhely D-i részén **II—III. századi** edénytöredékeket (köztük egy **Drag. 37.** terra sigillata **utánzatú** világosszürke töredéket) gyűjtöttünk. (MRT 7, 32.)
- 31.2. Irodalom: MRT 7, 1/8.
- 31.3. Ásatás: nincs
- 31.4. Datálás: 150-250
- 31.5. Megjegyzés: n. a.
32. Szabad-föld (MRT 7, 1/17.; KÖH: 9978)
- 32.1. Leírás: A Benta-patak K-i partján, a községtől ÉNy-ra mintegy 3 km-re, a herceghalmi út és vasútvonal között kis területen igen kevés **szürke, korongolt római kori** edénytöredék gyűjthető. (MRT 7, 33.)
- 32.2. Irodalom: MRT 7, 1/17.
- 32.3. Ásatás: nincs
- 32.4. Datálás: 180-250
- 32.5. Megjegyzés: n. a.s
33. **Üres tarisznya (MRT 7, 1/6.; KÖH: 10376)**
- 33.1. Leírás: Nagy valószínűség szerint a lelőhelyen a **2. század végén – 3. század elején** már **kőépület** állhatott, amelyre a felszíni **épületomladék** és a **markomann háborúk utáni** kerámia utal. A gazdasági életre a hombárok, világosszürke fazekak a kapcsolatokra pedig egy **Rheinabern-i terra sigillata** töredék (Severus-kor) is utal. A vallási életet egy **211-re** keltezhető Iuppiter oltár tükrözi. Nagyobb római, kőépítkezéssel rendelkező teleppel lehet számolni a lelőhelyen, amely megérte a **4. századot** is.
- 33.2. Irodalom: MRT 7, 31-32.
- 33.3. Ásatás: nincs
- 33.4. Datálás: 180-300
- 33.5. Megjegyzés: n. a.
34. **Herceghalom-Herceghalom (MRT 7, 1/37.; KÖH: 10380)**
- 34.1. Leírás: 1981-ben Ottományi Katalin **21,9x7,7 m** alapterületű, egy negyedénél osztott ÉNy-DK-i tájolású **épületet**, továbbá számos **gödörházat, árkokat** és egy **kemencét** tárt fel. Az épület feltehetően a 3. század közepén alakult ki és a 4. század közepéig volt használatban.
- 34.2. Irodalom: MRT 7, 1/37.; *RégFüz* 1981, 78. lh.; Ottományi-Gabler 1985.
- 34.3. Ásatás: 1981. Ottományi K.
- 34.4. Datálás: 180-350
- 34.5. Megjegyzés: n. a.
35. **Herceghalom-Pátyi-domb (MRT 7, 1/38.; KÖH: 10381)**
- 35.1. Leírás: A Herceghalmi Kísérleti Tangazdaságtól K-re, a Békás-patak K-i partján, a Pátyi-domb alacsony vonulatán kisebb római **villa rustica** maradványait (**építőkövek, tegulák, imbrexek**) észleltük, melyek között nagy mennyiségű, a **II. század végére (Drag. 32. sigillata** perem, **márványos festésű korsótöredék**) és a III. század végére keltezhető szürke fazék- és bögreperemeket, hombártöredékeket, valamint behúzott peremű és gömbölyű peremű táltöredékeket figyeltünk meg. (MRT 7, 36.)

- 2007-ben szakfelügyelet **alkalmával 2-3. századi épületnyomok**, kerámia került elő.
- 35.2. Irodalom: MRT 7, 1/38.; *RKM* 2007, 161.
- 35.3. Ásatás: 2007. Ottományi K.
- 35.4. Datálás: 100-250
- 35.5. Megjegyzés: n. a.
36. Herceghalom-Herceghalom (Csonkatebe) (MRT 7, 1/36.; KÖH: 10379)
- 36.1. Leírás: A Herceghalmi Kísérleti Gazdaság központjától ÉK-re, a Békás-patak Ny-i partjára néző emelkedőn egy K—Ny-i irányú völgy D-i oldala felett mintegy 400 x 250 m-es területen kevés római kori leletanyagot találtunk. A római kori anyagban **III. századi** erősen kihajló, széles profilált peremű szürke töredék volt. (MRT 7, 35.)
- 36.2. Irodalom: MRT 7, 1/36.
- 36.3. Ásatás: nincs
- 36.4. Datálás: 180-250
- 36.5. Megjegyzés: n. a.
37. **Herceghalom-Kozáromi-domb (MRT 7, 1/39.; KÖH: 10382)**
- 37.1. Leírás: A Herceghalmi Kísérleti Tangazdaságtól K-re, a Pátyi-dombot átszelő új út építésekor Patay Pál 1968-ban római kori edénytöredékeket és **tűzhelynyomot** észlelt. Az épülő út Ny-i oldalán kidobott földben **tegula** maradványokat látott. A Kozárom ÉNy-i végének tetején nagyméretű római villa rustica maradványait (**szépen faragott építőkövek, tegulák, imbrexek**) észleltük, melyek között nagymennyiségű, **a III. század elejétől a IV. század közepéig** keltezhető szürke, jól égetett fazék- és mélytálperemeket, bögre- és hombártöredékeket gyűjtöttünk. A Kozárom ÉNy-i magaslatát átszelő mélyút oldalfalaiban **méhkas alakú gödrök** metszeteit észleltük, valamennyiben III—IV. századi kerámiatöredékeket láttunk. Mindezek alapján e lelőhelyen a környező dombokat magába foglaló (1/37—1/38. sz. lelőhely) település központi villáját és a hozzá tartozó gazdasági épületeket sejthetjük, melyek a IV. század közepéig biztosan álltak.
- 1982-ben Ottományi Katalin egy **gödörházat és árkokat** tárt fel a területen. A település a 2. század kezdetétől a 3. század közepéig, a felszíni leletanyag alapján még tovább is létezett.
- 37.2. Irodalom: MRT 7, 1/39.; *RégFüz* 1982, 72. lh.; Ottományi-Gabler 1985.
- 37.3. Ásatás: 1982. Ottományi K.
- 37.4. Datálás: 100-350
- 37.5. Megjegyzés: n. a.
38. Herceghalom-Zsámbéki út (Csonkatebe) (MRT 7, 1/36.; KÖH: 10379)
- 38.1. Leírás: A lelőhely az M1 autópálya csomópont és a Zsámbéki út között található. A feltárás során 4 kelta kori gödör került elő. A megfigyelések szerint a telep folytatása Ny felé várható.
- 38.2. Irodalom:
- 38.3. Ásatás: 2001.
- 38.4. Datálás: 100-150
- 38.5. Megjegyzés: n. a.

Páty:

39. Lövdöző (MRT 7, 13/1.; KÖH: 10980)
- 39.1. Leírás: A lelőhelyen több, szétszórtnan heverő követ is megfigyeltünk, de ezek nem épületből származnak, így az itt gyűjtött nagyszámú római kori cserép **falusi településre** enged következtetni. A **keletgalliai díszítetlen terra sigillata, bepecsételt sigillata- utánzat**, szürke festett tál és bögre, piros és barna festésű korsók, tálak töredékei alapján a települést a **II—III. századra** keltezhetjük. (MRT 7, 126-127.)
- 39.2. Irodalom: MRT 7, 13/1.
- 39.3. Ásatás: nincs
- 39.4. Datálás: 100-300
- 39.5. Megjegyzés: n. a.
40. Fő-kút alja (MRT 7, 13/3.; KÖH: 10982)

- 40.1. Leírás: A **kövek és tegulatöredékek** arra utalnak, hogy a római korban egy kőépület állt itt, amelyet a gyér leletanyag — vízszintes peremű fazék és bordás pohár töredéke — alapján a **II—III. századra** keltezhetünk. Galgóczy Károly szerint a lelőhelyen „1873-ban egész római **balnearium** alapja ásatott ki. Megvoltak ebben a **vízvezető és melegítő csövek** is.” (MRT 7, 127.)
- 40.2. Irodalom: MRT 7, 13/3.
- 40.3. Ásatás: nincs
- 40.4. Datálás: 150-300
- 40.5. Megjegyzés: n. a.
41. Nagy-hegy (MRT 7, 13/10.; KÖH: 10989)
- 41.1. Leírás: A falu határának D-i szélén, a Füzes-patak K-i oldalán emelkedő domb lejtőjén 30 x 30 m-es területen **köveket** figyeltünk meg a szántásban, néhány sötétszürke, kemény, szemcsés, elkeskenyedő talpú urnatöredéket és enyhén profilált, duzzadt peremű bögretöredéket (**i. sz. II. század**) gyűjtöttünk. (MRT 7, 127.)
- 41.2. Irodalom: MRT 7, 13/10.
- 41.3. Ásatás: nincs
- 41.4. Datálás: 100-200
- 41.5. Megjegyzés: n. a.
42. **Malom-dűlő I. (MRT 7, 13/9.; KÖH: 10987)**
- 42.1. Leírás: Magyarország egyik legnagyobb, egészében feltárt vidéki települése, amelyet a továbbélt, gyorsan romanizálódó **kelták** népesítettek be elsőként. A településnek élénk kapcsolata volt a császárkor alatt Aquincummal, városi tisztségviselők is megtelepedtek területén. A településen már a **Hadrianus-korban** megkezdődnek a **kőépítkezések**. Az épületekben **terrazzo-padló**, **freskós** falak egyaránt előfordultak. Melléjük különböző **cölöpszerkezetű** és **földbe mélyített ház** található. A kerámiaanyagban a **teljes római kori import és regionális spektrum** fellelhető volt. A település egészen az 5. századig állhatott fenn (bővebben ld. bibliográfia).
- 42.2. Irodalom: MRT 7, 13/9.; Ottományi-Gabler 1985.; Ottományi 2007a.; Ottományi 2014.
- 42.3. Ásatás: 1982-1984. Ottományi K.; 1997. Maróti É., Ottományi K.; 1999. Ottományi K.
- 42.4. Datálás: 50-400
- 42.5. Megjegyzés: A lelőhely összefügg a **Kat. 43, 44**-as lelőhellyel.
43. **Malom-dűlő II. (MRT 7, 13/8.; KÖH: 10988)**
- 43.1. Leírás: A lelőhely minden valószínűség szerint összefügg a tőle délre fekvő Páty-Malom-dűlőben (**Kat. 42.**) feltárt *vicus*nak meghatározott lelőhellyel. A terepbejárások és a régészeti jellegű megfigyelések (19. sz.) alapján egy 2-3. századi (fűtött, **terrazzo-padlós** – fürdő?/lakóház?) **kőépítkezéssel** lehet számolni. A lelőhelyet északról egy késő római temető zárja le. A kerámiaanyagban korai, **2. század első felére** tehető töredékek, a **2-3. századra** jellemzően pedig **terra sigillata utánzatok** és kései festett **dörzstál** jelentkezik.
- 43.2. Irodalom: MRT 7, 13/8.
- 43.3. Ásatás: nincs
- 43.4. Datálás: 100-300
- 43.5. Megjegyzés: A lelőhely összefügg a **Kat. 41, 44**-es lelőhellyel.
44. Malom-dűlő III. (KÖH: 59538)
- 44.1. Leírás: A terepbejárás 2008. áprilisában zajlott, a tervezett beruházásokhoz szükséges örökségvédelmi hatástanulmány készítését megelőzően. Nagymértékben támaszkodtak az MRT 7. kötet topográfiai kutatásaira, feladatuk a tervezési területen ismert régészeti lelőhelyek feszíni kiterjedésének pontos lehatárolása és újabb lelőhelyek azonosítása. Malom-dűlő Páty belterületének délnyugati szélétől délre, a Füzes-patak nyugati oldalán emelkedő löszháton, a Malomi-dűlő K-i oldalán egy nagyméretű intenzív lelőhely található, ezt az MRT még két lelőhelyként azonosította (MRT 7. 13/8-9) (KÖH 10984, 24117), de Ottományi Katalin szerint a két dombháton kisebb völgygel elválasztott terület valójában **egyetlen összefüggő lelőhely egy kisebb völgy két oldalán**.
- 44.2. Irodalom: Archeodatabase
- 44.3. Ásatás: nincs
- 44.4. Datálás: 100-300
- 44.5. Megjegyzés: A lelőhely összefügg a **Kat. 42**-es lelőhellyel.

45. Belterület I. (MRT 7, 13/28.; KÖH: 11007)
- 45.1. Leírás: Valamivel nagyobb számú római kori cserepet gyűjtöttünk. A piros festésű tál töredéke, a sekélyen befésült, kavicsos soványítású szürke és barna oldaltöredék, valamint a vörösesbarna színű **hullámvonalas díszítésű** töredék alapján a **II. századra** keltezhetjük a telepet. (MRT 7, 131.)
- 45.2. Irodalom: MRT 7, 13/28.
- 45.3. Ásatás: nincs
- 45.4. Datálás: 100-200
- 45.5. Megjegyzés: n. a.
46. Belterület II. (MRT 7, 13/29.; KÖH: 11008)
- 46.1. Leírás: A lelőhely kis mérete továbbá a felszíni kerámia és kötőrmelék alapján a **2. században egy-két kőépület** állhatott a lelőhelyen. A regionális kapcsolatokra egy szürke **bepecsételt díszű** terra sigillata utánzat utalhat.
- 46.2. Irodalom: MRT 7, 13/29.
- 46.3. Ásatás: nincs
- 46.4. Datálás: 100-250
- 46.5. Megjegyzés: n. a.
47. **Laposi-dűlő (MRT 7, 13/19.; KÖH: 10998)**
- 47.1. Leírás: A lelőhelyen a felszíni **kő- és tegulatörmelék** alapján egy jelentősebb **1-3. század közepéig** fennálló **kőépítkezései** telep feküdt. Valószínűleg akár **fürdő** is lehetett a településen (10 db vízvezetékcső). A regionális gazdasági kapcsolatokra **Faltenbecher** és **márványozott** kerámiatöredékek utalnak.
- 47.2. Irodalom: MRT 7, 13/19.
- 47.3. Ásatás: nincs
- 47.4. Datálás: 100-250
- 47.5. Megjegyzés: n. a.
48. Nagy-Lapos-dűlő (MRT 7, 13/26.; KÖH: 11005)
- 48.1. Leírás: A község DNY-i határában, két patak összefolyása közötti domb ÉK-i lejtőjén **II. századi** narancsos festésű, mély római tál töredékét gyűjtöttük. (MRT 7, 131.)
- 48.2. Irodalom: MRT 7, 13/26.
- 48.3. Ásatás: nincs
- 48.4. Datálás: 100-180
- 48.5. Megjegyzés: n. a.
49. Kis-Gyurgyál (MRT 7, 13/21.; KÖH: 11000)
- 49.1. Leírás: A lelőhely DNY-i részén, a lejtőn római cserepeket találtunk, amelyek közül a legkorábbi egy barnára festett korsótöredék (**I. század vége—II. század**). Egy fésűs hombaroldal II. századi, egy kétosztatú korsófül és egy világosszürke, lekerékített peremtöredék a **II. század közepe—III. század első fele** közötti időre keltezhető. (MRT 7, 130.)
- 49.2. Irodalom: MRT 7, 13/21.
- 49.3. Ásatás: nincs
- 49.4. Datálás: 80-225
- 49.5. Megjegyzés: n. a.
50. Alsósori-Szabad-földek I. (MRT 7, 13/15.; KÖH: 10994)
- 50.1. Leírás: A Békás-patak K-i partja melletti meredek dombvonulat Ny-i lejtőjén, 300-400x150 m-es területen legalább **két római épület** felszíni nyomai (**tegulák, kövek**) és edénytöredékek észlelhetők. A gyűjtött leletanyagból a **II. századra** keltezhető egy enyhén kihajló peremű, durva, vörösbarna fazékperem, egy sávos festésű nagy korsó oldal töredéke, valamint egy seprűs díszű bögretöredék. Egy bekarcolt hullámvonalas díszű, szürke fazékváll és egy szemcsés, világosszürke korsószáj és fülindítás a **III. századhoz** köthető. (MRT 7, 129.)
- 50.2. Irodalom: MRT 7, 13/15.
- 50.3. Ásatás: n. a.
- 50.4. Datálás: 100-250
- 50.5. Megjegyzés: n. a.
51. Alsósori-Szabad-földek II. (KÖH: 55460)

- 51.1. Leírás: 2007-ben Redő Ferenc végzett megelőző feltárást a területen. Egy kőépület sarkát és egy gödörházat tárt fel, nagy mennyiségű 1-2. századi leletanyag kíséretében.
- 51.2. Irodalom: MRT 7, 13/15.
- 51.3. Ásatás: 2007. Redő Ferenc
- 51.4. Datálás: 100-250
- 51.5. Megjegyzés: n. a.

Telki:

52. Öreg-hegyi-dűlő (MRT 7, 32/2.; KÖH: 11835)

- 52.1. Leírás: A patakhöz közelebb eső részeken több helyen kiszántott **köves, tegulás** felületeket észleltünk, a cserepek mellett állatcsontok is voltak. A domb teteje felé haladva a leletanyag egyre inkább gyérült. A leletek többsége római kori: egy világosszürke, vastag falú nagy edény peremtöredéke körbefutó, vastag szögletes bordával **római kori kelta típus**, egy szürke, behúzott peremű táltöredék **II. századi**, egy szürke vastag falú, kavicsos anyagú, kihajló peremű töredék nyakon bekarcolt rövid, ferde rovátkákkal **II—III. századi**. **III. századiak** az alábbi leletek; két világosszürke, kihajló, lekerekített peremű töredék, egy sötétszürke, kemény, homokos anyagú széles, vízszintesen kiugró perem, egy vörös festésű tálperem, egy szürke lóhereszájú korsó füle. A lelőhelyen Soproni Sándor 1952-ben római kori házak **felszíni nyomait** figyelte meg. (MRT 7, 323.)
- 52.2. Irodalom: MRT 7, 32/2.
- 52.3. Ásatás: nincs
- 52.4. Datálás: 100-250
- 52.5. Megjegyzés: n. a.

53. *Hexensutten* (MRT 7, 32/6.; KÖH: 11839)

- 53.1. Leírás: A község szélétől 700 m-re Ny-ra, a Budajenői-patak ÉNy-i partján, lankás domboldalon 600 m hosszán, 100—140 m széles sávban gyűjtöttünk római kori leleteket. A felszínen három határozottabb foltban tegulatöredékeket is észleltünk. Kevés cserepet találtunk, ezek közül egy **II. századi pátkai** típusú szürke táltöredék, egy **III. századi** szürke, szélesen kihajló peremű bögretöredék érdemel említést. Soproni Sándor 1952-ben kiszántott épületnyomokat (**köves, tegulás, habarcsos foltok** laza sorát) figyelt meg a lelőhelyen. **Bronzedények, Diocletianus és Constantinus érmek** előkerüléséről is említést tesz. Földes László néprajzkutató közlése szerint a budajenői Telki úton lakó Csiby Károly telkén (lelőhelyünk Ny-i szélén) meszesgödör ásásakor 40 cm mélyen nagyszámú római kori edénytöredéket, mázatlan fekete és terrakottaszerű törmelékét és „egy fém baltafejet” — tartalmazó réteget bolygattak meg. A kertből állítólag egy bronzérmet az MNM-be vittek be. Földes László egy másik faluszéli háznál „Nagy Konstantin korabeli pénzeket” látott. Valószínűleg lelőhelyünkre vonatkozik az az adat, amely szerint a telki apátság földjén egy **Apis szobrocskát** találtak, Rómer Flóris pedig ugyanott tegulákat látott. Minthogy a lelőhely Telki és Budajenő között fekszik, itt említhetjük meg, hogy Rómer Flóris Jenőn is talált tegulákat. A telki apátság jószágkormányzójának gyűjteményében jenői lelőhellyel számon tartott **római érmeket, fibulákat, „láncokról lógó falloszt” és egy vízvezetékcsövet** látott.
- 53.2. Irodalom: MRT 7, 32/6.
- 53.3. Ásatás: nincs
- 53.4. Datálás: 100-350
- 53.5. Megjegyzés: n. a.

Zsámbék:

54. Malom-melletti dűlő I. (MRT 7, 38/24.; KÖH: 12601)

- 54.1. Leírás: A Békás-patak ÉK-i partján, domboldalon levő szántón, kb. 50 x 50 m-es területen néhány római kori edénytöredéket találtunk. (MRT 7, 360.)
- 54.2. Irodalom: MRT 7, 38/24.
- 54.3. Ásatás: nincs
- 54.4. Datálás: 180-250
- 54.5. Megjegyzés: n. a.

55. *Közép-fertályok I.* (MRT 7, 38/19.; KÖH: 12596)

- 55.1. Leírás: A lelőhelyen a felszíni kerámialeletek, továbbá a **kövek és tegulák** alapján a 2. században már kőépület állhatott. A felszíni gyűjtésből származó anyagból a távolabbi kapcsolatokra a Drag. 37-es **Lezoux-i terra sigillata** töredéke, továbbá egy **brigetioi festett sáv**os korsó töredéke utal.
- 55.2. Irodalom: MRT 7, 38/19.
- 55.3. Ásatás: nincs
- 55.4. Datálás: 100-250
- 55.5. Megjegyzés: n. a.
56. Közép-fertályok II. (MRT 7, 38/18.; KÖH: 12595)
- 56.1. Leírás: A Békás-patak DNy-i partján, a patak és a biai út között, domboldalon lévő szántón, 300 x 150 m-es területen római kori edénytöredékeket találtunk. Egy **terra sigillata** peremtöredék **II. századi**. (MRT 7, 358.)
- 56.2. Irodalom: MRT 7, 38/18.
- 56.3. Ásatás: nincs
- 56.4. Datálás: 150-200
- 56.5. Megjegyzés: n. a.
57. Malom-melletti dűlő II. (MRT 7, 38/23.; KÖH: 12600)
- 57.1. Leírás: A falutól DK-re mintegy 3 km-re, a Békás-patak ÉNy-i partján 120 x 160 m-es területen kevés római kori cserepet találtunk. Közülük egy **raetiai csésze** fenék-, oldaltöredéke érdemel említést (**II. század eleje**). (MRT 7, 360.)
- 57.2. Irodalom: MRT 7, 38/23.
- 57.3. Ásatás: nincs
- 57.4. Datálás: 100-180
- 57.5. Megjegyzés: n. a.
58. Biai-Nagy-földek I. (MRT 7, 38/10.; KÖH: 12587)
- 58.1. Leírás: A Békás-patak K-i partjánál, a víz melletti enyhe lankán kb. 1000 m hosszan elhúzódó, 200 m szélességű sávban találtunk különböző korú leleteket. Római kori cserepeket főleg a **lelőhely É-i harmadában és közepe táján** gyűjtöttünk. Egy barnára festett, gömbölyded bögretöredék és egy gömbtestű bögre erősen kiugró barázdált pereme **II. századi**. A **III. századi** cserepek közül kiemelhető egy párhuzamos-, illetve hullámvonalköteges fazékdoldal és egy vízszintesen barázdált **hombárperem**. Egy **terra sigillata** talpgyűrű töredéke nagy valószínűséggel Drag. 33. típusú csészéhez tartozott (késő **Antoninus—Severus kor?**).
- 58.2. Irodalom: MRT 7, 38/10.
- 58.3. Ásatás: nincs
- 58.4. Datálás: 150-250
- 58.5. Megjegyzés: n. a.
59. **Biai-Nagy-földek II.** (MRT 7, 38/2.; KÖH: 12579)
- 59.1. Leírás: A lelőhelyen néhány kőépület jelenlétére utalnak a felszínen szóródó **kövek és tegulák**, amelyek a kerámialeletek alapján („pátkai”-típusú tál, **sigillatautánzat**-Drag. 33.) a **2-3. században** virágzó településhez tartozhattak. A település területéről került elő továbbá egy **bronzkorsó, patera** töredéke, továbbá egy **kőmedence**.
- 59.2. Irodalom: MRT 7, 38/2.
- 59.3. Ásatás: nincs
- 59.4. Datálás: 100-250
- 59.5. Megjegyzés: n. a.
60. Akadémia utca (MRT 7, 38/27.; KÖH: 12604)
- 60.1. Leírás: 1971 júniusában, a község központjában levő **Akadémia utca 6. sz.** épület (Postahivatal) **előtt** vízvezetékárokkal átvágták az úttestet, eközben régészeti leletek kerültek elő. Tettamanti Sarolta helyszíni szemléje során az árok falaiban 1,3 és 0,8 m hosszán, 70—80 cm mélységben átégett, átlagosan 30 cm vastag agyagréteget (talán földbe mélyített kemencerészletet) figyelt meg. A rétegben hamus és faszenes, leletekben gazdag betöltődést észlelt. A leletek egy része ún. „**dák jellegű**”, szabadkézzel formált kerámia. A korongolt kerámia egy része késő **LT jellegű** (sárgásszürke, alávágott peremű tál; szürkésbarna, tömör talpú edény talptöredéke; szürke, kívül bordával tagolt, behúzott peremű és kisebb, talpgyűrűs **hombár** töredékei; vörös, gömb alakú, kihajló peremű edény töredékei), míg a világossárga színű, **vörös festésű**,

- rövid függőleges peremű, **talpgyűrűs tál** a **korai császárkorban** volt használatos. Hasonló korú a sárgás színű, lekopott vörös festésű, vállon kettős bordával díszített mély tál peremtöredéke és a barnás színű, lekopott felületű, közel vízszintes tányérú, kb. 1 cm-re felálló peremű, talpgyűrűs tál. Leletanyaga alapján a tűzhely vagy kemencemaradvány korát az **LT D végétől az i. sz. II. század elejéig** terjedő időszakban határozhatjuk meg, bennszülött településhez tartozó objektumnak tarthatjuk. (26. t. 4., 27. t. 11., 29. t. 2.)
- 60.2. Irodalom: MRT 7, 38/27.
- 60.3. Ásatás: nincs
- 60.4. Datálás: 50-130
- 60.5. Megjegyzés: n. a.
61. Római katolikus templom (MRT 7, 38/22.; KÖH: 12599)
- 61.1. Leírás: A templom melletti árokban a domb erős rétegzettségét figyeltük meg, a templomkerti virágágyásokban viszonylag sok apróra törött római kori edénytöredéket találtunk. A lelőhely kiterjedését a beépítettség miatt nem tudtuk megállapítani. A római kort **zöldesbarna mázas** és hullámvonalköteges díszítésű szürke oldaltöredék képviselte. (MRT 7, 358.)
- 61.2. Irodalom: MRT 7, 38/22.
- 61.3. Ásatás: nincs
- 61.4. Datálás: 250-350
- 61.5. Megjegyzés: n. a.
62. **Anyácsa (MRT 7, 38/15.; KÖH: 12592)**
- 62.1. Leírás: A község határának ÉNy-i sarkában, két patak összefolyásának szögében, az ártérből kiemelkedő domboldalon **II. századi** római kori cserepeket: egy korongolt, **narancsos festésű** korsó oldalát és egy sötétszürke, kavicsos, korongolt fazéktöredéket is találtunk. (MRT 7, 357-358.)
- 62.2. Irodalom: MRT 7, 38/15.
- 62.3. Ásatás: nincs
- 62.4. Datálás: 150-250
- 62.5. Megjegyzés: n. a.
63. **Várkastély (MRT 7, 38/37.; KÖH: 12614)**
- 63.1. Leírás: A település nyugati részén, a Zsámbéki- hegy DK- i lábánál, kisebb dombtetőn áll a barokk Zichy- kastély. Siklósi Gyula, 2007 (Sza.65325): A leégett Apor Vilmos Rk. főiskola (Zsámbék, Zichy tér 3., MRT 38/37. lh.) épületében végzett állagmegóvási és átépítési munkálatok régészeti felügyeletet tettek szükségessé, melyet a PMMI felkérésére végeztek el 2006-ban. A várhegy a római korban is lakott volt. A szakfelügyelet időtartama alatt római kori falrészletet sikerült megfigyelni, mellőle terra sigillata került felszínre.
- 63.2. Irodalom: MRT 7, 38/37.
- 63.3. Ásatás: nincs
- 63.4. Datálás: 150-250
- 63.5. Megjegyzés: n. a.

Pilisvörösvári járás

Pilisborosjenő:

64. Malom-dűlő I. (MRT 7, 15/4.; KÖH: 11131)
- 64.1. Leírás: A lelőhelyen egy kónikus testű, szürke, korongolt, **II—III. századi** római korsó oldala is előkerült. (MRT 7, 142.)
- 64.2. Irodalom: MRT 7, 15/4.
- 64.3. Ásatás: nincs
- 64.4. Datálás: 150-250
- 64.5. Megjegyzés: n. a.
65. Malom-dűlő II. (MRT 7, 15/5.; KÖH: 11132)
- 65.1. Leírás: A község határának DNy-i szélén, a Háziréti-patak ÉK-i partja melletti meredek domboldalon kis területen egy **terra sigillata** apró töredékét találtuk. (MRT 7, 142.)
- 65.2. Irodalom: MRT 7, 15/5.

- 65.3. Ásatás: nincs
65.4. Datálás: 180-250
65.5. Megjegyzés: n. a.

Solymár:

66. Erdei-földek (Steinriegel) (MRT 7, 25/1.; KÖH: 11412)

66.1. Leírás: A község határának K-i felében, egy kiszáradt vízfolyás medre melletti enyhe lejtőjű domboldalon 200 x 80 m-es területen **köveket és római téglákat** láttunk a szántásban. Hasonlókat figyelt meg a területen 1968-ban Deér István geológus, aki a nagy mennyiségű kerámia mellett **paticsmaradványokat** is talált. Az általa gyűjtött többi cserép római kori volt: **I—II. századi kelta jellegűek** az erősen profilált peremű kónikus és a behúzott peremű szűkülő aljú finom szürke tálak, a két sáv között besímitott hullámvonallal díszített fazékoldal. A II. századi cserepek között három **Drag. 32., 33. típusú szürke utánzatot** (II. század második fele), két vörös sávós festésű korsóoldalt, egy szürke és egy narancspiros festésű tányértöredéket, egy finom gömbölyű testű tálacskatöredéket és egy grafitos bordázott orsógombot említünk meg. Egy olajtartó **zöld üvegcorsó** peremtöredékét a II. század második, III. század első fele közötti időbe soroljuk. A leletanyagban több **II—III. századi** bordázott peremű, fésűs díszű hombártöredék van. Végül egy **zöldmázás oldaltöredéket** a **IV. századra** datálhatunk. Terepbejárásunkon csak késő római, **III—IV. századi** darabokat találtunk: sötétszürke, durva, porózus anyagú házikerámiát, kihajló, kiugró peremű, szürke, homokos anyagú töredékeket, sárga vörösfestésű edény oldalt. Lelőhelyünket Arányi Lajos is említi, sok római **falmaradványról** tud a Steinriegel dűlőben és egy innen származó **füstölőtál** rajzát közli. (MRT 7, 213.)

66.2. Irodalom: MRT 7, 25/1.

66.3. Ásatás: nincs

66.4. Datálás: 100-300

66.5. Megjegyzés: n. a.

67. György-hegy (MRT 7, 25/16.; KÖH: 11427)

67.1. Leírás: A Solymári Helytörténeti Gyűjtemény **II—III. századi**, kézzel formált és szürke, korongolt fazéktöredékeket őriz a lelőhelyről. (MRT 7, 220.)

67.2. Irodalom: MRT 7, 25/16.

67.3. Ásatás: nincs

67.4. Datálás: 150-250

67.5. Megjegyzés: n. a.

68. Krautgarten-dűlő (MRT 7, 25/4.; KÖH: 11415)

68.1. Leírás: A lelőhelyen valószínűleg a korai császárkorban, már a **2. század elején** kőépületek állhattak. A budakeszi járás *vicus*nak tartott lelőhelyeihez hasonlóan a bennszülött alaplakosság (**noricum-pannoniai fibula, sávós piros festésű edény**) romanizálódásával jöhetett létre a település. A kerámiaanyagban a regionális és távolsági gazdasági kapcsolatok szépen kirajzolódnak: „**pátkai**” típusú tálperem, **terra sigillata** (Drag. 18/31.-**Antoninus kor**, Drag. 32., Drag. 33.- **Lezoux, Közép Gallia**, Drag. 37. típusok, Drag. 42.), **pecsételt díszű** utánzatok (Banassac-műhely utánzatai), homokbeszórásos **raetiai** csésze, **dörzstál**. 1976-ban egy 2-3. századi **kemence** került elő, 1978-ban pedig valószínűleg több periódusú **kőépületek** falmaradványait tárta fel Kocztur Éva a Béke u. folytatásában futó földúton. Minden valószínűség szerint egy jó kapcsolatokkal rendelkező (a diagonális út mentén fekvő) gazdasági központtal lehet a település esetében számolni.

Arányi Lajos a Krautgarten-dűlőben levő sok **római falmaradványról** ír. Esetleg területünkre vonatkozik Rómer Flóris adata, amely szerint „a régi Mátyás várhoz közeli földeken” többek között faragott római kövek, cserepek, vas nyílhegyek „fedeztetek fel”. Bottyán Árpád és Sági Károly 1943-ból, illetve 1952-ből való jelentése a Várhegy alatt a Solymári- és Jegenye-patakok összefolyásánál megfigyelt római kori cserepekről emlékezik meg. (MRT 7, 214-215.)

68.2. Irodalom: MRT 7, 25/4., *RégFüz* 1978, 81. lh.; Kocztur 1985.

68.3. Ásatás: 1976. Tettamanti S., Feld I.; 1978. V. Kocztur É.

68.4. Datálás: 100-300

68.5. Megjegyzés:

69. **Zöldfa-völgy (MRT 7, 25/3.; KÖH: 11414)**

69.1. Leírás: A lelőhelyen kőépületekre és ipari tevékenységre utaló leletanyagot lehetett gyűjteni (**kő-, tegulatörmelék, salak**). A település gazdasági kapcsolataira a **terra sigillata** (Drag. 37 – Pfaffenhofen-Westerndorf, Drag. 33 – Severus-kor), piros festésű, **bepecsételt** kerámia és későcsászárkori **dörzstál** töredékei utalnak.

69.2. Irodalom: MRT 7, 25/3.

69.3. Ásatás: nincs

69.4. Datálás: 150-300

69.5. Megjegyzés: n. a.

70. Várhegy (MRT 7, 25/6.; KÖH: 11417)

70.1. Leírás: Feld I. 1976-1977-es ásatásán kevés római kori kerámiát gyűjtött.

70.2. Irodalom: MRT 7, 25/6.

70.3. Ásatás: 1976-1977. Feld I.

70.4. Datálás: 150-300

70.5. Megjegyzés: n. a.

Pilisvörösvár

71. Krizsne role (MRT 7, 21/2.; KÖH: 11190)

71.1. Leírás: A Határréti és Háziréti-patakok összefolyásától DK-re, a patak völgy DNy-i, lankás partján, kevés római kori edénytöredéket találtunk kb. 100x 100 m-es területen. A díszítetlen **terra sigillata** töredék és a világosszürke edénytöredék valószínűleg **III. századi**. (MRT 7, 169.)

71.2. Irodalom: MRT 7, 21/2.

71.3. Ásatás: nincs

71.4. Datálás: 200-250

71.5. Megjegyzés: n. a.

72. **Osztott-földek (MRT 7, 21/3.; KÖH: 11191)**

72.1. Leírás: A község szélétől K-re, mintegy 1000—1200 m-re a Határréti-patak DNy-i partján nagy kiterjedésű (700 x 300 m) római kori település nyomait észleltük. A felszínen nagy mennyiségű **kő- és tegulatörmedéket** figyeltünk meg. A gyűjtött kerámiaanyag legnagyobb része a **III. századra** keltezhető, említést érdemel egy vörös festésű kései **sigillata utánzat**, egy világosszürke, eredetileg festett, enyhén behúzott peremű tál töredéke, egy szürke, gömbölyű peremű, meredek falú bögre darabja, valamint egy kihajló, duzzadt peremű, nyak alatt bordával díszített fazéktöredék. Egy **sírkő töredék**et is találtunk a szántásban, anyaga mészkő, mag.: 47, sz.: 35, vast.: 11 cm. Téglalap alakú, igen mély, fülkeszerű mezőben bennszülött nő feje látható turbánnal. A portré felett valószínűleg a tympanon jobb sarkának indítása már csak töredékes és igen kopott állapotban maradt meg. Készítésének valószínű ideje a **II. század**.

72.2. Irodalom: MRT 7, 21/3.

72.3. Ásatás: nincs

72.4. Datálás: 150-250

72.5. Megjegyzés: n. a.

73. Freiäcker, Krautländer (MRT 7, 21/5.; KÖH: 11193)

73.1. Leírás: A község K-i szélénél, a Háziréti-patak és a községből folyó kisebb patak által határolt domboldalon, kb. 500 x 300 m-es területen edénytöredékek és paticsdarabok találhatóak. A lelőhely DNy—Ny-i kiterjedését a beépítettség miatt nem tudtuk meghatározni. A lelőhely **K-i részén**, kiszántott **gödörök hamus feltjaiból** késő **kelta—római kori**, szürke, korongolt edénytöredékeket (kerekített peremű, vállon alacsony bordával díszített hombártöredék; grafitzegény anyagú, félkörösen kifelé vastagodó, perem alatt sekély árkokkal díszített edény töredéke; félgömbös testű, ívelten kihajló peremű táltöredék) gyűjtöttünk.

73.2. Irodalom: MRT 7, 21/5.

73.3. Ásatás: nincs

73.4. Datálás: 100-180

73.5. Megjegyzés: n. a.

74. Sima-dűlő (Dörfl) (MRT 7, 21/11.; KÖH: 11199)
- 74.1. Leírás: A lelőhelyen egy római kori, **fogaskarcolt** díszítésű fazék(?) peremet is gyűjtöttünk. (MRT 7, 171.)
- 74.2. Irodalom: MRT 7, 21/11.
- 74.3. Ásatás: nincs
- 74.4. Datálás: 150-250
- 74.5. Megjegyzés: n. a.
75. Öreg-földek (MRT 7, 21/10.; KÖH: 11198)
- 75.1. Leírás: A Pilisszántóra vezető úttól K-re, a Határréti-patak és az út közötti 250 x 100 m-es területen, a patak DNy-i partján levő domboldalon kevés edény töredéket, római kori szürke, finoman iszapolt, **korongolt, talpgyűrűs fenéktöredéket** gyűjtöttünk. (MRT 7, 170.)
- 75.2. Irodalom: MRT 7, 21/10.
- 75.3. Ásatás: nincs
- 75.4. Datálás: 150-250
- 75.5. Megjegyzés: n. a.
76. Szabadságliget (MRT 7, 21/18.; KÖH: 11206)
- 76.1.** Leírás: A község ÉNy-i határában a Háziréti-patak forrásvidéke közelében, a Karácsonyi parcellázás területén 1944-ben Dobolyi Gyula gimnáziumi tanár leventéivel gyakorlat közben **római romokra** bukkant. Később a területen ásatást végzett, melynek során „sok bronzleletet” talált, többek között egy **Traianus** érmet is eltulajdonított. A lelőhelyről semmiféle anyagot nem szolgáltatott be az MNM- nek (MRT 7, 172.).
- 76.2. Irodalom: MRT 7, 21/18.
- 76.3. Ásatás: nincs
- 76.4. Datálás: 100-250
- 76.5. Megjegyzés: n. a.

Pilisszántó:

77. Dolne-Luki (MRT 7, 17/3.; KÖH: 11163)
- 77.1. Leírás: A községtől DK felé, mintegy 1,5 km-re, a Pilisvörösvárra vezető út Ny-i oldala mentén, a községen átfolyó s a Határréti-patakba ömlő patak völgyének K-i szélén, 300 m hosszú sávban néhány római kori edénytöredéket gyűjtöttünk. A római kori leletanyagot egy világosszürke, homokos anyagú, korongolt, kisméretű fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke képviseli. (MRT 7, 153.)
- 77.2. Irodalom: MRT 7, 17/3.
- 77.3. Ásatás: nincs
- 77.4. Datálás: 200-250
- 77.5. Megjegyzés: n. a.
78. Kálvária-dűlő (MRT 7, 17/8.; KÖH: 11168)
- 78.1. Leírás: A falutól DK-re mintegy 1,3 km-re, a dűlő DK-i végében, a Háziréti-patakba torkolló kis patak Ny-i partján **II—III. századi** római kerámiát (narancsos festésű oldaltöredék, szürke peremtöredék) találtunk. (MRT 7, 154.)
- 78.2. Irodalom: MRT 7, 17/8.
- 78.3. Ásatás: nincs
- 78.4. Datálás: 180-250
- 78.5. Megjegyzés: n. a.
79. Zadoline-uszke I. (MRT 7, 17/7.; KÖH: 11167)
- 79.1. Leírás: A község D-i szélétől D-re, kb. 1 km-re, kis patak DNy-i partján 400 x 200 m-es területen az alábbi leleteket gyűjtöttük: **II—III. századi** darabok (szürke fedő- és korszó fenék-, oldaltöredék, téglaszínű **dörzstál** peremtöredéke) (MRT 7, 154.)
- 79.2. Irodalom: MRT 7, 17/7.
- 79.3. Ásatás: nincs
- 79.4. Datálás: 180-250
- 79.5. Megjegyzés: n. a.

80. **Kálvária (MRT 7, 17/1.; KÖH: 11161)**

80.1. Leírás: 1968-ban Kelemen Márta terepbejárást végzett a területen. A gyűjtött edénytöredékek közül az **i. sz. II. századra** keltezhető egy **vékony falú szürke csésze** alja, az egyenes peremű szürke bögre a **II—III. századra** jellemző, egy nagyméretű hombárperem pedig a **III. századhoz** köthető. A Kálváriától D-re nagyszámú római kori edénytöredék figyelhető meg a kövek között, mely utóbbiakról — minthogy maga a talaj is erősen köves — nem tudtuk megállapítani, hogy építőkövek-e. A leletanyagból említést érdemel egy **vascsat** (33. t. 5.), az **i.sz. II. századra** jellemző sötétszürke, gömbtestű bögre töredéke és egy **barnás festésű, homokbeszórásos pohár** darabja, a II—III. századhoz köthető egy sötétszürke, behúzott peremű tál, narancsos festésű korsótöredék, valamint egy **Drag. 37. tál** díszítetlen alsó részének töredéke (**Rheinzabern**), míg az erősen profilált, szürke bögreperem és piros festésű **dörzstál** töredék a III. század második felére, ill. a IV. század elejére keltezhető. Ugyanekkor sikerült lokalizálnunk az 1960-ban előkerült **éremleletet**, amelyet Jánszky István a Kálváriától D-re 200—250 m-re talált egy okkersárga kis korsóban, és amelyből 98 db az MNM-be került. Az éremlelet **Iulia Domna** RIC 379 (a) veretével indul és **Traianus Decius** RIC 12b, 16c, 21b, 7c érmeivel zárul a **251. év** első felében, így mintegy 40 évet ölel fel. Valamennyi érem verdefényes antoninianus. (MRT 7, 151-153.)

A lelőhely D-i végében 2000-2001-ben egy **négyszögletes 28x7,5 m alapterületű, fűtött helységű, terrazzo padlós** épületet tártak fel, amelynek fennállási ideje a 3. század, 4. század közepe lehetett.

80.2. Irodalom: MRT 7, 17/1.; *RKM* 2001, 214. lh.

80.3. Ásatás: 2000-2001. Kocsis L. – Prohászka, M.

80.4. Datálás: 100-350

80.5. Megjegyzés: n. a.

81. **Zadoline-uszke II. (MRT 7, 17/6.; KÖH: 11166)**

81.1. Leírás: A községtől DNy-ra, a Kálvária-domb Ny-i szomszédságában, kis vízfolyás forrása fölött 700 x 400 m-es területen több ízben gyűjtöttünk cserepeket. A leletanyagban **római kori kelta** szürke, duzzadt peremű nagy fazekak töredékei, **Drag. 37. (Lezoux, Antoninus-kor)** típusú oldal töredék, továbbá **II. századi** darabok (**homokbeszórásos csésze** töredéke, vastag falú fésűs oldal, piros festésű darabok, sárga behúzott, valamint szürke galléros peremtöredékek) vannak. Egy piros festésű behúzott peremű tál a **II—III. századra** datálható. A **III. századi** anyagot az alábbi darabok jellemzik: szürke, vastag falú, grafitos anyagú, háromszög átmetszetű perem töredék, szürke korsóperem és szürke behúzott tálperem. A területen II. Constantius caesar **follisát**, valamint salakdarabokat is találtunk. (MRT 7, 154.)

81.2. Irodalom: MRT 7, 17/6.

81.3. Ásatás: nincs

81.4. Datálás: 100-350

81.5. Megjegyzés: n. a.

82. **Belterület (MRT 7, 17/9.; KÖH: 11169)**

82.1. Leírás: 2003. ERD alapján kevés római kerámia.

82.2. Irodalom: MRT 7, 17/9.

82.3. Ásatás: nincs

82.4. Datálás: 100-350

82.5. Megjegyzés: n. a.

Piliscsaba:

83. **Rácvölgy (MRT 7, 16/4.; KÖH: 11143)**

83.1. Leírás: A lelőhelyen, 80 x 160 m-es felületen — legsűrűbben az ártér fölötti lejtő kezdetén egy sávban heverő nagy számú **kő, tegulatöredék**, illetve **habarcs** alapján kőépület állhatott a felszínen. Thomas Edit nem tette közzé **1958-as ásatásának** alaprajzát, amikor 15-20 cm-es mélységben jó megtartású **falakat** talált, mindenesetre egy **2-4. századig** fennálló településsel számolhatunk a lelőhelyen. A regionális és távolsági gazdasági kapcsolatokat a Drag. 37-es **terra sigillata, brigetiói festett sáv**os töredék, illetve egy **pecsételt** díszű sigillata utánzat bizonyítja.

83.2. Irodalom: MRT 7, 16/4.

83.3. Ásatás: 1958. B. Thomas E.

83.4. Datálás: 150-350

- 83.5. Megjegyzés: Valószínűleg néhány, a lelőhelyről származó tárgyat a Magyar Nemzeti Múzeum fogadhatott be a 19. században.
84. Töltési-rét (MRT 7, 16/12.; KÖH: n. a.)
- 84.1. Leírás: Egy sötétszürke, mészköszemcsékkel soványított, kézzel formált, kissé behajló szájú edény peremtöredéke, perem alatt széles, vízszintes árokkal — késő kelta vagy korai római kori. (MRT 7, 149.)
- 84.2. Irodalom: MRT 7, 16/12.
- 84.3. Ásatás: nincs
- 84.4. Datálás: 100-150
- 84.5. Megjegyzés: n. a.
85. Jászfalu I. (MRT 7, 16/9.; KÖH: n. a.)
- 85.1. Leírás: A tinnyei vasútállomástól DK-re levő dombháton, kb. 300 x 100 m-es területen római kori edénytöredékek találhatóak. **I—II. századiak** a szürke, finoman iszapolt táltöredékek (félkörösen kifelé vastagodó peremtöredék és a talpgyűrűs, belül kopott fogaskarcolt díszítésű táltöredék); a nyersszínű, erősen behúzott, bordázott hombártöredékek és a vízszintesen levágott, befelé vastagodó peremű, perem alatt vízszintes árkokkal díszített mély tál perem töredéke **II. századiak**; a sötétszürke, homokos anyagú, széles vízszintes peremű fazéktöredék és a Drag. 36. formájú, piros festésű tálperem a **II—III. századra** keltezhető. A terepbejáráskor talált **Traianus** erősen kopott **érme** alátámasztja a kerámia keltezését. (MRT 7, 148.)
- 85.2. Irodalom: MRT 7, 16/9.
- 85.3. Ásatás: nincs
- 85.4. Datálás: 100-350
- 85.5. Megjegyzés: n. a.
86. **Jászfalu II. (MRT 7, 16/8.; KÖH: n. a.)**
- 86.1. Leírás: A lelőhelyen 1981-1991 között egy **2-3. századra** datálható **20x13 m-es hypocaustum** fűtéssel ellátott (*porticus?*-**oszlopfő**) **épület** került feltárássra. Minden bizonnyal egy nagyobb kiterjedésű, kőépítkezéssel is ellátott településsel számolhatunk a lelőhelyen, amelytől északra egy római temetkezési szokásoknak megfelelő temető feküdt, sírépítményekkel (**sast ábrázoló dombormű**). A gazdasági kapcsolatokra a **terra sigillata** leletanyag utal.
- 86.2. Irodalom: MRT 7, 16/8.; *RégFüz* 1989, 54. lh.; *RégFüz* 1990, 56. lh.; *RégFüz* 1991, 60. lh.
- 86.3. Ásatás: 1989-1991. Maróti É.
- 86.4. Datálás: 100-350
- 86.5. Megjegyzés: n. a.
87. Jászfalu III. (MRT 7, 16/2.; KÖH: 11148)
- 87.1. Leírás: A közhiteles nyilvántartás szerint a területen római kőépület fekszik.
- 87.2. Irodalom: n. a.
- 87.3. Ásatás: nincs
- 87.4. Datálás: n. a.
- 87.5. Megjegyzés: n. a.
88. Furkó-hegy (MRT 7, 16/15.; KÖH: n. a.)
- 88.1. Leírás: A Kenyérmezői-patak DNy-i partján, a Furkó-hegy lábánál kb. 250 x 80 m-es területen római kori edénytöredékek találhatóak. A lelőhely nagyobbik része feltöretlen legelő, ill. a Pilishegyi ÁG. majorja. A barna, erősen homokos anyagú, kézikorongon készült, ferdén kihajló peremű fazéktöredék; a nyersszínű, kívül vörös festésű korsó- vagy kancsótöredék és a szürke, erősen homokos anyagú, korongolt, behúzott szájú, vállon bordával tagolt hombártöredék az **I. század vége — III. század** eleje közötti időszakra keltezhető. (MRT 7, 150.)
- 88.2. Irodalom: MRT 7, 16/15.
- 88.3. Ásatás: nincs
- 88.4. Datálás: 100-250
- 88.5. Megjegyzés: n. a.
89. Öregségi-pusztá (MRT 7, 16/1.; KÖH: n. a.)
- 89.1. Leírás: A Kenyérmezői-patakba torkolló Melegvölgyi-forrásból eredő mellékág Ny-i oldalán, domb alján 40 x 200 m-es sávban **kőtörmelék**et, **tegulákat** figyeltünk meg. A gyűjtött leletanyagban **I—II. századi** (római—kelta) vörös és barna festésű perem- oldaltöredékek, **II. századi** szürke fedő; firniszes

bevonatú, tűzdelt díszítésű peremtöredék; szürke-vörös, vonal-, hullámvonalköteges oldaltöredék; sávos vörös festésű, vízszintes peremű, sárga töredék; széles vízszintes peremű szürke töredék; világosszürke, lekerekített perem, széles bordázott perem (**III. századiak**), valamint egy III.- esetleg IV.-századra datálható, lekerekített kiugró peremű, barnászörös festésű töredék található. Találtunk egy sárga, agyagból készült **istenszobrocskát**: fürtös, hosszúhajú fejet ábrázoló töredéket is. (31. t. 7.) (MRT 7, 145-146.)

89.2. Irodalom: MRT 7, 16/1.

89.3. Ásatás: nincs

89.4. Datálás: 100-300

89.5. Megjegyzés: n. a.

Tinnye:

90. Garancsi-tó (MRT 7, 33/1.; KÖH: 11861)

90.1. Leírás: A Piliscsabára vezető úttól K-re, a Garancsi-tó É-i partján levő, különálló kis dombon, mintegy 50 x 50 m-es területen kevés **paticsot** és apróra törött cserepeket találtunk, közülük egy sötétszürke, törésfelületen vöröses színű, korongolt, profilált, római kori fazékperem került az SZFM- be. A tinnyei Művelődési Ház helytörténeti gyűjteményében láttunk néhány **terra sigillata** töredéket és szürke cserepet, amelyek állítólag a Garancsi-tó mellől származnak. (MRT 7, 325.)

90.2. Irodalom: MRT 7, 33/1.

90.3. Ásatás: nincs

90.4. Datálás: 150-250

90.5. Megjegyzés: n. a.

91. Tinnye (MRT 7, 33/3.; KÖH: 11863)

91.1. Leírás: A belterületől K, ÉK-re, a Békás-patak K-i mellékpatakjának É-i partja feletti dombvonulaton, kb. 200—250 x 380 m nagyságú területen településnyomokat találtunk. Terepbejárásunkkor a lelőhely D-i részén **kevés római kori cserepet** (így pl. egy **II—III. századi**, barázdált testű fazéktöredéket, egy piros festésű korsóoldalat és egy talán IV. századi, barázdált korsótöredéket) is gyűjtöttünk. (MRT 7, 326.)

91.2. Irodalom: MRT 7, 33/3.

91.3. Ásatás: nincs

91.4. Datálás: 150-300

91.5. Megjegyzés: n. a.

92. Belterület (MRT 7, 33/15.; KÖH: 11875)

92.1. Leírás: A község belterületén, a református templomtól K-re, a Békás-patak ÉK-i partján levő lankás domboldalon csak néhány kertben gyűjthettünk leleteket. Római kori a sötétszürke, homokos-kavicsos anyagú, **korongolt hombártöredék**, befésült vízszintes és hullámos vonal- kötegekkel és a világosszürke, homokos anyagú, kihajló pereme belső oldalán hornyolt fazékperem. (**MRT 7, 328.**)

92.2. Irodalom: MRT 7, 33/15.

92.3. Ásatás: nincs

92.4. Datálás: 150-250

92.5. Megjegyzés: n. a.

Perbál:

93. Ökör-kút-dűlő (MRT 7, 14/30.; KÖH: 11089)

93.1. Leírás: A falutól K-re, a Békás-patak K-i oldalán emelkedő lankás domboldalon egy 50 m átmérőjű területen kevés jellegtelen római kori cserepet találtunk a szántásban. (MRT 7, 140.)

93.2. Irodalom: MRT 7, 14/30.

93.3. Ásatás: nincs

93.4. Datálás: 150-250

93.5. Megjegyzés: n. a.

94. Újmajor (MRT 7, 14/6.; KÖH: 11065)

- 94.1. Leírás: A lelőhelyen a felszíni leletek alapján (**kő- és tegulatörmelék**) kőépület állhatott a **2. század** folyamán. Egy csaplyukas **küszöbkő** is ismert a településről. A gazdasági kapcsolatokra egy Drag. 37-es típusú **terra sigillata** tál (Rheinzabern, Ianuarius II.; Antoninus Pius-M. Aurelius) oldaltörredéke utal.
- 94.2. Irodalom: MRT 7, 14/6.
- 94.3. Ásatás: nincs
- 94.4. Datálás: 100-200
- 94.5. Megjegyzés: n. a.
95. Jenői-rétek (MRT 7, 14/10.; KÖH: 11069)
- 95.1. Leírás: A falutól D-re, a Békás-patak K-i oldalán emelkedő domb Ny-i lejtőjén római kori cserepeket találtunk. (MRT 7, 138.)
- 95.2. Irodalom: MRT 7, 14/10.
- 95.3. Ásatás: nincs
- 95.4. Datálás: 180-250
- 95.5. Megjegyzés: n. a.
96. Zsidó-földek (MRT 7, 14/4.; KÖH: 11063)
- 96.1. Leírás: A belterületől D-re, a két kis patak völgye között emelkedő alacsony dombhát K-i peremén 800—900 m hosszan szétszórta heverő római kori cserepeket találtunk. A narancssárga festésű fazék, belső oldalán **márványos díszítésű mély tál**, barnászörös sávos festésű korsó, galléros peremű tál, világosszürke, lekerekített peremű korsó töredéke a **II-III. századra** keltezik a lelőhelyet, amely a 14/9. sz. villával hozható összefüggésbe. (MRT 7, 135.)
- 96.2. Irodalom: MRT 7, 14/4.
- 96.3. Ásatás: nincs
- 96.4. Datálás: 100-250
- 96.5. Megjegyzés: Összefüggésbe hozható a **Kat. 97.** lelőhellyel.
97. **Kukorica-dűlő (MRT 7, 14/9.; KÖH: 11068)**
- 97.1. Leírás: A felszínen római kori településre utaló **kőtörmeléket, paticsot és tegulatöredékeket**, valamint állatsontokat figyeltünk meg. A gyűjtött edénytöredékek közül egy **II. századra** keltezhető, behúzott, szürke tálperem, egy seprűs díszű bögre, egy kézzel formált fazékperem, egy, a III. század második felében is használt **Drag. 37. variáns** töredéke, valamint egy, a IV. századhoz köthető **zöldessárga mázú dörzstáltöredék** érdemel említést. Terepbejárásunk során sikerült e lelőhelyhez kapcsolni az 1953-ban szürke edénytöredékek között előkerült **éremkincset**, mely eredetileg 736 darabból állt, de csak 526 db-ot tartottak meg az MNM Éremgyűjteménye számára. A Constans, Constantius, Magnentius, Decentius, Vetranius érmeiket tartalmazó kincs két legkorábbi darabja a **348—349. évekre tehető, záródásának időpontja a 354. év utolsó harmada**. (MRT 7, 137-138.) 2005-ben leletmentés alkalmával **római épület maradványait** figyelték meg. 2007-2008-ban leletmentés során **földbemélyített lakóház, munkagödörök és tárolóvermek** kerültek elő. A feltárt településrész kerámiaanyaga alapján a Flavius-kortól a Traianus korig létezett.
- 97.2. Irodalom: MRT 7, 14/9.; RKM 2008, 311. lh.
- 97.3. Ásatás: 2005. Ottományi K.; 2007-2008. Ottományi K.
- 97.4. Datálás: 70-400
- 97.5. Megjegyzés: n. a.
98. Római katolikus templom (MRT 7, 14/8.; KÖH: 11067)
- 98.1. Leírás: A templomtól DK-re a patak Ny-i partján 440 x 180 m-es területen **köveket, paticsötörmeléket**, állatsontokat észleltünk és egy **II—III. századi** sárga, finoman iszapolt, jól kiégetett, korongolt, bordázott korsóperemet gyűjtöttünk. (MRT 7, 135.)
- 98.2. Irodalom: MRT 7, 14/8.
- 98.3. Ásatás: nincs
- 98.4. Datálás: 150-250
- 98.5. Megjegyzés: n. a.
99. **Malom-földek (MRT 7, 14/11.; KÖH: 11070)**
- 99.1. Leírás: A lelőhelyen a felszíni leletek alapján (**kő- és tegulatörmelék**) a **2-3. században** kőépítkezéssel ellátott település állt fent. Valószínűleg 2-3 kőépület állhatott a telepen a terepbejárási adatok alapján. Sírkerthez tartozó **oroszlánszobor** is ismert a lelőhelyről. A regionális és távolsági gazdasági

kapcsolatokra a **pecsételt** kerámia, illetve a **terra sigillata** leletek (Drag. 37 – Lezoux, Drag. 31, 37, 54 – Rheinzabern) utalnak.

99.2. Irodalom: MRT 7, 14/11.

99.3. Ásatás: nincs

99.4. Datálás: 100-250

99.5. Megjegyzés: n. a.

100. Falu-földek (MRT 7, 14/28.; KÖH: 11087)

100.1. Leírás: A falu É-i szélénél, a Köbölkútnál eredő patak Ny-i partján, domboldalon egy **II—III. századi**, nyersszínű, lekopott halványpiros festésű korsó oldaltörödéket találtunk. (MRT 7, 140.)

100.2. Irodalom: MRT 7, 14/28.

100.3. Ásatás: nincs

100.4. Datálás: 150-250

100.5. Megjegyzés: n. a.

101. Köböl-kút (MRT 7, 14/14.; KÖH: 11073)

101.1. Leírás: Az É-i határrészben, a köbölkúti forrástól Ny-ra levő kis dombon egy világosszürke, egész felületén sekélyen bordázott, **II. századi** római bögre oldaltörödéke került elő. (MRT 7, 138.)

101.2. Irodalom: MRT 7, 14/14.

101.3. Ásatás: nincs

101.4. Datálás: 150-250

101.5. Megjegyzés: n. a.

102. Töki-határföldek (MRT 7, 14/16.; KÖH: 11075)

102.1. Leírás: 2014. ERD során római kori kerámiát találtak a felszínen.

102.2. Irodalom: MRT 7, 14/16.

102.3. Ásatás: nincs

102.4. Datálás: 150-250

102.5. Megjegyzés: n. a.

103. Répás-földek (KÖH: 64160)

103.1. Leírás: 2005. Örökségvédelmi hatástanulmány vette fel lelőhelyet jegyzékbe.

103.2. Irodalom: n. a.

103.3. Ásatás: nincs

103.4. Datálás: 150-250

103.5. Megjegyzés: n. a.

Tök:

104. Vidatanya-dűlő (MRT 7, 35/7.; KÖH: 11887)

104.1. Leírás: A községtől 2,5 km-re DK-re, a Budajenői- patak K-i partján 140 x 100 m-es területen kiszántott **sötét foltokból** római kori, **II—III. századi** cserepeket gyűjtöttünk. A leletanyagból egy **Drag. 32.** típusú **terra sigillata** oldaltörödékek (késő Antoninus kor), egy Drag. 33. variáns szürke **utánzata**, s egy világosszürke lekerékített tálperem érdemel említést. (28. t. 9.) (MRT 7, 338.)

104.2. Irodalom: MRT 7, 35/7.

104.3. Ásatás: nincs

104.4. Datálás: 150-250

104.5. Megjegyzés: n. a.

105. **Kövesek (MRT 7, 35/4.; KÖH: 11884)**

105.1. Leírás: A felszínen fellelhető nagyszámú építőanyag (**kváderek, tegula, imbrex**) alapján számos köépület állhatott az 1-4. századig fennálló jelentős településen. A regionális gazdasági kapcsolatokra a **homokbeszórásos** kerámiatörödékek, **bepcsételt** díszű edénytörödékek és a **pannonische Glanztonware** fogaskarcolt darabjai utalnak. Ezek mellett jelentős **terra sigillata** importkerámia került elő a lelőhelyen: Drag. 29. – La Graufesenque; Lezoux, Rheinzabern, Westermdorf. Egy **LEGIAD bélyeges tegula** bizonyítja a katonasággal a kapcsolatokat.

105.2. Irodalom: MRT 7, 35/4.

105.3. Ásatás: nincs

- 105.4. Datálás: 70-350
- 105.5. Megjegyzés: n. a.
- 106.Sós-rétek (MRT 7, 35/16.; KÖH: 11896)
- 106.1. Leírás: A Töki-patak ÉK-i partján, a patak mocsarai által három oldalról övezett, alacsony magaslaton római kori kőépületek nyomait figyeltük meg. (MRT 7, 340.)
- 106.2. Irodalom: MRT 7, 35/16.
- 106.3. Ásatás: nincs
- 106.4. Datálás: 180-250
- 106.5. Megjegyzés: n. a.
- 107.Bán-rét (MRT 7, 35/22.; KÖH: 11902)
- 107.1. Leírás: A községben eredő és DK felé folyó kis patak Ny-i partja mellett, a vizenyős ártérből kiemelkedő domboldalon kb. 125 x 250 m-es területen két **III. századi** cserepet: egy sötétszürke, kavicsos, ferdén levágott fazékperemet és egy ugyanilyen anyagú, vízszintesen bordázott hombárperemet gyűjtöttünk. (MRT 7, 340.)
- 107.2. Irodalom: MRT 7, 35/22.
- 107.3. Ásatás: nincs
- 107.4. Datálás: 200-250
- 107.5. Megjegyzés: n. a.
- 108.Belterület (MRT 7, 35/23.; KÖH: 11903)
- 108.1. Leírás: A község K-i szélén, a református templomtól DK-re, a Töki-patak DNY-i partján levő domboldalon római kori cserepeket gyűjtöttünk a faluszéli házak kertjeiben. A **Szabadság tér 10. sz.** telken római kori cserepek kerültek elő földmunkák során. A római kori leletanyagból **II. századiak** a sötétszürke, homokos anyagú, széles peremű táltöredék és a vízszintesen fésült bögre- és fazéktöredékek. Az enyhén szűkülő, korongolt, piszkosfehér (törésfelülete fekete) színű, hosszirányú sorokban **átlyuggatott cső** töredék is valószínűleg római kori. (MRT 7, 340-341.)
- 108.2. Irodalom: MRT 7, 35/23.
- 108.3. Ásatás: nincs
- 108.4. Datálás: 100-180
- 108.5. Megjegyzés: n. a.
- 109.Anyácsa-puszta (MRT 7, 35/8.; KÖH: n. a.)
- 109.1. Leírás: Az újabb terepbejárás s fémkeresős kutatások alapján itt, Anyácsa pusztán, egy nagy római **2–4. századi** (kőépítkezés nélküli) telep van sok **sigillátával s éremmel** a felszínen. Folytatása Zsámbék 38/15. lh. (Anyácsa) és Szomor-Anyácsapuszta lelőhely. (Ottományi 2008, 320.)
- 109.2. Irodalom: MRT 7, 35/8.; Ottományi 2007b, 320.
- 109.3. Ásatás: nincs
- 109.4. Datálás: 180-350
- 109.5. Megjegyzés: n. a.
- 110.Dézsér-táj (MRT 7, 35/9.; KÖH: 11889)
- 110.1. Leírás: Légifotó alapján római kori kőépületet feltételeztek a területen, de az ásatás alkalmával mégcsak római kori leletanyag sem került elő.
- 110.2. Irodalom: MRT 7, 35/9.
- 110.3. Ásatás: 2007.
- 110.4. Datálás: 150-250
- 110.5. Megjegyzés: n. a.
- 111.Libalegelő (MRT 7, 35/14.; KÖH: 11894.)
- 111.1. Leírás: A pincesornál 2013-ban régészeti szakfelügyelet alkalmával kőépület falait bolygatták meg.
- 111.2. Irodalom: MRT 7, 35/14.
- 111.3. Ásatás: nincs
- 111.4. Datálás: 180-350
- 111.5. Megjegyzés: n. a.

Pilisszentiván:

112.Hárs-erdő (KÖH: 82127.)

- 112.1. Leírás: A község nyugati széléhez kapcsolódó nyaraló övezettel szembeni Hárs erdő területén helyezkedik el a Hárs-hegy (Lipina) észak-keleti lejtésű, lankás-teraszos oldala. Itt, a Hársas-forrástól észak, észak-nyugatra és kissé észak-keletre eső, mintegy 100*400 méteres nagyságú területről van szó, mely erdő művelés és természetvédelmi védettség alatt áll.
- 112.2. Irodalom: n. a.
- 112.3. Ásatás: 2015. Repiszky T.
- 112.4. Datálás: 180-250
- 112.5. Megjegyzés: n. a.

Szentendrei járás

Budakalász:

113.Csajerszka (MRT 7, 3/3.; KÖH: 10038)

- 113.1. Leírás: A belterületől K-re, a Duna menti sík területen mintegy 300 x 100 m-es szakaszon elszórta igen kevés cserepet találtunk. Egy szürke színű peremtöredék római kori. (MRT 7, 43.)
- 113.2. Irodalom: MRT 7, 3/3.
- 113.3. Ásatás: nincs
- 113.4. Datálás: 200-250
- 113.5. Megjegyzés: n. a.

114.Hajmanica (MRT 7, 3/9.; KÖH: 10044)

- 114.1. Leírás: A Barát-patak D-i partja mellett húzódó meredek dombvonulat lankásabb részén mintegy 50 x 50 m nagyságú területen római kori épületből származó **omladék, tegulatöredékek** láthatók a felszínen, valamint igen kevés házikerámia-töredék. A lelőhelyen sejthető **római épület** nagy valószínűséggel összefügg a **3/5., 6., 8. sz.** hasonló korú lelőhellyel. (MRT 7, 47.)
- 114.2. Irodalom: MRT 7, 3/9.
- 114.3. Ásatás: nincs
- 114.4. Datálás: 200-250
- 114.5. Megjegyzés: Valószínűsíthetően összefügg a Kat. **115-117** lelőhely.

115.Dolina I. (MRT 7, 3/8.; KÖH: 10043)

- 115.1. Leírás: A Barát-patak Ny-i partjánál, lapos dombháton mintegy 50 x 80 m nagyságú területen terepbejárás során **épületomladékot, tegulatöredékeket** észleltünk a felszínen. Kevés, a **II—III. század fordulójára és a III. század első felére** keltezhető szürke, szemcsés bögreperemet és hullámvonalas oldaltöredéket gyűjtöttünk. Ugyanitt 1949-ben Sashegyi Sándor néhány árkot húzott, melyekben **freskódíszű falmaradványok**, átégett **terrazzopadló**, fűtő- téglatöredékek, földbe rakott, kötőanyag nélküli falszakaszok mutatkoztak 80 cm mélységig. Kerámiaanyagot nem talált. Mindezek alapján egy kisebb római villát sejthetünk itt, mely **összefüggött a 3/5. és 3/6. sz.** lelőhelyeken levő épületmaradványokkal, és azokkal együtt egy **bennszülött telep gazdasági központja** volt a **II—IV. század** folyamán. (MRT 7, 47.)
- 115.2. Irodalom: MRT 7, 3/8.
- 115.3. Ásatás: 1949. Sashegyi S.
- 115.4. Datálás: 200-250
- 115.5. Megjegyzés: Valószínűsíthetően összefügg a Kat. **115-117** lelőhely.

116.Dolina II. (MRT 7, 3/6.; KÖH: 10041)

- 116.1. Leírás: A lelőhely a Barát-patak mellett 1-1,5 km hosszan elnyúló **2-4. századi** településtömböt foglal magában. A Ny-i oldalon egy temető foglalhatott helyet, erre kiszántott **embercsontok**, továbbá egy sírkő (RIU 934) is utal. Ettől nem messze a felszíni leletek alapján (**tegula- és imbretöredékek**) alapján **2-3. századi** kőépületek állhattak. A Karapvacsai-dűlőben szintén **kőépületekre** utaló nyomokat fedezett fel Sashegyi Sándor. A gazdasági kapcsolatokra a **bepecsételt** kerámia-töredékek és **dénárok** utalnak. A dombvonulat K-i felén 1941-ben Nagy Tibor egy **fűtőcsatornával ellátott, apszisos, porticusos** 18x15 m-es alapterületű épületet tárt fel. Fennállása a **késő római kor** (4. század) lehetett.

A lelőhelyen egy **késő kelta telep** is lehetett (dák jellegű füles csésze, fehér-fekete festésű kerámia), amely talán a római település közvetlen előzményeként kezelhető.

116.2. Irodalom: MRT 7, 3/6.

116.3. Ásatás: 1941. Nagy T.

116.4. Datálás: 50-450

116.5. Megjegyzés: Valószínűsíthetően összefügg a Kat. **115-117** lelőhely.

117. Dolina III. (MRT 7, 3/5.; KÖH: 10040)

117.1. Leírás: A lelőhelyen a felszíni leletanyag alapján (**kő-, tegulatörmelék, habarcsmaradvány**) kőépület állhatott. **1949-ben** Sashegyi S. egy **2-4. század** között fennálló **épület** néhány falszakaszát találta meg. A lelőhely gazdasági kapcsolataira az ásatás leletanyagából származó **bepecsételt** kerámia, homokbeszórásos **Faltenbecher**, **márványozott** kerámia és kései **dörzstál** töredéke, továbbá számos **terra sigillata** edény töredéke (**2-3. sz.**, továbbá egy Pfaffenhofen-Westerndorfból származó darab) utal. További épület maradványait talált freskódíszes, vakolt falakkal és terrazzopadlóval, ennek elhelyezkedése azonban bizonytalan, mindenesetre a patak két oldalán fekvő római településhez kapcsolható.

117.2. Irodalom: MRT 7, 3/5.

117.3. Ásatás: 1949. Sashegyi S.

117.4. Datálás: 150-350

117.5. Megjegyzés: Valószínűsíthetően összefügg a Kat. **115-117** lelőhely.

118. Középső tanya (MRT 7, 3/10.; KÖH: 10045)

118.1. Leírás: A Barát-patak Ny-i partjánál a Munkaterápiás Intézet gyümölcsösében, az alacsony dombvonulat patak felé néző lejtőjén, mintegy 150 x 150 m nagyságú területen, a felszínen római edénytöredékeket gyűjtöttünk, melyek közül egy finom, szürke, behúzott peremű táltöredék a **II. századra** keltezhető. (MRT 7, 47.)

118.2. Irodalom: MRT 7, 3/10.

118.3. Ásatás: nincs

118.4. Datálás: 100-180

118.5. Megjegyzés: n. a.

Csobánka:

119. Dolny Csobanac (MRT 7, 6/10.; KÖH: 10113)

119.1. Leírás: A községtől 1 km-re DNy-ra fekvő kis völgyben, a patak ÉK-i partján nagy kiterjedésű (700 x 250 m) falutelepülés felszíni nyomait találtuk meg, sok patics- és téglatöredékekkel. A lelőhelyen 1967-ben Fülöp Zoltán, 1971-72-ben Mihály Péter is gyűjtött edény töredékeket. A római kori anyagból egy kis szürke tál és egy vörös **dörzstál** töredéke említhető. (**III. század vége—IV. század.**) (MRT 7, 69-70.)

119.2. Irodalom: MRT 7, 6/10.

119.3. Ásatás: nincs

119.4. Datálás: 250-350

119.5. Megjegyzés: n. a.

120. Gorny Csobanac (MRT 7, 6/11.; KÖH: 10114)

120.1. Leírás: A község és a Garancs-hegy között folyó patak ÉK-i partján emelkedő domboldalon előkerült egy római kori fül- és peremtöredék. (MRT 7, 70.)

120.2. Irodalom: MRT 7, 6/11.

120.3. Ásatás: nincs

120.4. Datálás: 180-250

120.5. Megjegyzés: n. a.

121. Potlovác (MRT 7, 6/16.; KÖH: 10119)

121.1. Leírás: A Határréti-patak ÉK-i partján, a domboldalon, mintegy 200 x 150 m-es területen római kori edénytöredéket találtunk. 1968-ban Horváth István római kori töredékeket gyűjtött itt. A római kori telep anyagára **kézzel formált**, kavicsos-homokos anyagú, sötétszürke fazéktöredékek, finoman bekarcolt vonalköteggel díszített halványszürke bögre-töredék, hullámvonaldíszű szürke és

világosbarna csuportöredékek jellemzők elsősorban, valamennyi a **II. századra** keltezhető. Keltező erejű továbbá egy **Drag. 37.** peremtöredék (**Kelet-Gallia**, késő Antoninus-kor), egy reliefdíszes **Drag. 37.** oldaltöredék (Közép-Gallia, **Lezoux**, Hadrianus-kor), valamint egy Drag. 37. formát utánzó tál szürke, sötétszürke festésű, háromszatú levelekből képzett girlanddal díszített, **bepecsételt** perem és oldaltöredéke. A darab GERMANVS-t és körét (La Graufesenque, Dél-Gallia, Vespasianus-Titus) utánozza és **Hadrianus-Pius** korára tehető. Horváth István egy **bronzserpenyő** bordakörrel díszített fenékrészét hozta be a lelőhelyről. (MRT 7, 71.)

121.2. Irodalom: MRT 7, 6/16.

121.3. Ásatás: nincs

121.4. Datálás: 100-180

121.5. Megjegyzés: n. a.

122. Szállás-berg (MRT 7, 6/15.; KÖH: 10118)

122.1. Leírás: A Garancs DK-i lejtőjén, a Határréti-patak É-i partjától mintegy 100 m-re, a lankás domboldal kb. 50—80 m-es területén az **i. sz. II. század első felére** keltezhető **Drag. 37.** tál szürke utánzatának **fogaskarcolt** díszű aljtöredékét, narancsos festésű korsódarabokat, kézzel formált, fésűs díszű fazék oldaltöredékét, lapos, szürke szemcsés vékony falú tál peremtöredékét, továbbá a **III. század elejére** datálható hullámvonalas bögretöredékét, gömbölyű peremű szürke fazék peremtöredékét gyűjtöttük össze. Az önmagában véve csekély kiterjedésű lelőhely valószínűleg **összefügg a 6/9. számúval**, de így is csak kisebb bennszülött telepre gondolhatunk itt. (MRT 7, 71.)

122.2. Irodalom: MRT 7, 6/15.

122.3. Ásatás: nincs

122.4. Datálás: 100-250

122.5. Megjegyzés: összefügg a **Kat. 123-as** lelőhellyel.

123. Brundlhut (MRT 7, 6/9.; KÖH: 10112)

123.1. Leírás: A Garancs D-i lejtőjén, a Határréti-patak ÉK-i partján, kb. 300 x 300 m-es területen szórványosan jellegtelen római kori cserepeket találtunk. Az SZFM-be egy téglapiros, korongolt római kori korsó oldaltöredéke került. (MRT 7, 71.)

123.2. Irodalom: MRT 7, 6/9.

123.3. Ásatás: nincs

123.4. Datálás: 200-250

123.5. Megjegyzés: összefügg a **Kat. 122-es** lelőhellyel.

124. Postriegel (MRT 7, 6/8.; KÖH: 10111)

124.1. Leírás: A községtől DNy-ra, mintegy 2,5—3,0 km-re, a Garancs-hegy alatt, a Határréti-patak ÉNy-i partján, mintegy 400 m hosszú sávban római kori, **III. századi** szürke, homokkal-kavicsal soványított anyagú profilált perem-, oldal- és fenéktöredékeket gyűjtöttünk. (MRT 7, 70.)

124.2. Irodalom: MRT 7, 6/8.

124.3. Ásatás: nincs

124.4. Datálás: 200-250

124.5. Megjegyzés: n. a.

125. Fő utca 10. (MRT 7, 6/27.; KÖH: 10130)

125.1. Leírás: 1979 őszén, Topál Judit telkén (hrsz. 607/4.), házalapozásnak ásott árokban **vályog- és kőfal** csekély maradványai kerültek elő. A kisszámú kerámiából **II. sz. végére** keltezhetjük a nyers színű, kívül világospirosra festett korsótöredéket, míg a szürke, jól iszapolt anyagú, korongolt edénytöredékek **III. századiak**. (MRT 7, 76.)

125.2. Irodalom: MRT 7, 6/27.

125.3. Ásatás: nincs

125.4. Datálás: 200-250

125.5. Megjegyzés: n. a.

126. **Káposztás-dűlő** (MRT 7, 6/24.; KÖH: 10127)

126.1. Leírás: A lelőhelyen a római korban tovább élő, romanizálódó kelta lakosság **kőépítkezései (kő-, tegula- és imbrexmaradványok)** települését lokalizálhatjuk, amely a 3. század közepéig állhatott fenn. 1941-ben Gyurgyik Gy. kelta edényégető kemencét tárt föl. A Dera-patak hídjánál is

feküdhetnek római épületek, amelyek gazdasági kapcsolataira a **terra sigillata** töredékek (Drag. 37. – Lezoux, Cinnamus és Paternus köre) utalnak.

126.2. Irodalom: MRT 7, 6/24.

126.3. Ásatás: nincs

126.4. Datálás: 50-250

126.5. Megjegyzés: n. a.

127. Új-Klanác (MRT 7, 6/4.; KÖH: 1017)

127.1. Leírás: A Kovácsi-patak (Dera-patak) K-i partján, a patakra lejtő domboldalon, kb. 750 x 100 m-es területen, gyümölcsösökben és szántón római kori edénytöredékeket gyűjtöttünk. A római kori telepet a szürke, finoman iszapolt, kihajló, kerekített peremtöredék; a vízszintes peremén körbefutó vonalakkal díszített hombártöredék (sárgapiros, porózus anyagú és világosszürke, homokos anyagú); a szürke, jól iszapolt, korongolt, két körbefutó, párhuzamos vonalköteggel díszített oldal és a narancsszínűre festett, két körbefutó, bemélyített vonallal díszített cserép a **III. századra** keltezi. (MRT 7, 69.)

127.2. Irodalom: MRT 7, 6/4.

127.3. Ásatás: nincs

127.4. Datálás: 200-250

127.5. Megjegyzés: n. a.

128. Réka (MRT 7, 6/5.; KÖH: 10108)

128.1. Leírás: A község É-i szélén az Újklanác-dűlővel szemben, a Kovácsi-patak Ny-i partján 100 m széles sávban, mintegy 500 m hosszan több római kori cserepet gyűjtöttünk. A római kori anyagban **II—III. századra** keltezhető szürke fogaskarcolt- és fésűdszű perem- és oldaltöredékeket, háromszatú sárga fültöredéket találhatunk. (MRT 7, 69.)

128.2. Irodalom: MRT 7, 6/5.

128.3. Ásatás: nincs

128.4. Datálás: 150-250

128.5. Megjegyzés: n. a.

129. Kovacsina (MRT 7, 6/1.; KÖH: 10104)

129.1. Leírás: A Kovácsi-patak ÉNy-i partján, a patak és a pilisszentkereszti műút közötti lankás területen, mintegy 350 x 100 m-es területen római kori (**II. század—III. század** eleje) leletanyagot gyűjtöttünk. (MRT 7, 69.) A patak gázlója után K-i irányban az MRT gyűjtés során be nem járt hegyoldalt jártuk be (ekkor még erdő borította), amelyen a friss tereprendezés miatt több szabad és bolygatott földfelszín is megjelent. Régészeti leletanyagot nem találtunk. Az erdőn átvágva több kevésbé természetesnek tűnő forma is feltűnt későbbi vizsgálatra érdemesek lehetnek. Az északi partra visszatérve a 6/1-es lelőhelyen a vaddisznó túrások mostanra eltűntek a növényzetben, következő télig nem alkalmas a terület terepbejárásra. A patak menti földutat elegyenegették, ennek során nagy mennyiségű kerámia került a felszínre a 6/1-es lelőhely közepétől a 6/3-as lelőhely széléig. A kerámia anyagban általános közelebről meg nem határozható késő bronzkori oldaltöredékek, néhány szürke, talán **kelta töredék**, de legnagyobb **részt 2-4. századi római cserepek** köztük igen nagy mennyiségű **terra sigillata** is. Az MRT gyűjtéshez képest a lelőhely mérete ezzel megnőtt, illetve a korábbi 2 század- 3. század eleji római leletanyag időben is bővült. Őskori megtelepedéssel kapcsolatban nem sikerült bővíteni az ismeret anyagot csak a már ismert nagy időszakok kerültek megerősítésre. (Mali P. terepbejárása).

129.2. Irodalom: MRT 7, 6/1.

129.3. Ásatás: nincs

129.4. Datálás: 100-350

129.5. Megjegyzés: n. a.

Pomáz:

130. Tavan felett (MRT 7, 23/30.; KÖH: 11270)

130.1. Leírás: A DNy-i községhatár mellett, a Majdanpole DK-i nyúlványán Sashegyi Sándor 1955-ben római kori edénytöredékeket és habarcsdarabokat talált, kb. 200 x 150 m-es területen. A gyűjtött

anyagból **II—III. századiak** a sötét, kékesszürke és szürke színű, erősen homokos anyagú, szélesen kihajló peremű tál- vagy fazékperemek; a finom kidolgozású, vékony falú, **fogaskarcolt** díszű, barnás bevonatos csészetöredékeket az **I. század végére, II. századra** keltezhetjük. (MRT 7, 207.)

130.2. Irodalom: MRT 7, 23/30.

130.3. Ásatás: nincs

130.4. Datálás: 80-250

130.5. Megjegyzés: n. a.

131. Tavan, Szencso (MRT 7, 23/8.; KÖH: 11248)

131.1. Leírás: A lelőhelyen nagy kiterjedésű, **kőépületekkel** ellátott település feküdt. Több feltárás is **falakat** és **padlófűtésre** utaló maradványokat (**fűtőtégla**) igazolt. Emellett **kövezett útrészlet** is felbukkant, amely a településhez tartozhatott. Az előkerült kerámialeletek alapján a település az 1-4. század között volt lakott. A regionális és a távolsági gazdasági kapcsolatokat a **brigetiói festett sávós** korsók töredékei, illetve a **terra sigillata** leletek (Rhein Zabern, Westerdorf) bizonyítják. A település mellett egy temetővel is számolhatunk (**sírkő**).

131.2. Irodalom: MRT 7, 23/8.

131.3. Ásatás: 1937-38. Sashegyi S., 1943. Radnóti A.

131.4. Datálás: 80-350

131.5. Megjegyzés: n. a.

132. Új-dűlő (Szövénygár, Väckert, Szmolnica, Prekobrodica)(MRT 7, 23/7.; KÖH: 11247)

132.1. Leírás: A lelőhelyen nagy kiterjedésű, **kőépületekkel** ellátott település feküdt. Több megfigyelés is **falakra** és **épületmaradványokra** utaló nyomokat rögzített. A település a késő kelta kortól egészen a 4. század közepéig lakott volt. A gazdasági kapcsolatokra a **terra sigillata** (közép-galliai, lezouxi, rheinzaberni, westerdorfi), **bepecsételt** utánzataik, **planta pedis** bélyeges edények töredékei utalnak. A településhez egy temető is kapcsolódott, továbbá már a 2. század közepén Iuppiternek is állítottak oltárt. A lelőhely Ny-i részén egy késő római korban épült kőépület volt lokalizálható.

132.2. Irodalom: MRT 7, 23/7.

132.3. Ásatás: 1967. H. Kelemen M.

132.4. Datálás: 80-350

132.5. Megjegyzés: n. a.

133. Zdravlyák (MRT 7, 23/3.; KÖH: 11243)

133.1. Leírás: Nagy kiterjedésű, kőépítkezésekkel gazdagon rendelkező település. Méreteit mutatja, hogy a lelőhely K-Ny-i irányában csatornázási munkálatok alatt az 1930-as években, majd 1953-ban összesen **250 m hosszan** kerültek elő **kőépületek** nyomai. A település időhorizontja lefedi a teljes római kort, a leletanyag is élénk kereskedelmet sejtet. **Terra sigillata** leletek (észak-itáliai, közép-galliai, rheinzaberni, westerdorfi), **bepecsételt** kerámiák, **márványozott** edénytöredékek, **homokbeszórásos** edények, „**pátkai**” típusú tálak, **dörzstálak**, **brigetiói festett sávós** korsók bizonyítják a regionális és távolsági gazdasági kapcsolatokat. Szórványként egy **bronz serpenyő** (bélyegzővel) és számos **érem** került elő, Tiberius asával kezdődően egészen I. Valentinianusig. A településhez **temető** is tartozott, ennek néhány sírját azonosították. Egy **Attis dombormű**, továbbá egy **Liber Paternek** szentelt 3. századi oltár is ismert a lelőhelyről.

133.2. Irodalom: MRT 7, 23/3.

133.3. Ásatás: 1938. Nagy T.

133.4. Datálás: 80-430

133.5. Megjegyzés: n. a.

134. Szelistye (MRT 7, 23/9.; KÖH: 11249)

134.1. Leírás: A község DNY-i szélénél fekvő, ma már részben beépített dűlőben Sashegyi Sándor 1953-ban római kori edénytöredékeket talált. Terepbejárásunkkor csak néhány, szétszórtan heverő edény töredéket találtunk. **II—III. századi** települést jeleznek a homokos anyagú, sötét- vagy világosabb szürke, korongolt fazék- és táltöredékek, a finoman iszapolt, bekarcolt vízszintes és hullámos vonalköteggel díszített töredék. (MRT 7, 195.)

134.2. Irodalom: MRT 7, 23/9.

134.3. Ásatás: nincs

134.4. Datálás: 150-250

134.5. Megjegyzés: n. a.

135. **Klissza I. (MRT 7, 23/4.; KÖH: 11244)**

135.1. Leírás: A községtől É-ra levő ÉNy—DK irányú dombhát DK-i részén, kb. 150 x 150 m-es területen késő **kelta—római kori edénytöredékeket és épülettörmeléket** (kövek, tegula- és imbrextöredékek) találtunk. A lelőhelyen több alkalommal gyűjtött leleteket Sashegyi Sándor és Fülöp Zoltán, a 2534 és 2531 hrsz. terület D—DNy-i részén. A leletanyag legkorábbi része az **i. e. I—i. sz. I. századokra** keltezhető: szürke, jól iszapolt, korongolt, részben fényesre simított felületű, kihajló hombárperem, alávágott és behúzott peremű táltöredékek, besimított hullámvonalas és bordadíszes oldaltöredékek, világosbarna, finoman iszapolt, korongolt, kívül **fehér-piros festésű edénytöredék**, durva, kézzel formált, **ún. dák jellegű fazekak** töredékei. A valószínűleg villa rustica területéről származó római kerámia többsége **I—II. századi**: barna, sötétszürke, homokos-kavicsos anyagú fazéktöredékek, kézzel formált fedőperem, szürke, rózsaszínű és barna, finoman iszapolt, bekarcolt vízszintes és hullámos vonalkötegekkel díszített hombártöredékek, szürke, sötétszürke bevonatos, kifelé vastagodó peremű táltöredékek, világossárga hombár- és **dörzstál** töredék, világossárga és halványpiros színű, narancs, piros és barna festésű tál-, korsó- és kancsótöredékek. **II—III. századiak** a sötétszürke, erősen homokos anyagú, vízszintes peremű fazék- és bögretöredékek, a világosszürke, sötétszürke bevonatos, **bepecsételt, Drag. 37.** formájú tál töredéke és a **rajnavidéki, Drag. 32. és 33. edények** töredékei. Talán római koriak a lelőhelyről származó, állatcsontból csiszolt, több helyen **átfúrt csontlapok** töredékei, melyeken körzővel készített kör, koncentrikus körök, kettős körrel övezett hatágú csillagok, ívelt karú rozettás díszítés található. (MRT 7, 185.)

135.2. Irodalom: MRT 7, 23/4.

135.3. Ásatás: nincs

135.4. Datálás: 150-250

135.5. Megjegyzés: A településhez kapcsolódott temető is, melynek néhány sírját feltárták.

136. Belterület (MRT 7, 23/25.; KÖH: 11265)

136.1. Leírás: A belterület magja a Dera-patak É-i oldalán emelkedő dombon, a Meselia-hegy DK-i lábánál helyezkedik el. Régészeti adataink rendkívül hiányosak, a beépítettség miatt csak a véletlenül előkerülő leletek jelzik a hozzávetőlegesen 300 x 500 m-es kiterjedésű lelőhelyet. 1930 körül a **Wattay-kastélynál** Nero középbronza (Coh 79.) és Traianus kopott középbronza került elő. A kastélytól D-re a 3098/9. hrsz.-u telken és D-i szomszédjánál **Sashegyi Sándor 1940-ben** római kori **kőépületre** utaló nyomokat figyelt meg. Az épülettől D-re, alapárok ásáskor 4 melléklet nélküli csontvázat bolygattak meg. A kastélynál talált — véleményünk szerint odahurcolt — római kori köveket I. a 23/** sz. lelőhelynél. (MRT 7, 203.)

136.2. Irodalom: MRT 7, 23/25.

136.3. Ásatás: nincs

136.4. Datálás: 150-250

136.5. Megjegyzés: n. a.

137. **Klissza II. (MRT 7, 23/5.; KÖH: 11245)**

137.1. Leírás: A XII. helyiség alatti gödörben középkori leletek mellett **IV. századi bronzérem**; a XIII. és XV. helyiségek területén **római edénytöredékek** és **tegulatöredékek** kerültek elő, középkori rétegekben. A XVI. helyiség alatt megfigyelt, középkorban feltöltött árok legalsó (190—220 cm mélységű) rétege római kori leletanyagot (széles peremű fazéktöredékek, **terra sigillaták, érem, bélyeges téglatöredék**) tartalmazott. A kastély teljes területén találtak tegulatöredékeket és **másodlagosan felhasznált** római **küszöbök** töredékeket. A lelőhelytől D-re fekvő 23/4. sz. lelőhely anyagát nem minden esetben tudjuk a 23/5. sz. lelőhelytől elválasztani, az alábbi leleteket gyűjtésük éve (1940) alapján biztosan lelőhelyünkhöz sorolhatjuk: **I—II. századi, erős profilú, egygombos**, bronz **fibula**, a tekercset védő oldallapocskákkal, háromszögű tűtartóval; Constantius Gallus, 351—354, centennialis; Constans (?) két, VOT XX-MVLT XXX hátlapú, AE 4 méretű **érme** és Valens kopott AE 3 érme. Az SZFM-ben egy fekete, erősen homokos-kavicsos anyagú, kívül keresztirányú fésűzéssel díszített II. századi fazéktöredék van a lelőhelyről. **1937-ben** Sashegyi Sándor egy **sírkő (?) töredéket** (anyaga mészkő, h.: 39 cm, sz.: 21 cm, vast.: 10cm) talált a kiszántott kövek között; felirata: valószínűleg [...]RA [...]/[...]MARCE[...]/[...]NX CON[...]20 Az **1941. évi feltárás** során, a gótikus templom szentélyében egy másodlagosan felhasznált, **sírkőtöredéket** találtak: feliratos me-

- ző jobb alsó része, hornyolt keretű, oldalt szőlőinda; felirata: [.. ,]E / [.. . . ,]ICVS / [.. .]JARIS / [....]VO-P. (MRT 7, 187.)
- 137.2. Irodalom: MRT 7, 23/5.
- 137.3. Ásatás: nincs
- 137.4. Datálás: 150-250
- 137.5. Megjegyzés: n.a.
138. Sztaragroblye (MRT 7, 23/21.; KÖH: 11261)
- 138.1. Leírás: A község K-i határrészében, egy hosszú dombhát DK-i részén római kori **településnyomok** figyelhetők meg. A lelőhelyen Sashegyi Sándor, majd Fülöp Zoltán gyűjtött cserepeket. A római kori házikerámiát (sárgás és rózsaszín színű, piros, barnáspiros festésű korsótöredékek, szürke, jól iszapolt, korongolt mély tál-, vonalkö- tegdíszes hombártöredékek, sárga és sötétszürke, szemcsés hombár- és fazéktöredékek, ún. pipaföld csésze, a pikkelyes és **levéldíszű, homokbeszórásos**, narancs és barnáspiros festésű, **barbotinos csészetöredékek** és a **Drag. 27.** peremtöredék) az **I. század végére, II. századra** kelteznek. 1950-ben Sashegyi Sándor egy **köztársaság kori ezüst érmet** és csont íjvégtöredéket gyűjtött. (MRT 7, 202.)
- 138.2. Irodalom: MRT 7, 23/21.
- 138.3. Ásatás: nincs
- 138.4. Datálás: 70-180
- 138.5. Megjegyzés: n. a.
139. Fehér-hegy (MRT 7, 23/2.; KÖH: 11242)
- 139.1. Leírás: A községtől É-ra, kb. 1 km-re, a Susnyár határrész ÉK-i részén emelkedik az ÉNy—DK tengelyű, alacsony Fehér-hegy, amelyen az 1930-as évektől kezdve kerültek elő leletek. Sashegyi Sándor szerint 1935 és 1945 között, szőlő alá forgatás során több alkalommal pusztítottak el **csontvázas sírokat**. 1956 januárjában a Csenki-féle földön, szintén szőlő alá forgatás során több késő római sirt — Soproni Sándor megfigyelése szerint téglasírokat — pusztítottak el, három agyag- és egy üvegedény előkerüléséről van tudomásunk. A lelőhely ÉK-i szélén **habarcs nélkül, szabálytalan alakú kövekből rakott vonulatot** és kelta (?) telepnyomokat észleltek. A sírmellékletek közül egy kiöntés szájú, letört fülű, szürkésbarna színű, **IV. századi** korsó és egy átlátszó, enyhén zöldes színű üvegpalack (homorú fenekű, kerek, visszagyúrt perem) töredékei kerültek az SZFM-be. 1968-ban Csömör Ferenc pomázi (Bem J. u.) lakos birtokában volt egy 19 cm magas, barna mázas, zömök, gömbös testű, **IV. századi füles korsó**. Terepbejárásunkon a domb ÉK-i részén kevés edénytöredéket találtunk. A gyűjtött leletekből római kori a hamuszürke, homokos anyagú, kerekített peremtöredék. (MRT 7, 181.)
- 139.2. Irodalom: MRT 7, 23/2.
- 139.3. Ásatás: nincs
- 139.4. Datálás: 300-350
- 139.5. Megjegyzés: n. a.
140. Kosztcza, Vrbnyák (MRT 7, 23/1.; KÖH: 11241)
- 140.1. Leírás: A községtől É-ra, kb. 1250 m-re, egy dombvonulat DK-i nyúlványán található a két dűlő. Az 1950-es években Sashegyi Sándor több ízben gyűjtött ezen a területen leleteket. Egy **késő római kori** szürke, besimított hullámvonallal díszített korsó nyaki része és egy D alakú, külső szélén benyomott pontsorrall ellátott **III—IV. századi csattest** szintén a Sashegyi-gyűjteményből került az SZFM-be. (MRT 7, 180-181.)
- 140.2. Irodalom: MRT 7, 23/1.
- 140.3. Ásatás: nincs
- 140.4. Datálás: 250-350
- 140.5. Megjegyzés: n. a.
141. Határ-dűlő (MRT 7, 23/22.; KÖH: 11262)
- 141.1. Leírás: Az ÉK-i községhatár közelében, a Kő-hegy egyik DK-i nyúlványának végénél, két ÉNy-DK-i irányú vízmosás határolta, kb. 200 x 100 m-es területen gyűjtött leleteket Sashegyi Sándor 1937 és 1948 között. Megfigyelései szerint a 3013—3014. régi hrsz. földeken **késő kelta és római kori** edénytöredékek, **kövek és tegulák** találhatóak a felszínen, a Szentendrere vezető régi út Ny-i oldalán szintén **épültre utaló leleteket** talált. A római kori leletanyag többsége az **I—II. századra** keltezhető:

téglaszínú, visszagyúrt, vízszintes, árkolt peremű hombártöredék, halványpiros, kihajló és ferdén levágott fazékperem, sötétszürke, szemcsés anyagú, ún. **légióstál perem** töredéke, nyers színű, piros festékfoltos korsóperem, halványpiros, enyhén behajló, kerek peremű, vállon hornyolt táltöredék, sötétszürke, kerekítetten kihajló peremű, nyakhajlatban simított sávozású fazék(?) peremtöredéke és a kihajló, kissé alá vágott, fekete bevonatos táltöredék. A világosszürke, homokos anyagú, kihajló és ferde sikkal levágott, nyaknál árkokkal díszített fazékperem **II—III. századi**. (MRT 7, 202.)

141.2. Irodalom: MRT 7, 23/22.

141.3. Ásatás: nincs

141.4. Datálás: 70-250

141.5. Megjegyzés: n. a.

142. Lugi-dűlő I. (MRT 7, 23/28.; KÖH: 11268)

142.1. Leírás: A község Ny-i szélétől kb. 500 m-re ÉNy-ra, a Dera patak É-i partján húzódó dombhát ÉK-i részén, vízmosással tagolt kis völgyben Sashegyi Sándor épületre utaló nyomokat (**kiszántott kövek**) figyelt meg a régi hrsz. 4983—4988. földeken. 1950-ig az egyetlen innen származó lelet, egy mindkét lapján simára csiszolt **márványlap** töredéke. 1954-ben B. Thomas Edit is bejárta a lelőhelyet, melyen megfigyelései szerint **kora császárkori villa** terül el, **késő kelta és korai római kerámia** található a felszínen. Terepbejárásaink során sem épületnyomokat, sem egyéb leletet nem találtunk, a felszínen levő kövek sem épület nyomai. (MRT 7, 206.)

142.2. Irodalom: MRT 7, 23/28.

142.3. Ásatás: nincs

142.4. Datálás: 70-200

142.5. Megjegyzés: n. a.

143. Lugi-dűlő II. (MRT 7, 23/13.; KÖH: 11253)

143.1. Leírás: A község Ny-i szélétől kb. 1 km-re ÉNy felé, a Tubin-forrástól D-re húzódó, K-re nyíló kis völgyben, kb. 500 x 150—300 m-es területen római kori és kora Árpád-kori edénytöredékeket gyűjtöttünk. A lelőhely K-i részén terül el a B. Thomas Edit által kutatott római villa. A Sashegyi Sándor és Thomas Edit által feltárt római kori villarészlet központi részét **egy apszisos, terrazzopadlós helyiség** alkotta, alatta egy korábbi építési periódus fűtőcsatornája került elő. E korábbi épület megsemmisült, egykori meglétét azonban néhány II. századi **fogaskarcolt díszű korsóoldal, Hadrianus és Pius kori Drag. 18/31 töredék**, szürke, **horpasztott poharak**, lapos szürke **katonatálak** és késő Antoninus-kori Drag. 37. táldarabok bizonyítják. Az épületet később háromszor újjáépítik, így, a korai periódussal együtt az ásató négy építési szakaszt választott szét. A villa K-i traktusában nagyszámú, a III. századig felfutó anyag került elő, míg a IV. századot csak néhány darab képviseli. A Ny-i épületrész 9., 12., 6. és 3. sz. helyiségeit az ásató szerint a késő római időktől a török korig folyamatosan lakták (vö. alább), korábbi használatukról azonban nem tesz említést. Az előkerült leletanyag az említett helyiségek III. század elején kezdődő használatáról tanúskodik. A villa négyes építési periodizációja ily módon homályosnak tűnik. (29. t. 6.) A kerámia és a már közölt egyéb tárgyak mellett az alábbi leleteket emeljük ki: **II—III. századi ezüstözött bronz pikkelypáncél** töredékei (alul félkörös végű, 3 x 1,3 és 2,1 x 1,3 cm-es lemezekből bronz huzaldarabkákkal összefűzve); késő római, nagyméretű téglalap alakú **bronzcsat; hagymafejes bronz fibula**; gömbfejű **csonttűk**; háromszögletes fogójú, pont-kör díszes **csontfésű**; bordás falú és perem alatt árkolt **üveg poharak** töredékei és a szórvány érmek: i. sz. 350 és 354 közötti, AE 2 méretű (Rév: [HOC SIG]NO VICTOR ERIS, Siscia?) érem és Valens, Glória romanorum hátlapú (vj: Q/SMAQS), AE 3 érme. A lelőhely kiterjedése szerint a villához **gazdasági épületek is** tartozhattak. A központi épületet övező széles, alapozásánál szárazon falazott **kerítőfal** részleteit a villától ÉK-re tárták fel. Sashegyi Sándor a villától ÉNy-ra, kb. 35 m-re, sáncszerű kövonulat egy részét tárta fel (a kőrakásban cölöplyukakat is felfedezni vélt), melyet kettős cölöpsor közé rakott fal (köves sánc) maradványának tartott. Felszíni nyomok alapján kiterjedt, derékszögű sáncrendszert rekonstruált, ennek É-i sarkában terül el a villa. Ásatási dokumentációja alapján e kőkupacok védmű volta és kora több mint kétséges; létrejöttük idejére csupán az utal, hogy a kövek között római és korai Árpád-kori edénytöredékek, a „sánc” alatt római rétegek találhatóak. (MRT 7, 197-198.)

143.2. Irodalom: MRT 7, 23/13.; Thomas 1964, 250-255.

143.3. Ásatás: 1950. Sashegyi S.; 1954., 1958., 1960. B. Thomas E.

- 143.4. Datálás: 70-200
143.5. Megjegyzés: n. a.

Szentendre:

144. Pannónia-telep (MRT 7, 28/23.; KÖH: 11544)

- 144.1. Leírás: A sírok földjében és környékükön talált, II—III. századi edénytöredékek (fekete, erősen homokos, vízszintesen kihajló fazékperem; nyers színű, piros festésű korsótöredék, **terra sig. töredék**) szerint a III. század közepe, IV. századi temető egy **II—III. századi** település területén létesült. (MRT 7, 280-281.)
- 144.2. Irodalom: MRT 7, 28/23.
144.3. Ásatás: nincs
144.4. Datálás: 150-250
144.5. Megjegyzés: n. a.

145. Püspökmajor I. (MRT 7, 28/18.; KÖH: 11539)

- 145.1. Leírás: A várostól DK-re, a Pomázra vivő régi földút É-i oldalán, egy É—D irányú vízmosásból eredő pata- kocska K-i partján levő domb D—DNy-i oldalán, kb. 400 x 100 m-es területen kevés római cserepet gyűjtöttünk. Valószínűleg erről a lelőhelyről gyűjtött Sashegyi Sándor 1947-ben és Soproni Sándor 1962-ben római edénytöredékeket. **Késő kelta** — **korai római** a szürke, finoman iszapolt, korongolt edénytöredék, **I—II. századiak** a **Drag. 37.** formájú, **bepecsételt** díszű (**Resatus** köre) táltöredékek. **II—III. századra** keltezhetjük a nyers színű, piros, festett és festetlen, **fogaskarcolt díszű korsótöredékeket**, a nyers színű, vízszintesen bordázott nyakú pohár peremtöredékét, a sötét és világosszürke színű, homokos anyagú, vízszintesen kihajló peremű és a fedő számára hornyolt peremű fazéktöredékeket. **III. század végi, IV. századi** a vörös, homokos anyagú, vízszintesen kihajló peremű, barna mázas fazékperem. A lelőhelyről származik egy sárgás színű, gombos fogójú **amforadugó** töredéke is. (MRT 7, 278.)
- 145.2. Irodalom: MRT 7, 28/18.
145.3. Ásatás: nincs
145.4. Datálás: 80-350
145.5. Megjegyzés: n. a.

146. Bubán-dűlő (MRT 7, 28/16.; KÖH: 11537)

- 146.1. Leírás: A lelőhelyen a felszíni leletanyag alapján (**kő-, tegula-, imbrextöredékek**) valószínűsíthetően a 3. századtól a 4. századig **kőépület** állhatott. A település gazdasági kapcsolataira egy Drag. 37-es **terra sigillata** tál pereme utal.
- 146.2. Irodalom: MRT 7, 28/16.
146.3. Ásatás: nincs
146.4. Datálás: 200-350
146.5. Megjegyzés: n. a.

147. Püspökmajor II. (MRT 7, 28/15.; KÖH: 11536)

- 147.1. Leírás: A Kő-hegytől mintegy 1700 m-re K felé, vízmosásoktól határolt domboldalon, kb. 150 x 100 m-es területen római edénytöredékeket gyűjtöttünk. A római leletanyagot a szürke, homokos anyagú, kiöntős kancsó perem, **mázas**, mély tálkötöredék, a szürke, finoman iszapolt, kerek peremű fedőtöredék, sötétszürke, homokos anyagú fazéktöredék alapján a **III—IV. századra** keltezhetjük. (MRT 7, 278.)
- 147.2. Irodalom: MRT 7, 28/15.
147.3. Ásatás: nincs
147.4. Datálás: 200-350
147.5. Megjegyzés: n. a.

148. Felső-Bubán-dűlő (MRT 28/38.; KÖH: 11559)

- 148.1. Leírás: Nagy József 0128/3. hrsz. földjén, a Kiskő-hegy K-i lejtőjén, egy közel Ny—K irányú, szakadékos patak völgy D-i partján **római pénzt és tégladarabokat, edénytöredékeket** talált. Terepbejárásunkkor csak újkori téglákat láttunk. (MRT 7, 289.)
- 148.2. Irodalom: MRT 28/38.

- 148.3. Ásatás: nincs
- 148.4. Datálás: 200-350
- 148.5. Megjegyzés: n. a.
149. Anna-völgy I. (MRT 7, 28/31.; KÖH: 11552)
- 149.1. Leírás: 1958 májusában a Bükkös-patakba torkolló Cseresznyés-árok DK-i partján, vízvezeték-építés során szabálytalan alakú kövekből kötőanyag nélkül épített, 20—30 cm vastag, lapos kövekkel fedett, 30 m hosszú **vízvezető csatornát** találtak, mely a meredek domboldalba még behaladva kb. 5 métert, egy bányászott (?), kb. **1,5x3x1,5 m-es medencében** fakadó forrás vizét vezette a Cseresznyés-árokba. A csatorna 125 cm magas, belső szélessége 35—40 cm. Fenekén 55 cm vastag iszaplerakódást figyelt meg Soproni Sándor. A földmunkák során lelet nem került elő. A csatorna talán egy közeli római villához vezette a forrás vizét. (MRT 7, 286-287.)
- 149.2. Irodalom: MRT 7, 28/31.
- 149.3. Ásatás: nincs
- 149.4. Datálás: 200-350
- 149.5. Megjegyzés: n. a.
150. Anna-völgy II. (MRT 7, 28/13.; KÖH: 11534)
- 150.1. Leírás: A Bükkös-patak és a Cseresznyés-árok összefolyásától É-ra levő, É—ÉK-en vízmosással határolt dombvonulat K-i végén, kb. 100 x 150 m-es szántón kevés, jellegtelen, kora császárkori edénytöredéket gyűjtöttünk. **Késő kelta—korai római** a két szürke, jól iszapolt, korongolt oldaltöredék, valamint a vörös, belül fekete színű, kavicsos anyagú, kézzel formált oldaltöredék. A nyers színű, egyenes profilú, vízszintes árkokkal díszített pohárperem korai római készítmény. (MRT 7, 278.)
- 150.2. Irodalom: MRT 7, 28/13.
- 150.3. Ásatás: nincs
- 150.4. Datálás: 80-180
- 150.5. Megjegyzés: n. a.
151. Szabadtéri Néprajzi Múzeum (MRT 7, 28/12.; KÖH: 11533)
- 151.1. Leírás: A Szabadság-forrástól 3—400 m-re DK-re, az Öregvíz (Sztaravoda) DNy-i partján emelkedő alacsony dombon nagy kiterjedésű romterület látható. A lelőhelyre először Soproni Sándor figyelt fel; 1955 márciusában forgatás során 15 cm mélységben **50 cm széles falmaradványok és imbrextegulából készített lefolyócsatorna** került elő. A telektulajdonos, Korcsog József szerint a falaktól 2 m-re korábban egy **fűtőkemencét** is találtak, melyet azonban szétbontás nélkül visszatemettek. A kemencétől 6—8 m-re pedig összefüggő terrazzo-padló jelentkezett számos piros festésű freskótöredék társaságában. A felszínen is látható omladék alapján Soproni Sándor a villa rustica területét 50 x 80 m-re becsülte. Az 1970-ben gyűjtött leletanyag — pompeji vörös tálak kései szürke utánezatai, világossárga dörzstájtöredék, zöld mázas korsóoldal és II. Constantinus AE4 verete — **a III. század közepétől a IV. század végéig** terjedő időszakra keltezte az épületet. 1973 tavaszán a Szabadtéri Néprajzi Múzeum felszólította a szentendrei Ferenczy Múzeumot, hogy a tervezett Közép-Tiszavidék tájegység területét elfoglaló római épületmaradvány kiterjedését határoztassa meg. Topál Judit a helyszínre érkezve már talált egy 20 x 1 m-es, ÉNy—DK irányú árkot, melyben három ÉK—DNy irányú fal mutatkozott (a-b-c). Az 1973-ban végzett leletmentés során a **fürdőépület és a villa I. periódusa** (g-D-e-K falak által határolva) teljes egészében előkerült, É-i traktusában díszes, sötét színű, márványután- zatú **freskós szobával** és sárga-bordó **rozettás freskójú apszissal**, ez utóbbi falán egy **12 evezős gálya** karcolatával. A rendkívül csekély mennyiségű tárgyi leletanyag arra mutat, hogy a villa nem támadás során pusztult el. A feltárást 1973 őszén Koczur Éva folytatta; hosszú árkaival megkísérelte az épület teljes kiterjedését meghatározni. I. számú É-i átvágásában egy nagyméretű, lapos patakkövekből rakott **út** (?) jelentkezett, Ny-i árkában pedig a rétegvonalak lejtése a főfallal párhuzamosan futó sekély vallumra mutatott. Mindkét árokban előkerült a villa szárazfalazású **kerítése** is. A feltárást kevés számú tárgyi emlékei közül egy terrakotta, férfifej és egy vas szőlőkacor érdemel említést. Emellett fontos azonban az, hogy az **I. periódusú traktusba** később beépített „zs” és „epszilon” falak által határolt helyiségek alatt 20—30 cm-el **LT D anyagot** (grafitos csöbörperemeket) tartalmazó gödröt talált. 1974-ben Topál Judit szelvényrendszerrel folytathatta a leletmentést. Ekkor az épület teljes **É-i traktusát** sikerült alaprajzilag tisztázni. **A II. építési**

periódusba tartozó helyiségek többsége **freskós és terrazzopadlós** volt. ÉNy-i záró apszisát hypocaustummal látták el. Az É-i, valóban lakótraktus D-i oldalát korintoszi oszlopokkal (három került elő), sárga-zöld-piros-kék rozettás freskóval díszített porticus zárta le (q és o falak), Ny felől pedig a törzsepülethez csak lazán kapcsolódó, szárazfalazású, gyenge építési technikával készült két helyiséggel zárult a villa, melynek K—Ny irányú legnagyobb mérete eléri a 78 métert. 1975-ben sikerült az épület É—D irányú kiterjedését is meghatározni. A porticushoz (o-q falak), valamint a K falhoz a **III. építési periódusban** egy 16 x 26 m területű, ólomcső vízvezetékekkel (eredetileg nyilván szökőkúttal) ellátott átrium csatlakozott, melyet D felől a fürdőből induló, márványerezetet utánzó, bíborszínű freskóval díszített folyosó (e-a-éta-a1 falak), Ny felől pedig a bejárati rész folyosója (q-O-q1 falak) zárt le. Ehhez építették később a többi épületrésztől tájolásban is kissé eltérő IV. periódus helyiségeit a villa DNy-i traktusán, mellyel együtt a törzsepület É—D-i szélessége eléri a 62 métert. Ez a villarész egyébként építési technikája és a területén folytatott intenzívebb földművelés (gyümölcsfák és egresbokrok) miatt gyengébb megtartású, mint az I—II. periódus falai. A rendkívül csekély mennyiségű tárgyi leletanyag közül a járósínteken, illetve az elplanírozott omladékban talált érmek segítenek a periódusok datálásában. Az **I. periódus** lakóhelyiségében talált Alexander Severus érem alapján e traktust a **220—230-as évek táján** már használták, az ugyanitt előkerült Julianus (Apostata) érem pedig arra mutat, hogy e villarész 360—370 táján is lakott volt. **Aurelianus és Probus** idején épülhetett a villa **II. periódusához** tartozó traktus, míg a **III. építési szakasz** a nagyszámú Constantinus érem alapján a **320—330-as** évekre tehető. A DNy-i traktus **Valentinianus-Valens** idejében épülhetett, érmeik azonban a villa egész területén szép számmal kerültek elő, s ez az épület folyamatos használatáról tanúskodik. Az átrium ÉNy-i sarkánál talált fehér barbotin díszű, latin feliratos **trieri boroskészlet** nem enged meg finomabb datálást, a csak töredékekben előkerült házikeramia (erősen profilált szürke fazekak, bögrék, sárgászöld mázú lapos tálak, dörzstálak, stb.) a **III—IV. század** megszokott edénytípusait képviseli. A villát a IV. század végén hagyhatták el lakói, tervszerűen összecsomagolva mindent (még az ablaktáblákat és ajtóvasalásokat is) elvittek. Az épület soha nem égett le, nem érte támadás (bár a vallum, a kerítőfal és a gazdasági épületek közelebb húzódása ettől való félelemre mutat). A jelenlegi talajszint alatt mindössze 15—30 cm-re levő, 60—70, olykor 90—110 cm magas felmenő falak is lassú pusztulási folyamatról tanúskodnak. Egészében véve **62 x 78 méteres** kiterjedésével, ötvenkét helyiségével jelenleg Pannónia legnagyobb feltárt villái közé tartozik, változatos színekben pompázó márványutánzatú freskói, gazdagon faragott oszlopfői, geometrikus meander és tojássor díszű stukkói pedig semmiben sem maradnak el az aquincumi helytartói palota belső díszítése mögött. (MRT 7, 276-277.)

151.2. Irodalom: MRT 7, 28/12.; Thomas 1964, 265., Topál 1994.

151.3. Ásatás: 1973-1975. Topál J.

151.4. Datálás: 100-380

151.5. Megjegyzés: n. a.

152. Pismány-Cseresznyés utca (MRT 7, 28/41.; KÖH: 11562)

152.1. Leírás: Az Öregvíz-patak és a Duna között emelkedő dombon Soproni Sándor megfigyelése szerint 1958-ban gyümölcsös telepítésekor római kori épületet bolygattak meg. **Falmaradványok, tegulák és imbrek** kerültek felszínre. (MRT 7, 289.)

152.2. Irodalom: MRT 7, 28/41.

152.3. Ásatás: nincs

152.4. Datálás: 200-250

152.5. Megjegyzés: n. a.

153. Duna-part (MRT 7, 28/37.; KÖH: 11558)

153.1. Leírás: A Sztélin-patak torkolatától D-re, a 11. sz. úttól a Dunához vezető kikövezett út és a folyóval párhuzamos út találkozásánál villanyoszlop számára 1 m mély gödröt ástak, ebben egy 1,5 m széles fal metszete volt látható a mai felszín alatt 50 cm mélyen. A kidobott földben mindössze **két jellegte-
len cserepet** találtunk. (MRT 7, 289.)

153.2. Irodalom: MRT 7, 28/37.

153.3. Ásatás: nincs

153.4. Datálás: 200-250

153.5. Megjegyzés: n. a.

154. *Csóka utca* (MRT 7, 28/34.; KÖH: 11555)

- 154.1. Leírás: A városközponttól É-ra kb. 2 km-re, a Sztelin-patak É-i partján az út és a patak közé eső területen a felszínen több **tegulatöredék** és **II—III. századi** leletek voltak: **Drag. 18/31. típusú sigillata** oldaltöredék és **Drag. 33.** peremek, **bepecsételt** díszű pannoniai szürke sigillata edény darabja, sötétpiros **fémházas** oldaltöredék. (MRT 7, 287-288.)
- 154.2. Irodalom: MRT 7, 28/34.
- 154.3. Ásatás: nincs
- 154.4. Datálás: 100-250
- 154.5. Megjegyzés: n. a.

Leányfalu:

155. Alsó-erdő (MRT 7, 11/1.; KÖH: 10673)

- 155.1. Leírás: A községtől kb. 1 km-re DNy-ra, a Nyergeshegy K-i lábánál, vízmosással tagolt hegyoldalon kevés jellegtelenséggel római kori edénytöredék található a legelőn és erdőben, mintegy 200 x 100 m-es területen. Épületre utaló nyomokat nem észleltünk. (MRT 7, 114.)
- 155.2. Irodalom: MRT 7, 11/1.
- 155.3. Ásatás: nincs
- 155.4. Datálás: 200-250
- 155.5. Megjegyzés: n. a.

156. Móricz Zsigmond út 143. (MRT 7, 11/5.; KÖH: 10677)

- 156.1. Leírás: A Dunára lejtő domboldalon, a telek alsó felében 1965-ben gyümölcsfaültetés közben római kori edénytöredékek kerültek elő. Soproni Sándor szerint villaépület állhatott itt. A telek középső részén régebben az egyik fánál zsugorított(?) csontvázat találtak. Ettől Ny-ra 33 m-re egy kb. **ÉNy—DK-i irányban futó falat** figyeltek meg. Ugyancsak csontvázat találtak a szomszédos 141. sz. telken álló ház Ny-i oldalánál épített támfal helyén is. A lelőhelyről egy **késő kelta** tálperemet és **II—III. századi** edénytöredékeket (sötétszürke bevonatos, piros és narancs festésű) őriz az SZFM. (MRT 7, 117.)
- 156.2. Irodalom: MRT 7, 11/5.
- 156.3. Ásatás: nincs
- 156.4. Datálás: 100-250
- 156.5. Megjegyzés: n. a.

157. Pekár-villa (MRT 7, 11/4.; KÖH: 10676)

- 157.1. Leírás: A Duna-parttól mintegy 400 m-re Ny-ra, a Zerge- és Csaba-kút forrásokból eredő patak ÉK-i partján található a volt Pekár-villa. Soproni Sándor értesülései alapján a villa telkén **római épületnyomok** kerültek elő. A Pekár-gyűjteményből származó római kori faragott köveket l. a 11/*** lelőhely alatt. (MRT 7, 117.)
- 157.2. Irodalom: MRT 7, 11/4.
- 157.3. Ásatás: nincs
- 157.4. Datálás: 200-250
- 157.5. Megjegyzés: n. a.

158. Móricz Zsigmond út 169. (MRT 7, 11/3.; KÖH: 10675)

- 158.1. Leírás: 1961. májusában a Bányászudülő telkén, földmunkák közben, **5—6 m mélységben** római kori kultúrrejteget vágta át. Soproni Sándor helyszíni szemléje során **kora császárkori** edénytöredékeket, bronz fibulát, csont furulyatöredéket, vaskést gyűjtött. A világos nyersszínű **dörzstáltöredék**, a vízszintes fenekű, kissé behúzott, kerekített peremű, piros festésű tál perem töredéke és a **Drag. 37.** formájú, világosszürke bevonatos, fogas-karcolt és **bepecsételt** rozettákkal, füzérekkel (**Resatus köre**) díszített tál fenék része **az I. század második felére II. század elejére** keltezhető. Valamivel korábbra keltezhető a lépcsősen áttört, gombban végződő tütartójú, bordázott kengyelű, bronz fibula. (MRT 7, 117.)
- 158.2. Irodalom: MRT 7, 11/3.
- 158.3. Ásatás: nincs
- 158.4. Datálás: 70-150

- 158.5. Megjegyzés: n. a.
159. Szentendrei út (MRT 7, 30/30.; KÖH: 11807)
- 159.1. Leírás: 1966-ban Tahi belterületének D-i részén, házépítés (régi hrsz. 3561.) közben egy gödröt vágtak át az alapárokkal. Stefais István helyszíni szemléje során **félkör alakú gödörmetszetet** figyelt meg, melyből római edénytöredékeket, vas nyílhegyet, szeget és vas pánttöredékeket gyűjtött. (MRT 7, 313.)
- 159.2. Irodalom: MRT 7, 30/30.
- 159.3. Ásatás: nincs
- 159.4. Datálás: 200-250
- 159.5. Megjegyzés: n. a.
160. Visegrádi utca (MRT 7, 30/26.; KÖH: 11803)
- 160.1. Leírás: 1940-ben Radnóti Aladár özv. Krámer Henriknének a visegrádi út mellett levő telkén, (ma Visegrádi u. 28.) próbaásatás során római kori edénytöredékeket, téglákat talált. (MRT 7, 312-313.)
- 160.2. Irodalom: MRT 7, 30/26.
- 160.3. Ásatás: 1940. Radnóti Aladár
- 160.4. Datálás: 200-250
- 160.5. Megjegyzés: n. a.
161. Felső-rét (MRT 7, 30/14.; KÖH: 11791)
- 161.1. Leírás: Tahi belterületétől ÉNy-ra, a Szentendrei-Duna Ny-i partja melletti alacsony folyó teraszon kiterjedt lelőhelyet találtunk. **1952-ben útépítésnél** kerültek már itt elő edénytöredékek, amelyeket Sashegyi Sándor gyűjtött össze. Terepbejárásainkkal lehatároltuk a lelőhelyet, egy kb. 200 x 900 m nagyságú területet, melynek D-i vége kissé benyúlik a belterületbe. **1961-ben a 11. sz. út** építésekor végzett földmunkáknál **mészégető kemencék** kerültek elő. Soproni Sándor leírása alapján a lelőhely DK -i végén, az országút és a belőle DNy felé kiágazó dűlőút szögletében, az utóbbi É-i oldalán helyezkedtek el. **A 6 db földbe mélyített, kerek alaprajzú kemence** két sorban, egymástól átlagosan 4 m távolságra épült fel. Átmérőjük **2,6—3,0 m** között váltakozott, oldalfalukat lapos kövekkel bélelték ki, belsejükben a beszakadt tető tégláival keveredett mészkő, aljukon 15—20 cm vastag égett mészréteg volt. Bár Soproni Sándor korhatározó leletet nem talált, véleménye szerint nagy a valószínűsége, hogy római koriak és a közelben levő dunabogdányi tábornak (8/9. sz. lelőhely) látták el égetett mésszel. Terepbejárásunkkor találtunk ezen a területen néhány római kori cserepet, köztük egy kihajló, szürke fazékperemet és egy **II—III. századi ún. légióstál** peremtöredéket. (MRT 7, 309-310.)
- 161.2. Irodalom: MRT 7, 30/14.
- 161.3. Ásatás: 1961. Soproni S.
- 161.4. Datálás: 180-250
- 161.5. Megjegyzés: n. a.
162. Bogon-hát (MRT 7, 30/20.; KÖH: 11797)
- 162.1. Leírás: Tahitól ÉNy-ra, kb. 1,5 km-re, az ún. Pogony-háton (Bogon-hát) Maróthy János telkén a hegyoldalban, egy forrás falmaradványai között tegulákkal együtt egy kb. 7—8 cm átmérőjű ólom vízvezetékcső 1 m hosszú szakasza került elő. (MRT 7, 311.)
- 162.2. Irodalom: MRT 7, 30/20.
- 162.3. Ásatás: nincs
- 162.4. Datálás: 200-250
- 162.5. Megjegyzés: n. a.
163. Nagy-kert (MRT 7, 30/13.; KÖH: 11790)
- 163.1. Leírás: Egy pirosra festett, bordás peremű töredék római kori (**I—II. század**). (MRT 7, 308.)
- 163.2. Irodalom: MRT 7, 30/13.
- 163.3. Ásatás: nincs
- 163.4. Datálás: 200-250
- 163.5. Megjegyzés: n. a.

Dunabogdány:

164.Ökörállás (MRT 7, 8/3.; KÖH: 10199)

- 164.1. Leírás: A községtől É-ra, a Kutya-hegy K-i lábánál, teraszos domboldalon jellegtelen római edénytöredéket találtunk az elhanyagolt szőlő-gyümölcsös kertekben. (MRT 7, 84.)
- 164.2. Irodalom: MRT 7, 8/3.
- 164.3. Ásatás: nincs
- 164.4. Datálás: 200-250
- 164.5. Megjegyzés: n. a.

Pilisszentlászló:

165.Szent László-hegy (MRT 7, 20/1.; KÖH: 11179)

- 165.1. Leírás: Az 1976. évi helyszíni szemle alkalmával is gyűjtöttünk leleteket. A kerámiai anyagból a sötétvörös, sötétzöld mázfoltos **dörzstált** töredék késő római kori. (MRT 7, 166.)
- 165.2. Irodalom: MRT 7, 20/1.
- 165.3. Ásatás: nincs
- 165.4. Datálás: 250-350
- 165.5. Megjegyzés: n. a.

166.Tabanicska (MRT 7, 20/3.; KÖH: 11181)

- 166.1. Leírás: A falu szélétől 200—300 m-re É-ra, a templomdomb É-i lejtőjén, az Apátkúti-patakba torkolló kis patak D-i partján 140 x 60 m-es területen kevés **II. századi** leletet: szürke, behúzott peremű tál és szürke bögrefül töredéket gyűjtöttünk. (MRT 7, 167.)
- 166.2. Irodalom: MRT 7, 20/3.
- 166.3. Ásatás: nincs
- 166.4. Datálás: 100-180
- 166.5. Megjegyzés: n. a.

167.Krizsne role (MRT 7, 20/2.; KÖH: 11180)

- 167.1. Leírás: A templomtól É-ÉNy-ra 400—500 m-re, az Apátkúti-patakba torkolló kis patak két partján, domb alján 160 x 60 m-es területen **római kori kelta** jellegű leletanyagot gyűjtöttünk és **patics**darabokat figyeltünk meg. A téglalap alakú, homorúan ívelt **bronzcsat** (áttört csatlemez nélkül) az **I—II. századi noricum**i női viselet tartozéka, Pannónia inferiorban ritkán fordul elő. A szürke és sárga behúzott peremű tál töredéke és egy vastag falú, sötétszürke, porózus anyagú tál ívelt oldal-töredéke a **II. századra** keltezhető. (32. t. 5.) (MRT 7, 167.)
- 167.2. Irodalom: MRT 7, 20/2.
- 167.3. Ásatás: nincs
- 167.4. Datálás: 70-200
- 167.5. Megjegyzés: n. a.

Visegrád:

168.Várkert-dűlő (KÖH: 33227)

- 168.1. Leírás: Őrtorony vallumában több házat is feltártak. Szegényes lelőhelyről van szó, csupán 65 m-es szélességben sikerült a település objektumait megfigyelni. A házak mellett több kemence is feltárássra került a területen.
- 168.2. Irodalom: n. a.
- 168.3. Ásatás: 1962-1963. Héjj M.; Méri I.; Soproni S.
- 168.4. Datálás: 160-2700
- 168.5. Megjegyzés: n. a.

169.Lepence (KÖH: 25559)

- 169.1. Leírás: Őrtorony közelében feltárt település, rendkívül sok kemencével és kevés lakóobjektummal. Temetője a településhez közel került elő, 111 sírt tártak itt fel.
- 169.2. Irodalom: n. a.
- 169.3. Ásatás: 2008.
- 169.4. Datálás: 160-270
- 169.5. Megjegyzés: n. a.

Esztergomi járás

Piliscsév:

170. Od Szántova II. (MRT 5 16/3.; KÖH: 2477)

170.1. Leírás: A lankás domboldalon egy **római villaépület** romjait figyeltük meg a felszínen. A **kiszántott kövek** környékén **későkelta** korongolt, besimított hullámvonallal díszített urnák nyaktörredékeit, behúzott peremű táltörredékeket, kihajló peremtörredéket, **későkelta—korarómai** kori kézzel formált, részben kagylóval soványított anyagú mély tálak, behúzott peremű nagy tál, bevagdosásokkal tagolt fazék, oldalt és közepén benyomott bütyökkel díszített fazék- oldaltörredéket, római kori sárga színű, **piros festésű táltörredékeket, piros festésű vékony falú, horpasztott falú pohártörredéket, vízszintes peremű mély tál** törredékét és egy vasfűröt gyűjtöttünk. (MRT 5, 279.)

170.2. Irodalom: MRT 5 16/3.

170.3. Ásatás: nincs

170.4. Datálás: 70-180

170.5. Megjegyzés: n. a.

171. Od Veresvara II. (MRT 5 16/11.; KÖH: 2485)

171.1. Leírás: A lankás domboldalon, helyenként szőlővel beültetett területen **római településnyomok** észlelhetők a felszínen. Az itt gyűjtött néhány római cserép — szürke tál és fazékperem — pontosabb kormeghatározásra alkalmatlan. Gúla Mihály és Skuta János gazdák földjén szőlőforgatás alkalmával, **falmaradványokat, tetőfedő cserepeket**, nagy bronzpénzt és faragott követ találtak. (MRT 5, 279.)

171.2. Irodalom: MRT 5 16/11.

171.3. Ásatás: nincs

171.4. Datálás: 180-250

171.5. Megjegyzés: n. a.

Kesztölc:

172. Klastrompuszta-Halastó (MRT 5 9/5.; KÖH: 2310)

172.1. Leírás: A tó K-i oldalán 1959-ben Szepessy Géza **római kori edény töredékét** gyűjtötte. (MRT 5, 234.)

172.2. Irodalom: MRT 5 9/5.

172.3. Ásatás: nincs

172.4. Datálás: 180-250

172.5. Megjegyzés: n. a.

173. Klastrompuszta I. (MRT 5 9/6.; KÖH: 2311)

173.1. Leírás: A menedékház melletti domboldalból 1955 óta kerültek elő régészeti leletek. A Szepessy Géza által a DTM-be juttatott leletek: korarómai cserepek. A kerítésfalhoz mindkét oldalon csatlakozó kisebb épületekben feltárt kemencéből, faszén- és vassalakmaradványokból **műhelyekre** lehetett következtetni. Az ásatásból előkerült bronzkori és LT C—D cserepek, **II. sz.-i római sírkő** töredékei (MRT 5, 234.)

173.2. Irodalom: MRT 5 9/6.

173.3. Ásatás: nincs

173.4. Datálás: 180-250

173.5. Megjegyzés: n. a.

174. Kecskeólak (MRT 5 9/10.; KÖH: 2315)

174.1. Leírás: A lankás domboldalon sárga, **piros festésű** és szürke színű római kori edénytörredékeket, **Crispus caesar** töredékes kisbronzát gyűjtöttük. (MRT 5, 238.)

174.2. Irodalom: MRT 5 9/10.

174.3. Ásatás: nincs

174.4. Datálás: 200-350

174.5. Megjegyzés: n. a.

175. Tatárszállás (MRT 5 9/9.; KÖH: 2314)

- 175.1. Leírás: A homokos, agyagmárgás domb alján, nagy területen, néhol csomóban, másutt szétszórtan **rengeteg habarcsos kő, terrazzodarab, tetőcserép** hever a felszínen. A nagy kiterjedésű római **villatelepülés**en sok cserepet gyűjtöttünk, melyek között **terra sigillata** töredék, sárga **dörzstáltöredék, piros festett korsó** és mély táltöredék, szemcsés anyagú szürke fazékperemtöredékek, néhány korongolatlan fazék- peremtöredék található. Külön megemlítendő egy nagyobb **salakdarab**, melybe kékesszürke, erősen szemcsés anyagú edény oldaltöredékei vannak beleéve. Feltehető, hogy a település területén **edényégető kemence** létezett. Ismerték ezt a területet már a múlt században is. 1864-ben megemlítik, hogy épületmaradványok találhatóak itt, s gyakran lelnek pénzeket és különböző tárgyakat. (MRT 5, 238.)
A lelőhelyen 1977-1979 között H. Kelemen Márta egy **későrómai 4. században** fennálló **mutatit**ot tárt fel, amelynek előzményeként egy gerendavázis, Severus-kortól fennálló épületet tételezett fel.
- 175.2. Irodalom: MRT 5 9/9.; RégFüz 1977, 64. lh.; RégFüz 1978, 69. lh.; RégFüz 1979, 65. lh.; H. Kelemen 2014.
- 175.3. Ásatás: 1977-1979. H. Kelemen M.
- 175.4. Datálás: 180-350
- 175.5. Megjegyzés: n. a.
176. Boki-dűlő I. (MRT 5 9/4.; KÖH: 2309)
- 176.1. Leírás: A patakparti domboldalon nagy kiterjedésű római településre utal a szántásban megfigyelhető **habarcsos kőtörmelék**. A területről egy **későkelta** hullámvonaldíszes fazéktöredéket, **későrómai**, szürke szemcsés anyagú fazék és bögre peremtöredékeket, egy kopott **IV. sz.-i kisbronzot** és egy **vaskéstöredéket** gyűjtöttünk. (Horváth, 1965.) A kesztölci falumúzeum gyűjteményében található szürke, szemcsés anyagú fazék, **sötétszürke vízszintes peremű mély táltöredékek, sárga, piros festett táltöredékek** lelőhelyünkről származnak. (MRT 5, 234.)
- 176.2. Irodalom: MRT 5 9/4.
- 176.3. Ásatás: nincs
- 176.4. Datálás: 100-350
- 176.5. Megjegyzés: n. a.
177. Boki-dűlő II. (MRT 5 9/3.; KÖH: 2308)
- 177.1. Leírás: A domboldalon szétszórtan heverő cserepek közül egy római kori, **sötétszürke színű fazékperemet** gyűjtöttünk. (MRT 5, 234.)
- 177.2. Irodalom: MRT 5 9/3.
- 177.3. Ásatás: nincs
- 177.4. Datálás: 180-250
- 177.5. Megjegyzés: n. a.
178. Alsómező (MRT 5 9/8.; KÖH: 2313)
- 178.1. Leírás: Az alacsony dombnyúlványon kis területen **római cserepek** hevernek a felszínen. (MRT 5, 238.)
- 178.2. Irodalom: MRT 5 9/8.
- 178.3. Ásatás: nincs
- 178.4. Datálás: 180-250
- 178.5. Megjegyzés: n. a.
179. Petőfi utca (MRT 5 9/17.; KÖH: 2322)
- 179.1. Leírás: Tankó K. terepbejárása, 2008: A lh. beépített területen található. A lh. jelenlegi állapota felszíni lokalizációját és kiterjedésük meghatározását nem tette lehetővé. (KÖH adatbázis 2012.)
- 179.2. Irodalom: MRT 5 9/17.
- 179.3. Ásatás: nincs
- 179.4. Datálás: 180-250
- 179.5. Megjegyzés: n. a.
180. Kara utca (MRT 5 9/15.; KÖH: 2320)
- 180.1. Leírás: Petróczi József telkén kútásás közben állítólag **12 m mélységben (!)** találtak egy **későkelta—korarómai**, kagylóval soványított anyagú, kézzel formált csöbörtöredéket és néhány állatcsontot. 1964-ben Szepessy Géza sárga színű **római kori edény vörös sávós festésű töredékeit** gyűjtötte össze. (MRT 5, 239.)

- 180.2. Irodalom: MRT 5 9/15.
- 180.3. Ásatás: nincs
- 180.4. Datálás: 180-250
- 180.5. Megjegyzés: n. a.

Leányvár:

181. Vaskapuzsza (MRT 5 11/6.; KÖH: 2366)

- 181.1. Leírás: Az alacsony domboldalon több kisebb **elszíneződött foltot** figyeltünk meg. A lelőhely D-i részén, kis területen foltokból **kiszántott római cserepek** gyűjthetők. A római töredékek között **terra sigillata**, fésűs díszű, szemcsés anyagú oldaltöredékek, széles, ferdén lehajló peremű, sárga színű, **piros festésű tálak**, fazekak darabjai találhatóak, melyek a **II-III. sz. közé** keltezhetők. (MRT 5, 251.)
- 181.2. Irodalom: MRT 5 11/6.
- 181.3. Ásatás: nincs
- 181.4. Datálás: 180-250
- 181.5. Megjegyzés: n. a.

182. Rohracker I. (MRT 5 11/7.; KÖH: 2367)

- 182.1. Leírás: A **lössös, homokos dombon** a többnyire igen apró **kövek és tégladarabok** római épület nyomát jelzik. A római törmelék között pedig római cserepeket és egy bronzlemez töredékét gyűjtöttük. (Torma, 1970.) A cserepek zömmel **piros festésű**, nagy fazék- peremtöredékek, ill. széles, **ívesen lehajló peremű tältöredékek**, kisebb számmal szürke színű fazék- és fedőtöredékek. A nagyjából háromszög alakú töredékes lemezen apró mintás poncolt keretdíszben belül domborított, ugró helyzetű hosszú szarvú, **szakállas kecske** látható. A kecske feje felett vésett és poncolt 8 ágú csillag. Jobb szélén egy másik állat (?) szarv és szörzet részlete látható. (35. kép.) A **III. sz.-ra** keltezhető bronzlemez díszpáncél része lehetett. (MRT 5, 252.)
- 182.2. Irodalom: MRT 5 11/7.
- 182.3. Ásatás: nincs
- 182.4. Datálás: 100-250
- 182.5. Megjegyzés: **capricornust** ábrázoló (legio I Adiutrix címerállata) díszpáncél töredéke

Dág:

183. Temető-tábla (MRT 5 4/3.; KÖH: 1993)

- 183.1. Leírás: A patak feletti alacsony dombtetőn római kori, kékesszürke színű, **szemcsés anyagú**, barázdált, vízszintes peremű hombár töredékét, sárga kancsó fültöredékét találtuk. (MRT 5, 57.)
- 183.2. Irodalom: MRT 5 4/3.
- 183.3. Ásatás: nincs
- 183.4. Datálás: 180-250
- 183.5. Megjegyzés: n. a.

184. Dágipuszta (MRT 5 4/5.; KÖH: 1995)

- 184.1. Leírás: A Binder-tanyától ÉNy-ra fekvő dombok között egy sárga, külső oldalán barnáspiros festésű római edénytöredéket gyűjtöttünk. (MRT 5, 58.)
- 184.2. Irodalom: MRT 5 4/5.
- 184.3. Ásatás: nincs
- 184.4. Datálás: 180-250
- 184.5. Megjegyzés: n. a.

Úny:

185. János-halála (MRT 5 23/5.; KÖH: 2676)

- 185.1. Leírás: Szepessy Géza 1960-ban a tsz birkaistállójának építésekor kisebb **ásatást** végzett. Ásatási rajzán egy **kör alakú, cölöplyukakkal és árokkal körülvett lakógödör** is szerepel, a gödörben római kori kerámia is volt. A lakógödör rajzát nem tekinthetjük hitelesnek. A cserepek többsége római kori **I–II. sz.-i festett edényekből, terra sigillatákból**, festetlen házi kerámiából származik. A lankás

domboldalon terepbejárásunk során is I-II. sz.-i cserepeket gyűjtöttünk. Ezek közül a **későkelta urnatöredék**, narancssárga színű, **fehér sávfestéses edény** oldaltöredéke, több **vörös és barna festésű töredék**, **Drag. 37.** típusú terra sigillata tál töredéke, szürkésfekete színű Drag. 37-es formájú, külső oldalán **bepecsételt virágdíszes tálka** töredéke, sárga **dörzstál** peremtöredéke tartozik a jellegzetesebbek közé. (MRT 5, 350.)

185.2. Irodalom: MRT 5 23/5.

185.3. Ásatás: 1960. Szepessy G.

185.4. Datálás: 70-200

185.5. Megjegyzés: n. a.

186. Barát-hegyi-dűlő (MRT 5 23/3.; KÖH: 2674)

186.1. Leírás: A forrás feletti magas, agyagos talajú domboldalon terepbejárásunk során római cserepeket gyűjtöttünk. Átmenetet képeznek a római korba a korongolt, világosszürke tálperem és a kagylóval soványított anyagú korongolatlan, ujjbenyomkodásos **bütyöklécsorral**, apró, kerek, hármastagolású bütyökkel díszített, behajló peremű csöbörtöredékek. A római anyagban **pátkai típusú fazekak** oldaltöredékei, sötétszürke hombár és fazék- peremek, vékony falú, szürke, **barbotin díszes csésze** töredéke, nagyszámú sárga színű, **piros és barna festésű tálak, korsók, fazekak** stb. mellett **terra sigillata** is előfordul. **1970-ben** a területen H. Kelemen Márta szondázó ásatást végzett, melynek során **3 földbeásott lakóházat, 3 római kori gödröt** tárt fel. Az *I. sz. ház* téglalap alaprajzú, sarkai lekerekítettek, 3,70x2,40 m alapterületű, ÉNy DK-i irányú. A ház ÉK-i oldalán egy 83x20 cm nagyságú lejárórészt, talán a lépcső legalsó fokát találtuk meg, környékén cölöplyukakkal. **Tűzhelyét** a II. sz. ház beásásakor teheték tönkre. A II. sz. ház K-i felében megfigyelt vörösesbarna talaj azt mutatta, hogy az I. ház tűzhelye, annak Ny-i sarkában vagy a DNy-i oldalán lehetett. Kevés számú leletanyaga, a LT D típusú táltöredékek, **piros sávfestéses füleskorsók**, kívül-belül **piros festésű tálak**, csészék alapján az **I. sz.-ra vagy a II. sz. elejére** keltezhetjük. A *II. sz. ház* szabálytalan négyszög formájú, sarkai lekerekítettek. Oldalai 3,80 m, ill. 3,30 m és 2,38 m, ill. 2,10 m hosszúak. Cölöplyukat csak a D-i, íves oldalon találtunk. A ház iránya Ny—K-i, tűzhelye nem volt. Az I. sz. házhoz hasonló, de nagyobb mennyiségű leletanyagot tartalmazott. Leletanyagában az előzőtől alig tér el, csak mennyiségében több. Stratigráfiája szerint készülsi ideje az I. háznál későbbi, s miután alaprajzilag a III. házzal teljesen azonos, így azzal egy korra, tehát a **II. sz.-ra** keltezhetjük. A *III. sz. ház* a II. házzal azonos alaprajzú, hosszanti oldalai 3,70, ill. 3,60, rövid oldalai 2,30, ill. 2,45 métereseek, ezek iránya szintén Ny—K-i, D-i oldalán íves. Tűzhelye nem volt. K-i felében néhány nagyobb fehér mészkődarabot találtunk. Leletanyagában feltűnően sok a kagylóval soványított anyagú, seprűs díszű fazéktöredék, **piros festésű, korongolt tálak, csészék, sávfestéses korsók** töredékei. Megtalálhatók még benne a szürke, **fényes felületű, bepecsételt díszű** bennszülött cserepek és a szürke, szemcsés anyagú mély tálak töredékei. A ház DNy-i sarkában egy rombusz alakú, közepén fehér alapon apró kék és piros körökkel díszített **emailos bronzfibulát** találtunk, korát a II. sz.-ra határozhatjuk meg. Az ásatás során 3 római kori gödröt tártunk még fel, az egyikben egy **I. sz. végi, II. sz. legelejéről** való bronz **szemesfibulát** találtunk. (MRT 5, 348-349.)

186.2. Irodalom: MRT 5 23/3.

186.3. Ásatás: 1970. H. Kelemen M.

186.4. Datálás: 70-180

186.5. Megjegyzés: n. a.

187. Diós (Bozzay-ráta) (MRT 5 23/2.; KÖH: 2673)

187.1. Leírás: A lelőhely K-i végén **néhány római kori cserepet** is találtunk. (MRT 5, 348.)

187.2. Irodalom: MRT 5 23/2.

187.3. Ásatás: nincs

187.4. Datálás: 180-250

187.5. Megjegyzés: n. a.

Csolnok:

188. Szedres (MRT 5 3/2.; KÖH: 1980)

- 188.1. Leírás: A löszös domb tetején és oldalán néhány sötétebb foltot figyeltünk meg, környékükön sok cserép hevert a felszínen. A lelőhelyen pontosabb kormeghatározásra alkalmatlan szürke szemcsés anyagú, római kori **hombár-, fazék- és táltöredékeket** gyűjtöttünk. (MRT 5, 53-54.)
- 188.2. Irodalom: MRT 5 3/2.
- 188.3. Ásatás: nincs
- 188.4. Datálás: 180-250
- 188.5. Megjegyzés: n. a.
189. Hinter den Gärten (MRT 5 3/1.; KÖH: 1979)
- 189.1. Leírás: A domboldalon római kori szürke szemcsés anyagú tál- és hombártöredékeket, téglaszínű, **piros sávfestéses fazéktöredéket** gyűjtöttünk. (MRT 5, 53.)
- 189.2. Irodalom: MRT 5 3/1.
- 189.3. Ásatás: nincs
- 189.4. Datálás: 180-250
- 189.5. Megjegyzés: n. a.

Máriaalom:

190. Máriaalompuszta, Török-kút (MRT 5 12/1.; KÖH: 2372)
- 190.1. Leírás: A major alapjainak ásásakor 1909 tavaszán emberi csontokat, mellettük pedig egyik lapján homorúan csiszolt, 20x34x10 cm nagyságú, **3 lyukkal ellátott lapos mészkövet** és egy **órlőkő** ép, kerek felső részét találták. A major körüli kertekben terepbejárásunk során néhány **római kori cserepet** gyűjtöttünk. (MRT 5, 253.)
- 190.2. Irodalom: MRT 5 12/1.
- 190.3. Ásatás: nincs
- 190.4. Datálás: 180-250
- 190.5. Megjegyzés: n. a.
191. **Csabai úti dűlő (MRT 5 12/2.; KÖH: 2373)**
- 191.1. Leírás: Az alacsony dombnyúlványon 1956-ban Mócsy András római kori cserepeket gyűjtött. A domb alján egymástól kb. 60 m-re elhelyezkedő 2 foltban **épületnyomokat** figyeltünk meg. A település területén csak **kevés kiszántott követ** találtunk. A nagyszámú cserépanyag jelentős része az **I—II. sz.-ra** keltezhető. A kagylós anyagú, ujjbenyomkodásos **bütyöklécsorral** díszített oldaltöredékek, **későkelta** típusú cserepek, vízszintes peremű hombár, **terra sigillata**, **festett sárga és szürke edénytöredékek** tartoznak a jellegzetesebb darabok közé. Külön megemlítendő egy pereme alatt tojással díszített, alacsony talpon álló merítőkanál (**simpulum**). (38. t. 41.) Egy **későrómai**, szürke színű, besímített hullámvonallal díszített fültöredéket is találtunk. (MRT 5, 253-254.)
- 191.2. Irodalom: MRT 5 12/2.
- 191.3. Ásatás: nincs
- 191.4. Datálás: 70-300
- 191.5. Megjegyzés: összefügg a **Kat. 192.** lelőhellyel; simpulum
192. Békahegy (MRT 5 12/7.; KÖH: 2378)
- 192.1. Leírás: A lelőhelyen gyűjtött **piros festésű** és szürke színű edényekből származó **töredékek** a 12/2. sz. lelőhelyen megfigyelt római kori település ÉNy-i szélét jelzik. Wagenhoffer Antal máriahalmi tanító közlése szerint a bánya környékén pénzek is kerültek elő. (MRT 5, 254.)
- 192.2. Irodalom: MRT 5 12/7.
- 192.3. Ásatás: nincs
- 192.4. Datálás: 180-250
- 192.5. Megjegyzés: összefügg a **Kat. 191.** lelőhellyel
193. Présházi-földek (MRT 5 12/3. KÖH: 2374)
- 193.1. Leírás: Az alacsony dombhajlaton jellegtelen római cserepeket gyűjtöttünk. A lelőhely D-i és DK-i részén **kiszántott köveket**, **falrészletet**, **tegulákat** és **imbrexeket** is találtunk. (MRT 5, 254.)
- 193.2. Irodalom: MRT 5 12/3.
- 193.3. Ásatás: nincs
- 193.4. Datálás: 180-250

193.5. Megjegyzés: n. a.

194. *Tsz-major (Trettplatz-dűlő) (MRT 5 12/4.; KÖH: 2375)*

194.1. Leírás: Az 1960-as években a major-épületek alapozásánál **római falakra** bukkantak. Az egyik fal 1,20 m mélységben **30 m hosszan követhető** volt. Falak kerültek elő az istálló mögött, a melegágyaknál is. A majorság és az országút közti területen **római kori edénytöredékeket** gyűjtöttünk. 1970-ben újabb alapozáskor K—Ny-i irányú, keskeny, alapozás nélküli, gyenge minőségű falakat vágtak át. A környező területen a **III—IV. sz.-ra** keltezhető cserépanyagot gyűjtöttünk össze, melynek **terra sigillata**, sárga színű, **piros sávfestéses** durva, kagylóval soványított anyagú fazéktöredékek a jellemzői. (MRT 5, 254.)

194.2. Irodalom: MRT 5 12/4.

194.3. Ásatás: nincs

194.4. Datálás: 200-350

194.5. Megjegyzés: n. a.

195. Homokbánya (MRT 5 12/5.; KÖH: 2376)

195.1. Leírás: A lelőhely Ny-i szélén egy **földbeásott római kori ház** profilját figyeltük meg, kitöltésföldjében kagylóval soványított, kézzel formált edény töredékei voltak. (MRT 5, 254.)

195.2. Irodalom: MRT 5 12/5.

195.3. Ásatás: nincs

195.4. Datálás: 100-180

195.5. Megjegyzés: n. a.

196. Friedhofs-Acker (KÖH: 78653)

196.1. Leírás: A település északi utcasora (284/1. sz. közút) feletti domb déli lejtőjéről 2010 során a hirtelen záporok következtében rengeteg esővíz zúdult le. A nagyobb kártétel elkerülése érdekében a helyi önkormányzat a lejtőre merőlegesen vízlevezető árkot mélyített ki. Ennek ásása során bolygathatták meg azt a római kori lelőhelyet, melynek kerámiaanyagát egy kis kiterjedésű területen, az árokból kiemelt földben megtalálták. Az árok falában beásást nem láttak, az árok feletti kukoricásban elszórtan találtak néhány leletet. Kiterjedése bizonytalan min. 50x30 m. (Kustár R.)

196.2. Irodalom: n. a.

196.3. Ásatás: nincs

196.4. Datálás: 150-250

196.5. Megjegyzés: n. a.

197. Trettplatz - Ipartelep (KÖH: 78655)

197.1. Leírás: A Máriahalmi patak árteréből kiemelkedő dombhát nyugati, lankás lejtőjén a tárcsázatlan gabonatarlón hosszan elnyúló későbronzkori/koravaskori település helyét regisztrálták a behúzott tálperem, körbeárokolt csészefül csonkja alapján. A lelőhely pontos kiterjedése nem ismert, min. 30 m szélességben és 300 m hosszan húzódik a pataktól kb. 100-150 m. távolságban. Néhány kagylóval soványított kerámatöredék alapján római kori megtelepedés is valószínűsíthető, mely jelenség összefügghet a Máriahalom 4. sz. lelőhellyel.

197.2. Irodalom: n. a.

197.3. Ásatás: nincs

197.4. Datálás: 150-250

197.5. Megjegyzés: n. a.

Sárisáp:

198. Újtelep (MRT 5 19/5.; KÖH: 2547)

198.1. Leírás: Terepbejárásunkkor néhány **barna festésű, kihajló peremű** római kori cserepet is gyűjtöttünk. (MRT 5, 305.)

198.2. Irodalom: MRT 5 19/5.

198.3. Ásatás: nincs

198.4. Datálás: 180-250

198.5. Megjegyzés: n. a.

199. Éles-hát (MRT 5 19/6.; KÖH: 2548)

- 199.1. Leírás: A löszös domb alacsony teraszán **4 — 5 elszíneződött foltot** figyeltünk meg. Egy kékes-szürke színű, szemcsés anyagú **fésűsdíszű cserép** római kori. Lelőhelyünkön Lieber Ferenc sárisápi lakos egy 24,5 x 19,5 cm nagyságú, édesvízi mészkőből **faragott domborműves tábla** felső töredékét találta. A dombormű **Silvanust** ábrázolja, a tábla felső szélén 2 rozettával. (MRT 5, 305.)
- 199.2. Irodalom: MRT 5 19/6.
- 199.3. Ásatás: nincs
- 199.4. Datálás: 180-250
- 199.5. Megjegyzés: Silvanus dombormű
200. Szlaniszkai-dűlő (MRT 5 19/12.; KÖH: 2554)
- 200.1. Leírás: Az alacsony, lankás domboldalon a szántásban római kori cserepek hevernek. Jellemző darabok: **későkelta** jellegű szürke urnatöredék, kagylóval soványított anyagú, ujjbenyomkodásos bütyöklécsorral díszített fazék faltöredéke, korongolatlan, seprűs díszű urnatöredék, **piros festésű tálak** perem- és oldaltöredékei. (MRT 5, 306.)
- 200.2. Irodalom: MRT 5 19/12.
- 200.3. Ásatás: nincs
- 200.4. Datálás: 70-200
- 200.5. Megjegyzés: n. a.
201. Quadriburg (MRT 5 19/17.; KÖH: 2559)
- 201.1. Leírás: Az ókeresztény temetőkápolna (19/18. sz. lh.) melletti lelőhelyen **1962-ben Szepessy Géza, 1965-ben és 1966-ban Lányi Vera és Lieber Ferenc** gyűjtöttek cserepeket. Terepbejárásunkkor is sok cserepet találtunk a felszínen. Római kori településre utalnak a nagyszámban előforduló római kori edény töredékek. Szepessy Géza több téglaszínű, **vörös sávfestésű füleskorsó, hombár**, késői típusú szürke fazéktöredéket gyűjtött. Lányi Vera ugyaninnen származó **vörös festésű táltöredékeket, márványozott festésű táltöredékeket** hozott be az EBM-be. Lieber Ferenc gyűjtéseként egy nyéllyukas **vasbalta, üvegpohár** töredéke, **terra sigillata** és későrómai szürke kerámia ismeretes lelőhelyünkről. Terepbejárásunk során az előzőkhöz hasonló cserepeket találtunk a felszínen. A terület elnevezése minden bizonnyal az itt talált Quadriburg bélyeges tégláktól eredt, melyeket Schönwiesner István adata alapján a CIL is ismertetett. A bélyeg értelmezéséből kiindulva a helyi hagyomány és a régebbi irodalom egy négyszögletű római tábornak tétélezett fel ezen a helyen, ezt azonban alaptalannak kell tartanunk. Ugyancsak Schönwiesner István leírásából ismeretes innen egy ... ET MATRIVIVENIAE... felirattöredék. **Rómer Flóris** a helyszín megtekintésekor **épületnyomokat nem talált**, csak **peremestéglákról** tesz említést. A felszínen látható sok tégladarab alapján később Balogh Albin későrómai téglasíros temetőre gondolt, sírok előkerüléséről azonban nincs tudomásunk (MRT 5, 308.)
- 201.2. Irodalom: MRT 5 19/17.
- 201.3. Ásatás: nincs
- 201.4. Datálás: 100-350
- 201.5. Megjegyzés: n. a.
202. **Dedinsko (MRT 5 19/9.; KÖH: 2551)**
- 202.1. Leírás: A patakparti domboldalon **római épületre** utaló nyomok láthatók a felszínen. A törmelék közül **korarómai** szürke hombár és fazekak, narancssárga, barna festésű, behúzott peremű tálak, vaskos peremű urna töredékeit gyűjtöttük be. Benedek Anikó korábbi gyűjtéseiből nagy mennyiségű töredék: díszített **terra sigillaták, bepecsételt díszű szürke tál**, narancsos festésű, **fogaskarcolt díszű palackok**, barna és **piros sávfestésű korsók, piros festésű tálak**, korongolatlan, durva anyagú, seprűs díszű fazekak töredékei kerültek az EBM-be. A töredékek között van egy sötétszürke színű, **bepecsételt díszű**, későrómai—koranépvándorlás kori edénytöredék is. (MRT 5, 306.)
- 202.2. Irodalom: MRT 5 19/9.
- 202.3. Ásatás: nincs
- 202.4. Datálás: 100-250
- 202.5. Megjegyzés: n. a.
203. **Sápi-völgy I. (MRT 5 19/8.; KÖH: 2550)**
- 203.1. Leírás: A domb tetején kiszántott **kövek, peremes téglák, imbrexdarabok** és az edény töredékek római villaépület helyére utalnak. A cserépanyagban **vörös festésű keverőtál** peremtöredéke, sárga,

finom iszapolású tál, korszó füle, hombárperem, szürke színű, **vízszintes peremű mély tál**, fazekak peremtöredékei és szürke fedők töredékei találhatóak. (MRT 5, 306.)

203.2. Irodalom: MRT 5 19/8.

203.3. Ásatás: nincs

203.4. Datálás: 150-250

203.5. Megjegyzés: n. a.

204. Sági-völgy II. (MRT 5 19/7.; KÖH: 2549)

204.1. Leírás: A domboldalon néhány **piros festésű** római kori **cserepet** gyűjtöttünk. (MRT 5, 305.)

204.2. Irodalom: MRT 5 19/7.

204.3. Ásatás: nincs

204.4. Datálás: 180-250

204.5. Megjegyzés: n. a.

205. XIII. tábla (MRT 5 19/3.; KÖH: 2545)

205.1. Leírás: A kisebb dombhát tetején kiszántott **kövek, imbrex- és tegulatöredékek**, állatsontok, edénytöredékek római lakóépület helyét jelzik. A cserépanyagban **későkelta** oldaltöredék, kagylóval soványított, korongolatlan fazéktöredék, fényes, sötétszürke, belső oldalán rovátkolt díszes tál aljrésze, **vörös és barna festésű**, valamint szürke színű korszók és fazekak perem- és oldaltöredékei találhatóak. (MRT 5, 305.)

205.2. Irodalom: MRT 5 19/3.

205.3. Ásatás: nincs

205.4. Datálás: 100-250

205.5. Megjegyzés: pecsételt kerámia is (Maróti 1997)

206. XII. tábla (MRT 5 19/4.; KÖH: 2546)

206.1. Leírás: A domb tetején villaépületre utaló nyomokat, **köveket, tegulákat** figyeltünk meg. A lelőhelyen gyűjtött, kagylós anyagú, kihajló peremű edény (33. t. 21.) és a sárga színű, porózus anyagú, **kívül-belül piros festésű**, behúzott peremű lapos tál, ferdén lefelé álló, széles peremű mély tál, **barna sávfestésű fazekak** oldal- és profilált peremtöredékei a **II—III. sz.-ra** keltezhetők. (MRT 5, 305.)

206.2. Irodalom: MRT 5 19/4.

206.3. Ásatás: nincs

206.4. Datálás: 100-250

206.5. Megjegyzés: n. a.

Epöl:

207. Palkó-völgyi-dűlő (MRT 5 7/5.; KÖH: 2050)

207.1. Leírás: A Vöröshegyi-patak K-i oldalán emelkedő dombhát Ny-i oldalán 7x5 m-es **sötét elszíneződés** látható. Az itt talált kiszántott **kövek, terrazzo- és paticsdarabok**, továbbá néhány eléggé jellegtelen római kori cserép római épület helyét mutatják. A sötét folt mellett 4 m-re egy a domb aljával párhuzamosan futó, keskeny elszíneződés látszik kb. 20 m hosszan, benne paticsdarabok. Ez a keskeny folt ÉNy-on megtörik és a domb lábáig halad lefelé. A közelben még két kisebb folt látható. (MRT 5, 76-77.)

207.2. Irodalom: MRT 5 7/5.

207.3. Ásatás: nincs

207.4. Datálás: 180-250

207.5. Megjegyzés: n. a.

208. *Tsz-major* (MRT 5 7/7.; KÖH: 2052)

208.1. Leírás: A majortól Ny-ra és a Vöröshegyi-pataktól K-re fekvő dombhát oldalán 1970 nyarán útépités során római települést bolygattak meg. Az új út partfalában egy **földbeásott római kori ház** és egy közeli **gödör** sötét színű foltját figyeltük meg. A foltokból **korarómai** edény töredékeket gyűjtöttünk, melyeknek jellemző darabjai a kagylóval soványított anyagú, korongolatlan fazékdoldal-töredékek, szürke színű, **későkelta típusú** fazéktöredékek, sötétszürke, szemcsés anyagú vaskos hombártöredék és narancsvörös festésű, sárga színű fazék perem- és oldaltöredékek. A földmunka során előkerült római **malomkő**darabokat is beszállítottuk az esztergomi múzeumba. A terület megtekintésekor

megállapítottuk, hogy a partfalból kilógó **4 fal csont** egy római kőház részeit képezte, a földben levő lucerna miatt azonban a ház kiterjedését megállapítani nem tudtuk. (MRT 5, 76-77.)

208.2. Irodalom: MRT 5 7/7.

208.3. Ásatás: nincs

208.4. Datálás: 100-250

208.5. Megjegyzés: n. a.

209.Kökúti-dűlő I. (MRT 5 7/3.; KÖH: 2048)

209.1. Leírás: A patak partján emelkedő dombhát tetején és ÉK-i lejtőjén kb. 80 m-es körzetben kiszántott **kövek** és római kori edény cserepek jelzik egy lakóház helyét. A sötétszürke, erősen szemcsés anyagú, behúzott peremű táltöredék, ugyanilyen anyagú, fésűs díszű nagyobb fazék oldaltöredéke, gömbölyű peremű, **fényes táltöredék** és néhány kagylóval soványított anyagú, korongolatlan oldaltöredék korarómai villatelepülésre enged következtetni. (MRT 5, 76.)

209.2. Irodalom: MRT 5 7/3.

209.3. Ásatás: nincs

209.4. Datálás: 100-250

209.5. Megjegyzés: n. a.

210.Kökúti-dűlő II. (MRT 5 7/2.; KÖH: 2047)

210.1. Leírás: Az alacsony teraszon terepbejárásunk során több korszak leleteit gyűjtöttük össze. A **festett és szürke** színű római kori cserepek kisebb római kori településre utalnak. Valószínűleg lelőhelyünkhöz köthető egy **hagymafejes bronzfibula** is. (MRT 5, 74-76.)

210.2. Irodalom: MRT 5 7/2.

210.3. Ásatás: nincs

210.4. Datálás: 180-250

210.5. Megjegyzés: n. a.

Bajna:

211.Csima előtti dűlő (MRT 5 1/37.; KÖH: 1934)

211.1. Leírás: Néhány jellegtelen római cserép kis települést jelez. (MRT 5, 41.)

211.2. Irodalom: MRT 5 1/37.

211.3. Ásatás: nincs

211.4. Datálás: 180-250

211.5. Megjegyzés: n. a.

212.Proletárok (MRT 5 1/21.; KÖH: 1918)

212.1. Leírás: Az enyhe lejtőjű domboldalon nagy kiterjedésű településhely fekszik, melynek egész területén sok szürke, **hamus foltot** figyeltünk meg. Leggazdagabb a római kori cserépanyag volt, ezek között **későkelta-korarómai** szürke táltöredékek, **terra sigilláták**, **márványozott** és **piros sávfestéses** sárga fazekak és tálak, szürke tálak, vastag falú hombárok, korongolatlan, durva, fésűs díszítésű fazekak és néhány szürke, erősen szemcsés anyagú későrómai edény töredékei fordultak elő. (35. t. 26.) (MRT 5, 38.)

212.2. Irodalom: MRT 5 1/21.

212.3. Ásatás: nincs

212.4. Datálás: 100-250

212.5. Megjegyzés: n. a.

213.Őr-hegy alja (MRT 5 1/11.; KÖH: 1908)

213.1. Leírás: Az Őrhegy ÉNy-i lábánál emelkedő teraszon sötét foltokban sok cserepet találtunk. A lelőhely ÉK-i szélén egy római kori **piros festésű**, vízszintes peremű **fazéktöredék**et is találtunk. (MRT 5, 36.)

213.2. Irodalom: MRT 5 1/11.

213.3. Ásatás: nincs

213.4. Datálás: 180-250

213.5. Megjegyzés: n. a.

214.Kertalja (MRT 5 1/7.; KÖH: 1904)

- 214.1. Leírás: Az enyhe lejtőjű domb alján **paticsdarabokat** téglaszínű, külső oldalukon **pirosra festett** római kori oldaltöredékeket gyűjtöttünk. (MRT 5, 36.)
- 214.2. Irodalom: MRT 5 1/7.
- 214.3. Ásatás: nincs
- 214.4. Datálás: 180-250
- 214.5. Megjegyzés: n. a.
215. Faluhely (MRT 5 1/29.; KÖH: 1926)
- 215.1. Leírás: Néhány római kori töredék. Ugyanitt egy **Antonius Pius-nagybronzot**, egy V jellel ellátott római **kösúlyt** is találtunk. (MRT 5, 39.)
- 215.2. Irodalom: MRT 5 1/29.
- 215.3. Ásatás: nincs
- 215.4. Datálás: 180-250
- 215.5. Megjegyzés: n. a.
216. **Nagy-Sárás (MRT 5 1/28.; KÖH: 1925)**
- 216.1. Leírás: A lelőhely DNY-i szélén, a Radnóti Aladár által 1950-ben felfedezett római kori **villatelepülés** területén **későrómai** jellegű kerámiát gyűjtöttünk. (MRT 5, 39.)
- 216.2. Irodalom: MRT 5 1/28.
- 216.3. Ásatás: nincs
- 216.4. Datálás: 200-350
- 216.5. Megjegyzés: n. a.
217. **Bódis-rét (MRT 5 1/45.; KÖH: 1942)**
- 217.1. Leírás: A DNY-i lejtésű domboldalon nagy kiterjedésű **római villatelepülés** fekszik. A Bajna – héregi út építéskor 1950-ben **falmaradványokat** és egy **vékony falu fekete edényben** római pénzeket találtak. A kb. 30 db-ból álló éremlelet — a megszerzett darabok szerint — a **IV. sz.-ből** származik (Constantinus-, ill. Constans- érmek). A felszíni nyomok alapján **2 — 3 épület** maradványai találhatóak itt. 1950 októberében Soproni Sándor próbaásatást végzett a területen, s ennek során erősen lepusztult római falmaradványt, **terrazzo-szerű** padlómaradványt, erős törmelékréteget és nagyszámú **későrómai** kerámiatöredéket talált. (MRT 5, 42.)
- 217.2. Irodalom: MRT 5 1/45.
- 217.3. Ásatás: nincs
- 217.4. Datálás: 250-350
- 217.5. Megjegyzés: n. a.
218. Józsa-hegy (MRT 5 1/24.; KÖH: 1921)
- 218.1. Leírás: 1950-ben, a héregi út építéskor, az út Ny-i oldalán K—Ny-i irányú **falmaradványokat** találtak. Ugyanakkor egy **római érem** is előkerült, amely elkallódott. Terepbejárásunk során az út mindkét oldalán, az alacsony domb lejtőn **kiszántott köveket és tégladarabokat** találtunk. **2 — 3 erősen törmelékes rész** környékén **I—II. sz.-i kerámiaanyagot** gyűjtöttünk, melynek jellemző darabjai a kagylós anyagú, ujjbenyomkodásos bütyöklécsorral díszített korongolatlan oldal- és peremtöredékek, **fehér-vörös sávfestéses kelta** jellegű fazéktöredékek, fésűs díszű hombár- töredékek, sárga színű, **pirosra festett tál- és fazéktöredékek**. (MRT 5, 38.)
- 218.2. Irodalom: MRT 5 1/24.
- 218.3. Ásatás: nincs
- 218.4. Datálás: 70-250
- 218.5. Megjegyzés: n. a.
219. Udavarnok, Pap-földi-dűlő (MRT 5 1/23.; KÖH: 1920)
- 219.1. Leírás: A területen megfigyelt **sok téglatöredék és kő**, valamint az ugyanitt gyűjtött **I—II. sz.-i** jellegű cserépanyag római villatelepülésre utal. (MRT 5, 38.)
- 219.2. Irodalom: MRT 5 1/23.
- 219.3. Ásatás: nincs
- 219.4. Datálás: 70-180
- 219.5. Megjegyzés: n. a.

Nagysáp:

- 220.Kertekalja I. (MRT 5 14/23.; KÖH: 2423)
- 220.1. Leírás: A 3—4 m magas teraszon szétszórtan heverő cserepek közül egy sárga színű római kori edény **barna festésű töredékét** szedtük össze. (MRT 5, 263.)
 - 220.2. Irodalom: MRT 5 14/23.
 - 220.3. Ásatás: nincs
 - 220.4. Datálás: 180-250
 - 220.5. Megjegyzés: n. a.
- 221.Kertekalja II. (MRT 5 14/22.; KÖH: 2422)
- 221.1. Leírás: Az alacsony, löszös, agyagos talajú dombon és a domb lejtőjén, egymástól **60 — 70 m-re elterülő foltokban** néhány római **téglatöredék**et és cserepet gyűjtöttünk. A cserepek között egy szürke, ívelten kihajló duzzadt peremű, nyakán és vállán besimított hullámvonallal díszített **későkelta fazéktöredék**, kagylóval soványított anyagú, korongolatlan fedőtöredékek és **sárga, piros sávfestéses korarómai töredékek** találhatóak. (MRT 5, 263.)
 - 221.2. Irodalom: MRT 5 14/22.
 - 221.3. Ásatás: nincs
 - 221.4. Datálás: 70-180
 - 221.5. Megjegyzés: n. a.
- 222.Domonkospuszta (MRT 5 14/13.; KÖH: 2413)
- 222.1. Leírás: Az agyagos dombocskán szétszórtan heverő apróra törött cserepek között egy római kori **szürke színű tálperemet** találtunk. (MRT 5, 262.)
 - 222.2. Irodalom: MRT 5 14/13.
 - 222.3. Ásatás: nincs
 - 222.4. Datálás: 180-250
 - 222.5. Megjegyzés: n. a.
- 223.Kismajor (MRT 5 14/14.; KÖH: 2414)
- 223.1. Leírás: Ugyanitt egy **későrómai** kori fazékperemet találtunk. (MRT 5, 262.)
 - 223.2. Irodalom: MRT 5 14/14.
 - 223.3. Ásatás: nincs
 - 223.4. Datálás: 250-350
 - 223.5. Megjegyzés: n. a.
- 224.Kerek-domb oldal (MRT 5 14/4.; KÖH: 2404)
- 224.1. Leírás: A patakmenti kis dombvonulaton római kori edény töredékek hevernek a felszínen. A cserepekre jellemző a **későkelta jellegű** kerekded peremű, behúzott nyakú, nagy hasú, barna festésű urnatöredék, kézzel formált mély táltöredék, **sávfestéses oldaltöredék és a szürke fényezett táltöredék**. (MRT 5, 260.)
 - 224.2. Irodalom: MRT 5 14/4.
 - 224.3. Ásatás: nincs
 - 224.4. Datálás: 70-180
 - 224.5. Megjegyzés: n. a.
- 225.Rétföldek (MRT 5 14/5.; KÖH: 2405)
- 225.1. Leírás: A domb K-i felében a szántásban gyűjthető cserepek római telepet jeleznek. Az edénytöredékek között vastkos, lekerekített peremű nagy urna, **narancsszínű, ill. piros sávfestéses fazekak**, függőleges nyakú festett tál, kihajló profilált peremű festett tál, fésűsdíszű, valamint ujjbenyomkodásos bütyöklécsorral díszített, kézzel formált töredékek találhatóak. A lelőhely D-i és É-i szélein **kiszántott habarcsos kövek** római villa helyét jelölik. (MRT 5, 260.)
 - 225.2. Irodalom: MRT 5 14/5.
 - 225.3. Ásatás: nincs
 - 225.4. Datálás: 100-250
 - 225.5. Megjegyzés: n. a.
- 226.Sár-mellék (MRT 5 14/21.; KÖH: 2421)
- 226.1. Leírás: A löszös anyagú, lejtős domboldalon római kori cserepek gyűjthetők a felszínen. A római kori **későkelta** típusú szürke táltöredék, **piros, ill. barna festésű világos** téglaszínű fazekak, ill. tál perem-

, oldal- és fültöredékei **kiszántott habarcsos kövek és tégladarabok** környékén kerültek elő. (MRT 5, 262.)

226.2. Irodalom: MRT 5 14/21.

226.3. Ásatás: nincs

226.4. Datálás: 100-250

226.5. Megjegyzés: n. a.

Dorog:

227. Hosszú-rétek I. (MRT 5 5/7.; KÖH: 2038)

227.1. Leírás: A patak partján húzódó alacsony dombokon **felszíni gyűjtések** során igen sok római kerámia-töredéket találtak. A DTM-be került **terra sigillaták** (köztük Secvndini bélyeges), üvegtöredékek, szürke, **fényezett tálkatöredék**, **festett mécesstöredék**, vaskos hombártöredékek, kagylóval soványított anyagú, korongolatlan fedő- és fazéktöredékek **II. sz.-i megtelepedésre** engednek következtetni. 1957-ben Jámbor N. itteni földjén egy **kőmozsarat** szántott ki, melyet a DTM-nek ajándékozott. Nagyszámú római pénz került innen a DTM gyűjteményébe, közülük legkésőbbi egy Theodosius-érem. 1958-ban és 1960-ban Soproni Sándor ásatást végzett a területen. Ennek során feltárt **egy lakószárnyból és a hozzá tartozó fürdőből** álló épületet („A” ép.), valamint egy másik épület részletét („B” ép.). (8. kép.) A fürdőnél feltárta a **hypocaustum** maradványait, több helyiségben **terrazzo** padló részletet talált. Az épület DK-i oldalán egy kövezett **járda** részletét figyelte meg. Megállapítja, hogy az épület **2 periódusú** s mindkettő a **IV. sz.-ből** származik. Leletanyaga IV. sz.-i kerámia, néhány bronz- és vastárgy, Constans kisbronza. Megjegyzi, hogy a IV. sz.-i nívó alatt II. sz.-i kerámia-töredékek is voltak. A „B” épületből csak IV. sz.-i kerámia került elő. A két épület között egy kb. 3 m széles út maradványát figyelték meg. A feltárás után az „A” épület nagyobb részét konzerválták. Hosszúrétek megjelöléssel szerepel a DTM anyagában egy IV. sz.-i **szarkofág** láda, melyet 1908-ban találtak, s másodlagos helyéről (Dorog, Felszabadulás u. 16.) 1962-ben szállították a DTM gyűjteményébe. (MRT 5, 61-62.)

227.2. Irodalom: MRT 5 5/7.; Thomas 1964, 237-239.

227.3. Ásatás: 1958. Soproni S.; 1960. Soproni S.

227.4. Datálás: 150-400

227.5. Megjegyzés: n. a.

228. Homoki-szőlők (MRT 5 5/6.; KÖH: 2037)

228.1. Leírás: Az alacsony homokdomb oldalán és tetején szétszórtan heverő cserepek között egy római kori **fedőgombot** találtunk. (MRT 5, 61.)

228.2. Irodalom: MRT 5 5/6.

228.3. Ásatás: nincs

228.4. Datálás: 180-250

228.5. Megjegyzés: n. a.

229. Kálvária-hegy (MRT 5 5/3.; KÖH: 2034)

229.1. Leírás: 1956-ban ugyanitt **korarómai dörzstalt** töredékeket és vaskos, vízszintes peremű hombártöredékeket is gyűjtött. Római kori településre utal még az a 2 db **vízvezeték cső** is, amelyet ugyanebben az évben talált Gyimesi Antal. (MRT 5, 61.)

229.2. Irodalom: MRT 5 5/3.

229.3. Ásatás: nincs

229.4. Datálás: 100-200

229.5. Megjegyzés: n. a.

Tokod:

230. Árpád-akna (MRT 5 22/11.; KÖH: 2653)

230.1. Leírás: Az Árpád-akna iszapoló gödrében 1961-1963-ban Szepessy Géza, 1969-ben Lányi Vera gyűjtött különböző korú régészeti leleteket. 1960-ban Bándi Gábor végzett itt kisebb leletmentést. A felhagyott iszapgödör falában terep- bejárásunkkor csak igen kevés régészeti objektumot láttunk, a lelőhelyet az iszapolással már tönkretették. Bándi Gábor egy **ellipszis alakú gödröt** tárt fel, amelyet

- a korongolt szürke kerámia, durva házikerámia és **terra sigillata** a római korra keltez. Lányi Vera **későrómai** szürke színű cserepeket és **malomkőtöredékeket** gyűjtött. (MRT 5, 328.)
- 230.2. Irodalom: MRT 5 22/11.
- 230.3. Ásatás: 1960. Bándi G.
- 230.4. Datálás: 180-350
- 230.5. Megjegyzés: n. a.
231. Szarkási-dűlő (MRT 5 22/10.; KÖH: 2652)
- 231.1. Leírás: Az időszakos vízmosás DNy-i és ÉK-i oldalán **egy-egy római kori épületet** jeleznek a felszínen heverő **kövek és tegulák**. A lelőhelyen néhány szürke színű **későrómai** cserepet gyűjtöttünk. A falmaradványokat 1962-ben megbolygatták. (MRT 5, 327.)
- 231.2. Irodalom: MRT 5 22/10.
- 231.3. Ásatás: nincs
- 231.4. Datálás: 200-350
- 231.5. Megjegyzés: n. a.
232. **Dank-hegy (MRT 5 22/14.; KÖH: 2656)**
- 232.1. Leírás: A löszös, köves domb oldalán **kiszántott kövek** környékén igen sok római kori cserép hever a felszínen. A begyűjtött leletanyagban a **II—III. sz.**-ra keltezhető sárga színű, külső oldalán **vörös festett, sávban hullámvonallal díszített korsók**, szürke, rovátkolt díszes tálak, szürke hombárperem, sárga füles korsó stb. töredékei találhatók. (MRT 5, 329.)
- 232.2. Irodalom: MRT 5 22/14.
- 232.3. Ásatás: nincs
- 232.4. Datálás: 200-350
- 232.5. Megjegyzés: n. a.
233. **Cigány-hegy alja (MRT 5 22/29.; KÖH: 2664)**
- 233.1. Leírás: A lelőhelyen a felszíni leletanyag alapján a **2-4. sz.**-ban település állhatott. Ezt 1997-ben egy régészeti megfigyelés megerősítette. H. Kelemen Márta szerint kőépület falait bolygatták meg, illetve egy **négyzet alakú vermet** tártak fel, amelynek betöltéséből **pecsételt kerámia**, őrlőkő és egy fibula került elő.
- 233.2. Irodalom: MRT 5 22/29.
- 233.3. Ásatás: 1997. H. Kelemen M.
- 233.4. Datálás: 150-350
- 233.5. Megjegyzés: n. a.
234. **Erzsébet-akna (MRT 5 22/16.; KÖH: 2658)**
- 234.1. Leírás: Az Esztergomi járás legteljesebben feltárt vidéki római települése, amely **az 1. sz. első felében** kialakult **óslakos településből** fejlődött ki, amely feltehetően az 5. századig fennállt. A településről jelentős mennyiségű **köztársaságkori érem** és **kelta festett edény** került leltárba. A **2. sz. legelejétől** számolhatunk az első **kőépítkezéssel** a területen, amelyek átépítésekkel együtt a késő császárkorig fennmaradtak. A házakban **hypocaustumra** és **terrazzo-padlóra** és **freskóra** is volt példa. A gazdag kerámiaanyagban a **regionális és import** termékek egyaránt megtalálhatóak.
- 234.2. Irodalom: MRT 5 22/16.; Récey 1894; Mócsy 1959; Szepessy 1959; Mócsy 1981; Nagy 2003; Prohászka 2003.
- 234.3. Ásatás: 1955-1958. Mócsy A.; 1959-1960. Szepessy G.; 1960-1961. Czeglédy I.; 1961. Soproni S.; 1964-1965. Lányi V.; 1971. Mócsy A.
- 234.4. Datálás: 50-400
- 234.5. Megjegyzés: n. a.
235. Két nyárfá dűlő (MRT 5 22/2.; KÖH: 2637)
- 235.1. Leírás: A lelőhely ÉK-i végén néhány szürke színű **későrómai** kori cserepet is gyűjtöttünk. (MRT 5, 326.)
- 235.2. Irodalom: MRT 5 22/2.
- 235.3. Ásatás: nincs
- 235.4. Datálás: 250-300
- 235.5. Megjegyzés: n. a.
236. Mogyorósi úti dűlő (MRT 5 22/27.; KÖH: 2650)

- 236.1. Leírás: Az alacsony homokdombon kevés **kiszántott követ**, két-három **hamus foltot** figyeltünk meg. A foltokból néhány szürke színű **római kori cserepet** gyűjtöttünk. A lelőhelyen korábban Zab Sándor tokodi lakos szántás közben **épületalapokat** talált. (MRT 5, 345.)
- 236.2. Irodalom: MRT 5 22/27.
- 236.3. Ásatás: nincs
- 236.4. Datálás: 180-250
- 236.5. Megjegyzés: n. a.

Tát:

237. Alsó-Körtvélyesi-dűlő I. (MRT 5 21/1.; KÖH: 2620)

- 237.1. Leírás: Az alacsony homokhát szélén sok római kori **II -III. sz.-ra** keltezhető piros és barna **festésű tálak és korsók, terra sigillata** tál és csésze, szürke, kagylóval soványított anyagú, korongolatlan fazék, szürke, széles peremű mély tál stb. — töredéket, valamint néhány késői típusú szürke edénytöredéket gyűjtöttünk. (MRT 5, 321.)
- 237.2. Irodalom: MRT 5 21/1.
- 237.3. Ásatás: nincs
- 237.4. Datálás: 150-300
- 237.5. Megjegyzés: n. a.

238. Alsó-Körtvélyesi-dűlő II. (MRT 5 21/2.; KÖH: 2621)

- 238.1. Leírás: A patak és a Duna partfalában a mintegy 0,5 m vastag, újkori áradások nyomán lerakodott **iszapréteg** alatt, az eredeti humuszban **paticsdarabok és cserepek** találhatóak. A lelőhelyen néhány **római kori cserepet** is találtunk (MRT 5, 321.)
- 238.2. Irodalom: MRT 5 21/2.
- 238.3. Ásatás: nincs
- 238.4. Datálás: 180-250
- 238.5. Megjegyzés: n. a.

239. Felső-Körtvélyesi-dűlő (MRT 5 21/4.; KÖH: 2623)

- 239.1. Leírás: Az alacsony dombhát szélén álló iskola új épületszárnyának építésekor 1968-ban több korszak leletei kerültek elő. A római kori cserepek között sárga színű **amfora dugó**, szürke és sárga színű, **piros festésű edények** töredékei a jellegzetesebbek. 1965-ben az iskola közelében fekvő 129. számú ház alapozásakor egy **Traianus-nagybronz** került elő. (MRT 5, 322.)
- 239.2. Irodalom: MRT 5 21/4.
- 239.3. Ásatás: nincs
- 239.4. Datálás: 100-180
- 239.5. Megjegyzés: n. a.

Mogyorósbánya:

240. Községi legelő (MRT 5 13/7.; KÖH: 2392)

- 240.1. Leírás: A múlt század végén a községi legelőn kő- szénbányászás alkalmával szürkéssárga, rózsaszín, fekete színű korsó, **galliai, rheinzaberni terra sigillaták**, egy „finom noricum edényke”, apró csont- és bronztárgyak, köztük **kerek bronzveret** kerültek elő. Az EBM-be került leletek közül csak egy sárga színű füles korsót, egy téglaszínű, **homokszemszórásos, horpasztott falu poharat** és egy kis sötétszürke füles csészét (30. t. 1, 8.) tudunk azonosítani. A **barbotindízes, I—II. sz.-i csésze** fényképét Bónis Éva közölte 1927-ben egy kagylóval soványított, szürke színű, csonkakúp alakú kis edény töredékét vásárolta meg az EBM. (MRT 5, 257.)
- 240.2. Irodalom: MRT 5 13/7.
- 240.3. Ásatás: nincs
- 240.4. Datálás: 100-250
- 240.5. Megjegyzés: n. a.

Bajót:

241. Komlós I., Péliföldszentkereszt (MRT 5 2/13.; KÖH: 1968)

241.1. Leírás: Az úrisápi út Ny-i oldalán kis patakvölgy nyílik D-i irányban. A völgy Ny-i oldalán, a domboldalon nagy területen **kiszántott habarcsos kövek, tégladarabok** jelzik a római villatelepülést. Néhol jól kivehetők a **falmaradványok a felszínen**. A nagyszámú edénytöredékből megemlíthető néhány durva, korongolatlan, kagylóval soványított anyagú fazék perem- és oldaltöredék, **mázás dörzstájtöredék**, ezek a település korát **a II. sz. eleje és a III. sz. vége közé** helyezik. A település területén két ízben is került elő **éremlelet**. Az egyik az I. világháború előtt, „amely a dénárokon kívül számos friss veretű aranyat is tartalmazott” és amely egyéb római leletekkel együtt a Brenner-gyűjteménybe került. A **lelet III. sz.-i**. 1914-ben Bella Lajos útján Pilkovits Ferenc bajóti lakos egy Gordia- nus ezüstöt ajándékozott az EBM-nek. Nagyon valószínű, hogy az érem a fenti éremleletből származik, s így annak előkerülési dátumát is megadja. 1918-ban Bottlik Ferenc földjén egy hasas, szűk nyakú bronzedényben **114 db dénárt és 120 db antoninianust** találtak. A lelet az MNM-be került. Az éremlelet legkorábbi darabja Nero dénárja, legkésőbbi Trebonianus Gallus 251. évi antoninianusa. A leletet ismertető Jónás Elemérrel szemben Barkóczi László az érme földbekerülési idejét **252-re** jelöli meg, és egy ekkor lezajlott ellenséges megmozdulással hozza kapcsolatba. A lelőhely D-i végénél levő **Kerekdombon 1941-ben Gallus Sándor** római kori épület maradványait tárta fel. Hiányos és ellentmondásokat tartalmazó dokumentációjából nem tudunk következtetni az épület jellegére. (MRT 5, 48-49.)

241.2. Irodalom: MRT 5 2/13.

241.3. Ásatás: 1941. Gallus Sándor

241.4. Datálás: 100-300

241.5. Megjegyzés: n. a.

242. Szerűsföldek, Péliföldszentkereszt (MRT 5 2/12.; KÖH: 1967)

242.1. Leírás: Az enyhe lejtőjű dombháton **kiszántott kövek és tegulák**, valamint a kagylóval soványított, durva korongolatlan fazéktöredékek, **piros festésű vastag peremű edény töredéke korarómai** kori telepre utalnak. Az EBM-ben több péliföldszentkereszt tárgyat őriznek, ezek lelőhelyéről és lelőkörülményeiről csak Balogh Albin szűkszavú közléséből értesülünk. Eszerint lelőhelyünk területén vagy annak közvetlen közelében 1925-ben végzett ásatása során kerültek elő a leletek. Ugyanitt római kori urnatemető maradványai is napvilágot láttak. Az EBM-ben őrzött két bajóti edény: egy **horpasztott falú pohár** (32. t. 7.) és egy behúzott peremű tálka (35. t. 6.) minden valószínűség szerint ebből a temetőből származik. Az **urnasírok** mellett egy felirat nélküli szarkofág is előkerült. (MRT 5, 48.)

242.2. Irodalom: MRT 5 2/12.

242.3. Ásatás: 1925. Balogh A.

242.4. Datálás: 100-300

242.5. Megjegyzés: n. a.

243. Péliföldszentkereszt (MRT 5 2/6.; KÖH: 1961)

243.1. Leírás: A domb végén kevés jellegtelen cserép között egy **barnás-pirosas festésű** római kori peremtöredéket találtunk. (MRT 5, 47.)

243.2. Irodalom: MRT 5 2/6.

243.3. Ásatás: nincs

243.4. Datálás: 180-250

243.5. Megjegyzés: n. a.

244. Szabadság utca (MRT 5 2/2.; KÖH: 1957)

244.1. Leírás: Az MNM 1900-ban Motur Ferenc bajóti lakostól a Kenderesi-dűlőben előkerült római kori **füles kancsót, T alakú bronzfibulát** és egy **Licinius-középbronzot** vásárolt. A római kori leletek feltételezhetően egy sír mellékleteit képezték. Balogh Albin említést tesz a lelőhelyen előkerült római kori edénytöredékekről, **malomkőről** és egy „koponyacsontból készült tálacska”-ról. A dombot átszelő mélyút partfalában sötét színű **beásásokat** figyeltünk meg, ezekből néhány római kori cserepet szedtünk ki. (MRT 5, 45.)

244.2. Irodalom: MRT 5 2/2.

244.3. Ásatás: nincs

244.4. Datálás: 250-350

244.5. Megjegyzés: n. a.

Nyergesújfalu:

245. Rábl-völgy I. (MRT 5 15/22.; KÖH: 2463)

245.1. Leírás: A lankás domboldalon **kiszántott habarcsos kövek, tégladarabok** római villatelepülést jeleznek. A területen nagy mennyiségű cserépanyag gyűjthető, melynek jellemzői a kagylóval soványított anyagú, korongolatlan fazéktöredék, téglaszínű, **piros festésű tálak** és nagy fazekak, **dörzstál** és különböző szürke színű edények töredékei. A cserepek között figyelemre méltó egy szürkés színű kihajló peremtöredék, melynek külső oldalán **benyomott stilizált levéldíszek** láthatók. (43. kép.) (MRT 5, 272, 274.)

245.2. Irodalom:

245.3. Ásatás: nincs

245.4. Datálás: 180-250

245.5. Megjegyzés: MRT 5 15/22.

246. Rábl-völgy II. (MRT 5 15/21.; KÖH: 2462)

246.1. Leírás: A patakparti alacsony domboldalon hosszan elnyúló sávban, helyenként **hamus foltokból cserepeket** gyűjtöttünk, melyek között római kori **barna, illetve piros festésű** edények, szürke fedő és táltöredék található. (MRT 5, 272.)

246.2. Irodalom: MRT 5 15/21.

246.3. Ásatás: nincs

246.4. Datálás: 180-250

246.5. Megjegyzés: n. a.

247. Gunyhóalji-dűlő (MRT 5 15/10.; KÖH: 2451)

247.1. Leírás: A lelőhely K-i oldalán legalább **2-3 kőépületre utaló követ és tegulát** figyeltünk meg. A törmelék között gyűjtött cserepek a II-IV. sz. közé keltezhetőek. Található közöttük II. sz.-i **terra sigillata, piros, barna sávfestéses** karcolt, hullámvonalas díszítésű korsótöredék, szürke kagylósanyagú, kézzel formált fazéktöredék, fésűs díszű oldaltöredék, zöld és barnamázas füles korsó, ill. **dörzstáltöredék**, továbbá különböző szürke fazék- és bögre-peremtöredék. (MRT 5, 268.)

247.2. Irodalom: MRT 5 15/10.

247.3. Ásatás: nincs

247.4. Datálás: 180-250

247.5. Megjegyzés: n. a.

Lábatlan:

248. Rábl-völgy III. (MRT 5 10/15.; KÖH: 2355)

248.1. Leírás: A patakparti magas domboldalon hosszan elnyúló **római település** nyomai észlelhetők a felszínen, helyenként **lakóépület** törmelékes foltjával. A domb tetején és oldalán több **korarómai** cserepet: **terra sigillata** töredéket, kagylóval soványított anyagú, korongolatlan csöbrök, sárga színű, narancssárga, ill. **piros festésű tál- és fogaskarcolt díszű, vörös sávfestéses korsók** töredékeit gyűjtöttük. Ezen a domboldalon került elő **1965-ben** mélyszántás alkalmával egy **I—II. sz.-i, bennszülött viseletben** látható női alakokkal díszített sírkő felső része. (MRT 5, 247.)

248.2. Irodalom: MRT 5 10/15.

248.3. Ásatás: nincs

248.4. Datálás: 100-250

248.5. Megjegyzés: n. a.

Süttő:

249. Hosszú-völgy (MRT 5 20/15.; KÖH: 2597)

249.1. Leírás: 1959-ben Patek Erzsébet, majd Mozsolics Amália végzett feltárást a 20/4. és 20/5. sz. lh. közötti domboldalon. Néhány **gödörben római kori cserepek** is voltak, Riegler László gyűjteményéből is kerültek az EBM-be római kori cserepek. (MRT 5, 315, 317.)

- 249.2. Irodalom: MRT 5 20/15.
- 249.3. Ásatás: 1959. Patek E., Mozsolics A.
- 249.4. Datálás: 180-250
- 249.5. Megjegyzés: n. a.

Pilismarót:

250. Alsó-Marót (MRT 5 17/5.; KÖH: 2502)

- 250.1. Leírás: Az alacsony domboldalon, a szántásban néhány római kori cserepet gyűjtöttünk. A közeli Petőfi S. u. 8. sz. ház udvarán 1965-ben Kontár János **terra sigillata** táltöredéket talált. (MRT 5, 282, 284.)
- 250.2. Irodalom: MRT 5 17/5.
- 250.3. Ásatás: nincs
- 250.4. Datálás: 180-250
- 250.5. Megjegyzés: n. a.

251. Pángor-domb (MRT 5 17/4.; KÖH: 2501)

- 251.1. Leírás: A domb tetején kis területen **habarcsos kövek** hevernek a felszínen. Néhány szürke edénytöredék a **IV. sz.-ra** jellemző. (MRT 5, 282.)
- 251.2. Irodalom: MRT 5 17/4.
- 251.3. Ásatás: nincs
- 251.4. Datálás: 250-350
- 251.5. Megjegyzés: n. a.

252. Nagy-Habod alja (MRT 5 17/3.; KÖH: 2500)

- 252.1. Leírás: A hegy oldalán római kori, szemcsés anyagú szürke bögrék kihajló peremtöredékeit gyűjtöttük a szántásban. (MRT 5, 282.)
- 252.2. Irodalom: MRT 5 17/3.
- 252.3. Ásatás: nincs
- 252.4. Datálás: 180-250
- 252.5. Megjegyzés: n. a.

253. Miklós-deák völgye (MRT 5 17/1.; KÖH: 2498)

- 253.1. Leírás: A domb alján néhány jellegtelen **római kori cserepet** gyűjtöttünk, közöttük több kagylóval soványított anyagú oldaltöredék található. (MRT 5, 282.)
- 253.2. Irodalom: MRT 5 17/1.
- 253.3. Ásatás: nincs
- 253.4. Datálás: 180-250
- 253.5. Megjegyzés: n. a.

254. Bonc-hegy (MRT 5 17/33.; KÖH: 2530)

- 254.1. Leírás: A Bonc-hegy fennsíkjának K-i peremén és oldalán elterülő lelőhelyen egy **római kori kelta** cserepet gyűjtöttünk a szántásban. (MRT 5, 295.)
- 254.2. Irodalom: MRT 5 17/33.
- 254.3. Ásatás: nincs
- 254.4. Datálás: 100-180
- 254.5. Megjegyzés: n. a.

255. Homoki-szőlők (MRT 5 17/29.; KÖH: 2526)

- 255.1. Leírás: A Duna partjában néhány beásás **elszíneződött foltja** figyelhető meg, a víz széléről pedig alacsony vízállás esetén nagy mennyiségű cserép gyűjthető össze. A rendkívül hosszan elnyúló lelőhely szélességét a részleges beépítettség és a zárt gyümölcsösök, szőlők miatt nem tudtuk megállapítani. Az EBM a lelőhelyről Soproni Sándor, Roszival Miklós, valamint Herodek György gyűjtéséből is gyarapodott leletekkel. Néhány római kori cserepet is gyűjtöttünk. (MRT 5, 292.)
- 255.2. Irodalom: MRT 5 17/29.
- 255.3. Ásatás: nincs
- 255.4. Datálás: 180-250
- 255.5. Megjegyzés: n. a.

Esztergom:

256. Barát-kút I. (MRT 5 8/126.; KÖH: 2214)

- 256.1. Leírás: A forrás Ny-i oldalán emelkedő köves dombon római kori, **dörzstáliból**, korsófülből, fazékból származó cserepeket gyűjtöttünk. (MRT 5, 222.)
- 256.2. Irodalom: MRT 5 8/126.
- 256.3. Ásatás: nincs
- 256.4. Datálás: 180-250
- 256.5. Megjegyzés: n. a.

257. Barát-kút II. (MRT 5 8/125.; KÖH: 2213)

- 257.1. Leírás: Az apró köves, agyagos domboldalon **későkelta** — **korarómai cserép** között egy szürke színű tálperemet találtunk. (MRT 5, 222.)
- 257.2. Irodalom: MRT 5 8/125.
- 257.3. Ásatás: nincs
- 257.4. Datálás: 100-180
- 257.5. Megjegyzés: n. a.

258. Hármaskút I. (MRT 5 8/123.; KÖH: 2211)

- 258.1. Leírás: A forrás K-i oldalán emelkedő lankás domboldalon **kiszántott habarcsos kövek, téglák** római villaépületre utalnak. A felszínen feltűnően sok cseréptöredék gyűjthető. A Kontár János és a topográfiai terepbejárók által gyűjtött **későkelta** fésűs díszű, grafitos anyagú csöbör, ill. **pirosfehér sávfestéses** fazéktöredéken kívül nagy mennyiségű a **korarómai anyag**, melynek jellemzői a szürke vaskos hombárperemek, **terra sigillaták**, szürke, fényes, **bepecsételt díszű táltöredékek**, sárga színű, **piros-barna sávfestéses** edények, korongolatlan, ujjbenyomkodásos bütyöklécsorral, díszített, ill. fésűs díszű későkelta típusú fazéktöredékek, nagy **sárgamázos keverőtálak** és **márványozott festésű edényké** töredékei stb. Az anyagot az **I-III. sz.** közé keltezhetjük. Külön említést érdemel egy vaskohóból származó **salakdarab**, melybe a kohó tapasztásából egy kis rész beleégett. A forrástól É-ra, K-re és Ny-ra elterülő három lelőhely (8/121 — 122 — 123. sz. lh.) a római korban minden bizonnyal egyazon településhez tartozott. (MRT 5, 222.)
- 258.2. Irodalom: MRT 5 8/123.
- 258.3. Ásatás: nincs
- 258.4. Datálás: 70-250
- 258.5. Megjegyzés: A **Kat. 259-260.** lelőhellyel egy települést alkothatott.

259. Hármaskút II. (MRT 5 8/122.; KÖH: 2210)

- 259.1. Leírás: A forrás Ny-i oldalán emelkedő domboldalon kiszántott **habarcsos kövek, téglák és imbrexdarabok** római villaépületet jeleznek. 1966-ban Kontár János néhány téglaszínű római edénytöredéket talált itt. A törmelék között több, talán a **III—IV. sz.-ra** keltezhető szürke és **festett fazéktöredéket**, **zöldmázos dörzstáltöredéket** gyűjtöttünk. (MRT 5, 222.)
- 259.2. Irodalom: MRT 5 8/122.
- 259.3. Ásatás: nincs
- 259.4. Datálás: 250-350
- 259.5. Megjegyzés: A **Kat. 258, 260.** lelőhellyel egy települést alkothatott.

260. Hármaskút III. (MRT 5 8/121.; KÖH: 2209)

- 260.1. Leírás: A bővizű forrástól É-ra fekvő alacsony dombon néhány római kori **piros és barnás festésű** füles korsó-, ill. fazéktöredéket gyűjtöttünk. (MRT 5, 222.)
- 260.2. Irodalom: MRT 5 8/121.
- 260.3. Ásatás: nincs
- 260.4. Datálás: 180-250
- 260.5. Megjegyzés: A **Kat. 258-259.** lelőhellyel egy települést alkothatott.

261. Strázsa-hegyi dűlő (MRT 5 8/39.; KÖH: 2127)

- 261.1. Leírás: A vizenyős terület szélén, lapos területen, mintegy **1,5 — 2 km** hosszan római **épület maradványok** húzódnak. Egy római kori, díszes **terra sigillata** töredék a Brenner-gyűjtemény anyagából került át az EBM-be. 1949-ben baromfinemesítő telep földmunkáinál nagy mennyiségű római cserép, **érmék** és **sírok** láttak napvilágot. A három csontvázas sír állítólag D—É-i irányban feküdt, az egyik-

ben a váz lábánál kis, szürke bögrét, a másikban egy nagyobb szürke edényt találtak. A III -IV. sz.-i bögrét az MNM szerezte meg. A **római épületek** Radnóti Aladár megfigyelése szerint egy **útvonal mentén** helyezkedtek el, melynek kavicsolása észlelhető volt a felszínen. A Szent János-patak meredek partoldalában **padlónyom és falak** mutatkoztak. A felszíni cserépanyagban feltűnően sok az egyszerű házikerámia — hombár, fazék, táltörödékek de **terra sigillata** is előfordul. A település Ny-i szélén 1959-ben Mucsi András műtörténész és Szepessy Géza több sárga színű, **piros-barna festésű** edénytörödéket gyűjtött. (MRT 5, 193.)

261.2. Irodalom: MRT 5 8/39.

261.3. Ásatás: nincs

261.4. Datálás: 180-250

261.5. Megjegyzés: n. a.

262. Irtvány-dűlő (MRT 5 8/111.; KÖH: 2199)

262.1. Leírás: A középkori halastó szélén emelkedő domb D-i hajlatában kisebb római településre utaló **korarómai** fésűs, hullámvonalas, rovátkolt díszű szürke és festett, sárga színű edény töredékek gyűjthetők. A felszínen kőépület nyomai nem láthatók. (MRT 5, 218.)

262.2. Irodalom: MRT 5 8/111.

262.3. Ásatás: nincs

262.4. Datálás: 100-180

262.5. Megjegyzés: n. a.

263. Duna-dűlő (MRT 5 8/77.; KÖH: 2164)

263.1. Leírás: Két római kori cserép futólagos megtelepülésre utal. (MRT 5, 211.)

263.2. Irodalom: MRT 5 8/77.

263.3. Ásatás: nincs

263.4. Datálás: 180-250

263.5. Megjegyzés: n. a.

264. Szentkirályi-Duna-dűlő (MRT 5 8/28.; KÖH: 2116)

264.1. Leírás: Ugyanitt egy későrómai peremtörödéket gyűjtöttünk. (MRT 5, 190.)

264.2. Irodalom: MRT 5 8/28.

264.3. Ásatás: nincs

264.4. Datálás: 250-350

264.5. Megjegyzés: n. a.

Buda kerületei

265. Békásmegyer-téglagyár (Zsidi 1991, 5. kép 1.)

265.1. Leírás: Terepbejárás alkalmával a békásmegyeri La Tène településobjektumoktól Ny-ra a szántásban 5-600 méter hosszúságban egy **koracsászárkori** település romjai voltak észlelhetőek: **falromok, küszöbök, faragott kövek, kerámiatörödékek**. Ezen keresztül vezetett a limes útról leágazott út a Pomázi-völgybe. 1961-ben egy leletmentés alkalmával egy **terrazzo**-padlós, **fűtőcsatornás**, késő római **kőépületet** sikerült feltárnia Póczy K.-nak.

265.2. Irodalom: Póczy 1970.

265.3. Ásatás: 1961. Póczy K.

265.4. Datálás: 100-400

265.5. Megjegyzés: n. a.

266. Békásmegyer (Zsidi 1991, 5. kép 2.)

266.1. Leírás: Kora császárkori, La Tène település, **kőépítkezés nélkül**. A békásmegyeri révátkelőnél alakult telepről keveset tudunk, egészen a római megszállásig a Duna-parton lehetett egy település, majd Ny-ra költöznek és ott alakul ki a római kori település.

266.2. Irodalom: Zsidi 1991, 5. kép 2.; Nagy 1973, 113, 3. jegyzet.

266.3. Ásatás: nincs

266.4. Datálás: 40-100

266.5. Megjegyzés: n. a.

267. Csillaghegy-Pusztakúti út (H. Kérdő-Schweitzer 2010, 68.)

- 267.1. Leírás: 1987-1988 között mentőfeltárás keretében az Aquincum környéki oldalfolyosós kőépületek körébe tartozó villát tárnak fel, amely a **2. század közepén** létesül, és a **4. század közepéig** áll fenn. A feltárás leletanyagában **terra sigillata** is volt található.
- 267.2. Irodalom: Pető 1993.
- 267.3. Ásatás: 1987-1988. Pető M.
- 267.4. Datálás: 180-350
- 267.5. Megjegyzés: n. a.
268. Római fürdő (Zsidi 1991, 5. kép 5.)
- 268.1. Leírás: Alföldy Géza terepbejárása alapján (1960) feltételezett kőépítkezéssel település (villa?).
- 268.2. Irodalom: Zsidi 1991, 5. kép 5.
- 268.3. Ásatás: nincs
- 268.4. Datálás: 180-250
- 268.5. Megjegyzés: n. a.
269. Aranyhegy, K-i lejtő (Zsidi 1991, 5. kép 6.)
- 269.1. Leírás: Alföldy Géza terepbejárása alapján (1960) feltételezett kőépítkezéssel település (villa?).
- 269.2. Irodalom: Zsidi 1991, 5. kép 6.
- 269.3. Ásatás: nincs
- 269.4. Datálás: 180-250
- 269.5. Megjegyzés: n. a.
270. Mocsáros-dűlő
- 270.1. Leírás: 1986-1989 között Máriy E. vezetésével egy központi **atrium**os, **terrazzo**-padlós villaépületet tártak fel, amely a **3. sz. elején épülhetett és a 4. század végéig** lakott volt.
- 270.2. Irodalom: *RégFüz* 1986, 10/1, lh.; *RégFüz* 1987, 8/4., 80/1. lh.; *RégFüz* 1989, 47/11. lh.;
- 270.3. Ásatás: 1986-1989. Máriy E.
- 270.4. Datálás: 180-400
- 270.5. Megjegyzés: n. a.
271. Aranyhegy, DNY-i lejtő (Zsidi 1991, 5. kép 7.)
- 271.1. Leírás: Alföldy Géza terepbejárása alapján (1960) feltételezett kőépítkezéssel település (villa?).
- 271.2. Irodalom: Zsidi 1991, 5. kép 7.
- 271.3. Ásatás: nincs
- 271.4. Datálás: 180-250
- 271.5. Megjegyzés: n. a.
272. Kaszás-dűlő – Csikós u. (Zsidi 1991, 5. kép 21.)
- 272.1. Leírás: 1980-ban leletmentő ásatás alkalmával egy **2. század utolsó évtizedeiben** épült, **terrazzopadlós, középfolyosós** négyhelyes villát tárt fel Zsidi P., amely egészen a **4. század végéig lakott volt**. Kerámiaanyagában élénk kapcsolat mutatható ki Aquincummal.
- 272.2. Irodalom: *RégFüz* 1980, 55/10. lh.; Zsidi 1991.
- 272.3. Ásatás: 1980. Zsidi P.
- 272.4. Datálás: 180-400
- 272.5. Megjegyzés: n. a.
273. Testvérhegyi villa (Zsidi 1991, 5. kép 10.)
- 273.1. Leírás: A Leopold-téglagyár területén 1934-ben három egymást sorban követő kőépületet és néhány sírt tárt fel Garády S. Az épületek a leletanyag alapján a 2. század végére, 3. század elejére tehetőek. Az épületeknek **terrazzo-padlója** volt és valószínűsíthetően **falfűtésűek** lehettek. Mellettük egy **díszes sírpítményt** is feltárt az ásatás. A közelmúlt ásatásai igazolták Garády eredményeit és árnyalták is azokat. A későbbi kőépületek helyén **2. századi gerendaváz** épületek helyezkedtek el, továbbá a Garády-féle **épületek egy villa különböző helységeinek** tartható. A diagonális út a településtől északra futott, ennek vonalát is sikerült meghatározni, illetve a villára bevezető út **díszes bejárati épületét**.
- 273.2. Irodalom: Garády 1936.; Láng 2004.; Láng 2005.; Havas 2006.; Havas 2007; Havas 2009.
- 273.3. Ásatás: 1934. Garády S.; 2002-2004. Láng O.; 2005-2006, 2008. Havas Z.
- 273.4. Datálás: 120-250
- 273.5. Megjegyzés: n. a.

274. Csúcshegy-Harsánylejtő (KÖH: 49984)
- 274.1. Leírás: A lelőhelyen 2007-2008 között egy **több periódusú, többhelyes, terrazzo-padlós, padlófűtéses késő római** kori épületegyüttest sikerült feltárni. A **2. századból** az épület alól földbe mélyített objektumok kerültek elő, amelyek többségében **továbbélő kelta őslakossághoz** voltak köthetőek.
 - 274.2. Irodalom: Láng 2009.
 - 274.3. Ásatás: 2007-2008. Láng O.
 - 274.4. Datálás: 100-180; 300-400
 - 274.5. Megjegyzés: n. a.
275. Csúcshegyi villa I. (Zsidi 1991, 5. kép 17.)
- 275.1. Leírás: 1933-ban díszes **terrazzo-padlós, hypocaustumos, stukkódíszes** villaépületet tárt fel Nagy L. Az épület fennállása a **3. századtól a 4. század végéig** feltételezhető.
 - 275.2. Irodalom: Nagy 1937.
 - 275.3. Ásatás: 1933. Nagy L.
 - 275.4. Datálás: 200-400
 - 275.5. Megjegyzés: n. a.
276. Csúcshegyi villa II. (Zsidi 1991, 5. kép 14.)
- 276.1. Leírás: Késő római **fürdőhelyes** épületet sikerült Szilágyi J.-nak feltárnia a területen. Az **apszisos** többhelyes épület rendeltetése kétséges, de *mansio* funkciója mára már elvethető.
 - 276.2. Irodalom: Szilágyi 1949.
 - 276.3. Ásatás: 1940. Szilágyi J.
 - 276.4. Datálás: 300-400
 - 276.5. Megjegyzés: n. a.
277. Testvérhegy-Bécsi út 262.
- 277.1. Leírás: Egy **többszintű**, nagyobb (de ismeretlen) kiterjedésű, helyenként **terrazzo-padlós kőépület** és egy hozzá tartozó négyzetes „torony” került elő 2007-ben a Bécsi út mellett. Valószínűleg a **2. század első harmadában** alakult ki a település és egészen a **4. századig** fennállt.
 - 277.2. Irodalom: Anderkó 2008.
 - 277.3. Ásatás: 2007. Anderkó K.
 - 277.4. Datálás: 120-300
 - 277.5. Megjegyzés: n. a.
278. Táborhegy (Zsidi 1991, 5. kép 25; KÖH: 34712)
- 278.1. Leírás: A lelőhelyen egy késő római villára utaló nyomokat figyeltek meg, ami összefüggésben lehet a táborhegyi múmiatemetkezésekkel.
 - 278.2. Irodalom: Nagy 1973.
 - 278.3. Ásatás: 1933. Nagy L.
 - 278.4. Datálás: 200-400
 - 278.5. Megjegyzés: n. a.
279. Kapucinus domb (Zsidi 1991, 5. kép 30.)
- 279.1. Leírás: Wekerle L. helyszíni bejárása során számos **tegulat, imbrexet** és **habarcsmaradványt** talált a helyszínen. Valószínűsíthetően egy villához tartoztak a romok.
 - 279.2. Irodalom: Wekerle 1885.
 - 279.3. Ásatás: nincs
 - 279.4. Datálás: 180-250
 - 279.5. Megjegyzés: n. a.
280. Testvérhegy, Weber-féle szőlő (Zsidi 1991, 5. kép 31.)
- 280.1. Leírás: Wekerle L. helyszíni bejárása során valószínűsíthetően villához tartozó **romokról** tesz a helyi gazda említést.
 - 280.2. Irodalom: Wekerle 1885.
 - 280.3. Ásatás: nincs
 - 280.4. Datálás: 180-250
 - 280.5. Megjegyzés: n. a.
281. Szépvölgyi út-Pálvölgyi barlang (Zsidi 1991, 5. kép 34.)

- 281.1. Leírás: A völgyben egy **szerény méretű és kialakítású** villát tárt fel Nagy L.
 281.2. Irodalom: Nagy 1956, 9.
 281.3. Ásatás: 1950-es évek Nagy T.
 281.4. Datálás: 180-250
 281.5. Megjegyzés: n. a.
282. Mátyás-hegy, Budaújlak (Zsidi 1991, 5. kép 35.)
 282.1. Leírás: Villához tartozó **terrazzo**-padlót és vakolt téglafalat tártak fel a 19. század végén, illetve egy borsajtóhoz tartozónak vélt követ.
 282.2. Irodalom: *ArchÉrt* 1 (1868-1869) 34, 59-60.
 282.3. Ásatás: 1880-as évek
 282.4. Datálás: 180-250
 282.5. Megjegyzés: n. a.
283. Szépvölgyi út 41. (Zsidi 1991, 5. kép 36.)
 283.1. Leírás: Nagyméretű kőépítkezéssel villát tárt fel Nagy T., amelyet végül nem publikált, de a **késő római korra** keltezett.
 283.2. Irodalom: Nagy 1956, 9.
 283.3. Ásatás: 1950-es évek Nagy T.
 283.4. Datálás: 250-400
 283.5. Megjegyzés: n. a.
284. Pusztakúti út 3. és környéke (KÖH: 34393)
 284.1. Leírás: A lelőhelyen ásatás során egy villagazdaság épülete került részleges feltárára.
 284.2. Irodalom: n. a.
 284.3. Ásatás: 1947. Párducz M.
 284.4. Datálás: 150-250
 284.5. Megjegyzés: kocsitemetkezés került a közelmúltban feltárára a strandfürdő területén
285. Békásmegyer-Ófalu (KÖH: 54391)
 285.1. Leírás: A nyugati metszetalban földbe rakott, mészkődarabokból összeállított ÉNy-DK-i irányú **falrészlet** mutatkozott, amely a munkások állítása szerint több méterrel követhető volt kelet felé. 40 cm széles **opus spicatum** technikával rakott római kori falrészlet került elő, tisztaságából sok római kori építési anyag származott. A fal valószínű nyugat felé folytatódik, funkcióját nem sikerült meghatározni. A keleti metszetalban 65 cm széles, szögletes profilú falkiszedést dokumentáltunk, iránya feltehetően ÉNy-DK. A falteknő alsó betöltési rétegében **habarcs**darabok, római kori építési anyag mutatkozott (**tegula, imbrex**). Hasonló, bár teknős aljú falkiszedést dokumentáltunk a déli metszetben is. Az utóbbinál kisebb rábontást végezve megállapítottuk, hogy kb. ÉD-i irányú, 60 cm széles fal húzóhatott itt, betöltéséből római kori építési anyag, ill. **mortarium** perem származik. Járószintek az erózió és a korábbi mezőgazdasági művelés miatt sehol sem maradtak meg. A fentiek alapján a falak egyenlőre ismeretlen rendeltetésű római kori épületekhez tartozhattak (villagazdaság?), amelyek feltehetően a telek Rózsadomb utcai, azaz déli részén koncentráálódtak, áthúzódva a szomszédos telkekre is. (T. Láng O.)
 285.2. Irodalom: n. a.
 285.3. Ásatás: 2006. T. Láng O.
 285.4. Datálás: 180-250
 285.5. Megjegyzés: n. a.
286. Mátyás-hegy déli oldal (KÖH: 34744)
 286.1. Leírás: villa?
 286.2. Irodalom: n. a.
 286.3. Ásatás: nincs
 286.4. Datálás: n. a.
 286.5. Megjegyzés: n. a.
287. Gellért (KÖH: 75207)
 287.1. Leírás: 2009. Beszédes J. feltárása: A Bercsényi út lesüllyesztéséhez kapcsolódó megelőző feltárás eredményeképpen kor császárkori (Kr. u. 1-2. sz.), falusias jellegű település részlete került elő (lakógödörök, műhelyobjektumok, cölöpkonstrukciós épületek). Vastag kultúrreteg kora római

telepobjektumokkal, fazekaskemencékkel és egy Ny-K-i irányú kövezett úttal. A feltárt településrészlet összetartozott a volt Budai Skála területén, valamint a Móricz Zs. körtéren és talán a Kende u. 8-10 szám alatt feltárt azonos korú telepekkel.

- 287.2. Irodalom: n.a.
287.3. Ásatás: 2009. Beszédes J.
287.4. Datálás: 80-250
287.5. Megjegyzés:
288. Tarhos-Óvár utca sarok (KÖH: 62628)
288.1. Leírás: Római kori kőépület részlete került feltárássra.
288.2. Irodalom: n. a.
288.3. Ásatás: 2015. Nyerges A.
288.4. Datálás: 180-250
288.5. Megjegyzés: n. a.
289. Tarhos utca 42. (KÖH: 62642)
289.1. Leírás: Római kori kőépületre utaló nyomok.
289.2. Irodalom: n. a.
289.3. Ásatás: n. a.
289.4. Datálás: 180-250
289.5. Megjegyzés: n. a.
290. Budaörsi-út 49-53. (KÖH: 15020)
290.1. Leírás: Telep került feltárássra.
290.2. Irodalom: n. a.
290.3. Ásatás: 1914.
290.4. Datálás: 180-250
290.5. Megjegyzés: n. a.
291. Rupphegyi út – Hosszúréti utca – Törökbálint út köze (KÖH: 60818)
291.1. Leírás: Bp, XI. ker. Rupphegyi út - Hosszúréti utca- Törökbálint út helyszíni szemléje, 2008. A Rupphegyi út - Hosszúréti utca- Törökbálint út által határolt Ny-K-i domboldalon feltűnően köves felszínen több kerámiát letek. (Lassányi Gábor).
291.2. Irodalom: n. a.
291.3. Ásatás: n. a.
291.4. Datálás: n. a.
291.5. Megjegyzés: n. a.
292. Huszti út 52-54. (KÖH: 67494)
292.1. Leírás: Római kori épületmaradványok kerültek felszínre.
292.2. Irodalom: n. a.
292.3. Ásatás: 2009. Lassányi G.
292.4. Datálás: 180-250
292.5. Megjegyzés: n. a.
293. Márvány utca 3. (KÖH 72919)
293.1. Leírás: Régészeti megfigyelés során római leletek bukkantak fel.
293.2. Irodalom: n. a.
293.3. Ásatás: n. a.
293.4. Datálás: n. a.
293.5. Megjegyzés: n. a.
294. Süveg utca 4. (KÖH: 66798)
294.1. Leírás: Régészeti megfigyelés során római leletek bukkantak fel.
294.2. Irodalom: n. a.
294.3. Ásatás: n. a.
294.4. Datálás: n. a.
294.5. Megjegyzés: n. a.
295. Muhar utca 18-22 (78111)
295.1. Leírás: Németh M. ásatásán kelta gödrök és római kori fal került feltárássra.

- 295.2. Irodalom: n. a.
- 295.3. Ásatás: 1974. Németh M.
- 295.4. Datálás: 100-250
- 295.5. Megjegyzés: n. a.
- 296. Víziváros (Bíró 2017, Kat. 21)
 - 296.1. Leírás: Ld. Bíró 2017.
 - 296.2. Irodalom: n. a.
 - 296.3. Ásatás: n. a.
 - 296.4. Datálás: n. a.
 - 296.5. Megjegyzés: n. a.
- 297. Budatétény (Bíró 2017, Kat. 23)
 - 297.1. Leírás: Ld. Bíró 2017.
 - 297.2. Irodalom: n. a.
 - 297.3. Ásatás: n. a.
 - 297.4. Datálás: n. a.
 - 297.5. Megjegyzés: n. a.

Függelék B.

Feliratos- és kőemlékek katalógusa

Függelékemben összegzem a kutatási területem elsősorban internetes adatbázisból gyűjtött kőemlékeit. A szakirodalmat szándékosan nem tüntettem fel, ugyanis ezek az internetes adatbázisokban rendelkezésre állnak. Célom az volt, hogy az itt szereplő forrásanyag áttekinthető és könnyen visszakereshető legyen. Ezért három adatbázis azonosítóját gyűjtöttem ki. Ezeknek az oldalaknak az elérési útja a következő: UbiEratLupa – lupa.at; Epigraphische Datenbank Heidelberg (EDH) – <https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de>; Epigraphik-Datenbank Claus-Slaby (EDCS) – www.manfredclaus.de.

EKat. ID: 1

Település: Bajna

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: elkallódott

Lupa ID: 3285

EDH ID: HD038293

EDCS ID: EDCS-26600580

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: [---] / et perpetuae sec[uritati] / Aur(elio) Satull[---] mil(es) leg(ionis) / I adi(utricis) [qui] vixit annis XX/III stip(endiorum) VI in cursu ho/stis Daciae decidit et Aur(elio) Sat/ullo q[ui] vixit annis XIII / Aur(elius) Acutus mil(es) leg(ionis) I ad(iutricis) pat(er) / fili(i)s bene merentibus posuit

Datálás: 231-270

Lelőkörülmények: Csima, másodlagosan beépítve

Pontos lelőhely: Csima, kálvária, másodlagos lh.

EKat. ID: 2

Település: Bajót

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 3284

EDH ID: HD038291

EDCS ID: EDCS-09900321

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Aelia / Valenti/na an(norum) XLI / Valenti(nus?) f(ilius?)

Datálás: 151-200

Lelőkörülmények: Jáger Mihály házából.

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 3

Település: Bajót

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: Bajót, rk. plébánia

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: -

Datálás: 100-200

Lelőkörülmények: Plébánia templomba falazva.

Pontos lelőhely: Római katolikus plébánia falában, másodlagos lh.

EKat. ID: 4

Település: Bajót

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 4389

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: szarkofág

Felirat szövege: -

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: MRT 5, 2/12. Péliföldszentkereszt VIII.

Pontos lelőhely: MRT 5, 2/12.

EKat. ID: 5

Település: Bajót

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 12959

EDH ID: HD038289

EDCS ID: EDCS-09900320

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Sil(vano) [---] / Ulp[---] / I(?)mT(?)[---] / [---

Datálás: 131-300

Lelőkörülmények: depotfund, in den 70er Jahren in der Flur Repec-orra

Pontos lelőhely: Repec-orra dűlő

EKat. ID: 6

Település: Biatorbagy

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 7046

EDH ID: HD031801

EDCS ID: EDCS-17300114

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) // pro salute / dd(ominorum) nn(ostrorum) Auggg(ustorum) et C(ai) Iul(i) / Castini leg(ati) Auggg(ustorum) / pr(o) pr(aetore) eq(uites) sing(ulares) c(uram) a(gente) / Aur(elio) Victorino |(centurione) leg(ionis) / II ad(iutricis) admin(istrante) Aur(elio) Bito / dec(urione) Ael(ius) Florianus / Aur(elius) Maturus sub/c(uratores) ex voto

Datálás: 209-211

Lelőkörülmények: 1883.

Pontos lelőhely: MRT 7, 1/6.

EKat. ID: 7

Település: Biatorbagy

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 7047

EDH ID: HD031804

EDCS ID: EDCS-17500071

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // Ulp(iae) Val[enti]n[a]e(?) / qu(a)e vix[it ann(os)] / XVIII di[es ---] / Ulp(ius) Val[entinus?] / pater fili(a)e / carissim(a)e

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: 1879. Torbágy

Pontos lelőhely: Groß Márton földje; MRT 7, 13/9?

EKat. ID: 8

Település: Budakalasz

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3122

EDH ID: HD038724

EDCS ID: EDCS-09900443

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Sep(timius) Avvo / et Sep(timii) A<tt>a / e<t> Avva / fili(i) eorum / posuerun/<t> Sep<t>imi(a)e Pa/ulin(ae) co(n)iugi / caris(s)im(a)e cum / parbulos(!) <f>ili/os(!) eorum

Datálás: 171-300

Lelőkörülmények: 1976. szántás közben

Pontos lelőhely: MRT 7, 3/6.

EKat. ID: 9

Település: Budakalasz

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3123

EDH ID: HD038728

EDCS ID: EDCS-09900444

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: ----- / [---] mil(es) co(hortis) eiusdem / [---] Sep(timia) Theodora / [---] pient]issi(mis) viv(u)s sibi f(aciendum) c(uravit) / [---] et Zosimen(a)e con(iugi) / [---]nniano fil(io) et / [---] nepot(i) et Diomedi n(epoti) / [---] nep(oti) et Omaina(e) et / [-----

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: 1934. őrtorony ásátása

Pontos lelőhely: MRT 7, 3/13.

EKat. ID: 10

Település: Budakalasz

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-09900442

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: b(ene)f(iciarius?) leg(ionis?) II Ad(iutricis?) Fusco et Dextro(?) co(n)s(ulibus?)

Datálás: 225

Lelőkörülmények: 1934. őrtorony ásátása

Pontos lelőhely: MRT 7, 3/13.

EKat. ID: 11

Település: Budakeszi

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 5998

EDH ID: HD037462

EDCS ID: EDCS-34100085/EDCS-32300678

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // P(ublius) Ael(ius) Auscul/tus P(ublius) Ael(ius) Victor / P(ublio) Ael(io) Victorino / sacerdotat[i] / patrono / pientissimo / posuerun(t)

Datálás: 201-300

Lelőkörülmények: 1997. Pásztor Adrienn ásátása.

Pontos lelőhely: MRT 7, 4/6.

EKat. ID: 12

Település: Budakeszi

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 7041

EDH ID: HD031777

EDCS ID: EDCS-17300106

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [I(ovi)] O(ptimo) [M(aximo)] // voverunt / in espedi/tione(!) Ger/mica(!) Sep(timius) / Quintia/nus et Aur(elius) / <G>entilis // v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)

Datálás: 213-230

Lelőkörülmények: 1865 előtt Fruh Mátyás háza

Pontos lelőhely: MRT 7, 4/16.

EKat. ID: 13

Település: Budakeszi

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-48800082

Jelenség típusa: instrumentum domesticum

Felirat szövege: Alexsa(!) vivas

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 1975. vízvezeték árok ásása

Pontos lelőhely: MRT 7, 4/10.

EKat. ID: 14

Település: Budakeszi

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 6043

EDH ID: HD031780

EDCS ID: EDCS-17300107

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // Aurelia / Castori/na qu(a)<e> vix/sit(!) an(nis) XLII / m(ensibus) tribus d(iebus) III / [I]ul(ius) Iuventianu[s] / [-----]

Datálás: 212-300

Lelőkörülmények: 1904. késő római sírban

Pontos lelőhely: MRT 7, 4/10.

EKat. ID: 15

Település: Budakeszi

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 5999

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Fragment einer Grabstele

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: MRT 7, 4/10?

EKat. ID: 16

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 5704

EDH ID: HD052249

EDCS ID: EDCS-34100084

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // [--- Aur(elius) ---]nus / [---] stip(endiorum) XXIII qui / v[ix(it) an(nos) ---] m(enses) VII d(ies) XI dei/fu(n)c(tus!) exp(editione) Germ(anica) Lauri(aco) mort(e) / sua Ulp(ia) Firmilla coniugi / bene merenti et Aur(elius) Firm(anus) pateri(!) relic(u)ias(!) cor/poiris(!) sibi al(l)atas per Fe(stum) nepote(m) su(u)m condid(erunt)

Datálás: 214-220

Lelőkörülmények: 2002/2003. 283. sír

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 17

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 12725

EDH ID: HD054753

EDCS ID: EDCS-38000314

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Terr(a)e Matri pro s(alute) / [[I[mpp(eratorum)] Phi[l]ip[po]rum]] / [[Augg(ustorum)]] pag(us) Herc(ulius) / vicus(!) Teuto(---) / et Bataion(is) [et] / Anarti[or(um) et?] / [-----]

Datálás: 247-249

Lelőkörülmények: 2002/2003. 283. sír

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 18

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 6001

EDH ID: HD054754

EDCS ID: EDCS-38000315/EDCS-32300679

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Herculi / Aug(usto) M(arcus) An(toniu[s] / Victori(nus) Ilvir / col(oniae) Aq(uincensium) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 201-230

Lelőkörülmények: 2002/2003. ásatás

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 19

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: -

EDH ID: HD054756

EDCS ID: EDCS-38000316

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: [Veri]uga [Su]adu/[tioni]s(?) f[il(ia) a]nn(orum) XXXI / [h(ic) s(ita)] e(st) / [-----]

Datálás: 51-130

Lelőkörülmények: 2002/2003. ásatás, 345. sír
Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 20

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 6006

EDH ID: HD054757

EDCS ID: EDCS-38000317/EDCS-32300680

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: T(itus) Sulpicius Ius/tus Magni fil(ius) / annorum XXV / h(ic) s(itus) e(st)

Datálás: 51-130

Lelőkörülmények: 2002/2003. ásatás, 280. sír

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 21

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 13177

EDH ID: HD054758

EDCS ID: EDCS-38000318

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----] / Nonno / Busai / p(osuit)

Datálás: 1-200

Lelőkörülmények: 2002/2003. ásatás, L/421-es árok

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 22

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 13174

EDH ID: HD054760

EDCS ID: EDCS-38000319

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: {M} / I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Aur(elius) Set/anus ve(teranus) / al(ae) p(rimae) T(hracum) CEP / CE[-]ORVM / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 231-270

Lelőkörülmények: 2002/2003. ásatás, L/32-es épület mellett

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 23

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: -

EDH ID: HD054761

EDCS ID: EDCS-38000320

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: ----- an]n(orum) XLV / [h(ic) s(itus?)] e(st) / [--- bene mere]nti / [--- t(itulum)] m(emoriae) p(osuit)

Datálás: 101-130

Lelőkörülmények: 2002/2003. ásatás

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 24

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 13175

EDH ID: HD054762

EDCS ID: EDCS-38000321

Jelenség típusa: határkő

Felirat szövege: Ulp(i) Kari

Datálás: 201-300

Lelőkörülmények: 2002/2003. ásatás, L/263, 14a épület

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 25

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: -

EDH ID: HD072444

EDCS ID: EDCS-59500060

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Libero Pa/tri et L{1}<i>b/erae pro sa/lute sua et / {sua et} suo/rum Aurel(ius) / Valens m/il(es)
leg(ionis) II Adi(utricis) <Imp(eratore) Volusian>o / II et Maxim(o) / co(n)s(ulibus)

Datálás: 253-263

Lelőkörülmények: 2008.

Pontos lelőhely: Csiki-hegyek alja (KOH ID: 62742)

EKat. ID: 26

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 7042

EDH ID: HD031789

EDCS ID: EDCS-17300110

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: D(eo) Inv(icto) M(ithrae) / M(arcus) Aur(elius) Fr(ontinian)us M(arcus) Aur(elius) / Fronto mil(ites)
/ leg(ionis) II ad(iutricis) pro s(alute) / sua et suorum / temp(lum) constitu(erunt)

Datálás: 213

Lelőkörülmények: 1817.

Pontos lelőhely: Weinberg/Szőlőhegy/Ló hegy

EKat. ID: 27

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 7043

EDH ID: HD031795

EDCS ID: EDCS-17300112

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Sol(i) soc(io) / M(arcus) Aur(elius) Fron(tinianus) / et M(arcus) Aur(elius) Fr[o]nto mil(ites)
leg(ionis) / II ad(iutricis) fratres / templ(um) const(ituerunt) / Antonino / IIII co(n)s(ule)

Datálás: 214

Lelőkörülmények: 1817.

Pontos lelőhely: Weinberg/Szőlőhegy/Ló hegy

EKat. ID: 28

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9807

EDH ID: HD031792

EDCS ID: EDCS-17300111

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Silvan[o] / Antic(essori) L(ucius) C[l(audius)?] / [-----] / [-----]

Datálás: 101-300

Lelőkörülmények: 1905.

Pontos lelőhely: Weinberg/Szőlőhegy/Ló hegy

EKat. ID: 29

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9827

EDH ID: HD031798

EDCS ID: EDCS-17300113

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----] / [---] M(arcus) A[urelius] / [---]s dec(urio) c[ol(oniae) Aq(uincensium)] / [Iivir? po]ntifex
c[um ---] / [--- u]xore p[osuit] / [-----?]

Datálás: 194-250

Lelőkörülmények: 1905.

Pontos lelőhely: Weinberg/Szőlőhegy/Ló hegy

EKat. ID: 30

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 5957

EDH ID: HD008025

EDCS ID: -

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Ter(ra)e M(atri) // M(arcus) Ant(onius) Vi[c]/torin[us] / Iivir co[l(oniae)] / Aq(uincensium) cum /
Ulp(ia) Spec(tata) co/niuge / [v(otum) s(olvit)] l(ibens) m(erito)

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: 1970-es évek, szántás

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 31

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 6000

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: síremlék

Felirat szövege: Grabporträts einer Familie

Datálás: 193-250

Lelőkörülmények: 2002/2003. ásatás

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 32

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 6007

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: votív relief

Felirat szövege: Attis mit Syrinx

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 2002/2003. ásatás

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 33

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 6008

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: síremlék

Felirat szövege: Porträtstele einer Familie

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 2002/2003. ásatás, 218. sír

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 34

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 6009

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: síremlék

Felirat szövege: Krater mit Ranken

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 2002/2003. ásatás, 4. árok, 1. objektum

Pontos lelőhely: Budaörsi vicus (MRT 7, 5/2.)

EKat. ID: 35

Település: Budaors

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9992

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: Mithras-szentély kultuszképe

Felirat szövege: Kultbild eines Mithras-Heiligtums

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 1817. szőlőművelés

Pontos lelőhely: Weinberg/Szőlőhegy/Ló hegy

EKat. ID: 36

Település: Budaors

Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 9813
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: férfi portré
Felirat szövege: Porträt eines Mannes
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 37
Település: Csobanka
Megye: Pest
Órzesi hely: katolikus templom előtt
Lupa ID: 15370
EDH ID: HD038075
EDCS ID: EDCS-28000240
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: -----] / [---]V[---] / [-----] / D[---]
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: Középkori templomba beépítve
Pontos lelőhely: MRT 7, 6/20.

EKat. ID: 38
Település: Csobanka
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 710
EDH ID: HD038739
EDCS ID: EDCS-29000562
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Nemorat/ta Sperati f(ilia) / an(norum) X t(itulus) p(ositus) h(ic) s(itus)
Datálás: 100-120
Lelőkörülmények: 19. század, szőlőművelés
Pontos lelőhely: településhez közel

EKat. ID: 39
Település: Dorog
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-30100521
Jelenség típusa: mérföldkő
Felirat szövege: [Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Iul(ius) Philippus Invictus Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) co(n)s(ul) p(ater) p(atriciae) pr[o]co(n)s(ul) et M(arcus) Iul(ius) Philip]pus nob(ilissimus) Caes(ar)] / et M(arcia) Otac(iliae) Se[verae] / [Sanctis]s[i]mae / [Aug(ustae) coniugi Aug(usti) n(ostri) ---] / [a Brig(etione) m(ilia) p(assuum)] XXVI
Datálás: 244-247
Lelőkörülmények: n. a.
Pontos lelőhely: n. a.

EKat. ID: 40
Település: Dorog
Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-30100522

Jelenség típusa: mérőöldkő

Felirat szövege: Im[p(erator) Caes(ar) M(arcus) Iul(ius)] / Phi[lippus Invictus] / Aug(ustus) [p(ontifex) m(aximus) tribunici]ae / p(otestatis) co[nsul p(ater) p(atriciae)] proco[nsul [vias] vetu[s]tate / conla[psas cum pontibus restituit]

Datálás: 244-249

Lelőkörülmények: n. a.

Pontos lelőhely: n. a.

EKat. ID: 41

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 10107

EDH ID: HD000502

EDCS ID: EDCS-08600603

Jelenség típusa: építési felirat

Felirat szövege: ----- / [templum quod ---] / [--- praef(ectus) coh(ortis)] / II A[lpinor(um) deder(at) v]e[tustate] / conla[psum p]ro s[alute] / d(omini) n(ostri) [[Im[p(eratoris) S(everi)] Alex[an]dr[i]]] / [[[A]ug(usti) et I[u]l(iae) Mammeae]] / [[[d(omini) n(ostri) sanctissimi Aug(usti)]]] / praef(ectus) praet(orio) [Aug(usti)] n(ostri) / ex voto restituit

Datálás: 222-235

Lelőkörülmények: 1978. vicus egyik épületében

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 42

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 5203

EDH ID: HD000505

EDCS ID: EDCS-08600602

Jelenség típusa: építési felirat

Felirat szövege: Iovi Optumo Maxim(o) p[ro] / salute Imp(eratoris) Caes(aris) [[Marci A[ureli]]] / [[Commodi]] Antonini Aug(usti) [Pii] / Felicis Cl(audius) Claudianus pr[ae]f(ectus) / coh(ortis) II Alpinorum templum / a fundamentis const[it]uit sub cura Prastin[ae] / Messalini leg(ati) Aug(usti) p[r(o)] p[ra]ctore]

Datálás: 185-188

Lelőkörülmények: 1978. tábor

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 43

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 9608

EDH ID: HD000508

EDCS ID: EDCS-08600604

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) [---] / I(egionis) II ad(iutricis) [---] / VNV[---] / IO[---] / [-----?]

Datálás: 201-300

Lelőkörülmények: 1978. vicus egyik épületében, tábor délnyugati sarka közelében

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 44

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 10089

EDH ID: HD001663

EDCS ID: EDCS-09900358

Jelenség típusa: építési felirat

Felirat szövege: [Imp(eratori) Tito Caes(ari) divi Vespasiani f(ilio)] / [Vespasiano Aug(usto) pont(ifici) max(imo) trib(unicia)] / [pot(estate) VIII imp(eratori) XV p(atri) p(atriciae) co(n)s(uli) VIII Caesari] / [divi Vesp(asiani) f(ilio) Domitiano co(n)s(uli) VI] / T(ito) Atilio [Rufo legato Aug(usti) pr(o) pr(aetore)] / coh(ors) XIIII [vol(untariorum) ---]

Datálás: 80

Lelőkörülmények: 1930. ásatás

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 45

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 9773

EDH ID: HD007980

EDCS ID: EDCS-07600376

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [S]ilvanus(!) Silva/na Ser(ge?) Como / v(otum) m(erito) s(olvit) l(ibens)

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: 1980. vicus

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 46

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 9772

EDH ID: HD007983

EDCS ID: EDCS-07600377

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Silvan[o] / [-?] Laberiu[s] / Cre[scens? ---?]

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: 1980. vicus

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 47

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 3127

EDH ID: HD007986

EDCS ID: EDCS-07600378

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Val(erius) Proc(u)l(us) / an(norum) VII h(ic) s(itus) / est / cur(averunt) titul(um) / Val(erius) Potitus / et Aluntio parent(es)

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: 1980. vicus

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 48

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 9968

EDH ID: HD007989

EDCS ID: EDCS-07600379

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----] / [-----] / [---]etius [---] / [vix(it) ann(os)] XL Kapa[tius?] / [---]orus sepul[chrum] / [---] posuit m[emoriae]

Datálás: 151-250

Lelőkörülmények: 1980. vicus

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 49

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Órzesi hely: Mátyás Király Múzeum

Lupa ID: 8094

EDH ID: HD011521

EDCS ID: EDCS-09900360

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Silvano Silvestro(!) / Aug(usto) // Iul(ius) Secundi/nus vet(eranus) tem/plum spa/tio mino/ri(!) amplia/vit / de s(uo) l(ibens) m(erito) / Aemilia/no et A/quilin/o co(n)s(ulibus)

Datálás: 249

Lelőkörülmények: 1970. tábor északnyugati sarka közelében

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 50

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 3126

EDH ID: HD017647

EDCS ID: EDCS-09900363

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / M(arcus) Valerius / Cleme(n)s mile(s) / coh(ortis) XIIIX vol(untariorum) / |(centuria) Ulpi Fronto(nis) / stip(endiorum) XXIII h(ic) s(itus) e(st) / Antonius / Mac(e?)r heres / [faci]endum / [curavit]

Datálás: 131-170

Lelőkörülmények: 1929. tábortól nyugatra későrómai sírban

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 51

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 9815

EDH ID: HD038408

EDCS ID: EDCS-29000577

Jelenség típusa: votív felirat

Felirat szövege: -----] / pr[o] s[al(ute)] / Augg(ustorum) / Q(uintus) Maenius / [Do]mitius / [-----

Datálás: 161-293

Lelőkörülmények: 1867. tábor közelében

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 52

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 8982

EDH ID: HD038409

EDCS ID: EDCS-29000576

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) // M(arcus) Aur(elius) Cel(erinus) vet(eranus) / leg(ionis) II adi(utricis) / p(iae) f(idelis) Se[ve]r(ianae) b(ene)f(iciarius) / trib(uni) una / cum suis / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / [[Imp(eratore) Caes(are) M(arco) Aur(elio) S]]/[evero Alexandr]]/o Dione co(n)s(ulibus)

Datálás: 229

Lelőkörülmények: 1888. táborban

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 53

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 8983

EDH ID: HD038410

EDCS ID: EDCS-29601582

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Lu[ci]l[i]us(?) / Florenti/nus / cur(ator) // v(otum) [s(olvit)] l(ibens) m(erito)

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: tábor közelében

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 54

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9912

EDH ID: HD038411

EDCS ID: EDCS-29601583

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Satzo/usa / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 1-200

Lelőkörülmények: tábor közelében

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 55

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: -

EDH ID: HD038412

EDCS ID: EDCS-09900359

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----(?) / I[---] / PO[---] / pro s[al(ute) ---] / V[---] / l(aetus) l(ibens) m(erito) [-----?]

Datálás: 171-300

Lelőkörülmények: táborban

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 56

Település: Dunabogdany

Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 8984
EDH ID: HD038413
EDCS ID: EDCS-09900361
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: -----] / [I]ul(ius) Secu/ndin[u]s / cor(nicularius) / pr(a)ef(ecti) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Datálás: 231-270
Lelőkörülmények: 1974. tábortól északnyugatra
Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 57
Település: Dunabogdany
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 8095
EDH ID: HD038416
EDCS ID: EDCS-26600567
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: Volcano Aug(usto) / sacr(um) coh(ors) II / Alp(inorum) eq(uitata) cui p/raeest A(ulus) Plau/tius
Fab(ia) Bas/sianus Roma // praef(ectus)
Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: 1817. tábor
Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 58
Település: Dunabogdany
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 10853
EDH ID: HD038417
EDCS ID: EDCS-09900362
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: -----] / [-]V[---] / Val(erius?) [---] / VESR(?)[---]
Datálás: 101-300
Lelőkörülmények: 1930. ásatás, táborban
Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 59
Település: Dunabogdany
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 3125
EDH ID: HD038419
EDCS ID: EDCS-29000578
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: M(arco) Aurel(io) Marciano / in flore aetatis / constituto hominibus / erepto Aur(elius) Marcus
dec(urio) / col(oniae) pater et sibi
Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: 1877. tábortól északnyugatra
Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 60
Település: Dunabogdany
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 3092
EDH ID: HD038421
EDCS ID: EDCS-26600568
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: D(is) M(anibus) // P(ublio) Petron(io) Urso eq(uiti) / tub(icini) coh(ortis) II Alp(inorum) vivi(!) / Iul(ius) Posimarus nepo/ti eius pientis[s]imo
Datálás: 151-300
Lelőrkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 61
Település: Dunabogdany
Megye: Pest
Órzási hely: Kultúrház?, Kossuth Lajos u. 93.
Lupa ID: 739
EDH ID: HD038422
EDCS ID: EDCS-29601584
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Teutio Verco[m]/bogionis / f(iilius) / magist(er) / struct[o]/rum / Aravisco(!) / h(ic) s(itus) e(st)
Datálás: 101-150
Lelőrkörülmények: tábor közelében
Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 62
Település: Dunabogdany
Megye: Pest
Órzási hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-28701190
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Ap Luppi Panni() ord
Datálás: n. a.
Lelőrkörülmények: tábor?
Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 63
Település: Dunabogdany
Megye: Pest
Órzási hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-28701191
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Ap Luppi (P)anni() ori
Datálás: n. a.
Lelőrkörülmények: tábor?
Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 64
Település: Dunabogdany
Megye: Pest
Órzási hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-28701192

Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Lupicini tr(i)b(uni)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: tábor?
Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 65
Település: Dunabogdany
Megye: Pest
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-29900720
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Ap(pi) Luppi Panni ord(inarii)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: tábor?
Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 66
Település: Dunabogdany
Megye: Pest
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-29900721
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Ap(pi) Luppi (P)anni ord(inarii)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: tábor?
Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 67
Település: Dunabogdany
Megye: Pest
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-29900725
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Lupicini tr(i)b(uni)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: tábor?
Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 68
Település: Dunabogdany
Megye: Pest
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-31001407
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Ursio / f(ecit)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: tábor?

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 69

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-48800068

Jelenség típusa: instrumentum domesticum

Felirat szövege: Celsi [---] Quintili

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: tábor?

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 70

Település: Dunabogdany

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-48800006

Jelenség típusa: instrumentum domesticum

Felirat szövege: [D]omitiani

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: tábor?

Pontos lelőhely: MRT 7, 8/9.

EKat. ID: 71

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: -

EDH ID: HD038352

EDCS ID: EDCS-26600572

Jelenség típusa: sírfelirat?

Felirat szövege: -----(?) / [---](?)O[---]LE[---](?) / [---](?)AVG[---](?) / [---](?)ius Q(uinti) f(ilius) [---](?) / [---](?)AN O(?)O(?) EG[-----

Datálás: 1-300

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 72

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Esztergomi Vármúzeum

Lupa ID: 701

EDH ID: HD023349

EDCS ID: EDCS-09900338

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Solva / Iucundi / princ(ipis) Azali(?) f(ilia) / ann(orum) IIX / pater pos(u)it

Datálás: 55-75

Lelőkörülmények: Szamárhegy (?)

Pontos lelőhely: Szamárhegy

EKat. ID: 73

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 785

EDH ID: HD038344

EDCS ID: EDCS-26600578

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Fusca Barg/atis liberta / ann(orum) XXII / hic est sita / patronus pietat(is) / causa tit(ulum) me(moriae) po(suit)

Datálás: 80-130; 151-250

Lelőkörülmények: 1846. késő római sír

Pontos lelőhely: Bajcsy Zsilinszky út 9.

EKat. ID: 74

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 1370

EDH ID: HD037991

EDCS ID: EDCS-03700681

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Soranus / Iamelici f(ilius) / mil(es) c(o)ho(rtis) Aug(ustae) / Ituraioru(m) Ituraiu(s) / ann(orum) L stip(endiorum) XIIIX / h(ic) s(itus) e(st) <centurio> [G]ermanus (centurio) / [h(eres)] t(itulum) m(emoriae) [p(osuit)]

Datálás: 70-89; 101-250

Lelőkörülmények: 1989. ásatás, 173. sír

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 75

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 2855

EDH ID: HD037992

EDCS ID: EDCS-09500153

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Crescens Iulionis / f(ilius) miles coh(ortis) I Aug(ustae) Itur(aeorum) / ann(orum) XXXXIII stipen(diorum) / XXIII h(ic) s(itus) e(st) t(itulum) m(emoriae) pos(uit) / titulo Victor heres

Datálás: 70-80; 69-80

Lelőkörülmények: 1994. késő római sír

Pontos lelőhely: Bajcsy Zsilinszky út 5.

EKat. ID: 76

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 2856

EDH ID: HD037996

EDCS ID: EDCS-09500154

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Dis Manib(us) sacrum / Asper / eq(ues) alae / Hisp(anorum) I Aurian(ae) / Iucundo Talal/ni f(ilio) [[principi]] civ(itatis) Azalior/um patri vivo et / [---

Datálás: 70-90

Lelőkörülmények: 1989. ásatás, 221. sír

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 77

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 2857

EDH ID: HD037997

EDCS ID: EDCS-09500155

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Prosostus Co/uconis f(ilius) eq(ues) / annorum XXX / Couco Bleci/ss(a)e f(ilius) ann(orum) LXX / t(itulum) m(emoriae) p(osuit) sibi et fili[o]

Datálás: 90-100; 51-150

Lelőkörülmények: 1989. ásatás, 221. sír

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 78

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 2858

EDH ID: HD037998

EDCS ID: EDCS-09500156

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Nerotomarus Car/mionis f(ilius) vi(v)us sibi / [et ---] / [---]

Datálás: 51-150

Lelőkörülmények: 1989. ásatás, 222. sír

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 79

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 2859

EDH ID: HD037999

EDCS ID: EDCS-09500157

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Acutae Luci(i) / f(iliae) an(norum) XX t(itulum) p(osuit) / Vale(n)s Licali / f(ilius) con(iugi) et sibi v(ivus) / T(itus) Ael(ius) Gallun/us br(uti) b(enemerenti) f(aciendum) c(uravit)

Datálás: 120-150 ; 101-200

Lelőkörülmények: 1989. ásatás, 260. sír

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 80

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 2860

EDH ID: HD038000

EDCS ID: EDCS-09500158

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Avent(inio) Nigrino vet(erano) / coh(ortis) I Ulp(iae) Pann(oniorum) vix(it) / ann(os) LXXII Ulp(iae) Licini(a)e / uxori eius vix(it) ann(os) / LX Sept(imius) Victorinus armat(ura) / coh(ortis) s(upra) s(criptae) et Avent(inius) Nigrin(ianus) lib(rarius) leg(ionis) I adi(utricis) / fili(i) parentibus karissi/mis faciend(um) curarunt (!)

Datálás: 200-250; 131-200

Lelőkörülmények: 1989. ásatás, 260. sír

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 81

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 3290

EDH ID: HD038323

EDCS ID: EDCS-09900334

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Ael(iae) P[r]ocul(a)e / [coniugi] pienti/[ssim(a)e quae] vixi(t) / [ann(os) --- et] me(n)s(es) / [---] Ael/[---]lae / [---] fil/[----] / [----] / f(aciendum) c[ur]/avit o(ptamus) s(it) t(ibi) [t(erra)] l(evis)

Datálás: 201-300

Lelőkörülmények: Kórházhegy

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/51.

EKat. ID: 82

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Esztergomi Vármúzeum

Lupa ID: 3291

EDH ID: HD038326

EDCS ID: EDCS-09900335

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / M(arco) Aurel(io) Prisc[o] / [mil(iti?) coh(ortis) I Ulp(iae)] / Pann(oniorum) et Ael(iae) P[ro]/cell(a)e parentibus [pien]/tissimis et Aurel(iae) / Priscill(a)e soro[ri] / M(arcus) Aurel(ius) Procli[a]nus / [c]ornicul(arius) trib(uni) mil(itum) leg(ionis) / [--- Ad(iutricis)] Antonini(anae) filius ex frugali/[tate] e[t] stipendio suorum fecit

Datálás: 212-222; 211-217

Lelőkörülmények: Szentgyörgymező

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/75.

EKat. ID: 83

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 3292

EDH ID: HD038328

EDCS ID: EDCS-29000582

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Buttoni Rom/an(i) f(ilio) ann(orum) IXX / pater / pos(u)it

Datálás: 70-120; 71-200

Lelőkörülmények: 1890.

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 84

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 3293

EDH ID: HD038329

EDCS ID: EDCS-26600574

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // perpetu(a)e securi/tati Lu(cio) C(a)esern(io) Sabino / qui vixit annis XXXVIII / me(n)ses VII Caeserni(us) / Paulinus strator / co(n)s(ularis) fratri pientissimo / f(aciendum) c(uravit)

Datálás: 200-260; 151-300

Lelőkörülmények: 1854. Kórházhegy
Pontos lelőhely: MRT 5, 8/51.

EKat. ID: 85

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Esztergomi Vármúzeum

Lupa ID: 3294

EDH ID: HD038330

EDCS ID: EDCS-26600576

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Domitiae / Resput(a)e / qui(!) vix(it) / ann(os) XXI / [---

Datálás: 200-300; 151-300

Lelőkörülmények: bazilika építéskor

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1.

EKat. ID: 86

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Esztergomi Vármúzeum

Lupa ID: 3295

EDH ID: HD038331

EDCS ID: EDCS-26600577

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Flaviae quond[am] / Valentinae filia[e et] / Flavio quonda[m] / Valentino patri
[et?] / marito suo et A[-]/[---]v filiae et R[-]/[---]

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: bazilika építéskor

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1.

EKat. ID: 87

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Magyar Zsidó Múzeum

Lupa ID: 3296

EDH ID: HD035859

EDCS ID: EDCS-29000583

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Μεμορια Iudati patiri / et μεμορια Κασσιε / εὐλ(ογία)

Datálás: 200-250; 201-300

Lelőkörülmények: 1890. Bánom-dűlő

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 88

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 3297

EDH ID: HD038342

EDCS ID: EDCS-09900336

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: --] / [h(ic)] s(itus) e(st) / T(itus) Iunius Mar/tinus et Iunius / Saturninus / patr[i? ---] / [---

Datálás: 100-150; 131-200

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 89

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Esztergomi Vármúzeum

Lupa ID: 3298

EDH ID: HD038343

EDCS ID: EDCS-09900337

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Licinio biar/c(h)o et Iu[li]a [-] / [-----]

Datálás: 300-400

Lelőkörülmények: Bánom-dűlő

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 90

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 3299

EDH ID: HD038345

EDCS ID: EDCS-09900339

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: [--- aeter]nae securitat[i ---] / [---t?]es(serarii?) leg(ionis) I adi(utricis) stip(endiorum) [---] / [---] aetatis XLVI [---] / [---] lib(rarius) co(n)s(ularis) et Val(erius) Pr[---] / [---]anus fili pat[ri ---] [---] faciend[um ---] / [cur?]a[verunt?] / [---

Datálás: 200-250; 151-300

Lelőkörülmények: 1966. ásatás

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/13.

EKat. ID: 91

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 3300

EDH ID: HD038346

EDCS ID: EDCS-09900340

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Ulp[--- (oder Vib[--- ?)

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: 1970. bazilika közelében

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1.

EKat. ID: 92

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 3859

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: síraedicula

Felirat szövege: -

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 93

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 4404

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: -

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 94

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 4455

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: -

Datálás: 150-250

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 95

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 4688

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: -

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 96

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 5217

EDH ID: HD006722

EDCS ID: EDCS-27900193

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / [---

Datálás: 51-200

Lelőkörülmények: 1889. Szent Lőrinc templom

Pontos lelőhely: Lőrinc utca 2.

EKat. ID: 97

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: Esztergomi Vármúzeum
Lupa ID: 5977
EDH ID: HD038311
EDCS ID: EDCS-09900329
Jelenség típusa: építési felirat
Felirat szövege: Leg(io) I A[di(utrix) P(ia) F(idelis)] / legato [Augusti] / C(aio) Iulio C(ai) [f(ilio) Commodo] / Orfit[iano fecit]
Datálás: 168-169
Lelőkörülmenyek: 1900. Borzhegy, templomrom
Pontos lelőhely: MRT 5, 8/55.

EKat. ID: 98
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: Esztergomi Vármúzeum
Lupa ID: 5979
EDH ID: HD038315
EDCS ID: EDCS-26600571
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: Herculi / M(agno?) D(eo?) sac(rum) / Martianus / et Naso / v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)
Datálás: 101-300
Lelőkörülmenyek: bazilika építésekör
Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1.

EKat. ID: 99
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: Esztergomi Vármúzeum
Lupa ID: 5980
EDH ID: HD038319
EDCS ID: EDCS-09900331
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: [Silv]ano / Dom(estico) / Licinius / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Datálás: 101-300
Lelőkörülmenyek: 1929. Várhegy oldalában, tanárképző udvarában
Pontos lelőhely: MRT 5, 8/4.

EKat. ID: 100
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: Balassa Bálint Múzeum
Lupa ID: 5981
EDH ID: HD038347
EDCS ID: EDCS-09900341
Jelenség típusa: sírkő
Felirat szövege: ---] mi[l]e/s l(egionis) I[I] Aduatrici/s P(iae) F(idelis) A(ntoniniana) st(ipendiorum) XIII vi/xit anno[s]
Datálás: 211-217
Lelőkörülmenyek: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 101
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: Esztergomi Vármúzeum

Lupa ID: 5983
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: síraedicula
Felirat szövege: -
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 102
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: Esztergomi Vármúzeum
Lupa ID: 5984
EDH ID: HD069235
EDCS ID: EDCS-52200570
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Avonia q(uae) vixit ann(os) XXX et m(enses) III / et Mogitimarus / heres sibi vivo / [---] t(itulum) m(emoriae) po[s]ui[t]
Datálás: 131-200
Lelőkörülmények: 1986. ásatást megelőzően szórványként
Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 103
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: Esztergomi Vármúzeum
Lupa ID: 5985
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: sírkő
Felirat szövege: -
Datálás: 150-230
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 104
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: Esztergomi Vármúzeum
Lupa ID: 5986
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: sírkő
Felirat szövege: -
Datálás: 100-150
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 105
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: Balassa Bálint Múzeum
Lupa ID: 5987
EDH ID: -
EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírkő
Felirat szövege: -
Datálás: 100-151
Lelőkörülmények: Szenttamás hegyen, hamvasztásos sírok közelében
Pontos lelőhely: MRT 5, 8/5.

EKat. ID: 106
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: Balassa Bálint Múzeum
Lupa ID: 5988
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: sírkő
Felirat szövege: -
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 107
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: Balassa Bálint Múzeum
Lupa ID: 5989
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: sírkő
Felirat szövege: -
Datálás: 100-150
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 108
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: Balassa Bálint Múzeum
Lupa ID: 5990
EDH ID: HD037940
EDCS ID: EDCS-00380825
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: ---] / [---]idiu[s --- f(i)lius] / Quir(ina) Novatus / praef(ectus) elec(torum) exped(itorum) / ex Raet(ia) bello Dacic(o) / praef(ectus) coh(ortis) III Britt(onum) / eq(uitatae) / donis mil(itaribus) hasta pura / vexil(lo) corona mural(i) / ab imperatore don(atu)s voto / susce(pto) in exped(itione) Germani(ca)
Datálás: 89
Lelőkörülmények: 1944. Várhegyen egy középkori épület alatti rétegből
Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1.

EKat. ID: 109
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: Esztergomi Vármúzeum
Lupa ID: 5991
EDH ID: HD021132
EDCS ID: EDCS-29000580
Jelenség típusa: építési felirat

Felirat szövege: Imperatores Caesares dd(omini) nn(ostri) / Valentinianus [e]t Valens fratres / concordissimi victores maximi / ac triumphatores [s]emperque Augusti / muros cum turribus horum cas/trorum a rudimentis fundamento/rum consurgere imperarunt dispo/nente Equitio v(iro) c(larissimo) comite mag(istro) equitum / peditumque cur[a]nte Augustiano / [[v(iro) c(larissimo) comite ord(inis)]] pr[i]mi et duce Val(eriae) limitis / numini clementi(a)eq[ue] eorum dicatissimis

Datálás: 365-367

Lelőkörülmények: Kisléva Téglagyárban, valószínűleg a hideglelőskereszti táborból

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 110

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 5992

EDH ID: HD038001

EDCS ID: EDCS-27900188

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Urbacius Atresi f(ilius) v(ivus) s<i>bi / [---]T/ [---]

Datálás: 51-200

Lelőkörülmények: 1990. ásatás, 308-as sír

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 111

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 5993

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: relief

Felirat szövege: -

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 112

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 5995

EDH ID: HD037938

EDCS ID: EDCS-09500159

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Sancto Lib(ero) / Patri et Lib(erae) / Aug(ustae) sac(rum) / pro sal(ute) imp(eratoris) / et Threpti dis/[p]ens(atoris) Surus / vik(arius) pro se et / suis v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 201-300

Lelőkörülmények: 1987. Dunamederben Szentgyörgymezőnél

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/75.

EKat. ID: 113

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 5997

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Sept(imio) Va[le]nti veter(ano) / ex vexi[ll]ario coh(ortis) / [(miliariae) n(ovae) S(everianae) qui vixit ann(os) / LXX et Sept(imiae) S<at>urnina(e) / qui(!) vixit ann(os) XL et / Sept(imiae) Constan[t]ina(e) / vivae co[n]iugi ---] / et Sept(imio) Sil[---] / coh(ortis) viv[o ---] / [---

Datálás: 200-250; 201-250

Lelőkörülmények: 1990. ásatás, 308-as sír

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 114

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 7264

EDH ID: HD006719

EDCS ID: EDCS-27900191

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Cl(audiae) Nonnae / an(norum) XXII dom(o) / Nic(opoli) S[yr(iae)] Maxim(us) / aerarius / pos(u)it

Datálás: 50-100; 51-200

Lelőkörülmények: 1989. ásatás, 279-es sír

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 115

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 7265

EDH ID: HD038313

EDCS ID: EDCS-26600569

Jelenség típusa: votív felirat

Felirat szövege: [Apollini et H]ygiae san[ctis]/[simis] Q(uintus) Ulpius [Felix] / [Aug(ustalis) mun(icipii) B]re<g=C>(etionis) temp[lum] / [impensis s]uis fecit [Imp(eratoribus)] / [Aur(elio) Anto]nino Aug(usto) II [[et Sept(imio) [Geta co(n)s(ulibus)]]]

Datálás: 205

Lelőkörülmények: bazilika építésekor

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1.

EKat. ID: 116

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Esztergomi Vármúzeum

Lupa ID: 8977

EDH ID: HD038318

EDCS ID: EDCS-09900330

Jelenség típusa: votív felirat

Felirat szövege: Silva/nae // Silva/nae / sacro(m!) / Lici[nius] / v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito); EDH: Silva/nae / sac(rum) // Silva/nae RO[-](?) // Lici[nius] / v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito)

Datálás: 101-300

Lelőkörülmények: 1929. Várhegy oldalában, tanárképző udvarában

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/4.

EKat. ID: 117

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Esztergomi Vármúzeum

Lupa ID: 8978

EDH ID: HD038321
EDCS ID: EDCS-26600575
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: ---]b Cl(audius) Se[cun]/dus cum Tiberi(i)s Cl/audi(i)s Marcel/lo et Secun/do iuniore / [---
Datálás: 71-200
Lelőkörülmények: bazilika építésekor
Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1.

EKat. ID: 118
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum
Lupa ID: 9093
EDH ID: HD037989
EDCS ID: EDCS-26600570
Jelenség típusa: sírkő
Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Aureli Soteris / nutritoris / et amici rarae / fidei / Cass(ius) Crescen/tianus a militiis
Datálás: 51-200
Lelőkörülmények: 1989. ásatás, 173. sír
Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 119
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum
Lupa ID: 9226
EDH ID: HD004317
EDCS ID: EDCS-27900190
Jelenség típusa: sírkő
Felirat szövege: Claud[i ---]stici SV/[---; [-?] Claud(ius?) R(?)[u]stici Su/[&
Datálás: 101-250
Lelőkörülmények: 1989. ásatás, 308-as sír
Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 120
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: elkallódott
Lupa ID: 10088
EDH ID: HD038310
EDCS ID: EDCS-26600573
Jelenség típusa: építési felirat
Felirat szövege: Iudicio principali dominorum nostrorum / Valentiniani Velentis et Gratiani / principum maximorum dispositione etiam / illustris viri utriusque militiae magistri / equitis comitis Foscanus praepositus / legionis primae martiorum una cum / militibus sibi creditis hunc burgum / cui nomen commercium qua cause et factus / est a fundamentis et construxit et / ad summam manum operis in diebus XXXXVIII / consulatus / divi nostri Gratiani Augusti bis / et Probi viri clarissimi fecit pervenire
Datálás: 371
Lelőkörülmények: Esztergom, Lábatlan?
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 121
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum
Lupa ID: 13184

EDH ID: HD035261

EDCS ID: EDCS-27900192

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: M(arco) Ulp[i]o In/am[no(?) -]ram/ni [f(ilio) Bata]vo / an(norum) [---] coh(ortis) / I Ba[t(avorum) | (milliariae) c(ivium) R(omanorum) P(iae) F(idelis)] M(arcus) Ulp(ius) / Aeb[---] mil(es) coh(ortis) / eiusdem fil(ius) p(osuit) t(itulum) m(emoriae)

Datálás: 102-119

Lelőkörülmények: 1989.

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 122

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Órzási hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 13401

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: állatszobor

Felirat szövege: -

Datálás: 213-214

Lelőkörülmények: 1950 k.-ig a várárokban a hídpillérekhez közel

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1.

EKat. ID: 123

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Órzási hely: Esztergomi Vármúzeum

Lupa ID: -

EDH ID: HD069236

EDCS ID: EDCS-52200571

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: --- / [Eu]tycheni / Tib(erius) Cl(audius) Iulianu(s) / lib(ertus) et coniugi / Cl(audiae) Chresimae / conlibertae piis/simae [ti]tulum / fecit

Datálás: 51-100

Lelőkörülmények: 1981.

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/13.

EKat. ID: 124

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Órzási hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 19503

EDH ID: HD069220

EDCS ID: EDCS-52200562

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) o(ptimo) m(aximo) // pro salute / Imp(eratoris) M(arci) Ant(onini) / Gordiani p(ii) f(elicis) / Aug(usti) coh(ors) I Ulp(ia) P(annoniorum) / (milliaria) eq(uitata) Gordiana / [c(ui) p(raeest) ---]rus trib(unus) / Attico / [et Prae]textato // co(n)s(ulibus)

Datálás: 242

Lelőkörülmények: 2005. Szent Adalbert konferenciaközpont építésekor

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1; Szent István tér 10.

EKat. ID: 125

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Órzási hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 19504

EDH ID: HD069177

EDCS ID: EDCS-52200548

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) o(ptimo) m(aximo) / sacr(um) / coh(ors) [I Ulp(ia)] / Pan(noniorum) (milliaria) [eq(uitata)] / c(ui) p(raeest) C(aius) Co[---] / Donatus / trib(unus)

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: 2005. Szent Adalbert konferenciaközpont építésekor

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1; Szent István tér 10.

EKat. ID: 126

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 19505

EDH ID: HD069178

EDCS ID: EDCS-52200549

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [-----] / [pro salu]te / Imp(eratoris) Caes(aris) / M(arcus) Fl(avius) M(arcus) f(ilius) Flavia / Impetratus / trib(unus) domo / Saldas ex / Mauret(ania) Caes(ariensi) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: 2005. Szent Adalbert konferenciaközpont építésekor

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1; Szent István tér 10.

EKat. ID: 127

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-51400017

Jelenség típusa: instrumentum domesticum

Felirat szövege: Pidico (sic) / qui tacunt (sic)

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 129-es sír

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/67.

EKat. ID: 128

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28701294

Jelenség típusa: téglabélyeg

Felirat szövege: Exer(citus) Pan(noniae) inf(erioris)

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 129

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28701295
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Leg(io) II Ad(iutrix)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 130
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-28701296
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Coh(ors) IV Br(eucorum?)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 131
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-28701297
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: C(o)hor<=I>i(s)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 132
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-28701298
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Aurelian[---] / Corialis fec[it]
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 133
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Órzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-28900078
Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: Imp(erator) [C]a[es(ar)] / M(arcus) Aur(elius) Anton[inus] / Pius Felix Aug(ustus) [Parth(icus)] / max(imus) [B]r[it(annicus) max(imus)] d(ominus) no[ster] / pontif(ex) maxim(us) [tr(ibunicia) pot(estate)] / XVI imp(erator) II[3] / p(ater) p(atriciae) proco(n)s(ul) [

Datálás: 212-213

Lelőkörülmények: Várhegy

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1.

EKat. ID: 134

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Órzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28900079

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: Imp(eratori) Caesari / [M(arco) Au]r(elio) Val(erio) Maximiano / [P(io) F(elici) Au]g(usto) pontif(ici) [m]a[x(imo)] / [

Datálás: 286-310

Lelőkörülmények: Várhegy

Pontos lelőhely: MRT 5, 8/1.

EKat. ID: 135

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Órzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28900081

Jelenség típusa: téglabélyeg

Felirat szövege: Leg(io) I Ad(iutrix)

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 136

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Órzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28900082

Jelenség típusa: téglabélyeg

Felirat szövege: Leg(io) I Adi(utrix)

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 137

Település: Esztergom

Megye: Komárom-Esztergom

Órzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-30100519

Jelenség típusa: téglabélyeg

Felirat szövege: Leg(io) I Ad(iutrix) P(ia) F(idelis)

Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 138
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-30100520
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Leg(io) I Adi(utrix) P(ia) F(idelis)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 139
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: HD038348
EDCS ID: EDCS-29000584
Jelenség típusa: sírfelirat?
Felirat szövege: A(?)[-]A(?)I(?)[-]I(?)O / SCERCLAFDIF(?)[---] / AV[---] an(nos?) / I[-]XX[-]SI / [---]us / [-----]
Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 140
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: HD038349
EDCS ID: EDCS-29000585
Jelenség típusa: sírfelirat?
Felirat szövege: M(arco) Ap[---]/iae [---]/ITA[---] / AV[---] / V[---] / EX[---]
Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 141
Település: Esztergom
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-30100518
Jelenség típusa: mérföldkő
Felirat szövege: Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) / [[[Aureli]us]] / [[[Severus A]lex]]/ander Pius Fe/lix Augustus p(o)n/tifex maximus / tribuniciae po/testatis VIII co(n)s(ul) / III p(ater) p(atriciae) restit[uit] / mil(ia) p(assuum) XVI
Datálás: 230
Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen, Lábatlan v. Tahitótfa?

EKat. ID: 142

Település: Herceghalom

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-48800029

Jelenség típusa: instrumentum domesticum

Felirat szövege: Coimo

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 1982. ásatás

Pontos lelőhely: MRT 7, 1/36.

EKat. ID: 143

Település: Herceghalom

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-48800030

Jelenség típusa: instrumentum domesticum

Felirat szövege: Vidnarix

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 1982. ásatás

Pontos lelőhely: MRT 7, 1/36.

EKat. ID: 144

Település: Herceghalom

Megye: Pest

Őrzési hely: Szent István Király Múzeum

Lupa ID: 3206

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírépítmény

Felirat szövege: Wagenszene

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 145

Település: Keszthely

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: HD000920

EDCS ID: EDCS-48800057

Jelenség típusa: instrumentum domesticum

Felirat szövege: Adque(!) ea diversa penitus dum parte / Irim de caelo misit Saturnia I[uno]

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 1977-1979. késő római mutatio feltárása, 4. századi épületben másodlagosan felhasználva

Pontos lelőhely: MRT 5, 9/9.

EKat. ID: 146

Település: Kisoroszi

Megye: Pest
Órzesi hely: Mátyás Király Múzeum
Lupa ID: -
EDH ID: HD037488
EDCS ID: EDCS-27900197
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: -----] / [--- leg(ionis) II] / [a]di(utricis) p(iae) f(idelis) / [c]um suis / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Datálás: 1-150
Lelőkörülmények: késő római táborból?
Pontos lelőhely: MRT 7, 10/10.?

EKat. ID: 147
Település: Labatlan
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: Balassa Bálint Múzeum
Lupa ID: 4454
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: sírkő
Felirat szövege: -
Datálás: 70-150
Lelőkörülmények: 1965. szántás alkalmával
Pontos lelőhely: MRT 5, 10/15.

EKat. ID: 148
Település: Leanyfalu
Megye: Pest
Órzesi hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 5283
EDH ID: HD001756
EDCS ID: EDCS-09900364
Jelenség típusa: építési felirat
Felirat szövege: Imp(eratori) Cae(sari) L(ucio) Septe(mio)(!) / Sev(ero) Pert(inaci) Aug(usto) p(atri) p(atriae) Arab(ico) / Adiab(enico) imp(eratori) V co(n)s(uli) II tri(bunicia) / pote(state) II<I> pontifi(ci) maximo et / M(arco) Aur(elio) Antoni(no) Caes(ari) coh(ors) I M(miliaria) / Aure(lia) Antoniniana nova Se(veriana) const(ituta) / Pisone et Iul(iano) co(n)s(ulibus)
Datálás: 195
Lelőkörülmények: 1963. ásítás késő római őrtoronyban, másodlagosan
Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 149
Település: Leanyfalu
Megye: Pest
Órzesi hely: Leányfalu, katolikus plébánia falába beépítve
Lupa ID: 10090
EDH ID: HD038425
EDCS ID: EDCS-09900365
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: [Ma]rti Vict(ori) / [pro sa]lute Imp(eratoris) Luci / [Sept(imi)] Severi et / [-----]
Datálás: 193-211
Lelőkörülmények: Pekár gyűjteményből
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 150
Település: Leanyfalu
Megye: Pest

Órzesi hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 5967

EDH ID: HD038429

EDCS ID: EDCS-09900366

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: ----- pro sal(ute)] // d(omini) n(ostris) Marc(i) A[ureli Severi] / Antonini P(ii) F(elicis) [Aug(usti) tr(ibunicia) pot(estate) ---] / [imp(eratoris)? ---] co(n)s(ulis) [proco(n)s(ulis)? p(atris)? p(atriciae)?] / [-----

Datálás: 211-217

Lelőkörülmények: 1963. ásatás késő római őrtoronyban, másodlagosan

Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 151

Település: Leanyfalu

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 5206

EDH ID: HD038432

EDCS ID: EDCS-28100238

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / M(arcus) Aur(elius) Pris(cus) sig(nifer) coh(ortis) / I [(milliariae) nova(e) / Severiana(e) / Surorum sag(ittariorum) // [v(otum)] s(olvit) I(ibens) m(erito)

Datálás: 193-211

Lelőkörülmények: késő római őrtorony?

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 152

Település: Leanyfalu

Megye: Pest

Órzesi hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 10091

EDH ID: HD038433

EDCS ID: EDCS-09900367

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Centuri(a)e s(acrum) / Exsuperatus [(centurio) / c(ohortis) Hem(esenorum) Gord(ianae) // Genii [---] // CV[----- //

Datálás: 238-244

Lelőkörülmények: Pekár gyűjteményből

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 153

Település: Leanyfalu

Megye: Pest

Órzesi hely: Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 10525

EDH ID: HD038434

EDCS ID: EDCS-09900368

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----] / Sep(timius) Co[ns]/tantinus / opti(o) spei / et Iul(ius) Iulianus // b(ene)f(iciarius) leg(ati) Prae/sente et Extricat[o] / co(n)[s(ulibus)]

Datálás: 217

Lelőkörülmények: késő római őrtoronyban

Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 154

Település: Leanyfalu

Megye: Pest

Órzesi hely: Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 13016
EDH ID: HD038435
EDCS ID: EDCS-09900369
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: L(ucius) Sept(imius) Ga[---]/nus N[-----]
Datálás: 201-300
Lelőkörülmények: 1915. ásatás, késő római őrtoronyban, másodlagosan
Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 155
Település: Leanyfalu
Megye: Pest
Órzesi hely: Szentendre, Gőzhajó utca 9.
Lupa ID: -
EDH ID: HD038436
EDCS ID: EDCS-09900370
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: -----] // [Praesente et Ext]ricato co(n)[s(ulibus)]
Datálás: 217
Lelőkörülmények: befalazva a Gőzhajó utca 9. alatt
Pontos lelőhely: Gőzhajó utca 9.

EKat. ID: 156
Település: Leanyfalu
Megye: Pest
Órzesi hely: Leányfalu, katolikus plébánia falába beépítve
Lupa ID: 10093
EDH ID: HD038437
EDCS ID: EDCS-09900371
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: [-----] / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) I[I adi(utricis)] / pro salute [sua] / et suor[um] / v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito)]
Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: római katolikus plébánia falába építve
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 157
Település: Leanyfalu
Megye: Pest
Órzesi hely: Leányfalu, katolikus plébánia falába beépítve
Lupa ID: -
EDH ID: HD038438
EDCS ID: EDCS-09900372
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: -----]S AV[---] / [---] b(ene)f(iciarius) co(n)[s(ularis) ---] / [---]S(?)P(?)[-----]
Datálás: 151-301
Lelőkörülmények: római katolikus plébánia falába építve
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 158
Település: Leanyfalu
Megye: Pest
Órzesi hely: Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 13026
EDH ID: HD038439

EDCS ID: EDCS-09900373
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: [----- Ex?]/super[atus?] / opt(io) ex [voto] / [p]os[uit](?)
Datálás: 1-300
Lelőkörülmények: 1915. ásatás, késő római őrtoronyban, másodlagosan
Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 159
Település: Leanyfalu
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 13136
EDH ID: HD038440
EDCS ID: EDCS-09900374
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: [-----](?) / pro [salute -----
Datálás: 171-300
Lelőkörülmények: 1963. ásatás késő római őrtoronyban, másodlagosan
Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 160
Település: Leanyfalu
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 13140
EDH ID: HD038441
EDCS ID: EDCS-09900375
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: -----] / OM[---] / PRE v(otum?) [s(olvit)? l(ibens)? m(erito)?]
Datálás: 201-300
Lelőkörülmények: 1963. ásatás késő római őrtoronyban, másodlagosan
Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 161
Település: Leanyfalu
Megye: Pest
Őrzési hely: BTM Aquincumi Múzeum
Lupa ID: -
EDH ID: HD038442
EDCS ID: EDCS-09900376
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: [-----] / M[--- mil(es)? c(o)ho(rtis) I] / |(milliariae) n[ovae Severianae Surorum sag(ittariorum) ---]
/ XLII I[--- mil(es)?] / c(o)ho(rtis) s(upra) s(ripta) her[es faciendum curavit]
Datálás: 193-211
Lelőkörülmények: késő római őrtoronyban
Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 162
Település: Leanyfalu
Megye: Pest
Őrzési hely: Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 15374
EDH ID: HD038443
EDCS ID: EDCS-09900377
Jelenség típusa: felirattöredék
Felirat szövege: -----] / NAT(?)[---] / STAT[-----

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: 1915. ásátás, késő római őrtoronyban, másodlagosan

Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 163

Település: Leanyfalu

Megye: Pest

Őrzési hely: Leányfalu, katolikus plébánia falába beépítve

Lupa ID: -

EDH ID: HD038444

EDCS ID: EDCS-09900378

Jelenség típusa: felirattöredék

Felirat szövege: [---] MAT[-----

Datálás: 101-300

Lelőkörülmények: római katolikus plébánia falába építve

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 164

Település: Leanyfalu

Megye: Pest

Őrzési hely: Leányfalu, katolikus plébánia falába beépítve

Lupa ID: -

EDH ID: HD038445

EDCS ID: EDCS-09900379

Jelenség típusa: felirattöredék

Felirat szövege: -----] / [---]tati

Datálás: 1-300

Lelőkörülmények: római katolikus plébánia falába építve

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 165

Település: Leanyfalu

Megye: Pest

Őrzési hely: Leányfalu, katolikus plébánia falába beépítve

Lupa ID: 13194

EDH ID: HD038446

EDCS ID: EDCS-09900380

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----]entio[---] / f(aciendum) c(uravit)

Datálás: 1-300

Lelőkörülmények: római katolikus plébánia falába építve

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 166

Település: Leanyfalu

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: -

EDH ID: HD038447

EDCS ID: EDCS-09900381

Jelenség típusa: felirattöredék

Felirat szövege: Her[---] / Q(?)V(?)[-----

Datálás: 1-300

Lelőkörülmények: késő római őrtoronyban

Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 167

Település: Leanyfalu

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: -

EDH ID: HD038448

EDCS ID: EDCS-09900382

Jelenség típusa: felirattöredék

Felirat szövege: -----]OT[---] / [---]TV[-----

Datálás: 1-300

Lelőkörülmények: késő római őrtoronyban

Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 168

Település: Leanyfalu

Megye: Pest

Őrzési hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: -

EDH ID: HD038450

EDCS ID: EDCS-09900383

Jelenség típusa: építési felirat?

Felirat szövege: -----] c(o)ho(rtis) [---] / [---]HOA C[---] / [--- p]osuer[unt]

Datálás: 1-300

Lelőkörülmények: késő római őrtoronyban

Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 169

Település: Leanyfalu

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: -

EDH ID: HD038451

EDCS ID: EDCS-09900384

Jelenség típusa: felirattöredék

Felirat szövege: -----](?) / M(arco?) A[---] / [-----

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: késő római őrtoronyban

Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 170

Település: Leanyfalu

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 13135

EDH ID: HD038453

EDCS ID: EDCS-09900385

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----] vixit ann(os) [---]

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: 1963. ásatás késő római őrtoronyban, másodlagosan

Pontos lelőhely: MRT 7, 11/2.

EKat. ID: 171

Település: Nagykovacsi

Megye: Pest
Órzesi hely: elkallódott
Lupa ID: 10066
EDH ID: HD008022
EDCS ID: EDCS-07600389
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: M(arco) Aur(elius) Spect[atus ---] / [---]a[---]siu[s ---] / [---]ct[---]ptu[---] / vixit ann(os) XL [-----]
Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: 1950-es évekig település északi oldalán lévő kálvária stációjába beépítve
Pontos lelőhely: MRT 7, 12/***, Kálvária

EKat. ID: 172
Település: Nagykovacsi
Megye: Pest
Órzesi hely: Nagykovácsi, katolikus plébánia falába építve
Lupa ID: 5963
EDH ID: HD031750
EDCS ID: EDCS-17300097
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / sacr(um) / Lulo / I(ibens) I(aetus) m(erito) {A}
Datálás: 1-200
Lelőkörülmények: 1842. Szőlőhegyen, településtől északra
Pontos lelőhely: MRT 7, 12/7.

EKat. ID: 173
Település: Nagykovacsi
Megye: Pest
Órzesi hely: Nagykovácsi, katolikus plébánia falába építve
Lupa ID: 3131
EDH ID: HD031759
EDCS ID: EDCS-17300100
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: D(is) M(anibus) // <L>ucio Septimio <L>u/piano annorum(!) / I et Lucio Sept(imio) Caesia/no annorum(!) I facien/dum curavit Sept(imius) Cel<e>r / sexvirum col(oniae) Aq(uincensium) Aur(elia) Caen/sa parentes fili(i)s car(is) <f>(ecerunt) P/raesenti(!) et Extricado(!) / co(n)s(ulibus)
Datálás: 217
Lelőkörülmények: 1842. Szőlőhegyen, településtől északra
Pontos lelőhely: MRT 7, 12/7.

EKat. ID: 174
Település: Nagykovacsi
Megye: Pest
Órzesi hely: Nagykovácsi, katolikus plébánia falába építve
Lupa ID: 3132
EDH ID: HD031756
EDCS ID: EDCS-17300099
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Comatima/ra Qu(u)tai f(ilia) / ann(orum) XV / p(osuit) t(itulum) m(emoriae) pater
Datálás: 51-130
Lelőkörülmények: 1842. Szőlőhegyen, településtől északra
Pontos lelőhely: MRT 7, 12/7.

EKat. ID: 175
Település: Nagykovacsi
Megye: Pest
Órzesi hely: Nagykovácsi, katolikus plébánia falába építve

Lupa ID: 5962
EDH ID: HD031753
EDCS ID: EDCS-17300098
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: [---] Apulus / [--- e]<t> Iulia / [--- Fest]iv(a)e fi/[liae ---] / [-----]
Datálás: 51-150
Lelőkörülmények: 1842. Szőlőhegyen, településtől északra
Pontos lelőhely: MRT 7, 12/7.

EKat. ID: 176
Település: Nagykovacsi
Megye: Pest
Órzási hely: Budapest, Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 3130
EDH ID: HD017359
EDCS ID: EDCS-11800604
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Ael(ius) Saturninus vet(eran) leg(ionis) II ad(iutricis) et / Tul(lia) Sperata coniux et Aelius / Florianus et Ael(ius) Verus fil(ii) Ael(ia) Sa/turnina soror Sep(timius) Q(u)ad(ratus / pater vix(it) ann(i)s LXXX et Sep(timia) Pusina / mater vix(it) ann(i)s LXXV et Ael(iae) Flo/rin(a)e con(iugi) vix(it) annis XXV et Saturn(a)e / fil(iae) vix(it) ann(is) IIII vi(v)us sibi et suis f(aciendum) c(uravit)
Datálás: 200-250
Lelőkörülmények: 1912. Erdő u. 158 (ma 14-es szám), házalapozás
Pontos lelőhely: MRT 7, 12/8.

EKat. ID: 177
Település: Nyergesujfalu
Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: Balassa Bálint Múzeum
Lupa ID: 3283
EDH ID: HD038285
EDCS ID: EDCS-26600586
Jelenség típusa: sírkő
Felirat szövege: [D(is)] M(anibus) / et memoriae / Anniae Lupae / quae vixit an/nis VIII mens(ibus) / XI dieb(us) XVI C(aius) / Ann(ius) Candidi/anus et Aurelia / Lupa parentes / filiae carissimae / f(aciendum) c(uraverunt)
Datálás: 200-250
Lelőkörülmények: 1860-as évek, Szentháromság szobor mellett, tábornál
Pontos lelőhely: MRT 7, 15/**

EKat. ID: 178
Település: Nyergesujfalu
Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: elkallódott
Lupa ID: 3862
EDH ID: HD038287
EDCS ID: EDCS-26600585
Jelenség típusa: sztélé
Felirat szövege: Liccaio Va/no n b? f(ilio?) an(n)/or(um) LV idem an(norum) / XXX d(e)f(uncto?) visse? p(osuit) / he(res) Diligus Iucu[ndus ---
Datálás: 101-200
Lelőkörülmények: római táborban
Pontos lelőhely: MRT 7, 15/4.

EKat. ID: 179
Település: Nyergesujfalu
Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: Esztergomi Vármúzeum

Lupa ID: 5978

EDH ID: HD038282

EDCS ID: EDCS-29000586

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Nymphis / Medicis / sacrum / C(aius) Iulius Commodu[s] / Orfitianus / leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 168-169

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: MRT 7, 15/***, Pusztamarót

EKat. ID: 180

Település: Nyergesujfalu

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: Esztergom

Lupa ID: 6005

EDH ID: HD037921

EDCS ID: EDCS-27900179

Jelenség típusa: sztélé

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / et perpetu(a)e securit(ati) Aur(elius) Leontius ce/ntenarius qui vi/xit ann(os) [L]XXVI sch/[ola centenariorum b(ene) m(erenti) f(ecit) ?]

Datálás: 200-260; 271-300

Lelőkörülmények: 1978. feltárás, 5-ös számú késő római sírból

Pontos lelőhely: MRT 7, 15/4.

EKat. ID: 181

Település: Nyergesujfalu

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 6029

EDH ID: HD038280

EDCS ID: EDCS-09900318

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Fortun(a)e / Aug(ustae) / Serratus Re/gulianus op(tio) / et Furius Lucili/anus et Aur(elius) Co/gitatus et cete/[r]i conlatores / v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)

Datálás: 200-250

Lelőkörülmények: 1955. mederkotrás alkalmával a Dunából

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 182

Település: Nyergesujfalu

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: elkallódott

Lupa ID: 8087

EDH ID: HD038281

EDCS ID: EDCS-26600582

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Neptuno / et Nymphis / pro salute Imp(eratoris) / Caes(aris) M(arci) Au/rel(i) Aug(usti) Anto/nius <I=A>ulianus / praef(ectus) coh(ortis) V Lu<c=G>e(nsium) / posuit

Datálás: 212-222; 180-217

Lelőkörülmények: 1783 körül. Római táborból.

Pontos lelőhely: MRT 7, 15/4.

EKat. ID: 183

Település: Nyergesujfalu

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 8088

EDH ID: HD016495

EDCS ID: EDCS-09900319

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Deo Invict[o] / Serapi(di) pro sal(ute) / et victoria Imp(eratoris) / Caes(aris) M(arci) Aurel(i) / Antonini [P(ii) F(elicis) Aug(usti)] / [---

Datálás: 214

Lelőkörülmények: 1960. ház bontásakor

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 184

Település: Nyergesújfalu

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Nyergesújfalu, római katolikus plébánia falába beépítve

Lupa ID: 8091

EDH ID: HD038276

EDCS ID: EDCS-26600584

Jelenség típusa: szobortalapzat

Felirat szövege: Imp(eratori) Caes(ari) divi / Marci Antonini / Germanici Sarma(tici) / fil(io) divi Antonini ne/p(oti) divi Hadriani pro/n[ep]ot[i di]vi Traiani / Part[hici abnepoti] / divi Nervae abnep[oti] / L(ucio) Septimio Sever[o] / Pertina[ci A]jug(usto) Arabic(o) / Adiabenico pontifici / Parthico maximo trib(unicia) / pot(estate) VI imp(eratori) XI co(n)s(uli) / II proc(n)s(uli) coh(ors) V C[all(aecorum)] / Luc(ensium) Anton(iniana)

Datálás: 197-198

Lelőkörülmények: római katolikus templom temetőjében

Pontos lelőhely: tábor?

EKat. ID: 185

Település: Nyergesújfalu

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: -

EDH ID: HD037923

EDCS ID: EDCS-27900180

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / [---

Datálás: 1-300

Lelőkörülmények: Szent Mihály templom

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 186

Település: Nyergesújfalu

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: -

EDH ID: HD038283

EDCS ID: EDCS-26600583

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [-----] / M(arcus)(?) Teren/tius Iustus / B pro AVS / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 101-300

Lelőkörülmények: 1783 körül. Római táborból.

Pontos lelőhely: MRT 7, 15/4.

EKat. ID: 187

Település: Nyergesújfalu

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: magángyűjtemény
Lupa ID: -
EDH ID: HD047136
EDCS ID: EDCS-24200378
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: Atiaeon(u)s
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 188
Település: Nyergesujfalu
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: elkallódott
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-59500050
Jelenség típusa: mérföldkő
Felirat szövege:] / [[[Geta Caes(ar)]] vi]as et [pon]t[es vetus]/[tate corr]upt(os) rest(ituerunt) [curante] / [Fab(io) Cilone] leg(ato) [Augg(ustorum) pr(o) pr(actore)] / [a Brig(etione)] / [m(ilia) p(assuum) XX]
Datálás: 201
Lelőkörülmények: 1955. agyagbánya
Pontos lelőhely: MRT 7, 15/16.

EKat. ID: 189
Település: Nyergesujfalu
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: elkallódott
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-59500051
Jelenség típusa: mérföldkő
Felirat szövege: [Imp(erator) Caes(ar)] / [M(arcus) Aur(elius) Cl]audiu[s P(ius) F(elix)] / [Aug(ustus) //] / a Br[ig(etione)] / [m(ilia) p(assuum) XX]
Datálás: 268-270
Lelőkörülmények: 1955. agyagbánya
Pontos lelőhely: MRT 7, 15/16.

EKat. ID: 190
Település: Nyergesujfalu
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: elkallódott
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-59500052
Jelenség típusa: mérföldkő
Felirat szövege:] / [Inv(ictus) A]ug(ustus) p(ontifex) m(aximus) Got[h(icus) max(imus) rest(ituit)] / [per le]g(ionem) I Ad(iutricem) P(iam) F(idelem) [Clau]/[dianam] / [a Brig(etione)] / [m(ilia) p(assuum) XX]
Datálás: 269-270
Lelőkörülmények: 1955. agyagbánya
Pontos lelőhely: MRT 7, 15/16.

EKat. ID: 191
Település: Nyergesujfalu
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: n. a.

Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-59500053
Jelenség típusa: téglabélyeg?
Felirat szövege: [Coh(ortis)] V Luc(ensium)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 192
Település: Nyergesujfalu
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-27900181
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege:]I Ch[
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 193
Település: Páty
Megye: Pest
Órzesi hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 13095
EDH ID: HD037463
EDCS ID: EDCS-34100086
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Limarus / Cucalonis fil(ius) / an(norum) XVI
Datálás: 51-200
Lelőkörülmények: vicus, 267. sir
Pontos lelőhely: MRT 7, 13/9.

EKat. ID: 194
Település: Páty
Megye: Pest
Órzesi hely: Ferenczy Múzeum?
Lupa ID: 13666
EDH ID: HD037466
EDCS ID: EDCS-34100087
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Magia Sici/onis f(ilia) ann(orum) / LII Semusscu/ttus Demn/onis f(iilius) sibi / viv(us) et con(i)u/gi
t(itulum) m(emoriae) p(osuit)
Datálás: 151-250
Lelőkörülmények: vicus, 118. sir
Pontos lelőhely: MRT 7, 13/9.

EKat. ID: 195
Település: Páty
Megye: Pest
Órzesi hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 13081
EDH ID: HD037467
EDCS ID: EDCS-34100088

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Masia Cauron/is an(norum) XXX Epmag/urix Appi(?) posuit / sibi et (c)o(n)iugi (c)aris(s)i(m)a(e)

Datálás: 151-250

Lelőkörülmények: vicus, 254. sír

Pontos lelőhely: MRT 7, 13/9.

EKat. ID: 196

Település: Páty

Megye: Pest

Órzesi hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 6010

EDH ID: HD037530

EDCS ID: EDCS-34100089

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: AMIIO / Masaco/nis f(ilio?) D(is) M(anibus)

Datálás: 51-150

Lelőkörülmények: vicus, 252. sír

Pontos lelőhely: MRT 7, 13/9.

EKat. ID: 197

Település: Páty

Megye: Pest

Órzesi hely: Páty, Arany János u. 10.

Lupa ID: -

EDH ID: HD065290

EDCS ID: EDCS-46700083

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Sept(imio) Viatori coniugi / D(is) M(anibus) / [-----

Datálás: 193-235

Lelőkörülmények: 1990-es évek, szántás

Pontos lelőhely: MRT 7, 13/29.

EKat. ID: 198

Település: Páty

Megye: Pest

Órzesi hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: HD065291

EDCS ID: EDCS-46700084

Jelenség típusa: instrumentum domesticum

Felirat szövege: Veri

Datálás: 151-200

Lelőkörülmények: vicus

Pontos lelőhely: MRT 7, 13/9.

EKat. ID: 199

Település: Páty

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 7040

EDH ID: HD031765

EDCS ID: EDCS-17300102

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Nymphis / perennibus / M(arcus) Val(erius) / Karus / dec(urio) col(oniae) Aq(uincensium) / Ilvir / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 194-250

Lelőkörülmények: Főút mellett
Pontos lelőhely: MRT 7, 13/3.

EKat. ID: 200

Település: Páty

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9699

EDH ID: HD031774

EDCS ID: EDCS-17300105

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: [-----] / Longinianus / [mil(es)] leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae) f(idelis) / [et I]ul(ia) Spes coniux / [ar]am p(osuerunt) p(ro) p(ietate) sua / [et su]orum suo / [arbit]ratu f(ecit) / [-----] / [-----]

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 201

Település: Páty

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 6045

EDH ID: HD031771

EDCS ID: EDCS-17300104

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) [M(anibus)] / Crispinian[us ---]/ris eq(ues) al(a)e Pa[nnonior(um)] / vixit an[n(is) ---] / [-----]

Datálás: 171-230

Lelőkörülmények: Főút-dűlő, településtől délre

Pontos lelőhely: MRT 7, 13/3.

EKat. ID: 202

Település: Páty

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 8148

EDH ID: HD031768

EDCS ID: EDCS-17300103

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----] / [--- Vi]ctor / [--- C]andi/[dus ---]us Fa[u]/[stus vo]tum lib(entes) / [merit]o posuer(unt) / [Praes]ente et / [Extrica]to co(n)s(ulibus)

Datálás: 217

Lelőkörülmények: Ecker Jakab szolgáltatta be a Nemzeti Múzeumnak

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 203

Település: Páty

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9891

EDH ID: HD031762

EDCS ID: EDCS-17300101

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Aeli Mari/n[ia]nus / [et ---] / [-----]

Datálás: 151-250

Lelőkörülmények: 1865. Pátyon

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 204

Település: Páty

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-29900733

Jelenség típusa: instrumentum domesticum

Felirat szövege: Valentina

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ásatás

Pontos lelőhely: MRT 7, 13/9.

EKat. ID: 205

Település: Páty

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: -

EDH ID: HD055740

EDCS ID: EDCS-30300815

Jelenség típusa: diploma

Felirat szövege: Imp(erator) Ca[esar divi Nervae f(i)lius Nerva Traianus Optimus] / Aug(ustus) Ger[m(anicus) Dacic(us) pontif(ex) maxim(us) tribunic(ia)] / potesta[t(e) XV--- imp(erator) --- co(n)s(ul) p(ater) p(atriciae)] / equitibu[s et peditibus qui militaverunt in alis] / quattuor et cohortibus --- quae appellantur I Fla]/via Gaet[ulor(um) et --- et Fronto]/niana e[t --- et --- et] / I Monta[nor(um) ----- // Imp(erator) Caesar [divi Nervae f(i)lius] Nerva Traianus Optimus] / Aug(ustus) Germ(anicus) D[acic(us) pontif(ex) max(imus) tribunic(ia) po]/test(ate) XV[-----

Datálás: 113-115

Lelőkörülmények: 20. század

Pontos lelőhely: MRT 7, 13/9?

EKat. ID: 206

Település: Páty

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: -

EDH ID: HD052251

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: [D(is) M(anibus)] / [P(ublio) Ael(io)? ---] / [---]nillae c[oniugi] / an(norum) e(t) P(ublio) A[el(io)? Maxi]miano fil[io ---] / p(osuit) h(ic) t(umulus) h(eredem) n(on) [s(equetur)]

Datálás: 131-200

Lelőkörülmények: 1879. Groß Márton földje

Pontos lelőhely: MRT 7, 13/9?

EKat. ID: 207

Település: Piliscsaba

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: 10062

EDH ID: HD031708

EDCS ID: EDCS-17300083

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Apollini con/servatori C(aius) / Cal(visius) Faustinia/nus trib(unus) mil(itum) / leg(ionis) III Fl(aviae) / v(otum) s(ovit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 151-230

Lelőkörülmények: 18. században a középkori templom előtt felállítva (MRT 7, 16/6)

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 208

Település: Piliscsaba

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: 10063

EDH ID: HD031711

EDCS ID: EDCS-17300084

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Dianae conservatrici / C(aius) Cal(visius) Faustinian[us] / [t]r[i]b(unus) mil(itum) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 151-230

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 209

Település: Piliscsaba

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: 13659

EDH ID: HD031714

EDCS ID: EDCS-17300085

Jelenség típusa: votív oltár?

Felirat szövege: Adventui / [[dd(ominorum) nn(ostrorum)]] / [[Philip]]/[[porum]] / [[Augg(ustorum)]] / [[-----]] / Cretenses

Datálás: 245-247

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 210

Település: Piliscsaba

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: 3124

EDH ID: HD031717

EDCS ID: EDCS-27700106

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / P(ublio) Ael(io) Iustino / mil(iti) leg(ionis) II adi(utricis) / exacto ad pra<e>t<oriu>m / militavit [ann---] / [-----]

Datálás: 121-200

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 211

Település: Piliscsaba

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: 13661

EDH ID: HD031720

EDCS ID: EDCS-17300087

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / C(aio) I[i]o V<rec>und[o] / <c>(ustodi) a(rmorum) leg(ionis) II ad(iutricis) st[is]p(endiorum) ---] / v(ixit) a(nnis) I[---] / [-----]

Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 212
Település: Piliscsaba
Megye: Pest
Őrzési hely: elkallódott
Lupa ID: -
EDH ID: HD031723
EDCS ID: EDCS-17300088
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Septimius Potentian<us?>
Datálás: 201-300
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 213
Település: Piliscsaba
Megye: Pest
Őrzési hely: MNM
Lupa ID: 7039
EDH ID: HD031705
EDCS ID: EDCS-17300082
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: Dianae / sac(rum) / C(aius) Pompeius / Crispinus / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Datálás: 101-200
Lelőkörülmények: 1882. előtt Rácz-völgyben
Pontos lelőhely: MRT 7, 16/4.

EKat. ID: 214
Település: Piliscsév
Megye: Pest
Őrzési hely: MNM
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-30100524
Jelenség típusa: mérföldkő
Felirat szövege: Imp(eratori) Caes(ari) / C(aio) Iul(io) Vero Maximino / Invicto Pio Felici / Aug(usto) pont(ifici) maximo / trib(unicia) potest(ate) p(atri) p(atriciae) / [p]rocons(uli) / m(ilia) p(assuum) XXXIII
Datálás: 235-238
Lelőkörülmények: Szent Orbán szobor közelében
Pontos lelőhely: MRT 5, 16/2.

EKat. ID: 215
Település: Piliscsév
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum
Lupa ID: 3301
EDH ID: HD038355
EDCS ID: EDCS-09900343
Jelenség típusa: sírkő
Felirat szövege: Calmenus Sind(io(nis) f(ilius) an(norum) XXV t(itulum) p/osuerot(!) fil(ii) / (h)eredes
Datálás: 80-120
Lelőkörülmények: 1909. Piliscsév

Pontos lelőhely: MRT 5, 16/***

EKat. ID: 216

Település: Piliscsév

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 8092

EDH ID: HD038353

EDCS ID: EDCS-26600559

Jelenség típusa: oltárkő

Felirat szövege: Iovi Optimo M[ax(imo)] / Neptuno Serap[idi] / pro salut[e et] victor[ia] / et perpetuitate / [I]mp(eratoris) Caesaris / [M(arci) A]urel(i) [[Antonini]] / [Pii] Felicis Aug(usti) / [L(ucius) Al]fenus Avitianus / [leg(atus)] eius pr(o) pr(aetore) / prov(inciae) Pann(oniae) inf(erioris)

Datálás: 214-222

Lelőkörülmények: Piliscsév

Pontos lelőhely: MRT 5, 16/***

EKat. ID: 217

Település: Piliscsév

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28900080

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: Imp(eratori) Caes(ari) C(aio) Iul(io) / Vero Maximino / P(io) F(elici) Aug(usto) p(ontifici) m(aximo) [t]r[ib]b(unicia) p(otestate) p(atri) p(atriae) / pr(o)co(n)s(uli) Ger(manico) max(imo) Dac(ico) / maxi(mo) Sar(matico) maxi(mo) et G(aio!) / Iul(io) Vero Maximo n(o)b(ilissimo) Caes(ari) fil(io) / Ger(manico) maxi(mo) Dac(ico) maxi(mo) / Sar(matico) maxi(mo) / vias et pontes / vetustate (con)la<p=B>s(as) / restituerunt / a B(ri)g(etione) m(ilia) p(assuum) XXXII

Datálás: 236-238

Lelőkörülmények: 1824. Piliscsév, szántás során, másodlagosan a Szent Vendel szobor talapzataként

Pontos lelőhely: MRT 5, 16/6.

EKat. ID: 218

Település: Piliscsév

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28900086

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: Imp(eratori) Caes(ari) / M(arco) Iul(io) Philippo / P(io) F(elici) Invicto Aug(usto) / Part(h)ico maximo / pontifici maximo / trib(uniciae) potestatis / p(atri) p(atriae) proco(n)s(uli) a Br(i)g(etione) / m(ilia) p(assuum) XXXIII

Datálás: 244-249

Lelőkörülmények: Szent Orbán szobor közelében

Pontos lelőhely: MRT 5, 16/2.

EKat. ID: 219

Település: Piliscsév

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28900084

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: Imp(erator) Caesar / [---]us Maximi/anus [---]ER[---] / Aug(ustus) P(ius) F(elix) p(ontifex) m(aximus) / trib(unicia) p[ot(estate) ---] co(n)s(ul) / p(ater) p(atriciae) / m(ilia) p(assuum) XXXII

Datálás: 287-310

Lelőkörülmények: 1779

Pontos lelőhely: MRT 5, 16/6.

EKat. ID: 220

Település: Pilismarót

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: Balassa Bálint Múzeum

Lupa ID: 5996

EDH ID: HD024861

EDCS ID: EDCS-05200578

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [D]eo Mart[i] // pro salute dd(ominorum) nn(ostrorum) / Aauugg(ustorum) et Caess(arum) / eqq(uites) Dalmat(a)e / s(ub) c(ura) Luciani pr(a)ep(ositi) / v(otum) p(osuerunt)

Datálás: 293-305

Lelőkörülmények: Duna medre

Pontos lelőhely: MRT 5, 17/***

EKat. ID: 221

Település: Pilismarót

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9908

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-09900344

Jelenség típusa: votív felirat

Felirat szövege: [I(ovi) optimo) m(aximo)] / [-----]a / fecit Da/ses Bustu/roni(s) f(ilius) / [--- Varianten: RIU: ---]AR[---]A / fecit Da/ses Bustu/roni(s) f(ilius) [---

Datálás: 71-150

Lelőkörülmények: 1934. késő római táborban

Pontos lelőhely: MRT 5, 17/6.

EKat. ID: 222

Település: Pilismarót

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: HD009311

EDCS ID: EDCS-07000824

Jelenség típusa: instrumentum domesticum

Felirat szövege: Caballum Mariniano / Ursicino magistro

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 223

Település: Pilismarót

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: HD020420

EDCS ID: EDCS-16400492

Jelenség típusa: téglabélyeg

Felirat szövege: Leg(io) II ad(iutrix)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: Pilismarót
Pontos lelőhely: MRT 5, 17/***

EKat. ID: 224
Település: Pilismarót
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: HD020423
EDCS ID: EDCS-34800088
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Q(u)adrib(urgium)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: Pilismarót
Pontos lelőhely: MRT 5, 17/***

EKat. ID: 225
Település: Pilismarót
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800061
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: ABCD
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 226
Település: Pilisszántó
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 711
EDH ID: HD038743
EDCS ID: EDCS-29000563
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: [--]esia Tutui f(ilia) / [ann(orum)] XXX h(ic) s(ita) e(st)
Datálás: 101-300
Lelőkörülmények: Jankovich-kúria istállójába falazva
Pontos lelőhely: Pilisszántó, Kossuth utca 84.

EKat. ID: 227
Település: Pilisszántó
Megye: Pest
Őrzési hely: Budapest, Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 6516
EDH ID: HD023535
EDCS ID: EDCS-09900450
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: Sil(vano) Dom(estico) / Iul(ius) Cris(pinian[us]) / vet(eranus) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Datálás: 150-250
Lelőkörülmények: 1927. csabai út mentén

Pontos lelőhely: MRT 7, 17/1.

EKat. ID: 228

Település: Pilisszántó

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 3135

EDH ID: HD019580

EDCS ID: EDCS-09900451

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Sep(timio) Dasio qu(o)ndam militi leg(ionis) / II ad(iutricis) st(i)p(endiorum) XIII vixit / an(n)os XXXVI Aelia / Sura mater eius / et Aur(elius) Severus / immunis leg(ionis) / eius(dem) (h)eredes / titulum bene m(erenti) / faciendum cur(a)v(erun)t

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: 1929. késő római kőládasír

Pontos lelőhely: MRT 7, 17/10.

EKat. ID: 229

Település: Pilisszántó

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 3136

EDH ID: HD038744

EDCS ID: EDCS-09900452

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // Ve[--]rienda Ter/ti f(ilia) an(norum) XL h(ic) s(ita) e(st) / t(itulum) p(osuit) Valerin/us sibi vivo / et coniugi

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: 1929. késő római kőládasír

Pontos lelőhely: MRT 7, 17/10.

EKat. ID: 230

Település: Pilisszántó

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 13130

EDH ID: HD008001

EDCS ID: EDCS-07600383

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: [-----] / [-----] / [---]IODVIA[---] / [---]XX[---] / [---] Tiro (h)ere[s? ---]

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: 1974. másodlagos lelőhelyről

Pontos lelőhely: Pilisszántó, Kossuth utca 34.

EKat. ID: 231

Település: Pilisszántó

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3134

EDH ID: HD008004

EDCS ID: EDCS-07600384

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Matiata R[--- f(ilia) vix(it) ann(os) ---] / [---] f(ilius) p(osuit) t(itulum) sib[i] vivo et coniugi[?]

Datálás: 51-200

Lelőkörülmények: 1978. Kálvária, késő római örtony, másodlagosan befalazva

Pontos lelőhely: MRT 7, 17/1.

EKat. ID: 232

Település: Pilisszántó

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 9220

EDH ID: HD008007

EDCS ID: EDCS-07600385

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: [D(is)] M(anibus) / [T(ito) Aur(elio) ---]iano [vix(it)] / [ann(os) --- s]tip(endiorum) X et T(ito) / [Aur(elio) --- v]ix(it) ann(os) XXVIII / [et T(ito) Aur(elio) Va]lenti vix(it) / [ann(os) --- s]tip(endiorum) VI duplari(u)s(!) / [---] Aurel(ius) Iustus vet(eranus) / [---] et Ael(ia) Quinta / [pa]rentes fili(i)s dulci/ssimis p(onendum) c(uraverunt)

Datálás: 151-250

Lelőkörülmények: Kálváriahegy

Pontos lelőhely: MRT 7, 17/1.

EKat. ID: 233

Település: Pilisszántó

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3133

EDH ID: HD018293

EDCS ID: EDCS-28600078

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) C[an]ius Otiorix / m<i>l(es) leg(ionis) II a[d(iutricis) qu]i defunctus / est in Par[t(h)ia t(itulum) f(ecit)] Canius Spe/ratus f(ilius) s[uus] sibi vivo et co(n)iuigi viv[ae]

Datálás: 151 -200

Lelőkörülmények: Jankovich-kúria istállójába falazva

Pontos lelőhely: Pilisszántó, Kossuth utca 84.

EKat. ID: 234

Település: Pilisszántó

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: 3137

EDH ID: HD038740

EDCS ID: EDCS-28600079

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Marbu[---] / XX t(itulum) f(aciendum) c(uravit) V[---] / et coni[ugi ---] / [-----?]

Datálás: 71-150

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: MRT 7, 17/***

EKat. ID: 235

Település: Pilisszántó

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: 3138

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Porträtstele

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: MRT 7, 17/1?

EKat. ID: 236

Település: Pilisszentkereszt

Megye: Pest

Őrzési hely: Pilisszentkereszt, Lapidarium

Lupa ID: -

EDH ID: HD036040

EDCS ID: EDCS-27900198

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----] / [---]RA[---] / [--- Ma]ximin[ae ---] / [---] quae v[ix(it) an(nos) ---] / [-----

Datálás: 51-200

Lelőkörülmények: középkori kolostorromban, másodlagosan beépítve

Pontos lelőhely: MRT 7, 19/1.

EKat. ID: 237

Település: Pilisszentkereszt

Megye: Pest

Őrzési hely: Pilisszentkereszt, Lapidarium

Lupa ID: -

EDH ID: HD038061

EDCS ID: EDCS-27900199

Jelenség típusa: felirattöredék

Felirat szövege: [---]AER[---] / [---]AE[---] / [-----

Datálás: 50-300

Lelőkörülmények: középkori kolostorromban, másodlagosan beépítve

Pontos lelőhely: MRT 7, 19/1.

EKat. ID: 238

Település: Pilisszentkereszt

Megye: Pest

Őrzési hely: Pilisszentkereszt, Lapidarium

Lupa ID: -

EDH ID: HD038074

EDCS ID: EDCS-27900200

Jelenség típusa: felirattöredék

Felirat szövege: -----] / [---] et V[---] / [-----] / [-----

Datálás: 50-300

Lelőkörülmények: középkori kolostorromban, másodlagosan beépítve

Pontos lelőhely: MRT 7, 19/1.

EKat. ID: 239

Település: Pilisvorosvar

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 13182

EDH ID: HD008013

EDCS ID: EDCS-07600386

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: [I]mp(eratori) [Caes(ari) Iul(io) Vero Maximino] / [In]vic[ito Aug(usto) Germanico] / [m]ax(imo) Dacic[o max(imo) Sa]rm[atico] / max(imo) pon[t(ifici) ma]x(imo) tr(ibuniciae) pot(estatis) III imp(eratori) / V co(n)s(uli) proc(onsuli) p(atri) p(atriae) e[st] C(aio) Iul(io) Ve[ro] Maxim[o] Ger[m(anico) max(imo)] / [Dac(ico) ma]x(imo) Sar(matico) m[ax(imo)] no/bilissim[o] Caes(ari) / fil(io) Aug(usti nostri) / ab Aq(uinco) / m(ilia) p(assuum) VIII

Datálás: 236-237

Lelőkörülmények: n. a.

Pontos lelőhely: n. a.

EKat. ID: 240

Település: Pilisvorosvar

Megye: Pest

Őrzési hely: Balatonszemes; Árnas utca, óvoda

Lupa ID: 3139

EDH ID: HD031726

EDCS ID: EDCS-17500070

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Aur(elius) Respectus vet(eranus) leg(ionis) II ad(iutricis) / p(iae) f(idelis) missus honesta missione / et Aur(eliae) Ianuariae coniugi / eius et Aureliis Respectiano / et Supero filiis et Aur(eliae) Superae / filiae [ei]us vivi sibi posuerunt / et Sept(imio) Ia[nua]rio quond(am) patri / et Sept(imiae) Quin[t]ae(?) [quo]nd(am) matri et / Sep[t(imio)] Martino q(uondam) qui [mili]tavit / in leg(ione) II s(upra) s(cripta) p(ia) f(ideli) an<n>u(m) I et [Sep]t(imio) / Dubitato q(uondam) qui militavi[t] / in leg(ione) II s(upra) s(cripta) p(ia) f(ideli) annos III [et Sept(imio)] / Quintiano [---] / [-----]?

Datálás: 201-300

Lelőkörülmények: n. a.

Pontos lelőhely: n. a.

EKat. ID: 241

Település: Pilisvorosvar

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: HD008010

EDCS ID: -

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: -----]s coni[u]g[i ---] / NO[---]E[---] / [---]P[---]TP[---]E[---] / [ab] Aq(uinco) m(ilia) p(assuum) / VII

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: n. a.

Pontos lelőhely: n. a.

EKat. ID: 242

Település: Pilisvorosvar

Megye: Pest

Őrzési hely: Pilisszanto

Lupa ID: 20219

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: n. a.

Datálás: 193-235

Lelőkörülmények: templomnál másodlagosan felállítva

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 243

Település: Pocsmegyer

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9946

EDH ID: HD038457

EDCS ID: EDCS-09900386

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----]us Ma[--- q]/ui et Pattu/o custor(es) / armorum / coh(ortis) |(milliariae) n(ovae) Sev(er)ianae) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 193-211

Lelőkörülmények: 1916 előtt Szentendrén?

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 244

Település: Pomaz

Megye: Pest

Órzesi hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: HD006030

EDCS ID: EDCS-08900540

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) / Antonio / Gordiano / P(io) F(elici) / [Aug(usto) ---] / [-----

Datálás: 238

Lelőkörülmények: másodlagos lelőhelyről

Pontos lelőhely: MRT 7, 23/8.

EKat. ID: 245

Település: Pomaz

Megye: Pest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 9221

EDH ID: HD007998

EDCS ID: EDCS-07600382

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----] / [---]io / [---]e / [---]licus / [coniugi] caris(simae) / [et sibi vi]vo p(osuit)

Datálás: 151-250

Lelőkörülmények: 1941. feltárás, középkori templomban

Pontos lelőhely: MRT 7, 23/5.

EKat. ID: 246

Település: Pomaz

Megye: Pest

Órzesi hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3140

EDH ID: HD016786

EDCS ID: EDCS-26600563

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: T(ito) Fl(avio) T(iti) fil(io) Cl(audia) [---] / Agrip(p)inien[si eq(uiti)? leg(ionis) II] / ad(iutricis) misso [hon(esta) mis]/sione vix(it) a[nn(os) ---] / T(ito) Fl(avio) Senecae [---] / Primitivae e[t ---] / vivae T(itus) Fl(avius) Lo[---] / Verus fi[l(ius)]

Datálás: 100-130

Lelőkörülmények: korábban a Teleki-Wattay kastélyban volt

Pontos lelőhely: Pomáz, Templom tér 3.

EKat. ID: 247

Település: Pomaz

Megye: Pest

Órzesi hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 12968

EDH ID: HD038729

EDCS ID: EDCS-09900445

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / [-] Ael(ius) Qui[ntus?]] / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 101-200
Lelőkörülmények: korábban a Teleki-Wattay kastélyban volt
Pontos lelőhely: Pomáz, Templom tér 3.

EKat. ID: 248
Település: Pomaz
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: -
EDH ID: HD038734
EDCS ID: EDCS-09900446
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / V[---] / [-----] / Antonino / [et](?) Vero co(n)s(ulibus)
Datálás: 140-222
Lelőkörülmények: 1967. H. Kelemen Márta ásatása, római szemétködörben
Pontos lelőhely: MRT 7, 23/7.

EKat. ID: 249
Település: Pomaz
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 10096
EDH ID: HD038736
EDCS ID: EDCS-09900447
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: Libero // P[at]ri // e[t] Aria<d>n(a)e / [---]VP(?)A[---] / [-----]?
Datálás: 101-300
Lelőkörülmények: Mártírok u. 22.
Pontos lelőhely: MRT 7, 23/3.

EKat. ID: 250
Település: Pomaz
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 13131
EDH ID: HD038737
EDCS ID: EDCS-09900448
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: -----] / [---]A(?)V(?)L(?)I(?)[---] / Marce[ll?---] / an(nos)(?) X con[iugi? ---] / [-----]?
Datálás: 101-300
Lelőkörülmények: 1938. középkori templom romja között
Pontos lelőhely: MRT 7, 23/5.

EKat. ID: 251
Település: Pomaz
Megye: Pest
Őrzési hely: elkallódott
Lupa ID: -
EDH ID: HD038738
EDCS ID: EDCS-09900449
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: [D(is)] M(anibus) // [--- vi]xit / [-----]
Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: 1938. középkori templom romja között

Pontos lelőhely: MRT 7, 23/5.

EKat. ID: 252

Település: Sárísáp

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 716

EDH ID: HD038309

EDCS ID: EDCS-09900328

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Aicca Cansali f(ilia) / Asalia an(n)oru/m XL Racio uxo/ris suae titulum / pos(u)it

Datálás: 100-150

Lelőkörülmények: Barokk kori fürdőépület falába volt beépítve (KÖH: 2559)

Pontos lelőhely: MRT 5, 19/17.

EKat. ID: 253

Település: Sárísáp

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: -

EDH ID: HD038308

EDCS ID: EDCS-26600581

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: -----] et matri Viven(n)iae [-----

Datálás: 1-300

Lelőkörülmények: Barokk kori fürdőépület falába volt beépítve (KÖH: 2559)

Pontos lelőhely: MRT 5, 19/17.

EKat. ID: 254

Település: Sárísáp

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28701198

Jelenség típusa: téglabélyeg?

Felirat szövege: Quadribur A S

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: MRT 5, 19/17.

EKat. ID: 255

Település: Solymar

Megye: Pest

Őrzési hely: Solymár, Helytörténeti Gyűjtemény

Lupa ID: 5959

EDH ID: HD008016

EDCS ID: EDCS-07600387

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----] / [A]elius / Valerius / speculator / leg(ionis) II adi(utricis) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 201-230

Lelőkörülmények: Valkó Arisztid gyűjteménye

Pontos lelőhely: MRT 7, 25/3.

EKat. ID: 256

Település: Solymar

Megye: Pest
Órzási hely: magángyűjtemény
Lupa ID: -
EDH ID: HD031738
EDCS ID: EDCS-17300092
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: Iovi / Optimo / Maximo
Datálás: 100-300
Lelőkörülmények: Brunquell-ház
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 257
Település: Solymar
Megye: Pest
Órzási hely: elkallódott
Lupa ID: 10065
EDH ID: HD031741
EDCS ID: EDCS-17300093
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: M(arcus) Aurel(ius) / Reditus / b(ene)f(iciarius) leg(ati) leg(ionis) / II adi(utricis) p(iae) f(idelis) / Severianae / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / suscepta fide ex orco
Datálás: 222-235
Lelőkörülmények: plébánia templom falába másodlagosan befalazva
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 258
Település: Solymar
Megye: Pest
Órzási hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800077
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: Bara() vet(erani?)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 259
Település: Solymar
Megye: Pest
Órzási hely: Solymár, Helytörténeti Gyűjtemény
Lupa ID: 5958
EDH ID: HD031744
EDCS ID: EDCS-17300094
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Basia Avvi fi/[lia ---] val[---]/[---]li[---]/[---]STA[---]/[-----]
Datálás: 71-150
Lelőkörülmények: 1942. Rókus-kápolna közelében volt felállítva
Pontos lelőhely: MRT 7, 25/18.

EKat. ID: 260
Település: Solymar
Megye: Pest
Órzási hely: MNM
Lupa ID: 3059

EDH ID: HD008019

EDCS ID: EDCS-05000677

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Vivianus Atrasi <fi>l(ius) / ann(orum) III h(ic) s(itus) e(st) t(itulum) p(osuit) sibi viv(o) / Enamaico Aponis fil(ius) / ann(orum) XXV vi(v)us et / Secunda Atrasi / [fil(ia) a]nn(orum) XXII de/[functa ---]/[-----?]

Datálás: 101-150

Lelőkörülmények: 1970. Taller János traktorral forgatta ki

Pontos lelőhely: MRT 7, 25/13.

EKat. ID: 261

Település: Solymar

Megye: Pest

Órzési hely: magángyűjtemény

Lupa ID: -

EDH ID: HD031747

EDCS ID: EDCS-17300095

Jelenség típusa: felirattöredék

Felirat szövege: -----/[---]MAC/[---]M[---]/[-----

Datálás: 1-300

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 262

Település: Solymar

Megye: Pest

Órzési hely: magángyűjtemény

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-17300096

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / M(arcus) Aurel(ius) / Marcial(is) / armor(um) cus/tor v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 250-300

Lelőkörülmények: téglagyárból v. Várhegy

Pontos lelőhely: MRT 7, 25/6?

EKat. ID: 263

Település: Solymar

Megye: Pest

Órzési hely: Solymár, Helytörténeti Gyűjtemény

Lupa ID: 5974

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) [M(anibus)] / [---

Datálás: 100-250

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 264

Település: Solymar

Megye: Pest

Órzési hely: Solymár, Helytörténeti Gyűjtemény

Lupa ID: 13187

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: [-----] / SA[----] / TV[----] / h(ic) s(itus) [e(st)] / RV[----] / AE[----] / VE?[----]
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 265
Település: Solymar
Megye: Pest
Órzesi hely: Solymár, Helytörténeti Gyűjtemény
Lupa ID: 5975
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: sírépítmény (töredék)
Felirat szövege: Bekrönung eines Grabmals
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 266
Település: Solymar
Megye: Pest
Órzesi hely: Solymár, Helytörténeti Gyűjtemény
Lupa ID: 5976
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: sírépítmény (töredék)
Felirat szövege: Bekrönung einer Monumentalstele
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 267
Település: Solymar
Megye: Pest
Órzesi hely: Solymár, Helytörténeti Gyűjtemény
Lupa ID: 6002
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: sírépítmény (töredék)
Felirat szövege: Cautopates
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 268
Település: Solymar
Megye: Pest
Órzesi hely: Solymár, Helytörténeti Gyűjtemény
Lupa ID: 13188
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: sírépítmény (töredék)
Felirat szövege: Dioskur
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 269

Település: Süttő

Megye: Komárom-Esztergom

Őrzési hely: mérföldkő

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: n. a.

Datálás: 244-249

Lelőkörülmények: n. a.

Pontos lelőhely: n. a.

EKat. ID: 270

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: HD006027

EDCS ID: EDCS-08900539

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: Imp(erator) Caes(ar) / C(aius) [[Iulius]] / [[Verus]] / [[Maximinus]] P(ius) F(elix) / Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) / trib(unicia) p(otestate) p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) / ab Aq(uinco) m(ilia) p(assuum) / VI

Datálás: 235

Lelőkörülmények: tábor közelében

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 271

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3170

EDH ID: HD007995

EDCS ID: EDCS-07600381

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Solia Medul(l)ionis f(ilia) Bruti // Risimarus Scutaloni(s) / f(ilius) t(itulum) p(osuit) sibi vivo et co(n)iuigi / Ducae Dimiuci f(iliae) an(norum) LX / et Ritimauro fil(io) an(norum) XXX

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: 1977, Dunakanyar körút 14

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 272

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3153

EDH ID: HD009658

EDCS ID: EDCS-09900405

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / M(arcus) Aur(elius) Domitianus vet(eranus) leg(ionis) / II adi(utricis) domo Ancyra vivos(!) / sibi fecit adiutantibus nepo/tes(!) suos(!) filies(!) filios(!) Gregor(io) et Laurentio fratres(!)

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: Római sánc utca 36, 22. sz. késő római sírban másodlagosan

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 273

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 1237

EDH ID: HD010745

EDCS ID: EDCS-30200453

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [I(ovi)] o(ptimo) M(aximo) Iunoni Re(ginae) // Aur(elius) Mucia/nus m(iles) l(egionis) s(ecundae) / a(diutricis) p(iae) f(idelis) Seve/[r]ian(a)e pro s/e et suis omnib(us) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 151-200

Lelőkörülmények: másodlagosan egy kerítésbe falazva

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 274

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 5966

EDH ID: HD017263

EDCS ID: EDCS-09900392

Jelenség típusa: votív felirat

Felirat szövege: Herculi Aug(usto) / P(ublius) Ael(ius) Aelianus / praef(ectus) leg(ionis) II a(diut(ricis) protec(tor) Gallien(i) Aug(usti) n(ostri) a(gens) v(ices) leg(ati) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 253-268

Lelőkörülmények: római táborból

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 275

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3164

EDH ID: HD017644

EDCS ID: EDCS-09900421

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Lubrica quassa levis [fragilis bona vel mala fallax] / vita data est homini non c[erto limite cretae] / per varios casus ten[quato stamine pendes] / vivito mortalis dunc(!) [dant tibi tempora Parcae] / seu te rura colens urbe[s] seu castra vel aequor] / flores aura Veneris Cere[ris bona munera carpe] / et Nysyi(!) largae et ping[ua] dona Minervae] / candida(m) vita(m) cole ius[tissima mente serenus] / iam puer et iuvenis iam [vir et fessus ab annis] / talis eris tumulo sup[er]umque oblitus honores] // Lupus fecit

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: Római sánc utca 36, 19. sz. késő római sírban másodlagosan

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 276

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: HD019343

EDCS ID: EDCS-15300222

Jelenség típusa: téglabélyeg

Felirat szövege: (Q)uud(ri)bu(rgium)(!)

Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 277
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 3152
EDH ID: HD019346
EDCS ID: EDCS-09900402
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: [D(is)] M(anibus) / [--- P]roculo sig(nifero) leg(ionis) II ad[i(utricis) p(iae) f(idelis)] / [---] et Iul(iae) Optat(a)e eius vivae [---] / [---]s vet(eranus) leg(ionis) s(upra) s(criptae) pater et Ae(lia) M[---] / [--- par]ent(es) fil(io) karissimo et Ael(io?) Procul[ino?] [---] vivi sibi et Proculo s(upra) s(cripto) f(aciendum) c(uraverunt)
Datálás: 151-200
Lelőkörülmények: 1939. tábor, északi kapu
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 278
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 3169
EDH ID: HD021144
EDCS ID: EDCS-09900436
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Velideatus Teraniscio/nis f(ilius) an(norum) XLI d(ierum) / C et sibi / Vironiani/[us] Atalonis f(ilius) / [-----]
Datálás: 101-150
Lelőkörülmények: 1934. tábor, délnyugati saroktorony
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 279
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 3162
EDH ID: HD022356
EDCS ID: EDCS-09900419
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: I(ulius) Rufus do(mo) Da[l]ma(ta) / vet(eranus) leg(ionis) II ad(iutricis) an(norum) LX / coll(egium) fabr(um) et cento(nariorum) / pos(uit)
Datálás: 171-300
Lelőkörülmények: Római sánc utca 16, 17. sz. késő római sírban másodlagosan
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 280
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 3157
EDH ID: HD022359
EDCS ID: EDCS-09900412
Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Cl(audio) Trophimo / ann(orum) LXXX / h(ic) s(itus) e(st) / coll(egium) fabr(um) / et cent(onariorium) pos(uit)

Datálás: 71-130

Leiókörülmények: Római sánc utca 16, 17. sz. késő római sírban másodlagosan

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 281

Település: Szentendre

Megye: Pest

Órzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3160

EDH ID: HD022362

EDCS ID: EDCS-09900417

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // T(itus) Fl(avius) Felicio Aug(ustalis) col(oniae) Aq(uincensium) vi/vos(!) sibi et Flaviae Secun/dinae quond(am) conlibertae / et uxori quae vixit an(nos) LV et / T(ito) Fl(avio) Felicissimo quond(am) / filio naturali qui vixi(t) / ann(os) XXIII et T(ito) Fl(avio) Ingenuo / fil(io) legitimo et T(ito) Fl(avio) Felici / fil(io) naturali et Flaviae / Feliculae filiae naturali / et Flaviae Felicissimae nepti / vivis T(itus) Fl(avius) Felicio s(upra) s(criptis) et sibi f(aciendum) c(uravit)

Datálás: 301-350

Leiókörülmények: Római sánc utca 36, 19. sz. késő római sírban másodlagosan

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 282

Település: Szentendre

Megye: Pest

Órzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3165

EDH ID: HD022365

EDCS ID: EDCS-09900426

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Nonio Ianuario / vet(erano) leg(ionis) II adi(utricis) p(iae) f(idelis) et / Ae[l(iae)?] VCI(?)[---]V[---] / [-----

Datálás: 201-250

Leiókörülmények: Római sánc utca 16, 17. sz. késő római sírban másodlagosan

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 283

Település: Szentendre

Megye: Pest

Órzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3150

EDH ID: HD022368

EDCS ID: EDCS-09900400

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / P(ublio) Ael(io) Crispino q(uon)d(am) / cornic(ulario?) leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae) f(idelis) / [-----

Datálás: 201-250

Leiókörülmények: Római sánc utca 36, 19. sz. késő római sírban másodlagosan

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 284

Település: Szentendre

Megye: Pest

Órzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3151

EDH ID: HD022371

EDCS ID: EDCS-09900401

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // Ael(ius) Lupus vix(it) / ann(os) VIII me(n)s(es) XI / d[ies] VIII Ael(ius) In/g[enu]us dec(urio) / f[i]l(io) pio f(aciendum) c(uravit)

Datálás: 131-200

Lelőkörülmények: Római sánc utca 16, 14. sz. késő római sírban másodlagosan

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 285

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 709

EDH ID: HD022374

EDCS ID: EDCS-09900404

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // Ael(iae) Severin(a)e Sep(timius) Seve/rinus eques matri / viv(a)e fecit

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: Római sánc utca 16, 4. sz. késő római sírban másodlagosan

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 286

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3159

EDH ID: HD022377

EDCS ID: EDCS-30200454/EDCS-30200455

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: [D(is)] M(anibus) / [---]ituti / [---] domo / [---] h(ic) s(itus) e(st) / [---]moru/[---] Ael(i-) Se/[---]ustus / [---] h]eres / [-----] // Fl(avius) Dragilis ex p(rae)p(posito) Cas/tri<p>s Const(antiis) qui vixit an(nis) / LXXIII mens(ibus) quinque / diebus XV Aurel(ia) / Marciola compar / carissima viva fe/cit haec(!) titulo(!) b/ene mere(n)to(!) suo

Datálás: 101-150

Lelőkörülmények: tábornól délre, Dániel József kertjében, késő római sírból másodlagosan

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 287

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: 12966

EDH ID: HD022380

EDCS ID: EDCS-28100236

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) / dis deab/usque Sep(timius) / Bauleus eq(ues) / caps(arius) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 201-300

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 288

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -
EDH ID: HD023346
EDCS ID: EDCS-15900455
Jelenség típusa: bronz ládika felirata
Felirat szövege: Invicto Constantino Felici [triumph]anti
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 289
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzási hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 5285
EDH ID: HD023352
EDCS ID: EDCS-09900395
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: Mercurio Aug(usto) sac(rum) / L(ucius) Atticius Atticinus et / C(aius) Atticius Verecundus decc(uriones)
Datálás: 51-150
Lelőkörülmények: Római sánc utca 7, tábor délnyugati sarkáról
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 290
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzási hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 5969
EDH ID: HD024115
EDCS ID: EDCS-09900394
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: I(nvicto) O(ptimo) M(aximo) / Patrio // Iunoni Reg(inae) // pro salute sua / suorumq(ue) omnium / Aur(elius) Marcellus qu(od) miles vota/vit vet(eranus) solvit / Iimmpp(eratoribus) / dd(ominis) nn(ostris) Maximiano / Aug(usto) V et Maximia/no nob(ilissimo) Caes(are) II co(n)s(ulibus) // v(otum) l(ibens) s(olvit)
Datálás: 297
Lelőkörülmények: tábor közelében
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 291
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzási hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: HD035860
EDCS ID: EDCS-39500054
Jelenség típusa: ezüst ékszer felirata
Felirat szövege: [---]YT / AΞI / IOY
Datálás: 301-400
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 292
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzási hely: Szentendre, Kossuth Lajos utca, Cveiber-udvar
Lupa ID: 5973

EDH ID: HD037555
EDCS ID: EDCS-34100090/EDCS-32300677
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Appius po/suit fi(lio) Som/ovito(?) an(norum) d/[e]cem
Datálás: 101-200
Lelőkörülmények: 1997. Kossuth L. u. 11
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 293
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 13126
EDH ID: HD037558
EDCS ID: EDCS-34100091
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: D(is) [M(anibus)] / Bonia / q(ui) (v)ixi(t) ann(os) IL / co(n)iug(i) ca/ri[ssimae] / [-----]
Datálás: 71-130
Lelőkörülmények: Árpád u. 6
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 294
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 5808
EDH ID: HD038461
EDCS ID: EDCS-09900387
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: [Pro] salut[e et inc]/[ol]umita[te dd(ominorum)] / [nn(ostrorum)] Imp(eratorum) Sev[eri et] / [Antonini Augg(ustorum) et] / [Getae Caes(aris) ---] / [-----]
Datálás: 197-209
Lelőkörülmények: 1957. tábor ásatásán
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 295
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 10094
EDH ID: HD038464
EDCS ID: EDCS-09900388
Jelenség típusa: titulus honorarius
Felirat szövege: [Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aur(elio) Severo A]ntonin[o] Pio Fel(ici) Aug(usto) / [Part(hico) max(imo) Brit(annico) max(imo) Ge]rm(anico) max(imo) pont(ifici) / [max(imo) trib(unicia) pot(estate) XVII(?) i]mp(eratori) III co(n)[s(uli)] IIII p(atri) p(atriciae) / [coh(ors) I |(milliaria) n(ova) Sever(iana) S(urorum) s(agittariorum) An]toninia[na] eq(uitata) c(ivium) R(omanorum)
Datálás: 213
Lelőkörülmények: 1975. Római sánc utca 13, 63. sz. kőlapos sír
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 296
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 13132

EDH ID: HD038465
EDCS ID: EDCS-09900389
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: [---] pro sal(ute) / [--- Ant]onino / [-----]
Datálás: 211-217
Lelőkörülmények: katolikus templomba falazva
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 297
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 5692
EDH ID: HD038466
EDCS ID: EDCS-26600560
Jelenség típusa: titulus honorarius
Felirat szövege: [Imp(eratori) Caes(ari)] / [M(arco) Aurel(io) Se]/[vero Alex]/[andro Inv]/ict[o P(io) F(elici)] / Aug(usto) pont(ifici) / max(imo) trib(uniciae) / potestatis / [[VIII]] co(n)s(uli) [[III]] p(atri) p(atriciae) / coh(ors) I |(milliaria) n(ova) S(everiana) S(urorum) s(agittariorum) / devota nu/mini eius
Datálás: 229
Lelőkörülmények: 1808. Pajor Gáspár háza
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 298
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 5693
EDH ID: HD038467
EDCS ID: EDCS-26600561
Jelenség típusa: titulus honorarius
Felirat szövege: [[Iuliae]] / [[Mam(a)ae]] / Aug(ustae) [[matri]] / d(omini) n(ostr)i Invicti / Imp(eratoris) Severi / [[Alexandri]] / P(ii) F(elicis) Augusti / et castrorum / coh(ors) I |(milliaria) n(ova) S(everiana) S(urorum) s(agittariorum) / devota nu/mini eorum
Datálás: 224-235
Lelőkörülmények: 1808. Pajor Gáspár háza
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 299
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 8096
EDH ID: HD038468
EDCS ID: EDCS-09900390
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: Genio t(urmae) et / Epon(a)e Reg(inae) / Iul(ius) Victor / eq(ues) vexi(larius) coh(ortis) / |(milliariae) n(ovae) S(everianae) Gordian(ae) / S(urorum) s(agittariorum) in honore(m) t(urmae) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / Imp(eratore) d(omino) n(ostro) Gordiano / II et [[et]] Pomp(eiano) co(n)s(ulibus) // Kal(endis) Iun(iis)
Datálás: 241
Lelőkörülmények: 1940. porta decumana, járólapként másodlagosan felhasználva
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 300
Település: Szentendre
Megye: Pest

Órzesi hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 12964
EDH ID: HD038469
EDCS ID: EDCS-09900391
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: -----] / [--]genio(?) / s(---) c(---) pro / se et suis / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Datálás: 101-300
Lelőkörülmények: 1976.
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 301
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 5968
EDH ID: HD038470
EDCS ID: EDCS-26600562
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: [I(ovi) O(ptimo)] M(aximo) // pro salu(te) / dd(ominorum) nn(ostorum) T(itus) / [I]ul(ius) Vale(n)s / m(iles) coh(ortis) |(milliariae) n(ovae) / [S(everianae)] S(urorum) s(agittariorum) et suis / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Datálás: 193-211
Lelőkörülmények: katolikus templomba falazva
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 302
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: Szentendre, Muskotály utca 18.
Lupa ID: 10097
EDH ID: HD038471
EDCS ID: EDCS-09900393
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Ulpius / Victor / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Datálás: 151-250
Lelőkörülmények: 1942. római vicusban, másodlagos lelőhelyről
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 303
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 1155
EDH ID: HD038472
EDCS ID: EDCS-28100237
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) A[u]g(usto) // Iul(ius) / Taurus / miles / se(s)q(ui)p(licarius) / eq(u)es // v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: Hunkadomb, Dumtsa Jenő szőlője
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 304
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 6034

EDH ID: HD038473

EDCS ID: EDCS-09900396

Jelenség típusa: votív felirat

Felirat szövege: ----- leg(ionis) p(iae)] f(idelis) Philippianae // -----] // Aur(elius) Avitianus / Aur(elius) Py<rrh>us / Aur(elius) Bitus / Cla(udius) Proculus / Aur(elius) Iustus / [A]ur(elius) Florus / [D]om(itius) Lupianus / [V?]ip(sanius?) Mar(i)n(i)anus / [I]ul(ius) Sev(e)rinus / [S]ep(timius) Atta / [C]la(udius) Felicianus / Aur(elius) Albanus / Iul(ius) Silvanus / Aur(elius) Numerius / [---] Titian[us] / [-----] // Aur(elius) Carus / Sep(timius) M(u)cianus / Dips(---) Maximus / Aur(elius) Fl[or]us / Ael(ius) Maximus / Iul(ius) Lerna(t)us / Ael(ius) Cresc(e)n[s] / Iul(ius) Nodia[---] / C[l]a(udius) Val[ens] / Aur(elius) Trice[---] / Iul(ius) Vit[alis] / Sep(timius) I(?)[---]us / Aur(elius) [---]lianus / Aur(elius) [An]toninus / Aur(elius) [---]ius / [-----]

Datálás: 244-249

Lelőkörülmények: táborban másodlagosan felhasználva

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 305

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Szentendre, katolikus templom déli fala

Lupa ID: 5970

EDH ID: HD038476

EDCS ID: EDCS-09900397

Jelenség típusa: névlista

Felirat szövege: -----] et I[---]/lus[---] // Ael(ius) A[---] / Sep(timius) Ca[---] / Sep(timius) Prob[---] / Sep(timius) Num[---] / Sep(timius) Au[---] / Sep(timius) Urs[---] / Sep(timius) AtI(?)[---] / Sep(timius) [---] / Sep(timius) [---] / Sep(timius) [---] / Vi[---] / Au[---] // [-----]

Datálás: 201-300

Lelőkörülmények: katolikus templomba falazva

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 306

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 12965

EDH ID: HD038480

EDCS ID: EDCS-09900398

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----] // [---] et Maxim[o?] / [c]o(n)s(ulibus)

Datálás: 172-253

Lelőkörülmények: tábor, porta praetoria, déli torony

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 307

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: -

EDH ID: HD038483

EDCS ID: EDCS-09900399

Jelenség típusa: felirattöredék

Felirat szövege: -----]I(?)LD[---] / [---]C RE[-----]

Datálás: 101-300

Lelőkörülmények: tábor, másodlagos lelőhelyről

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 308

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: -

EDH ID: HD038489

EDCS ID: EDCS-09900403

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----]no [---] / [c(o)ho(rtis) |(milliariae) n(ovae) Seve]r(ianae) qui vix[it] / [ann(os) --- et] Iul(io) Publio / [---] c(o)ho(rtis) s(upra)s(criptae) qui vixi(t) / [ann(os) --- et] Aeli(a)e Severin(a)e / [--- et] Iul(io) Aeliati / [-] et Sergiae / [---]vae coniug(i) / [et Iuli]o Publano / [--- S]ep(timius) Severinus / [--- c(o)h]o(rtis) eiu(s)dem / [f(aciendum)] c(uravit)

Datálás: 193-211

Lelőkörülmények: tábor, porta principalis dextra, másodlagosan felhasználva

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 309

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3154

EDH ID: HD038492

EDCS ID: EDCS-09900406

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) Saba/t[i]ae Senecae / filiae suae I(?)/[---] / S[---]/ [-]ESI[---] / [-----? // D(is) M(anibus) / Aur(elia) Max[i]ma vixit ann(os) / LVI coniu/gi [---]/entius / vivus t(itulum) p(osuit)

Datálás: 101-300

Lelőkörülmények: 1945. előtt, Római sánc utca 36, késő római sírban másodlagosan

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 310

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3155

EDH ID: HD038494

EDCS ID: EDCS-09900407

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Aurel(io) / Monnio / coll(egium) / fabrum

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: 1970. Mathiász utca 1, késő római sírban másodlagosan felhasználva

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 311

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: -

EDH ID: HD038495

EDCS ID: EDCS-09900408

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) [M(anibus)] / Aur(elio) [---] / vet(erano) [---] / vixi[t ann(os) ---] / COT[-----]

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: tábor, kapuban másodlagosan felhasználva

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 312

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 705

EDH ID: HD038497

EDCS ID: EDCS-26600565

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Ava Magimari f(ilia) / an(norum) XXV et Siliduna / et Appinus fil(ii) h(eredes) / Sisi et Quintus / et Medulius / [-----

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: 1899. előtt, Dumtsa Jenő utca 20.

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 313

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: -

EDH ID: HD038501

EDCS ID: EDCS-09900409

Jelenség típusa: felirattöredék

Felirat szövege: [--]AVA[--]SEN/[-----

Datálás: 101-300

Lelőkörülmények: 1899. késő római kőláda sírban

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 314

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 721

EDH ID: HD038506

EDCS ID: EDCS-09900410

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Blastaiu Ba/t[e]i f(ilius) an(norum) LXX / Comatu/marus Sa[c]onis f(ilius) sibi / et co[niug]i t(itulum) p(osuit)

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: Római sánc utca 13, 74. sz. késő római sír

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 315

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3156

EDH ID: HD038508

EDCS ID: EDCS-09900411

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Calio / Blasi f(ilius) / annoru(m) / XXXXV est / defu(n)ctus

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: Római sánc utca 16, 30. sz. késő római sír

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 316

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3173

EDH ID: HD038514

EDCS ID: EDCS-09900413

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) [M(anibus)] / M(arco) Cocc(eio) [--- et] / Cocc(eiae) Fo[---] / coni(ugi) vi(vae) e[t ---] / Marcel[l--- et] / Marciae [fil(iis) vivis?] / ad hoc [cont(ulit) coll(egium)] / fab[rum] / HS n(ummos) CCC

Datálás: 131-171

Lelőkörülmények: Római sánc utca 34, 107. sz. késő római sírból

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 317

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 722

EDH ID: HD038520

EDCS ID: EDCS-09900414

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Comat(u)m(a)ra Vani f(ilia) (a)n(norum) / XXVI h(ic) s(ita) e(st) t(itulum) p(osuit) Mesio / co(n)iugi su(a)e et socr/ui vi(vae) Usi(a)e

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: 1956. Római sánc utca 14, 16. sz. késő római sírból

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 318

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 12967

EDH ID: HD038521

EDCS ID: EDCS-09900415

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----] / [C]rispus At/[t]onis f(ilius) an(norum) L(?)X / [-----

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: Római sánc utca 16, 16. sz. késő római sírból

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 319

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3158

EDH ID: HD038523

EDCS ID: EDCS-09900416

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: [---]P(?)es Flao(nis) f(ilius) / [ann(orum) ---] et Firmus / [--- ann(orum)] XV [-----?]

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: Római sánc utca 16, 11. sz. késő római sírból

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 320

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 3178

EDH ID: HD038525

EDCS ID: EDCS-30100708

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / T(ito) Fl(avio) Constanti/no ann(orum) V et Fla/viae Exsupera/tae ann(orum) XX et Fla/viae Constanti/nae ann(orum) II fili(i)s / T(itus?) [---]tas et / [-----]

Datálás: 301-350

Lelőkörülmények: 1896. Hunkadomb, késő római sír

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 321

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: 3187

EDH ID: HD038526

EDCS ID: EDCS-26600564

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Fl(avius) Restitutus / sibi vivus fecit / Iustae an(norum) [-] coniugi / et bene m[erenti] / M(---) D(---) T(---) M(---) P(---)

Datálás: 151-200

Lelőkörülmények: Római sánc utca 16.

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 322

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3161

EDH ID: HD038528

EDCS ID: EDCS-09900418

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // Fl(avius) Superianus biar/c(h)o qui militavit Co/nstantia vixsit(!) ann(os) / [-----]

Datálás: 301-350

Lelőkörülmények: 1958. Arany János utca, befalazva

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 323

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: szerb ortodox plébánia kerítésébe falazva

Lupa ID: 684

EDH ID: HD038530

EDCS ID: EDCS-29000565

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / titulum posuit / Florina Ni<g>rino / virginuo suo / q(ui) vixit an(n)os L / et mensis(!) sept(em)

Datálás: 301-400

Lelőkörülmények: görögkeleti püspöki palota kerítésébe falazva

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 324

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3163

EDH ID: HD038532

EDCS ID: EDCS-09900420

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Lucius Spe/rati filiu/s anno(rum) XX

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: 1944. Római sánc utca 14, késő római sírból

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 325

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 740

EDH ID: HD038533

EDCS ID: EDCS-09900422

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Belicus amicus // Masuia Casui f(ilia) an(norum) LXV / t(itulum) p(osuit) Namio Atunis f(ilius) co(n)iu/gi et sibi vivo

Datálás: 90-110

Lelőkörülmények: 1956. Római sánc utca 14, 16. sz. kőládásírból

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 326

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 10095

EDH ID: HD038534

EDCS ID: EDCS-09900423

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: [---] Tatu/[n?]nis fil(ius) v(ixit) / an(nos) XXV / Medulivia / Tuioni(s) fili(a) v(ixit) a/n(nos) XXX

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: 1898. késő római temetőből, tábortól délre

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 327

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 760

EDH ID: HD038535

EDCS ID: EDCS-09900424

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Mira Crescen/tis f(ilia) an(norum) XXX t(itulum) p(osuit) / M(arcus) At(t)ius Rufus / vet(eranus) leg(ionis) II ad(iutricis) sibi / et con(iugi) b(ene) m(erenti) pos(uit)

Datálás: 130-190

Lelőkörülmények: Római sánc utca 14, 16. sz. késő római sír

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 328

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 713

EDH ID: HD038536

EDCS ID: EDCS-09900425

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: X C P / R D // Mutsia / Bonion/is filia / anno(rum) L

Datálás: 70-120

Lelőkörülmények: Római sánc utca 13, 75. sz. késő római sírból

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 329

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 3184

EDH ID: HD038537

EDCS ID: EDCS-30200456

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Namio / Musaion/is(?) an(norum) L est (EDH);] / Namio / Ant(onii) Aion/is s(ervus) an(norum) L e[st] (EDCS)

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: tábornótól délre, Dániel József kertjében, késő római sírből másodlagosan

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 330

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 781

EDH ID: HD038538

EDCS ID: EDCS-09900427

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Quintus Mas/c(u)li f(i)l(ius) an(norum) XX hic / sit(us) titulum / possuit(!) Mas/c(u)lus <f>il(io) suo

Datálás: 100-140

Lelőkörülmények: szerb temetőből, másodlagosan felhasználva

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 331

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 719

EDH ID: HD038539

EDCS ID: EDCS-09900428

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Retdimara Atalo/nis f(ilia) an(norum) LX Sacro / Nertomari f(ilius) / vivos fecit

Datálás: 80-100

Lelőkörülmények: Római sánc utca 16; in Grab X des spätröm. Gräberfeldes

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 332

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: szerb ortodox plébánia kerítésébe falazva

Lupa ID: 3172

EDH ID: HD038540

EDCS ID: EDCS-26600566

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Retimarus / vixit a[n(nos)] LX / fili(i) eius faci(endum) / curave[r]u[n]t / Severu[s ---] / [---]n posuit

Datálás: 150-200

Lelőkörülmények: tábor körüli püspöki szőlőkből

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 333

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3167

EDH ID: HD038541

EDCS ID: EDCS-09900429

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Ritimarus / Rismari f(i)lius / an(n)or(um) XXXX / titulus / positus

Datálás: 71-150

Lelőkörülmények: Római sánc utca 16, 19. sz. késő római sírból

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 334

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 3168

EDH ID: HD038542

EDCS ID: EDCS-09900430

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) P(?) S/aco Vind/elionis f(i)lius / a(n)nor(um) LX

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: Római sánc utca 14, 16. sz. késő római sírból

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 335

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 723

EDH ID: HD038543

EDCS ID: EDCS-09900431

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Sep(timia) / Solia <a>n(norum) LX / Sep(timius) Sene/cio lib(e)r(tus) pa(tronae) / su(ae) ben(e) merenti pos(uit)

Datálás: 200-240

Lelőkörülmények: Római temető utca 13, kőláda sírből

Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 336

Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 712
EDH ID: HD038544
EDCS ID: EDCS-09900432
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Sisiu / Bageton/is filia / an(n)oru(m) VI
Datálás: 90-120
Lelőkörülmények: Római sánc utca 16, 15. sz. késő római sírból
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 337
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: elkallódott
Lupa ID: -
EDH ID: HD038582
EDCS ID: EDCS-09900433
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: -----] / Speratus f(ilius) an(norum) XVIII / p(ater) t(itulum) p(osuit) Marcel(l)us sibi / et co(niugi) vi(v)us L CO
Datálás: 71-150
Lelőkörülmények: késő római sírból?
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 338
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 682
EDH ID: HD038713
EDCS ID: EDCS-09900434
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Tertio / Noibionis / f(ilio) ann(orum) XL / Satimara / Atresi f(ilia) / mar(ito) caro / et s(i)bi viva f(aciendum) c(uravit)
Datálás: 130-160
Lelőkörülmények: Római sánc utca 16, 18. sz. késő római sírból
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 339
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 683
EDH ID: HD038714
EDCS ID: EDCS-09900435
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Urso marito pi/entissimo et Ter/tio nepoti eius / Tacattu uxor / viva e(t) sibi et e/is faciendum / curavit
Datálás: 100-150
Lelőkörülmények: Római sánc utca 16, 18. sz. késő római sírból
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 340
Település: Szentendre
Megye: Pest

Órzesi hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 704
EDH ID: HD038715
EDCS ID: EDCS-09900437
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Verodubena / Cesonis f(ília) an(norum) / XXX t(itulum) p(osuit) Maius / Cuci
Datálás: 100-150
Lelőkörülmények: Római sánc utca 16, 16. sz. késő római sírból
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 341
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 13133
EDH ID: HD038716
EDCS ID: EDCS-09900438
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: ----- / [---]CH(?)[---] / [---] vixit [---] / [--- c]oniug[i ---] / [---]spe[---] / [--- fa]c(iendum)(?)
[c(uravit)?] / [-----]?
Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: tábor, másodlagos lelőhelyről
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 342
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 13195
EDH ID: HD038717
EDCS ID: EDCS-09900439
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: -----] / [---]C(?)S(?) e[t](?) baI(?)[---] / [---] et hered[es ---] / [-----]?
Datálás: 101-300
Lelőkörülmények: tábor, másodlagos lelőhelyről
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 343
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: Ferenczy Múzeum
Lupa ID: 13186
EDH ID: HD038718
EDCS ID: EDCS-09900440
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: -----]ia an(norum) VIII // h(ic) s(ita) e(st)
Datálás: 101-150
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 344
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: Szentendre, Hunka-domb, vidéki ház
Lupa ID: -
EDH ID: HD038719

EDCS ID: EDCS-09900441
Jelenség típusa: felirattöredék
Felirat szövege: -----] / S[---] / omn[---]/ime [---] / [-----
Datálás: 101-300
Lelőkörülmények: 1957. előtt, Hunkadomb
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 345
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-28600080
Jelenség típusa: építési felirat
Felirat szövege: et Marciae Otaci]/[liae Severae] sanc/tissima[e A]ug(ustae) co/niugi Aug[usti] / nostr[i]
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 346
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: MNM
Lupa ID: 10028
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-28701283
Jelenség típusa: mérföldkő
Felirat szövege: Imp(erator) Caes(ar) / [[M(arcus) Aureli]]/us Severus / [[Alexander]] / P(ius) F(elix) Augustus / pont(ífex) maxi/mus trib(unicia) / potest(ate) / VIII co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) / restituit / ab (A)q(uinco) m(ilia) p(assuum) / VIII
Datálás: 229
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 347
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-28701284
Jelenség típusa: mérföldkő
Felirat szövege: Imp(eratori) Caes(ari) / [[C(aio) Iulio]] / [[[Vero Ma]]]/[[[ximiano]]] / Inv(icto) P(io) F(elici) Au/g(usto) pont(ífici) ma/x(imo) trib(unicia) p(otestate) p(atri) p(atriciae) / co(n)s(uli) pr(o)co(n)s(uli) et / Imp(eratori) [[C(aio) Iul[io]]] / [[[Vero Maxi]]]/[[[mo] no[biliss(imo)]]] / Cae(sari) P(io) F(elici) Aug(usto) / ab Aq(uinco) m(ilia) p(assuum) CII
Datálás: 236-238
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 348
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28701285

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: Imp(eratori) Caes(ari) / [[C(aio) Iulio Ve]][/[ro Maximi]]/[no]] P(io) F(elici) Aug(usto) Germ(anico) / max(imo) Dacico m(ax(imo) S[arm(atico)] max(imo) / pon[tif(ici) m]ax(imo) trib(unicia) / pot(estate) [p(atri) p(atriciae)] co(n)s(uli) pro(consuli) / et Imper(atori) [[C(aio) Iul(io)]] / [[Vero Maximo]] Germ(anico) / max(imo) Dacico max(imo) / Sarm(atico) max(imo) [[nobi]]/[lissim(o)]] Caes(ari) P(io) F(elici) / Aug(usto) ab Aq(uinco) m(ilia) p(assuum) / VIII

Datálás: 236-238

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 349

Település: Szentendre

Megye: Pest

Órzási hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28701286

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: Imp(erator) Caes(ar) / [[6]] / [[6]] / [[6]] / [[3]] P(ius) F(elix) [3] / Aug(ustus) / p(ontifex) m(aximus) p(ater) p(atriciae) ab / Aq(uinco) m(ilia) p(assuum) / CII

Datálás: 231-350

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 350

Település: Szentendre

Megye: Pest

Órzási hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28701287

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: Imp(eratori) Caes(ari) / C(aio) [[3]] / [[6]] / Invicto Pio / Felici Aug(usto) / pontifici / max(imo) trib(uniciae) / potestati(s) / p(atri) p(atriciae) procon/suli leg(io) II / Ad(iutrix) P(ia) F(idelis) [[LI[3]]] / [[6]] / ab (A)q(uinco) / m(ilia) p(assuum) / III

Datálás: 231-270

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 351

Település: Szentendre

Megye: Pest

Órzási hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-28701282

Jelenség típusa: felirattörredék

Felirat szövege: CN

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 352

Település: Szentendre

Megye: Pest
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-29900732
Jelenség típusa: felirattöredék
Felirat szövege: ---] Pivono [---
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 353
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 3179
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-30100707
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: D(is) M(anibus) / P(ublius) Ael(ius) Provin(cialis) ann(orum) LXXX / vet(eranus) leg(ionis) II
Ad(iutricis) ex / signif(ero) sibi et P(ompeiae) Vale(antinae) quo(nda) m(u)xor(i) vivus fecit
Datálás: 200-240
Lelőkörülmények: 1898. késő római temetőből, tábertől délre
Pontos lelőhely: Ulcisia Castra

EKat. ID: 354
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800139
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: C(ohortis) [(milliariae)] n(ovae) S(everianae) S(urorum) s(agittariorum)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 355
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800134
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: Secundine vivas
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 356
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -

EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800135
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: Non amat me Cu[pid]us
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 357
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800136
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: [A]m[a] me
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 358
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800137
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: Am[a me(?)]
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 359
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800138
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: V[i]t[a(?)]
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 360
Település: Szentendre
Megye: Pest
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800133
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: [F]lavi<u=O>s / Surus qui / officium de/dicatum habet / vivar per multa / s(a)ecula semper

Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 361
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-18300370
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: Coh(ortis) |(milliariae) n(ovae) S(everianae) Ant(oniniana) S(uorum) [3]
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 362
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-18300371
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: C(ohortis) |(milliariae) n(ovae) S(everianae) Ant(oniniana) S(uorum) s(agittariae)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 363
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-18300372
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: C(ohortis) |(milliariae) n(ovae) S(uorum) Ant(oniniana)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 364
Település: Szentendre
Megye: Pest
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-18300373
Jelenség típusa: téglabélyeg
Felirat szövege: C(ohortis) |(milliariae) n(ovae) S(everianae) S(uorum) s(agittariae) Ant(oniniana)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 365

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-18300374

Jelenség típusa: téglabélyeg

Felirat szövege: C(ohortis) |(milliariae) n(ovae) S(everianae) S(urorum) s(agittariae)

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 366

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-18300375

Jelenség típusa: téglabélyeg

Felirat szövege: C(ohortis) n(ovae) S(everianae) S(urorum) s(agittariae)

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 367

Település: Szentendre

Megye: Pest

Őrzési hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-18300376

Jelenség típusa: téglabélyeg

Felirat szövege: Coh(ortis) p(rimae) T(hracum)

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: ismeretlen

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 368

Település: Szigetmonostor

Megye: Pest

Őrzési hely: Ferenczy Múzeum

Lupa ID: 5282

EDH ID: HD007992

EDCS ID: EDCS-07600380

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et] // Iunoni Regi/n(a)e Aurel(ius) Mo/nimus decu/rio c(o)hor(tis) / |(miliariae) nov(a)e Sev/erian(a)e pro / salute sua / et suoru(m) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: 1983. római katolikus plébániatemplomba falazva

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 369

Település: Tát
Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: elkallódott
Lupa ID: 12960
EDH ID: HD038294
EDCS ID: EDCS-29601586
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: Herculi / M(arcus) C(---) Paternu[s] / v(otum) [s(olvit) l(ibens) m(erito)]
Datálás: 101-300
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 370
Település: Tok
Megye: Pest
Órzási hely: MNM
Lupa ID: 3189
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: sírípítmény (töredék)
Felirat szövege: Pilasterwand mit Dioskuren
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: 1868. földmunka, római sírban másodlagosan
Pontos lelőhely: MRT 7, 35/14.

EKat. ID: 371
Település: Tok
Megye: Pest
Órzási hely: MNM
Lupa ID: 9998
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: sírípítmény (töredék)
Felirat szövege: Wand eine Grabbaus
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: 1868. földmunka, római sírban másodlagosan
Pontos lelőhely: MRT 7, 35/14.

EKat. ID: 372
Település: Tokod
Megye: Komárom-Esztergom
Órzási hely: Tokod
Lupa ID: 3286
EDH ID: HD038298
EDCS ID: EDCS-09900324
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: D(is) M(anibus) // et perpetu(a)e sec(uritati) Aeliae Vita/lin(a)e coniugi / inconparabili / qu(a)e vixit anno/s XXXIII menses V di/es XVIII Suriacus S/ecu{i}ndinus dec(urio) / m(unicipii) M(ogentianae?) quatt(u)orviru/s(!) maritus f(aciendum) c(uravit)
Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: késő római erődben másodlagos helyzetben
Pontos lelőhely: MRT 5, 22/20.

EKat. ID: 373
Település: Tokod
Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: Tokod

Lupa ID: 3287

EDH ID: HD038300

EDCS ID: EDCS-09900325

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) [M(anibus)] // Cocceiae Quar[t---] / vix(it) ann(os) XXX in [matrim(onio)] / ann(os) III m(enses) IIII coni[ugi piae] / rarissim[ae] et Coc[ceio] / Moderato b(ene)f(iciario) co(n)[s(ularis) qui vix(it)] / ann(os) XLIII stip(endiorum) X[XV? et ---] / Gratae vix(it) ann(os) [--- pa]/rentib(us) eius et Hon[orato?] / mil(iti) leg(ionis) XIII g(eminae) stip(endiorum) X fr[atru? suo?] / Iul(ius) Martial[is ---] / leg(ionis) II ad(iutricis) pro mem[oria f(ecit)]

Datálás: 230-260; 201-230

Lelőkörülmények: késő római erőd kaputornyába falazva

Pontos lelőhely: MRT 5, 22/20.

EKat. ID: 374

Település: Tokod

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: Tokod

Lupa ID: 3288

EDH ID: HD038301

EDCS ID: EDCS-09900326

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Fl(aviae) Quintae / an(norum) XLV et / M(arco) Kaninio / Rustico vivo / Kaninii Iustus / et Urbana / parentib(us)

Datálás: 100-150; 131-200

Lelőkörülmények: késő római erőd kaputornyába falazva

Pontos lelőhely: MRT 5, 22/20.

EKat. ID: 375

Település: Tokod

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: Tokod

Lupa ID: 3289

EDH ID: HD038306

EDCS ID: EDCS-09900327

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: [---]lni(a)e Prim(a)e / [vi]xsit(!) an(nos) XXXX / [co]niugi pien/[tis]sim(a)e {E} T(itus) Ae(lius) / [-]r[m]ata ve(teranus?) et / [si]bi vi(vus) fe(cit) et T(ito) / [Ae(lio) D]extro et T(ito) Ae(lio) / [---]ti v(ivo) et Zillut(a)e [n]utrici f(ecit)

Datálás: 150-250; 151-300

Lelőkörülmények: késő római erőd kaputornyába falazva

Pontos lelőhely: MRT 5, 22/20.

EKat. ID: 376

Település: Tokod

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: Tokod

Lupa ID: 8975

EDH ID: HD038296

EDCS ID: EDCS-09900322

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) o(ptimo) m(aximo) / Claud(ius) / Fortis vet(eranus) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: késő római erőd kaputornyába falazva

Pontos lelőhely: MRT 5, 22/20.

EKat. ID: 377

Település: Tokod

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 8976

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-09900323

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [I(ovi)] o(ptimo) m(aximo) / Dulceno (=Dolicheno) / pro salute / imp(eratoris) Sev(eri) / Alexan/dri Aug(usti) / Romanu/[s ---

Datálás: 222-235

Lelőkörülmények: 1947. iszapolás

Pontos lelőhely: MRT 5, 22/19.

EKat. ID: 378

Település: Tokod

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: n. a.

Lupa ID: -

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-12300368

Jelenség típusa: diploma

Felirat szövege: Imp(erator) Caesar divi Nerv[ae f(ilius)] Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) / Dacicus pontif(ex) maximus tribunic(ia) po/testat(e) XIII [i]mp(erator) VI co(n)s(ul) V p(ater) p(atriciae) / equitibus et peditibus qui militant in alis / quattuor et cohortibus decem quae appel/lantur I Flavia Aug(usta) Britannica |(milliaria) c(ivium) R(omanorum) et Fron/toniana et Siliana c(ivium) R(omanorum) et praetoria c(ivium) R(omanorum) et I Lu/sitanor(um) et I Alpinor(um) et I Thracum P(ia) F(idelis) et I Alpi/nor(um) et I Noricor(um) et I Montanor(um) et II Alpinor(um) / et II Asturum et Callaecor(um) et VI Lusitanor(um) P(ia) F(idelis) / et V Gallor(um) et vexillationis equitum ex Syria / et sunt in Pannonia inferiore sub T(ito) Iulio / Maximo Manliano quinis et vicenis pluri/busve stipendiis emeritis item dimissis ho/nesta missione quorum nomina subscripta / sunt ipsis liberis posterisque eorum civita//[tem dedit et c]onubium cum uxoribus quas / [tunc] habuiss]ent cum est civitas iis data aut / [si qui [caelibes] essent cum iis quas postea du/xissent [d]umtaxat singuli singulas / a(nte) d(iem) VI Non(as) Iul(ias) / C(aio) Eruciano Silone L(ucio) Catilio Severo co(n)s(ulibus) / alae Frontoniana cui prae(e)st / L(ucius) Calpurnius Honoratus / dimisso honesta missione / ex decurione / C(aio) Petillio C(ai) f(ilio) Vindici Batav(o) / descriptum et re[cog]nitum ex tabula ae/nea quae fixa [est Ro]mae // Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus / Aug(ustus) Germ(anicus) Dacicus pontif(ex) maximus tribu/nic(ia) potestat(e) XIII imp(erator) VI co(n)s(ul) V p(ater) p(atriciae) / equitibus et peditibus qui militant in / alis quattuor et cohortibus decem quae / appellantur I Flavia Aug(usta) Britannica |(milliaria) c(ivium) R(omanorum) / et Frontoniana et Siliana c(ivium) R(omanorum) et praetoria / c(ivium) R(omanorum) et I Lusitanorum et I Alpinor(um) et I Thra/cum c(ivium) R(omanorum) P(ia) F(idelis) et I Alpi/nor(um) et I Noricor(um) et I Mon/tanor(um) et II Alpinor(um) et II Asturum et Cal/laecor(um) et VI Lusitanor(um) P(ia) F(idelis) et V Gallor(um) et / vexillationis equitum ex Syria et sunt / in Pannonia inferiore sub T(ito) Iulio Ma/ximo Manliano quinis et vicenis plu/[r]ibusve stipendiis emeritis item di/missis honesta missione quorum no/mina subscripta sunt ipsis liberis pos/terisque eorum civitatem dedit et conu/bium cum uxoribus quas tunc habuis/sent cum est civitas iis data aut si qui / caelibes essent cum iis quas postea du/xissent dumtaxat singuli singulas / a(nte) d(iem) VI Non(as) Iul(ias) / C(aio) Eruciano Silone L(ucio) Catilio Severo co(n)s(ulibus) / alae Frontoniana cui prae(e)st / L(ucius) Calpurnius Honoratus / dimisso honesta missione / ex decurione / C(aio) Petillio C(ai) f(ilio) Vindici Batav(o) / descriptum et recognitum ex tabula / aenea quae fixa est Romae in muro pos(t) templum divi Aug(usti) ad Minervam // C(ai) Fictori Politici / P(ubli) Lusci Amandi / C(ai) Tuticani Heli / Ti(beri) Claudi Felicis / P(ubli) Quirini Pothi / C(ai) Terenti Phileti / [3]ni Proculi

Datálás: 110

Lelőkörülmények: 1947. iszapolás

Pontos lelőhely: MRT 5, 22/19.

EKat. ID: 379

Település: Tokod

Megye: Komárom-Esztergom

Órzesi hely: n. a.

Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800007
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: Reburri of(ficina) // Superi
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 380
Település: Tokod
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800008
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: Severus f(ecit)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 381
Település: Tokod
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800009
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: Ael(i) Vic(toris)
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 382
Település: Tokod
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800010
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: Rufus f(ecit) // CPA M H A TATAA
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 383
Település: Tokod
Megye: Komárom-Esztergom
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800011
Jelenség típusa: instrumentum domesticum

Felirat szövege: X
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 384
Település: Tokod
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800012
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: LASEA
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 385
Település: Tokod
Megye: Komárom-Esztergom
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-48800013
Jelenség típusa: instrumentum domesticum
Felirat szövege: Albuci of(ficina) / Ma[---]nus
Datálás: n. a.
Lelőkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 386
Település: Torokbalint
Megye: Pest
Őrzési hely: Törökbálint, Tüdőgyógyintézet
Lupa ID: 7048
EDH ID: HD008028
EDCS ID: EDCS-07600392
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: Iunoni Reginae Aug(ustae) / M(arcus) Aur(elius) Epigo/nus dec(urio) col(oniae) / Aq(uincensium) pro s[alute] / sua et suor[um] / omni[um] v(otum) s(olvit) l(ibens)] / m(erito) [---] / [-----?
Datálás: 194-250
Lelőkörülmények: Árpád u. 51-től D-re 15 m-re
Pontos lelőhely: MRT 7, 36/2.

EKat. ID: 387
Település: Torokbalint
Megye: Pest
Őrzési hely: MNM
Lupa ID: 763
EDH ID: HD031807
EDCS ID: EDCS-17500073
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Atressa / Vindonis filia / ann(orum) XXX et / Proculus Busionis / ann(orum) III h(ic) s(iti) pater(?) / Busio t(itulum) m(emoriae) p(osuit)
Datálás: 1-100

Lelőkörülmények: 19. sz. végén Kühner Erzsébet házának falából kerül az MNM-be
Pontos lelőhely: MRT 7, 36/2.

EKat. ID: 388

Település: Torokbalint

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 3099

EDH ID: HD031813

EDCS ID: EDCS-17500075

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Verondagus / Vervici fil(i)us / an(n)orum / cuadragint/a(!) et Verbaci/us Veronda/gi filius an(n)orum trium

Datálás: 1-100

Lelőkörülmények: vsz. 19 sz. végén Kühner Erzsébet házának falából kerül az MNM-be

Pontos lelőhely: MRT 7, 36/2.

EKat. ID: 389

Település: Torokbalint

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 2633

EDH ID: HD031810

EDCS ID: EDCS-17500074

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // M(arco) Granio / Dato vet(erano) leg(ionis) / II ad(iutricis) domo / Africa Sufe/t(u)la Granii / Martinus et / Felix liberti / vivo patrono / optimo pecun(ia) / sua t(itulum) f(aciendum) c(uraverunt)

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: 1821

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 390

Település: Urom

Megye: Pest

Őrzési hely: Budapest, Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 3190

EDH ID: HD031732

EDCS ID: EDCS-17300090

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: T(itus) Mercasius / Hermes / sibi vivos(!) et / coniugi f(ecit)

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: 1851. István nádor házába befalazva

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 391

Település: Urom

Megye: Pest

Őrzési hely: katolikus templom előtt

Lupa ID: 13183

EDH ID: -

EDCS ID: EDCS-29900571

Jelenség típusa: mérföldkő

Felirat szövege: Imp(erator) Caes(ar) / M(arcus) Aurel(lius) Severus / A[l]ex[an]der ---

Datálás: 222-235

Lelőkörülmények: római katolikus temetőnél áll

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 392

Település: Urom

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 3192

EDH ID: HD023355

EDCS ID: EDCS-15900454

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / P(ublio) Ael(io) P(ubli) Fa/voriano / coll(egium) cent(onariorum)

Datálás: 131-170

Lelőkörülmények: 1926. földmunka során Schiessl Máté telkén, másodlagosan kőlapos sírnak felhasználva

Pontos lelőhely: MRT 7, 37/4.

EKat. ID: 393

Település: Urom

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 3193

EDH ID: HD031729

EDCS ID: EDCS-17300089

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // Ael(io) Sabiniano b(ene)f(iciario) / co(n)s(ularis) leg(ionis) II ad(iutricis) stip(endiorum) / XXIII vix(it) an(nos) XLV Ael(io) / Sabino patri eius / et Aeliae Sabinillae / fil(iae) eius Ael(ius) Donatus / libertus patronis / dignissimis / f(aciendum) c(uravit)

Datálás: 151-200

Lelőkörülmények: 1926. földmunka során Schiessl Máté telkén, másodlagosan kőlapos sírnak felhasználva

Pontos lelőhely: MRT 7, 37/4.

EKat. ID: 394

Település: Urom

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 10064

EDH ID: HD031735

EDCS ID: EDCS-17300091

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: ----- / [---]nio(?) [--- leg(ionis)] / II ad(iutricis) an(norum) [---] / coll(egium) cultor(um) / pos(uit)

Datálás: 121-150

Lelőkörülmények: 1926. földmunka során Schiessl Máté telkén, másodlagosan kőlapos sírnak felhasználva

Pontos lelőhely: MRT 7, 37/4.

EKat. ID: 395

Település: Urom

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9798

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Grabstele ohne Inschrift

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 1926. földmunka során Schiessl Máté telkén, másodlagosan kőlapos sírnak felhasználva

Pontos lelőhely: MRT 7, 37/4.

EKat. ID: 396

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: Mátyás Király Múzeum

Lupa ID: 6042

EDH ID: HD008057

EDCS ID: EDCS-20900013

Jelenség típusa: építési felirat

Felirat szövege: Iudicio principali ddd(ominorum) nnn(ostrorum) Val[e]ntiniani Valentis / et Gratiani <p>rincipum maximorum dispositione {m} / etiam inlustris viri utriusque militiae magistri equi/ti comitis Foscianus p(rae)p(ositus) legionis prim[ae Mar]tiorum / una cum militibus sibi creditis h[unc bur]gum a fun/damentis et construxit et ad sum[(m)am man]um operis / consulatu {s} Gratiano Augus[t]o bis e[t Pr]jobo viro cla/rissimo fecit pervenire

Datálás: 371

Lelőrkörülmények: 1997. Visegrád-Lepence őrtorony ásatása

Pontos lelőhely: Visegrád-Lepence őrtorony

EKat. ID: 397

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: Mátyás Király Múzeum

Lupa ID: -

EDH ID: HD008060

EDCS ID: EDCS-14800185

Jelenség típusa: építési felirat

Felirat szövege: [I(ovi)? O(ptimo)? M(aximo)? pro salute Impp(eratorum) Caess(arum)] / L(uci) S[eptimi Severi Pii Pertin]/ac[is et M(arci) Aureli Antonini] / A[ugg(ustorum) et P(ubli) Septimi Getae Caes(aris)] / co[h(ors) II? Alpinorum? templum?] / [-----]

Datálás: 197-209

Lelőrkörülmények: Salamon-torony közelében

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 398

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: Mátyás Király Múzeum

Lupa ID: -

EDH ID: HD008063

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // [-----]

Datálás: 101-300

Lelőrkörülmények: Gizellatelep

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 399

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: Mátyás Király Múzeum

Lupa ID: 6030

EDH ID: HD009544

EDCS ID: EDCS-09900345

Jelenség típusa: építési felirat

Felirat szövege: Iudicio principali ddd(ominorum) nnn(ostrorum) [Valentiniani] / Valentis et Gratiani principum [maximorum] / dispositionem(!) etiam inlustris viri [utriusque] / [mi]litia[m] magistri Equiti comitis Fo[scanus] /

p(rae)p(ositus) legionis primae Martiorum u[na cu]m / militibus sibi creditis hunc bu[r]gum / a fundamentis(!) et construxit et ad sum(m)am / manum operis consulatus Modesti et / Arenthei(!) vv(ironum) cc(larissimorum) fecit pervenire

Datálás: 372

Lelőkörülmények: 1955. Visegrád-Kőbánya őrtorony ásatásán

Pontos lelőhely: Visegrád-Kőbánya őrtorony

EKat. ID: 400

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: Mátyás Király Múzeum

Lupa ID: -

EDH ID: HD010127

EDCS ID: EDCS-27900195

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: [D(is)] M(anibus) / [- Au]fidio Ia/[nua]rio do/[mo Hadr]umet[o] / [-----

Datálás: 51-150

Lelőkörülmények: 1976. Sibrik-dombi késő római erőd ásatásán

Pontos lelőhely: késő római erőd

EKat. ID: 401

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: -

EDH ID: HD017935

EDCS ID: EDCS-27900196

Jelenség típusa: felirattöredék

Felirat szövege: [---]AE[---] / [---]VS[---] / T[---]

Datálás: 1-300

Lelőkörülmények: Salamon-toronyból

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 402

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9917

EDH ID: HD038356

EDCS ID: EDCS-29000571

Jelenség típusa: titulus honorarius

Felirat szövege: [I]mp(eratori) C[aes(ari) ---] / trib(unicia) p(otestate) XI[---] / Sar(matico?) max(imo)(?) / [---] max(imo) [-----

Datálás: 201-300

Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 403

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9916

EDH ID: HD038374

EDCS ID: EDCS-29000570

Jelenség típusa: sírfelirat?

Felirat szövege: -----]AL(?)S[---] / [---]arunt E[---] / [--- Ca?]pitone vet(erano) et Tib(erio?) [---] / [---]us Aur(elius) Eutices(!) [---](?) / [---]us / [---]us
Datálás: 151-250
Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 404
Település: Visegrad
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 10854
EDH ID: HD038376
EDCS ID: EDCS-29000566
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: He[rc]uli A[ugusto ---] / [---]min[---] / [-----]
Datálás: 1-300
Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 405
Település: Visegrad
Megye: Pest
Órzesi hely: Mátyás Király Múzeum
Lupa ID: 8980
EDH ID: HD038377
EDCS ID: EDCS-09900346
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: [I(ovi) O(ptimo)] M(aximo) / [A]el(ius) Vin/dex sac(erdos) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 406
Település: Visegrad
Megye: Pest
Órzesi hely: Mátyás Király Múzeum
Lupa ID: 8981
EDH ID: HD038378
EDCS ID: EDCS-09900347
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: [I(ovi) O(ptimo)] M(aximo) / Aeterno / M(arcus) Va[l(erius)] Felix / |(centurio) leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae) f(idelis)
Datálás: 101-250
Lelőkörülmények: 1894. Várkert-dűlő
Pontos lelőhely: késő római tábor

EKat. ID: 407
Település: Visegrad
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 9914
EDH ID: HD038379
EDCS ID: EDCS-29000568
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / sacrum / [pr]o sa[lute] / [-----]
Datálás: 201-300

Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 408

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: Mátyás Király Múzeum

Lupa ID: 8093

EDH ID: HD038381

EDCS ID: EDCS-09900348

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Libero Patr[i] / et Liber[ae] / P(ublius) Ael(ius) C[---] / v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito)]

Datálás: 151-250

Lelőkörülmények: 1933. előtt a Salamon-torony előtt

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 409

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9885

EDH ID: HD038382

EDCS ID: EDCS-29000572

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----] / leg(ionis) II adi(utricis) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 410

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9915

EDH ID: HD038384

EDCS ID: EDCS-33100001

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----] / [---]R(?)E(?)A(?)[-] / Modesto / [et] Probo co(n)[s(ulibus)]

Datálás: 228

Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 411

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: Mátyás Király Múzeum

Lupa ID: 12961

EDH ID: HD038385

EDCS ID: EDCS-09900349

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: [D(is)] M(anibus) / [---]e socr<u>i [e?]t / [---]iminae / [coni]ugi dulci/[ssim]ae et Seve/[---]
]SAI(?)ONNO[-] / [-----]

Datálás: 171-300

Lelőkörülmények: 1894. Várkert-dűlő, másodlagosan beépítve

Pontos lelőhely: késő római tábor

EKat. ID: 412

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: Mátyás Király Múzeum

Lupa ID: 3194

EDH ID: HD038386

EDCS ID: EDCS-09900350

Jelenség típusa: szarkofág

Felirat szövege: [-----] / [-----] / LX(?)[---] / B[---] / [-----

Datálás: 151-300

Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 413

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: -

EDH ID: HD038388

EDCS ID: EDCS-29000569

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----] / DEO(?)[---] / aed[---] / T(it-) Ael(i-) [---] / [-----?

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 414

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 10051

EDH ID: HD038393

EDCS ID: EDCS-29000573

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----]S[---] / [---]VVEI(?)[---] / [---] mil(es) leg(ionis) [---] / [---]T(?)AD[---] / po[suit?]

Datálás: 1-300

Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 415

Település: Visegrad

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 10860

EDH ID: HD038394

EDCS ID: EDCS-28100239

Jelenség típusa: felirattöredék

Felirat szövege: -----]ID[---] / coh(ors) I nova [S(everiana) S(urorum) s(agittariorum)]

Datálás: 222-235

Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 416

Település: Visegrad

Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: -
EDH ID: HD038397
EDCS ID: EDCS-29000567
Jelenség típusa: felirattöredék
Felirat szövege: -----] / [---]nio / [---]b(---) co(n)s(ulari?) / [-----
Datálás: 1-300
Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 417
Település: Visegrad
Megye: Pest
Órzesi hely: Mátyás Király Múzeum
Lupa ID: 12963
EDH ID: HD038398
EDCS ID: EDCS-09900352
Jelenség típusa: felirattöredék
Felirat szövege: -----] / [---] co(n)s(ul) tri[b(unicia) pot(estate) ---] / [---]ius L(ucius) Cor[nelius ---]
Datálás: 101-200
Lelőkörülmények: 1894. Várkert-dűlő, másodlagosan beépítve
Pontos lelőhely: késő római tábor

EKat. ID: 418
Település: Visegrad
Megye: Pest
Órzesi hely: Mátyás Király Múzeum
Lupa ID: -
EDH ID: HD038399
EDCS ID: EDCS-09900353
Jelenség típusa: felirattöredék
Felirat szövege: -----]DC(?) / [---]d(---) [(miliaria) / [-----
Datálás: 1-300
Lelőkörülmények: 1933. előtt a Salamon-torony előtt
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 419
Település: Visegrad
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 10167
EDH ID: HD038400
EDCS ID: EDCS-09900354
Jelenség típusa: felirattöredék
Felirat szövege: -----]/ ANI[---] / ERO [---]/VS [---](?)
Datálás: 1-300
Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 420
Település: Visegrad
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: -
EDH ID: HD038401

EDCS ID: EDCS-09900355
Jelenség típusa: felirattöredék
Felirat szövege: -----] / [---]XV / [---]OPO / [---]AM / [---]T [---]S / [-----?
Datálás: 151-300
Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 421
Település: Visegrad
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 10052
EDH ID: HD038404
EDCS ID: EDCS-09900356
Jelenség típusa: felirattöredék
Felirat szövege: [---]MIN / [---]FR / [-----
Datálás: 1-300
Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 422
Település: Visegrad
Megye: Pest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: -
EDH ID: HD038405
EDCS ID: EDCS-09900357
Jelenség típusa: felirattöredék
Felirat szövege: -----]FA / [---]ERVA / [---]V / [-----
Datálás: 1-300
Lelőkörülmények: Salamon-torony restaurálása közben
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 423
Település: Visegrad
Megye: Pest
Órzesi hely: Mátyás Király Múzeum
Lupa ID: -
EDH ID: HD051719
EDCS ID: -
Jelenség típusa: bronz Satyros büszt
Felirat szövege: Cocunto he meam et / co(n)libertos aut ego / te ipsam pedicabo // Calventius / Super f(ecit)
Datálás: 101-300
Lelőkörülmények: 1976
Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 424
Település: Visegrad
Megye: Pest
Órzesi hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: HD060434
EDCS ID: -
Jelenség típusa: kereszt alakú fibula
Felirat szövege: Utere felix
Datálás: 301-500

Lelőrkörülmények: Várkert-dűlő
Pontos lelőhely: késő római tábor közelében

EKat. ID: 425
Település: Visegrad
Megye: Pest
Őrzési hely: n. a.
Lupa ID: -
EDH ID: -
EDCS ID: EDCS-28600081
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / M(arcus) Ulpius / Pusinnio |(centurio) ex/ploratorum / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Datálás: n. a.
Lelőrkörülmények: ismeretlen
Pontos lelőhely: Aquincum/Esztergom/Visegrád

EKat. ID: 426
Település: Zsambek
Megye: Pest
Őrzési hely: MNM
Lupa ID: 7045
EDH ID: HD031783
EDCS ID: EDCS-17300108
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: Invic/to deo / [-----
Datálás: 1-300
Lelőrkörülmények: 19. sz. végén
Pontos lelőhely: MRT 7, 38/11.

EKat. ID: 427
Település: Zsambek
Megye: Pest
Őrzési hely: elkallódott
Lupa ID: 13006
EDH ID: HD031786
EDCS ID: EDCS-17300109
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: Sol(i) I(nvicto) s(acrum)
Datálás: 101-300
Lelőrkörülmények: 19. sz. végén
Pontos lelőhely: MRT 7, 38/11.

EKat. ID: 428
Település: Zsambek
Megye: Pest
Őrzési hely: MNM
Lupa ID: 3196
EDH ID: -
EDCS ID: -
Jelenség típusa: sírkő
Felirat szövege: Porträtstele eines Ehepaares
Datálás: n. a.
Lelőrkörülmények: 1880. kőhíd pilléréhez támasztva

Pontos lelőhely: MRT 7, 38/7.

EKat. ID: 429

Település: Zsambek

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 3197

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírépítmény (töredék)

Felirat szövege: Pilasterwand mit Attis, Dienerin mit Kästchen

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 1914. ásatás

Pontos lelőhely: MRT 7, 38/7.

EKat. ID: 430

Település: Zsambek

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 3198

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírkő

Felirat szövege: Wagenszene mit Reiter

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 1914. ásatás

Pontos lelőhely: MRT 7, 38/7.

EKat. ID: 431

Település: Zsambek

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 3199

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírépítmény (töredék)

Felirat szövege: Heros (?) mit Schwert

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: n. a.

Pontos lelőhely: MRT 7, 38/7.

EKat. ID: 432

Település: Zsambek

Megye: Pest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 9832

EDH ID: -

EDCS ID: -

Jelenség típusa: sírépítmény (töredék)

Felirat szövege: Reiter auf der Jagd

Datálás: n. a.

Lelőkörülmények: 1914. ásatás

Pontos lelőhely: MRT 7, 38/7.

EKat. ID: 433

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: Hercules villa, Meggyfa utca

Lupa ID: 13078

EDH ID: HD049201

EDCS ID: EDCS-48300109

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----] / Dasius RaT(?)[---] / eq(ues) leg(ionis) II a[d(iutricis) p(iae) f(idelis)] / an(norum) XLIII stip(endiorum) X[---] / h(ic) s(itus) e(st) / P(ublius) Ael(ius) Dasimiu[s] vet(eranus)?] / leg(ionis) eiusd(em) fra[tri] / pientis(simo) feci[t]

Datálás: 131-170

Lelőkörülmények: Hercules villa, másodlagosan beépítve

Pontos lelőhely: Meggyfa utca 19-21.

EKat. ID: 434

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 2911

EDH ID: HD068508

EDCS ID: EDCS-28600428

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // memoriae q(uondam) Aureliae / Martiae dom(o) Aq(uinco) vix(it) ann(os) / XLI d(ies) IIII M(arcus) Ulp(ius) Dasianus / vet(eranus) leg(ionis) II adi(utricis) coniug(i) karissim(a)e / f(aciendum) c(uravit)

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: 1866. Tavasz utca és Flórián tér sarka

Pontos lelőhely: Aquincum legiotábor

EKat. ID: 435

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: Budapest, Városmajor utca 54.

Lupa ID: 3028

EDH ID: HD023565

EDCS ID: EDCS-15900453

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----] / [--- eques] / ala Hisp(anorum) pr[i(mae)] / Lugius ann(orum) XL / stip(endiorum) XXII h(ic) s(itus) e(st) / Tranco Iorae / l(ibertus) et M(arcus) Apisius / he(redes) pos(uerunt)

Datálás: 31-70

Lelőkörülmények: Fő utca/Frankel Leó utca/Lajos utca

Pontos lelőhely: Aquincum katonaváros temetője

EKat. ID: 436

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 2870

EDH ID: HD068584

EDCS ID: EDCS-32300579

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Eburo Milio/nis fil(ius) miles / in classe / an(norum) LII / h(ic) s(itus) e(st)

Datálás: 31-70

Lelőkörülmények: 1914. Csillaghegy

Pontos lelőhely: Csillaghegy

EKat. ID: 437

Település: Budapest
Megye: Budapest
Órzási hely: BTM Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 2853
EDH ID: HD069219
EDCS ID: EDCS-32300136
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: [---]ucus At(a)e f(i)lius viv(u)s sibi t(itulum) p(osuit) / [et] coniugi Lucit(a)e / Kapitonis f(i)lia [---]
/ [---] an(norum) XXXX [---] / [-----]
Datálás: 71-130
Lelőkörülmények: 1894. Bécsi út 343-363; Testvérhegy déli alja
Pontos lelőhely: Aquincum katonaváros temetője

EKat. ID: 438
Település: Budapest
Megye: Budapest
Órzási hely: BTM Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 2807
EDH ID: HD012067
EDCS ID: EDCS-09701118
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Fl(avius) Tutor vet(eranus) leg(ionis) / II adi[u(tricis) p(iae) f(idelis)?] h(ic) s(itus)
Ael(ius) / Atius [ve]t(eranus) leg(ionis) ei/usde[m] h(eres) f(aciendum) c(uravit)
Datálás: 101-200
Lelőkörülmények: 1912. Gázgyár
Pontos lelőhely: Aquincum polgárváros temetője

EKat. ID: 439
Település: Budapest
Megye: Budapest
Órzási hely: BTM Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 5058
EDH ID: HD010906
EDCS ID: EDCS-09400603
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: -----] / MV[---] / an(norum) XXXX h(ic) s(itus) / e(st) Utte Maxima / p(onendum) c(uravit) b(ene)
m(erenti)
Datálás: 101-170
Lelőkörülmények: 1968. Benedek Elek utca, késő római sírban
Pontos lelőhely: Aquincum polgárváros temetője

EKat. ID: 440
Település: Budapest
Megye: Budapest
Órzási hely: BTM Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 5081
EDH ID: HD071524
EDCS ID: EDCS-32300540
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: -----?] / [---] / [---] / [---] / [---] Senec[io] / [---]LAMMA[-] / [--- p]osuerun[t]
Datálás: 101-200
Lelőkörülmények: Hunor utca 20.
Pontos lelőhely: Aquincum katonaváros

EKat. ID: 441
Település: Budapest

Megye: Budapest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 765
EDH ID: HD068526
EDCS ID: EDCS-28600052
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: D(is) M(anibus) // Batt(a)e Vi[b]i f(iliae) ann(or)um / et Res[s]or(a)e ann(or)um / Memoris f(iliae) h(ic) s(itae) s(unt) / et Sisiun(a)e nepti(a)e(!) / annicul(a)e fecit / Verbugia filia eius / et sibi viva
Datálás: 101-150
Lelőkörülmények: 1816. előtt, Fő tér 4.
Pontos lelőhely: Aquincum legiotábor

EKat. ID: 442
Település: Budapest
Megye: Budapest
Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 2838
EDH ID: HD068660
EDCS ID: EDCS-31500086
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Scorilo Ressati libertus / domo Dacus(!) an(norum) IXXXX(!) h(ic) s(itus) e(st) / item Annamae(!) coniugi viv(ae) / et Mattoni filiae vivae / t(itulum) p(osuerunt) Quintus et Anculata fili(i) / patri pientissimo b(ene) m(erenti)
Datálás: 71-130
Lelőkörülmények: 1893. Fő tér 1.
Pontos lelőhely: Aquincum legiotábor

EKat. ID: 443
Település: Budapest
Megye: Budapest
Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 10578
EDH ID: HD068615
EDCS ID: EDCS-48300138
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: D(is) // M(anibus) // C(aio) Iul(io) Sabino civi Campa/no domo Capua q(uondam) / mil(iti) leg(ionis) II adi(utricis) adiut(ori) off(ici) rat(ionum) / mil(itum?) <q>ui vixit ann(os) XXVIII men(s(em) I dies XVIII Aurelia Caria/na{e} c<o>niugi piissimo / o(pto) s(it) t(ibi) t(erra) l(evis)
Datálás: 171-230
Lelőkörülmények: 2003. Bécsi út 310.
Pontos lelőhely: Arany-hegyi temető

EKat. ID: 444
Település: Budapest
Megye: Budapest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 3023
EDH ID: HD068647
EDCS ID: EDCS-29601415
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Octaviae Revoccae coniugi / sanctissimae q(uae) vixit ann(os) XXV / M(arcus) Ulp(ius) Natalis vet(eranus) ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) et / Marci Ulpi Octavianus et / Sabinianus fili(i) piissimi
Datálás: 151-200
Lelőkörülmények: 1868. Kiscelli utca

Pontos lelőhely: Táborhegy

EKat. ID: 445

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 2973

EDH ID: HD052961

EDCS ID: EDCS-29000575

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Suadil(l)a Como[n(is)] / lib(erta) an(norum) LXXX t(itulum) [p(osu---)] / Vibius Mog(e)t[---] / [---] SIFLVI[---] / [-----]

Datálás: 101-130

Lelőkörülmények: 1869. Bécsi úti téglagyárból

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 446

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 771

EDH ID: HD068577

EDCS ID: EDCS-28600097

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Comatum / ara Usio/nis filia / an(n)orum / XXXVI d(e) p(roprio) / t(itulum) p(osuit) h(ic) e(st) s(ita)

Datálás: 1-100

Lelőkörülmények: Bécsi úti téglagyárból

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 447

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: -

EDH ID: HD068692

EDCS ID: EDCS-28600046

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: M(arco) Ul[p(io) M(arci) fi] <l>io Tri//clili(---?) ann(orum) LXX et / Ael(ius) Catulli{i}nus / ann(orum) XVIII h(ic) s(itus) Ael(ia) / Catta coniu(gi) pien(tissimo) / et [---]

Datálás: 101-150

Lelőkörülmények: Tél utca 40.

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 448

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 5041

EDH ID: HD012079

EDCS ID: EDCS-09701122

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----] / h(ic) s(itus) [e(st)] / M(arcus) Birrius [--- Ter]/eti(na) Gla(---) Genn[-----]

Datálás: 71-130

Lelőkörülmények: 1913. csatornázási munkálatok

Pontos lelőhely: Újlaki rakpart 22.

EKat. ID: 449

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 13108

EDH ID: HD068962

EDCS ID: EDCS-48300099

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----]/ [-----]/ina SE[-]ES[---]ATVTES / filia gener Flavius / Seccio

Datálás: 101-150

Lelőkörülmények: 2007. Lajos utca 30-34.

Pontos lelőhely: Aquincum katonaváros temetője

EKat. ID: 450

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 2831

EDH ID: HD060423

EDCS ID: EDCS-32701077

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Tib(erius) Tiberi f(ilius) / Cla(udius) Satto Ca/mboduno / vete(ranus) leg(ionis) X g(eminae) / h(ic) s(itus) e(st) an(norum) LX / Ulpia Ursula / coniugi pient(issimo) / t(itulum) p(osuit) [m(emoriae)?]

Datálás: 131-170

Lelőkörülmények: 1899. Császár fürdő

Pontos lelőhely: Aquincum katonaváros temetője

EKat. ID: 451

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 2709

EDH ID: HD038706

EDCS ID: EDCS-30100704

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Reginus Trouce/tissae f(ilius) domo Tr/ever(!) anno(rum) XXX se/squiplic(arius) alae Aur(ianae) I / stipendio(rum) V h(ic) s(itus) e(st) / Receptus sesquip(licarius) / alae Asturu(m) II fra/ter ide(m) heres / pos(u)it

Datálás: 1-100

Lelőkörülmények: 1898. Szilágyi Dezső tér 3.

Pontos lelőhely: Víziváros

EKat. ID: 452

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 766

EDH ID: HD054731

EDCS ID: EDCS-28600057

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Iulia Utta Ep/ponis f(ilia) Florin[a] / nat[i]o(ne) Anarti(a) ann[o(rum)] / LXXXV h(ic) s(ita) e(st) / Cobromara Regill[i] f(ilia) / matri t(itulum) m(emoriae) p(osuit)

Datálás: 51-100

Lelőkörülmények: 1866. Gellérthegy, nyugati lejtő

Pontos lelőhely: Gellérthegy

EKat. ID: 453

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 788

EDH ID: HD068559

EDCS ID: EDCS-28600053

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Brogimara / Dallonis f(ilia) / ann(orum) XXV et Ia/ntuna fil(ia) an(norum) II / h(ic) s(itae) s(unt) Magio coniu/gi et filiae / t(itulum) m(emoriae) p(osuit)

Datálás: 71-130

Lelőkörülmények: 1847. Gellérthegy déli lejtő

Pontos lelőhely: Gellérthegy

EKat. ID: 454

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: MNM

Lupa ID: 804

EDH ID: HD068638

EDCS ID: EDCS-28600061

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Matsiu / Tuionis / f(ilius) ann(orum) XL / h(ic) s(itus) e(st)

Datálás: 71-170

Lelőkörülmények: 1847. Gellérthegy déli lejtő

Pontos lelőhely: Gellérthegy

EKat. ID: 455

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: Nagytétény, Kastélymúzeum

Lupa ID: 2785

EDH ID: HD048582

EDCS ID: EDCS-26600595

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Bonae memoriae coniugis c(arissimae) // Hoc iacet in lapide Aure(lia) Marcellina pien/tissima coniunx quem lapis ipse tegit rap/ta de luce serena huic aetas prim(is?) cum / florebat in annis invida fatorum genesis / mihi sustulit illam superante genetrice / sua quae {se} cupiebat ob illam ante morti dari / qu(a)m sibi flebilis casus acciderit filius/que permansit innocentius et quicumque / legis nostros tu nosti dolores sic at et / Elysias senior descendis ad auras // Iul(ius) Victorinus b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) f(aciendum) c(uravit) // et pater Aur(elius) / Eptala / pientiss(im--)

Datálás: 231-270

Lelőkörülmények: 1873. előtt

Pontos lelőhely: Nagytétény

EKat. ID: 456

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: elkallódott

Lupa ID: 13167

EDH ID: HD067998

EDCS ID: EDCS-28600364

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Minitrae / Aur(elius) Florian/us vet(eranus) ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) / pro salutem(!) / meam(!) et om(n)ium meorum / numini eius / d<e>dicavi Sabino // II et Venusto co(n)s(ulibus)

Datálás: 240

Lelőkörülmények: 1906. Budafok, Gyár utca 157, másodlagosan befalazva

Pontos lelőhely: Nagytétény

EKat. ID: 457

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 6526

EDH ID: HD068063

EDCS ID: EDCS-29500118

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Silvano Dom(estico) // Titi(us) / Fausti/nus b(ene)f(iciarius) / co(n)s(ularis)

Datálás: 230-250

Lelőkörülmények: 1873. Corvin tér 10-11.

Pontos lelőhely: Víziváros

EKat. ID: 458

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 5123

EDH ID: HD068292

EDCS ID: EDCS-32300550

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [-----] // Cl(audius) Sextinus / b(ene)f(iciarius) legati / templum a / solo rele/vavit Modes/to et Probo / co(n)s(ulibus)

Datálás: 228

Lelőkörülmények: Várhegy, Hunyadi János utca 26, másodlagosan befalazva

Pontos lelőhely: Víziváros

EKat. ID: 459

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 9889

EDH ID: HD011381

EDCS ID: EDCS-28600077

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [I(ovi) O(ptimo) M(aximo)] / Iunoni [Re]g(inae) Min[e]rvae / [c]eteris Dis Deabus[que] / omnibus possessor/[e]s vic[i] Vindoniani / ex voto pusueru/nt q[u]or(um) no[m]in[a] / sunt / Aur(elius) Aep[ic]tetianu(s) sac(erdos) / Aur(elius) Vettianus eq(uo) p(ublico) / Iul(ius) Victorinus de[c](urio) / Aur(elius) Candidianus de[c](urio)? / [A]ur(elius) [I]anuarius vet(eranus) / Aur(elius) Trofimus C[---] / Aur(elius) Androtanu[s --](?) / [A]ur(elius) Maximu[s ---] / Ant(onius) Quirin[us ---] / III Id(us) O[ct](obres) Imp(eratore) d(omino) n(ostro) Ale]/xan[d]ro Severo Aug(usto) III et] / Ca[s]si[o] Dione II co(n)s(ulibus) // item M(arcus) Aur(elius) / Aepictetianus / dec(urio) col(oniae) Aq(uincensium) / sacerdotalis / aram donavi(t) / in (h)onorem vic[an](orum) / vici [Vindoniani] // quae ara con/secrata est / [i]n possessione / Aureli Vetti/ani eq(uitis) R(omani) per/missu eius/dem precario / petentibus / vicanis Vindo/niani

Datálás: 229

Lelőkörülmények: Békásmegyer

Pontos lelőhely: Békásmegyer

EKat. ID: 460

Település: Budapest

Megye: Budapest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 5181
EDH ID: HD017066
EDCS ID: EDCS-28600337
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) // L(ucius) Septimi/us Liste/r ve(teranus) al(ae) I / Etureo/rum ex IC / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Datálás: 200-220
Lelőkörülmények: 1780. előtt, Várhegy és Duna között
Pontos lelőhely: Víziváros

EKat. ID: 461
Település: Budapest
Megye: Budapest
Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum
Lupa ID: 10526
EDH ID: HD023505
EDCS ID: EDCS-15900435
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: [L]ibero Pat(ri) et Libe[rae] Iul(ius) Iulianus vet(eranus) ex / [ev]ok(ato)(!) v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito)]
Datálás: 193-235
Lelőkörülmények: 1932. Tabán
Pontos lelőhely: Tabán

EKat. ID: 462
Település: Budapest
Megye: Budapest
Órzesi hely: Nagytétény, Kastélymúzeum
Lupa ID: 1092
EDH ID: HD066948
EDCS ID: EDCS-48300078
Jelenség típusa: sírfelirat
Felirat szövege: Memoriae Aur(eliae) / Severae quae vixit / an(nos) XXII m(enses) VI d(ies) XV M(arcus) Aur(elius) As/clepiades vet(eranus) / et Ulp(iae) Ursae dul(cissimae)
Datálás: 200-250
Lelőkörülmények: 1959. Angeli út 25.
Pontos lelőhely: Campona tábor

EKat. ID: 463
Település: Budapest
Megye: Budapest
Órzesi hely: MNM
Lupa ID: 9866
EDH ID: HD067953
EDCS ID: EDCS-29400048
Jelenség típusa: votív oltár
Felirat szövege: {I} I(ovi) O(ptimo) M(aximo) // C(aius) Iul(ius) Rog(atu)s mil(es) leg(ionis) / III Aug(ustae) vet(eranus) / leg(ionis) II adi(utricis) / ex voto / ara(m) posuit / libens Gen/tiano et Basso // co(n)s(ulibus)
Datálás: 211
Lelőkörülmények: Várhegy, Fő utca 52.
Pontos lelőhely: Budai vár

EKat. ID: 464
Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 10686

EDH ID: HD068300

EDCS ID: EDCS-42900254

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----] / [-----] / veteran[i] et mili(tes) / et pagani v(otum) s(olverunt) l(i)bentes m(erito) // [Fusco II et] // Dextro co(n)[s(ulibus)] // -----] / Sep(timius) Teca[---] / Iul(ius) Potnitanus // -----] / [A]ur(elius) BI[--]sanus eme(ritus?) / Aur(elius) Re[s]pec[t]us arm(amentarius) / Aur(elius) Mercurialis opt(io)

Datálás: 225

Lelőkörülmények: 1971. Bem tér és Fő utca sarka

Pontos lelőhely: Víziváros

EKat. ID: 465

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 2975

EDH ID: HD068401

EDCS ID: EDCS-29500178

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // P(ublius) Ael(ius) Cl(audia) Lucus / Thessa(Ionica) vet(eranus) leg(ionis) / II ad(iutricis) et P(ublius) Ael(ius) / Lycus vet(eranus) leg(ionis) / eiusd(em) <h>eres / amico / bene merenti / fecit

Datálás: 151-200

Lelőkörülmények: Táborhegy

Pontos lelőhely: Táborhegy

EKat. ID: 466

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 7063

EDH ID: HD068403

EDCS ID: EDCS-18300317

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: P(ubli) Aeli Valer[i---?] / [---? Ae]l(i) fil(i) vet(erani) [---] / co[h(ortis) Nu]m(idarum) |(milliariae) / [-----

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: 1937. Frankel Leó u. 74

Pontos lelőhely: Aquincum katonaváros temetője

EKat. ID: 467

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 3001

EDH ID: HD068575

EDCS ID: EDCS-28600433

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: -----] / [Cla(udius) --- vetera]/nus ex coh(orte) |(milliaria) [M]auro/rum vixit annos LX / Cla(udius) Vitalianus mil(es) / coh(ortis) n(ovae) filius et Fl(avia) Mar/cella coniux posuit(!) / Ael(ius) Iucundianus Ael(ius) / Valerianus milites

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: 1863. Bécsi út 240.

Pontos lelőhely: Aquincum katonaváros temetője

EKat. ID: 468

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 5094

EDH ID: HD068702

EDCS ID: EDCS-48300153

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) // L(ucius) Valerius L(uci) fil(ius) Natalis ve(teranus) ex sig(nifero) / leg(ionis) II adi(utricis) vix(it) an(nos) XLVII h(ic) s(itus) e(st) L(ucius) Val(erius) Cris(pinus) frat(er) et P(ublius) Decimius Consta(n)s / vet(eranus) leg(ionis) s(upra) s(criptae) ex tub(icine) heredes et / Iul(ia) qu(a) et Decimi(a) Constantis coniux / et Iulia Maxima socrus / pientissimo posuerunt / libert(i)q(ue) man(umissi) Val(eria) Prim(a) et Val(erius) Primitiu(s)

Datálás: 131-200

Lelőkörülmények: 1951. Istenhegyi út 32, kútvályú

Pontos lelőhely: ismeretlen

EKat. ID: 469

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 5092

EDH ID: HD019155

EDCS ID: EDCS-32300116

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / M(arcus) Ulpi(us) Op(tatus) d(ecurio) / m(unicipii) Aq(uincensium) II(vir)

Datálás: 131-170

Lelőkörülmények: 1890. Városmajor, fogaskerekű állomás

Pontos lelőhely: Városmajor

EKat. ID: 470

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 5007

EDH ID: HD018329

EDCS ID: EDCS-13900034

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Iuno]/[ni Regi]na[e pro] / [sal(ute) e]t i[n]colu/[mi]tat(e) civit(at)is [E]/[ra]viscor(um) T(itus) Ael(ius) / Valens et P(ublius) Ael(ius) / [Du]bitatus Ilvir(i) / mun(icipii) Aq(uinci)

Datálás: 151-194

Lelőkörülmények: 1946. Várkert, másodlagosan felhasználva

Pontos lelőhely: Víziváros?

EKat. ID: 471

Település: Budapest

Megye: Budapest

Őrzési hely: Bölske, Lapidarium

Lupa ID: 10289

EDH ID: HD037573

EDCS ID: EDCS-30100938

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) // Teutano / M(arcus) Ulp(ius) Valentinus / et M(arcus) Ulp(ius) Verus / Iiviri m(unicipii) Aq(uincensium) / i(ure) d(icundo) posuerunt / III Idus Iun(ias) / Mamertino et / Rufo co(n)s(ulibus)
Datálás: 182

Lelőkörülmények: Bölcske, Duna meder

Pontos lelőhely: Várkerület/Gellérthegy

EKat. ID: 472

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 6616

EDH ID: HD019417

EDCS ID: EDCS-13302630

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [So]li De[o] / [M(arcus) A]nt(onius) Vic[tor]inus / [dec(urio)] col(oniae) Sep(timiae) / [Aq(uincensium) ae]dilis

Datálás: 194-250

Lelőkörülmények: 1945-1948. Hunyadi János út 26

Pontos lelőhely: Várkerület

EKat. ID: 473

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 9874

EDH ID: HD071662

EDCS ID: EDCS-28600346

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Dis Deabusq(ue) / omnibus GAI(?)[-] / Atil(ius) Pol(l)ianus / dec(urio) aedilic(ius) et / Pol(l)io Aug(ustalis) co[l(oniae)] / Aq(uincensium) v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)

Datálás: 194-300

Lelőkörülmények: 1855. előtt, Budafok, Városház tér

Pontos lelőhely: Budafok

EKat. ID: 474

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 7

EDH ID: HD074967

EDCS ID: EDCS-29601422

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Iul(iae) Laetillae Marc(us) Aur(elius) / Thaegenes dec(urio) m(unicipii) Bregeti/one(n)sium(!) coniugi caris/sim(a)e faciendum curavit

Datálás: 201-250

Lelőkörülmények: 1876. Mátyás-templom

Pontos lelőhely: Várkerület

EKat. ID: 475

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: elkallódott

Lupa ID: 10324

EDH ID: HD068039

EDCS ID: EDCS-28600378

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: Nymphis / M(arcus) Fo<v>iaci/us Verus q(uin)q(uennalis) / sacerdotalis / dignissimis / merito

Datálás: 151-200

Lelőkörülmények: 1900. Mátyás-templom

Pontos lelőhely: Várkerület

EKat. ID: 476

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: Nagytétény, Kastélymúzeum

Lupa ID: 2781

EDH ID: HD071722

EDCS ID: EDCS-28600294

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: D(is) M(anibus) / Ant(onius) Filo/quirius / Aug(ustalis) col(oniae) / Aqu(incensium) Vib(iae) / Serapi(a)e

Datálás: 194-250

Lelőkörülmények: 1859. vasútépítés, másodlagosan későrómai sírban

Pontos lelőhely: Campona tábor

EKat. ID: 477

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: MNM

Lupa ID: 9876

EDH ID: HD068032

EDCS ID: EDCS-29500139

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----] / [---]us sp[e]/[c]ul(ator?) leg(ionis) II / adi(utricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 101-200

Lelőkörülmények: Aranyhegy v. polgárvárosi amphitheatrum

Pontos lelőhely: Aquincum polgárváros?

EKat. ID: 478

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 10753

EDH ID: HD010894

EDCS ID: EDCS-09400598

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: [-----?] // [-----] / [---]E(?) T(?) / [---]R(?) LVIL / [---]MADEIREN / [et] M(arcus) Ulpius / [C]arus opt(io) sta/[t]orum co(n)s(ularis) / [s]umptibus / [s]uis v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito) // [P]raesente et Albi/no co(n)s(ulibus) XV Kal(endas) Iul(ias)

Datálás: 246

Lelőkörülmények: 1967. Kamaraerdő

Pontos lelőhely: Újbuda

EKat. ID: 479

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: elkallódott

Lupa ID: 3012

EDH ID: HD068708

EDCS ID: EDCS-28600031

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: Q(uinto) Vatinio Adiutori / quondam centurioni / leg(ionis) II adi(utricis) h(onesta) m(issione) <m>(isso) / Aeli(us) Diodotus / c(larissimus) v(ir) heres <e>ius fecit

Datálás: 193-217

Lelőkörülmények: Mária Magdolna templom

Pontos lelőhely: Várkerület

EKat. ID: 480

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: Nagytétény, Kastélymúzeum

Lupa ID: 5220

EDH ID: HD071721

EDCS ID: EDCS-28600287

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----] / Mucatra / dupl(icarius) al(ae) I Thrac(um) / vet(eranae) Antoni/nianae pro / sa<l>ute sua et / su{a}orum / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Datálás: 198-222

Lelőkörülmények: 1851. másodlagosan felhasználva, későrómai sírban

Pontos lelőhely: Campona tábor

EKat. ID: 481

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: elkallódott

Lupa ID: 13161

EDH ID: HD068040

EDCS ID: EDCS-28600379

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: N<y>mphis / sacrum / Iul(ius) Pusin(n)io / imm(unis) leg(ionis) II / [a]d(iutricis) <p>(iae) f(idelis) v(otum) l(ibens) m(erito)

Datálás: 251-300

Lelőkörülmények: 1900. előtt, Vár, apáca kolostor

Pontos lelőhely: Várkerület

EKat. ID: 482

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 5131

EDH ID: HD067966

EDCS ID: EDCS-29400055

Jelenség típusa: votív oltár

Felirat szövege: -----] / [---]H[---] / O[---]IV[-][---] / [-----] / [-----] / [---]PI[---]S[-]/[-----] // I(ovi) O(ptimo) M(aximo) // Iunoni Regi/n(a)e sacrum / Sep(timius) Iulianus / miles pequar/ius(!) leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae) f(idelis) / et (A)elius Hilar/us pro salute sua / et suorum / v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito) / Pio et Procu/lo co(nsulibus)

Datálás: 238

Lelőkörülmények: 1889. Szépvölgyi út

Pontos lelőhely: Szépvölgyi út

EKat. ID: 483

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzesi hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 2707

EDH ID: HD068604

EDCS ID: EDCS-32300130

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: L(ucius) Fulvius / Secundus / mil(es) leg(ionis) II / ad(iutricis) |(centuria) Publili / Valentis / st(ipendiorum) XII h(ic) s(itus) e(st) / he(redes) t(itulum) ex test(amento) p(osuerunt) / M(arcus) Travi{i}us / <e>t Ciltus

Datálás: 90-100

Lelőkörülmények: 1898. Corvin tér

Pontos lelőhely: Víziváros

EKat. ID: 484

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzási hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 2708

EDH ID: HD068700

EDCS ID: EDCS-32300133

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: M(arcus) Valerius / M(arci) Anie(n)sis / Marcel(l)us / Vercel(l)is / mil(es) leg(ionis) II ad(iutricis) / |(centuria) Postumi / Valentis / an(norum) XL stip(endiorum) XVIII / h(ic) s(itus) <e>(st)

Datálás: 70-130

Lelőkörülmények: 1898. Corvin tér

Pontos lelőhely: Víziváros

EKat. ID: 485

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzási hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 4982

EDH ID: HD068721

EDCS ID: EDCS-32300551

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: ----- / [---] leg(ionis) II [ad(iutricis)] / [--- sti]p(endiorum) XXIII an[n(orum)] / [---]m XLIII[---] / [---]niae A[---] / [--- coni]ugi eiu[s ---] / [---]rn(---) Avit[us? ---] / [--- m]il(es) leg(ionis) s(upra) [s(criptae)] / [h(eres)?] f(aciendum) c(uravit)

Datálás: 151-200

Lelőkörülmények: 1901. Várhegy

Pontos lelőhely: Várkerület

EKat. ID: 486

Település: Budapest

Megye: Budapest

Órzási hely: BTM Aquincumi Múzeum

Lupa ID: 2941

EDH ID: HD068568

EDCS ID: EDCS-18000394

Jelenség típusa: sírfelirat

Felirat szövege: [T]i(berius) Claudius Severus / Icepni f(ilius) / Vangio missicius / eques ala Hisp(anorum) pri(ma) / ann(orum) LX / h(ic) s(itus) est / Albanus frater / t(itulum) m(emoriae) p(osuit)

Datálás: 50-70

Lelőkörülmények: Fő utca 38, másodlagosan beépítve

Pontos lelőhely: Víziváros